

İsmi
Abdülkerîm Muhammed b. İsmâîl
İbn Huzeyme

Kitâbu't Tevhîd

RAB AZZE VE CELLE'NİN SIFATLARI

کتاب التوحید
واشیات صفات الرب عز وجل

تصنیف إمام الأئمة

الشیخ أبوبکر محمد بن إسحاق بن خزيمة

١٩٩٢ - ١٤١١ هـ

Nesalm

ÖZ

İbn Huzeyme'nin Kitâbu't-Tevhîd Adlı Eseri ve Hadis İlmi Açısından Değeri

Rabia Zahide Temiz

İbn Huzeyme *Kitâbu't-tevhîd ve isbâtı sıfâtı'r-Rabb azze ve celle* (Tevhîd ve Allah azze ve celle'nin sıfatlarını ispat kitabı) adlı eserinde İslam akâidinin önemli konuları olan Allah'ın sıfatları (sıfâtullah), Allah'ın ahirette görülebilmesi (ru'yet), şefaât, iman-amel ilişkisi, kabir hayatı gibi konuları ele almakta, ehl-i bid'at gruplarına karşı ehl-i sünnet'in görüşünü ispat etmeye çalışmaktadır. Müellif, bu amaçla eserine aldığı hadislerin sahîh-sâbit rivayetler olduklarını iddia etmekte, zayıf ve munkatı' cinsinden hadislere yer vermediğini söylemektedir. Bu çalışma, İbn Huzeyme'nin *Kitâbu't-tevhîd* adlı eserinde yer alan hadislerin hadis usulü ilminin kaideleri ışığında sıhhat araştırmalarının yapılması ve değerlendirilmesini amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Hadis, Tevhîd, İspat, İbn Huzeyme, Sıfatullah.

ABSTRACT

Ibn Khuzaymah's book *Kitāb al-Tawḥīd wa-ithbāt ṣifāt al-Rabb 'azza wajall* (The Book of Divine Unity and the Affirmation of the Attributes of the Lord) addresses important issues of the Islamic Aqaid such as the attributes of Allah, Allah be seen in the Hereafter, intercession, relationship between faith and deeds and life in the grave and trying to prove the opinion of ahl al-sunnah against ahl al-bid'ah. The author claims that hadiths in his book are authentic and reliable. He also affirms that he did not give place any weak and disconnected hadith in his book. This study aims to research and assess the hadiths in Ibn Khuzaymah's book *Kitāb al-Tawḥīd* with the light of principle of *usul al-hadith*.

Keywords: Hadith, Divine Unity, Affirmation, Ibn Khuzaymah, Attributes of Allah

ÖNSÖZ

Allah Resulünün tebliğ vazifesini tamamlayıp bu dünyadan irtihalinin ardından saadet asrı sona ermiştir. Resulullah'ın kendisinin de bir beşer olduğunu her vesileyle vurgulamasına rağmen, ashabı O'nun vefatı ile büyük bir üzüntü ve şaşkınlık yaşamış, kimi sahabiler ona duydukları muhabbet ve bağlılıktan dolayı Peygamber'in yokluğunu kabullenmekte zorlanmışlardır. Kısa süreli bir bocalamanın ardından Müslümanlar kendilerini temsil edecek ve birliği sağlayacak bir lider arayışı içerisine girmişler, Resulullah'ın en yakın arkadaşı Ebû Bekir'i ilk 'halîfe' seçmişlerdir.

Saadet asrı Peygamber'in varlığı ile saadet bulmaktaydı. O'nun yokluğu ile halifenin tayini meselesi Müslümanlar arasında farklı seslerin çıktığı fikir ayrılıklarının yaşandığı ilk olay olmuştur. İlerleyen zamanla bu ayrı sesler yükselmiş, sivrilmiş; farklılıklar iç çatışmalara, ardından fitne ve bozguna evrilmiş, nihayetinde iş, dört halifenin son üçünün Müslüman kimliğine sahip kimseler tarafından katledilmesi neticesini vermiş, 'Fitne' olarak adlandırılan bu yaşanmışlıklar, pek çok soruyu ve sorunu beraberinde getirmiştir.

İslam tarihinin birçok meselesi bu ayrılıklarla yoğrularak vücut bulmuştur. Müslümanlar her geçen gün kutuplaşmaya, zihnen ve cismen bölünüp ayrılmaya ve birbirleriyle fikrî ve bedenî cidâle başlamışlardır. Fikri ayrılıklar harp ortamına taşınmış, halifenin katillerinin bulunması talebinin karşılık bulmaması, Sıffin savaşının gerçekleşmesine sebebiyet vermiş ve Müslümanlar daha Resulullah'ın vefatının üzerinden çeyrek asır geçmişken birbirlerinin kanını akıtmışlardır.

Fikri farklılıkların yaşanabilecek en kötü netice olan savaşı doğurmasının akabinde artık müminler pek çok meselede ayrışır olmuş, yaşanan savaşta her iki tarafta ölen Müslümanların akibetinin ne olacağı, neyin günah olduğu, günahkârın kim olduğu, imanla birlikte amelin ve günahın müslümanı nasıl bir hale sokacağı konusunda tartışmalar başlamıştır.

İlerleyen dönemlerde bazı yöneticilerin keyfi uygulamalarını kaderle açıklamaya kalkışmaları ve insanın buna teslim olması gerektiğini iddia etmeleri

neticesinde, bu iddiaya karşı çıkıp kaderi farklı tanımlayarak kötüyü Allah'ın yaratmadığını, insanın fiillerinin bir sonucu olduğunu savunanlar ortaya çıkmıştır.

Kader tartışmalarının ardından siyasetin de etkisiyle gayba dair akılları meşgul eden ve cevap aranan başka meseleler zuhur etmiştir. Kur'ân'ın yaratılmışlığı (Halku'l Kur'ân) ve Allah'ın sıfatları (sıfatullah), tevhîd ve muvahhidlik, sıfatların (Ru'yetulah, Allah'ın zâtî, haberî ve fiilî sıfatları) reddi veya tevîli konuları gündeme gelmiştir.

Tartışmaların İslam inancının temel konularında gerçekleşmekte olması, kendilerini sünnetin savunucusu ve koruyucusu olarak gören ehl-i hadis mensuplarının tepkisine sebep olmuştur. Bu meseleler karşısında öncelikli ve genel tavır keyfiyeti sorgulanmaksızın sıfatların nasslarda geçen halleri ile alınıp kabul edilmesi yönündedir. Sıfatların tamamını itirazsız kabul eden ehl-i sünnet içerisinde ilerleyen dönemlerde sıfatların teviline dair görüş beyan edenler olsa da çoğunluk, Allah'ın kendi yarattıklarına benzemesini kesin bir dille reddederek Kitap ve Sünnet'in tevilini reddetmişlerdir. Osmân b. Saîd ed-Dârimî (v.280) selefin önde gelen isimlerinin ve ashab-ı kiramın buna benzer müteşâbihât nevinden konulara dalmaktan kaçındıklarını, âlimlerin bu konulara girilmemesi yönündeki telkinleri ve hadislerde geçen bu sakındırmalar olmasa Muattıla'nın sözlerinin kötülüğü üzerine anlatacakları olduğunu söylemektedir.¹

Bu tavrın tartışmaların önüne geçmek amacını taşıdığı açıktır. Fakat daha sonraları toplumun içine sürüklendiği bu etki alanına karşılık ehl-i sünnet âlimleri bidat ehline ve kendini İslama mensup addeden fırkalara cevap vermeyi kaçınılamaz bir vazife olarak görmüşlerdir. Bu durumu Ahmed b. Hanbel'in "Bu fırkalar tartışmayı başlatıncaya kadar bu konu hakkında susmayı tercih ediyorduk. Sonra ise onlara muhalefet etmek ve karşı çıkmaktan başka bir yol bulamadık" şeklindeki sözleri en iyi şekilde özetlemektedir.²

Sünnet müdafaası, Allah yolunda cihattan daha efdal sayılmıştır.³ Bu mevzuları merak eden ve ehl-i bidat guruplarının meclislerine devam eden hadis

¹ Dârimî, Ebû Saîd Osmân b. Saîd b. Hâlid: **er-Red ale'l-Cehmiyye**, Dâru ibni'l-Esîr, Kuveyt, 1995, s.31.

² Bk. Ebû Saîd ed-Dârimî, **er-Red ale'l-Merîsî**, s.110.

³ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî: **er-Red alez'zenâdika ve'l-cehmiyye**, Garas lin'neşr, Kuveyt-2005, s.63.

talebelerini uyarmak ve meseleleri nasslar çerçevesinde açıklamak amacıyla bu fırkaların itikâdî konularda ortaya koymuş oldukları düşüncelere karşı bir savunma ve cevap niteliğinde reddiye eserler kaleme alınmaya başlamıştır. Ahmed b. Hanbel'in *er-Red ale'z-Zenâdika*, Osmân b. Saîd ed-Dârimî'nin *er-Red ale'l-Cehmiyye* ve *er-Red ale'l-Merîsî*, Buhârî'nin *Halku ef'âli'l-ibâd*, Kâsım b. Sellâm ve İbn Ebî Şeybe'nin *İmân* ve Ebû Dâvûd'un *Kitâbu'r-red ala ehl-i kader* isimli eserleri bunlardan bazılarıdır. Ayrıca hadis külliyyatında, iman, kader, fiten, tevhîd, sünne başlıklı bölümler açılmış, Kur'ân'ın mahiyeti, ru'yet, kader, imânın artıp eksilmesi, ırcâ görüşü, Cehmiyye, Kaderiyye ve Hâricîler'in durumu ve diğer kelâm konularıyla ilgili bablar oluşturulup hadîs ve âyetlerden deliller getirerek bid'at ehlinin fikirleri reddedilmiştir.⁴

Tezimizin konusu olan *Kitâbü't-tevhid ve isbatu sıfati'r-rabb azze ve celle* isimli eser de bu bağlamda kaleme alınmıştır. Eserin müellifi, ehl-i hadisin önde gelen isimlerinden İbn Huzeyme adıyla meşhur, Ebû Bekr Muhammed b. İshak b. Huzeyme es-Sülemî'dir. Hicrî 311 yılında vefat etmiştir ki bu tarih İslam geleneğinde ehl-i hadis'in altın çağı olarak adlandırılan bir döneme rastlamaktadır. İbn Huzeyme bu eserinde Allah'ın sıfatlarını ayet ve hadislerden deliller ile ispata çalışmış, bir yandan da sapkın olarak nitelendirdiği bid'at gruplarından Cehmiyye, Mu'tezile ve Mürcie'nin itikâdî görüşlerine cevap vermiştir. Ayrıca bu fırkaların, sıfatları tespit gayretleri dolayısıyla ehl-i hadis'i müşebbihe olarak nitelemelerini şiddetle reddederek bu iddiaya cevap vermeye gayret etmiştir.

Aslında İbn Huzeyme kelimî konularla iştigal etmeyi kesinlikle hoş görmemektedir. Fakat hadis talebelerinin ehl-i bid'at'ın görüşlerinden etkilendiklerini görmüş ve *Kitâbu't-tevhid*'ini kaleme almak zorunda kalmıştır. Eserin mukaddimesinde müellif, kendi ilim meclislerine kelimî konularda tartışmak için gelenler olduğunu, bu tartışmalara şahit olan kimselere, bâtil karşısında doğru olan kendi yollarını öğretmek için ve yine her ne kadar kelama dair bir konuda eser tasnif etmeyi hoş karşılamasa da, Cehmiyye ve Mutezile'nin tartışma meclislerine iştirak ettiklerini haber aldığı hadis talebelerinin bu sapık fırkalara kaymalarından

⁴ Bu konuda Hayri Kırbasoğlu'nun bir makalesi mevcuttur. Bkz. M. Hayri Kırbasoğlu, "İslam Düşüncesinin Teşekkül Devrinden Bir Kesit: Ashabu'l Hadis'in Akaid Edebiyatı", İslami Araştırmalar, sayı:5, Ekim-1987, s.79-89.

korktuğu için bu eseri yazmaya karar verdiğini söylemektedir. Nitekim hayatıyla ilgili bilgi veren kaynaklar onun kelimî konularla ilgilenmeleri sebebiyle öğrencileri ile yaşadığı tartışma ve kırınlıkları aktarmaktadır. *Kitâbu't-tevhîd*, İbn Huzeyme'nin hadis talebelerini, bu zararlı etkiden korumak, Kur'ân ve Sünnet'e dayalı ehl-i sünnet itikadının ne olması gerektiğini göstermek çabası ve üstün gayretiyle kaleme aldığı reddiye eseridir. Bu gayretin onu sert bir usluba ve aşırı bir taassuba ittiği görülmektedir. Bu sebeple savunuculuğunu yaptığı görüş konusundaki aşırılıkları sebebiyle eleştirilere maruz kalması kaçınılmaz olmuştur.

Öncelikli olarak İbn Huzeyme'nin kelim ile meşgul olması başlı başına itiraz sebebi olmuştur. Nitekim "İbn Huzeyme'nin Hayatı" başlıklı bölümde geçtiği üzere öğrencileriyle yaşadığı tartışmalar sırasında onun kelama daldığını duyan çağdaşı İbn Ebî Hâtîm (v.327) 'Ebu Bekir kelimden ne anlar?'⁵ diyerek onu eleştirmiş, hadisçilerin kelimle meşgul olmasının uygun olmadığını beyan etmiştir.

İbn Huzeyme'nin ehl-i bid'at mensuplarının akıbeti ve onlara nasıl muamele edileceği konusunda söylediği bazı aşırı sözler de tepkilere sebep olmuş, nitekim ispat ehli olarak görülen ve hatta bu konuda kendisi de taassup ehli olmakla itham edilen⁶ Zehebî dahi bu ifadeleri 'düşünmeden sarf edilmiş sözler, müteahhir âlimler bu görüşü mümkün görmez' şeklinde değerlendirerek İbn Huzeyme'nin bid'at ehline dair sarf ettiği sözleri ağır bulmuştur.

İbn Huzeyme sıfatlar konusunda, özellikle Mücessime olarak nitelendirilmesine sebebiyet veren haberî sıfatlar konusundaki değerlendirmeleri sebebiyle de eleştirilere hedef olmuştur. Fahreddin er-Râzî (v.606) tefsirinde "*Onun misli gibi yoktur*" mealindeki Şûra suresi 11. ayetin tefsirinde İbn Huzeyme'nin bu ayet bağlamında sıfatlar konusundaki görüşlerini kıyasıya eleştirmekte "Bil ki, Muhammed b. İshak b. Huzeyme, "et-Tevhid" adını verdiği, hâlbuki gerçekte bir şirk kitabı olan eserinde, âlimlerimizin, bu ayetle istidlâl etmelerini ele almış ve bu hususta itirazlarda bulunmuştur. Ben, birtakım uzun uzadıya açıklamalarını bir kenara bıraktıktan sonra, -çünkü bu kimse, ifadesi son derece

⁵ Ebû'l-Abbâs Takiyyüddîn Ahmed b. Abdülhalim İbn Teymiyye, **Mecmûu fetâvâ**, C. XXXVII, trb: Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım el-Asîmî en-Necdî, 1381. Riyad, Matabiü'r-Riyâd, C.VI, s.175.

⁶ Subkî'nin hocası Zehebî'nin taassubu hakkında söylediği sözler için bkz. Ebû Nasr Taceddin İbnu's-Subkî Abdülvehhab b. Ali b. Abdilkafi, **Kaide fi'l-cerh ve't-ta'dil ve kaide fi'l-müerrihin**; thk. Abdülfettah Ebû Gudde, Kahire, Dârü'l-Vai, 1978, s.40 v.d.

bozuk, anlayışı kıt, akli da noksan bir kişidir- onun sözlerinin özetini vermeye çalışacağım...” diyerek itirazlarını sıralamaktadır.⁷

Osmanlı son dönem âlimlerinden Muhammed Zâhid el-Kevserî (v.1371) de İbn Huzeyme’yi hadisçi Haşviyye’den saymaktadır.⁸ İbn Huzeyme’nin *Kitâbu’t-tevhîd* isimli eserini eleştiren Kevserî, Râzî’nin de tefsirinde yer verdiği sözlerini hatırlatmakta,⁹ Beyhakî’nin *el-Esma ve’s-sıfat* adlı eserin ta’likinde “İbn Huzeyme kendisine gerekmeyen konulara dalarak rezil olmuştur. Kelam ehline kendisini alay konusu yapmıştır”¹⁰ ve yine “Allah’ın iki gözü vardır diyen, zararlı şeyler söyleyen bir Müşebbihedir. İbn Huzeyme de bu konuların cahilidir”¹¹ dediği nakledilmektedir.

İbn Huzeyme’nin *Sahih* adlı hacimli bir hadis kitabı daha bulunmaktadır. İbn Huzeyme döneminin önde gelen hadis âlimlerinden birisi olmasına rağmen, *Sahîh*’i tarihte mevcut hadis külliyyatı bünyesinde öne çıkan bir eser olmamıştır. Bununla birlikte itikâdî tartışmalarda tevhîd konularında yazılan kitaplar arasında *Kitâbu’t-tevhîd* eseri gerek içerdiği hadisler ve konuya yaklaşımı, gerek bu sebeplerle kendisine yöneltilen eleştiriler nedeniyle öncelikli anılan eserlerden birisi olmuştur. Bu durum bizde, müellifin dönemi ve sonrasında *Sahih*’inden daha ziyade *Kitâbu’t-tevhîd* adlı eseri ile öne çıktığı yönünde bir düşünce meydana getirmiştir.

Sonuç olarak bizler de Ehl-i Sünnet kelam âlimlerinin sıfatullah konusundaki görüşlerini ortaya koymalarından çok önce, yalnızca ayet ve hadislerden delil getirerek bir Allah tasavvuru oluşturan, kendi döneminde ve sonrasında kelamla meşgul olduğu için ehl-i hadis tarafından; sıfatlara yüklediği anlam ve hadislerle getirdiği açıklamalar sebebiyle karşıt görüşlüler tarafından eleştirilen ve Mücessime olmakla itham edilen İbn Huzeyme’nin, hakkında hiçbir çalışma yapılmamış bu eserini incelemek istedik.

Giriş ve dört bölümden müteşekkil olan bu çalışma, *Kitâbu’t-Tevhîd*’de yer alan hadislerin hadis usulü ilmi kaideleri çerçevesinde incelenmesini

⁷Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin er-Râzî, **Tefsîr-i kebîr: Mefâtihu’l-gayb**, C.XXIII, çev: Suad Yıldırım ve öte, Ankara, Akçağ Yayınları, 1988, C.XIX, s.427.

⁸Ramazan Altıntaş, “**Haşviyye’nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri**”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1999, sayı: 3, s. 57-100.

⁹Kevserî, **Te’nibu’l-hatib** s.40.

¹⁰Muhammed b. İshâk b. Huzeyme, **Kitâbu’t-tevhîd**, C.II. Dâru’l-Muğnî, 2003, Mukaddime, s.42.

¹¹İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.44.

amaçlamaktadır. Tezin giriş bölümünde öncelikle İbn Huzeyme'nin *Kitâbu't-tevhîd* eserinde muhalif görüşleri sebebiyle isimlerine yer verdiği, ehl-i sünnet âlimleri tarafından ise ehl-i bid'at olmakla itham edilen bazı itikâdî fırkaların görüşlerine "İbn Huzeyme'nin *Kitâbu't-Tevhîd*'de Kullandığı Bazı Kavramlar" başlığı altında kısaca değindik. Ardından müellifin hayatı, günümüze ulaşan eserleri ve müellifin itikadi görüşlerine yer verdik.

Tezin birinci bölümünde İbn Huzeyme'nin *Kitâbu't-tevhîd*'de ispata çalıştığı Allah'ın sıfatları/sıfatullah konusu ele alınmış, sırasıyla müellifin eserde "Nefs", "Sem' ve Basar", "Vech", "Ayn", "Yed", "Isba'", "Ricl", "Kelam" ve "Dıhk" sıfatlarını ispat etmek için delil getirdiği hadislerin sıhhat araştırmaları ve değerlendirmeleri yapılmıştır. Müellifin eserin farklı bölümlerinde sistematik olmayan bir şekilde yer verdiği rivayetler isnad ve metin incelemeleri doğrultusunda tek birer başlık altında toplanmış ve böylelikle hadisler yeni bir tertib ile sunulmuş, hadislerin isnad ve metin değerlendirmeleri yapılmıştır.

Tezin ikinci bölümünde, İbn Huzeyme'nin eserinde Allah'ın arşa istiva ettiğini ispat için delil getirdiği hadisler "İstiva" başlığı altında; Allah'ın ahirette görüleceğini beyan ve ispat eden hadisler "Ru'yet" başlığı altında toplanmış ve yine birinci bölümde izlenen yöntem ve metod ile tertib edilen hadislerin sıhhat değerlendirmeleri yapılmıştır.

Üçüncü bölümde İbn Huzeyme'nin eserinde zikrettiği ve Allah Resulü'nün ahirette bazı kullara şefaate edeceğini, böylelikle o kulların ateşte azab görmekten kurtulacaklarını beyan eden hadisler ile bazı kulların da diğer kimselere şefaate ederek onları ateşte yanmaktan kurtaracaklarını haber veren hadisler "Şefaate" başlığı altında tertib edilerek değerlendirilmiştir. Yine müellifin Allah'ın kullarından kimilerini hesapsız affedeceğini ispat için zikrettiği hadisler "Mağfiret" başlığı altında bir araya getirilerek değerlendirilmiştir.

Tezin son bölümü olan dördüncü bölümde ise müellifin eserde İslam itikadında çokça tartışılan iman-amel ilişkisi konusunda delil getirdiği hadisler incelenmiştir. Tevhid ehlinin cennete girmesi, amellerin kişiyi ateşten koruması, bazı günahların kişinin imanına zarar verip vermediği ve cehenneme uğrayacak iman ehlinin konu edildiği hadislerin sıhhat değerlendirmeleri yapılmıştır. Son olarak

müellifin kabir hayatını ve kabir azabını inkâr edenlere cevap olarak kabir hayatını ispat etmek için delil getirdiği hadislerin incelenmesine yer verilmek suretiyle araştırma tamamlanmıştır.

Son olarak, çalışmamın her safhasında değerli görüş ve tenkitleriyle tezime katkıda bulunan ve yön veren danışman hocam Prof. Dr. Mustafa Karataş Bey'e; tez izleme jürimde çalışmamı titizlikle takip eden Prof Dr. Mustafa Ertürk Bey'e; çalışmış olduğum eserin Mısır Kütüphanesinde yer alan yazma nüshasını temin eden kız kardeşim Fahrunnisa Damar'a ve Amine Amr'a; çalışmam boyunca benden yardımlarını esirgemeyen, anlayış ve sabır gösteren, zamanlarından çaldığım aileme teşekkürü bir borç bilirim.

İstanbul, 2014.

Rabia Zahide TEMİZ

İÇİNDEKİLER

ÖZ	III
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ	V
KISALTMALAR	XXIII

GİRİŞ	1
A. Araştırmanın Konusu ve Amacı	1
B. Metod ve Yöntem	1
C. Kullanılan Kaynaklar	6
D. İbn Huzeyme'nin <i>Kitâbu't-Tevhîd</i> 'de Kullandığı Bazı Kavramlar	8
1. Müşebbihe	8
2. Muattıla	10
3. Mürcie	13
4. Mu'tezile	13
5. Havâric	14
6. Cehmiyye	15
E. İbn Huzeyme'nin Hayatı, Eserleri ve İtikadi Görüşleri	16
1. Hayatı	16
a. İlmi Hayatı	16
b. Hocaları ve Talebeleri	18
c. Ahlakı	25
2. Eserleri	26
3. İtikadi Görüşleri	32

BİRİNCİ BÖLÜM	43
---------------------	----

I. ALLAH'IN SIFATLARI	43
A. Nefs	43
1. "Kulumu nefsimde zikrederim..." hadisi	44
a. Hadisin İsnadları	44
b. İsnad Şeması	45
c. İsnad Değerlendirmesi	45
d. Metin Değerlendirmesi	45
2. "Allah nefesine yazdı..." hadisi	48
a. Hadisin İsnadları	48

b.	İsnad Şeması	49
c.	İsnad Değerlendirmesi	49
d.	Metin Değerlendirmesi	50
3.	Nefs ve İlim İle İlgili Diğer Hadisler	51
B.	Sem' ve Basar	55
1.	"Rabbin seni işitti..." hadisi	56
2.	"Sizin Rabbiniz sağır değildir..." hadisi	57
a.	Hadisin İsnadları	57
b.	İsnad Şeması	58
c.	İsnad Değerlendirmesi	58
d.	Metin Değerlendirmesi	58
3.	"Allah'ın işittiğini biliyor musunuz..." hadisi	58
C.	Vech	60
1.	"Kim Allah'ın vechini dilerse ..." hadisi	62
a.	Hadisin İsnad ve Metinleri	63
b.	İsnad Şeması	65
c.	İsnad Değerlendirmesi	65
d.	Metin Değerlendirmesi	66
2.	"Allah'ın vechini dileyerek oruç tutan kişi..." hadisi	66
a.	Hadisin İsnad ve Metinleri	67
b.	İsnad Şeması	71
c.	İsnad Değerlendirmesi	71
(1)	Selâme b. Kayser Tarikleri	72
(2)	Ebû Hureyre Tarikleri	73
(3)	Ebû Saîd el-Hudrî Tarikleri	73
d.	Metin Değerlendirmesi	74
3.	"Allah'ın vechini dileyerek cihad eden kişi..." hadisi	75
a.	Hadisin İsnad ve Metinleri	75
b.	İsnad Şeması	78
c.	İsnad Değerlendirmesi	78
d.	Metin Değerlendirmesi	79
4.	"Kadının Rabbinin vechine en yakın olduğu an ..." hadisi	79
a.	Hadisin İsnad ve Metinleri	80
b.	İsnad Şeması	83
c.	İsnad Değerlendirmesi	83
(1)	Mevkuf Tarikler	84
(2)	Merfu Tarikler	84
d.	Metin Değerlendirmesi	85
5.	"Vechinin azameti her şeyi kül eder..." hadisi	86
a.	Hadisin İsnadları	86
b.	İsnad Şeması	87
c.	İsnad Değerlendirmesi	87
d.	Metin Değerlendirmesi	88
6.	"Kendi suretinde yarattı..." hadisi	90
a.	Hadisin İsnadları	90
b.	İsnad Şeması	91
c.	İsnad Değerlendirmesi	91
d.	Metin Değerlendirmesi	91
7.	"Rahman'ın suretinde..." hadisi	93
8.	"Altmış zira boyunda..." hadisi	97
9.	Vech ile İlgili Diğer Hadisler	99

D.	Ayn.....	114
1.	“İki parmağını gözüne koydu...” hadisi	115
2.	“Allah tek gözlü değildir ...” hadisi	117
a.	Hadisin İsnadları	117
b.	İsnad Şeması	117
c.	İsnad Değerlendirmesi	118
d.	Metin Değerlendirmesi	119
E.	Yed.....	122
1.	“Allah seni eliyle yarattı...” hadisi	122
a.	Hadisin İsnadları	123
b.	İsnad Şeması	124
c.	İsnad Değerlendirmesi	125
d.	Metin Değerlendirmesi	126
2.	“Sağ eline alır... ” hadisi.....	127
a.	Hadisin İsnadları	128
b.	İsnad Şeması	129
c.	İsnad Değerlendirmesi	129
d.	Metin Değerlendirmesi	130
3.	“Allah'ın eli üstündür...” hadisi	132
a.	Hadisin İsnadları	132
b.	İsnad Şeması	132
c.	İsnad Değerlendirmesi	133
d.	Metin Değerlendirmesi	133
4.	“Diğer sağ kavramıştır...” hadisi.....	133
a.	Hadisin İsnad ve Metinleri:	134
b.	İsnad Şeması	137
c.	İsnad Değerlendirmesi	137
d.	Metin Değerlendirmesi	137
5.	“O'nun iki eli de sağdır...” hadisi.....	139
6.	“Sağıyla Sema'yı dürdü...” hadisi	141
a.	Hadisin İsnadları	141
b.	İsnad Şeması	142
c.	İsnad Değerlendirmesi	142
d.	Metin Değerlendirmesi	143
7.	“Gökler O'nun sağıyla dürülmüştür...” hadisi	144
a.	Hadisin İsnadları	144
b.	İsnad Şeması	145
c.	İsnad Değerlendirmesi	145
d.	Metin Değerlendirmesi	145
8.	Yed ile İlgili Diğer Hadisler	146
F.	Isba'	153
1.	“Mahlûkatı bir parmağında, gökleri bir parmağında...” hadisi.....	153
a.	Hadisin İsnadları	154
b.	İsnad Şeması	154
c.	İsnad Değerlendirmesi	154
d.	Metin Değerlendirmesi	155
2.	“Hiçbir kalp yoktur ki O'nun iki parmağı arasında olmasın...” hadisi	158
a.	Nevvâs b. Sem'ân Rivayeti	158
b.	Ümmü Seleme Rivayeti	159
c.	Ebû Zerr Rivayeti	160
d.	Metin Değerlendirmesi	161

3.	“Küçük parmağının tırnağı ile başparmağını tuttu...” hadisi	163
a.	Hadisin İsnadları	164
b.	İsnad Şeması	164
c.	İsnad Değerlendirmesi	164
d.	Metin Değerlendirmesi	165
G.	Ricl	168
1.	“Sağ riclinin altında...” hadisi	168
2.	“Cebbâr kadem’ini koyana kadar...” hadisi	170
a.	Hadisin İsnadları	171
b.	İsnad Şeması	173
c.	İsnad Değerlendirmesi	173
d.	Metin Değerlendirmesi	175
3.	Ricl İle İlgili Diğer Hadisler	177
H.	Kelâm	181
1.	“Allah vahy ile konuştuğu zaman...” hadisi	182
a.	Hadisin İsnadları	183
b.	İsnad Şeması	184
c.	İsnad Değerlendirmesi	184
d.	Metin Değerlendirmesi	186
2.	“Rabbiniz sizden her birinizle konuşacaktır...” hadisi	187
a.	Hadisin İsnadları	187
b.	İsnad Şeması	188
c.	İsnad Değerlendirmesi	188
d.	Metin Değerlendirmesi	189
3.	“Allah mümin kulunu gölgesi altına alır...” hadisi	190
a.	Hadisin İsnadları	191
b.	İsnad Şeması	191
c.	İsnad Değerlendirmesi	191
d.	Metin Değerlendirmesi	192
4.	Kelâm İle İlgili Diğer Hadisler	193
İ.	Dıhk	201
1.	“Rabb-i Teâlâ’nın gülüşüne güldüm...” hadisi	202
2.	“Allah iki kişiye güldü...” hadisi	203
a.	Hadisin İsnadları	203
b.	İsnad Şeması	204
c.	İsnad Değerlendirmesi	204
d.	Metin Değerlendirmesi	205
3.	“Gülerek tecelli eder...” hadisi	205
4.	Dıhk İle İlgili Diğer Hadisler	206

İKİNCİ BÖLÜM.....219

II. İSTİVA VE RU’YET219

A.	İstivâ	219
1.	“Allah Arş’ın üzerindedir...” hadisi	223
a.	Hadisin İsnadları	224
b.	İsnad Şeması	224
c.	İsnad Değerlendirmesi	225

d.	Metin Değerlendirmesi	225
2.	“Yerle gök arası beş yüz yıllık mesafedir...” hadisi.....	226
a.	Hadisin İsnadları	226
b.	İsnad Şeması	227
c.	İsnad Değerlendirmesi	227
d.	Metin Değerlendirmesi	227
3.	“O’nun Arş’ı göklerin üzerindedir...” hadisi.....	228
a.	Cübeyr b. Mut’im Rivayeti	228
b.	Ömer b. el-Hattâb Rivayeti	229
c.	Metin Değerlendirmesi	230
4.	“Kürsî’nin taşıdığı yükü hiçbir şey yüklenemez...” hadisi	231
a.	Hadisin İsnadları	231
b.	İsnad Şeması	232
c.	İsnad Değerlendirmesi	232
d.	Metin Değerlendirmesi	232
5.	“Senden üstte hiçbir şey yok...” hadisi.....	232
a.	Hadisin İsnadları	233
b.	İsnad Şeması	233
c.	İsnad Değerlendirmesi	233
d.	Metin Değerlendirmesi	234
6.	“Ruh sema katına yükselir...” hadisi	234
a.	Berâ b. Âzib Rivayeti.....	234
(1)	Hadisin İsnadları	235
(2)	İsnad Şeması.....	235
(3)	İsnad Değerlendirmesi.....	235
b.	Ebû Hureyre Rivayeti.....	236
c.	Metin Değerlendirmesi	237
7.	“Allah nerede” hadisi	238
a.	Hadisin İsnadları	238
b.	İsnad Şeması	239
c.	İsnad Değerlendirmesi	239
d.	Metin Değerlendirmesi	240
8.	“Allah dünya semasına iner...” hadisi	244
a.	Hadisin İsnadları	244
b.	İsnad Şeması	247
c.	İsnad Değerlendirmesi	248
(1)	Ebû Hureyre ve Ebû Saîd Tarikleri	248
(2)	Ebû Hureyre Tarikleri.....	248
(3)	Diğer Tarikler	250
d.	Metin Değerlendirmesi	250
9.	“Melekler O’na yükselir...” hadisi	252
a.	Hadisin İsnadları	252
b.	İsnad Şeması	253
c.	İsnad Değerlendirmesi	253
d.	Metin Değerlendirmesi	253
10.	İstivâ ile İlgili Diğer Hadisler	253
B.	Ru’yet.....	265
1.	Kulların Ru’yeti	266
a.	“Rabbinizi göreceksiniz...” hadisi	267
(1)	Ebû Hureyre Rivayeti	267
i-	Hadisin İsnadları	268
ii-	İsnad Şeması.....	269

iii-	İsnad Değerlendirmesi	269
(2)	Ebû Rezin Rivayeti	270
i-	Hadisin İsnadları	271
ii-	İsnad Şeması	271
iii-	İsnad Değerlendirmesi	271
(3)	Ebû Mûsâ el-Eşâri Rivayeti	272
(4)	Cerîr b. Abdullah Rivayeti	273
i-	Hadisin İsnadları	273
ii-	İsnad Şeması	274
iii-	İsnad Değerlendirmesi	274
(5)	Metin Değerlendirmesi	275
b.	“Allah vechine bakmalarından daha güzel bir şey vermemiştir...” hadisi	277
(1)	Hadisin İsnadları	277
(2)	İsnad Şeması	278
(3)	İsnad Değerlendirmesi	278
(4)	Metin Değerlendirmesi	278
c.	“Bir başka sûret ile gelir...” hadisi	279
(1)	Ebû Hureyre Rivayeti	279
i-	Hadisin İsnadları	280
ii-	İsnad Şeması	280
iii-	İsnad Değerlendirmesi	280
(2)	Ebû Saîd Rivayeti	281
i-	Hadisin İsnadları	282
ii-	İsnad Şeması	282
iii-	İsnad Değerlendirmesi	282
(3)	Abdullah b. Mes’ûd Rivayeti	283
(4)	Metin Değerlendirmesi	284
d.	Kulların Ru’yeti İle İlgili Diğer Hadisler	285
2.	Nebî (a.s.)’nin Ru’yeti	289
a.	“Ru’yetin Muhammed’e verilmesi ilginç değil mi” hadisi	290
(1)	Hadisin İsnadları	290
(2)	İsnad Şeması	291
(3)	İsnad Değerlendirmesi	291
(4)	Metin Değerlendirmesi	291
b.	“Muhammed Rabbini gördü...” hadisi	291
(1)	Hadisin İsnadları	292
(2)	İsnad Şeması	293
(3)	İsnad Değerlendirmesi	293
(4)	Metin Değerlendirmesi	294
c.	“Gördüğü Cibril idi...” hadisi	296
(1)	Hadisin İsnadları	296
(2)	İsnad Şeması	297
(3)	İsnad Değerlendirmesi	297
i-	Şeybânî Rivayetleri	298
ii-	Âsım b. Behdele Rivayetleri	298
(4)	Metin Değerlendirmesi	299
d.	“Gördüğüm nurdu...” hadisi	300
(1)	Hadisin İsnadları	300
(2)	İsnad Şeması	300
(3)	İsnad Değerlendirmesi	301
(4)	Metin Değerlendirmesi	301
e.	“Yaklaştı, yakınlaştı...” hadisi	304
f.	“Rabbimi en güzel surette gördüm...” hadisi	309

(1) Hadisin İsnadları	310
(2) Sünen ve Müsned’lerde Yer Alan İsnadlar:.....	311
(3) İsnad Şeması.....	312
(4) İsnad Değerlendirmesi.....	312
i- Sevbân Tariki	312
ii- Racul Tariki	313
iii- Abdurrahman b. Âiş Tariki.....	313
iv- Muâz b. Cebel Tariki.....	314
v- İbn Abbâs Tariki	315
(5) Metin Değerlendirmesi.....	315
g. “Her kim Muhammed Rabbini gördü derse...” hadisi	317
(1) Hadisin İsnadları	319
(2) İsnad Şeması.....	319
(3) İsnad Değerlendirmesi	319
(4) Metin Değerlendirmesi.....	320
h. Nebî (a.s.)’nin Ru’yeti İle İlgili Diğer Hadisler	325
(1) Hadisin İsnadları	330
(2) İsnad Şeması.....	330
(3) İsnad Değerlendirmesi	330

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....333

III. AHİRETTE ŞEFAAT VE MAĞFİRET333

A. Şefaati.....	333
1. Nebi (a.s.)’nin Şefaati.....	333
a. “Şefaati et, şefaati edilsin...” hadisi	333
(1) Ebû Hureyre Rivayeti	334
i- Hadisin İsnadları	336
ii- İsnad Şeması.....	337
iii- İsnad Değerlendirmesi	337
(2) Abdullah b. Abbâs Rivayeti	337
(3) Ebû Hureyre ve Huzeyfe Rivayeti	338
(4) Enes b. Mâlik Rivayeti.....	340
i- Hadisin İsnadları	341
ii- İsnad Şeması.....	342
iii- İsnad Değerlendirmesi.....	342
(5) Metin Değerlendirmesi	344
b. “Her nebinin bir duası vardır...” hadisi	347
(1) Ebû Hureyre, Enes b. Mâlik ve Câbir b. Abdullah Rivayetleri:	347
i- Hadisin İsnadları	347
ii- İsnad Şeması.....	349
iii- İsnad Değerlendirmesi.....	349
(2) Avf b. Mâlik ve Ebû Mûsâ Rivayetleri:	350
i- Hadisin İsnadları	352
ii- İsnad Şeması.....	352
iii- İsnad Değerlendirmesi.....	352
(3) Abdurrahman b. Ebî Akîl Rivayeti.....	354
(4) Metin Değerlendirmesi	355
c. “Şefaati büyük günah işleyenlerdir...” hadisi	356
(1) Hadisin İsnadları	356
(2) İsnad Şeması.....	357

(3) İsnad Değerlendirmesi.....	357
(4) Metin Değerlendirmesi.....	358
d. “Şefaathim içinde bana en mühim olanı...” hadisi.....	359
(1) Hadisin İsnadları.....	359
(2) İsnad Şeması.....	360
(3) İsnad Değerlendirmesi.....	360
(4) Metin Değerlendirmesi.....	361
e. “Selin getirdiklerinden yeşeren tohum tanesi gibi...” hadisi.....	361
(1) Ebû Saîd el-Hudrî Rivayeti.....	361
i- Hadisin İsnadları.....	362
ii- İsnad Şeması.....	364
iii- İsnad Değerlendirmesi.....	364
(2) Ebû Hureyre Rivayeti.....	366
i- Hadisin İsnadları.....	367
ii- İsnad Şeması.....	367
iii- İsnad Değerlendirmesi.....	368
(3) Enes b. Mâlik Rivayeti.....	368
(4) Metin Değerlendirmesi.....	370
f. “Cennette ilk şfaat edecek olan benim...” hadisi.....	371
(1) Enes b. Mâlik Rivayeti.....	371
(2) Ebû Hureyre Rivayeti.....	372
(3) Metin Değerlendirmesi.....	373
g. “O makam, Makam-ı Mahmûd’dur” hadisi.....	373
(1) Selmân el-Fârisî Rivayeti.....	373
(2) Ebû Hureyre Rivayeti.....	374
(3) Abdullah b. Abbâs Rivayeti.....	375
(4) Abdullah b. Ömer Rivayeti.....	375
(5) Metin Değerlendirmesi.....	376
h. “Onlara ‘Cehennemîler’ denir...” hadisi.....	377
(1) Enes b. Mâlik Rivayeti.....	377
i- Hadisin İsnadları.....	377
ii- İsnad Şeması.....	378
iii- İsnad Değerlendirmesi.....	378
(2) Huzeyfe b. Yemân, İbn Abbâs, İmrân b. Husayn, Abdullah b. Amr ve Muğîre b. Şu’be Rivayeti.....	379
i- Hadisin İsnadları.....	379
ii- İsnad Şeması.....	380
iii- İsnad Değerlendirmesi.....	380
(3) Metin Değerlendirmesi.....	381
i. Nebî (a.s.)’nin Şefaati İle İlgili Diğer Hadisler.....	382
(1) Hadisin İsnadları.....	388
(2) İsnad Şeması.....	388
(3) İsnad Değerlendirmesi.....	389
(4) Metin Değerlendirmesi.....	389
2. Ümmetin Şefaati.....	389
a. İbn Ebî’l- Ced’â Rivayeti.....	389
b. Hâris b. Ukayş Rivayeti.....	390
c. Ebû Saîd el-Hudrî Rivayeti.....	391
(1) Hadisin İsnadları.....	391
(2) İsnad Şeması.....	391
(3) İsnad Değerlendirmesi.....	392
d. Ya’lâ b. Şeddâd Rivayeti.....	392
e. Abdullah b. Ömer Rivayeti.....	393

f.	Enes b. Mâlik Rivayeti.....	393
g.	Metin Değerlendirmesi	394
B.	Mağfiret	396
1.	“Lâilâhe illâllah diyen kimseyi ateşten çıkarın...” hadisi	397
a.	Enes b. Mâlik Rivayeti.....	397
(1)	Hadisin İsnadları	397
(2)	İsnad Şeması.....	398
(3)	İsnad Değerlendirmesi	398
b.	Ebû Saîd el-Hudrî Rivayeti	399
(1)	Hadisin İsnadları	400
(2)	İsnad Şeması.....	401
(3)	İsnad Değerlendirmesi	401
c.	Metin Değerlendirmesi	402
2.	“Cehennemden en son çıkan kişi...” hadisi	404
a.	Abdullah b. Mes'ûd Rivayeti	404
(1)	Hadisin İsnadları	404
(2)	İsnad Şeması.....	405
(3)	İsnad Değerlendirmesi	405
b.	Enes b. Mâlik Rivayeti.....	405
(1)	Hadisin İsnadları	406
(2)	İsnad Şeması.....	406
(3)	İsnad Değerlendirmesi	407
c.	Ebû Saîd ve Ebû Hureyre Rivayeti	407
(1)	Hadisin İsnadları	408
(2)	İsnad Şeması.....	408
(3)	İsnad Değerlendirmesi	408
d.	Metin Değerlendirmesi	409
3.	Mağfiret ile İlgili Diğer Hadisler	410

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM415

IV. İMAN-AMEL İLİŞKİSİ VE KABİR HAYATI.....415

A.	Tevhîd Ehlinin Cennete Girmesi	415
1.	“Her kim La ilahe illallah derse...” hadisi	415
a.	Hadisin İsnadları.....	416
b.	İsnad Şeması	417
c.	İsnad Değerlendirmesi	417
d.	Metin Değerlendirmesi	418
2.	“Her kim Allahtan başka ilah olmadığına şahadet ederse...” hadisi	419
a.	Osmân b. Affân Rivayeti	419
(1)	Hadisin İsnadları	419
(2)	İsnad Şeması.....	420
(3)	İsnad Değerlendirmesi.....	421
b.	Muâz b. Cebel Rivayeti	421
(1)	Hadisin İsnadları	421
(2)	İsnad Şeması.....	422
(3)	İsnad Değerlendirmesi.....	423
c.	Ubâde b. es-Sâmit Rivayeti.....	423
(1)	Hadisin İsnadları	424
(2)	İsnad Şeması.....	424

(3) İsnad Değerlendirmesi	425
d. Câbir b. Abdullah Rivayeti	425
e. Ömer b. el-Hattâb Rivayeti	426
(1) Hadisin İsnadları	426
(2) İsnad Şeması.....	426
(3) İsnad Değerlendirmesi	426
f. Metin Değerlendirmesi	427
3. “Her kim Allah’a eş koşmadan ölürse...” hadisi.....	428
a. Câbir b. Abdullah Rivayeti	428
(1) Hadisin İsnadları	428
(2) İsnad Şeması.....	429
(3) İsnad Değerlendirmesi	429
b. Ebû Saîd el-Hudrî Rivayeti	430
c. Ebû Zerr Rivayeti	431
(1) Hadisin İsnadları	431
(2) İsnad Şeması.....	431
(3) İsnad Değerlendirmesi	432
d. Ebû Amre el-Ensârî Rivayeti.....	432
(1) Hadisin İsnadları	432
(2) İsnad Şeması.....	433
(3) İsnad Değerlendirmesi	433
e. Abdullah b. Mes’ûd Rivayeti	434
(1) Hadisin İsnadları	434
(2) İsnad Şeması.....	434
(3) İsnad Değerlendirmesi	434
f. Ömer b. el-Hattâb Rivayeti	435
g. Metin Değerlendirmesi	435
4. Tevhîd Ehlinin Cennete Girmesi İle İlgili Diğer Hadisler	437
B. Amellerin Kişiyi Ateşten Koruması	447
1. Osmân b. Affân Rivayeti.....	448
a. Hadisin İsnadları	448
b. İsnad Şeması	448
c. İsnad Değerlendirmesi	449
2. Umâre b. Ruveybe Rivayeti	449
3. Ebû Hureyre Rivayeti	449
4. Metin Değerlendirmesi	450
C. Cehenneme Uğrayacak İman Ehli	452
1. “Her kim başka bir kişiyi babası iddia ederse...” hadisi.....	452
a. Ebû Osmân en-Nehdî Rivayeti	452
(1) Hadisin İsnadları	453
(2) İsnad Şeması.....	454
(3) İsnad Değerlendirmesi	454
b. Abdullah b. Amr Rivayeti	455
c. Ebû Hureyre Rivayeti	456
d. Metin Değerlendirmesi	456
2. “(Şu kişiler) Cennete giremez...” hadisi.....	456
a. Abdullah b. Mes’ûd Rivayeti	456
(1) Hadisin İsnadları	457
(2) İsnad Şeması.....	457
(3) İsnad Değerlendirmesi	457
b. Huzeyfe b. Yemân Rivayeti	458

c.	Cübeyr b. Mut'im Rivayeti	458
(1)	Hadisin İsnadları	458
(2)	İsnad Şeması.....	459
(3)	İsnad Değerlendirmesi.....	459
d.	Abdullah b. Amr Rivayeti	459
(1)	Hadisin İsnadları	459
(2)	İsnad Şeması.....	460
(3)	İsnad Değerlendirmesi.....	460
e.	Ömer b. el-Hattâb Rivayeti	460
f.	Abdullah b. Ömer Rivayeti.....	461
g.	Abdullah b. Amr Rivayeti	462
h.	Metin Değerlendirmesi	462
3.	“Pek çok cennet vardır...” hadisi.....	464
a.	Hadisin İsnadları	464
b.	İsnad Şeması	464
c.	İsnad Değerlendirmesi	465
d.	Metin Değerlendirmesi	465
4.	Cehenneme Uğrayacak İman Ehli İle İlgili Diğer Hadisler	465
D-	Kabir Hayatı.....	471
SONUÇ		477
KAYNAKÇA.....		482
EKLER.....		494
ÖZGEÇMİŞ		503

KISALTMALAR

a.g.e.: adı geçen eser

a.y.: aynı yer

ev: Çeviren

DİA: Diyanet İslam Ansiklopedisi

haz: hazırlayan

Hz.: hazreti

iht: ihtisar eden

nşr: neşreden

öte: ötekiler

t.y.: tarih yok

thk: tahkik eden

trb: tertibleyen

v.d.: ve devamı

y.y.: yayın yeri yok

GİRİŞ

A. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Bu araştırmanın öncelikli amacı *Kitâbu't-tevhîd*'de yer alan hadislerin sıhhat bakımından incelenmesi, temel kaynaklarda yer alıp almadıkları, yer alanların nasıl bir muhtevaya sahip olduklarının bir değerlendirmesidir. Çalışma, İbn Huzeyme'nin *Kitâbu't-tevhîd* eserinde yer alan hadislerin konuları itibariyle sınıflandırılmalarını, isnad ve metin tespitlerini ve sıhhat değerlendirmelerini ihtiva etmekle birlikte, müellifin konuya bakışı ve eserde yer yer yoğunlaşan ve ' قال ابو بكر ' ifadesi ile başlayan görüşleri de hadislerin akabinde metin değerlendirmesi başlığı altında ele alınmıştır. Bu sebeple tez, hadislerin incelenmesi esaslı teknik bir yol izlemekle birlikte müellifin açıklamaları da yeri geldikçe incelenmiş ve teze aktarılmıştır.

B. Metod ve Yöntem

İbn Huzeyme'ye göre Allah Resulü'nden gelen haber sâbit ise başkasına konuşmak düşmez.¹² Müellif sürekli olarak eserinde, Kur'ân ayetleri ve Hz. Peygamber'den sahîh bir sened ile nakledilen haberler dışında hiçbir şeyi delil getirmedigini, eserinin güvenilir raviler tarafından nakledilmiş, sahîh sâbit hadislerden müteşekkil olduğunu, zayıf ve munkatı' cinsinden hiçbir rivayet almadığını, böylesi haberlere delil olmaları bakımından ihtiyacı olmadığını tekrarlamaktadır. O'nun bu iddiası, eserinde yer alan ve ispat için delil getirdiği rivayetlerin tümünün incelenmesi sonucunda doğrulanması ya da yanlışlanması mümkün olabilecek bir iddiadır. Bu sebeple hadislerin sıhhat değerlendirmesi ve kimi garip rivayetlerin de sübutunun tespiti amacıyla, eserde düzensiz bir şekilde bulunan rivayetlerin, kimi zaman diğer temel hadis eserlerinde de yer alan isnadları göz önüne alınmak suretiyle isnad şemaları ile incelemesi yapılmıştır.

Hadisler eserde belirli bir düzen ile verilmemektedir. Bu sebeple eserin farklı yerlerinde konudan bağımsız başlıklar altında dağınık olarak bulunan aynı hadis in isnadlarını, ortak metinler ihtiva etmesi veya konu bağlamında aynı meseleyi izah etmeleri sebebiyle aynı başlık altında toplamaya çalıştık. Bunun dışında aynı olayı

¹² Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyi Muhammed Hakim en-Nisâbûrî, **Mârifetü ulûmi'l-hadis**, Beyrût, Daru'l-ihyai'l-ulûm, 1997, s.140.

anlatıyor olması veya aynı ravi(sahabi veya tabiin)den geliyor olması ikinci bir kıstas kabul edilmiştir.

Müellifin eserde izlediği bir sınıflandırma yoktur. Kullandığı başlıklar itibariyle ilk etapta hadisleri konularına göre tasnif ettiği düşünülse de bunda da sistemli olmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca bazen hadisleri, sahabe ravisine göre veya kendisine ulaşması bakımından, hocasının ve hocasının hocasının ismine göre yani adeta ale'r-ricâl bir tasnif ile verdiği birkaç yerde tespit edilmekle birlikte bu durumun örneklerinin az olduğu, konularına göre bir tasnifin nispeten daha ağır bastığı gözlemlenmektedir.

Sıfatlar rivayetlerde girift bir halde yer alabilmekte, bazen bir hadis takti yöntemi ile birden fazla sıfatın delili olarak tekrarlanabilmektedir. Bu esnada müellif kimi zaman aynı isnadı kullanmakla birlikte, çoğunlukla bir başka isnad ile hadisi vermektedir. Kitabın farklı yerlerinde tespit edilen ve ortak başlık altında ele aldığımız bu isnadların yer bilgisine dipnotlarda işaret edilmiştir. Hadis yoğunluklu olarak hangi sıfatın ispatı için delil getirildiyse, öncelikle o sıfatın delili kabul edilerek bir sınıflandırma yapılmış, kitabın içerisinde bir diğer sıfat için de delil getirildiğine metin değerlendirmesi bölümünde dikkat çekilmiştir.

Hadis başlıkları oluşturulurken hadis metinlerinin ihtiva ettiği lafızlar ve ispat gayretinde olduğu kavramlar (yed, ricl, şefaât, ru'yet gibi) kayda alınarak, hadisin metninde dikkat çeken cümleler konu başlığı yapılmıştır. Başlığın altında zikredilen temel metin olarak ise en açık lafızlara sahip, konu açısından en geniş haliyle gelen arapça metin seçilmiştir. Bu metin kimi zaman müellifin ilk zikrettiği, kimi zaman ise eserin ilerleyen bölümlerinde yer alan ve konuyu en iyi şekilde izah eden metin olabilmektedir. Eserde yer alan hadislerin metinlerinin (bazı lafız farklılıkları ihtiva ettikleri göz önüne alınmaksızın ve bu metinler tek bir hadis kabul edilmek suretiyle) sayısını belirlemek amacıyla, verilen Arapça metinleri numaralandırılmıştır. Bu sayı eserde mevcut olan ortak hadis metinlerinin sayısını tespit amacı gütmektedir.

Eserden seçilen hadis metni temel kaynaklarda taranmış ve İbn Huzeyme'nin *Sahih*'i başta olmak üzere Kütüb-i Sitte ve diğer hadis kaynaklarında tespit edilenlere dipnotlarda işaret edilmiştir. Ardından *Kitâbu't-tevhîd*'de o hadise ait olan tüm

isnadlar ‘Hadisin İsnadları’ başlığı altında sıralanmıştır. Bu esnada hazırlanan şemada görselliği en iyi sağlayan ve hadisin yayılım şeklini sunmaya en uygun sıralama şekli esas alınmıştır. İsnadın yazımında, sondan başa doğru (merfû, mevkûf veya maktû rivayet olması bakımından) gidilmiştir.

Tespit edilen isnadların sıralanmasının ardından tüm isnadlar ‘İsnad Şeması’ başlığı altında bir çizelge halinde gösterilmiştir. Şemada ravi isimlerinin görsel olarak düzenlemeye en uygun biçimde kısaltılarak yazılması tercih edilmiştir. Hadisin şemasının çizilmesi için metnin üç ve daha fazla isnadının olması şart görülmüş, tek¹³ ya da iki isnadlı metinler için isnad şeması hazırlanmamıştır. Bu hadislerin metinleri, konu açısından temel bir delil olmadıkları sürece ‘diğer hadisler’ başlığı altında toplanıp, değerlendirilmiştir.

İsnad şeması üzerindeki inceleme ve sıhhat değerlendirmeleri ‘İsnad Değerlendirmesi’ başlığı altında yapılmıştır. İsnadların yayılımı veya ortak bir ravi üzerinde yoğunlaşması durumuna göre kimi hadisler için ‘İsnad Değerlendirmesi’ başlığı altında ‘Ebû Hureyre Tariki’, ‘Ebû Saîd Tariki’, ‘Merfû Tarikler’, ‘Mevkûf Tarikler’ ‘Racûl Tariki’ gibi alt başlıklar oluşturularak konunun daha bütüncül ve sistemli bir şekilde anlaşılması hedeflenmiştir.

İsnadların sıhhat değerlendirmesinde şu yöntem takip edilmiştir: tabakat eserlerinde ravi biyografileri incelenmiş, cerh edilen veya meçhul olduğu bildirilen raviler tespit edilmiştir. Ravi değerlendirmesinde ta’dil edilen raviler belirtilmemiş olup, yalnızca hakkında cerh ifadesi bulunan ravilerin bilgisi tespit edilmiş ve mecruh bölümüne kaydedilmiştir.

Ravi hakkında sarf edilen şu lafızlar isnadın mecruh sayılmasına sebep görülmüştür: ‘كذاب/yalancı’, ‘ضعيف/zayıf’, ‘فاسق/fâsık’, ‘منكر الحديث/hadisi münker’, ‘مضطرب الحديث/hadisi muzdarib’, ‘متروك الحديث/hadisi metrûk’, ‘وهم/vehm eder’, ‘ليس/hiçbir’, ‘ليس بحجة/hüccet değil’, ‘مختلط/muhtelit’, ‘سوء حفظ/hafızası kötü’, ‘يخطئ/hata eder’, ‘لا يتابع على/la takip etmez’, ‘يكتب حديثه ولا يحتج به/hadisi yazılır ama delil olmaz’, ‘كuvvetli değil’.

¹³ Tahvil ihtiva eden isnadlar, tek isnad kabul edilmiş ve şema çizimine gerek görülmemiştir.

‘hadisi mutabaat olarak alınmaz’, ‘طعن في مروءته /kişiliği cerh edilmiş’, ‘مجهول/meçhûl’, ‘ليس بشقة/sika değil’, ‘ليس بشيء/bir şey değil’, ‘لين/gevşek’.

Bunun dışında sika olmakla birlikte, belli bir raviden rivayetleri konusunda cerh edilmiş ravilerin hadiste o ravilerden rivayette bulunduğu tespit edildiğinde de bu duruma dikkat çekilerek isnad mecruh sayılmıştır.

Ravi hakkında tek başına sarfedilen ‘شيخ/şeyh’, ‘صالح/salih’, ‘حديثه حسن/hadisi hasen’, ‘ثبت/sebt’, ‘ربما أخط/hata etmesi muhtemel’, ‘يغرب/garip rivayetleri vardır’ lafızları ise cerh sebebi olarak görülmemiş, tespit amaçlı kaydedilmiş ifadelerdir.

Kimi ravilerin biyografilerinde kaderî, şîî, râfîzi, mürcîî oldukları beyan edilmiştir. Bu bilgiler çalışmamızda tespit amacıyla yazılmış, ravinin cerhi için bir sebep olarak görülmemiş olup, İbn Huzeyme’nin bidat ehli olduğu bilinen kişilerden rivayet almada bir sakınca görmediğini ortaya koymayı amaçlamıştır.

صادق/sadûk olarak nitelendirilen raviler ayrı bir kategoride kabul edilmiştir. Bu lafzın icrası konusundaki görüşler ihtilafıdır. Sadûk kavramı ta’dilin mertebelerinden birisi sayılmakla birlikte ravinin adalet yönü tam olup, zabtının kusurlu, ya da hiç olmadığını ifade etmek için de kullanılmıştır. Ali el-Kârî, sadûk kavramının, kendisinden yalan söz nakledilmemiş, fakat zabtı olmayan raviyi ifade ettiğini söylemektedir.¹⁴ İbn Ebî Hâtim’e göre ‘sadûk’ denilen kişinin, hadisi yazılır ve araştırılır.¹⁵ İbn Salâh zabtı zayıf olan ravi için sadûk lafzının kullanıldığını, bu ravinin zabtının tam olduğu anlaşıldığı takdirde rivayetin kabul edileceğini söylemektedir.¹⁶ Bu rivayete mutabaâtı ve şâhid rivayeti olduğu takdirde itibar olunur.¹⁷

¹⁴ Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed Ali el-Kârî, **Şerhu şerh-i nuhbeti'l-fiker fi mustalahati ehli'l-eser**, Beyrût, Dâri'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, s.341.

¹⁵ Ahmed Muhammed Şâkir, **el-Bâisu'l-hasîs şerhu ihtisâri ulûmi'l-hadîs**, 1958. Kahire, Matbaatu Muhammed, s.106.

¹⁶ Ebû Amr Osmân b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî İbn Salâh, **Mukaddimetü İbn Salah**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 2003, s.172.

¹⁷ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, **Fethü'l-muğîs şerhi elfiyyeti'l-hadîs li'l-İrâkî**. C.III, Beyrût, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983. C.I, s.365.

Sadûk olarak görülen ravinin rivayeti sika ravilerin rivayetine aykırı değilse hasen, rivayetini destekleyici mutâbî veya şâhid bulunursa sahîh li gayrihi olarak kabul edilmektedir.¹⁸ Yalnız ravi hakkında bu hükmü verirken, ravinin zabtının çok zayıf olmadığı tespit edilmelidir. Bu çalışmada “sadûk” başlığı altında değerlendirilen raviler, hakkında, ‘sadûk’ veya ‘hata etmesi muhtemel, sadûk’ denilmiş kimselerdir. Bu ravilerin yer aldıkları isnadlar, tabloda makbûl rivayet bölümünde sadûk başlığı altında tespit edilmiştir. Şayet ravi hakkında sadûk ibaresinin yanında yukarıda zikredilen cerh lafızlarından biri veya bir kaç kullanıldıysa ravi mecrûh sayılmıştır.

Ravilerin hoca-talebe ilişkileri rical eserlerinden tayin edilmiş, ittisâl-inkıta durumları araştırılmış, kopukluk olan yerler beyan edilmiştir. Tabakat kitaplarında hoca-talebe ilişkisi tespit edilemeyen ravilerin âdil ve zâbıt raviler olması durumunda isnadda sema lafzı kullanmış olmaları ittisâl için yeterli görülmüş, bunun dışında eğer ravi hakkında cerh lafızları mevcut ise bu duruma işaret edilmiştir. Hoca-talebe ilişkisi bakımından görüştükleri tespit edilememiş ravilerin diğer hadis kaynaklarında mevcut olan rivayetleri incelenmiş, birbirlerinden rivayette bulundukları başka hadisler tespit edildiğinde bu durum ve kullandıkları rivayet lafızları delil getirilerek ittisâl için yeterli görülebilmektedir. Rical eserlerinde hakkında herhangi bir bilgiye rastlanamamış raviler meçhul kabul edilmiştir.

‘İsnad Değerlendirmesi’ nin ardından ‘Metin Değerlendirmesi’ başlığı altında, şayet varsa hadisin diğer isnadlarında yer alan lafız farklılıklarına işaret edilmiş, hadisin diğer temel kaynaklarda yer aldığı tespit edildiği durumlarda bu kaynakların şerhlerine müracaat edilerek, şarihlerin hadis metni ve lafızları hakkındaki görüş ve açıklamalarına bu başlık altında yer verilmiş, metnin sıhhat değerlendirmesine girilmemiştir. İbn Huzeyme’nin hadis hakkındaki görüşleri de bu kısımda değerlendirilmiştir.

Bölüm sonlarında hazırlanan sıhhat değerlendirme tablolarında tarik sayıları tespit edilmiş, tahvilli¹⁹ isnadlar ayrı ayrı sayılarak bir rakam verilmiştir. Buna göre

¹⁸ Ahmet Yücel, “Sadûk”, **DİA**, C.XXXV. s.431.

¹⁹ Tahvil: bir hadisin birden fazla rivayeti bir yerde verildiğinde bunların birinden diğerine geçmek bkz. Bkz. Abdullah Aydın, **Hadis İstılahları Sözlüğü**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, s.303.

sahîh isnad sayıları sika başlığı altında, sadûk ravilerin yer aldığı isnad sayıları sadûk başlığı altında ve her ikisi makbûl başlığı altında; isnadında cerh edilen ravilerin yer aldığı isnadların sayısı mecrûh başlığı altında, senedinde kopukluk tespit edilen isnad sayıları ise munkatı' başlığı altında ve her ikisi merdûd başlığı altında kaydedilmiştir. Munkatı bölümünde zâhirî inkıtarlar esas alınmış, isnaddaki kopukluğun mürsel muallâk veya munkatı' olmaları arasında bir ayırım yapılmaksızın tüm kopukluklar inkıta başlığının altında tespit edilmiştir.

Ravinin müdellis veya mürsîl olduğunun bilinmesi ve isnadda da hadisi sema lafzı dışında bir lafızla rivayet etmiş olması halinde bu durum inkıta değil, cerh kabul edilmiştir. İlet tespit edilen isnadlar da mecrûh başlığı altında kaydedilmiştir.

Şayet isnadda sadûk ravi ve mecruh ravi bir arada ise isnad mecruh başlığı altında; inkıta, mecruh ravi ve sadûk ravi bir arada ise munkatı' başlığı altında kaydedilmiştir. Böylelikle senedindeki ravilerden biri veya bir kaç cerh olunmuş ve ya isnadın her hangi bir yerinde kopukluk bulunan tarikler merdûd başlığı altında değerlendirilmiştir.²⁰

Tezin metninde Kur'ân ayetleri daha küçük yazı karakteri ile italik ve koyu renk; filî ve kavli merfû hadisler, küçük yazı karakteri ile ve italik; maktu rivayetler ile müelliften, şârihlerden ve diğer âlimlerden gelen görüşler ise sadece küçük yazı karakteri ile yazılmıştır.

C. Kullanılan Kaynaklar

Araştırma süresince konumuz olan İbn Huzeyme'nin *Kitâbu't-evhîd* eserinin, Semîr b. Emin ez-Züheyrî tarafından tahkîkinin yapıldığı Riyâd baskısı esas alınmış olup, kitabın Muhammed Halîl Herrâs tarafından tahkik edilmiş matbu halinden de yer yer istifade edilmiştir. Bununla birlikte yazım hataları ve diğer nüsha farklılıkları gibi durumlarda kitabın Mısır Teymuriyye Kütüphanesi'nde yer alan yazma nüshası temel alınmıştır.

²⁰ Merdûd lafzında İbn Hacer'in tanımı esas alınmış ve böylelikle ravisi herhangi bir sebeple cerh olunmuş veya sendinde kopukluk bulunan hadis kastedilmiştir. Bkz. **Şerhu'n-nuhbe Nüzhetü'n-nazâr fî tadvîhi nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser**, Ebû'l-Fadl Şehabeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalânî thk. Nureddin İtr, Beyrut- Dârü'l-Hayr, 1993, s.77.

Çalışma süresince eserde yer alan hadislerin temel kaynaklarda geçen isnad ve metinlerini tektik etmek için Malik b. Enes (v.179)'in *el-Muvattâ*, Muhammed b. İsmail el-Buhârî (v.256) ve Haccâc b. Müslim (v.261), *el-Câmiu's-Sahîh*, Muhamed b. İsmâ et-Tirmizî (v.279), Ebû Dâvûd es-Sicistânî (v.275), İbn Mâce el-Kazvinî (v.273) ve Ebû Muhammed ed-Dârimî (v.255)'nin *Sünen*, Ebû Abdurrahman en-Nesâî (v.303)'nin *Müctebâ* ve *Sünenü Kübrâ*, Ahmed b. Hanbel (v.241), Ebû Ya'lâ el-Mevsilî (v.307), Ebû Dâvûd et-Tâyâlisî (v.204) ve Abd b. Humeyd (v.249)'in *Müsned*, Abdurrezzâk b. Hemmâm (v.211) ve İbn ebî Şeybe (v.235)'nin *Musannef*, Muhammed b. İshâk b. Huzeyme (v.311) ve İbn Hibbân (v.354)'in *Sâhîh* ve Taberânî (v.360)'nin *Mu'cem* eserleri temel kaynak kabul edilmiştir. Dipnotlarda eserlerin kaynak gösteriminde kronolojik sıralamadan ziyade burada verdiğimiz sıralama ile eserlerin sıhhat değeri ile dönemleri ve sonrasında sahip oldukları kullanım yaygınlığı gözetilmiştir. Şayet hadis buradaki kaynaklarda yer almayıp, daha geç dönem eserlerde yer alıyor ise, bu durum da söz konusu kaynaklara da başvurulmuştur. Eserin bu kaynaklarda yer alan hadislerinin metin değerlendirilmesinde adı geçen kaynakların şerhlerinden istifa edilmiştir. Başvuruda bulunduğumuz şerhler şunlardır:

Muvatta şerhi; Bâcî (v.474) - *el-Müntekâ*.

Buhârî şerhleri: Hattâbî (v.388) - *A'lâmu'l-hadîs*, İbn Battâl Kurtubî (v.449)- *Şerhu sahîhi'l-Buhârî*, Kirmânî (v.786) - *Sahîhu Ebî Abdillâh el-Buhârî bi şerhi'l-Kirmânî*, İbn Hacer el-Askalânî (v.852) - *Fethü'l-Bârî*, Bedreddin Aynî (v.855) - *Umdetu'l-kârî*, Keşmîrî (v.1352) - *Feyzü'l-Bârî*, Hamza Muhammed Kâsım - *Menâru'l-kârî*.

Müslim şerhleri: Mâzerî (v.536) - *el-Mu'lim bi-fevâidi Müslim*, Kadi İyâz (v.544) - *İkmâlü'l-Mu'lim*, Kurtubî (v.656) - *el-Müfihim*, Nevevî (v.676) - *Şerhu'n-Nevevî, alâ sahîh-i Müslim*, Suyûtî (v.911) - *ed-Dibâc*, Kannûcî (v.1307) - *es-Sirâcü'l-vehhâc*.

Ebû Dâvûd şerhleri: Hattâbî (v.388) - *Mealimü's-Sünen*, Münzirî (v.656) - *Muhtasaru Süneni Ebî Dâvûd*, Azimabâdî (v.1329) - *Avnu'l-ma'bûd*.

Tirmizî şerhi: Mübârekfûrî (v.1353) - *Tuhfetü'l-ahvezî*.

İbn Mâce şerhleri: Bekcerî (v.762) - *el-İ'lâm*, Sindî (v.1138) - *Şerhu Süneni İbn Mâce*, Safa ed-Davvî Ahmed el-Adevî - *İhdâu'd-dibâce*, Vellevî - *Meşârikü'l-envâri'l-vehhace*.

Hadislerin isnad değerlendirmesi sırasında öncelikli başvurulacak kaynak Mizzî (v.742)'nin *Tehzîbu'l-Kemâl* eseridir. Bu kaynakta tespit edilemeyen ravi biyografileri için İbn Hacer'in *Tehzîbu't-Tehzîb* ve *Takrîbu't-Tehzîb* eserlerinde yer alan ravi biyografileri esas alınmıştır. Bunun dışında Ukaylî (v.322)'nin, *ed-Duafâu'l-kebîr*, İbn ebî Hâtim er-Râzî (v.327)'nin *el-Cerh* ve *t-ta'dil*, Zehebî (v.748)'nin *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, *Mizânu'l-itidâl* ve *Târîhu İslâm*, İbn Hacer'in *İsâbe* ve *Lisânu'l-mîzân*, İbn Hibbân'ın *Sikât* ve *Mecrûhîn*, Buhârî'nin *et-Târîhu's-sağîr*, *et-Târîhu'l-kebîr* ve *ed-Duafâ* eserlerinden istifade edilmiştir.

D. İbn Huzeyme'nin *Kitâbu't-Tevhîd*'de Kullandığı Bazı Kavramlar

İbn Huzeyme *Kitâbu't-tevhîd* adlı eserini, kelâm konularında hadis talebelerine bir rehber olması için kaleme almış, böylelikle onların Cehmiyye ve Mu'tezile fırkalarının görüşlerine kaymalarına engel olmayı amaçlamıştır. Delil getirdiği rivayetler ve savunduğu görüşler sebebiyle kendisine Müşebbihe diyen kimseleri Muattıla olarak nitelendirmiştir. Müellifin eserde bu itikâdî fırkaların isimlerini sıkça zikettiği görülmektedir. Ayrıca az da olsa Hâricî ve Mürchie grupların isimlerini de zikreden müellif, onlara ait görüşlere de cevap vermeye çalışmıştır.

Kendisine yakıştırılan Müşebbihe ithamını reddederek Allah'ın zatı ve sıfatları konusundaki görüşleri ve itikâdî konulardaki tutumları hasebiyle hedefine aldığı bu grupları kıyasıya eleştiren müellifin eserini incelemeye geçmeden önce kısaca bu fırka ve gruplardan bahsetmek istiyoruz.

1. Müşebbihe

Müşebbihe, sözlükte “benzetmek, benzer yapmak” manalarında ş-b-h kökünden türemiş bir isimdir. Müşebbihe Allah'ı yaratıklarına benzeten fırkaya verilen isimdir. Cehm b. Safvân (v. 128) Allah'ın sıfatlarını inkâr edip ta'tile saptıktan sonra buna bir tepki olarak Allah'ın sıfatlarını ispat etme hareketi başlamış ve bu durum Müşebbihe fırkasının doğuşuna sebep olmuştur.

Müşebbihe, kavram olarak Allah'ı yaratıklara, yaratıkları Allah'a benzeten yahut bu sonuçları doğurduğu ileri sürülen inançları benimseyenleri ifade eder. Bu fırkaya ait günümüze ulaşmış bir eser olmadığından, bu gruba mensup olanların görüşlerini ehl-i sünnet eserlerinden ulaşılmaktadır.

Müşebbihe'nin ilk olarak ortaya çıkışı, ehl-i Sünnet'e göre Şîî ve Mu'tezilî görüş içerisinde, Şia ve Mu'tezile'ye göre ise teşbih görüşü aşikâr olan rivayetleri Peygamber'e atfeden ehl-i Sünnet içerisinde ortaya çıkmıştır. Ehl-i Sünnet'e göre Müşebbihe'nin ilk temsilcisi Beyân b. Sem'ân (v.119); Şîî ve Mu'tezilî yazarlara göre ise Mukâtil b. Süleymân (v.150)'dir.²¹

Teşbih düşüncesinin ortaya çıkışında çeşitli sebepler rol oynamıştır. Teşbih fikrinin ilk olarak Emevî iktidarı döneminde ortaya çıktığı rivayet edilmektedir. Yönetime bir muhalefet olarak Cehm b. Safvân tarafından sıfatların nefyi görüşünün ortaya atıldığı ve bu görüşünden dolayı öldürüldüğünde ise olaya bir tepki hareketi olarak bu düşüncenin taraftarlığının büyüdüğü, buna karşılık olarak ise Allah'ın, bir varlığın ya da bir insanın sıfatlarıyla sıfatlanamayacağı fikrinin ortaya atıldığı aktarılmaktadır.²² İşte bu fikre tepki olarak ortaya çıkan Mukatil b. Süleymân'ın sıfatları tespitinde aşırı gitmesi, teşbihe düşmesine sebep olmuş²³ ve bu hareketin bir sonucu olarak da Müşebbihe fırkası doğmuştur. Cehm b. Safvân'ın, selef âlimlerinin ne ispata ne de nefye yanaşmadığı sıfatları inkâr etmesi, Allah'ı cisim kabul eden Mücessime'nin de doğuşuna sebep olmuştur.²⁴

Müşebbihe iki kısma ayrılmaktadır. Bunlardan birisi Allah'ın zatını ve sıfatlarını diğer varlıkların zatına ve niteliklerine benzetenlerdir. Müşebbihe'nin diğer kısmı ise Allah'ın zatını insana benzetirler. Nitekim Ali'ye ilah diyen ve onu Allah'a benzeten Sebeiiyye, Mâbûdun organlarının varlığını ve nurdan bir insan olduğunu kabul eden, vechi dışında her tarafının yok olacağına inanan Beyân b. Sem'ân'a uyanlar Beyaniyye, Mâbûdun organları olduğu ve harf şeklinde olduğunu iddia eden Muğîre b. Saîd'e uyanlar Muğiriyye, kendini Rabbine benzeten Ebû

²¹ Yusuf Şevki Yavuz, "Müşebbihe" **DİA**, C. XXXII. s.156-158.

²² Cemaleddin Muhammed b. Muhammed Saîd Cemaleddin el-Kâsımî, **Târîhu'l Cehmiyye ve'l-Mu'tezile**, Müessesetü'r-risâle, 1981, s.14.

²³ İzmirli, İsmâîl Hakkı: **Yeni İlm-i Kelâm**, haz: Sabri Hizmetli, Umran Yayınları, Ankara, 1981, s.87.

²⁴ İzmirli İsmâîl hakkı, **a.y.**

Mansûr el-İclî'ye uyanlar Mansûriyye, Allah'ın önderlerine hulul ettiğine inanan Hululiyye, Allah'ın her güzel yüzde bizzat görüldüğüne inanan ve o kişiye secde eden Hulmaniyye, Allah'ın değişik şekillere girerek görüldüğünü savunan Mukaniyye gibi fırkalar bunlardandır. Ayrıca küfre düşseler bile Kur'ân'ın hükümlerinin zaruretini itiraf eden Hişâmiyye, Yûnusiyye, Habitiyye, Kerramiyye²⁵ ve İbn Murtaza'nın ifadesiyle, Zenâdîka'nın hadislerin arasına sokuşturduğu haberleri rivayet eden ve bu haberleri tevilsiz kabul ederek cebr ve teşbihe giden, Yaratıcı'ya cisim ve suret atfeden Haşeviyye²⁶ de Müşebbihe içerisinde yer almaktadır.

Asıl Müşebbihe tanımı Allah'ın zat ya da sıfatlarını yaratıkların zat ve sıfatlarına benzetip bunların aynı niteliklere sahip olduğunu söyleyen fırkalar için kullanılmakla birlikte; bir takım sebeplerle bazı fırkalar diğerlerini Müşebbihe olmakla suçlamışlardır. Örneğin Mu'tezile, Ehl-i Sünnet mensuplarını ahirette Allah'ın görüleceğini söylemeleri ve Allah'ın sıfatlarını kabul etmeleri sebebiyle Müşebbihe olmakla suçlamışlardır.²⁷

Şehristânî (v.548) 'ye göre ashabu'l hadis'ten olan selef, Mu'tezilenin kelâm ilmi ile meşgul olduğunu ve ilk imamlardan beri alışıla geldikleri sünnete muhalefet ettiklerini ve kader anlayışında Emevî yöneticilerinden bir gruba, daha sonra sıfatların kabul edilmemesi ve Kur'ân'ın yaratılmışlığı konularında Abbâsî halifelerinden bir kısmına yardımcı olduklarını görünce, Kur'ân'ın müteşabih ayetleri ve Peygamber'den gelen haberleri nasıl anlayacakları konusunda şaşkınlığa düşmüşlerdir.²⁸ Bu durum Şehristânî'ye göre müşebbihenin doğuşunun sebeplerinden birisidir.

2. Muattıla

Muattıla kelimesi sözlükte “boş ve hali olmak, terk etmek” anlamında a-t-l kökünden türemiş bir isimdir. Ayette yer alan “بئر معطلة” ifadesinde de geçtiği üzere,

²⁵ Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tahîr b. Muhammed Temimî Abdülkâhir el-Bağdâdî, **el-Fark beyne'l-firâk** çev: Ethem Ruhi Fırlalı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları Ankara-1991. s.169-172.

²⁶ İbnü'l-Murtaza, Ahmed b. Yahyâ b. Murtaza: **el-Münîye ve'l-emel fî şerhi'l-milel ve'n-nihâl**, Daru'l-fikr, Beyrût, 1979, s.114

²⁷ Yusuf Şevki Yavuz, “Müşebbihe” **DİA**, C.XXXII. s.156-158.

²⁸ Ebû'l-Feth Taceddin Muhammed b. Abdülkerim Şehristânî, **el-Milel ve'n-nihâl: Dinler, Mezhepler ve Felsefi Sistemler Tarihi**, çev. Mustafa Öz; İstanbul, Litera Yayıncılık, 2008, s.99.

bırakılmış, boş ve terk edilmiş manalarına gelmektedir. Terim anlamı ilahi sıfatların nefyedilmesi ve Yaratıcı'nın zatına atfedilen bu sıfatların inkâr edilmesidir.²⁹ Muattıla kelimesi ilk dönemlerde Allah'ın zatını sıfatlarından soyutlayanlar, yaratıcıya sıfat atfetmeyi inkâr edenler için kullanılırken, sonraları Allah'ın varlığını tanımayan; tabiatın, yaratıcısının tasarrufundan bağımsız olarak varlığını sürdürdüğünü ileri sürenler için de kullanılmıştır.³⁰

Muattıla grubunun, bir diğer adıyla Ehl-i ta'til'in, görüşlerinin ne zaman ortaya çıktığı ile ilgili olarak kaynaklarda yer alan bilgi, bu görüşün tarihte ilk olarak sıfatları inkâr eden grup Cehmiyye tarafından ortaya atıldığı yönündedir. "*Allah İbrâhîm'i dost edindi*"³¹ ayetinde yer alan dostluktan kastedilen mana olan muhabbetin, seven ve sevilen arasında bir ilişki olduğunu, bunda kadîm ve hâdis birer varlık arasında gerçekleşmesinin mümkün olmadığını söyleyerek kelâm sıfatını reddetmişlerdir. Hicrî 2. yüzyılın başlarında ortaya çıkan bu görüşü ilk olarak Ca'd b. Dirhem seslendirmiştir.³²

Ca'd b. Dirhem tenzihe dayanan tevhide ağırlık verip, Allah'ın hariçte sıfatları bulunmadığını, nasslarda O'na nispet edilen "*yed, vech, ayn*" gibi kavramların zâhirî manalarından farklı şekilde yorumlanması gerektiğini belirtmiştir. Ca'd sıfat anlayışına paralel olarak, Kur'an'ın kadîm sayılmadığını da söylemiştir. Cad'ın görüşleri Cehm b. Safvân, Vâsıl b. Atâ, Amr b. Ubeyd ve diğer bazı Mu'tezile âlimlerince benimsenmiştir. Cehm b. Safvân'a göre Allahtan başka her şey sonradan yaratıldığından ezelde ilahî ilim ve kudrete konu teşkil edecek hiçbir şey yoktu. Dolayısıyla Allah'ın ezelde âlim ve kâdir olduğu da söylenemez. Şu halde onun ilmi hâdistir. Teşbihten kaçmak amacıyla Allah'a vücut sıfatı bile atfetmeyen Cehm b. Safvân ehl-i hadis tarafından tekfir edilmiştir.³³

Muattıla düşüncesi ilk olarak Cehmiyye bünyesinde varlık bulsa da, bu kavram bir gruba has kılınmamıştır. Çoğunlukla sıfatlar konusunda görüş belirten

²⁹ Muhammed Halîl Herras, *Şerhu'l-akîdeti'l-vâsitiyye*, Riyad, Dârü'l-Hicre, 1993, s.67

³⁰ Mustafa Sinânoğlu, "Muattıla", *DİA*, C.XX. s.330.

³¹ Nisâ, 4/125

³² Valinin bu işi dönemin tabîin ulemasından fetva alarak yaptığını söylemektedir. Ebû'l-Hasan Sadreddin Ali b. Ali b. Muhammed Hanefî Dimaşkî İbn Ebû'l-İz, *Şerhu't-Tahâvî fi akîdeti's-selef*, thk: Ahmed Muhammed Şakir, Riyad, İdaretü'l-Buhusi'l-İlmiyye, 1413, s.273.

³³ Mustafa Sinânoğlu, "Muattıla", *DİA*, C.XX. s.331.

taraflar arasında bir ucu temsil eden bu fikir yapısını temsil eden belirli isimler olmamıştır. Muattıla ismi, Yaratıcı'ya sıfat atfetmeyen ya da sıfatlar konusunda daha sınırlı tanımlamalar yapanlar için kullanılan bir kavram olmuştur. Örneğin Mu'tezile ehl-i sünnet görüşünce mahlûk kabul edilen cennet ve cehennem hakkındaki farklı görüşü ve sıfatları nefyedişi sebebiyle; ehl-i sünnet de sıfatlar konusundaki temkinli ifade ve tanımlamalarından dolayısıyla muattıla olmakla itham edilmişlerdir.

Tahâvî (v.321) Muattıla'yı tanımlarken şunları söylemektedir: "Halik ile mahlûkun ortak olan isim ve sıfatlarını reddeden bir kimse batıl iddiada bulunan bir muattıl olur. Her ikisindeki bu sıfatların birbirinin benzeri olduğunu kabul eden kimse de, batıl iddiada bulunan bir Müşebbihe mensubu olur. Sıfatları nefyedenler yüce Allah'ı herhangi bir hususta yaratıklarına benzetmekten tenzih etmekle iyi ve güzel hareket etmekle beraber, bizatihi yüce Allah için sabît olan hususları nefyettikleri için uygun olmayan bir iş yapmaktadırlar. Müşebbihe ise sıfatları kabul etmekle iyi bir tutum sergilemekle birlikte teşbihi ileriye götürdükleri için kötü bir iş yapmışlardır."³⁴

Müşebbihe ve Muattıla birbirlerinden bağımsız ve farklı iki görüş olmakla birlikte Allah'ın sıfatları konusunda fikir belirten her bir grup ve kişinin, tercih ettikleri görüş sebebiyle herhangi bir tanesi ile itham edildikleri iki farklı ucu temsil etmektedir. Sıfatları reddeden Mu'tezile düşüncesi, ehl-i ta'til'e yaklaşırken; Muattıla'ya benzetilmemek için sıfatları ispat eden ehl-i Sünnet Müşebbihe görüşüne dâhil olmakla suçlanmışlardır.³⁵

İbn Kayyim'ın bu konudaki görüşleri iki grubun konumunu özetler niteliktedir:

"İlmî haberî tevhidin iki zıt noktası vardır. Bunlar ta'til ile teşbih ve temsildir. Allah'ın sıfatlarını reddeden ve onu âtıl sayan kişi tevhid inancını ta'til ile mahveder, O'nu yarattıkları ile benzeştiren kimse ise tevhid inancını teşbih ile yok eder"³⁶

³⁴ Ebû'l-Hasan Sadreddin Ali b. Ali b. Muhammed Hanefî Dımaşkî İbn Ebû'l-İz, **el-Akîdetü't-Tahâviyye ve şerhi**, çev: Beşir Eryarsoy, Guraba yay, İstanbul, 2002 s.49-50.

³⁵ Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, **el-İktisâd fi'l-i'tikad**, haz: İbrâhim Agâh Çubukçu, Hüseyin Atay, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara, 1962, s.72-73.

³⁶ İbn Kayyim el-Cevziyye, **İçtimâu cuyuşi'l-islâmiyye**, Mektebetü dâru'l-beyân, Beyrût, 1993, s.49.

3. Mürcie

Mürcie kelimesinin sözlükte ertelemek anlamına gelen racee /رَجَّعٌ³⁷ veya ümit etmek anlamlarına gelen recâ /رَجَّعٌ³⁸ fiilinden türediği belirtilmiştir. Mürcie, İslamın ilk yıllarında ortaya çıkan siyâsî karışıklıklar esnasında tarafların durumunu Allah’a irca eden ve onlar hakkında hüküm vermekten kaçınan kimselere verilen bir isimdir. Bununla birlikte iman konusundaki değerlendirmeleri sebebiyle mürcienin imanla birlikte günahın zarar vermeyeceğini, imanın amelden ayrı olduğunu iddia ettiği söylenegelmiştir. Ehl-i Sünnet’in mürcieyi bid’at üzere görmesinin temel sebebinin bu olduğu görülmektedir.³⁹

Mürcie’nin itikâdi alandaki temel, hatta tek dile getirilen görüşü iman-amel ilişkisi üzeredir. Mürcie’ye göre amel imandan bir cüz değildir. Ameller ile iman artmayacağı gibi, günahlarla da azalmaz. Bu durum şu söz ile temellendirilmiştir: ‘küfürle birlikte iyi ameller fayda vermeyeceği gibi, iman ile birlikte günahlar da zarar vermez.’ Bu ifadede anlatılmak istenenin, büyük günah işleyen kişinin cennetlik veya cehennemlik olduğuna hükmedilemeyeceği şeklinde olduğu iddia edilmiştir.⁴⁰

4. Mu’tezile

Ayrılmak, uzaklaşmak anlamına gelen i’tizâl /إِعْتِزَالٌ kelimesinden türeyen Mu’tezile isminin nereden türediği konusunda farklı görüşler mevcuttur. Yaygın olan görüşe göre Vâsıl b. Atâ, Hasan Basrî’nin ‘büyük günah’ konusundaki görüşlerine itiraz ederek meclisinden ayrıldığında, hocası onun kendilerinden ayrıldığını “إِعْتَزَلَ عَنَّا وَاصِلٌ” sözleriyle ifade etmiş, isim de böylelikle ortaya çıkmıştır.⁴¹ Mu’tezile mensupları görüşleri sebebiyle farklı isimlerle de isimlendirilmişlerdir.⁴²

³⁷ İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, **Lisânü'l-Arab**, C. XV, Beyrût, Dâru Sadır, C.V, s.138.

³⁸ İbn Manzûr, **a.g.e.**, C. V, s.163.

³⁹ Talat Koçyiğit, **Hadisçilerle Kelâmcılar Arasındaki Münakaşalar**. Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1989, s.57.

⁴⁰ Bkz, Sönmez Kutlu, “Mürcie”, **DİA**, C.XXXII. s.43.

⁴¹ Ebü'l-Feth Taceddin Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî, **el-Milel ve'n-nihâl**. Beyrût, Mektebetü'l-Asriyye, 2006, s.42.

⁴² Zühdi Cârullah, **el-Mu'tezile**, Beyrût, Müessesetü'l-Arabiyyeti'd-Dira, 1990, s. 14. v.d.

Mu'tezile'nin görüşleri temel olarak beş esas (usûl-i hamse) üzerinedir. Bunlar, Allah'ın bir olduğuna iman (tevhîd); Allah'ın kötü fiil işlememesi, bütün fiillerinin iyi olması, hatta bu durumun ona vacip olması (adl); Allah'ın mükâfatlandıracağını -va'd- ve cezalandıracağını -vaîd- haber verdiği kimseler için bu hükmünü gerçekleştirmeye zorunlu olması (va'd ve vaîd); büyük günah işleyen kişinin iman ve küfür arasında bir yerde olduğu görüşü (el-Menzile beyne'l-menzileteyn) ve her müslümana iyiliği emretme, kötülükten sakındırmanın zorunlu bir görev olması (emri bi'l- Ma'ruf nehyi ani'l-münker) dır.⁴³

Mu'tezile bu beş temel görüşü çerçevesinde Allah'ın sıfatları, iman-amel ilişkisi, halku'l-Kurân, kulların fiillerinin yaratılması, şefaât gibi meselelerde farklı görüşler dile getirmektedir. İbn Huzeyme Mu'tezile'yi en çok sıfatullahı, ruyeti ve şefaati inkâr etmesi, kader ve iman-amel ilişkisi konularındaki görüşleri sebebiyle hedef almaktadır.

5. Havâric

Çıkmak, isyan etmek anlamlarına gelen harace / خرج fiilinden bir sıfat olan haric kelimesinde türeyen havâric/hâriciler fırkasının bu isminin nereden geldiği konusunda farklı görüşler mevcuttur. Muhalifleri bu ismi 'insanlardan, dinden, haktan ve Ali'den uzaklaşanlar' anlamında kullanırken, fırkanın mensupları bu kelimeyi 'kâfirlerin arasından çıkarak Allah'a ve peygamberine hicret edenler' anlamında kullanırlar. Hâricilerin Sıffin savaşında hakem tayinini kabul etmeyerek Ali'den ayrılanların oluşturduğu bir grup olduğu konusunda bir ihtilaf yoktur.

Hâricilerin isimlerine sıklıkla siyâsî tartışmalardaki tarafgirlikleri sebebiyle rastlanmaktadır. Temel görüşleri için şunlar söylenebilir: Kur'ân, tevil ve tefsir edilmeksizin lafzî hali ile itikad ve amel için yegane nizamdır. Bütün işlerin Allahın emir ve yasaklarına göre gerçekleştirilmesi şarttır. Bu ilke gereği Hâricilerin temelde ilgilendikleri konu hilafet meselesi, yani Allah'ın adaletinin yeryüzündeki uygulayıcılarıdır. Akide ve amelden müteşekkil dinin emirlerini yerine getirmeyen

⁴³ Ali b. Sa'd b. Sâlih ed-Düveyhî, **Araû'l-Mu'tezileti'l-usuliyye**, Riyad-Mektebetü'r-Rüşd, 1995, s.82. v.d.

ve yasaklarına uymayan kişi kafirdir. Amellerin ihmali kişiyi dinden çıkarır. Büyük günah işleyen kişi cehennemde ebebi kalacaktır. Bütün bunların gereği Hâriciler ibadetlere devam etme, dünyadan uzaklaşma, Kur'ân'ın emir ve yasaklarına titizlikle uyma, zühd ve takva üzere yaşama özellikleri ile öne çıkmışlar, cesaret, sıkıntıya tahammül, inancı uğruna fedakârlık ve mücadeleden yılmama gibi erdemler ile tanınmışlardır.⁴⁴

6. Cehmiyye

Kurucusu Cehm b. Safvân (v.128)'a ithafen bu ismi alan grubun Cehm'den başka önemli bir mensubunun olmadığı Bısr b. Gıyâs (v.218)'in Cehmiyye'nin savunucularından biri olduğu söylenmektedir.

Cehmiyye'nin Allahın sıfatları, ahiret âlemi, kader, irade gibi konularda Müşebbihe'ye bir tepki olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Kendi görüşlerinin yer aldığı temel bir kaynaklarının olmaması sebebiyle fikirlerini muhalif kaynaklardan edindiğimiz Cehmiyye'nin görüşlerini kısaca şöyle özetleyebiliriz: Akıl kimi zaman nassın zâhirî manasını terketmeyi gerektirecek ölçüde kuvvetli bir bilgi kaynağıdır. Allah duyu organlarıyla tayin edilemeyen ulûhiyetiyle göklerde ve yerde bulunan, yarattıklarına nispet edilen alîm, hay, semî', basîr, gibi sıfatlarla nitelenemeyen yüce bir varlıktır. O'nu arş gibi belirli bir mekâna izafe etmek mümkün değildir. Kuran ve hadislerde yer alan yed, vech, ayn gibi lafızların zâhirî manalarında alınmayıp tevil edilmeleri gerekir. Kelâm sıfatı da yoktur. Zira konuşma bir organa ihtiyaç duyar. Ru'yet dünyada da ahirette de imkânsızdır. Fiillerin yaratıcısı O'dur, o halde insana has bir irade hürriyeti yoktur. Kirâmen kâtibîn, kabir azabı, sorgu melekleri, mizan, sırat, şefaât yoktur. Cennet ve cehennem henüz yaratılmamışlardır. Bu sebeple ezeli olmayan varlık ebedî de olamayacağından bir gün yok olacaklardır. İman kişide meydana gelen kesin bilgidir, inkâr ise bu bilginin var olmamasıdır. Kalp ile tasdik zihnin karar vermesinden başka bir şey değildir. Dil ile ikrar ve beden ile amel etmek imanın bir parçası değildir.⁴⁵

⁴⁴ Bkz, Ethem Ruhi Fırlalı, "Hâriciler", **DİA**, C.XVI. s.169-173.

⁴⁵ Bkz, Şerafeddin Gölcük, "Cehmiyye", **DİA**, C.VII. s.235.

E. İbn Huzeyme'nin Hayatı, Eserleri ve İtikadi Görüşleri

1. Hayatı

a. İlmi Hayatı

Hicrî 223 yılında Nişabur'da dünyaya gelen İbn Huzeyme'nin tam adı, Muhammed b. İshâk b. Huzeyme b. Muğîre b. Sâlih Ebû Bekr es-Sülemî en-Nisâbûrîdir. Kaynaklarda onun için hâfız, hüccet fakîh, İmâmu'l-eimme ifadeleri kullanılmaktadır.⁴⁶

Döneminin önde gelen hadis imamlarından birisi olan İbn Huzeyme, fıkıh alanında da imam kabul edilmektedir. İbn Huzeyme'nin bir mezhebe mensubiyeti ile ilgili kendisinden bir bilgi gelmemektedir. Ebû Bekir en-Nakkâş (v.351) İbn Huzeyme'nin kendisine 16 yaşından sonra hiçbir imamı takip etmediğini söylediğini rivayet etse de⁴⁷ İbn Huzeyme, Şâfiî mezhebinin tabakât eserleri içerisinde önemli bir isim olarak zikredile gelmiştir.⁴⁸

Hicrî 311 yılının Zilkade ayında 90 yaşlarında iken vefat etmiştir. Hicrî 312 diyenler de vardır. Doğumu ve ölümü Nişabur'da olmuştur.⁴⁹

Hadis ve fıkıhta imam kabul edilmesiyle, bu iki alanı kendinde toplaması sebebiyle övgülere mazhar olmuş bir kimsedir.⁵⁰ Öyle ki ilminin genişliği sebebiyle hakkında darb-ı meseller oluşmuştur. Buhârî (v.256) ve Müslim (v.261)'in kendisinden rivayetleri bulunmakla birlikte, *Sahîhân* da bu hadisler yer almamıştır. İmam Müslim bir rivayet sırasında onun hakkında “arkadaşımız” ifadesini kullanmıştır.⁵¹

⁴⁶ İbn Kâdî Şühbe: *Tabakâtü'l-fukahâi's-şâfiîye*, Mektebetü's-sikafeti'd-diniyye I-II, Kahire, C.I, s.68.

⁴⁷ İbn Kâdî Şühbe, *a.g.e*, C.I, s.99.

⁴⁸ İbn Kâdî Şühbe, *a.g.e*, C.I, s.69.

⁴⁹ Hayreddin Ziriklî, *A'lâm*, I-X, Kahire, 1955, VI, s.253.

⁵⁰ Ebû İshâk Cemaleddin İbrâhim b. Ali b. Yusuf eş-Şirâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, Dârü'r-râidi'l-arabiyye, Beyrût, 1981, s.106.

⁵¹ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, I-XXIII, Beyrût, Müessesetü'r-Risâle, 1985, C.XIV, s.369.

Hakkında İslam âlimlerinin övgü dolu sözleri yer almaktadır. Dârekutnî onun için benzersiz bir imam demektedir.⁵² İbn Ebî Hatim’e (v.327) İbn Huzeyme’nin nasıl bir kimse olduğu sorulduğunda “Yazık size! O bize sorulmaz, biz ona soruluruz. O örnek alınan bir imamdır” derken, hocası Müzenî’nin, talebesi İbn Huzeyme hakkında “O hadisi benden daha iyi bilir. Onun yaşadığı dönemde onun gibi fıkıh ve hadis bilgisi olan bir başkası daha yoktu”⁵³ dediği nakledilmektedir.

Talebesi İbn Hibbân (v.354) onun hakkında “Yeryüzünde sünneti bu derece iyi bilen sahîh hadisleri, lafızları ve ziyâdeleri ile sanki gözünün önündeymiş gibi okuyan, bu derece iyi ezbere bilen başka kimse bilmiyorum” demiştir. İbn Süreyc ise hadislerde geçen incelikleri ustalıkla tespit ettiğini aktarmaktadır.⁵⁴ Ebû Osmân Saîd b. İsmâîl el-Hıyrî şöyle söylemektedir: “Allah, içerisinde İbn Huzeyme’nin varlığı sebebiyle bu şehir halkından belayı defeder.”⁵⁵

Tabakât müellifi Subkî (v.771) ise şu edebî cümleler ile İbn Huzeyme’ye övgülerde bulunmaktadır:

“Tam bir müçtehid, kabarmış bir deniz, kavrayışıyla boy ölçüşülemeyen, münazarada alt edilemeyen bir din âlimidir. Çeşit çeşit ilimleri kendinde toplamış, gökyüzündeki yıldızların dahi ulaşamayacağı bir dereceye yükselmiştir. Nişabur şehrine kükreyen aslan misâli imamlık etmiştir. Pek çok guruh onun ikametgâhını ziyarete geldiler. Ondan ancak bedbaht olan kimse uzak kalır. Karada ve denizde onun fetvası alınır. Yeryüzü öyle bir yarılır ve onun ilmi kapkaranlık olanları doğru yola iletir. Kurtuluşa erdiren bir önder olarak şanını sürdürür. Böyle birisine nasıl imamların imamı denmesin ki?”⁵⁶

İbn Huzeyme, kendisine bu kadar ilim sahibi olmasını neye borçlu olduğu sorulunca “Hz Peygamber (s.a.s) bir hadisinde ‘zemzem ne niyetle içilirse onu sağlar’ buyuruyor ben de zemzemi içtiğimde Cenâb-ı Allahtan faydalı ilim istemiştım işte buna borçluyum” şeklinde cevap vermiştir. Hakkındaki rivayetler, onu sünnete son derece bağlı, ölçü ve tartıda farkı fark edemeyecek kadar da dünya malı ile alakası olmayan bir şahıs olarak anlatmaktadır.

⁵² Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, **el-İber fî haber-i men ğaber**, C.IV, Beyrût, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1985, C.I, s.462.

⁵³ İbn Kayyîm el-Cevziyye, **İçtimâî'l-cuyûşî'l-İslamiyye**, Mektebetü dâru'l-beyân, Beyrût, 1993, s.147.

⁵⁴ İbn Kâdî Şühbe, **a.g.e.**, C.I, s.69.

⁵⁵ Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, C.XIV, s.369.

⁵⁶ Ebû Nasr Taceddin İbnü's-Subkî Abdülvehhab b. Ali b. Abdilkafi Subkî, **Tabakâtü's-Şafiiyyeti'l-kübrâ**, I-X, thk. Mahmûd Muhammed Tanahi, Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Kahire, İsa el-Babi el-Halebi, 1964, C.III, s.109.

İbn Huzeyme şöyle söylemektedir:

“Bir kitap kaleme almak istediğim zaman, hayır olanı dileyerek namaza dururum ve o bana aşikâr olur. Ardından o kitabı yazmaya başlarım”⁵⁷

Ebû Ali el-Huffâz İbn Huzeyme'nin hadislerde geçen fikhî hükümleri, bir hafızın Kur'ân surelerini ezberlediği gibi ezberlediğini söylemektedir.⁵⁸ Kaynaklarda pek çok eser kaleme aldığı aktarılan İbn Huzeyme Horasan'da döneminin tanınmış bir âlimi ve imamı haline gelmiştir.⁵⁹

İbn Huzeyme'nin ravi tabakâtı ve cerh ta'dil mevzusunda da önemli bilgilere sahip bir kimse olduğu anlaşılmaktadır. Rical eserlerinde İbn Huzeyme'nin raviler konusundaki değerlendirmelerine sıkça yer verilmektedir.

Ebû Ahmed ed-Dârimî İbn Huzeyme'ye gelerek, İshâk b. Rahuye'nin yetmiş bin hadis ezbere bildiğinin söyleyerek, kendisinin kaç hadis bildiğini sorunca, İbn Huzeyme Ebû Ahmed ed-Dârimî'nin başına vurup “Senin merakından daha fazla!” diyerek cevap vermiş ve ardından “Ey oğulcuğum! Kâğıt üzerine yazdığım her şeyi ezbere biliyorum” diye cevap vererek tüm hadislerini ve elde ettiği bilgileri ezberlediğini dile getirmiştir.⁶⁰

Bir gün dönemin Emîri İsmâîl b. Ahmed'in meclisine katılan İbn Huzeyme, babasından hadis rivayet eden Emîr'in senedde hata ettiğini fark edince hemen müdahale eder ve rivayetin yanlış olduğunu söyleyerek uyarıda bulunur ve hadisin doğru halini rivayet eder. Meclisten ayrıldığında Ebû Zer el-Kâdî yanına yaklaşarak “Biz o hadisin hatalı olduğunu yirmi yıldır biliyorduk. Fakat hiçbirimiz onu düzeltmeye cesaret edemedik” deyince İbn Huzeyme “Resulullah'ın hadisinin yanlış rivayet edildiğini bilebile düzeltmemek helal değildir” şeklinde cevap verir.⁶¹

b. Hocaları ve Talebeleri

Erken yaşlarda ilim öğrenmeye başladığı kaydedilen İbn Huzeyme hadis imamı Kuteybe b. Saîd'in meclisine katılıp kendisinden ders alabilmek için

⁵⁷ Zehebî, **a.g.e.**, C.XIV, s.369.

⁵⁸ İbn Kâdî Şühbe, **a.y.**

⁵⁹ Ebû'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyutî, **Tabakâtu'l-huffâz**, Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, Beyrût, 1983. s.313.

⁶⁰ Subkî, **a.g.e.** C.III, s.112.

⁶¹ Subkî, **a.g.e.**, C.III, s.111.

babasından izin ister. Babası “Ben sana izin verinceye kadar Kur’ân ile hemhal ol” diye cevap verir. İlim isteği ile yanıp tutuşan İbn Huzeyme şöyle söylemektedir:

“Kur’ân’ı hıfzettim. Ardından babamın yanına giderek tekrar izin istedim. “Hatimle namaz kılabilene kadar bekle dedi. Bunu da yaptım. Ardından bayram geldi. Sonrasında bana izin verdi. Merv şehrine gittim. Huşeym b. Beşir’in (v.183) talebesi, Muhammed b. Hişâm el-Merverrûzî (v.252)’den hadis dinledim. O sırada bize Kuteybe’nin vefat haberi geldi.”⁶²

Hicrî 240 yılında vefat eden Kuteybe b. Saîd’i görmeye yetişemeyen İbn Huzeyme’nin doğum tarihi kaynaklarda hicrî 223 yılı olarak geçmektedir. Bu durumda Kuteybe’in vefatı sırasında on yedi yaşlarında olan İbn Huzeyme’nin bu yaştan önce ilim yolculuklarına başladığı, daha öncesinden de hafızlık yaptığı anlaşılmaktadır. Yine İbn Huzeyme on altı yaşından itibaren kimseyi taklit etmediğini söylemektedir. Bu durumda bahsi geçen yaşlarda ilim meclislerinde bulunmaya ve yetişmeye başladığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte biyografisini yazan her müellif onun Şâfiî mezhebine mensup olduğunu belirtmektedir. Muhtemeldir ki bu kanaat, eğitim aldığı yerlerden ve fıkıh ilmini Şâfiî mezhebi imamlarından öğrenmesinden dolayı hâsıl olmuştur.⁶³ Hocaları arasında yer alan Rebi‘ b. Süleymân (v.270) ve Müzenî (v.264) İmam Şâfiî’nin talebeleridir. Her iki imamın da İbn Huzeyme hakkında övgü dolu sözleri bulunmaktadır. Rebi‘ b. Süleymân onun hakkında “O’nun bizden istifade ettiğinden çok, biz ondan istifade etmişizdir” demiştir.⁶⁴ Sahip olduğu fıkıh bilgisi ile pek çok önemli ismin övgüsüne mazhar olmuştur. Hocası Müzenî’nin ders halkasında yaşanan bir olay bu duruma bir örnektir. Ders esnasında bir adam kasta benzer adam öldürme ile ilgili olarak “Allah kitabında öldürmeyi iki sınıfa ayırıyor: kasten ve hataen. Siz ise bunun üç olduğunu söylüyor kasta benzer diye bir şey daha icat ediyorsunuz. Ali b. Zeyd b. Cüd’ân⁶⁵ ile mi amel ediyorsunuz” deyince Müzenî sessiz kalır. İbn Huzeyme ise soruyu soran kişiye bu hadisin başka ravileri de olduğunu

⁶² Zehebî, **a.g.e.**, C.XIV, s 371-372.

⁶³ İbn Huzeyme, **Kitâbu’t-tevhîd**, mukaddime s.50.

⁶⁴ Ebû Ya’lâ el-Halil b. Abdullah b. Ahmed Halîlî, **el-İrşâd fî ma’rifeti ulemâi’l-hadîs**. I-III, thk. Muhammed Saîd b. Amr İdris, Riyad, Mektebetü’r-Rüşd, 1989, C.III, s.832; İbn Kâdî Şühbe, **a.y.**

⁶⁵ Şiî olmakla itham edilen ve hafızasının zayıflığı hadiste dikkatsizliği gibi zabt kusurları dolayısıyla hadisin zayıf olduğu kabul edilen bir ravidir. Bkz. Ebû’l-Haccâc Cemaleddin Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf el-Mizzî, **Tehzîbu’l-Kemâl fî esmâi’r-ricâl**, I-XXXV, Beyrût, Müessesetü’r-Risâle, 1987. C.XX, s.440.

hatırlatır. Bunun üzerine adam bir ravi hakkında İbn Huzeyme'ye soru sorar. İbn Huzeyme hemen cevap verince bu kez Müzenî'ye dönerek "Sen mi yoksa o mu münazara ediyor?" diye takılınca, Müzenî "Şayet konu hadis ise o münazara eder. Çünkü o bu konuda benden daha bilgilidir. Sonra bana sıra gelir" şeklinde cevap vererek talebesi İbn Huzeyme'yi sahip olduğu ilim dolayısıyla taltif eder.⁶⁶

İbn Huzeyme yaşadığı çağın önemli bir gerçeği olarak rihle denilen ilim yolculukları yapmıştır. Kendi ifadesinden anlaşılan ilk yolculuğunu Merv şehrine yapmıştır. Biyografisine yer veren kaynaklar gittiği yerler arasında Rey, Bağdat, Basra, Merv, Kufe, Irak, Şam, Arap Yarımadası, Vâsıt ve Mısır bölgelerini saymaktadır.⁶⁷ Ayrıca Abadan, Eyle, Fustat, İskenderiyye, Remle şehirlerinde de hadis dinlediği bilinmektedir.⁶⁸ İshâk b. Rahuye ve Muhammed b. Humeyd'den hadis dinlemiş, fakat yaşının küçüklüğü ve bu yaşlardaki kavrayışının az olacağı sebebiyle rivayette bulunmamıştır.⁶⁹

İbn Huzeyme'nin hadis aldığı hocalarının kendisi veya bir başkası tarafından tespit edilmiş bir sayısı veya bütün bir listesi bulunmamaktadır. Aynı şekilde talebeleri ile ilgili de böyle bir bilgi yer almamaktadır. Özellikle *Kitâbu't-tevhîd* eseri üzerinden tespit edebildiğimiz ve tabakat eserlerinde başlıca belirtilen hocaları şunlardır:

Abdullah b. Muhammed ez-Zühri (v.256), Abdulcebbâr b. A'lâ (v.248), Abdullah b. Saîd el-Eşec (v.257), Ahmed b. Abde (v.245), Ahmed b. İbrâhîm ed-Devrâkî (v.246), Ali b. Haşrem (v.257), Ali b. Hucr (v.244), Amr b. Ali (v.249), Bîşr b. Muaz (v.245), Hârûn b. İshâk (v.258), Hasan b. Muhammed ez-Za'ferânî (v.259), İshâk b. Şâhin (v.250), İsmâîl b. Bîşr b. Mansûr (v.255), Mahmud b. Ğaylân (v.239), Muhammed b. Abdu'l-a'lâ (v.245), Muhammed b. Alâ b. Kureyb (v.247), Muhammed b. Beşşâr (v.252), Muhammed b. Müsenna (v.252), Muhammed b. Râfî' (v.245), Muhammed b. Yahya ez-Zühli (v.258), Nasr b. Ali (v.250), Rebi' b.

⁶⁶ Zehebî, **a.g.e.**, C. XIV, s.371; Suyutî, **a.y.**

⁶⁷ Subkî, **a.g.e.**, C.III, s.109.; Zirikî, **a.g.e.**, C. VI, s.253.

⁶⁸ Mustafa Işık, **İbnu Huzeyme, Sahîh'i ve İbnu Hibban'ın Sahîh'iyle Mukayesesi**, basılmamış doktora tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997; **el-İmam İbn Huzeyme ve menhecuhu fi Kitâbihi's-sahîh**, Abdülaziz Şakir Hamdân Feyyaz Kübeysî. Beyrût, Dâru İbn Hazm, 2001, s.21-23.

⁶⁹ Suyutî, **a.y.**

Süleymân (v.256), Saîd b. Abdurrahman (v.249), Selm b. Cünâde (v.254), Utbe b. Abdullah el-Mervezî (v.244), Ya'kûb b. İbrâhîm ed-Devrâkî (v.252), Yahya b. Hakîm (v.256), Yûnus b. Abdu'l-a'lâ (v.264), Yusuf b. Mûsâ (v.253), Ziyâd b. Eyyûb (v.252)

İbn Huzeyme'nin en meşhur talebesi, kendisi de *sahîh* türü bir eser müellifi olan ve hadiste önde gelen isimlerden olan Muhammed b. Hibbân el-Bustî (v.354)'dir. Diğer talebeleri arasında Ebû Ali Muhammed b. Abdulvehhâb es-Sekafî (v.328), Ebû Bekir Ahmed b. İshâk es-Sıbgî (v.342), Ebû Bekir b. Ebî Osmân, Ebû Muhammed Yahya b. Mansûr başlıcalarıdır. İbn Huzeyme'den hadis rivayet edenler içerisinde Buhârî ve Müslim de yer almaktadır. Zehebî Sahîhân dışında İbn Huzeyme'den rivayetleri olduğunu söylemektedir.⁷⁰ İbn Huzeyme de kendisi gibi Nişâburlu olan Müslim'in kendisine bazı şeyler sorduğunu söylemektedir.⁷¹ Ayrıca İbn Huzeyme'nin eserlerini rivayet eden torunu Muhammed b. Fadl b. Muhammed b. Huzeyme de onun talebeleri arasında sayılabilir.

İbn Huzeyme'nin biyografisinin yer aldığı kaynaklar, o dönemde yaşanan itikâdî konulardaki tartışmalara da değinirler. Kelâmî alandaki tartışmaların dönemin en temel meselesi olduğu net bir şekilde görülmektedir. İbn Huzeyme böylesi tartışmalara girmeyi hiç istemediği halde *Kitâbu't-tevhîd* eserini kaleme aldığını dile getirmektedir. Zira en gözde öğrencileriyle bile arasında kelâm konuları sebebiyle anlaşmazlıklar ve tatsızlıklar meydana gelmiştir.

Hakim en-Nisâbûrî şöyle anlatmaktadır:

İbn Huzeyme yaşı ilerlediğinde talebeleri onun hayatında birer yıldız haline geldiler. Talebeleri arasında yer alan Ebû Ali Muhammed b. Abdulvehhâb es-Sekafî, Şafî'nin ilimlerine sahip ilk kişiydi. Ebû Bekir Ahmed b. İshâk es-Sıbgî fetva konusunda İbn Huzeyme'nin halifesi, tasnifte ve sultanların meclislerinde siyasette en iyisiydi. Ebû Bekir b. Ebî Osmân ilimleri kendinde toplamada en iyisi en çok rihle yapanı ve en ahlak sahibi olanıydı. Ebû Muhammed Yahya b. Mansûr İbn Huzeyme'nin mezhebini en iyi bilen, en seçkinlerindendi.

Mansur b. Yahya et-Tûsî Nisabur'a geldiğinde İbn Huzeyme'den semada bulunmak için sık sık onu ziyarete başladı. Mu'tezilî bir kimse olan Tûsî'nin bu hali ismini zikrettiğimiz bu dört kişinin kıskançlığına sebep oldu. Mu'tezilî Mansûr et-Tûsî ve Kaderî Ebû Abdurrahman el-Vâiz ile birlikte Mamer'e birkaç kez gelerek "Bu zat (İbn Huzeyme) kelâmla meşgul olmaz. Öğrencilerini de kelâm öğrenmekten ve kelâmî konularda çekişmekten nehyediyor. Onun talebeleri arasında ona

⁷⁰ Zehebî, a.g.e., C.XIV, 366.

⁷¹ Bkz. Mustafa Işık, a.g.e., s.24.

muhafeftle ortaya çıkanlar var ama kendisinin haberi yok. Küllabiye mezhebini benimsiyorlar” dediler. Böylelikle bu iki kişi bahsi geçen imamlar arasında soğukluk meydana getirmek için bir gayrete düştüler.”⁷²

İbn Huzeyme’nin hal tercümesinin yer aldığı eserlerde uzun uzun anlatılan bir yemek ziyafeti vardır ki detaylarına değinmek istediğimiz bir diğer mevzu da budur.

Öncelikle belirtmek gerekirse İbn Huzeyme *Kitâbu’-t-tevhîd* eserinde Cehmiyye ve Mutezile mezheplerinin isimlerini sıkça tekrar etmekle ve onları görüşleri dolayısıyla ağır lafızlarla eleştirmekle birlikte, hiçbir zaman belirli bir isme yüklenmemiş, karşıt görüşe mensup olduğunu ilan ettiği herhangi bir kimsenin adına yer vermemiştir. Kimi zaman bu gruplara mensup kimselerle bir araya geldiğini, onların fikirlerini alt ettiğini beyan etse de eserinin hiçbir yerinde müşahhas bir kimsenin adını zikrettiği vaki değildir. Bununla birlikte Zehebî’nin aktardığı bir olayda İbn Huzeyme’nin çağdaşı olduğu bilinen Hâkim Ebû Saîd isimli bir şahısla husumeti olduğu anlaşılmaktadır.⁷³ Öyle ki İbn Huzeyme’nin bu şahsın vefat haberi üzerine sevincini ifade etmek üzere hazırlattığı bir yemek dillere destan bir ziyafet olarak aktarılmaktadır. Ebû Bekir Ahmet b. İshâk şöyle anlatmaktadır:

Allah’ın işi ki Hâkim Ebû Saîd vefat ettiğinde İbn Huzeyme onun vefatını bir eğlence konusu yaptı. Kimi dostları ondan bir ziyafet tertip etmesini istediler. İbn Huzeyme’nin güzel bir bahçesi vardı. Ben bu gruba katılmayı hoş görmedim.

Ahmet b. İshâk’ın katılmaktan imtina ettiği bu davete iştirak ettiği anlaşılan bir başka şahıs, Ebû Ahmed Hüseyin b. Ali daveti şöyle anlatıyor:

Davet hicrî 309 yılının Cemâziye’l-evvelinde idi. Benzersiz bir şeydi. İbn Huzeyme bizzat çalıştı. Pek çok kuzu ve koyun, şeker çuvalları, döşekler, aletler aşçılar getirtti. Ardından genç ve yaşlı bütün hadisçileri çağırdı. Cenzeruz⁷⁴’da toplanan halk oradan yola çıktılar. Sokak sokak dolaşan İbn Huzeyme “Yığıtlık ve muhabbete yeniden kavuşmak isteyen herkes bize katılmalıdır” diyerek halkı davetine icabet etmeye çağırdı. Şehirde kimse kalmayınca kadar herkes akın etti. Artık bir yandan aşçılar yemek pişiriyor, fırıncılar ekmek yapıyordu. Ekmek ve pişmiş etler şehre eşeklerin katır ve develerin üzerinde taşındı. İmam İbn Huzeyme sürekli ayakta, en güzel şekilde davetin işleri için koşturuyordu. Gelenlerin eşine rastlamadıkları bir davet olmuştu.

Kelâmcı Ebû Bekr Ahmet b. Yahya anlatıyor:

⁷² Zehebî, a.g.e., C. XIV, s. 377.

⁷³ Tam adı, Abdurrahman b. Huseyn b. Hâlid Ebû Saîd en-Nisaburîdir. Hanefî kâdisıdır. Hâkim en-Nisâbü’rî, döneminde ehl-i rey’in imamı olduğunu söyler, İbn Huzeyme ile aralarında açık bir husumet olduğuna değinen Hâkim, vefatını sevinçle karşıladığını belirtir. Bkz, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, **Tarihu'l-İslâm ve vefeyâtu'l-meşâhir ve'l-a'lâm**, Beyrût, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1992. C.XXIII, s.255.

⁷⁴ Nisaburun köylerinden birisidir. Bkz. Ebû Abdullah Şehabeddin Yakut b. Abdullah Yakut el-Hamevî, **Mu'cemü'l-büldân**. I-V. Beyrût, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, C.II, s.171.

Davetten ayrılınca bir ilim meclisinde toplandık. Kelâmullah'ın devam eden bir kadîm varlık mı olduğu yoksa Cenâb-ı hakk'ın kelâmını haber verdiğinde mi tespit edileceği bahsi açıldı. Konu derinleşti. Bazımız "Kelâmullah devam eden kadîm varlıktır" dediler. Kimisi ise ancak onun konuşması ve haber vermesi ile tespit edilmesinden farklı bir kadîmdir dediler. Ben kalkıp Ebû Ali es-Sekafî'ye gittim. Olanları anlattım. "Kim kelâmullahın devam ettiğini söylerse o hadisçi itikadına sahip bir kişidir" dedi. Bu mesele şehre yayıldı. Bir grupla İbn Huzeyme'ye giden Tûsî "ben bunlar Kellâbiye'ye mensuptur" dememiş miydim? İşte onların mezhebi budur" dedi. Bunun üzerine İbn Huzeyme de talebelerini toplayarak "ben sizi defalarca kelâma bulaşmamak konusunda uyarmadım mı" diyerek çıkıştı.⁷⁵

Kelâmcı Abdullah b. İshâk el-Enmâtî anlatıyor:

Tûsî, İbn Huzeyme'nin talebelerini cesaretlendirmeye devam etti. Ebû Bekir b. İshâk ve Ebû Bekir b. Ebî Osmân, İbn Huzeyme'nin imla ettiklerine karşı çıkmaya başladılar. Ebû Ali es-Sekafî'nin meclisine gelerek orda topluluğa okumaya başladılar. Öyle ki arada bir soğukluk hâsıl oldu. ...⁷⁶

İbn Huzeyme'nin bahsi geçen öğrencileri ile arasında ortaya çıkan bu mesafe, görüşlerinin de çarpıtılmasına sebep olmuştur. Bu konuda İbn Huzeyme şunları söylemektedir:

Kitaplarıma bakan kimseler görürler ki Küllâbiye Allah onlara lanet etsin bana iftira etmekte ve benden naklettikleri sözlerle bana yalan atfetmektedirler, onların bu sözleri benim mezhebime ve görüşlerime aykırıdır. Doğudan batıya herkes bilir ki tevhid, kader ve usul konusunda benim gibi kitap tasnif eden kimse yoktur. Anladım ki Sekafî⁷⁷ ve Sıbgî⁷⁸ ve Yahya b. Mansûr⁷⁹ bana iftira ediyorlar. Daha ben yaşarken benim ağzımdan yalanlar anlatıyorlar. İlim mensubu herkese, onların benimle ilgili anlattıkları şeylere inanmaları haramdır. İbn Ebî Osmân⁸⁰ ise en yalancılarıdır. Benim söylemediğimi söyleyenlerin başıdır.⁸¹

Hakim en-Nisâbûrî, zühd ehlinden Ebû Hasan Ali b. Ahmed el-Bûşencî'nin şöyle dediğini aktarıyor:

Nişabûr meşâihî arasında bu olanlardan sonra kalkıp Nişâbur'a gittim. İnsanlar etrafıma toplanıp olanlar hakkında sorular sordular. Onlara çok bir şey anlatmadım. Ardından Rey'e Abdurrahman b. Ebî Hâtim (v.327)'in yanına geldim. Nisâbur'da Ebû Bekir ve talebeleri arasında olanları anlattım. "Ebû Bekir'in kelamla ne işi var? Bizim ve onun için uygun olan şey bilmediğimiz konuları konuşmamaktır" dedi.⁸²

⁷⁵ Zehebî, **Siyerî a'lâmi'n-nübelâ**, C.XIV, s.379.

⁷⁶ Zehebî, **a.y.**

⁷⁷ Öğrencilerinden Ebû Ali es-Sekâfî bkz. Zehebî, **a.g.e.**, C.XIV, s.377.

⁷⁸ Öğrencilerinden Ebû Bekir b. İshâk es-Sıbgî bkz. Zehebî, **a.g.e.**, C.XIV, s.366

⁷⁹ Öğrencilerinden Bkz. Zehebî, **a.g.e.**, C.XIV, s.377.

⁸⁰ Öğrencilerinden Ebû Bekir b. Ebî Osmân, Bkz. Zehebî, **a.y.**

⁸¹ Zehebî, **a.g.e.**, C.XIV, s.379. Zehebî burada açıklama yapma gereği duyarak bu isimleri savunmuştur. İbn Huzeyme'nin kendisine anlatılanlar doğrultusunda böyle konuştuğunu, asıl suçlunun laf taşıyan, iftiracılar olduğunu söylemektedir. bkz. Zehebî, **a.g.e.**, C.XIV, s.380.

⁸² Ebû'l-Abbâs Takiyyüddîn Ahmed b. Abdülhalim İbn Teymiyye, **Mecmûu fetâvâ**, I-XXXVII, trb: Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım el-Asîmî en-Necdî, 1381. Riyad, Matabiü'r-Riyâd, C.VI, s.175.

Hakim en-Nisâbûrî, Ebû Bekir Ahmed b. İshâk (v.340)'dan şöyle aktarıyor:

Olanlardan sonra Ebû Abdurrahman ve Mansûr et-Tûsî kendi görüşlerini öne çıkarmak için bir fırsat yakaladılar. Durumu daha da kötüleştirmek için Ebû Kâsım, Ebû Bekir b. Ali ve Berdeî⁸³ (v.354)'yi de aralarına kattılar. Ebû Amr el-Hıyrî (v.380)⁸⁴ ise iki taraf için ara bulucu oldu. Durumu İbn Huzeyme'ye aktardı ve onun meclisinde toplanmamız için muhaliflerinin ona teklifini iletti.

Ardından görüşmeyi aktaran Ahmed b. İshâk şunları kaydetmektedir:

Meclise ben, Ebû Ali ve Ebû Bekir b. Ebî Osmân katıldık. Ebû Ali es-Sekafî söz aldı ve “bizim fikirlerimizde hoş görmediğin şey nedir hocam, söyle ki ondan dönelim” dedi. İbn Huzeyme “Küllâbiye mezhebine meyletmenizdir. Ahmed b. Hanbel, Abdullah b. Saîd b. Küllâb'a ve onun arkadaşlarından Hâris gibi kimselere en çok karşı çıkan kişi olmuştur” diye yanıtladı. İbn Huzeyme ve Ebû Ali arasındaki konuşma bu minvalde devam etti. Ardından ben söz aldım ve “mezhebimizin görüşlerini bir tabak üzerine yazdım” dedim ve tabağı ona uzattım. Aldı ve dikkatle inceledi. Ardından “burada benim söylediklerimden farklı bir şey göremiyorum” dedi. Bunun üzerine ben de, tabak üzerine, orada yazılanların kendi görüşleri olduğunu bizzat yazmasını rica ettim. Altına aynen böyle yazdı. Ebû Amr el-Hıyrî'ye dönerek “bunu konuşma bitene kadar iyi muhafaza et, bizden birisi ona ilave yapmakla suçlanmasın” dedim. Ardından oradan ayrıldık.⁸⁵

Ahmed b. İshâk, İbn Huzeyme ile aralarındaki olumsuz durumun fikir ayrılığından kaynaklanmadığını göstermek için böyle bir girişimde bulunmuştur. Kendi ifadelerinden, İbn Huzeyme'nin de aynı görüşte olduğunu anladığı kendi fikirlerinin yazılı olduğu bu belgeyi ölümünden sonrası için bir delil olarak saklamak ihtiyakında olduğu anlaşılmaktadır:

Olanların ardından iki kişi “hoca orda yazılı olanları iyi mütalaa etmedi diyerek İbn Huzeyme'ye “Seni aldattılar ve yazılanları değiştirdiler” dediler. Hoca onlara inandı ve Ebû Amr'a birisini göndererek yazdıklarını geri vermesini istedi, Ebû Amr bunu kabul etmedi ve İbn Huzeyme vefat edene kadar da geri vermedi. Ben o nüshanın benimle birlikte defnedilmesini vasiyet ettim. Böylece onu Cenâb-ı Hak'ın huzurunda delil gösterebileyim. Orda yazılanlar şunlardan ibaretti: Kur'an Allah kelâmıdır ve Allah'ın sıfatlarından bir sıfattır. Onun kelâmının hiçbir tarafı mahlûk, mefûl, muhdes değildir. Kelâmının sıfatının bir fiili olduğunu söyleyen bidatçı sapıtmış bir Cehmîdir. Ben derim ki her daim Allah mütekellimdir. Kelâm onun bir sıfatıdır. Her kim Allah'ın yalnızca bir kez tekellüm ettiğini sonra sona erdiğini iddia ederse veya konuştuğu gibi bir daha konuşmayacağını söylerse küfre düşer. Allahu Teâlâ dünya semasına iner ve “dua eden yok mu icabet edeyim” buyurur. Her kim onun ilmiyle emirlerinin indiğini iddia ederse sapıtır. O kullarıyla keyfiyetsiz konuşur. Ayrıca “*Rahman arşa istivâ etti*”⁸⁶ ayeti cehmiyyenin iddia ettiği gibi Rahman ihtiva etti, sahiplendi” anlamında değildir. O kullarıyla tekrar tekrar konuşur. Onlara tekrar tekrar emirlerini nehiyelerini söyleyeceklerini söyler.

⁸³ Ebû Bekir Muhammed b Yahya b. Hilâl, Nisaburlu meşhur hadis talebelerinden. Bkz. Sem'ânî, **Ensâb**, I-V, Beyrût, Dârü'l-Cinan, 1988, C.I, s.314.

⁸⁴ Ebû Amr Muhammed b. Ahmed b. Hemedan b. Ali b. Sinân el-Hıyrî. Bkz. Ş-Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr el-Mervezi es-Sem'ânî, **el-Ensâb**, C.II, s.298.

⁸⁵ Zehebî, **a.g.e.**, C.XIV, s.381.

⁸⁶ Tâ-hâ- 5.

Bunun dışında bir şey iddia eden sapıtmış bir bidatçidir. Tabakta bunun dışında diğer itikâdî meseleler de vardı.”⁸⁷

Bu uzun bilgilerin ardından Zehebî, Ahmed b. İshâk'ı savunma gereği duymuş ve onun döneminin Şâfî mezhebine mensup büyük bir âlimi olduğunu altını tekrarlamıştır.

c. Ahlakı

Kaynaklar İbn Huzeyme'nin hayatını anlatırken onun dünya sevgisine ve malına karşı ne kadar tokgözlü olduğunu anlatmaktadır. Kendisine yeni bir elbise yaptırıp güzel giyinmesini salık verenlere “Asla nefsimi düşünmüyorum. Bende iki gömlekten fazlası var” diye cevap vermiştir. Ebû Ahmed ed-Dârimî onu halini “üzerindeki gömleğini çıkarıp hibe eder, ardından terziye giderler ve onun için bir başkasıyla dönüp gelirlerdi” şeklinde anlatmaktadır.⁸⁸ Bir gün kendisine saçını hamamda mı tıraş ettiği sorulduğunda “Resulullahın hamama gittiği, orada tıraş olduğu vaki değildir. Saçımı bir cariyeye makasla alıyor” diyerek cevap vermesi, sünnete uygun yaşamaya olan gayretinin bir göstergesi olarak sunulmaktadır. İbn Huzeyme harama hiç bulaşmadığını ifade etmektedir.⁸⁹

Bir komşusunun üzerinde Peygamber (a.s)'in suretinin olduğu bir levhayı İbn Huzeyme'nin parlattığını gördüğü bazı kaynaklarda anlatılmaktadır. İfadenin rüya mı gerçek mi olduğu belirtilmeyen ve yeterince açık olmayan bu hadise İbn Huzeyme'nin sünnete bağlılığını izah eden bir menkıbe olarak kaynaklarda yerini almıştır.⁹⁰

Sünnete bağlılık konusunda hakkında gelen şu rivayet de ilginçtir. Ebû Amr b. İsmâîl anlatıyor:

“Bir gün İbn Huzeyme'nin meclisindeydim. Benden kalemi uzatmamı istedi. Yazı yazmaktan sağ elim siyahlaştığı için kalemi ona sol elimle uzattım. Almadı, bekledi. Orda bulunan arkadaşları ‘sağ elinle uzatsan’ dediler. Kalemi sağ elime aldım ve uzattım. Bu sefer aldı.”⁹¹

Kendisinden pek çok hadis ve hatta eser rivayet eden torunu Muhammed dedesi İbn Huzeyme'nin halini anlatırken, onun maddiyat ile ilgili mevzularla hiç

⁸⁷ Zehebî, a.y.

⁸⁸ Subkî, a.g.e., C.III, s.111.

⁸⁹ Subkî, a.y.

⁹⁰ Zehebî, a.g.e., C.XIV, s.373.

⁹¹ Subkî, a.y.

uğraşmadığını, terazi ağırlığından bile haberdar olmadığını söylemektedir. Hesap işleri ile uğraşmayışını “kendisinden para istense on verip beş verdim sanırdı” şeklinde ifade etmektedir.⁹²

Kaynaklarda yer alan bir diğer menkıbe ise şöyledir:

Muhammed b. Cerîr et-Taberî, Muhammed b. İshâk b. Huzeyme, Muhammed b. Nasr el-Mervezî, Muhammed b. Hârûn er-Ru'yânî, birlikte Mısır'a rihle yaptılar. Zaman içinde muhtaç duruma düştüler, erzakları tükendi. Bu durum iyice zorlayınca bir gece kaldıkları evde bir araya gelip kura çekmeye karar verdiler. Kura kime çıkarsa o kişi arkadaşları için insanlardan yiyecek isteyecekti. Kura İbn Huzeyme'ye çıktı. Arkadaşlarına ‘abdest alıp istihare namazı kılana kadar bana müsaade edin’ dedi ve namaza durdu. Tam o sırada onlar mum ışığındaiken, mısır valisi tarafından gönderilen bir kişi kapıyı çaldı. Açtıklarında o kişi ‘hanginiz Muhammed b. Nasr?’ dedi. ‘İşte bu kişi’ diyerek gösterdiklerinde adam içinde elli dinar bulunan bir kese çıkardı ve ona verdi. Tekrar ‘hanginiz Muhammed b. Cerîr?’ diye sorunca onu gösterdiler ve ona da elli dinar verdi. Ardından ‘hanginiz Muhammed b. Hârûn?’ dedi. Yine ‘İşte bu’ dediler adam ona da aynısı verdi. Sonra tekrar ‘hanginiz Muhammed b. İshâk’ dedi. ‘Şu namaz kılan’ diye gösterdiler. Namazı bitince içinde elli dinar olan bir kese de ona verdi. Sonra şöyle dedi: ‘emir dün öğle uykusunda bir hayalin kendisine ‘Muhammedler açlıklarını gizliyorlar’ dediğini görmüş. Bu keseleri gönderdi ve bittiğinde daha da göndermesi için haber vermeniz için kasem etti’ dedi.⁹³

2. Eserleri

İbn Nedim (v.385) *Fihrist* adlı eserinde İbn Huzeyme'den ve eserlerinden bahsetmemektedir. *Târihu Bağdât*'da da ders aldığı hocaların talebe listesinde ve talebelerinin hoca listelerinde ismi yer aldığı ve kendisinden nakledilen kimi rivayetler bulunduğu halde İbn Huzeyme'nin biyografisine yer verilmemiştir. İbn Salâh'ın *Ulûmü'l-hadîs* 'inde⁹⁴ yer alsa da *Tabakât*'ında da yer almamaktadır.⁹⁵

İbn Huzeyme'nin eserleri, eserlerin konuları ve sayısı hakkında pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Müellifin eserleri ile ilgili olarak Mustafa el-Âzâmî birçok isim saymaktadır. Muhakkik, tespit ettiği isimlerin birçoğunu müellifin *Sahîh* ve *Tevhîd* isimli eserlerinin içerisinde zikrettiği kitaplardan derlemiştir. Yaklaşık yirmi eser ismi sayan muhakkik, bu eserlerin aslında müellifin büyük hacimli eserlerinden

⁹² Zehebî, a.g.e., C.XIV, s.370.

⁹³ Ebû Abdullah Şehabeddin Yakut b. Abdullah el-Hamevî, **Mu'cemü'l-üdebâ**, X-XX, C.XVIII, s.46-47.

⁹⁴ İbn Salâh, **Mukaddimetü İbn Salâh**, s 21.

⁹⁵ İbn Huzeyme'nin biyografisi eserin aslında yer almamaktadır. Muhakkik tarafından daha sonra eklenen zeyl kısmında yer almıştır. Ebû Amr Takıyyüddin Osmân b. Abdurrahman İbnu's-Salâh, **Tabakâtü'l-fukahâi's-şafiyye**, I-II, Beyrût, Dârü'l-Beşairi'l-İslâmiyye, 1992.

birer kitap ismi olabileceğini de itiraf etmektedir.⁹⁶ Bu durum sağlıklı bir tespit yapılmasını güçleştirmektedir.

Hâkim en-Nisâbü'rî İbn Huzeyme'nin mesâil eserleri dışındaki eserlerinin sayısının 140'ı geçtiğini, mesâil eserlerinin ise 100 cüzden fazla olduğunu söylemektedir. Bu cüzler arasında Berîre hadisi üç cüz, hacc ise beş cüz yer ihtiva etmektedir.⁹⁷

Hâkim en-Nisâbü'rî'nin verdiği rakamlardan İbn Huzeyme'nin pek çok eserinin günümüze ulaşmadığı ve kayıp olduğu anlaşılmaktadır. Elbette bahsettiği mesâil ve cüzlerin hacmi konusunda da bir bilgiye sahip değiliz. Bununla birlikte İbn Huzeyme'nin günümüze ulaşan eserlerinin sayısının yalnızca üç olması da hayli vahim bir durumdur.

İbn Huzeyme'nin mevcut eserleri arasında başlıcası, eksik bölümleriyle günümüze ulaşmış olan “*Sahîh*” adı ile meşhur *Muhtasaru'l-muhtasar mine'l-müsned* isimli eseridir. Elimizdeki mevcut kısmın, eserin yaklaşık dörtte biri olduğu sanılmaktadır.⁹⁸ Muhammed Mustafa el-A'zamî'nin tahkik/tahric ettiği eser Beyrût'ta dört cilt halinde basılmıştır.⁹⁹ Eser üzerinde Abdülazîz Şakir Hamdân tarafından yapılmış, *el-İmam İbn Huzeyme ve menhecuhu fî kitâbihi's-Sahîh* adlı ve Mustafa Işık tarafından hazırlanmış *İbnu Huzeyme, Sahîh'i ve İbnu Hibban'ın Sahîh'iyle mukayesesi* konulu birer doktora çalışması bulunmaktadır.¹⁰⁰ İbn Huzeyme ehl-i hadis içerisinde öncelikle ve çoğunlukla bu eseriyle tanınmaktadır.

Sahîh, “kitâbu'l-vudû” ile başlamaktadır. Ardından sırasıyla, “kitâbu's-salât”, “kitâbu'l-cum'a”, “kitâbu's-sıyâm”, “kitâbu'z-zekât” ve “kitâbu'l-menâsik” bölümleri gelmektedir. Bu şekliyle bir sünene benzetilen eserin tamamının günümüze ulaşmamış olması sebebiyle sağlıklı bir değerlendirme yapmak mümkün

⁹⁶ **Kitâbu't-tevhîd ve isbâtu sıfâtı'r-rabbi azze ve celle**, thk: Muhammed Mustafa el-Âzâmî, s.15 Daru kütübi's-selefiyye, 1982.

⁹⁷ Hakim en-Nisâbü'rî, **Mârifetü ulûmi'l-hadis**, s.139; İbn Kâdî Şühbe, **a.g.e.**, C.I, s.69.

⁹⁸ Mustafa Işık, **İbnu Huzeyme, Sahîh'i ve İbnu Hibban'ın Sahîh'iyle Mukayesesi**, basılmamış doktora tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997, s.37.

⁹⁹ Muhammed b. İshâk es-Sülemî İbn Huzeyme, **Sahîh-i İbn Huzeyme**, I-IV, thk: Muhammed Mustafa el-A'zamî, Beyrût, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1975,

¹⁰⁰ Mustafa Işık, **İbnu Huzeyme, Sahîh'i ve İbnu Hibban'ın Sahîh'iyle Mukayesesi**, basılmamış doktora tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997; **el-İmam İbn Huzeyme ve Menhecuhu fî Kitâbihi's-Sahîh**, Abdülazîz Şakir Hamdân Feyyaz Kübeysî. Beyrût, Dâru İbn Hazm, 2001.

olmamaktadır. Eserin *Sahîh* olarak adlandırılmasıyla ilgili olarak muhakkik A'zâmî 'Mütekaddimundan hiç kimsenin İbn Huzeyme'nin kitabına *Sahîh* dediğine rastlamadım' demektedir.¹⁰¹ Usul eserlerinde de eserin türü hakkında bir bilgi yer almamaktadır. Eserin adı, kitâbu'l-vudû bölümünün başında şu şekilde yer almaktadır:

”مختصر المختصر من المسند الصحيح عن النبي صلى الله عليه وسلم ، بنقل العدل ، عن العدل
موصولاً إليه صلى الله عليه وسلم من غير قطع في أثناء الإسناد ولا جرح في ناقل الأخبار التي نذكرها
بمشيئة الله تعالى“

Muhtasaru'l-muhtasar mine'l-müsnedi's-sahîhi ani'n-nebiyyi sallallahu aleyhi ve selleme bi nakli'l-adli ani'l-adlin mevsûlen ileyhi sallallahu aleyhi ve selleme min ğayri kat'in fi esnâi'l-isnâdi ve lâ cerhin fi nâkilî'l-ahbâri'lleti nezkuha bi meşîyeti'llahi tealâ - Allah'ın dilediği şekilde zikrettiğimiz haberlerin, nakledenlerinde hiçbir cerhin bulunmadığı, isnadı sırasında kopukluk olmaksızın adil kimsenin adil kimseden nakli ile Nebî (a.s.)'ye ulaşan, Nebî (a.s.)'den sahîh müsned olanın muhtasarının muhtasarı

Eserin müellifin câmii türünden kayıp eseri *Kitâbu'l-kebîr*'den özetlenerek yazıldığı, bu sebeple müellifin ona *Muhtasar* ismini verdiği düşünülmektedir.¹⁰² *Muhtasar* dönemin usulüne uygun olarak fikhî bab başlıklarına göre yazılmış bir hadis eseridir. İbn Huzeyme kitap ve bablara ayırarak elde edebildiği bütün senedleri sıralamış, gerek gördükçe raviler hakkında bilgi vermiş, lafız farklılıklarına işaret ederek çelişkili gözükten hadisleri uzlaştırmaya çalışmış, ayrıca “kâle Ebû Bekir” şeklinde yapılan ve kimi zaman sayfalarca süren açıklamalara yer vermiştir.¹⁰³

Müellif *Kitâbu't-tevhîd*'de yer verdiği hadislerin bir kısmını *Sahîh*'inde de zikretmiştir. Yeri geldikçe dipnotlarda işaret edilmiş olan bu hadislerin sayıca fazla olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte *Sahîh*'in bu haliyle eksik olduğu düşünüldüğünde diğer pek çok hadisin de kayıp bölümlerde yer almış olması mümkündür. Nitekim *Sahîh*'in içerisinde bu görüşümüzü destekleyen bir duruma rastlamaktayız. Örneğin “kitâbu'z-zekât” bölümünde “sadece gün aşırı su bulabilen

¹⁰¹ **Sahîhu İbn Huzeyme**, thk: Muhammed Mustafa el-A'zamî, I-IV, Beyrût, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1975, C.I, s.16.

¹⁰² Mustafa Işık, **a.g.e.**, s.72. Müellifin günümüze ulaşmayan diğer eserleri için bkz. Mustafa Işık, **a.g.e.**, s.42-46.

¹⁰³ Bkz. Mustafa Işık, “İbn Huzeyme”, **DİA**, C.XX, s.80.

kimseye su temin etmenin cenneti gerektirmesi babı” başlıklı bölümde İbn Huzeyme şöyle söylemektedir:

Kitâbu’l-imân bölümünde beyan ettiğim üzere, lailahe illallah diyen kimseye cennetin vacip olmasının manası, söz ve amellerin fazileti cinsindendir. İmanın tamamı demek değildir. O halde hayvanı sulamanın ve sadece gün aşırı su bulabilen kimseye su vermenin de imanın tamamı olmayacağı aşîkardır.¹⁰⁴

Lailahe illallah diyen kimseye cennetin vacip olması konusunu İbn Huzeyme, *Kitâbu’t-tevhîd* eserinde de işlemektedir. İbn Huzeyme’nin bahsettiği hadis, *Kitâbu’t-tevhîd*’inde de yer alan ve tezin dördüncü bölümünde değerlendirmesi yapılacak olan “*Her kim La ihale illallah derse...*” nev’inden olan hadislerdir. *Sahîh*’in elimizdeki nüshasında iman bölümü bulunmamaktadır. Yukarıdaki ifadede *Sahîh*’in kayıp kısımlarında “Kitâbu’l-imân” bölümünün yer aldığı ve içerisinde İbn Huzeyme’nin *Kitâbu’t-tevhîd* eserinde yer verdiği bu hadisin bulunduğu anlaşılmaktadır. *Kitâbu’t-tevhîd*’deki diğer hadislerin de benzer şekilde *Sahîh*’in kayıp bölümlerinde yer almış olmaları mümkündür. İbn Huzeyme yine *Sahîh* eserinin “kitâbu’s-sıyâm” bölümünde “bir gün oruç tutan ve bu orucuna sadakayı, cenazeye iştirak etmeyi ve hasta ziyaretini ekleyen kişiye Allah’ın cenneti vacip kılması babı” içerisinde “bu haber de iman kitabında beyan ettiğim haberler cinsindendir. Bu, buradaki amellerin faziletiyle ilgilidir” demektedir.¹⁰⁵ İbn Huzeyme eserde, rivayetlerin bazılarını diğer eserlerinde de zikrettiğini yer yer ifade etmektedir. Bu atıfların bir kısmının kayıp eseri *Kitâbu’l-kebir*’e ait olduğu düşünülmektedir.¹⁰⁶

İbn Huzeyme’nin bir diğer eseri *Kitâbu’d-Dua* adıyla da bilinen *er-Risâletü min kitâbi şe’nid-Duâi ve tefsîri ed’iyeti’l me’sureti an rasulillahi* adlı eserdir. Zâhirîye kütüphanesinde bir yazması bulunan bu eserin, Hattâbî’nin rivayet ettiği bir diğer nüshası da Feyzullah Efendi kütüphanesinde yer almaktadır.¹⁰⁷

Çalışmamızın konusunu teşkil eden *Kitâbu’t-tevhîd*, İbn Huzeyme’nin itikâdî konular üzerine kaleme almış olduğu eseridir. Eserin birkaç yazma nüshası bulunmaktadır.¹⁰⁸ İlk olarak 1934 yılında basılmış olan eserin 1982 yılındaki ikinci

¹⁰⁴ *Sahîhu İbn Huzeyme*, “Zekât” 455.

¹⁰⁵ *Sahîhu İbn Huzeyme*, “Sıyâm”, 183.

¹⁰⁶ Mustafa Işık, *İbnu Hibban’ın Sahîh’iyle Mukayesesi*, s. 43.

¹⁰⁷ Mustafa Işık, *a.g.e.*, s.5.

¹⁰⁸ Eserin Türkiye’de Köprülü Kütüphanesi (Köprülü Kütüphanesi Mehmed Âsım Bey koleksiyonu arşiv numarası 34 Ma 259) ve Kastamonu kütüphanesinde olmak üzere iki; Mısır Teymuriye

baskısını Mustafa el-Âzâmî tahkik etmiştir.¹⁰⁹ Bir diğer baskı Muhammed Halîl Herrâs'ın tahkik ve tahriri ile 1983 yılında Beyrût'ta yapılmıştır.¹¹⁰ Abdulazîz b. İbrâhîm eş-Şehvan'ın tahkikli çalışması 1988 yılında iki cilt halinde Riyad'da basılmıştır. Abdulazîz b. İbrâhîm eş-Şehvan bu çalışmasını İbn Suûd üniversitesinde doktora çalışması olarak sunmuştur. eş-Şehvan tahkikini dört farklı yazma nüshayı kullanarak gerçekleştirdiğini söylemektedir.¹¹¹ Eser üzerine Ebû Nuaym el-İsbâhânî'nin bir müstahreç eseri olduğu belirtilmekle birlikte maalesef bu eser de günümüze ulaşmamıştır.¹¹²

Eserin tam adı şu şekildedir:

”كتاب التوحيد و إثبات صفات الرب عز و جل التي وصف بها نفسه في محكم تنزيله الذي أنزل على نبيه المصطفى و على لسان نبيه بنقل الأخبار الثابتة الصحيحة نقل العدول عن العدول من غير قطع في إسناد ولا جرح في ناقلي الأخبار الثقات“

“*Kitâbu't-tevhîd ve isbâtu sıfâtî'r-rabbi'lletî vasafe bihâ nefsehû fî muhkemi tenzîlihî'llezî enzele alâ nebiyyihî'l-mustafâ sallallâhu aleyhi veselleme ve alâ lisâni nebiyyihî naklel ahbâri's-sâbiteti's-sahîhati nakle'l-udûli ani'l-udûli min ğayri kat'in fî isnâdin ve lâ cerhin fî nâkilî'l-ahbâri's-sikâti* - Tevhid ve Rabb'in sıfatlarını ispat kitabı. O Rabb ki kendisini, seçilmiş nebisine indirdiği Kitab'ında bizzat vasıflandırmış ve âdil olan kimselerin yine kendileri gibi âdil olan kimselerden naklettikleri, isnadında hiçbir kopukluk olmayan ve güvenilir olan bu haberleri nakledenler hakkında da hiçbir cerh lafzının olmadığı, sahîh sâbit haberler ile nebisinin dilinden de vasıflandırmıştır”.

Eserin adından da anlaşılacağı üzere İbn Huzeyme bu kitabına aldığı hadislerin, haklarında cerh lafzı bulunmayan adaletli raviler tarafından rivayet

Kütüphanesinde bir, Suriye Zahirîye Kütüphanesinde bir nüshası bulunmaktadır. Abdulaziz b. Şehvân kitabın Almanya ve İspanya'da da nüshaları olduğunu söylemektedir. **Kitâbu't-tevhîd ve isbatu sıfâtî'r-rabbi azze ve celle**, thk: Abdulazîz b. İbrâhîm eş-Şehvan, Riyad, Dâru'r-rüşd, 1988. Giriş bölümü s.75.

¹⁰⁹ **Kitâbu't-tevhîd ve isbâtu sıfâtî'r-rabbi azze ve celle**, thk: Muhammed Mustafa el-Âzâmî, Dâru kütübi's-selefiyye, 1982.

¹¹⁰ **Kitâbu't-tevhîd ve isbâtu sıfâtî'r-rabbi azze ve celle**, thk: Muhammed Halîl Herrâs Beyrût, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1983.

¹¹¹ **Kitâbu't-tevhîd ve isbatu sıfâtî'r-rabbi azze ve celle**, thk: Abdulazîz b. İbrâhîm eş-Şehvan, Giriş bölümü, s.94.

¹¹² Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. İshak İsfahani Ebû Nuaym İsfahani, **Kitâbu'd-duafâ**. thk. Fârûk Hamâde, Dârülbeyzâ, Dârü's-Sekâfe, 1984. s.16. Muhakkikin notu.

edilmiş olmalarını ve isnadlarında kopukluk bulunmaması esas almıştır. Bununla birlikte isnadlarda yer alan kimi raviler hakkında cerh lafzı bulunduğunu belirterek istisnalarda bulunur.¹¹³ Raviyi tanımadığı, hakkında cerh ta'dîle dair bir bilgisi olmadığında bu durumu belirtir.¹¹⁴

Bir konu hakkında delil getirdiği hadisin birçok isnadına eserde yer verir. Bu isnadların eserin farklı bölümlerinde sistematik olmayan bir şekilde yer aldığı görülmektedir. Bu sebeple eser belirli bir iç düzene sahip değildir. Müellif yer yer “kâle Ebû Bekir” ifadesinin peşi sıra hadis hakkında kimi zaman uzun açıklamalarda bulunur. İbn Huzeyme bu eserini hadis talebelerine bir rehber ve ehl-i bid'at gruplarına reddiye olarak kaleme almıştır. Açıklamalarında sıklık muhataplarına “akıl sahipleri” diye hitap etmekte, muhaliflerini akılsız ve cahil olmakla itham ederek onlara karşı sert bir üslup ve ağır bir dil kullanmaktadır. İbn Huzeyme'nin eserde aklı ve Arap dilini esas alan açıklamalarla savunma yaptığı görülmektedir.¹¹⁵

İbn Huzeyme eserde muhtelifu'l-hadîs konusunda da büyük bir çaba göstermekte, te'vil ve cem' yöntemleri ile hadislerde mevcut ihtilafları gidermeye çalışmaktadır. İhtilafları gidermede şu yöntemleri izlemektedir: hadislerde geçen olayların zaman (öncelik ve sonralık) bakımından arasını bulmak, hadiste kast olunan unsurun farklılığı sebebiyle lafız farklılıkları oluştuğunu söylemek, aynı olayda gelen farklı rivayetleri teaddudi'l-hâdis (olayın birden fazla kez gerçekleşmesi) olarak açıklamak. Bu konuda kimi zaman zorlama teviller yaptığı görülmektedir. Yeri geldikçe bu örneklerle işaret edilecektir.

Müellifin kimi rivayetlerde de metin içerisinde geçen nadir kelimeleri açıkladığı görülmektedir. Böylelikle garîbu'l hadîs ilminin örneklerini sunmaktadır.¹¹⁶

İbn Huzeyme eserde yer yer rical bilgisi de vermektedir. Kimi isnadlardaki ravilerin mecrûh ve meçhûl olduğunu bildirerek bu durumdan mesul olmadığını söylemektedir.

¹¹³ Bkz. İbn Huzeyme, **Kitâbu't-tevhîd**, s.239.

¹¹⁴ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.542.

¹¹⁵ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.363.

¹¹⁶ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.306, 365, 377.

Müellif *Kitâbu't-tevhîd*'de bir konu için delil getirdiği hadisin birçok isnadına yer vererek hadisin sıhhatini güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu isnadları kimi yerde tahvil ha'sı veya tahvil vâv'ı ile peşpeşe verir. Ardından metni zikreder. Kimi yerde müellifin hadisin metnini isnadın önüne geçirdiği görülmektedir. Bu örnekler eserde azımsanmayacak kadar mevcuttur.

İbn Huzeyme'nin aynı tavrı *Sahîh*'inde de sergilediği görülmektedir. Bir yerde hadisin senedinin bir kısmını ve metnini, senedin diğer kısmının önüne geçirerek rivayetinin ardından 'Hadisi kimsenin bu maktûb sigâdan başka bir şekilde rivayet etmesini helal etmem. Bu hadis sahîh gibi gözüküyor oysa Dâvûd b. Kays isnaddan Ebû Saîd Makburî'yi düşürmüştür' diyerek metni tekaddüm etmekle isnaddaki probleme dikkat çekmeye çalıştığını göstermiştir.¹¹⁷ *Kitâbu't-tevhîd* eseri de bu öngörü ile incelendiğinde, müellifin pek çok mecruh raviye dikkat çekmek için benzer bir uygulamayı takip ettiği ve çoğunlukla problemlili ravi olan isnadlarda metni senede tekaddüm ettiği görülebilmektedir. Bu hadislerle yeri geldikçe dikkat çekilecektir.

İbn Huzeyme hadislerin tamamına yakınına hocalarından sema yöntemi ile almıştır. Bunun için “حدثنا/bize tahdis etti” sema rivayet lafzını kullandığı görülmektedir. Birkaç yerde hadisi imla meclisinde yazdığını ifade etmektedir.¹¹⁸ Ayrıca kıraat yöntemi ile aldığı rivayetler de görülmektedir.¹¹⁹ Bir rivayetin isnadında İbn Huzeyme hadisi rihle sırasında aldığını söylemektedir.¹²⁰

İbn Huzeyme'nin eserde “إن صح الخبر / الحديث” ifadesine yer verdiği görülmektedir.¹²¹ Bu lafız “eğer hadis/haber sahîh ise” manasına gelmektedir. Müellifin böylelikle rivayetin teşrî değerine dair ihtiyatını ortaya koymaktadır.

3. İtikadi Görüşleri

İbn Huzeyme eserinde ehl-i sünnet alimleri ve ehl-i hadisin görüşlerini esas almış, ‘biz ve ashabımız’ hitapları ile kendisini de bu gruplar içerisinde kabul ederek selefin kabul ettiği görüşü şiddetli bir üslupla müdafaa ve muhafaza etmeye gayret

¹¹⁷ *Sahîhu İbn Huzeyme*, C.I, s.228.

¹¹⁸ İbn Huzeyme, *Kitâbu't-tevhîd*, s.111,218

¹¹⁹ İbn Huzeyme, *a.g.e.*, s.235, 585, 719.

¹²⁰ İbn Huzeyme, *a.g.e.*, s.585.

¹²¹ İbn Huzeyme, *a.g.e.*, s.99, 663.

etmiştir. İtikadi görüşlerini hedef aldığı ve reddiyede bulunduğu kimseler, öncelikli ve çoğunluklu olarak, Muattıla olarak nitelediği Cehmiyye, ardından Mürcie ve Mutezile gruplarıdır. Haricileri eserde birkaç yerde zikretmiştir. İbn Huzeyme itikad konusunda katı bir görüşe sahiptir. Ayetlerde yer alan lafızları hiçbir şekilde tevil yoluna gitmemiş, hadislerde yer alan ifadeleri de lafzî hallerine riayet ederek delil kabul etmiştir.

İbn Huzeyme hocası Rebi b. Süleymân'dan, İmam Şâfiî'nin Hafs el-Ferd'in 'Kur'ân mahlûktur' dediğini duyunca 'küfre düştün' diye mukabelede bulunduğunu işitmiştir.¹²² İbn Huzeyme de bu konuda benzer görüştedir. "Hicaz, Yemen, Irak, Şam ve Mısır âlimleri olarak bizler, Allah'ın kendisi için ispat ettiği şeyleri kabul ediyor, bunu dillerimizle ikrar edip kalbimizle de tasdik ediyoruz" demektedir. Bununla birlikte *Kitâbu't-tevhîd* eserinde Kur'ân'ın mahlukiyeti konusunu işlememektedir. Eserinde yer verdiği görüşlerini ayet ve hadislerden delillendiren İbn Huzeyme "Peygamberden gelen sahîh olduğu bilinen bir haber varken kimseye laf düşmez" demektedir.¹²³

İbn Huzeyme'nin Allah'ın sıfatları konusunda şöyle söylediği nakledilmektedir:

"Biz Cenâb-ı Hakk'ın "Yaratıcımızın arş üzerine istivâ ettiği" şeklinde bizlere bildirdiği habere iman ediyoruz. Allah'ın kelâmında değişiklik yapmıyoruz. Cehmiyye'nin iddia ettiği 'O arşa istivâ etmemiştir, arşı sahiplenmiştir' gibi sözler söylemiyoruz. Onlar kendilerine bildirilen sözü değiştirmişlerdir."¹²⁴

Her kim Allah'ın yedi kat semanın üzerindeki arşına istivâ ettiğini ve yarattıklarından ayrı olduğunu ikrar etmezse kâfirdir. Tövbe etmesi beklenir. Tövbe etmezse boynu vurulur, cesedinin pis kokusu, Müslümanları ve zimmîleri rahatsız etmesin diye ölüsü bir çöplüğe atılır.¹²⁵ Malı ganimettir, Müslümanlardan kimse ona varis olamaz. Zira Müslümanlar kâfirlere; kâfirler de Müslümanlara varis olamazlar.¹²⁶

Yine O, şöyle söylemektedir:

"Allah'ın ahirette görüleceğini reddeden kişi, Müslümanların nezdinde Yahudilerden, Hristiyanlardan ve hatta Mecusilerden daha şerlidir."¹²⁷

İtikâdî tartışmaların o dönemde geldiği nokta dolayısıyla söylemlerde mevcut olan ağır ifadeler İbn Huzeyme'nin kendi eserinde de açıkça görülebilmektedir. İbn

¹²² Zehebî, **a.g.e.**, C.X, s.30.

¹²³ Zehebî, **a.g.e.**, CXIV, s.373.

¹²⁴ İbn Kayyîm el-Cevziyye, **a.g.e.**, s.146.

¹²⁵ İbn Kayyîm el-Cevziyye, **a.g.e.**, s.147.

¹²⁶ İbn Kayyîm el-Cevziyye, **a.g.e.**, s.186.

¹²⁷ İbn Kayyîm el-Cevziyye, **a.g.e.**, s.147.

Huzejme “Allah'ın arşın üzerinde olduğunu yedi kat semanın üzerine istivâ ettiğini kabul etmeyen kişi kafirdir. Kanını akıtmak da helaldir. Malı ise ganimet sayılır” sözleriyle bu konudaki görüşünü sert bir dille ifade etmektedir.¹²⁸

Zehebî İbn Huzejme'nin görüşlerine yer verdikten sonra bu konuda daha hafif ifadeler kullanarak İbn Huzejme'nin sözlerini yumuşatmaya çalışır:

“Her kim Allah'ın kitabını ve Resulünün hadislerini tasdik ederek bunu kabul eder, manasını Allah ve Resulüne havale ederek iman eder, teville gitmez ve anlamını araştırmaya çalışmazsa o ittiba etmiş bir mümindir. Her kim de bunun Allah'ın kitabında ve sünnette sâbit olduğunu bilmeden inkâr ederse o da ihmalkâr bir kimsedir Allah onu affetsin. Zira bu, Allah'ın her mümine bilmeyi zorunlu tutmadığı bir şeydir. Bunu bile bile inkâr eden ve selefi sâlihinin görüşünden sapanın durumu Allah'a kalmıştır. Dalalet ve hevadan Allah'a sığınırız. İbn Huzejme'nin bu söylediğine gelince eğer onun söylediği doğru ise, düşünmeden sarf ettiği bir söz olarak kabul ederiz. Müteahhir âlimlerin çoğu böyle bir görüşü mümkün görmez.”¹²⁹

İbn Huzejme'nin “Kur'ân Allah kelâmıdır her kim ona mahlûk derse kâfirdir, tövbeye davet edilir şayet tövbe etmezse öldürülür ve müminlerin kabrine defnedilmez” sözleri ile ilgili olarak da Zehebî şu sözleriyle İbn Huzejme'nin görüşlerine katılmadığını ifade etmektedir:

“İbn Huzejme'nin gönüllerdeki yeri büyüktür. İlmi ile dinine ve sünnete bağlılığıyla kalplerde yer etmiş önemli bir kimsedir. Tevhîd kitabı büyük bir eserdir. Bu eserde suret hadisini tevil etmektedir. Bazı sıfatları tevil edenler af dilesin, selef tevilden uzak durmuş, aksine iman etmiş ve konuyu kapatmışlardır. Bunun bilgisini Allah ve Resulüne hamletmişlerdir. Şayet bir kimse imanı tam olarak hakka ittibâ etmiş ama içtihihâda da yanılmış ise bunu yok kabul ederiz ve aykırı görüş beyan etmekle itham ederiz. Bizimle birlikte böyle yanlış düşmemiş kimseler azdır.”¹³⁰

İbn Huzejme ve Zehebî arasındaki bu bakış açısı farklılığının temel sebebinin, iki müellifin yaşadıkları dönemlerin, tartışmaların yapıldığı zamana olan yakınlık ve uzaklığı ile doğrudan bağlantılı olduğu açıktır. İbn Huzejme'nin bu sözleri, içinde yaşadığı ortam düşünülerek değerlendirilmelidir. Nitekim o kelim tartışmalarının yapıldığı bir dönemde taraf olmak durumunda kalarak ve bu sebeple daha keskin ifadeler kullanarak yorum yaparken, Zehebî olayların çok uzağında aynı konuya bakışını beyan etmiş ve doğal olarak İbn Huzejme'den oldukça farklı bir şekilde fikir belirtmiştir.

¹²⁸ İbn Huzejme, *Kitâbu't-tevhîd ve isbâtu sıfâtı'r-rab azze ve celle*, mukaddime s.52.

¹²⁹ Zehebî, *a.g.e.*, C.XIV, s.374

¹³⁰ Zehebî, *a.g.e.*, C.XIV, s.376

İbn Huzeyme *Kitabu't-Tevhîd* adlı eserini neden telif ettiği ile ilgili şunları söylemektedir:

“Bir süre kelâm ile alakalı mevzularda kitap yazmaktan geri durdum. İslam mensubu pek çok kimsenin reddettiği kelâm konularından, Muattıla’nın iman etmediği Cenâb-ı Hakk’ın sıfatları konusundan uzak olan ve kelâmî konularla hiçbir bağlantısı olmayan fıkıh kitapları tasnif etmekle meşgul oldum. Meclislerimizde ehl-i hevadan kimselerle yaptığımız münazaralarla yetindim. İnsanlar meclisimize gelmeye ve muhaliflerimizin görüşlerinin batıl olduğunu ve bizim görüşümüzün hakk olduğunu gösterdiğimiz münazaralara dâhil olmaya başladılar. Bizler görüşlerimizin hakk, onlarınkilerinin ise batıl olduğunu gösterdiğimiz eserler kaleme almakla yetinmiş ve daha fazla bir çabaya gerek duymamıştık.”¹³¹

İbn Huzeyme toplumda ve özellikle ilim meclislerinde var olan ve gittikçe artan kelâmî mevzulardaki tartışmalardan duyduğu rahatsızlığı dile getirmektedir. Kendi ifadesiyle bir zamana kadar kelâmî meselelerden uzak durmayı başarsa da, ilerleyen dönemlerde bunu bir zaruret olarak görmeye başlamış ve kelâm ile doğrudan alakalı böyle bir eser kaleme almaya karar vermiştir:

“Fakat Allah’ın bizim için takdir ettiği şey oldu ve o bize hiç kimsenin kaçmaya gücünün yetmeyeceği şeyi, Levh-i Mahfuz’da yazılan ve onun tayin ettiğinden başka bir şeye sığınılmayan kaderi yazdı.”

İbn Huzeyme önceleri kesinlikle bir şeyler yazıp çizmeyi istemediği bu mevzularda neden kitap yazmaya karar verdiğini şu şekilde izah etmektedir:

Bazı hadis talebelerinin Muattıla Cehmiyye ve Mu’tezilî Kaderiyye gibi dalâlet ehlinin meclislerine iştirak ettikleri kulağıma geldi. Bunun sonucunda onların, sözün hakk ve doğru olanından sapıp, ilmin dalâlet ve sapıklık cinsinden olanlarına kaymalarından büyük korku duydum.”¹³²

“İşte böylece geçmiş kaderin isbatı, kulun fiillerini kesbinden önce tayin edildiği, Yaratıcı olan Rahman’ın indirdiği, önünden ve ardından kendisine batılın asla yaklaşamayacağı Kur’ân hükümlerinde, bizzat kendisini vasıflandırdığı ve nebisinin sözleri olan sahîh ve sâbit isnadlarla adalet ehli kimselerin kendisinden naklettikleri sahîh ve sâbit hadislerde de yer alan bütün sıfatlarına iman gibi konularda kitap yazmaya karar verdim.”¹³³

“Allah’ın, hak ve doğru olanı idrak etmesini nasip ettiği, ilmin bu alanında ehl-i âsâr’ın yolunun doğruluğunu bilmeyi ve onlara gönül vermeyi, şüphe ve dalâletleri içerisinde oyalanan bid’at ve ehl-i heva mezhebinin ise bâtıl olduğunu anlamayı ihsan ettiği araştırmacının, bu mevzuları bilmesi için bu eseri kaleme aldım.”¹³⁴

İbn Huzeyme, hadis talebelerinin ehl-i sünnet’in yolundan ayrılarak bidat grupları arasına karışmaları endişesini taşımaktadır. Bu sebeple o güne kadar

¹³¹ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.15.

¹³² İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.16.

¹³³ İbn Huzeyme, **a.y.**

¹³⁴ İbn Huzeyme, **a.y.**

yalnızca meclislerde konuşarak muhalifleriyle yalnızca söz ile mücadele vermesine karşılık, toplumdaki gidişata binâen böyle bir zarûret hissettiğini dile getirmektedir.

Eserin kader konularının yoğunlukla tartışıldığı günlerde meclislerde itikâdî görüşü temsil eden öncü bir eser vasfıyla okutulduğu söylenmektedir. Kaynaklarda İbn Huzeyme'nin bu eserinin selef âlimleri tarafından Halife Kadirbillah (v.422)'ın huzurunda Mu'tezile âlimleriyle münazaraya hazırlanırken okutulduğu rivayet edilmektedir.¹³⁵

İbn Huzeyme, 'Kur'ân'da ve sünnette çözümü bulunmayan hiçbir mesele olmadığı' görüşünü benimsemektedir. Bu düşünce ve bakış açısı her konu başlığının akabinde açıkça görülebilmektedir. Müellif eserinin her bir bölümünde öncelikle sıfatların ispatı konusunda görüşünün isâbetli olduğuna örneklik eden ilgili Kur'ân ayetlerine yer verir. Ardından konunun delili olduğuna kanaat ettiği hadisleri sıralar. Eserin girişinde müellif zayıf hadisleri delil olarak zikretmediğini, "Allah'ın sıfatları konusunda Kur'ân'da mevcut olan ayetler veya Resulullah'tan sahîh ve sâbit isnatlarla nakledilenlerin dışında hiçbir şeyi delil getirmedim"¹³⁶ sözleriyle ifade etmiştir.

Eser temelde iki ana konu üzerine inşa edilmiştir. Bunlardan birincisi Allah'ın zatî- subutî ve haberî sıfatları, ikincisi ise Allah Resulü'nün ümmetine ve kulların birbirlerine şefaati ile ahirette müminlerin durumu ile ilgili rivayetlerdir.

Kitâbu't-tevhîd'te müellif konuları çoğunlukla إِبْتِ/ispat kavramını kullanarak başlıklandırmakta ve öncelikle Kur'ân ayetlerinden deliller getirerek giriş yapmakta, ardından uygun gördüğü hadisleri sıralamaktadır. İbn Huzeyme eserde yalnızca savunduğu hadisleri değil, kabul etmediği ve karşıt görüşü destekleyen hadisleri de zayıf olduklarını göstermek için zikreder. Kimi konunun altında daha önce geçen bölümlere ait hadislerin şâhid rivayetlerini sıralar. Bu sebeple eserde hadislerin belirli bir tertip üzere olmadığı görülmektedir.

Eser yaklaşık 86 başlıktan oluşmakta ve nefis sıfatının ispatı ile başlamaktadır. Ardından yalnızca ayetlerden deliller getirdiği ve hiçbir hadis zikretmediği Allah'ın

¹³⁵ Ebü'l-Ferec Zeynüddin Abdurrahman b. Ahmed İbn Receb, **ez-Zeyl ala Tabakâti'l-Hanabile**. I-V, tahkik ve ta'lik Abdurrahman b. Süleyman b. Muhammed el-Useymin, Riyad, Mektebetü'l-Ubeykan, 2005. C.I, s.19.

¹³⁶ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.18.

ilmini ispat bölümü yer alır. Allah'ın ayn sıfatının ardından, semi ve basar oluşunun ispatı, akabinde oldukça geniş olarak incelediği vech sıfatı gelmektedir. Sırasıyla yed, ısbâ', ricl, istiva, nüzul, kelam, ruyet, dıhk sıfatları işlenir.

İbn Huzeyme sıfatullahın ardından şefaate konusunu, Nebî (a.s.)'nin dışında da şefaate ehliyeti olan kişiler olduğunu haber veren hadisleri ve bizim de mağfîret başlığı altında ele aldığımız Cenâb-ı Hakk'ın kimi kullarını hesapsız affedeceğini bildiren hadisleri sıralar. Ardından özellikle Mürcie'nin iman konusundaki fikirlerini hedef aldığı iman-amel ilişkisini konu edinen hadislerle yer verir.

İbn Huzeyme'nin eserinde yer alan ve kimi zaman birkaç satır uzunluğu bulan başlıklar şu şekildedir:

1. Rabbimizin, nefsinin olmamasından ve nefsinin de yarattıklarının nefsi gibi olmasından uzak olduğunu zıkr babı
2. Mihraplarda, mescitlerde, evlerde ve sokaklarda okunan, iki kapak arasında yazılmış olan Allah'ın indirdiğine muvafık olarak, Nebî (a.s.)'nin haberlerinde Allah'ın nefsini ispat babı
3. Allah'ın ilmini ispat babı
4. Allah'ın vechini ispat babı
5. Kalplerde mahfuz olan ve iki kapak arasında yazılmış olan, mihraplarda ve ilim meclislerinde okunan, tilavet ettiğimiz indirdiğine muvafık olarak, seçilmiş Nebî (a.s.)'nin haberlerinden Allah'ın (celle senâuhu ve tebâreket esmâuhu) vechini beyan babı
6. Vechi kulların vechi gibi olmaktan ve vech sahibi olmamaktan münezzeh olan, indirdiği hükümlerde celal ve ikram sıfatları ile vasıflandırdığı ve helak olmayı ondan nefyettiği bir vechi olduğu bize bildiren Rabbimizin suretininin ve vechinin sıfatlarını zikir babı
7. Nebî (a.s.)'den rivayet olunan haberlerin zikri babı
8. Bâri olan Yaraticı'nın indirdiği hüküm koyucusunda ve Nebî (a.s.)'sinin diliyle kendisi için tespit ettiği ayn sıfatını ispatın zikri babı
9. Allah'ın aynını ispat babı
10. Nebî (a.s.)'nin sünnetinden beyan babı
11. Bâri olan Yaraticı Allah'ın yed'ini ispat

12. Seçilmiş Nebî (a.s.)'nin sünnetinden beyan babı
13. Seçilmiş Nebî (a.s.)'nin sahîh sünnetinden, Allah'ın yed'iyle kelîmesi Mûsâ'ya Tevrat'ı yazdığını beyanen Allah'ın yed'ini ispat etmede –kibirli Cehmiyye'ye rağmen- ikinci kıssanın zikri babı
14. Bâri olan Yaraticı Allah'ın yed'ini ispat etmede üçüncü sünnet babı
15. Yaraticımızın yed'ini beyan eden dördüncü delili zikir babı
16. Beşinci sünnetin zikri babı
17. Âdem (a.s.)'in sıfatını zikir babı
18. Allah'ın yed'ini tespit eden yedinci sünnetin zikri babı
19. Sekizinci sünnetin zikri babı
20. Allah'ın yed'ini tespit eden dokuzuncu sünnetin zikri babı
21. Onuncu sünnetin zikri babı
22. Rabb'in kendi nefsinı övmesi babı
23. On ikinci sünnetin zikri babı
24. On üçüncü sünnetin zikri babı
25. Allah'ın gökleri, yeri ve onun üzerindkileri ısbâ'ında tutmasının zikri babı
26. Allah'ın ısbâ'ını ispat babı
27. Allah'ın riclini ispat babı
28. Yaraticımızın istivasını zikir babı
29. Allah'ın semada olduğunu beyan babı
30. Nebî (a.s.)'nin sünnetinden Allah'ın her şeyin üzerinde, semada olduğunu beyan babı
31. Allah'ın semada olduğunu ikrar etmenin imandan olduğunun delilini zikir babı
32. Her gece Rabbin dünya semasına nüzulu konusunda Irak ve Hicaz âlimlerinin seçilmiş Nebî (a.s.)'den rivayet ettiğı, senedi sâbit kavvâmı sahîh haberleri zikir babı
33. Allah'ın, müfesser ayetlerin tefsir ettiğı müfesser olmayan mücmel ayetlerin zikri ile Resulleri arasında kendisini konuşması ile has kıldığı kelîmi Mûsâ ile konuşmasını zikir babı

34. Allah'ın Mûsâ (a.s.) ile bir örtü arkasından, aralarında Rabbinin kelimini ona ulaştıran bir elçi olmaksızın ve konuştuğu sırada görmeksizin onunla konuştuğunu zikir babı
35. Allah'ın vahiy ile konuşmasının sıfatı, semavâtın O'ndan korkmasının şiddeti ve semaa ehlinin titremesi ve Allah'a secde etmeleri babı
36. Allah'ın vahiy konuşmasının sıfatı babı
37. Nebî (a.s.)'ye vahyin inişi babı
38. Allah'ın kıyamet günü kullarıyla, aralarında bir tercüman olmaksızın amm bir lafız zikredip hass kastederek konuşması babı
39. Yaraticının kullarından konuştuğu bazı kimselerin zikri babı
40. Şafî'nin bundan önceki bablarda geçenlerin sıhhatini beyan babı
41. Allah'ın dünyadaki günahlarını setrettiği ve ahirette mağfiret buyurduğu mümin kullarıyla kelamı ile dünyada Allah'a iman etmemiş, Rabbinin yalanlayan, yolundan ayrılmış ve ahireti inkar eden kafir kullarıyla kelamı arasındaki farkı zikir babı
42. Rabbimizin seçilmiş Nebî (a.s.)'sine inen kitabından ve Nebî (a.s.)'nin sünnetinden, Allah'ın mahlûkatını tekvin ettiği kelamı ve kelamı ile tekvin ettiği mahlûkatı arasındaki farkı ve Cehmiyye'nin 'Allah'ın kelamı mahlûktur' sözünün aksinin delilini beyan babı
43. Kur'ân'ın Allah'ın kelamı olduğu ve Muattıla Cehmiye'den inkarcıların iddia ettiği gibi O'nun sözünün mahlûk olmadığı delillerini zikir babı
44. İnatçı inkârcı Muattıla Cehmiyye'ye rağmen Kıyamet günü günahkar ve masum bütün mü'minlerin Rabblerine bakacaklarını beyan babı
45. Nebî (a.s.)'nin bütün ümmetinin, günahkârının ve masumunun, mümin ve münafık olanların ve bazı ehl-i Kitâb'ın kıyamet günü Rabblerini göreceklerini beyan babı
46. Kıyamet günü bütün müminlerin ona muhtaç bir şekilde Rablerini göreceklerini ve Nebî (a.s.)'nin bunu dünyada açık seçik bir şekilde gökteki ayı görmelerine benzetmesini beyan babı
47. Allah'ın '*O gün parıldayan yüzler Rablerine bakacaktır*' ayetinde bildirdiği, kıyamet günü veli kullarına hass kıldığı ru'yeti beyan babı

48. Nebî (a.s.)'nin, her nefsin kazandığıyla karşılık bulacağı üzüntü ve pişmanlık gününden önce yaratılmış olan gözlerden gizlenmiş Azîz ve Alîm Rabbini göreceğini ispat eden nakledilmiş haberleri zikir babı.
49. Abdullah b. Mes'ûd'un haberleri
50. Aişe'den rivayet olunan haberlerin zikri babı
51. Rabbimizin gülmesini ispat babı
52. Nebî (a.s.)'nin şefaatinin bablarını zikir babı
53. Allah'ın Nebî (a.s.)'ye hass kıldığı şefaati zikir babı
54. Bu vasıflandırdığımız şefaatin, şfaatlerin ilki olacağının delili babı
55. Şfaatlerin ilki olan bu şefaatin insanların sırattan geçmeden önce Allah'ın '*Cennet muttakilere yaklaştırıldı*' ayetinde buyurduğu gibi, cennetin yaklaştırıldığında olduğunu beyan babı.
56. Bu şfaatlerin kıyamet günü tek bir makamda biri diğerinden sonra olduğunu beyan babı
57. Nebî (a.s.)'nin kıyamet günü ilk şfaat eden ve şefaati ilk kabul olunan kişi olduğunu beyan babı
58. Nebî (a.s.)'nin ümmetine şefkatinin, merhametinin ve acımasının şiddeti ve bu şefkatin diğer nebilerin ümmetlerine olan şefkatlerinden daha fazla olduğunu zikir babı
59. Nebî (a.s.)'nin 'onunla dua eder' sözünün, tevil ettiğim 'onunla dua etti' manasında olduğunun sıhhatini zikir babı
60. Allah'ın, Nebî'si Muhammed (a.s.)'i ümmetinin yarısını cennete girdirmek ve şfaat arasında muhayyer kıldığı ve Nebî (a.s.)'nin ümmeti için şefaati seçtiğini zikir babı
61. Nebî'miz Muhammed (a.s.)'den önceki nebilerin Allah'ın kendilerine verdiği kabul olunacak dua haklarını Rabblerinden istediği ve kimilerinin bu dua ile kavimlerinin dünyada helak olmaları için dua ettiklerini zikir babı
62. Şfaat konusunda Nebî (a.s.)'den rivayet edilen lafızları zikir babı
63. Nebî (a.s.)'nin bu konuda kebâir ile kastettiğinin şirkin dışındaki günahlar olduğunun delili babı
64. Nebî (a.s.)'nin kebâir ehli için olduğunu bildirdiğim şefaatinin ve tevil ettiğim halini beyan babı

65. Kıyamet günü Nebî'si Muhammed (a.s.)'in, ümmetine şefa'at etmesi için kendisine verilen şefa'at hakkından razı olduğuna karar kılınmaya kadar arka arkaya şefa'at etmesine Allah'ın rıza göstermesini zikir babı
66. Allah'ın tevhid ehlinde kimselerin şefa'at ile ateşten çıkarılmalarına hükmettiklerini beyan babı
67. Bu haberlerde zikredilen kişilerin ateşten şefa'at ile çıkıp, cennete gireceklerini beyan babı
68. Nebî (a.s.)'nin 'kömür olurlar' sözünden kastının yüzleri ve secde izleri hariç bedenleri olduğunu beyan babı
69. Allah'ın ateşten çıkmalarına hükmettiği tevhid elinin, cehennemde ebedi kalacaklardan olmadıkları, orada bir kez öleceklerini, ateşin onları öldüreceğini, sonra oradan çıkıp cennete gireceklerini, canlı olmayacaklarını, azabı tadacaklarını ve ateşin sıcaklığından acı duyacaklarını beyan babı
70. Nebî (a.s.)'den rivayet edilen Allah'tan başka ilah olmadığına şهادet edenin ateşten çıkarılacağı haberinin zikri babı.
71. Allah'ın birliğine şهادet eden, şهادeti sadece kalben tasdik olana değil, Allah'ı hem diliyle birleyen hem de bunu kalbi ile ihlaslı bir şekilde tasdik eden kişiye Nebî (a.s.)'nin şefa'at edeceğini beyan babı
72. Allah'tan başka ilah olmadığına şهادet edenin, bu şهادetini kalbiyle de tasdikliyor ise ateşten çıkacağını bildiren haberin tevil ettiğim şeklinin sıhhatine delalet eden, kalp ile tasdiki hayr olarak niteleyen haberin zikri babı
73. Nebî (a.s.)'den gelen dünyada iken kalbinde iman olmayan kişinin değil, kalbinde iman bulunan kişinin ateşten çıkacağını açıklayan haberlerin zikri babı
74. Nebî (a.s.)'nin ümmetine şefa'at edeceği makamın Makâm-ı Mahmûd olduğunun beyanı babı
75. Nebî (a.s.)'nin, şefa'ati ile ateşten çıkaracağı tevhid ehli ile ilgili gelen ve buraya kadar zikrettiğim tüm haberlerin hass murad edilen amm bir lafız olduğunun delili babı
76. Sıddıkların kıyamet günü şefa'at konusunda Nebî (a.s.)'den sonra yer alacağını zikri babı

77. Kıyamet günü nebiler şefaata etmeden önce, bu ümmetten bir kişinin şefaata edeceği kimselerin çokluğunu zikir babı
78. Allah'ın lütfü ve keremi ile oradan çıkmadan önce ateşin onu iyice yakmasından ve öldürmesinden sonra kömür haline gelmiş iken şefaata ile değil de Allah'ın rahmetinin genişliği ve ona olan lütfundan dolayı, cehennemden sürünerek çıkan ve cennete giren son kişiye cennet nimetlerinden ve mülkünden vermesini zikir babı.
79. Vasıflarını zikrettiğimiz ve ateşten en son çıkan kişi olduğunu haber verdiğimiz bu kişinin ateşten şefaata ile değil de sürünerek çıkan ve en son cennete giren kişi olduğunu beyan babı
80. Ateşin muvahhid kimselerin bedenlerini dünyada işledikleri günahlar, hatalar ve kusurlar ölçüsünce alacağını beyan babı
81. Allah Resulünden nakil bakımından subutu tam olarak rivayet edilen ve manası konusunda iki fırkanın, Mu'tezile ve Hâricîlerin cahili olduğu rivayetler babı
82. Senedi sabît kavvâmı sahîh olan ve cahillerin daha önce zikrettiğimiz rivayetlerin hilafına olduğunu zannettikleri haberlerin zikri babı
83. Çok azının bile imana zeval getirmeyeceği bazı günahları işleyenlerin cennetten mahrum olması konusunda gelen ve Mu'tezile ve Hâricîlerin manası konusunda cahil oldukları rivayetlerin zikri babı
84. Allah'ın '*O size hayat verir, sonra öldürür, sonra tekrar hayat verir*' ayetinin, Allah'ın insanı iki kereden fazla yaratmasını nefyetmediğinin delili babı
85. Gökleri yaratmadan önce Allah'ın arşının yerini zikir babı
86. Bu kitapta daha önce zikri geçen bablara dahil olanlar

Netice itibariyle İbn Huzeyme'nin hayatı, yaşadığı dönem ve akaide dair bakış açısı ile ilgili bu bilgiler ışığında *Kitâbu't-tevhîd* adlı eserinin daha anlaşılır olacağı muhakkaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

I. ALLAH'IN SIFATLARI

İbn Huzeyme *Kitâbu't-tevhîd* adlı eserinde ehl-i bid'at'ın inkâr ettiği Allah'ın sıfatlarını ispata çalışmakta, bunun için Kuran ayetlerinden ve sahih, sâbit, kesintisiz isnadlardan geldiklerini iddia ettiği hadislerden deliller sunmaktadır. Eserde ilk olarak Allah'ın sıfatlarından النفس/*nefs*, ve العلم/*ilm*, sıfatını ispata çalışan müellif ardından sırayla, الوجه/*vech*, العين/*ayn*, السمع/*semi*' ve البصر/*basar* اليد/*yed*, الإصبع/*ısba*', الرجل/*ricl*, الإستواء/*istivâ*, الكلام/*kelâm*, الضحك/*dıhk* sıfatlarını nasslardan deliller ile ispata çalışmaktadır.

A. Nefs

Nefs, sözlükte ruh, can, hayat, nefes, varlık, zat, kişi, heva ve heves, kan, beden, bedenden kaynaklanan arzular manalarına gelmektedir.¹³⁷ Kur'ân'da nefis kelimesi, ruh anlamının yanı sıra zat ve öz varlık anlamında da kullanılmıştır. Kur'ân'ı Kerim'de Allah'a, insanlara, cinlere ve cansız putlara nefis atfedilmiştir.¹³⁸

İbn Huzeyme'ye göre Allahu Teâlâ'nın bir nefsi vardır ve O nefsi olmamaktan münezzehtir. Nitekim Cenâb-ı Hakk ayeti kerimelerinde kendisine bir nefis atfetmiştir:

“Ayetlerimize iman edenler sana geldikleri zaman, de ki: “Selâm olsun size! Rabbiniz nefsine rahmeti (merhameti) yazdı.”¹³⁹

“Sonra takdir edilmiş bir zamanda geldin ey Mûsâ! Ben seni nefsim için seçtim.”¹⁴⁰

“Yine Allah, sizi nefsine karşı dikkatli olmanız hakkında uyarmaktadır. Allah, kullarını çok esirgeyicidir.”¹⁴¹

“Sen benim nefsimde olanı bilirsin, ama ben senin nefsinde olanı bilemem. Şüphesiz ki yalnızca sen gaybları hakkıyla bilersin.”¹⁴²

¹³⁷ İbn Manzur, **a.g.e.**, C.XIV, s.233.

¹³⁸ Bkz, Süleymân Uludağ, “Nefis”, **DİA**, C. XXXII. s.526.

¹³⁹ En'âm 6/54.

¹⁴⁰ Tâ-hâ 20/40-41.

¹⁴¹ Âl-i İmrân 3/30.

¹⁴² Mâide 5/116.

Bu ayetlerde Cenâb-ı Hakk'ın bir nefsi olduğu açıkça ifade edilmektedir. Îsâ (a.s.)'ın Rabbine hitap ettiği son ayet açıkça göstermektedir ki Ruhullah Îsâ b. Meryem dahi Rabbinin bir nefsi olduğunu bilmektedir.¹⁴³

Müellif yer verdiği ayetler hakkında herhangi bir izah ya da yorum yapmaya gerek duymamakta, lafızların konuldukları mananın keyfiyeti üzerine tartışmaya ihtiyaç görmemektedir. Zira ayetler açıkça Allah'ın bir nefsi olduğunu ispat etmektedir. Bu durum Cenâb-ı Hakk'ın bir nefsi olduğunu ispat etmek için yeterli delildir.

Müellif ayetlerin ardından Yaratıcı'nın bir nefsi olduğunu beyan eden hadisleri sıralar:

1. “Kulumu nefsimde zikrederim...” hadisi

(1) حدثنا يعقوب بن إبراهيم الدورقي ، قال : حدثنا أبو معاوية ، قال : حدثنا الأعمش ، عن أبي صالح ، عن أبي هريرة ، قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول الله : أنا مع عبدي حين يذكرني ، فإن ذكرني في نفسه ذكرته في نفسي ، وإن ذكرني في ملأ ذكرته في ملأ خير منهم

*Cenâb-ı Hakk şöyle buyurdu: ‘Kulum beni zikrettiğinde onunla birlikteyim. Beni kendi nefsinde zikrederse, ben de onu nefsimde zikrederim, eğer beni bir toplulukta zikrederse, ben de onu onlardan daha hayırlı bir toplulukta zikrederim.’*¹⁴⁴

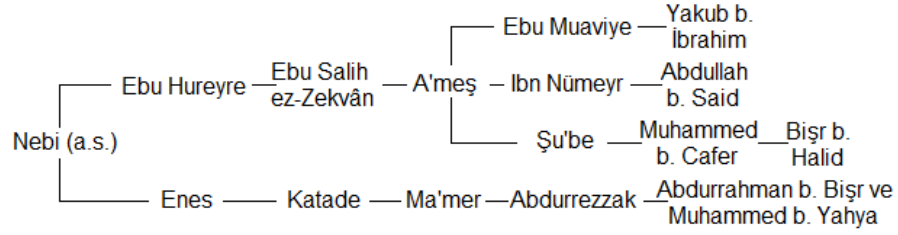
a. Hadisin İsnadları

- 1- Nebî (a.s.) - Ebû Hureyre- Ebû Sâlih- A'meş- Ebû Muâviye- Ya'kub b. İbrâhîm
- 2- Nebî (a.s.) - Ebû Hureyre- Ebû Sâlih- A'meş- İbn Numeyr- Abdullah b. Saîd el-Eşec
- 3- Nebî (a.s.) - Ebû Hureyre- Zekvân- A'meş- Şu'be- Muhammed b. Ca'fer- Bişr b. Hâlid
- 4- Nebî (a.s.) - Enes- Katade- Ma'mer- Abdurrezzâk- Abdurrahman b. Bişr ve Muhammed b. Yahya

¹⁴³ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.13.

¹⁴⁴ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.14; Hadisin geçtiği diğer kaynaklar için bkz. Buhârî, “Tevhîd”, 15; Müslim, “Zikr”, 2; Tirmizî, “Da'vât”, 132; İbn Mâce “Edeb”, 58.

b. İsnad Şeması

c. İsnad Değerlendirmesi

Hadis Ebû Hureyre ve Enes b. Mâlik'ten gelmektedir. Ebû Hureyre tariklerinin medâr ravisi ¹⁴⁵ A'meştir. Enes b. Mâlik tarikinin ferd bir rivayet olduğu görülmektedir.

A'meş'in ravilerinden Ebû Muâviye ed-Darîr mürciî bir ravidir. Yalnızca A'meş'ten rivayetleri güvenilir olup diğer kimselerden rivayetlerinin muzdarip olduğu belirtilmiştir.¹⁴⁶

Şu'be tarikinde İbn Huzeyme'nin hocası Bişr b. Hâlid'in garip nev'inden rivayetleri olduğu, özellikle de *Şu'be-Ameş* kanalıyla rivayet ettiği hadislerinin garip rivayetler olduğu belirtilmiştir.¹⁴⁷ Bu isnadın zayıf olduğu görülmektedir.

d. Metin Değerlendirmesi

Hadisin farklı isnadlarının metinlerinde lafız farklılıkları olduğu görülmektedir. Zekvân rivayetinde Allahu Teâlâ '*Ben kulumun zannı üzereyim. Bana dua ettiğinde onunla birlikteyim... Ben de onu daha hayırlı ve daha temiz bir toplulukta anarım*' buyurmaktadır. Enes rivayetinde ise metin '*Ey insanoğlu! Beni nefsinde an ki ben de seni nefsinde anayım, sen beni bir toplulukta anarsan, ben de seni melekler topluluğunda/onlardan daha hayırlı bir toplulukta anarım*' şeklindedir.

İbn Huzeyme bu hadisi Allah'ın nefis sıfatını ispat etmek için açık bir delil kabul ederken, şârihler hadiste geçen yaklaşma ifadelerini üzerinde tartışmayı tercih ederler. İbn Kuteybe (v.276) yaklaşma ifadesini tevil etmekte, hadiste kastedilen mananın 'kim bana süratle itaat ederse, ben onun itaatinden daha süratle ona

¹⁴⁵ Medâru'l-hadîs: Bir hadisin muhtelif senedlerinin veya genel olarak hadislerin senedlerinin kendisinde birleştiği ve senedlerin ondan itibaren farklı tarıklara ayrıldığı ravi. Bkz. Abdullah Aydın, **Hadis İstılahları Sözlüğü**, s.174.

¹⁴⁶ Mizzi, a.g.e., C.XXV, s.131.

¹⁴⁷ Ebû Hâtım Muhammed b. Hibban b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân et-Temîmî, **Kitâbü's-Sikât**, I-IX, Haydarabad, Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1973, VIII, s.145.

sevabının gönderirim' şeklinde olduğunu söylemektedir. Bunu ifade etmek için de hadislerde yürüme koşma lafızları zikredilmiştir.¹⁴⁸

Müslim'in *Sahîh*'inin şarihî Mâzerî (v.536) ise nefsin pek çok manası olduğuna, bunlardan yalnızca zat manasının Cenâb-ı Hakk için tahayyül edilebileceğine dikkat çekmektedir. Yukarıda zikri geçen Mâide suresi 116. ayette yer alan nefis kelimesini de zikreden Mâzerî, kastedilen mananın gayb olduğunu, Allah'ın gaybda olanı bildiğini söyler. Bahsi geçen hadisteki mana da bu şekildedir. Kulun, Allah'ı insanlardan uzak, hiç kimsenin fark etmediği, hiç kimsenin olmadığı bir yerde zikretmesidir. Böylece kimsenin ulaşamayacağı hayırlara erişir. Nitekim Allah bunu *"Hiç kimse, yapmakta olduklarına karşılık olarak, onlar için saklanan göz aydınlıklarını bilemez"*¹⁴⁹ ayetinde bildirmektedir.¹⁵⁰

Nevevî, (v.676) hadiste geçen yaklaşmak, yürümek, koşmak ifadelerinin sıfat hadislerinden olduğunu, bunları zâhirî manada anlamının imkânsız olduğunu belirterek, yakınlaşmayı rahmet ve tevfik olarak tevil etmektedir.¹⁵¹ Nevevî Müslim şerhinde Cenâb-ı Hakk'ın kulun yanında olmasının manasının, yardımı, ikramı, gözetimi ve rahmeti ile yanında olmak olduğunu, bununla kastolunanın ise ilmi ve kuşatıcılığı olduğunu söylemekte ve Mâzerî'nin nefis konusundaki şu sözlerini nakletmektedir:

"Nefsden kasıt kandır, hayevanî nefstir. Bunların her ikisi de Cenâb-ı Hakk'ın zâtı için düşünülemeyecek şeylerdir. Bir de zât manası vardır ki Cenâb-ı Hakk'ın hakiki manada zâtı vardır. Allah'ın 'nefsimde' derken murad ettiği şey ise ayette¹⁵² de geçtiği üzere 'gizlimde' alamındadır."¹⁵³

Buhârî şarihî Kirmânî (v.786) de burada geçen ifadeleri hakiki manada anlamının mümkün olmadığını, çünkü bunların cismaniyet sıfatları olduğunu söylemekte, Allah'ın kuluyla birlikte olmasının ilmi ile onunla birlikte olmak

¹⁴⁸ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, **Te'vîlu muhtelifi'l-hadîs**, Beyrût, Müessesetü'l-Kütübî's-Sekafiye, 1988, s.147.

¹⁴⁹ Secde, 32/17.

¹⁵⁰ Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Ömer et-Temîmî el-Mâzerî, **el-Mu'îm bi-fevâidi Müslim**. I-III, Tunus, Dâru't-Tûnusiyyye, 1988, C.III, s.324.

¹⁵¹ Ebu Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref b. Murî en-Nevevî, **Şerhu'n-Nevevî alâ sahîh-i Müslim**, I-IX, Riyad, Mektebetü'r-Rüşd, 2004, C.IX, s.6.

¹⁵²"Sen benim nefsimde olanı bilirsin, ama ben senin nefsinde olanı bilemem" Mâide, 5/116.

¹⁵³ Bkz. Nevevî, **a.g.e.**, C. IX, s.6.

olduğunu, zira Allah'a mekân izafe edilemeyeceğini, nefsinden muradında ise zâtının anlaşılması gerektiğini savunmaktadır.¹⁵⁴

Diğer Buhârî şârihleri İbn Hacer el-Askalânî (v.852) ve Bedreddin el-Aynî (v.855) de hadisi tevil yoluna gitmişlerdir. ‘Kulumla birlikteyim’ lafzını ‘Allah’ın, ilmi vasıtasıyla kuluyla birlikte olması’ şeklinde yorumlamışlardır.¹⁵⁵ Aynî, Allah’a mekân atfetmenin mümkün olamayacağını, O’nun bundan münezzehtir olduğunu, dolayısıyla birliktelikten kastın ilim ile birliktelik olduğunu ve de kulun nefsinde zikretmekten maksadın tenzih ve takdîs; Cenâb-ı Hakk’ın nefsinde zikretmesinden anlaşılmanın da sevap ve rahmet olduğunu söylemektedir. Hadisin devamında yer alan yaklaşma ifadelerinin de yine mecâzî olduğunu bunları gerçek anlamıyla anlamamanın imkânsızlığını dile getirir.¹⁵⁶ Diğer taraftan kulun nefsinde zikretmesi ve bir topluluk içinde zikretmesi ifadelerine, insanlardan uzak ve ayrı, ya da insanlarla bir aradayken manaları da verilmiştir.¹⁵⁷

Şârihlerin çoğu hadislerde geçen sıfatları tevil yoluna gitmişler ve hadiste geçen bu lafız ile ne kastedildiğini anlamaya yönelik açıklama ve izahlarda bulunmuşlardır. İbn Huzeyme ise hadislerde kastedilen mana üzerine düşünmekten özellikle uzak durmakta, yalnızca hadis metinlerinde, subutunu ispata çalıştığı lafzın zahiren sâbit olmasını, rivayeti delil getirmek için yeterli bulmaktadır. İbn Huzeyme sıfatların mahiyeti ve manası üzerine açıklama yapmaya gerek görmez. Ona göre önemli olan nasslarda açıkça bu lafızların vârid olmasıdır. Bu durum, sıfatların manaları gereği Allah’a izafe edilemeyeceğini düşünen kimselerle ayrıldığı temel noktadır. İbn Huzeyme için lafzın hangi manaya geldiği hususunda yorum yapmak önemli değildir. Önemli olan ayet ve hadislerde bu lafzın yer almış olmasıdır.

¹⁵⁴ Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed b. Yusuf b. Ali el-Kirmânî, **Sahîhu Ebî Abdillâh el-Buhârî bi şerhi'l-Kirmânî**, I-XXV, Beyrût, Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 1981. C.XXV, s.118.

¹⁵⁵ Ebü'l-Fazl Şehabeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalânî, **Fethü'l-Bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, I-XIII, Kahire, Dâru'r-Reyyan li't-Türas, 1987, C.XIII, s.397; Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b.Mûsâ el-Hanefî el-Aynî, **Umdetü'l-kârî, şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, I-XXV, Kahire, İdaretü't-Tibaati'l-Müniriyye, C. XXV, s.101.

¹⁵⁶ Aynî, **a.y.**

¹⁵⁷ Hamza Muhammed Kâsım, **Menâru'l-kârî' şerh-i muhtasar-ı Sahîhi'l-Buhârî**, I-V, Dimaşk, Mektebetu Darü'l-Beyan, 1990, C.V, s.372.

2. “Allah nefisine yazdı...” hadisi

(2) حدثنا يونس بن عبد الأعلى ، أخبرني أنس بن عياض ، عن الحارث ، وهو ابن أبي ذباب ، عن عطاء بن مينا ، عن أبي هريرة ، رضي الله عنه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال : لما قضى الله الخلق كتب في كتابه على نفسه ، فهو موضوع عنده : أن رحمتي نالت غضبي

“Cenâb-ı Hakk mahlûkatı yarattığında kendi katında bulunan kitabında nefisine şöyle yazdı: Rahmetim gazabımı geçti.”¹⁵⁸

a. Hadisin İsnadları

- 1- Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Atâ b. Mina- Hâris b. Ebî Zübab- Enes b. İyad- Yûnus b. Abdu'l-a'lâ
- 2- Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Aclân- Muhammed b. Aclân- Hâlid b. Hâris- Yahya b. Habîb¹⁵⁹
- 3- Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Aclân- Muhammed b. Aclân- Yahya b. Saîd- Muhammed b. Beşşâr
- 4- Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Aclân- Muhammed b. Aclân- Yahya b. Saîd- Yahya b. Hakîm
- 5- Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Aclân- Muhammed b. Aclân- Ebû Hâlid- Muhammed b. Alâ ve Abdullah b. Saîd
- 6- Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Zekvân- A'meş-Ebû Hamza¹⁶⁰- Yahya b. Hakîm
- 7- Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- A'rec- Ebû'z-Zinâd- Abdurrahman b. Ebî'z-Zinâd- Esed b. Mûsâ- Bahr b. Nasr¹⁶¹
- 8- Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- A'rec- Ebû'z-Zinâd- Süfyân¹⁶²

¹⁵⁸ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.20; Ayrıca bkz, Buhârî, “Tevhîd”, 15, 22; Müslim, “Tevbe”, 14; Tirmizî, “Da'vât”, 100; İbn Mâce, “Mukaddime”, 13; Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, **el-Müsned**, I-X, Beyrût, Dâru'l-Fikr, 1991, C.III, s.428.

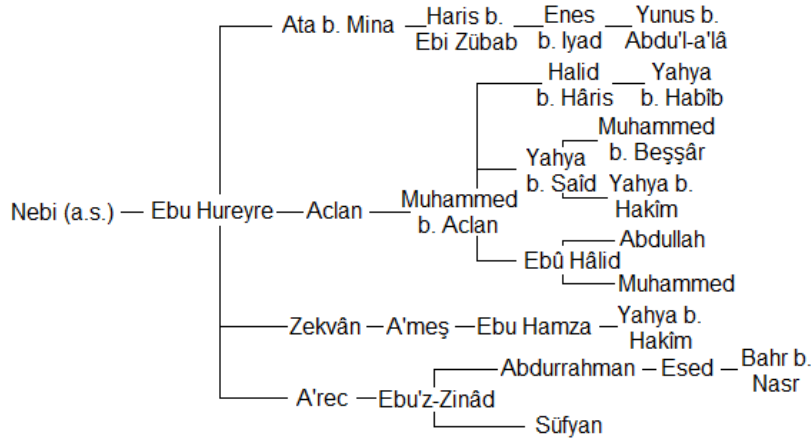
¹⁵⁹ Bu isnad eserde iki farklı yerde zikredilmiştir. Bkz, İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.20 ve 140.

¹⁶⁰ Eserin esas aldığımız nüshasının matbu halinde ravinin ismi Ebû Ahmed olarak yer almaktadır ve hadisi Süfyân'dan rivayet etmektedir. Doğrusunun Ebû Hamza olduğu diğer nüshalardan tetkik edilmiştir. Ayrıca bu nüshalarda isnadda Süfyân'ın ismi yer almamaktadır. Bkz İbn Huzeyme, **a.g.e.**, Abdulaziz İbrâhîm eş-Şehvân tahkikli nüsha, C.I, s.135.

¹⁶¹ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.236.

¹⁶² İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.243.

b. İsnad Şeması

c. İsnad Değerlendirmesi

Hadisi Ebû Hureyre'den Atâ b. Mina, Aclân, Zekvân ve A'rec rivayet etmektedir.

Atâ, tabakât eserlerinde hakkında çok fazla bilgi yer almayan, rivayeti az, 'Sâlih' mertebesinde bir tabiidir.¹⁶³ İbn Hibbân *Sikât*'ında ismine yer vermiştir.¹⁶⁴ Ravisi Hâris b. Ebî Zübâb vehm eden sadûk bir ravidir.¹⁶⁵

Aclân, Fatıma binti Utbe'nin mevlasıdır.¹⁶⁶ İbn Hibbân'ın *Sikât*'ında adı geçen bir tabiidir.¹⁶⁷ Hadisi ondan oğlu Muhammed b. Aclân rivayet etmektedir. Muhammed b. Aclân, Ebû Hureyre rivayetlerini kimi zaman karıştıran sadûk bir ravidir.¹⁶⁸ Yahya b. Habîb sadûk bir ravidir.¹⁶⁹ Muhammed b. Aclân'dan hadisi alan Ebû Hâlid Süleymân b. Hayyan el-Ezdî hakkında Yahya b. Maîn bir seferinde 'bir beis yoktur' derken, bir başka zaman 'sadûk, hüccet değil' demiştir. Ebû Hâtim 'sadûk' Ebû Ahmed b. Adî 'hafızası kötü, karıştırır, hata eder' demiştir.¹⁷⁰

¹⁶³ Mizzî, **a.g.e.**, C.XX, s.120.

¹⁶⁴ İbn Hibbân, **a.g.e.**, C.V, s.200.

¹⁶⁵ Ebü'l-Fazl Şehabeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalânî, **Takrîbu't-Tehzîb**, I-II, Beyrût, Müessesetü'r-Risâle, 1996, C.I, s.142.

¹⁶⁶ Mizzî, **a.g.e.**, C.XIX, s.516.

¹⁶⁷ İbn Hibbân, **a.g.e.**, C.V, s.278.

¹⁶⁸ İbn Hacer, **a.g.e.**, C.II, s.190.

¹⁶⁹ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXXI, s.263.

¹⁷⁰ Mizzî, **a.g.e.**, C.XI, s.398.

A'rec isnadında yer alan ravilerden Esed b. Mûsâ hakkında ibn Hazm 'zayıf, hadisi münker'; Abdulhak 'delil alınmaz' demiştir.¹⁷¹ Süfyân rivayeti ise muallâk bir isnaddır ve bu sebeple zayıf olmaktadır.

d. Metin Değerlendirmesi

İbn Huzeyme bu hadisi hem *nefs*, hem de ilerleyen bölümlerde ele alınacak olan *yed* ve *arş* kavramlarının ispatı için eserinde zikretmektedir. Hadisin temelde tüm metinlerinde rahmet ve gazab kavramları yer almaktadır. Bununla birlikte *nefs*, *yed* ve *arş* kavramları rivayetlerde değişiklik göstermektedir.

Aclân'dan gelen isnadların metninde '*Eliyle nefesine yazdı*' denilmektedir. Zekvân tarikinde '*Allah bir şey yazdı ve onu arşın altına yerleştirdi*' ifadesi yer almaktadır. A'rec tarikinin bir metninde '*Allah kitabında bir şey yazdı ki o arşın üzerinde kendi indindedir*' denilirken, Süfyân'dan gelen isnadın metni '*Allah rahmetim gazabımı geçti buyurdu*' '*Allah'ın sağı doludur. Gece ve gündüz ondan bir şey eksilmez*' şeklindedir.¹⁷²

İbn Huzeyme'ye göre Allah kitabında pek çok yerde kendisinin bir nefsi olduğunu ispat etmiştir ve yine Resulünün dilinden de bunu teyit etmiştir. Cehmiyye ise bu ayetleri ve sünneti inkâr eden cahillerdir. Nitekim Allah'ın kendisine nefis izafe etmesinin, kendisine yaratma izafe etmesi anlamında olduğunu iddia ederler. Dolayısıyla tıpkı yaratmasının O'ndan başka bir şey olması gibi nefsinin de kendinden başka bir şey olduğunu söylerler. İbn Huzeyme'ye göre bu sözler akıl ve ilim sahibi bir kimsenin bırakın söylemeyi, aklından dahi geçiremeyeceği şeylerdir.¹⁷³ Zira nefsin varlığını Allahın varlığından ayrı düşünmek demek, Allah'ın Kur'ân'da nefesine rahmeti yazdığını belirttiği ayetini, Allah'ın kendinden başkasının üzerine rahmetini yazdığı şeklinde anlamak, yine Allah'ın kullarını nefsinden sakındırmasını, bir Müslüman'ın 'Allah kullarını kendinden başka bir şeyden sakındırıyor' şeklinde, ya da Kur'ân'da Mûsâ (a.s.) için buyurduğu "*seni kendim için seçtim*"¹⁷⁴ ayetinin, onu mahlûklardan bir başkası için seçtiği şeklinde, ya da İsâ

¹⁷¹ Ebü'l-Fazl Şehabeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalânî, **Tehzîbu't-Tehzîb**, I-XII, Beyrût-Dâru Sadır, 1968, C.I, s.260.

¹⁷² İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.243.

¹⁷³ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.21-22.

¹⁷⁴ Tâ-hâ-41.

(a.s.)’nin “*Senin nefsindekini bilmiyorum*”¹⁷⁵ ayetindeki sözüyle “senden başka olan şeyi bilmiyorum” şeklinde tevil edilmesi anlamına gelecektir ki tüm bunlar mümkün değildir. İbn Huzeyme’ye göre bütün bunlar bir Müslüman’ın düşünemeyeceği, sadece kâfir bir Muattıla’nın söyleyebileceği şeylerdir.¹⁷⁶ İbn Huzeyme Mutezile’nin sıfatların Zatı-ilahî’den başka bir şey oldukları görüşüne bu açıklamalar ile karşı çıkmaktadır.

Buhârî şârihi Kirmânî hadiste geçen ‘*nefsine yazdı*’ ifadesini tevil ederek kastın nefsinde sâbit olmak olduğunu söylemekte, yazdığı şey ve yazmak gibi kelimelerin tartışmalı olduğuna dikkat çekmektedir. Kirmânî, Buhârî’deki ifadeyle ‘arşın üzerine ve yanına’ kavramlarının da cisimlere ait vasıflar olduğundan dolayı hakiki manada anlaşılamayacaklarını, bu ifadeyi ‘ilminde sâbit olmak’ şeklinde anlamının uygun olacağını söylemektedir.¹⁷⁷

3. Nefs ve İlim İle İlgili Diğer Hadisler

1.

(3) حدثنا عبد الجبار بن العلا العطار ، قال : حدثنا سفيان ، عن محمد بن عبد الرحمن ، وهو مولى آل طلحة ، عن كريب ، عن ابن عباس ، أن النبي صلى الله عليه وسلم حين خرج إلى صلاة الصبح وجويرة جالسة في المسجد ، فرجع حين تعالى النهار قال : لم تزال جالسة بعدي ؟ قالت : نعم قال : قد قلت بعدك أربع كلمات لو وزنت بهن لوزنتهن : سبحان الله ويحمده عدد خلقه ، ومداد كلماته ، ورضى نفسه ، وزنة عرشه

İbn Abbâs’dan gelen bir rivayet şöyledir:

“Allah Resulü sabah namazına çıktığı zaman Cüveyriye mescitte oturuyordu. Gün doğup geri döndüğünde ona “*benden sonra da oturmaya devam mı ettin*” dedi. “Evet” diye cevap verince Allah Resulü “*senden sonra dört kelime söyledim. Şayet senin sözlerinle tartılsalardı, muhakkak ağır basarlardı. Bunlar şu sözlerdir: Allah'ı tesbih eder ve ona hamd ederim. Yarattıklarının sayısınca, kelimeleri miktarınca, arşı dolusınca ve nefsinin rızasınca...*” buyurdu.”¹⁷⁸

¹⁷⁵ Mâide 5/116.

¹⁷⁶ İbn Huzeyme, a.g.e., s.21-22.

¹⁷⁷ Kirmânî, a.g.e., C.XXV, s.118.

¹⁷⁸ İbn Huzeyme, a.g.e., s.18 ve 356; İbn Huzeyme hadisi aynı isnad ile Sahîh’inde de zikretmiştir. **Sahîhu İbn Huzeyme**, Bkz. “Salât” 240; Ayrıca bkz, Muhammed Nasîrüddin el-Elbânî, **Sahîhu el-**

Hadisin *Nebî (a.s.)- İbn Abbâs- Kureyb- Muhammed b. Abdurrahman- Süfyân- Abdulcebbâr b. A'lâ* ve *Nebî (a.s.)- İbn Abbâs- Kureyb- Muhammed b. Abdurrahman- Şu'be- Muhammed b. Ca'fer- Muhammed b. Beşşar ve Muhammed b. Müsennâ* isnadlarında İbn Abbâs'ın ravisi, kölesi Kureyb'tir. Müellifin hocası Abdulcebbâr b. A'lâ hakkında Ebû Hâtım 'şeyh, sâlih' derken Nesâî 'sika, bir beis yoktur' demiştir.¹⁷⁹

Sünen-i Ebû Dâvûd'un şârihi Azimabâdî (v.1329) hadiste geçen nefis kelimesini zat manasında tevil eder ve kast olunan mananın "vechini dilemek" şeklinde olduğunu söyler. Burada kullandığı 'Allah'ın vechini dilemek' ifadesini "rıza" manasında kullandığı açıktır. Bu konu ilerleyen bölümlerde ele alınacaktır.

2.

(4) حدثنا بندار ، قال : حدثنا عبد الوهاب ، عن خالد ، عن أبي قلابة ، عن النعمان وهو ابن بشير قال : انكسفت الشمس في عهد النبي صلى الله عليه وسلم ، فخرج يجر ثوبه فرعا حتى أتى المسجد ، فلم يزل يصلي حتى انجلت ، فلما انجلت قال : إن أناسا يزعمون أن الشمس والقمر لا ينكسفان إلا لموت أحد عظيم من العظماء ، وليس كذلك ، إن الشمس والقمر لا ينكسفان لموت أحد ولا لحياته ، ولكنهما آيتان من آيات الله عز وجل ، والله إذا تجلى لشيء من خلقه خشع له ، فإذا رأيتم ذلك فصلوا كأحدث صلاة صليتموها من المكتوبة

Nu'mân b. Beşir anlatıyor:

Allah Resulü'nün zamanında bir gün güneş tutuldu. Resulullah elbisesini çekerek panikle mescide geldi ve namaza durdu. Güneş açılana kadar kılmaya devam etti. Güneş açılınca şöyle söyledi: "İnsanlar güneşin ve ayın ancak önemli bir kimsenin ölümü ile tutulacağını iddia ediyorlar. Hayır, böyle değildir. Güneş ve ay hiçbir kimsenin doğumundan ya da ölümünden sebep tutulmaz. O ikisi Allah'ın ayetlerinden birer ayettir. Allah bir şeye tecelli ettiği zaman o şey O'na boyun eğer. Bunu gördüğünüz zaman farz olarak kıldığınız namazlar gibi namaz kılınız."¹⁸⁰

Nebî (a.s.)- Nu'mân b. Beşir- Ebû Kılâbe- Hâlid- Abdulvehhâb- Bundâr isnadıyla eserde yer alan hadisin ravilerinden Ebû Kılâbe'nin asıl ismi Abdullah b. Zeyd'dir. Nu'mân

Edebü'l-müfred li'l-imam el-Buhârî, thk: Mektebetü'd-Delil, 1997, s. 647; Müslim, "Zikr", 79; Ebû Dâvûd, "Salât", 358. Tirmizî, "Da'vât", 104; İbn Mâce, "Edeb", 56.

¹⁷⁹ Mizzî, a.g.e., C. XVI, s.393.

¹⁸⁰ İbn Huzeyme, *Kitâbu't-tevhîd*, s.799. İbn Huzeyme, *Sahîhu İbn Huzeyme*, "Salât", 635; İbn Mâce, "İkâmetu's-salât", 152; Nesâî, "Kusuf", 16.

b. Beşir'den hadis almadığı söylenmektedir.¹⁸¹ Ebû Kılâbe'nin isnadda (عن) lafzı kullandığı görülmektedir.¹⁸² Abdulvehhâb b. Abdulmecid son zamanlarında ihtilata uğramış sika bir ravidir.¹⁸³ İsnad kopukluk sebebiyle zayıftır.

İbn Huzeyme Ebû Kılâbe'nin Nu'mân b. Beşir'den rivayeti olduğuna veya onunla karşılaştığına dair bir şey duymadığını söyleyerek isnadının munkatı' olduğunu kabul eder. Fakat yine de bu hadisi “*Rabbi, dağa tecelli edince onu darmadağın ediverdi*”¹⁸⁴ ayeti kerimenin manasına eş değer bulmakta ve böylesi bir benzerlik sebebiyle rivayeti delil getirmekte sakınca görmemektedir.¹⁸⁵

3.

(5) حدثنا محمد بن يحيى ، قال : حدثنا أبو النعمان ، قال : حدثنا مهدي بن ميمون ، قال : حدثني محمد بن سيرين ، عن أبي هريرة ، عن النبي صلى الله عليه وسلم قال : التقى آدم وموسى عليهما السلام ، فقال له موسى : أنت الذي أشقيت الناس وأخرجتهم من الجنة ، قال آدم لموسى عليهما السلام : أنت الذي اصطفاك الله برسالاته واصطنعك لنفسه وأنزل عليك التوراة ؟ قال : نعم ، قال : فهل وجدته كتبه لي قبل أن يخلقني ؟ قال : نعم قال : فحج آدم موسى - عليهما السلام - ثلاث مرات

Ebû Hureyre Allah Resulü'nden şöyle rivayet etmektedir:

“*Âdem ve Mûsâ karşılaşırlar. Mûsâ, Âdem'e 'sen insanları sıkıntıya düşüren ve onları cennetten çıkaran değil misin' der. Âdem de 'sen Allah'ın risâleti ile seçtiği ve nefsi için yarattığı, Tevrat'ı indirdiği kişi değil misin' diye sorar. Mûsâ 'evet' diye cevap verince de 'sen Allah'ın onları, daha beni yaratmadan önce, benim için yazdığını görmedin mi' diye sorar Mûsâ 'evet' diye cevap verir*” Allah Resulü bunun üzerine üç kez ‘*Adem, Mûsâ'ya üstün geldi*’ buyurur.¹⁸⁶

Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Muhammed b. Sîrîn- Mehdî b. Meymûn- Ebû Numân- Muhammed

b. Yahya isnadıyla gelen hadisin ravilerinden Ebû Nu'mân Muhammed b. Fadl son

¹⁸¹ Mizzî, a.g.e., C.XIV, s.543.

¹⁸² İbn Huzeyme, a.g.e., s.799.

¹⁸³ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, C.VI, s.450.

¹⁸⁴ A'râf 7/143.

¹⁸⁵ İbn Huzeyme, a.g.e., s.800.

¹⁸⁶ İbn Huzeyme, a.g.e., s.22; Buhârî, “Enbiyâ”, 33. Hadis lafız farklılıklarıyla birlikte birçok kaynaktan yer almaktadır. Bununla birlikte Buhârî'deki bir rivayet hariç hiçbirinde nefis lafzı yer almamaktadır. Bkz. Buhârî, “Kader”, 10; “Tefsir”, 207, “Tevhîd”, 38, Tirmizî, “Kader”, 2, İbn Mâce, “Kader”, 10, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb en-Nesâî, *Kitâbu es-süneni'l kübrâ*, I-VI, Beyrût, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1991, “Tefsir”, 2, 55, 109, 147, 232, 240, 303, Ahmed b. Hanbel, a.g.e., C.III, s.85, 93, 133, 191, 346, 359, 459, 492.

zamanlarında ihtilata uğramıştır.¹⁸⁷ İbn Hibban şayet hadisin ondan ihtilattan önce mi sonra mı alındığı bilinmiyorsa, tümüyle terkinin gerektiğini söylemiştir.¹⁸⁸ Ebû Nu'mân'ın Mehdi'den ihtilattan önce mi sonra mı rivayette bulunduğu bilinmemektedir.

İbn Huzeyme'nin, *nefs* sıfatının ispatı için eserinde zikrettiği bu hadisi daha çok *yed* sıfatının ispatı için delil getirmiş olması sebebiyle, hadisin değerlendirilmesi ilgili bölümde ele alınacaktır.

İbn Huzeyme eserinde sunduğu delilleri Kur'ân'dan ve sünnetten tespit ettiğini her fırsatta vurgulamakta, delillerini bir gruba has bir ilim içerisinden seçmediğini, herkes tarafından bilinen, mihraplarda, ilim meclislerinde, evlerde, sokaklarda, mescitlerde okunan Kur'ân'dan ve Allah Resulünün sünnetinden seçtiğini sürekli olarak dile getirmektedir.¹⁸⁹ İbn Huzeyme'ye göre bu durum Cehmiyye'nin yaptığı şeyin tam aksidir. İbn Huzeyme Cehmiyye'yi Allah'ın kitabına inanmamakla, Yahudiler gibi ayetleri konuldukları manalardan tahrif etmekle, Allah'ın bir ilmi olduğunu inkâr etmekle suçlamaktadır. Hem Allah'ın âlim olduğunu söylemekte, hem de Zâtına ait sıfatlara ilim izafe etmekten geri durmaktadırlar.¹⁹⁰

Müellifin *nefs* sıfatını ispat için delil getirdiği hadislerin sıhhat değerlendirmesini şöyle bir tablo ile gösterebiliriz:

Hadis	İsnad sayısı	Makbûl		Merdûd	
		Ravileri Sika	Ravileri Sadûk	Ravileri Mecerûh	Munkatı'
“Kulumu nefsimde zikrederim...”	5	4	-	1	-
“Allah nefesine yazdı...”	9	1	3	4	1
Diğer Hadisler- 1- İbn Abbâs	3	3	-	-	-
Diğer Hadisler- 2-Nu'mân b. Beşir	1	-	-	-	1

¹⁸⁷ Mizzî, **a.g.e.**, C. XXVI, s.290.

¹⁸⁸ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, **Kitâbu'l-mecrûhîn mine'l-muhaddisîn**, I-II, Riyâd, Dârü's-Sâmîi, 2000, C.II, s.312.

¹⁸⁹ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.26.

¹⁹⁰ İbn Huzeyme ilim sıfatını bir başlık yaparak zikretmekte, fakat bu konuda herhangi bir hadise yer vermemekte, ayetleri delil getirmeyi yeterli görmektedir. Cenâb-ı Hakk'ın, Resulüne hitap eden “Allah sana indirdiğini, kendi ilmi ile indirdiğine şahitlik eder” Nisâ 4/166 “Eğer size cevap veremezlerse bilin ki o Allah'ın ilmiyle indirilmiştir” Hûd 11/14 ayetleri ilim sıfatının delilidir. Allah Kur'ân'ı bizlere ilmi ile indirdiğini açıkça bildirmektedir. Allah'ın ilim sahibi olduğunun bildirildiği tüm ayetler ilim sıfatının varlığının açık bir delilidir. Bu sebeple İbn Huzeyme'ye göre Allah'a izafe edilen ilim sıfatını reddeden Cehmiyye küfre düşmüştür. Bkz. İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.27.

Diğer Hadisler- 3-Ebû Hureyre	1	-	-	1	-
		8	3	6	2
TOPLAM	19	11		8	

İbn Huzeyme'nin *nefs* sıfatının ispatı için delil getirdiği hadisler, eserde 19 farklı isnad ile yer bulmaktadır. Bu isnadlardan 8'i sahihtir. 3 isnadda 'sadûk' olarak nitelendirilen ravi mevcuttur. 6 isnadın ravileri cerh edilmiştir ve 2 isnadda inkıta olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda 11 isnadın makbûl, 8 isnadın merdûd olduğu anlaşılmaktadır.

B. Sem' ve Basar

Allah kendisini *semî*'/işiten ve *basîr*/gören olarak vasıflandırmıştır. İbn Huzeyme'ye göre her kim Yaratan için 'görmez ve işitmez' der ise duyan ve işiten Yaratıcı'dan başkasına kulluk eden bir kâfir olur.¹⁹¹ Muattıla Allah'ın *sem'* ve *basar* sıfatlarını nefyederek O'nu duymaz ve görmez bir varlık saymakta, Yaratıcı'yı böyle vasıflandırarak putlara ya da hayvanlara tapan kimseler gibi olmaktadır.¹⁹²

Allah kullarına benzemekten münezzehtir, elbette Allah'ın işitmesi kullarınki gibi değildir. İbn Huzeyme lafızlar aynı olsa da her iki işitmenin manasının farklı olduğunu söylemektedir.

İbn Huzeyme Allah'ın *sem'* ve *basar* sıfatlarını ispat için İbrâhîm (a.s.)'ın babasını putlara tapmaktan men ederken söylediği sözleri Cenâb-ı Hakk'ın işitir ve görür olduğuna delil getirerek şunları söyler:

Allah ayetinde kelîmi Mûsâ'ya ve kardeşi Hârûn'a **“Ben sizinle birlikteyim, işitir ve görürüm”** buyurarak¹⁹³ görür ve işitir olduğunu haber veriyor ve cansız putlar gibi görmez işitmez olmadığını haber veriyor.

Allah'ın Halîl'inin, babasına **“Ey babacığım! İşitmeyen, görmeyen ve sana bir faydası olmayan şeylere niçin tapıyorsun?”**¹⁹⁴ dediğini işitmediniz mi?

Allah'ın Halîl'i babasını işitmeyen görmeyen bir şeye kulluktan dolayı ayıplamazdı. Şayet, Allah'ın Halîl'i babasına “seni görmeyen işitmeyen bir rabbe davet ediyorum dese babası o halde senin Rabbinle benimkinin arasında ne fark var demez miydi?”¹⁹⁵

İbrahim babasına ‘duymayan ve işitmeyen bir şeye neden kulluk ediyorsun?’ diye onu ayıpladıktan sonra onu yine duymayan ve işitmeyen bir varlığa davet eder mi? Rabbimiz nasıl olurda bu cahil Muattıla'nın iddia ettiği gibi olabilir?

¹⁹¹ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.118.

¹⁹² İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.121.

¹⁹³ Tâ-hâ20/46.

¹⁹⁴ Meryem 19/42.

¹⁹⁵ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.70.

Rabbimiz işitmez ve akıl etmez diyenler O'nun hayvanlar gibi hatta onlardan daha aşağı olduğunu söylemektedir.¹⁹⁶

İbn Huzeyme sıfatları reddedenleri Yaratıcı'yı putlar ve hayvanlar gibi, hatta onlardan daha aşağı görmek ile suçlamaktadır.

Müellif Allah'ın *semî* ve *basîr* olduğunun ispatı için şu hadisleri delil getirir:

1. “Rabbin seni işitti...” hadisi

(6) حدثنا أحمد بن عبد الرحمن بن وهب ، قال : حدثنا عمي ، قال : حدثني يونس بن يزيد ، عن ابن شهاب ، قال : حدثني عروة بن الزبير ، أن عائشة ، رضي الله عنها زوج النبي صلى الله عليه وسلم حدثته أنها قالت لـ رسول الله صلى الله عليه وسلم : هل أتى عليك يوم كان أشد من يوم أحد ؟ فقال : لقد لقيت من قومك ، وكان أشد ما لقيت منهم يوم العقبة إذ عرضت نفسي على ابن عبد ياليل بن عبد كلال ، فلم يجيني إلى ما أردت ، فانطلقت وأنا مهموم على وجهي ، فلم أستفق إلا وأنا بقرن الثعالب ، فرفعت رأسي ، فإذا بسحابة قد أظلمتني ، فنظرت فإذا فيها جبريل عليه السلام ، فناداني فقال : يا محمد ، إن الله عز وجل ، قد سمع قول قومك لك ، وما ردوا عليك ، وقد بعث الله ملك الجبال لتأمره بما شئت فيهم قال : فناداني ملك الجبال : فسلم علي ، ثم قال : يا محمد : إن الله عز وجل قد سمع قول قومك لك ، وأنا ملك الجبال ، وقد بعثني ربك إليك لتأمرني أمرك ، وبما شئت ، إن شئت أن أطبق عليهم الأخشبين فعلت ، فقال له رسول الله صلى الله عليه وسلم : بل أرجو أن يخرج الله من أصلابهم من يعبد الله ، لا يشرك به شيئاً

Aişe (r.a.) şöyle anlatıyor:

“Allah Resulü'ne ‘Uhud’dan daha zor bir gün yaşadın mı’ diye sordum. ‘Yemin olsun ki kavmim Kureyş’in pek çok zorluklarıyla karşılaştım. Ama Akabe günü yaşadıklarım, hepsinden şiddetliydi. (Taif’e gidip) beni korumasını Abdüyâleyle b. Abdukulâl’e teklif ettiğimde ve o da kabul etmediğinde üzgün bir şekilde dönmüştüm. Bu halim Karnu’s-Seâlib bölgesine kadar devam etti. Başımı kaldırdığımda bir bulutun beni gölgelendirdiğini gördüm, bir de baktım ki Cibril bana nida ediyor: ‘Ey Muhammed! Rabbin kavminin sana söylediklerini ve seni korumayı reddettiklerini işitti ve sana dağlar meleğini gönderdi ki istediğini ona emredesin.’ Ardından dağlar meleği bana şöyle dedi: ‘Rabbin dilediğini emretmen için beni sana gönderdi. İşte! Şu iki dağı onların üzerine devireyim.’¹⁹⁷ Ben ise

¹⁹⁶ İbn Huzeyme, a.g.e., s.122.

¹⁹⁷ Rivayette Bu dağların ‘Ahşebeyn’ denilen Ebû Kubeyş ve Kuaykân dağları olduğu belirtilmektedir. Bkz. Buhârî “Bed’ü’l-halk”, 7.

‘Allah’ın onların sulbünden, bir tek olan Allah’a ibadet eden ve ona hiçbir şeyi ortak koştırmayan bir nesil çıkarmasını dilerim’ diye cevap verdim’ buyurdu.”¹⁹⁸

Hadisin *Nebî (a.s.)- Aişe binti Ebî Bekir- Urve b. Zübeyr- İbn Şihâb ez-Zührî- Yûnus b. Yezîd- Abdullah b. Vehb- Ahmed b. Abdurrahman* isnadında yer alan Yûnus b. Yezîd’in münker rivayetleri olduğu ve Zührî’den rivayetlerinde çokça hata yaptığı söylenmektedir.¹⁹⁹ İbn Huzeyme’nin hocası Ahmed b. Abdurrahman da amcası İbn Vehb’den rivayetleri kimi âlimler tarafından kabul görülmeyen ve pek güvenilir sayılmayan bir ravidir.²⁰⁰ İsnad ravileri sebebiyle zayıftır.

2. “Sizin Rabbiniz sağır değildir...” hadisi

(7) حدثنا إسحاق بن إبراهيم بن حبيب بن الشهيد ، قال : حدثنا المعتمر ، قال : سمعت أبي يقول : حدثنا أبو عثمان ، عن أبي موسى ، وحدثنا محمد بن بشار ، والحسين بن الحسن ، وغيرهما ، قالوا : قال بNDAR ، حدثنا ، وقال الحسين : أخبرنا مرحوم العطار ، قال : حدثنا أبو نعام السعدي ، عن أبي عثمان النهدي ، عن أبي موسى الأشعري ، وهذا حديث مرحوم قال : كنت مع رسول الله صلى الله عليه وسلم في غزاة ، فلما أقبلنا وأشرطنا على المدينة كبر الناس تكبيرة رفعوا بها أصواتهم ، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم : إن ربكم ليس بأصم ولا غائب

Ebû Mûsâ el-Eşârî şöyle anlatmaktadır:

Allah Resulü ile birlikte bir gazvede idim. Medîne’ye ulaşır karşılandığımız zaman insanlar seslerini çokça yükselterek tekbirler getirdiler. Bunun üzerine Allah Resulü ‘Sizin Rabbiniz sağır ya da uzakta değildir’ buyurdu.²⁰¹

a. Hadisin İsnadları

1- *Nebî (a.s.)- Ebû Mûsâ el-Eş’arî- Ebû Osmân en-Nehdî- Ebû Neâme es-Sa’dî- Merhûm el-Attâr- Huseyn b. Hasan ve Muhammed b. Beşşar*

2- *Nebî (a.s.)- Ebû Mûsâ el-Eş’arî- Ebû Osmân en-Nehdî- Âsım- Ebû Muâviye- Selim b. Cünâde*

¹⁹⁸ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.123. Ayrıca bkz. Buhârî, “Bed’i’l-halk”, 7; Müslim, “Cihâd”, 111; Ebû'l-Kasım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb el-Lahmî et-Taberânî, **el-Mu'cemu'l-evsât**, I-XI, Riyad, Mektebetü'l-Maârif, 1985. C.IX, s.417.

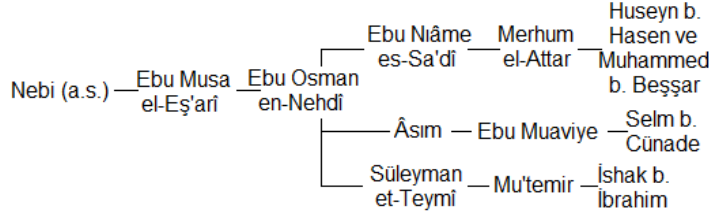
¹⁹⁹ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXXII, s.555.

²⁰⁰ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, C.I, s.56.

²⁰¹ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.125; **Sahîhu İbn Huzeyme** “Menâsik”, 505; Tirmizî, “Daavât”, 58.

3- Nebî (a.s.)- Ebû Mûsâ el-Eş'arî- Ebû Osmân en-Nehdî-Süleymân- Mu'temir- İshâk b. İbrâhîm

b. İsnad Şeması

c. İsnad Değerlendirmesi

Hadis Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den gelmektedir. İlk isnadda yer alan müellifin hocalarından Huseyn b. Hasen sadûk bir ravidir.²⁰² Diğer isnaddaki Ebû Muâviye ed-Darîr mürciî bir ravidir. Yalnızca A'meş'ten rivayetlerinin güvenilir olduğu, başka kimselerden rivayetlerinin ise muzdarip olduğu belirtilmiştir.²⁰³ Son isnadda müellifin hocası İshâk b. İbrâhîm b. Habîb b. Şehîd 'sadûk' bir ravidir.²⁰⁴

d. Metin Değerlendirmesi

Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den gelen hadisin bir başka metninde Allah Resulü 'Siz işiten ve yakındaki birisine dua ediyorsunuz' buyurmaktadır.²⁰⁵

3. "Allah'ın işittiğini biliyor musunuz..." hadisi

(8) حدثنا علي بن خشرم ، قال : أخبرنا أبو معاوية ، عن الأعمش ، عن عمارة وهو ابن عمير ، عن عبد الرحمن بن يزيد ، قال : قال عبد الله : كنت مستترا بأستار الكعبة ، قال : فجاء ثلاثة نفر كثير شحم بطونهم ، وقليل فقه قلوبهم ، قرشي وختناه ، ثقفان أو ثقفى وختناه قرشيان ، قال : فتكلموا بكلام لم أفهمه فقال أحدهم : أترون الله يسمع كلامنا هذا ، قال : فقال الآخر : أرى أنا إذا رفعنا أصواتنا سمعه ، وإذا لم نرفعها لم يسمعه ، فقال الآخر : إن سمع منه شيئا سمعه كله ، فقال عبد الله فذكرت ذلك للنبي صلى الله عليه وسلم ، فأنزل الله عز وجل : وما كنتم تستترون أن يشهد عليكم سمعكم ولا أبصاركم ولا جلودكم إلى آخر الآية

²⁰² Mizzî, a.g.e., C.VI, s.363.

²⁰³ Mizzî, a.g.e., C.XXV, s.131.

²⁰⁴ İbn Hacer, a.g.e., C.I, s.213; Mizzî, a.g.e., C.II, s.362.

²⁰⁵ İbn Huzeyme, Kitâbu't-tevhîd, s.125; Müslim, "Zikr", 44.

Abdullah b. Mes'ûd şöyle rivayet etmektedir:

Kabenin örtüsüne bürünmüş bir haldeydim. Üç adam geldi. Bunlar karınlarının yağı çok, kalplerinin anlayışı az kimselerdi. Biri Kureyşli, ikisi Sakîfliydi ya da ikisi Kureyşli, biri Sakîfliydi. Anlamadığım bir kelâm konuştular. İçlerinden birisi “söylediğimiz sözleri Allah’ın işittiğini biliyor musunuz?” dedi. Bir diğeri “eğer sesimizi yükseltirsek duyacağını, yükseltmezsek duymayacağını biliyoruz.” dedi. Kalan diğeri ise “eğer ondan bir şey duyarsa hepsini duyar” dedi. Bu olayı Allah Resulü’ne anlattım. Bunun üzerine Cenâb-ı Hakk “**siz ne kulaklarınız, ne gözleriniz, ne derileriniz kendi aleyhinize şahitlik eder diye sakınmadınız...**”²⁰⁶ ayetini indirdi.²⁰⁷

Hadisin *Nebî (a.s.)- İbn Mes'ûd- Abdurrahman b. Yezîd- İmâre b. Umeyr- A'meş- Ebû Muâviye- Ali b. Haşrem* isnadında yer alan Ebû Muâviye ed-Darîr mürchie görüşe mensup olan bir kimsedir.²⁰⁸

Müellifin Allah’ın *sem’* ve *basar* sıfatlarını ispat etmek için delil getirdiği hadislerin sıhhat değerlendirmesi şu şekildedir:

Hadis	İsnad sayısı	Makbûl		Merdûd	
		Ravileri Sika	Ravileri Sadûk	Ravileri Mecrûh	Munkatı'
“Rabbin seni işitti...”	1	-	-	1	-
“Siz sağır birisine seslenmiyorsunuz...”	4	1	2	1	-
“Allah’ın işittiğini biliyor musunuz?”	1	1	-	-	-
TOPLAM	6	2	2	2	-
		4		2	

Eserde *sem’* ve *basar* sıfatlarını ispat eden hadislerin 6 isnadı mevcuttur. 2 isnad sahihtir. 2 isnadda ‘sadûk’ olarak nitelendirilen ravi mevcuttur. 2 isnadda ise cerh edilmiş ravi bulunmaktadır. İsnadlardan 4’ünün makbûl, 2’sinin merdûd olduğu görülmektedir.

²⁰⁶ Fussilet 41/22

²⁰⁷ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.802; Buhârî, “Tefsir” 260; “Tevhid” 42; Tirmizî, “Tefsir”, 42; Müslim, “Sıfatu’l-munâfikîn”, 5; Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C.II, s.92.

²⁰⁸ İbn Hacer, **a.g.e.**, C.IX, s.139.

C. Vech

Vech (الوجه) sözlükte yüz, çehre, sima, bir şeyin kendisi, bakan kimsenin karşısına gelen yön anlamlarına gelmektedir. Kur'ân'ı Kerim'de on bir ayette Allah veya Rab kelimelerine ve ya bunlara matuf zamire izafe olmuş olarak gelen *vech* lafzı pek çok hadiste de geçmektedir.

Allah'a nispet edilen *vech* lafzının anlamı üzere farklı görüşler ve tartışmalar bulunmaktadır. Kimilerine göre *vech* Allah'a ait haberî zatî bir sıfat olup yüz anlamındadır ve nur saçan bir niteliği vardır. Müşebbihe, Mücessime bu meyanda Allah'ın *vechini* insanlarınkine benzetirler. Kimilerine göre *vech* sıfatının manasını herhangi bir yoruma mahal vermeksizin ilahi ilme havale etmek gerekir. Bu tür nassları anlamak insan idrakini aşar. Ayette Rabb kelimesi ile terki edilmüş olması sebebiyle Zat'tan farklı bir şey olduğu kabul iddia edilmiştir.²⁰⁹ *Vech*'in Allah'ın zatını ifade eden bir kavram olması sebebiyle mutlaka tevili gerektiğini düşünenler ise nasslarda geçen *vech* lafzını zât, rızâ, sâlih amel, sevap gibi manalarda anlamışlardır.²¹⁰

İbn Huzeyme *vech* sıfatı üzerinde oldukça söz sarfeder. Bu konuda delil getirdiği ayet ve hadisleri zikrettikten sonra Allah'ın bir *vechi* olduğunu ama bunun mahlûkatının *vechinden* farklı olduğunu ispata çalışırken şunları söyler:

“Kendisini celal ve ikram sahibi olarak vasıflandıran Zât, **“...Rabbinin *vechi* baki kalır”**²¹¹ buyurmaktadır ve onu yok olmaktan nefyetmektedir. **“O’nun *vechi* dışında her şey yok olacaktır.”**²¹² Resulüne şöyle hitap etmektedir: **“Sabah akşam Rablerinin rızasını dileyerek O’na yalvaranlarla beraber sen de sabret.”**²¹³ **Doğu da, batı da Allah'ındır. Nereye yönelirseniz Allah'ın *vechi* oradadır.**²¹⁴

Böylelikle Cenâb-ı Hakk nefsi için *vech* ispat etmekte, *vechinin* bâkî olduğunu, helak olmayacağını söylemektedir. Bizlerin, Mısır, Şam, Irak, Yemen, Tihâme ve Hicaz âlimleri olarak görüşümüz şudur: “Bizler Allah'ın kendisi için ispat ettiği şeyleri onun için ispat ederiz, dillerimizle bunu tekrar eder. Kalplerimizle de tasdik ederiz. O’nun *vechini* yaratılmış hiçbir varlığın *vechine* de benzetmeyiz.

²⁰⁹ Resulullah duasında Rabbinden *vechine* bakmanın lezzetini talep etmektedir. Bu manalarda gelen hadisler, İbn Huzeyme'nin eserinde de yer almakta olup ilerleyen bölümlerde incelenecektir. Bkz. **a.g.e.**, s.36,42.

²¹⁰ Bkz, Yusuf Şevki Yavuz, “Vecih”, **DİA**, C.XLII. s.585-586.

²¹¹ Rahman 55/27.

²¹² Kasas 28/88.

²¹³ Kehf 18/28.

²¹⁴ Bakara 2/115.

Çünkü Cenâb-ı Hakk mahlûklarına benzemekten ve Muattıla'nın iddialarından yücedir. Batıl ehlinin iddia ettiği gibi eksik olmaktan uzaktır. Cehmiyye'nin söylediklerinden münezzehtir. Onlar Allah'ın ayetlerinde ve Resulünün ağzından da bizlere bildirdiği sıfatları inkâr ediyorlar.”

İbn Huzeyme *vech* sıfatının yer aldığı şu ayetleri delil getirir:

“...Allah'ın vechini murad edenler için o daha hayırlıdır.”²¹⁵

“İnsanların malları içinde artsın diye faizle her ne verirsiniz, Allah katında artmaz. Ama Allah'ın vechini dileyerek her ne zekât verirsiniz; işte bunu yapanlar sevaplarını kat kat arttıranlardır.”²¹⁶

“Biz sizi sadece Allah'ın vechi için yediriyoruz.”²¹⁷

“O, hiç kimseye karşılık bekleyerek iyilik yapmaz. Yaptığı iyiliği ancak yüce Rabbinin vechini dilediği için yapar.”²¹⁸

“Ancak Rabbinin azamet ve ikram sahibi vechi bâki kalacaktır.”²¹⁹

İbn Huzeyme Muattıla Cehmiyye'nin, ehl-i sünnet ve ehl-i âsâr olarak nitelendirdiği ve kendisini de dâhil ettiği kişileri Müşebbihe olarak itham etmesini sert bir dille eleştirmekte ve Cehmiyye'yi Arap dilini bilmemekle suçlamaktadır. Ehli- âsâr Allah'ın kitabı ve Resulünün sünnetiyle konuşan ve Allah'ın kendisi için tespit ettiği ve Resulü tarafından da onaylatıldığı sıfatları kabul eden kimselerdir. Cehmiyye Allah'ın kitabının ve Resulünün sünnetinin cahilidir ve Arapça bilmekten de acizdir.²²⁰ Cenâb-ı Hakk'ın Kur'ânda bildirdiği üzere bir vechi vardır. Onun celal ve ikram sahibi olduğunu söylemekte ve helakı ondan nefyedip, baki olduğunu haber vermektedir. Oysa mahlûkatın vechi böyle değildir. O halde nasıl olur da Cenâb-ı Hakk'ın bir vechi olduğunu söyleyen sünnet ehli müşebbihe olarak isimlendirilebilir ve Allahın vechini mahlûkun vechine benzetmekle suçlanabilir?

İbn Huzeyme şunları söylemektedir:

Şayet bizim âlimlerimiz Müşebbihe ise, şöyle söyleyenler de Müşebbihe olmalıdır: “insanoğlunun tıpkı domuzlar, maymunlar, köpekler, yırtıcı hayvanlar, eşekler, katırlar, atlar ve akreplerinki gibi bir vechi vardır. İnsanın vechi tıpkı domuzun, maymunun, köpeğin ve diğer saydıklarımızinkiler gibidir.”

Ben sanmıyorum ki Muattıla Cehmiyye'nin en akıllısı dahi, insanların en ihtiram sahibi olanı kendisine, “senin yüzün domuzun, maymunun, köpeğin, ayının, eşeğin, katırın ve diğer benzerlerinininki gibidir” dediğinde kızmasın. Bir insanın yüzünün bu saydıklarımızın yüzlerine benzetilmesi, mantık dışı ve edepsizce olup, çirkin ahlakın göstergesidir. Muhtemelen ardından ona ve babasına hakaret eder.

²¹⁵ Rûm 30/38.

²¹⁶ Rûm 30/39.

²¹⁷ İnsan 76/9.

²¹⁸ Leyl 92/19-20.

²¹⁹ Rahman 55/27.

²²⁰ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.64.

Akıl sahibi kişi bu benzetmeyi duyduğunda onu yalancılık, çarpıtma, iftira ile suçlar, ya da aptallık, ahmaklık ve akıl yoksunluğu ile itham eder.

Ey akıl sahibi kişi, saydığımız varlıkların vechi mi insanoğlunun vechine daha benzer, yoksa yaratıcımızın vechi ile insanoğlunun vechi mi? Araplar insanın yüzünü bu saydıklarımızın yüzüne benzetmezken (ki hepsinin sahip olduğunun adı vech iken) nasıl olurda siz bizlere müşebbihe dersiniz?

Hâlbuki saydığımız bütün bu vechler ve insanoğlunun vechi muhdestir. Hepsi mahlûktur. Allah onları fânî ve helak edileceklerden kılmış, yok iken var etmiş ve hâdis olmuşlardır. Saydığımız bütün vechlerin gözleri, yanakları, alınları, burunları, dilleri, ağızları, dişleri ve dudakları vardır. Ama buna rağmen akıllı olan kimse bir insana yüzün domuzun yüzü gibi, gözlerin maymunun gözleri gibi, ağzın bir ayının, dudakların köpek dudağı, yanakların kurt yanakları gibi demez. Bunu ancak küfredeceğinde söyler. Akıllı olan, temyiz sahibi kişi bilir ki, Allah'ı kitabı ve Resulü'nün sünneti ile konuşan ehl-i âsâr bir kimseyi teşbih ile suçlamak, batıl, yalan, çarpıtma ve iftiradır. Bu kişi Kur'ân'a ve sünnete karşı çıkmış ve Arap dilinden de yoksun kalmıştır.²²¹

İbn Huzeyme bu sözleriyle kendilerine Müşebbihe diyen Cehmiyye'nin ne kadar akıl ve mantık dışı bir söylemde bulunduğunu kendince göstermek istemiş, böylelikle de Allah'ın ve mahlûkatın vechinin benzetilmesinin mümkün olamayacağını ispatlamıştır.

İbn Huzeyme Allah'ın bir *vechi* olduğunu ispat için “*vechullah*” lafzının zikredildiği şu rivayetleri delil getirir:

1. “Kim Allah'ın vechini dilerse ...” hadisi

(9) وروى سعيد بن أبي عروبة ، عن قتادة ، عن أبي نهيك ، عن ابن عباس ، عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال : من استعاذ بالله فأعيزوه ، ومن سألكم بوجه الله فأعطوه حدثناه نصر بن علي الجهضمي ، وإسماعيل بن بشر بن منصور السلمي ، قال : حدثنا خالد بن الحارث ، قال : حدثنا سعيد بن أبي عروبة

“Kim Allah için sığınma dilerse onu sığındırın, sizden her kim de Allah'ın vechi için dilerse, ona da onu verin.”²²²

Müellifin *Nebî (a.s.)- İbn Abbâs- Ebî Nehîk- Katâde- Saîd b. Ebî Arûbe- Hâlid b. Hâris- Nasr b. Ali ve İsmâîl b. Bişr b. Mansûr* isnadı ile eserinde yer verdiği bu hadisin temel hadis kaynaklarında farklı lafızlarla geldiği, kimilerinde vech lafzının yer almadığı görülmektedir. Hadisin sağlıklı bir değerlendirmesi için bu kaynaklarda yer alan isnad ve metinlerin de değerlendirmesine ihtiyaç duyulmuştur.

²²¹ İbn Huzeyme, a.g.e., s.66.

²²² İbn Huzeyme, a.g.e., s.38.

Hadis, benzer metinlerle Buhârî'nin *el-Edebü'l-Müfred*'inde, Ebû Dâvûd'un ve Nesâî'nin *Sünen*'lerinde, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde, Tâberî'nin *Tehzîbu'l-Âsâr*'ında ve Tirmizî'nin *İlel*'inde yer almaktadır.

Tirmizî hadisi *Camiû* eserine almamış, yalnızca *İlel*'inde yer vermiş ve ona uygun bir başlık da açmayarak kitabının sonunda zikretmiştir. Hadisle ilgili bir de açıklama yaparak Buhârî'ye bu hadisi sorduğunu, Saîd b. Ebî Arûbe'nin hadisi Katâde'ye isnad ettiğini, ama diğerlerinin bunun aksini söyleyerek hadisi ona isnad etmediklerini söylemektedir.²²³ Buhârî'nin de hadise *Sahîh* isimli eserinde değil de, *el-Edebü'l-müfred*'inde yer vermesi dikkat çekmektedir. Ayrıca İbn Huzeyme'nin isnaddaki ravi ile ilgili itirazlardan sebep, metni senede tekaddüm ettiği anlaşılmaktadır.

Temel kaynaklarda hadis şu isnad ve metinlerle yer almaktadır:

a. Hadisin İsnad ve Metinleri

1- *Nebî (a.s.)- İbn Abbâs- Ebî Nehîk- Katâde- Saîd b. Ebî Arûbe- Hâlid b. Hâris- Ali b. Abdullah*²²⁴

من استعاذ بالله فأعيزوه ومن سألكم بوجه الله فأعطوه...

2- *Nebî (a.s.)- İbn Ömer- Mücâhid- A'meş- Ebû Avâne- Affân*²²⁵

من استعاذ بالله فأعيزوه ومن سألكم بالله فأعطوه...

3- *Nebî (a.s.)- İbn Ömer- Mücâhid- A'meş- Ebû Avâne- Süreyc*²²⁶

من سألكم بالله فأعطوه ومن استعاذكم بالله فأعيزوه...

4- *Nebî (a.s.)- İbn Ömer- Mücâhid- Leys- Ebû Bekir b. Ayyâş- Esved b. Âmir*²²⁷

من سألكم بالله فأعطوه...

5- *Nebî (a.s.)- İbn Ömer- Mücâhid- A'meş- Ebû Avâne- Müsedded*²²⁸

من استعاذ بالله فأعيزوه، ومن سأل بالله فأعطوه...

6- *Nebî (a.s.)- Abdullah- Mücâhid- Cerîr- Osmân b. Ebî Şeybe*²²⁹

²²³ Ebu Talib Kâdî, *İlelû't-Tirmizî el-kebîr*, Beyrût, Âlemü'l-Kütüb, 1989, s.367.

²²⁴ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, C.I, s.538.

²²⁵ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, C.II, s.350, 481.

²²⁶ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, C.II, s.418.

²²⁷ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, C.II, s.411.

²²⁸ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 216.

²²⁹ Ebû Dâvûd, "Zekât", 38.

من استعاذ بالله فأعيذوه ومن سأل بالله فأعطوه...

7- Nebî (a.s.)- İbn Abbâs- Ebî Nehîk- Katâde- Saîd b. Ebî Arûbe- Hâlid b. Hâris- Nasr b. Ali ve Ubeydullah b. Ömer²³⁰

من استعاذ بالله فأعيذوه ومن سألكم بوجه الله فأعطوه...

8- Nebî (a.s.)- İbn Ömer- Mücâhid- A'meş- Cerîr- Osmân b. Ebî Şeybe (ح) Nebî (a.s.)- İbn Ömer- Mücâhid- A'meş- Ebû Avane- Müsedded ve Sehl b. Bekkâr²³¹

من استعاذك بالله فأعيذوه ومن سألكم بالله فأعطوه...

9- Nebî (a.s.)- İbn Abbâs- Ebî Nehîk- Katâde- Saîd b. Ebî Arûbe- Hâlid b. Hâris- Nasr b. Ali²³²

من استعاذ بالله فأعيذوه، ومن سألكم بوجه الله فأعطوه...

10-Nebî (a.s.)- İbn Ömer- Mücâhid- A'meş- Ebû Avane- Kuteybe²³³

من استعاذ بالله فأعيذوه ومن سألكم بالله فأعطوه...

11-Nebî (a.s.)- İbn Ömer- Mücâhid- A'meş- Ebû Avane- Abdurrahman- Muhammed b. Beşşâr²³⁴

من استعاذ بالله فأعيذوه، ومن سألكم بالله فأعطوه...

12-Nebî (a.s.)- İbn Ömer- Mücâhid- A'meş- İshâk- Temîm b. el-Muntasar²³⁵

من استعاذ بالله فأعيذوه...

13-Nebî (a.s.)- İbn Abbâs- Ebî Nehîk- Katâde- Saîd b. Ebî Arûbe- Hâlid b. Hâris- Nasr b. Ali ve İsmâil b. Bişr²³⁶

من استعاذ بالله فأعيذوه، ومن ساءلكم بوجه الله فأعطوه...

On üç farklı isnadı tespit edilen hadisin isnadlarının hangi kaynakta yer aldığı sonunda zikredilmiş ve *vech* lafzının yer aldığı kaynaklar */yıldız işareti ile gösterilmiştir.

²³⁰ Ebû Dâvûd, "Edeb", 119.

²³¹ Ebû Dâvûd, "Edeb", 119.

²³² Ebu Talib Kâdî, **İlelü't-Tirmizî el-kebîr**, s.367.

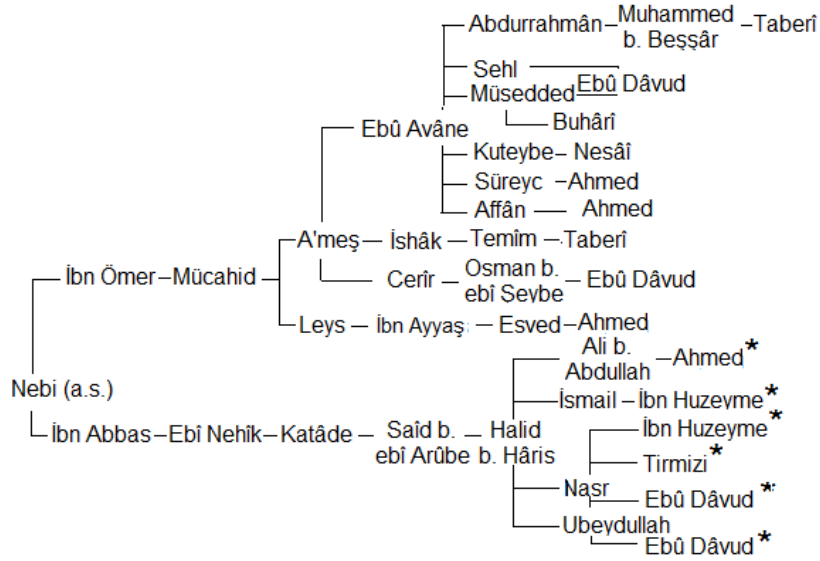
²³³ Nesâî, "Zekât", 72.

²³⁴ Ebû Ca'fer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî, **Tehzîbu'l-âsâr**, C.II, Mekke, Matabiü's-Safa, 1984, C.I, s.44.

²³⁵ Taberî, **a.g.e.**, s.45.

²³⁶ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.40.

b. İsnad Şeması

c. İsnad Değerlendirmesi

Hadis Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Abbâs'dan gelmektedir. Abdullah b. Ömer'den hadisi Mücâhid b. Cebr; ondan da A'meş ve Leys b. Ebî Selîm rivayet etmektedir. A'meş'in hadisin medârı olduğu, Leys tarikinin ferd olduğu görülmektedir. A'meş'ten hadisi Ebû Avane, İshâk ve Cerîr rivayet etmiştir. Rivayetleri büyük oranda Ebû Avane kanalıyla dağılmıştır. Mücâhid tariki ile gelen hadisler, Taberî, Ebû Dâvûd, Buhârî, Nesâî ve Ahmed b. Hanbel tarafından rivayet edilmiştir. İbn Huzeyme'nin eserinde ise hadis İbn Abbâs'ın rivayet ettiği iki isnadla gelmektedir.

Hadisin İbn Abbâs tarikinde, Abdullah b. Abbâs'ın ravisi Ebû Nehîk el-Ezdî ismiyle meşhur Osmân b. Nehîktir. İbn Abbâs rivayeti, tebe-i tabîîn tabakasının orta yaşlı ravilerinden birisi olan Hâlid b. Hâris'e kadar birer ravi kanalıyla gelmiştir. Hadisin uzun bir süreçte birer ravi ile aktarılan ferd/garib bir rivayet olduğu anlaşılmaktadır. İbn Ömer kanalıyla gelen isnadların ise dağılış biçimleri ve farklı ravilerden müteşekkil tariklerinin çokluğu, hadislerin sıhhati konusunda bir güven oluşturmaktadır. Bu sebeple İbn Ömer tariklerinin İbn Abbâs tariklerine nispetle daha güvenilir oldukları söylenebilir.

d. Metin Değerlendirmesi

İbn Ömer tarikiyle gelen on isnadın tamamının metninde “*vechullah*” lafzı yer almazken, İbn Abbâs’dan gelen altı isnadın metninde de “*vechullah*” lafzının varlığı açıkça görülmektedir.

Her iki sahabiden gelen isnadlar incelendiğinde bir sahabiden gelen metinde hadisin anlaşılması için oldukça önem arz eden lafız yer almaz iken bir diğer sahabiden gelen tariklerin metninde bu lafzın ısrarla yer alması oldukça dikkat çekicidir. Bununla birlikte daha güvenilir olduğu görülen İbn Ömer tariklerinin hiç birinde *vech* lafzının yer almaması, metnin aslında, bu lafzın yer almadığı düşüncesini güçlendirmektedir. Ayrıca İbn Abbâs tarikinin birer ravi kanalıyla nakledilmiş ferd/garip bir rivayet olması bu kanalla gelen metne güveni azaltmaktadır. İbn Abbâs’dan gelen isnadlarda ravilerin güvenilir kimseler oldukları muhakkaktır. Bununla birlikte güvenilir bir ravinin de hata etmesi muhtemeldir. Bu ihtimali de göz önüne alarak yapılan incelemenin nihayetinde bu tarikle gelen metinde yer alan *vech* lafzının, mana ile rivayetin raviye tanıdığı serbestliğin neticesi, ravi tasarrufu olarak hadise dâhil olmuş bir lafız olduğu söylenebilir.

2. “Allah'ın vechini dileyerek oruç tutan kişi...” hadisi

İbn Huzeyme *vech* sıfatının ispatı için delil getirdiği bir hadisi “cihad ve oruç bölümünde zikrettiğim için burada anmaya gerek yok” diyerek isnadsız zikretmektedir:

(10) من صام يوما في سبيل الله ابتغاء وجه الله باعد الله وجهه عن النار سبعين خريفا

“Her kim Allah'ın vechini dileyerek Allah yolunda bir gün oruç tutarsa, Allah onun vechini cehennemden yetmiş yıl uzak eder.”²³⁷

Temel hadis kaynaklarının birçoğunda hadiste *vech* lafzının yer almadığı görülmektedir. Bu sebeple hadisin değerlendirilmesi için bu farklı metinlerin incelenmesine ihtiyaç duyulmuştur.

İbn Huzeyme'nin *Kitâbu't-tevhîd*'de isnadsız olarak yer verdiği metin, *Sahîh* isimli eserinde mevcuttur. Bununla birlikte hadisin Ahmed b. Hanbel ve Ebû

²³⁷ İbn Huzeyme, a.g.e., 38.

Ya'lâ'nın *Müsned*, Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*, Darîmî, İbn Mâce ve Tirmizî'nin *Sünen* ve Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-kebîr* eserlerinde yer aldığı görülmektedir.

Kaynaklarda hadisin metinlerinde bazı lafız farklılıkları olmakla birlikte, anlam temelde “Allah için (Allah yolunda), (vechini dileyerek) bir gün oruç tutan kişi, cehennemden uzaktır (yetmiş yıl uzak olur.)” şeklindedir.

Hadis Ebû Saîd el-Hudrî, Ebû Hureyre, Ebû Ümâme el-Bâhilî, Ukbe b. Âmir, Abdullah b. Abbâs, Enes b. Mâlik, Amr b. Abese ve Selâme b. Kayser gibi pek çok sahabiden nakledilmektedir.

İbn Huzeyme’de yer alan metin, Ebû Saîd el-Hudrî’den gelmektedir. Diğer kaynaklarda da *vech* lafzının yer aldığı metinler Ebû Saîd, Ebû Hureyre ve Selâme b. Kayser’den gelmektedir. Bu sebeple hadisin yalnızca bu üç sahabeden gelen 28 isnad ve metnin değerlendirilmesi yeterli görülmüştür.

a. Hadisin İsnad ve Metinleri

1- Nebî (a.s.)- Selâme b. Kayser- Amr b. Rebîa- Lehîa b. Ukbe- Zebbân b. Faîd- İbn Lehîa- Esed b. Mûsâ- Mikdam b. Dâvûd (ح) İbn Lehîa- Saîd b. Ufeyr- Revh b. Ferc (ح) İbn Lehîa- Abdullah b. Yusuf ve Şuayb b. Yahya- Bekr b. Sehl²³⁸

من صام يوما ابتغاء وجه الله، بعده الله من جهنم بعد غراب طار وهو فرخ حتى مات هرما

2- Nebî (a.s.)- Seleme b. Kayser- Amr b. Rebîa- Lehîa b. Ukbe- Zebbân b. Fâid- İbn Lehîa- İbn Vehb- Ahmed b. İsa²³⁹

من صام يوما ابتغاء وجه الله باعده الله من جهنم كبعد غراب طار وهو فرخ حتى مات هرما

3- Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Seleme b. Kayser-Racul- Lehîa- Hâlid b. Yezîd- İbn Lehîa- Abdullah b. Yezîd²⁴⁰

من صام يوما ابتغاء وجه الله تعالى بعده الله عز وجل من جهنم كبعد غراب طار وهو فرخ حتى مات هرما

4- Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Urve b. Zübeyr ve Süleymân b. Yesâr- Ebû'l-Esved- İbn Lehîa- Kuteybe²⁴¹

من صام يوما في سبيل الله زحزحه الله عن النار سبعين خريفا أحدهما يقول سبعين والآخر يقول أربعين

²³⁸ Ebû'l-Kasım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb el-Lahmî et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, I-XI, Beyrût, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007, C.IV, s.13.

²³⁹ Ahmed b. Ali b. Müsennâ Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, *Müsnedu Ebî Ya'lâ el-Mevsîlî*, I-VII, Beyrût, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998, C.I, s.383.

²⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, C.III, s.619.

²⁴¹ Tirmizî, “Fedâilu'l-Cihâd”, 3.

5- *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Makburî- Abdullah- Enes b. İyâd- Hişâm b. Ammâr*²⁴²

من صام يوما في سبيل الله زحرج الله وجهه عن النار سبعين خريفا

6- *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Sâlih- Zeyd b. Eslem- Abdurrahman b. Zeyd- Ka'nebî- Muhammed b. Ali*²⁴³

من صام يوما في سبيل الله باعده الله من النار سبعين خريفا

7- *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Sâlih- Zeyd b. Eslem- Abdurrahman b. Zeyd- İshâk b. İsa*²⁴⁴

من صام يوما في سبيل الله باعده الله من جهنم سبعين خريفا

8- *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Sâlih- Zeyd b. Eslem- Hişâm b. Sa'd- Leys- Abdullah b. Sâlih- Bekr b. Sehl*²⁴⁵

من صام يوما في سبيل الله بعده الله من النار سبعين خريفا

9- *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Sâlih- Süheyl b. Ebî Sâlih- Enes b. İyâd*²⁴⁶

من صام يوما في سبيل الله زحرج الله وجهه عن النار بذلك سبعين خريفا

10- *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Sâlih- Süheyl b. Ebî Sâlih- Enes- Yûnus b. Abdu'l-a 'lâ*²⁴⁷

من صام يوما في سبيل الله عز وجل زحرج الله وجهه عن النار بذلك اليوم سبعين خريفا

11- *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Sâlih- Süheyl b. Ebî Sâlih- Saîd b. Abdurrahman- İbn Ebî Meryem- İbrâhîm b. Ya'kûb*²⁴⁸

من صام يوما في سبيل الله باعد الله عز وجل وجهه عن النار سبعين خريفا

12- *Nebî (a.s.)- Ebû Saîd- el-Hudrî- Nu'mân b. Ebî Ayyâş- Sümei- Süfyân- İbn Nümeir*²⁴⁹

من صام يوما في سبيل الله باعد الله بذلك اليوم النار عن وجهه سبعين خريفا

13- *Nebî (a.s.)- Ebû Saîd- el-Hudrî- Nu'mân b. Ebî Ayyâş- Sümei- Süfyân- İbn Nümeir- Ahmed b. Hanbel- Abdullah b. Ahmed*²⁵⁰

من صام يوما في سبيل الله باعد الله بذلك اليوم النار عن وجهه سبعين خريفا

²⁴² İbn Mâce, "Sıyâm", 34.

²⁴³ Müellif, bu hadisi Zeyd b. Eslem'den Hişâm b. Sa'd ve ve oğlu Abdurrahman'dan başka kimsenin rivayet etmediğini, Leys'in teferrüd ettiğini söylemektedir. Bkz. Taberânî, **el-Mu'cemu'l-kebîr**, C.VII, s.150.

²⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C.III, s.278.

²⁴⁵ Taberânî, **a.g.e.**, C.XI, s.190.

²⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C.III, s.162.

²⁴⁷ Nesâî, "Sıyâm", 44.

²⁴⁸ Nesâî, "Sıyâm", 44.

²⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C.IV, s.118.

²⁵⁰ Nesâî, "Sıyâm", 45.

14-Nebî (a.s.)- Ebû Saîd- el-Hudrî- Nu'mân b. Ebî Ayyâş- Süheyl b. Ebî Sâlih- Humejd b. el-Esved- Hasan b. Gazea²⁵¹

من صام يوما في سبيل الله عز وجل باعده الله عن النار سبعين خريفا

15-Nebî (a.s.)- Ebû Saîd- el-Hudrî- Nu'mân b. Ebî Ayyâş- Süheyl b. Ebî Sâlih- Hammâd b. Seleme- Yezîd²⁵²

من صام يوما في سبيل الله باعد الله بينه وبين النار مسيرة سبعين خريفا

16-Nebî (a.s.)- Ebû Saîd- el-Hudrî- Nu'mân b. Ebî Ayyâş- Süheyl b. Ebî Sâlih- Hammâd b. Seleme- Haccâc b. Minhâl²⁵³

ما من عبد يصوم يوما في سبيل الله ابتغاء وجه الله إلا باعد الله بين وجهه وبين النار سبعين خريفا

17-Nebî (a.s.)- Ebû Saîd- el-Hudrî- Nu'mân b. Ebî Ayyâş- Süheyl b. Ebî Sâlih- Hammâd b. Seleme- Haccâc b. Minhâl- Muhammed b. Yahya²⁵⁴

ما من عبد يصوم يوما في سبيل الله ابتغاء وجه الله إلا باعد الله عن وجهه وبين النار سبعين خريفا

18-Nebî (a.s.)- Ebû Saîd- el-Hudrî- Nu'mân b. Ebî Ayyâş- Süheyl b. Ebî Sâlih- Süfyân- Yezîd- Abdullah b. Münir²⁵⁵

لا يصوم عبد يوما في سبيل الله إلا باعد الله تعالى بذلك اليوم عن وجهه سبعين خريفا

19-Nebî (a.s.)- Ebû Saîd- el-Hudrî- Nu'mân b. Ebî Ayyâş- Süheyl b. Ebî Sâlih- Süfyân- Kâsim- Ahmed b. Harb²⁵⁶

من صام يوما في سبيل الله باعد الله بذلك اليوم حر جهنم عن وجهه سبعين خريفا

20-Nebî (a.s.)- Ebû Saîd- el-Hudrî- Nu'mân b. Ebî Ayyâş- Süheyl b. Ebî Sâlih- Süfyân es-Sevrî- Ubeydullah b. Mûsâ- Mahmûd b. Ğaylân (ح) Süfyân es-Sevrî- Abdullah b. Velîd- Saîd b. Abdurrahman²⁵⁷

لا يصوم عبد يوما في سبيل الله إلا باعد ذلك اليوم النار عن وجهه سبعين خريفا

21-Nebî (a.s.)- Ebû Saîd- el-Hudrî- Nu'mân b. Ebî Ayyâş- Süheyl b. Ebî Sâlih- İbnü'l-Hâd- Leys b. Sa'd- Muhammed b. Rumh²⁵⁸

من صام يوما في سبيل الله باعد الله بذلك اليوم النار من وجهه سبعين خريفا

22-Nebî (a.s.)- Ebû Saîd- el-Hudrî- İbn Ebî Ayyâş- Süheyl- İbnü'l-Hâd- Leys- Şuayb- Muhammed b. Abdullah²⁵⁹

²⁵¹ Nesâi, "Sıyâm", 44.

²⁵² Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C.IV, s.166.

²⁵³ Dârimî, "Cihâd", 10.

²⁵⁴ İbn Huzeyme **Sahîhu İbn Huzeyme**, "Sıyâm", 170.

²⁵⁵ Nesâi, "Sıyâm", 45.

²⁵⁶ Nesâi, "Sıyâm", 45.

²⁵⁷ Tirmizî, "Fedâilu'l-Cihâd", 3.

²⁵⁸ İbn Mâce, "Sıyâm", 34.

ما من عبد يصوم يوما في سبيل الله عز وجل إلا بعد الله عز وجل بذلك اليوم وجهه عن النار سبعين خريفا

23-Nebî (a.s.)- Ebû Saîd- el-Hudrî- Nu'mân b. Ebî Ayyâş- Süheyl b. Ebî Sâlih ve Yahya b. Saîd- İbn Cüreyc- Abdurrezzâk- İshâk b. Nasr²⁶⁰

من صام يوما في سبيل الله بعد الله وجهه عن النار سبعين خريفا

24-Nebî (a.s.)- Ebû Saîd- el-Hudrî- Nu'mân b. Ebî Ayyâş- Süheyl b. Ebî Sâlih ve Yahya b. Saîd- İbn Cüreyc- Abdurrezzâk- İshâk b. Mansûr ve Abdurrahman b. Bîşr²⁶¹

من صام يوما في سبيل الله باعد الله وجهه عن النار سبعين خريفا

25-Nebî (a.s.)- Ebû Saîd- el-Hudrî- Nu'mân b. Ebî Ayyâş- Yahya b. Saîd ve Süheyl b. Ebî Sâlih- İbn Cüreyc- Abdurrezzâk- Müemmel b. İhâb²⁶²

من صام يوما في سبيل الله تبارك وتعالى باعد الله وجهه عن النار سبعين خريفا

26-Nebî (a.s.)- Ebû Saîd- el-Hudrî- Safvân- Süheyl- Şu'be- Muhammed- Muhammed b. Beşşâr²⁶³

من صام يوما في سبيل الله عز وجل باعد الله وجهه من جهنم سبعين عاما

27-Nebî (a.s.)- Ebû Saîd- el-Hudrî- Safvân- Süheyl b. Ebî Sâlih- Şu'be- Muhammed b. Ca'fer²⁶⁴

من صام يوما في سبيل الله باعد الله وجهه من جهنم مسيرة سبعين عاما

28-Nebî (a.s.)- Ebû Saîd- el-Hudrî- Makburî- Süheyl- Ebû Muâviye- Dâvûd b. Süleymân²⁶⁵

من صام يوما في سبيل الله باعد الله بينه وبين النار بذلك اليوم سبعين خريفا

Metinlerinde *vech* lafzı yer alan isnadlar şemada */yıldız işareti ile belirtilmiştir:

²⁵⁹ Nesâî, "Sıyâm", 44.

²⁶⁰ Buhârî, "Cihâd", 36.

²⁶¹ Müslim, "Sıyâm", 167.

²⁶² Nesâî, "Sıyâm", 44.

²⁶³ Nesâî, "Sıyâm", 44.

²⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C.IV, s.90.

²⁶⁵ Nesâî, "Sıyâm", 44.

rivayetlerinde bir isnad ve Ebû Saîd rivayetlerinde de biri İbn Huzeyme'nin eserinde olmak üzere iki isnaddır.

(1) Selâme b. Kayser Tarikleri

İsminin Seleme olduğu da rivayet edilen Selâme b. Kayser'in sahabi olup olmadığı konusunda ihtilaf edilmiştir.²⁶⁶ Buhârî'ye göre hadisi sahîh kabul edilen bir ravi değildir. Bilinen tek rivayeti ise bu hadistir.²⁶⁷ Ebû Zür'a er-Râzî sahabi olduğunu kabul etmemekte ve rivayeti Ebû Hureyre'den işittiğini söylemektedir.²⁶⁸ Zehebî de onun, hadisi sahîh kabul edilmeyen, mürsel rivayetleri bulunan bir tabiîn olduğunu söylemektedir.²⁶⁹ Selâme'nin sahabi olmadığı yönündeki bilgiler ağırlıktadır.

Amr b. Rebîa'dan hadisi alan Lehîa b. Ukbe hakkında el-Ezdî, 'حديثه ليس بالقائم' / hadisi sağlam değil' derken, İbn Kattân 'mechulu'l-hâl' bir ravi olduğunu söylemiştir.²⁷⁰

Ahmed b. Hanbel, Lehîa'nın ravisi Zebbân b. Fâid'in rivayetlerinin münker olduğunu söylemektedir.²⁷¹ Hakkında Yahya b. Maîn 'zayıf'; İbn Hibbân 'delil alınmaz' demiştir.²⁷²

Zebbân b. Fâid'den hadisi alan Abdullah b. Lehîa kimilerine göre asrının imamı olmakla birlikte, kitaplarının yanmasından sonra ihtilata uğramakla cerh olunmuştur. Yalnızca İbn Mübârek ve İbn Vehb'in kendisinden rivayetlerine itibar edilebileceği söylene de ²⁷³ Ebû Hâtim buna karşı çıkmakta, rivayetinin mutabaât için yazılabileceğini, ancak delil olamayacağını söylemiştir.²⁷⁴ Zehebî, hakkında söylenen ta'dil lafızlarını aktardıktan sonra, onun pek çok münker rivayeti olan zayıf

²⁶⁶ Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris b. Ebî Hâtim er-Râzî, **el-Cerh ve't-ta'dîl**, I-IX, Beyrût, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, C.IV, s.300.

²⁶⁷ Ebû'l-Fazl Şehabeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalânî, **el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe**, I-VIII, Beyrût, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995, C.III, s.115.

²⁶⁸ Ebû Ömer Cemaeddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdilber el-Kurtubî en-Nemerî, **el-İstiâb fî ma'rifeti'l-ashâb**, I-IV, Beyrût, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995, C.II, s.245.

²⁶⁹ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, **Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl**, I-VIII, Beyrût, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995, C.III, s.263.

²⁷⁰ Bkz. İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, C.VIII, s.459.

²⁷¹ Ebû's-Safa Selahaddin Halîl b. Aybek b. Abdullah es-Safedî, **el-Vâfi bi'l-vefeyât**, I-XXIX, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag, 1962, C. XIV, s.171.

²⁷² İbn Hibbân, **Kitâbu'l-mecrûhîn**, C.I, s.392; İbn ebî Hâtim er-Râzî, **a.g.e.**, C.III, s.616.

²⁷³ İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, C.I, s.262.

²⁷⁴ İbn ebî Hâtim er-Râzî, **a.g.e.**, C.V, s.147.

bir ravi olduğunu, âlimlerin onun rivayetlerini yalnızca zühd ve melâhim konularında yazdıklarını, usul konularında hadislerini kabul etmediklerini söylemektedir.²⁷⁵

Sonuç olarak Selâme b. Kayser'in sahâbi olup olmadığının meçhuliyeti ve rivayetinin sıhhatli sayılmaması sebebiyle isnad mürsel ve zayıf; Lehîa b. Ukbe, Zebbân b. Fâid ve de Abdullah b. Lehîa'nın zayıf raviler olmaları dolayısıyla Selâme b. Kayser kanalıyla gelen bütün isnadlar münker²⁷⁶ olmaktadır.

(2) Ebû Hureyre Tarikleri

Ebû Hureyre tariklerinde vech lafzının yer aldığı tek hadis Selâme b. Kayser rivayetidir.

Tabiinden bir isim olduğu kabul edilen Selâme b. Kayser'in Taberânî'de ve Ebû Yâ'lâ'da yer alan isnadlarının, sahâbi ravisi meçhul olmakla birlikte muhtemel sahâbi Ahmed b. Hanbel rivayetinden anlaşılacağı üzere Ebû Hureyre'dir.

İbn Ebî Hâtim, Selâme'nin rivayetinin hiçbir sıhhati olmadığını söylemekte ve Lehîa'nın bu isnadının meşhur olmadığına dikkat çekmektedir.²⁷⁷ Selâme tariklerinin yer aldığı Taberânî ve Ebû Yâ'lâ rivayetlerinde Selâme'den hadisi alan ravinin ismi açıkça verilirken (Amr b. Rebîa), Ebû Hureyre tarikinde Ahmed b. Hanbel isnadında bu isim belirtilmemiştir. Diğer isnadlara bakılarak ve Selâme'nin bu hadisten başka bir rivayeti bilinmediğinden bu şahsın Amr b. Rebîa olduğunun söylenebilmesi mümkün olmakla birlikte yine de bu isnad, ravinin meçhuliyeti sebebiyle zayıf olmaktadır.

(3) Ebû Saîd el-Hudrî Tarikleri

Ebû Saîd'den gelen ve temel eserlerde yer alan rivayetler şemada gösterilmiştir. Bu tariklerden yalnızca Dârîmî'nin *Sünen*'i ve İbn Huzeyme'nin *Sahîh*'inde yer alan isnadların metinlerinde "Allah'ın vechini dileyerek" lafzının yer aldığı tespit edilmiştir.

Vech lafzı bulunan isnadlardan Dârîmî'de ve İbn Huzeyme'de yer alan rivayetin ravileri benzerdir. Hadis, *Nu'mân b. Ebî Ayyâş- Süheyl- Hammâd b. Seleme- Haccâc*

²⁷⁵ Bkz. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, C.VIII, s.14.

²⁷⁶ Sika ravisi bulunmayan ferd rivayet, münkerdir. Bkz. İbn Salah, *Mukaddime*, s.121.

²⁷⁷ İbn ebî Hâtim er-Râzî, *a.g.e.*, C.IV, s.300.

b. *Minhâl* kanalıyla her iki müellife ulaşmaktadır. Darîmî hadisi Haccâc'dan bizzat alırken, İbn Huzeyme Muhammed b. Yahya aracılığıyla almaktadır.

Nu'mân b. Ebî Ayyâş'ın ravisi Süheyl b. Ebî Sâlih'in gerçek adı Zekvân b. Semmân olup küçük yaşlı tabî'n tabakasına mensup bir kimsedir. Hakkında cerh ve ta'dil'e dair sözler sarfedilmiştir. Tirmizî, Süfyân b. Uyeyne'nin onu sika saydığını aktarırken, Ahmed b. Hanbel'e göre hadisi güvenilir bir kimse değildir. Ebû Hâtim ise hadisinin yazılacağını ama delil olamayacağını söylemektedir.²⁷⁸

d. Metin Değerlendirmesi

Nu'mân b. ebî Ayyâş'ın üç ravisinin isnadlarından, Süheyl b. ebî Sâlih kanalıyla gelen rivayetlerin yalnızca iki isnadının metninde *vechullah* lafzı yer almaktadır.

Benzer bir isnad Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde geçmektedir. Ahmed b. Hanbel isnadının Dârimî ve İbn Huzeyme isnadlarından farkı, Hammâd'dan hadisi işitenin Yezîd b. Hârûn olmasıdır. İlginçtir ki bu isnadın metninde *vech* lafzı bulunmamaktadır. *Nu'mân b. Ebî Ayyâş- Süheyl* tarikinden hadis Nesâî, Buhârî ve Müslim'de de sika ravilerle gelmektedir ve bu kaynaklarda da *vech* lafzı bulunmamaktadır. Bu durumda isnad şemasında rahatlıkla görüleceği üzere Hammâd b. Seleme'den hadisi işiten Haccâc ve Yezîd'in tabakalarında hadisin lafzı farklılaşmış ve "Allah'ın *vechini* dileyerek" ifadesi hadise idrâc olmuştur. Bu durumda *vech* lafzının yer almadığı Yezîd b. Hârûn tariki ve Nu'mân b. Ebî Ayyâş'dan sika ravilerle gelen diğer tarikler, Haccâc b. Minhâl'de idraca uğrayan isnadın mahfûzu²⁷⁹ olmakta ve farklılaşan metin sebebiyle Haccâc b. Minhâl'in rivayeti şazz²⁸⁰ bir rivayet olmaktadır. İbn Huzeyme'nin *Sahih*'inde de hadis, müellifin hocası Muhammed b. Yahya'nın Haccâc b. Minhâl'den rivayeti ile yer almaktadır ve bu Dârimî isnadının aynısı olduğundan, bu isnad da metnindeki idrâc sebebiyle şazz; yani zayıf hadis olmaktadır.

²⁷⁸ Bkz. Mizzî, *a.g.e.*, C.XII, s.225-227.

²⁷⁹ Mahfûz hadis: zabt veya sayı bakımından ya da başka sebeplerle daha tercihe şâyân olan rivayete mhalefât edildiğinde, tercih edilen rivayete mahfûz denir. Bkz. Ebû'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed Ali el-Kârî, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker fi mustalahati ehli'l-eser*, s.331.

²⁸⁰ Sika bir ravinin, rivayetinde tek kaldığı bir hadis, kendinden daha sika bir raviden gelen rivayete muhalif ise bu ravinin rivayetinde tek kaldığı hadis şazz olur. Bkz İbn Salah, *a.g.e.*, s.119.

3. “Allah’ın vechini dileyerek cihad eden kişi...” hadisi

(11) حدثنا أحمد بن داود الواسطي ، قال : حدثنا وهب يعني : ابن جرير ، قال :
حدثنا شعبة ، عن سهيل بن أبي صالح ، عن أبيه ، عن أبي هريرة ، رضي الله عنه عن النبي
صلى الله عليه وسلم قال : مثل المجاهد في سبيل الله ابتغاء وجه الله ، مثل القائم
المصلي حتى يرجع المجاهد

“Allah yolunda onun vechini dileyerek cihad eden kişinin hali, o dönene
kadar gecelerini ibadetle geçiren kimsenin hali gibidir.”²⁸¹

Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Sâlih- Süheyl b. Ebî Sâlih- Şu’be- Vehb b. Cerîr- Ahmed b.
Dâvûd²⁸² isnadıyla İbn Huzeyme’de yer alan hadisin benzer lafızlarla İmam Mâlik’in
Muvvattâ, Abdurrezzâk b. Hemmâm ve İbn Ebî Şeybe’nin Musannef, Ahmed b.
Hanbel’in Müsned, Buhârî ve Müslim’in Sahih, İbn Mâce, Tirmizi ve Nesâî’nin
Sünen adlı eserlerinde yer aldığı fakat bu kaynakların hiçbirinde “Allah’ın vechini
dilemek” lafzının bulunmadığı görülmektedir.

a. Hadisin İsnad ve Metinleri

1- Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- A’rec- Ebû’z-Zinâd- Mâlik- Ahmed b. Ebî Bekir- Ömer b.
Saîd²⁸³

مثل المجاهد في سبيل الله كمثل الصائم القائم الذي لا يفتر من صيام وصلاة حتى يرجع

2- Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- A’rec- Ebû’z-Zinâd- Mâlik- Yahya²⁸⁴

مثل المجاهد في سبيل الله كمثل الصائم القائم الدائم الذي لا يفتر من صلاة ولا صيام حتى يرجع

3- Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- A’rec- Ebû’z-Zinâd- Mâlik- İshâk²⁸⁵

مثل المجاهد في سبيل الله كمثل الصائم الدائم القائم الذي لا يفتر من صيام وصلاة حتى يرجع

4- Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Saîd b. El-Müseyyeb- Zührî- Şuayb- Ebû’l-Yemân²⁸⁶

مثل المجاهد في سبيل الله والله أعلم بمن يجاهد في سبيله كمثل الصائم القائم...

²⁸¹ İbn Huzeyme, **Kitâbu’t-tevhîd**, s.40.

²⁸² İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.40.

²⁸³ Ebû’l-Hasan Alaeddin Ali b. Balaban b. Abdullah İbn Balaban, **el-İhsân fî takrîb-i Sahîh-i İbn Hibbân**, I-XVIII, thk. Şuayb el-Arnaut, Beyrût, Müessesetü’r-Risâle, 1988, “Siyer”, 4621.

²⁸⁴ Ebu Abdullah el-Asbahî el-Himyerî Malik b. Enes, **el-Muvatta**, haz: Abdullah Parlıyan, Konya, 2008, “Cihâd”, 1.

²⁸⁵ Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C.III, s.493.

²⁸⁶ Buhârî, “Cihâd”, 2.

5- *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Saîd b. el-Müseyyeb- Zührî- Şuayb- Osmân b. Saîd- Amr b. Osmân*²⁸⁷

مثل المجاهد في سبيل الله والله أعلم بمن يجاهد في سبيل الله كمثل الصائم القائم...

6- *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Saîd b. el-Müseyyeb- Zührî- Ma'mer- İbn Mübârek- Hennâd*²⁸⁸

مثل المجاهد في سبيل الله والله أعلم بمن يجاهد في سبيله كمثل الصائم القائم الخاشع الراكع الساجد

7- *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Saîd b. El-Müseyyeb- Zührî- Ma'mer- Abdurrezzâk*²⁸⁹

مثل المجاهد في سبيل الله - والله أعلم بمن يجاهد في سبيله - كالقائم الصائم...

8- *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Seleme- Muhammed b. Amr- İsmâîl b. Ca'fer- Ali b. Hucr- Muhammed b. Ahmed*²⁹⁰

مثل المجاهد في سبيل الله كمثل القانت الصائم الذي لا يفتر صلاة ولا صياما حتى يرجع...

9- *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Sâlih- Süheyl b. Ebî Sâlih- Ebû Muâviye- Ebû Bekir b. Ebî Şeybe- Hasan b. Süfyân*²⁹¹

مثل المجاهد في سبيل الله كمثل الصائم القائم القانت...

10- *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Sâlih- Süheyl b. Ebî Sâlih- Ebû Muâviye*²⁹²

مثل المجاهد في سبيل الله كمثل الصائم القائم القانت بآيات الله لا يفتر من صيام ولا صدقة حتى يرجع

المجاهد إلى أهله

11- *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Sâlih- Süheyl b. Ebî Sâlih- Ebû Muâviye*²⁹³

مثل المجاهد في سبيل الله كمثل الصائم القائم القانت بآيات الله لا يفتر من صيام ولا صلاة...

12- *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Sâlih- Süheyl b. Ebî Sâlih- Şu'be- Muhammed b. Ca'fer*²⁹⁴

مثل المجاهد في سبيل الله مثل القائم لا يفتر ومثل الصائم لا يفطر حتى يرجع...

13- *Nebî (a.s.)- Nu'mân b. Beşir- Semmâk- Zâide- Huseyn b. Ali*²⁹⁵

مثل المجاهد في سبيل الله كمثل الصائم نهاره والقائم ليله حتى يرجع متى يرجع

14- *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Sâlih- Süheyl b. Ebî Sâlih- Hâlid b. Abdullah- Saîd b. Mansûr*²⁹⁶

²⁸⁷ Nesâî, "Cihâd", 14.

²⁸⁸ Nesâî, "Cihâd", 16.

²⁸⁹ Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, **el-Musannef**, I-XI, Beyrût, Mektebetü'l-İslâmî, 1983, C.V, s.254.

²⁹⁰ İbn Hibbân, "Siyer", 4622.

²⁹¹ İbn Hibbân, "Siyer", 4627.

²⁹² İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim: **el-Kitâbü'l-musannef fi'l-ehâdîs ve'l-âsâr**, I-IX, Beyrût, Dârü'l-Fikr, 1994, C.IV, s.208.

²⁹³ Ahmed b. Hanbel **a.g.e.**, C.III, s.410.

²⁹⁴ Ahmed b. Hanbel **a.g.e.**, C.III, s.481.

²⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C.VI, s.383.

مثل المجاهد في سبيل الله كمثل الصائم القائم بآيات الله لا يفتر من صيام ولا صلاة حتى يرجع

15-Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Sâlih- Süheyl b. Ebî Sâlih- Ebû Muâviye- Ebû Bekir b. Ebî Şeybe (ح) Süheyl b. Ebî Sâlih- Cerîr- Züheyr b. Harb (ح) Süheyl b. Ebî Sâlih- Ebû Avane- Kuteybe b. Saîd²⁹⁷

بهذا الإسناد نحوه

16-Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Sâlih- Süheyl b. Ebî Sâlih- Ebû Avâne- Kuteybe b. Saîd²⁹⁸

مثل المجاهد في سبيل الله مثل القائم الصائم الذي لا يفتر من صلاة ولا صيام حتى يرجع المجاهد في

سبيل الله

17-Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Sâlih- Süheyl b. Ebî Sâlih- Şu'be- Vehb b. Cerîr- Ahmed b. Dâvûd²⁹⁹

مثل المجاهد في سبيل الله ابتغاء وجه الله، مثل القائم المصلي حتى يرجع المجاهد

18-Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Atıyye- Firâsa- Şeybân- Ubeydullah b. Mûsâ- Ebû Bekir b. Ebî Şeybe ve Ebû Kureyb³⁰⁰

...ومثل المجاهد في سبيل الله كمثل الصائم القائم الذي لا يفتر حتى يرجع

Hadis tüm bu kaynaklarda (bir isnad hariç) Ebû Hureyre'den gelmektedir. İbn Huzeyme'de yer alan isnad Ebû Hureyre rivayeti olduğu için Ebû Hureyre'den gelen isnadlar incelenecektir. Metninde *vech* lafzı yer alan isnadlar */yıldız işareti ile gösterilmiştir:

²⁹⁶ Müslim, "İmâre", 110.

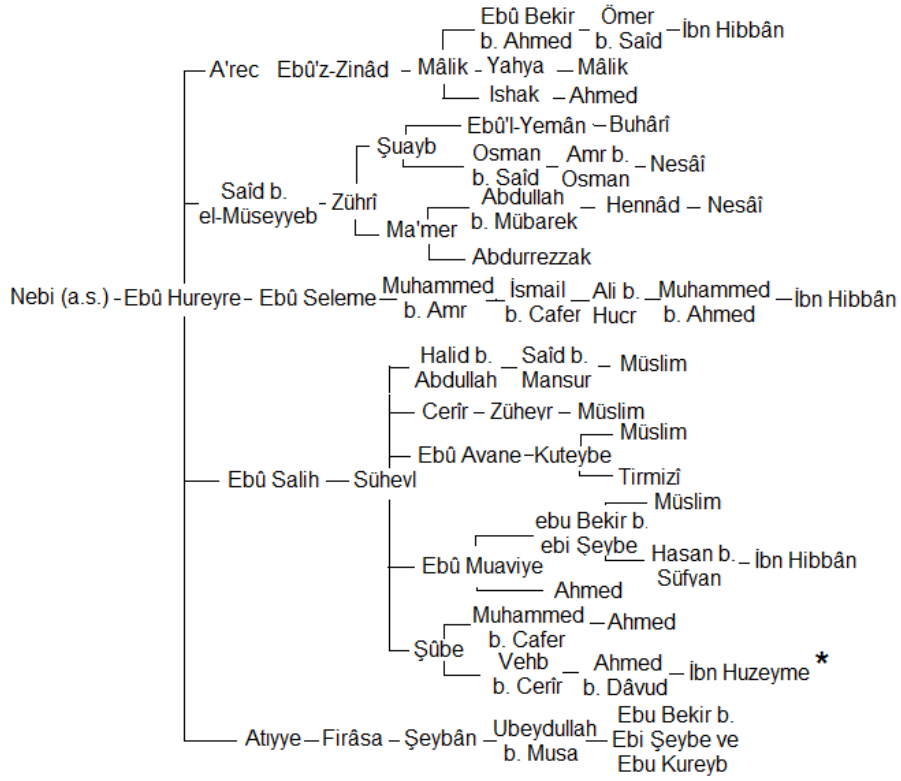
²⁹⁷ Müslim "İmâre", 110.

²⁹⁸ Tirmizî, "Fedâilu'l-Cihâd", 1.

²⁹⁹ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.40.

³⁰⁰ İbn Mâce, "Cihâd", 1.

b. İsnad Şeması

c. İsnad Değerlendirmesi

İbn Huzeyme'nin eserinde hadisi Ebû Hureyre'den Ebû Sâlih es-Semmân rivayet etmektedir. Ravisi ve oğlu olan Süheyl b. Ebû Sâlih hakkında Yahya b. Mâin bir yerde 'hadisi hüccet değil' bir başka yerde 'gevşek'; Ebû Hâtim 'hadisi yazılır, ama delil olmaz' Nesâî 'bir beis yoktur'³⁰¹, İbn Hibbân 'hata eder' demiştir.³⁰² İbn Huzeyme'de yer alan isnadın, bu ravi sebebiyle zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

Ebû Hureyre'den hadisi Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rec, Saîd b. el-Müseyyeb, Ebû Seleme Abdurrahman b. Avf, Zekvân Ebû Sâlih es-Semmân ve Atiyye rivayet etmektedir. Tüm bu isnadların yalnızca bir tanesinin metninde, İbn Huzeyme'de yer alan metinde *vech* lafzının yer aldığı görülmektedir.

Şemada görüleceği üzere İbn Huzeyme hadise *Ebû Sâlih- Süheyl b. Ebû Sâlih - Şu'be b. Haccâc- Vehb b. Cerîr - Ahmed b. Dâvûd* isnadıyla erişir. Bu isnada benzer bir tarik Ahmed b. Hanbel'de yer almaktadır. Her iki kaynakta da hadis *Ebû Sâlih- Süheyl b. Ebû*

³⁰¹ Mizzî, a.g.e., C.XII, s.227.

³⁰² İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, C.IV, s.264.

Sâlih - Şu'be b. Haccâc kanalıyla gelmektedir. Ahmed b. Hanbel Şu'be'den hadisi Muhammed b. Ca'fer aracılığı ile alırken İbn Huzeyme Şu'be'ye *Vehb b. Cerîr- Ahmed b. Dâvûd* ile ulaşmaktadır. Ahmed b. Hanbel'de yer alan metinde *vech* lafzı yer almazken İbn Huzeyme'de bu lafız metne dâhil olmaktadır.

Ebû Hureyre'den *Ebû Sâlih- Süheyl* aracılığıyla diğer kaynaklara dağılan tüm isnadların metinlerinde de bu lafzın yer almıyor olması, İbn Huzeyme'nin metnine bu lafzın sonradan, Şu'be ile arasında yer alan ravilerden birinin tasarrufu sebebiyle dâhil olduğu görüşü ağırlık kazanmaktadır.

d. Metin Değerlendirmesi

Hadis temel kaynaklarda tespit edebildiğimiz isnadlarından yalnızca bir tanesinin metninde, İbn Huzeyme rivayetinde *vech* lafzı yer almaktadır.

Diğer hadis eserlerinde yer alan isnad ve metinlerle karşılaştırıldığında, yalnızca İbn Huzeyme'de yer alan isnadın metninde *vech* lafzının yer alması, ortak ravileri bulunan diğer isnadların hiçbirisinin metninde bu lafzın zikredilmemesi, *vechullah* lafzının bu metne, ravi tasarrufu olarak dâhil olmuş bir kavram olduğunu düşündürmekte ve hadisin aslında bu lafzın olmadığı anlaşılmaktadır.

İncelenen son iki hadiste İbn Huzeyme metinlerinde yer alan *vechullah* lafızlarını *vech* sıfatının delili olarak görmektedir. Her iki hadisin temel hadis kaynaklarında yapılan tetkikinde görüleceği üzere rivayetin aslında “Allah'ın *vechini* dileyerek” ifadeleri yer almamakta, bu idracer sonraki tabakalarda ravi tasarrufu ile metne dâhil olmaktadır. Bu sebeple Allah Resulünün bu hadislerde *vechullah* lafzını zâhirî manasını kastederek zikretmiş olduğu iddiası boşa çıkmaktadır.

4. “Kadının Rabbinin vechine en yakın olduğu an ...” hadisi

(12) حدثنا أبو موسى محمد بن المثنى قال : حدثنا عمرو بن عاصم ، قال : حدثنا
همام ، عن قتادة ، عن مورك ، عن أبي الأحوص ، عن عبد الله ، عن النبي صلى الله عليه
وسلم قال : إن المرأة عورة ، فإذا خرجت استشرفها الشيطان ، وأقرب ما تكون من وجه
ربها وهي في قعر بيتها

“Kadın avrettir. Ne zaman dışarı çıksa şeytan bakışlarını ona çevirir. Kadının Rabbinin vechine en yakın olduğu an, evinin derin yerinde oturduğu zamandır”³⁰³

İbn Huzeyme'nin, eserinde *Nebî (a.s.)- Abdullah- Ebû'l-Ahves- Müverrik- Katâde- Hemmâm- Amr b. Âsım- Muhammed b. el-Müsenna* ve *Abdullah- Ebû'l-Ahves- Ebû İshâk- Şerîk- Yahya b. Âdem- Muhammed b. Râfi'* isnadlarıyla yer verdiği hadisin temel hadis kaynaklarında pek çok farklı metni bulunmaktadır. Hadisin metninin, taktîye uğramış farklı bölümlerinin bulunduğu ve pek çok rivayette ise mevkûf bir hadis olarak yer aldığı görülmektedir. Metinlerini incelediğimiz hadisler, Abdurrezzâk ve İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*, Ebû Dâvûd ve Tirmizî'nin *Sünen*, İbn Huzeyme ve İbn Hibbân'ın *Sahîh*, Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-Kebîr* ve Beyhakî'nin *Şuabu'l-İmân* eserlerinde yer almaktadır:

a. Hadisin İsnad ve Metinleri

1- *İbn Mes'ûd- Ebû'l-Ahves- Humeyd b. Hilâl- Eyyûb- Ma'mer*³⁰⁴

صلاة المرأة في بيتها أفضل من صلاتها فيما سواها، ثم قال: إن المرأة إذا خرجت تشوف لها الشيطان.

2- *İbn Mes'ûd- Ebû'l-Ahves- Humeyd b. Hilâl- Süleymân b. Muğîre- Veki*³⁰⁵

المرأة عورة وأقرب ما تكون من ربها إذا كانت في قعر بيتها فإذا خرجت استشرفها الشيطان

3- *İbn Mes'ûd- Ebû'l-Ahves- Ebû İshâk- Ebû'l-Ahves*³⁰⁶

احبسوا النساء في البيوت فإن النساء عورة وإن المرأة إذا خرجت من بيتها استشر فيها الشيطان وقال لها: إنك لا تمرين بأحد إلا أعجب بك.

4- *Nebî (a.s.)- Abdullah- Ebû'l-Ahves- Müverrik- Katâde- Hemmâm- Amr b. Âsım- Muhammed b. el-Müsenna*³⁰⁷

صلاة المرأة في بيتها أفضل من صلاتها في حجرتها وصلاتها في مخدعها أفضل من صلاتها في بيتها

5- *Nebî (a.s.)- Abdullah- Ebû'l-Ahves- Müverrik- Katâde- Hemmâm- Amr b. Âsım- Muhammed b. Beşşâr*³⁰⁸

المرأة عورة فإذا خرجت استشرفها الشيطان

6- *Nebî (a.s.)- Abdullah- Ebû'l-Ahves- Katâde- Süleymân- Mu'temir- Ahmed b. Mikdâm*³⁰⁹

³⁰³ İbn Huzeyme **a.g.e.**, s.51.

³⁰⁴ Abdurrezzâk, **a.g.e.**, C.III, s.150.

³⁰⁵ İbn ebî Şeybe, **a.g.e.**, C.II, s.159.

³⁰⁶ İbn ebî Şeybe, **a.g.e.**, C.IV, s.54.

³⁰⁷ Ebû Dâvûd, “Salât”, 54.

³⁰⁸ Tirmizî, “Râda”, 18.

المرأة عورة، وإنها إذا خرجت استشرفها الشيطان، وإنها لا تكون إلى وجه الله أقرب منها في قعر بيتها

7- *Nebî (a.s.)- Abdullah- Ebû'l-Ahves- Müverrik- Katâde- Hemmâm- Amr b. Âsım- Muhammed b. el-Müsenna*³¹⁰

إن المرأة عورة، فإذا خرجت استشرفها الشيطان، وأقرب ما تكون من وجه ربها وهي في قعر بيتها

8- *Nebî (a.s.)- Abdullah- Ebû'l-Ahves- Müverrik- Katâde- Sa'd b. Beşîr- Muhammed b. Osmân- Muhammed b. Yahya*³¹¹

بمثله

9- *Nebî (a.s.)- Abdullah- Ebû'l-Ahves- Müverrik- Katâde- Hemmâm- Amr b. Âsım- Muhammed b. Beşşâr*³¹²

صلاة المرأة في بيتها أعظم من صلاتها في حجرتها

10- *Abdullah- Ebû'l-Ahves- Ebû İshâk- Şerik- Yahya b. Âdem- Muhammed b. Râfi*³¹³

إذا لبست المرأة ثيابها، ثم خرجت قيل: أين تذهين؟ فتقول: أعود مريضا، أو أصلي على جنازة، أو أصلي في مسجد، فقيل: وما تريدن بذلك؟، فتقول: وجه الله، والذي لا إله غيره: ما التمسست المرأة وجه الله بمثل أن تقر في بيتها وتعبد ربها

11- *Nebî (a.s.)- Abdullah- Ebû'l-Ahves- Katâde- Süleymân- Mu'temir b. Süleymân- Ahmed b. Mikdâm- Ömer b. Muhammed*³¹⁴

المرأة عورة، وإنها إذا خرجت استشرفها الشيطان، وإنها لا تكون إلى وجه الله أقرب منها في قعر بيتها

12- *Nebî (a.s.)- Abdullah- Ebû'l-Ahves- Müverrik- Katâde- Hemmâm- Amr b. Âsım- Muhammed b. el-Müsenna- Muhammed b. İshâk*³¹⁵

المرأة عورة، فإذا خرجت استشرفها الشيطان، وأقرب ما تكون من ربها إذا هي في قعر بيتها

13- *Abdullah- İbrâhîm- A'meş- Zâide- Muâviye b. Amr- Muhammed b. Nadr*³¹⁶

صلاة المرأة في البيت خير من صلاتها في الدار، وصلاتها في الدار خير من صلاتها خارجه

14- *Abdullah- Ebû'l-Ahves- Ebû İshâk- Şu'be- Amr b. Merzûk- Muhammed b. Hayyân*³¹⁷

إنما النساء عورة، وإن المرأة لتخرج من بيتها، وما بها من بأس فيستشرف لها الشيطان، فيقول: إنك لا تمرين بأحد إلا أعجبته، وإن المرأة لتلبس ثيابها، فيقال: أين تريدن؟ فتقول: أعود مريضا، أو أشهد جنازة، أو أصلي في مسجد، وما عبدت امرأة ربها مثل أن تعبد في بيتها

³⁰⁹ İbn Huzeyme Süleymân et-Teymî rivayetinde olmayan Müverrik isimli ravinin, Hemmâm ve Saîd b. Bîşr rivayetlerinde bulunmasına dikkat çekerek, Muverrik'in isminin yer aldığı isnad konusunda şüpheye düştüğünü, zira Katade'nin bu haberi Müverrik'ten işittiğini bilmediğini söylemektedir. Bkz.

İbn Huzeyme, *Sahîhu İbn Huzeyme*, "İmâme", 175.

³¹⁰ İbn Huzeyme, *Kitâbu't-tevhîd*, 51; İbn Huzeyme, "İmâme", 175.

³¹¹ İbn Huzeyme, *Sahîhu İbn Huzeyme* "İmâme", 175.

³¹² İbn Huzeyme, *Sahîhu İbn Huzeyme* "İmâme", 176.

³¹³ İbn Huzeyme, *Kitâbu't-tevhîd*, 55.

³¹⁴ İbn Hibbân, "Hâzır ve'l-ibâha", 5598.

³¹⁵ İbn Hibbân, "Hâzır ve'l-ibâha", 5599.

³¹⁶ Taberânî, *Mu'cem'ul-kebîr*, C.IV, s.587-588.

³¹⁷ Taberânî, *a.g.e.*, C.IV, s.587.

15-Abdullah- Ebû'l-Ahves- Humeyd b. Hilâl- Ebû Hilâl- Haccâc b. Minhâl- Ali b. Abdulazîz³¹⁸

إن المرأة عورة، وإنها إذا خرجت من بيتها استشرفها الشيطان فتقول: ما رأي أحد إلا أعجبته، وأقرب ما تكون إلى الله إذا كانت في قعر بيتها

16-Abdullah- Ebû'l-Ahves- Humeyd b. Hilâl- Eyyûb- Ma'mer- Abdurrezzâk- Īshâk b. Ībrâhîm³¹⁹

صلاة المرأة في بيتها أفضل من صلاتها في حجرتها، وصلاتها في حجرتها أفضل من صلاتها في دارها، وصلاتها في دارها أفضل من صلاتها فيما سواه"، ثم قال: "إن المرأة إذا خرجت تشرف لها الشيطان

17-Nebî (a.s.)- Abdullah- Ebû'l-Ahves- Müverrik- Katâde- Süveyd Ebû Hâtîm- Muhammed b. Ebân- Mûsâ b. Hârûn³²⁰

المرأة عورة، وإنها إذا خرجت استشرفها الشيطان، وإنها أقرب ما يكون إلى الله وهي في قعر بيتها

18-Nebî (a.s.)- Abdullah- Ebû'l-Ahves- Ebû Īshâk- Şu'be- Behz b. Esed- Abdurrahman b. Bişr- Sâlih b. Muhammed- Muhammed- Ebû Abdullah³²¹

النساء عورة، وإن المرأة لتخرج من بيتها بلباس يستشرفها الشيطان يقول: ما مررت بأحد إلا أعجبته، وإن المرأة لتلبس ثيابها فيقال لها: أين تريدین ؟ فتقول: أعود مريضا، أشهد جنازة، أصلي في مسجد، وما عبت امرأة ربها بمثل أن تعبد في بيتها

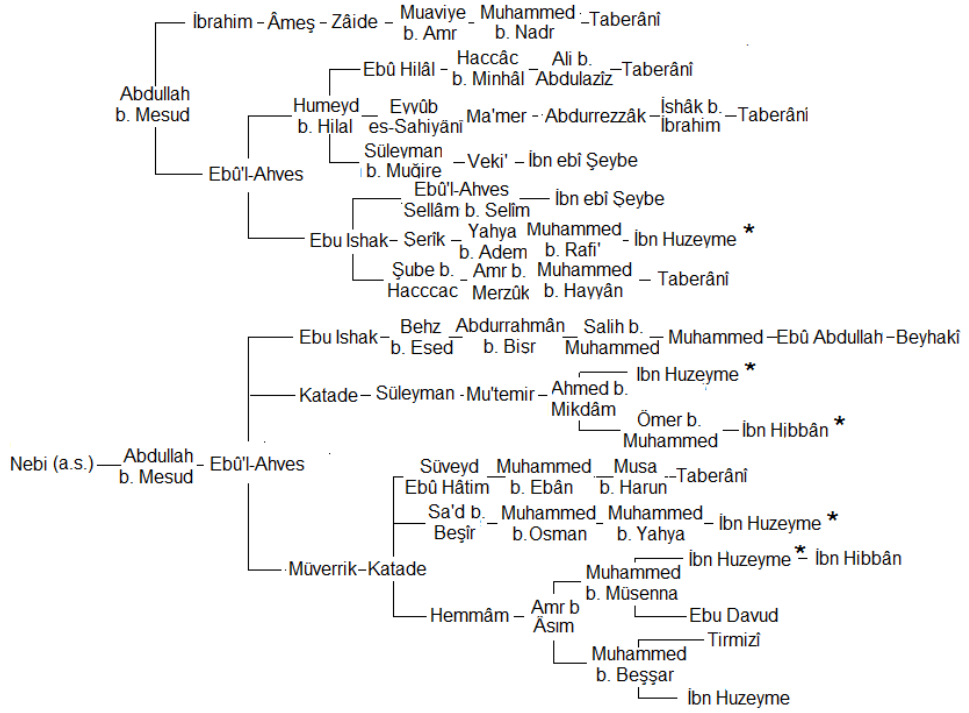
³¹⁸ Taberânî, a.y.

³¹⁹ Taberânî, a.y.

³²⁰ Taberânî, a.g.e., C.V, s.79.

³²¹ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali Beyhakî, Şuabu'l-imân. I-VII, Beyrût, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990. C.VI, s.172.

b. İsnad Şeması

c. İsnad Değerlendirmesi

Abdullah b. Mes'ûd'un hadisi kimi zaman merfû, kimi zaman ise mevkûf rivayet ettiği görülmektedir. Hadisi ondan Ebû'l-Ahves Avf b. Mâlik b. Nadle rivayet etmektedir. Ebû'l-Ahves'in hadisin medâr ravisi olduğu görülmektedir. Abdullah b. Mes'ûd'dan A'meş'in hocası İbrâhîm'in³²² rivayeti munkatıdır. İbrâhîm'in Abdullah b. Mes'ûd'dan rivayeti bulunmamaktadır. Hadis Humeyd b. Hilâl, Ebû İshâk es-Sebiî, Katâde ve Müverrik el-İclî'nin rivayeti ile gelmektedir.

Şemada görüleceği üzere ilk dönem eserlerinden sayılan İbn Ebî Şeybe ve Abdurrezzâk'ın *Musannef*'lerinde hadis, Abdullah b. Mes'ûd'dan mevkûf olarak gelmekte ve *vech* lafzı yer almamaktadır. İncelenen isnadlar arasında İbn Mes'ûd'un kendi sözü olarak gelen hadisler görülmektedir. Kimi zaman benzer lafızları Allah Resulüne de izafe etmesi sebebiyle, bu hadislerin de merfû rivayetler olabilecekleri göz önünde bulundurulmak suretiyle bir değerlendirme yapılacaktır.

³²² A'meş'in hocalarından İbrâhîm et-Teymî ve İbrâhîm en-Nehâî'nin sahabeden rivayetleri olmakla birlikte her ikisinin de Abdullah b. Mesud'dan rivayeti bulunmamaktadır. Bkz. Mizzi, **a.g.e.**, C.II, s.232. İbrâhîm en-Nehâî'nin, İbn Mes'ûd'un oğlu Ebû Abîde'den rivayetleri bulunmaktadır. Bkz. Mizzi, **a.g.e.**, C.II, s.235.

(1) Mevkuf Tarikler

Ebû'l-Ahves'in ravilerinden Humeyd b. Hilâl kanalıyla gelen tariklerde *vechullah* ifadesi bulunmamaktadır.

Ebû İshâk es-Sebiî kanalıyla gelen tarikler İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*, Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-kebîr*, Beyhâkî'nin *Şuabu'l-imân* ve İbn Huzeyme'nin *Kitâbu't-tevhîd* eserlerinde geçmekte ve yalnızca İbn Huzeyme'de yer alan hadisin metninde *vech* lafzı yer almaktadır. Hadisin *Şerîk- Yahya b. Âdem- Muhammed b. Râfi'* isnadında yer alan Şerîk b. Abdullah hafızası kötü, tedlis yaptığı bilinen, aşırı şîî taraftarı, rivayetleri kuvvetli görülmeyen bir ravidir.³²³ İsnad bu ravi sebebiyle zayıftır.

(2) Merfu Tarikler

Hadisin İbn Mes'ûd'dan merfû olarak rivayet edildiği tariklerde de ravisi Ebû'l-Ahves'tir. Hadis Ebû'l-Ahves'ten Ebû İshâk, Katade ve Müverrik el-İclî tarafından rivayet edilmiştir.

Ebû'l Ahves'den Katâde'nin doğrudan rivayetiyle gelen hadis, İbn Hibbân ve İbn Huzeyme'nin *Sahîh* isimli eserlerinde yer almakta ve her ikisinde de *vechullah* lafzı bulunmaktadır. Bu rivayetlerde Katâde hadisi Ebû'l-Ahves'ten almış gözükmektedir. Oysaki Katâde'nin Ebû'l-Ahves'den semai yoktur, hadisi Müverrik kanalıyla Ebû'l Ahves'ten işitmiştir. Dolayısıyla bu isnadlar munkatı' olmaktadır.

İbn Huzeyme'nin *Kitâbu't-tevhîd*'inde hadis bir de *Müverrik- Katâde- Hemmâm- Amr b. Âsım- Muhammed b. Müsennâ* isnadıyla gelmektedir. İsnadda yer alan Hemmâm b. Yahya hakkında Sâcî 'sadûk, hafızası kötü', Ebû Bekir el-Berdîcî 'hadisi yazılır ama delil olmaz' demiştir.³²⁴ Bununla birlikte Katade'den rivayetleri güvenilir görülmüştür.³²⁵ Ravisi Amr b. Âsım için ise 'sadûk, hafızasında zayıflık var' denilmiştir.³²⁶

İbn Huzeyme'nin hem *Sahîh*'inde hem de *Kitâbu't-tevhîd*'inde yer verdiği bu isnadın metninde "*vechullah*" ifadesi yer almaktadır. İbn Hibbân hadisi aynı isnadla

³²³ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, C.IV, s.336.

³²⁴ İbn Hacer, *a.g.e.*, C.XI, s.70.

³²⁵ Mizzî, *a.g.e.*, C.XXX, s.308.

³²⁶ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, C.II, s.72.

hocası İbn Huzeyme'den rivayet eder. İlginç olan şudur ki metinleri hemen hemen aynı olan iki hadisten İbn Hibbân rivayetinde “*vechullah*” ifadesi bulunmamaktadır. Aynı isnadla hadisi Muhammed b. el-Müsenna'dan alan Ebû Dâvûd da hadisin *vech* ve ‘kadın avrettir’ lafızlarına yer vermeyerek yalnızca kadının evinde kıldığı namazın daha faziletli olduğunu bildiren metnine yer vermektedir.

Tirmizî’de yer alan isnadın, İbn Huzeyme’nin *Sahih*’inde geçen bir diğer isnadla benzer olduğu görülmektedir. Hadisi Amr b. Âsım’dan Muhammed b. Beşşâr rivayet etmektedir ve metninde *vech* lafzı bulunmamaktadır. Tirmizî, hadis için ‘*hasen, sahih, garib*’ demektedir.

Toplamda *vech* lafzının bulunduğu dört isnad, tüm kaynaklar arasında yalnızca İbn Huzeyme’nin *Sahih* ve *Kitâbu’t-tevhîd* ve İbn Hibbân’ın *Sahih* eserlerinde yer almaktadır. *Kitâbu’t-tevhîd*’de yer alan rivayetlerden her ikisinin de ravilerinin cerhi sebebiyle zayıf olduğu anlaşılmakta, benzer isnadlarla diğer kaynaklarda yer alan metinlerde ise *vech* lafzının yer almıyor olması sebebiyle de bu lafzın bir ravi tasarrufu olarak metinlerde yer aldığı düşünülmektedir. Böylelikle metninde *vech* lafzı bulunan bu rivayetlerin diğer sahîh isnadlı sika ravilerden gelen hadislerin yanında münker³²⁷ rivayetler oldukları anlaşılmaktadır.

d. Metin Değerlendirmesi

Hadisin İbn Huzeyme’de yer alan mevkûf isnadının metni şu şekildedir:

“Kadın elbisesini giyip dışarı çıktığında ve kendisine ‘nereye gidiyorsun’ diye sorulduğunda ‘bir hasta ziyaret edeceğim’ ya da ‘cenaze namazı kılacağım’ veya ‘mescidde namaz kılacağım’ dediğinde ve kendisine ‘bununla ne amaçlıyorsun’ diye sorulduğunda, ‘Allah’ın vechini’ diye cevap verdiğinde, kendisinden başka ilahın olmadığı Zâta yemin olsun ki kadın evinde oturup, Rabbine ibadet ettiğinde Allah’ın vechinden kazanacağı gibisini (bununla) kazanamaz.”

Hadisin yer aldığı kaynaklarda rivayetin farklı lafızlarla geldiği görülmektedir. Hadislerde şu ifadeler de yer almaktadır:

‘*Kadın avrettir, sokağa çıktığı zaman şeytan ona yönelir.*’

³²⁷ Ravilerinde sika kimsenin olmadığı ferd rivayettir. Bkz. İbn Salâh, **Mukaddime**, s.121.

‘Kadın avrettir, Allah’a en yakın olduğu yer evinin içidir, sokağa çıktığı zaman şeytan ona yönelir.’³²⁸

‘Kadın avrettir, sokağa çıktığı zaman şeytan ona yönelir ve ona ‘seni gören herkes seni begenecek’ der.’³²⁹

‘Kadının evinde kıldığı namaz, başka yerde kıldığından daha faziletlidir. Dışarı çıktığı zaman şeytan yolunu gözler.’³³⁰

‘Kadın (dışarı çıkmak için) kıyafetini giyer, nereye gidiyorsun diye sorulduğunda hasta ziyaret edeceğim, ya da bir cenazeye katılacağım veyahut mescitte namaz kılacağım diye cevap verir. Kadın evinde yaptığı gibi ibadet etmiş olmaz.’³³¹

‘...Allah’ın vechine en yakın olduğu yer evinin içidir.’³³²

5. “Vechinin azameti her şeyi kül eder...” hadisi

(13) حدثنا يوسف بن موسى ، حدثنا جرير ، عن العلاء وهو ابن المسيب ، عن عمرو بن مرة ، عن أبي عبيدة بن عبد الله ، عن أبي موسى ، قال : قال رسول صلى الله عليه وسلم : إن الله لا ينام ، ولا ينبغي له أن ينام ، يخفض القسط ويرفعه ، يرفع إليه عمل النهار قبل الليل ، وعمل الليل قبل النهار ، حجاب النار ، لو كشف طباقها لأحرقت سبحات وجهه كل شيء أدركه بصره ، واضع يده لمسيء الليل ليتوب بالنهار ، ومسيء النهار ليتوب بالليل ، حتى تطلع الشمس من مغربها

*“Allah uyumaz, O’na uyku da gerekmez. Mizanı indirir ve kaldırır. Gündüzün ameli geceden önce, gecenin ameli gündüzden önce ona yükselir. Hicâbı nârdır. Eğer onu açsaydı, vechinin azameti, görüşünün ulaştığı her şeyi kül ederdi. Yed’ini, gecenin kötülüklerini gündüzleri ve gündüzün kötülüklerini geceleri affetmek için koymuştur.”*³³³

a. Hadisin İsnadları

- 1- Nebî (a.s.)- Ebû Mûsâ- Ebû Bürde- Hâkim b. Deylem- Süfyân- Ubeydullah b. Mûsâ- Muhammed b. Osmân
- 2- Nebî (a.s.)- Ebû Mûsâ- Ebû Ubeyde b. Abdullah- Amr b. Mürre- Şu’be- Vehb b. Cerîr- Muhammed b. Abdullah³³⁴
- 3- Nebî (a.s.)- Ebû Mûsâ- Ebû Ubeyde b. Abdullah- Amr b. Mürre- A’lâ b. el-Müseyyeb- Cerîr- Yusuf b. Mûsâ

³²⁸ mevkûf bir rivayettir. İbn ebî Şeybe **a.g.e.**, C.II, s.277.

³²⁹ Mevkûf bir rivayettir. İbn ebî Şeybe, **a.g.e.**, C.III, s.467.

³³⁰ Mevkûf bir rivayettir. Abdurrezzâk, **a.g.e.**, C.III, s.150.

³³¹ Mevkûf bir rivayettir. İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.55. Taberânî, **Mu‘cem’ul-kebîr**, C.IV, s.587.

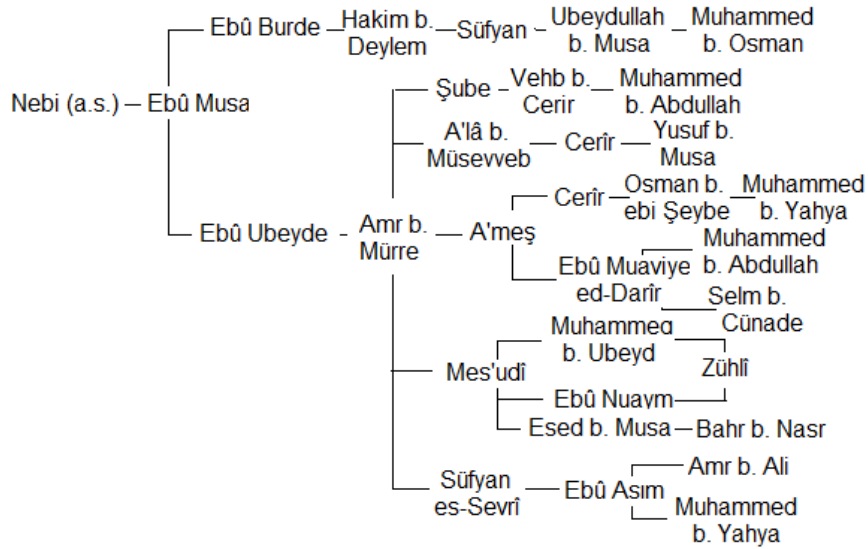
³³² İbn Hibbân, **Sahîhu İbn Huzeyme**, “İmâme”, 175.

³³³ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.56. Ayrıca bkz. Müslim, “İmân”, 293; İbn Mâce, “Mukaddime”, 195; Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C.VII, s.131. Taberânî, **el-Mu‘cemu’l-evsât**, C.VII, s.16, İbn Hibbân, “İmân”, 5.

³³⁴ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.179.

- 4- Nebî (a.s.)- Ebû Mûsâ- Ebû Ubeyde b. Abdullah- Amr b. Mürre- A'meş- Ebû Muâviye ed-Darîr- Muhammed b. Abdullah³³⁵
- 5- Nebî (a.s.)- Ebû Mûsâ- Ebû Ubeyde b. Abdullah- Amr b. Mürre- A'meş- Ebû Muâviye ed-Darîr- Selm b. Cünâde
- 6- Nebî (a.s.)- Ebû Mûsâ- Ebû Ubeyde b. Abdullah- Amr b. Mürre- A'meş- Cerîr b. Abdulhamîd- Osmân b. Ebî Şeybe- Muhammed b. Yahya³³⁶
- 7- Nebî (a.s.)- Ebû Mûsâ- Ebû Ubeyde b. Abdullah- Amr b. Mürre- Mes'ûdî- Muhammed b. Ubeyd ve Ebû Nuaym- Muhammed b. Yahya ez-Zühli
- 8- Nebî (a.s.)- Ebû Mûsâ- Ebû Ubeyde b. Abdullah- Amr b. Mürre- Mes'ûdî- Esed b. Mûsâ- Bahr b. Nasr
- 9- Nebî (a.s.)- Ebû Mûsâ- Ebû Ubeyde b. Abdullah- Amr b. Mürre- Süfyân- Ebû Âsım- Amr b. Ali ve Muhammed b. Yahya

b. İsnad Şeması

c. İsnad Değerlendirmesi

Hadisi Ebû Mûsâ'dan oğlu Ebû Burde³³⁷ ve Ebû Ubeyde rivayet etmektedir. Ferd tarik dışındaki tüm isnadlar Amr b. Mürre'den dağılmaktadır.³³⁸

Hadisin Mûsâ el-Eş'arî'nin oğlu Hâris Ebû Burde'den gelen ferd tarikinde yer alan Ebû Burde'nin ravisi Hakîm b. Deylem'in güvenilir bir kimse olduğu

³³⁵ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.178.

³³⁶ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.60.

³³⁷ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXXIII, s.69.

³³⁸ Diğer kaynaklarda da medâr ravi Amr b. Mürre'dir ve hadisin Ebû Mûsâ'dan başka ravisi bulunmamaktadır. Bkz. Müslim, "İmân", 293; İbn Mâce, "Mukaddime", 195; Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C.VII, s.131. Taberânî, **a.g.e.**, C.VII, s.16., İbn Hibbân, "İmân", 5.

söylenmekle birlikte Ebû Hâtim er-Râzî onun için ‘hadisi yazılır ama delil alınmaz’ demiştir.³³⁹ Ubeydullah b. Mûsâ’nın aşırı şîî taraftarı olduğu söylenmiştir.³⁴⁰

Abdullah b. Mes’ûd’un oğlu Ebû Ubeyde’nin isminin bilinmediği, Buhârî’nin de onun için ‘çokça hata yapardı’ dediği nakledilmektedir.³⁴¹ Hadisi ondan alan Amr b. Mürre mürciî bir ravidir.³⁴²

Cerîr b. Abdulhamîd tedlis yapmakla itham edilmiş, ömrünün sonlarında su-i hıfza uğramış bir ravidir.³⁴³ Hadisi A’mes’den (عن) lafzi ile rivayet etmiştir.³⁴⁴ Yusuf b. Mûsâ sadûk bir ravidir.³⁴⁵

Esed b. Mûsâ hakkında ibn Hazm ‘zayıf, hadisi münker’; Abdulhak ‘delil alınmaz’ demiştir.³⁴⁶

İsnadların Ebû Ubeyde hakkındaki cerh lafızları sebebiyle zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

d. Metin Değerlendirmesi

Nevevî (v.676) hadisin metninde yer alan hicâb lafzının ru’yete mani olan bir şey olduğunu söylemektedir. Yoksa örtü, perde anlamında bir hicâb Cenâb-ı Hakk için düşünülemez. Hicâb sınırlı varlıklar için kullanılan bir şeydir. Burada ru’yete mani olan şey olarak nur ve ateş lafzı kullanılmaktadır. Zira normalde her ikisi de yaydıkları ışınlar ile görüşü engelleyen varlıklardır. Zâtı ‘ilâhî’nin *vechi* ile ‘bakışının mahlûkattan değdiği’ ile kastedilen, O’nun bütün kâinâtı ihata eden görüşüdür. ‘Mahlûkattan gözünün değdiği her şey’ derken kastedilen yakınlık-uzaklık mesafesi değildir. Anlamı ‘ru’yete engel olan şey kaldırılrsa ki o nur ya da ateş olarak isimlendirilen hicâbdır. O bütün yarattıklarına tecelli eder ve varlığının azameti, bütün yarattıklarını küle eder’ şeklindedir.³⁴⁷

Suyutî (v.911) de hicâbın Cenâb-ı Hakk için söz konusu olamayacağını, onun cisimlere ait bir eşya olduğunu söylemekte, ‘hicâbı nurdur’ lafzından ru’yete mani

³³⁹ Mizzî, **a.g.e.**, C.VII, s.195.

³⁴⁰ Mizzî, **a.g.e.**, C.XIX, s.169.

³⁴¹ İbn Hacer, **Tehzîbu’t-Tehzîb**, C.V, s.76.

³⁴² Mizzî, **a.g.e.**, C.XXII, s.234.

³⁴³ Bkz. İbn Hacer, **a.g.e.**, C.II, s.76.

³⁴⁴ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.96.

³⁴⁵ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXXII, s.467.

³⁴⁶ İbn Hacer, **a.g.e.**, C.I, s.260.

³⁴⁷ Nevevî, **Şerhu’n-Nevevî, alâ sahîh-i Müslim**, C.II, s.17.

olan nurun kastedildiğini anlamaktadır. *Vech* ile kastolunan ise zat-ı İlâhîdir. Dolayısıyla mana, şayet dünyada ru'yete mani olan nur veya kimi rivayetlerde nâr/ateş olarak geçen hicâb ortadan kalkarsa, O'nun kulları üzerindeki tecellisi ile zatının azameti bütün mahlûkatı kül edecektir. Allah Resulü Araplarla onların anlayacağı şekilde konuşmuş ve mecaz kullanmıştır.³⁴⁸

Nevevî'nin ve Suyuti'nin *vech* ile kastolunanın zat-ı ilahi olduğu yönündeki görüşlerine itiraz edenler de olmuştur. İmam Vellevî böyle bir anlamının *vech* sıfatını nefyetmek olacağını ve bunun da yanlış olduğunu söylemektedir. Zira *vech* Cenâb-ı Hakk'ın Kitab'ında da ispat ettiği³⁴⁹ bir sıfatıdır.³⁵⁰

İmam Sindî (v.1138) de hadisi tevil yolunu seçerek, mizanın indirilmesi ve kaldırılmasından, amellerin Cenâb-ı Hakk'a yükseltilmesi ve rızıkların kullara gönderilmesini anlamaktadır. Ayrıca hicâbın gören ile görüleni örten manasında olduğunu, Cenâb-ı Hakk'ın nur hicâbının açılmasının, onu görecektir. *Vech* lafzını tartışmayan Sindî, ru'yet ve ahirette ru'yet konusunu ele almayı yeterli görmüştür.³⁵¹

İbn Huzeyme bu hadisteki *vech* lafzını da kesinlikle tevil etmez. Cenâb-ı Hakk'ın bir *vechi* vardır ve bu *vech* nur, ışık ve parlaklık sahibidir. Şayet örtüsü kalksa, *vechin* azametinden gözün idrak ettiği her şey yanıp kül olacaktır. Fani dünyada hiçbir beşer onu göremez, zira dünya ehli için gizlenmiştir. İnsanoğlunun sahip olduğu yüze gelince, Cenâb-ı Hakk ona helâkı ve fânî olmayı yazmıştır. Ondan ikram ve celal vasıflarını nefyetmiştir. Allah'ın kendi *vechi* için vasıflandırdığı, nur, ışık, parlaklık gibi vasıflardan da uzaktır. İnsanoğlunun yüzünün dünya ehline ulaşan bakışı ne bir kılı, ne de daha fazlasını yakabilir. Çünkü Cenâb-ı Hakk ona öyle bir kudret vermemiştir. İnsanoğlunun *vechi* muhdes, mahlûk ve fânîdir. Hepsî ölecektir. Sonra çürüyecektir. Çürüdükten sonra Cenâb-ı Hakk onu yeniden ortaya çıkaracaktır. Akıllı olan ve arap dilini bilen bir kimse, bu *vechin* diğeriyle benzediğini söyleyemez,

³⁴⁸ Ebü'l-Fazl Celaledin Abdurrahman b. Ebi Bekr es-Suyûtî, **ed-Dibâc ala Sahih-i Müslim b. el-Haccâc**, I-VI, Beyrût, Dârü'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, t.y. C.I, s.326.

³⁴⁹ Rahman 55/27.

³⁵⁰ Muhammed b. Ali b. Âdem Mûsâ İsyubi el-Vellevî, **Meşâriku'l-envârî'l-vehhâce ve metâli'l-esrârî'l-behhâce fi şerhi Süneni'l-İmâm İbn Mâce**, I-IV, Riyâd, Daru'l-Muğni, 2006, C.IV, s.149.

³⁵¹ Ebü'l-Hasan Nureddin Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî, **Şerhu Süneni İbn Mâce el-Kazvîni**, I-II, Beyrût, Dârü'l-Cil, t.y. C.I, s.85-86.

sırf Allah kendi vechini vech diye isimlendirdi diye, bunun insanoğlunun vechi ile benzer olduğunu düşünemez.³⁵²

İbn Huzeyme hadislerde yer alan vech lafzını tevil eden Cehimyye'yi şu sözlerle eleştirmektedir:

Muattıla Cehmiyye, Allah'ın kitabında zikrettiği, bizlerin de okuduğu ayetlerde geçen, Resulullah'tan rivayet edilen haberlerde yer alan vech ifadesinin Arapların kullandığı, “sözün amacı”, “kumaşın yüzü”, “evin cephesi” kelimelerindeki vech ile aynı manada olduğunu ve vechin mahlûkun sıfatlarından olduğunu iddia etmektedirler. Bu rezil bir iddia ve söylediklerinin en çirkinidir.

Onlara şöyle söylenir: “insanoğlunun kelâmı, ev, elbise, bunlar mahlûk değil midir? Bununla birlikte ‘Allah'ın vechi’ ifadesini Arapçadaki ‘sözün amacı’, ‘elbisenin yüzü’ ‘evin cephesi’ ifadelerindeki vech ile benzeten kişi, Allah'ın vechini cansızların vechi ile benzetmiş olmaz mı? Sünnet ehli Allah'ı, mahlûka benzemekten istisna eder. Halbuki asıl siz bu cahilce sözlerinizle yaratıcıyı cansızlara benzetmiyor musunuz?

6. “Kendi suretinde yarattı...” hadisi

(14) حدثنا أبو موسى ، محمد بن المشي قال : حدثنا يحيى بن سعيد ، عن ابن

عجلان ، عن سعيد ، عن أبي هريرة ، رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم قال
إذا ضرب أحدكم فليجنب الوجه ، ولا يقل : قبح الله وجهك ووجه من أشبه وجهك ، فإن
الله خلق آدم على صورته

“Sizden biriniz bir başkasına vurduğunda yüzünden uzak dursun ve ‘Allah senin yüzünü ve senin yüzüne benzeyenin yüzünü çirkin etsin’ demesin. Zira Allah Âdem’i kendi suretinde yaratmıştır.”³⁵³

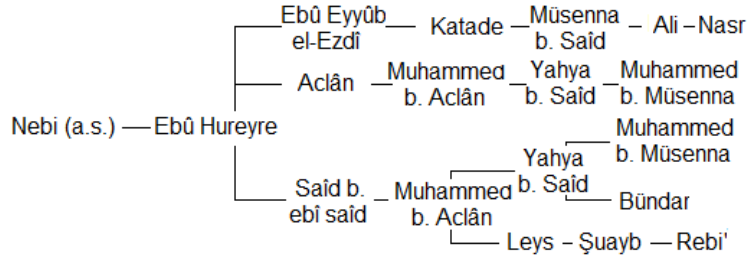
a. Hadisin İsnadları

1. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Eyyûb el-Ezdî Abdülmelik b. Mâlik- Katâde- Müsennâ b. Saîd- Ali b. Nasr- Nasr b. Ali
2. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Aclân- Muhammed b. Aclân- Yahya b. Saîd- Ebû Mûsâ
3. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Saîd b. Ebî Saîd- Muhammed b. Aclân- Yahya b. Saîd- Muhammed b. Müsennâ
4. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Saîd b. Ebî Saîd- Muhammed b. Aclân- Yahya b. Saîd- Bundâr
5. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Saîd b. Ebî Saîd- Muhammed b. Aclân- Leys- Şuayb b. Leys- Rebî' b. Süleymân

³⁵² İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.66.

³⁵³ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.94. Benzer rivayet için bkz, Müslîm, “Birr ve’s-sıla”, 112, Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C.VII, s.222; Abdurrezzâk b. Hemmâm, **a.g.e.**, C.IX, s.444 ve 445; Buhârî, **el-Edebü'l-müfred**, s.84.

b. İsnad Şeması

c. İsnad Değerlendirmesi

Hadisi Ebû Hureyre'den alan Ebû Eyyûb el-Ezdî'nin asıl adının Yahya veya Habîb b. Mâlik olduğu söylenmektedir.³⁵⁴

Aclân, Fatıma binti Utbe'nin mevlasıdır.³⁵⁵ İbn Hibbân'ın *Sikât*'ında adı geçen bir tabiidir.³⁵⁶ Hadisteki ravisi, oğlu Muhammed b. Aclân'dır.

Muhammed b. Aclân, hadisi babası Aclân'dan ve Saïd b. Ebî Saïd el-Makburî'den rivayet etmektedir. Muhammed b. Aclân, Saïd'den rivayetlerinde kimi zaman karışıklığa sebep olduğu için eleştirilmiştir. Saïd'den, babasından veya başka bir raviden işittiği rivayetleri kimi zaman karıştırıp Ebû Hureyre'den doğrudan rivayette bulunduğu gerekçesiyle cerh edilmiştir.³⁵⁷ Bu hadisi de bir seferinde babasından, bir başka seferinde ise Saïd b. Ebî Saïd'den rivayet etmiş olması dikkat çekmektedir.

Muhammed b. Aclân'ın yer aldığı isnadların, bu ravinin cerhi sebebiyle zayıf oldukları anlaşılmaktadır.

d. Metin Değerlendirmesi

Suret hadisi³⁵⁸ olarak meşhur olan bu rivayet temel hadis kaynaklarında da yer almakta olup 'kendi suretinde' lafzının merciînin neresi olduğu hususu derin tartışmalara sebebiyet vermiştir.

İbn Huzeyme'nin eserinde hadisi bölerek rivayet ettiği de görülmektedir. Bir isnadın metninde de "eğer sizler savaştığınız olursanız..." ifadesi yer almaktadır.³⁵⁹

³⁵⁴ Mizzî, a.g.e., C.XXXIII, s.61

³⁵⁵ Mizzî, a.g.e., C. XIX, s.516.

³⁵⁶ İbn Hibbân, *Sikât*, C.V, s.278.

³⁵⁷ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, C. IX, s.342.

³⁵⁸ Bu hadis üzerine yazılmış bir makale bulunmaktadır. Bkz. Hüseyin Kahraman, "Suret Hadisi Üzerine Bağlam Esaslı Bir Tahlil Denemesi" Hadis Tetkikleri Dergisi, İstanbul-2003. Yıl:1 sayı:1 s.51-70.

Müstakil çalışmalara konu olan bu hadis, kaynaklarda bazı lafız değişiklikleri ile birlikte yer bulmaktadır. Kimi tariklerinde, yüze vurmadan sakındırma kısmının yer aldığı, fakat Âdem'in kendi suretinde yaratıldığı bilgisinin yer almadığı görülmektedir.³⁶⁰ Bununla birlikte hadisin bu lafız ile zayıf olduğunu iddia edenlere İshâk b. Rahuye şiddetle karşı çıkmakta bu kişileri bid'atçı olarak nitelendirmektedir.³⁶¹ Nitekim Ahmed b. Hanbel hadis hakkında 'çamur şeklinde (yarattı)' lafzının mahiyeti hakkında sorulduğunda, 'bu Cehmiyye'nin sözüdür' demiştir.³⁶²

'Kendi suretinde yarattı' ifadesinde zamirin kime râci' olduğu konusunda ihtilaflar bulunmaktadır. Temel olarak zamirin merciî konusundaki görüşler şu şekildedir:

1. *Zamir Âdem (a.s.)'a râci'dir diyenler:*

İbn Hacer Âdem peygambere râci' olduğu görüşünde olanların Allah'ın Âdem'i vasıfları üzere, yani hayvanlardan üstün halleri üzere yarattığını kastettiklerini söyleyerek bu görüşü mantıklı bulur.³⁶³ Âdem (a.s.) ile ilgili gelen ve 'altmış zira boyunda yaratıldı' hadisleri de bu görüşü kabul edenlerin delilleri arasındadır.³⁶⁴

2. *Zamir vurulan kişinin kendisine râci'dir diyenler:*

Bu görüşü savunanların delili, kimi rivayetlerde yer alan 'Allah senin yüzünü ve senin yüzüne benzeyen yüzünü çirkin etsin' lafzıdır. İbn Kuteybe'ye göre bu görüş pek kabul görmemekte ve dahası mana itibariyle de bir fayda vermemektedir.³⁶⁵

3. *Zamir Cenâb-ı Hakk'a râci'dir diyenler:*

Bu grup hadisin 'Rahman'ın suretinde' lafzıyla rivayetini de delil alarak suret ile kast olunanın sıfatlar olduğunu kabul etmektedir. Nitekim Âdem (a.s.)'ın akıl,

³⁵⁹ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.95.

³⁶⁰ Bkz. Buhârî, "İtk" 20, Müslim, "Birr ve's-sıla" 112, Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C.IX, s.314.

³⁶¹ Ebu Bekr Muhammed b. Hüseyin b. Abdullah el-Bagdadi Acurrî, **eş-Şeri'a** I-II, Riyâd, Darü'l-Fazile, 2007, C.I, s.675; Ebû Abdullah Ubeydullah b. Muhammed b. Muhammed Ukberi İbn Batta, **el-İbâne an şerâti'l-firaki'n-nâciye ve mücânebetü'l-firaki'l-mezmume**, C.IX, Riyâd, Dâru'r-Raye, 1994, C.VI, s.266.

³⁶² İbn batta, **a.g.e.**, C.VI, s.265.

³⁶³ İbn Hacer, **Fethü'l-Bârî**, C.V, s.217.

³⁶⁴ Zamirin merciî konusundaki görüşler için bkz. Hüseyin Kahraman, **a.g.e.**, s.53-54.

³⁶⁵ İbn Kuteybe, **Te'vîlu muhtelifi'l-hadîs**, s.143.

konuşma gibi özelliklerle mahlûkatın en üstünü seçilmiş ve yalnızca Cenâb-ı Hakk’a mahsus olan secde ile şerefendirilmiş ve meleklerin ona secde etmesi emredilmiştir.³⁶⁶

İbn Huzeyme’nin bu hadise eserinde yer vermesinin sebebi subutunu ispat etmeye gayret ettiği sıfatlara delil getirme şeklindeki genel tavrının aksine, hadisin metninde yer alan kendi suretinde ifadesinde kast olunanın Cenâb-ı Hakk değil, yüzüne vurulan ve kötülen kişi olduğunu göstermektir. Nitekim hadisin yanlış şekilde teviline sebebiyet veren cahil kişilerin anladığının aksine Allahu Teâlâ’nın vechi, yarattıklarının vechine benzemekten münezzehtir.

İbn Huzeyme / خلق آدم على صورته / kendi suretinde yarattı’ hadisinde yer alan zamirin, kendisine vurulan kişiye râcî olduğunu kabul edenlerdendir. O’na göre, Allah âdemi kendisine vurulan kişinin suretinde yaratmıştır. Allah, o kişiye vurduğunda ve onunla savaştığında yüzünden sakınmasını, ‘senin yüzünü ve senin yüzüne benzeyeni çirkin etsin’ şeklinde konuşmamasını söylerken, birbirine benzeyen insanoğlu yüzünden kişinin Âdem (a.s.)’a kötü konuşmasını yasaklamak istemiştir. Çünkü insanoğlunun atası O’dur ve şayet insanoğlunun yüzleri babalarının yüzlerine benziyor ise söz ona kadar gidecektir.³⁶⁷ Ebû Hâtim er-Râzî’nin (v.277) ‘Şayet bir kişi Müslüman kardeşinin yüzüne vurursa, Allah’ın Âdem (a.s.)’ı suretinde yarattığı bir vech vurmış olur demektir’,³⁶⁸ sözüne ve bu yorumlara bakılınca ilk iki görüşün benzer olduğu söylenebilir.

7. “Rahman’ın suretinde...” hadisi

İbn Huzeyme ‘Kendi suretinde yarattı’ hadisinde zamirin merciînin Cenâb-ı Hakk olduğunu iddia edenlerin delil getirdiği bir başka hadise yer vermekte ve hadisin zayıf olduğunu göstermek suretiyle bu iddiayı çürütmek istemektedir. Rivayet şu şekildedir:

(15) حدثنا به يوسف بن موسى ، قال : حدثنا جرير ، عن الأعمش ، عن حبيب بن أبي ثابت ، عن عطاء بن أبي رباح ، عن ابن ع مر ، قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : لا تقبحوا الوجه فإن ابن آدم خلق على صورة الرحمن

³⁶⁶ Mâzerî, *el-mu’lim bi fevâidi Müslîm*, C.III, s.300-301.

³⁶⁷ İbn Huzeyme, *a.g.e.*, s.96.

³⁶⁸ İbn Hibbân, “Hazr ve’l-ibâha”, 5605.

“Yüze vurmayın! Zira insanoğlu Rahman’ın suretinde yaratılmıştır.”

Hadis eserde *Nebî (a.s.)- İbn Ömer- Atâ b. Ebî Rabâh- Habîb b. Ebî Sâbit- A’miş- Cerîr- Yusuf b. Mûsâ* ve *Nebî (a.s.)- Atâ b. Ebî Rabâh- Habîb b. Ebî Sâbit- Süfyân- Abdurrahman b. Mehdî- Muhammed b. Müsennâ* isnadlarıyla yer almaktadır. İlk isnad Abdullah b. Ömer rivayetiyle gelirken, İkinci isnad Atâ b. Ebî Rabâh’ın mürsel rivayetidir. Her iki isnadda da Atâ’dan hadisi Habîb b. Ebî Hâbîb almaktadır.

İsnadların ortak ravisi Habîb b. Ebî Sâbit tabiîn tabakasına mensup olup pek çok tadil lafzıyla anılmasının yanı sıra, meşhur müdellis raviler arasında adı geçen bir isimdir.³⁶⁹ Habîb b. Ebî Sâbit’in, A’miş’e “Şayet bir kimse bana senden duyduğu hadisi bildirse, ben o hadisi, senden rivayet etmekte bir sakınca görmem” dediği rivayet edilmekte³⁷⁰ özellikle Atâ b. Ebî Rabâh’tan itibar edilemeyecek pek çok rivayetinin bulunduğu, ondan gelen hadislerinin mahfuz olmadığı söylenmektedir.³⁷¹ A’miş’in kendisinden semâi olduğu halde hadisi Habîb’den (عن) lafzi ile rivayet ettiği dikkat çekmektedir.³⁷²

Cerîr b. Abdulhamîd tedlis yapmakla itham edilmiş, ömrünün sonlarında su-i hıfza uğramış bir ravidir.³⁷³ Hadisi A’miş’den (عن) lafzi ile rivayet etmiştir.³⁷⁴ Müellifin hocası Yusuf b. Mûsâ ise sadûk bir ravidir.³⁷⁵

İbn Huzeyme’ye göre bu iki isnadda toplam üç illet vardır. Bunlardan birincisi Süfyân es-Sevrî’nin hadisi irsâl edip İbn Ömer’in adını zikretmemesidir. Zira A’miş tarihinde sahâbi ravisi Abdullah b. Ömer’in adı açıkça gözükmektedir. İkinci olarak A’miş’in müdellis bir ravi olması ve Habîb b. Ebî Sâbit’ten hadisi işitenin kim olduğunu söylememesidir. Üçüncü illet ise, tedlis yaptığını gizlemeyen³⁷⁶ ve Atâ’dan hadisi alan kişinin kim olduğunu söylemeyen Habîb b. Ebî Sâbit’tir.³⁷⁷

³⁶⁹ Süleymân b. Eş’as b. İshâk b. el-Ezdi Ebû Dâvûd es-Sicistani, **el-Merâsil**, Beyrût, Müessesetü’l-Risâle, 1988, s.357.

³⁷⁰ Ebû Saîd Salâhuddin Halîl b. Keykeldî b. Abdullah el-Alâî, **Câmiu’t-tahsîl fî ahkâmî’l-merâsil**, Beyrût, Âlemü’l-Kütüb, 1986, s.105.

³⁷¹ İbn Hacer, **Tehzîbu’t-Tehzîb**, C.II, s.179.

³⁷² İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.96.

³⁷³ Bkz. İbn Hacer, **a.g.e.**, C.II, s.76.

³⁷⁴ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.96.

³⁷⁵ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXXII, s.467.

³⁷⁶ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.99.

³⁷⁷ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.99.

Suret hadisinin bir diğerk şekli olan bu hadis, zamirin mercî konusunda tartışmalara mahal bırakmayacak bir lafız ile gelmektedir. Rivayet bir önceki ile oldukça benzerdir. Fakat bu rivayette zamirin mercî müphem değildir.

İbn Huzeyme rivayetin sahîh olmadığını ortaya koyduktan sonra “şayet sahîh bir haber olsaydı” diyerek rivayetin sıhhati sâbit olması durumunda nasıl tevil edeceklerini izaha çalışmaktadır. Bu durumda O’na göre mana ‘Allah’a suret atfetmek’, ‘Allah’a yaratma atfetmek’ şeklinde olmaktadır. Allah mahlûkatı yarattığı için O’na yaratma izafe edilir. O sebeple, ‘O’na sureti veren Allah olduğu için suret Cenâb-ı Hakk’a izafe edilmiştir’ denir. Ayetlerde geçen “Allah’ın devesi”³⁷⁸, “Allah’ın yarattıkları”³⁷⁹, “Allah’ın arzı”³⁸⁰ ve “Allah’ın fitratı”³⁸¹ ifadeleri de bunun delilidir. Allah kendisine deveyi, yaratmayı, yeryüzünü ve fitratı izafe etmiştir.³⁸²

İbn Huzeyme, Allah’ın *yed, ayn, vech, nefis, ricl, isba*’ v.b. sıfatlarını hiçbir şekilde tevil etmemekte, aksine bu lafızların zâhirî anlamları üzerine açıklamalarda bulunmaktadır. Bununla birlikte suret hadisinde yer alan ‘Rahman’ın sureti’ lafzını bir sıfat olarak kabul etmemekte ve tevil etmektedir. Müellif ‘Rahman’ın sureti’ lafzının yer aldığı rivayetin sahîh olmadığını düşünmekte ve rical tenkidi ile hadisin illetlerini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte hadiste geçen lafzın ne anlam ifade edeceği yönünde ayrıca bir teville girişmesi bir çelişki oluşturmaktadır. Nitekim hadisleri anlamada zâhirî bir bakış açısını genel bir tutum edinen müellifin, kendi görüşüne muhalif bir delili, sahîh olmadığını kabul edip beyan etmekle yetinmeyerek, “şayet sahîh olsaydı” demek suretiyle rivayeti anlamlandırmaya çalışması çelişkili bir durumdur.

İbn Huzeyme’nin yalnızca ravi tenkidi ile zayıf bulduğu rivayetin sahîh olduğunu söyleyenler de vardır. Nitekim İshâk b. Rahuye ve Ahmed b. Hanbel’den hadisin ‘Rahman’ın sureti üzere’ lafzı ile rivayetin sahîh olduğu görüşü nakledilmiştir. Ahmed b. Hanbel’in oğlu Abdullah, babasına ‘Allah Âdem’i kendi

³⁷⁸ A’râf 7/73.

³⁷⁹ Lokman 11/31.

³⁸⁰ Nisâ 4/97; A’râf 7/128.

³⁸¹ Rûm 60/30.

³⁸² İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.99.

suretinde (yani insan suretinde) yarattı' hadisi sorulduğunda, O'nun 'bu Cehmiyye'nin söylediği bir yalandır' şeklinde cevap verdiğini haber vermiştir.³⁸³

Mâzerî, *Sahih-i Müslim*'de yer alan 'kendi suretinde yarattı' lafzının hadiste sâbit olduğunu söylemektedir. 'Rahman'ın suretinde yarattı' şeklindeki gelen rivayetleri ise hatalı bulan Mâzerî bunun zamirin merciî konusunda vehm eden bir ravinin eklemesi olduğunu düşünmektedir.³⁸⁴

İbn Kuteybe ise 'Rahman'ın suretinde' lafzının bir sıfat olarak kabul edilmesi gerektiğini, bunun *yed*, *ayn*, *ısba*' gibi sıfatlardan farklı olmadığını, sadece bunlara Kur'ân da geçtiği için aşına olduğumuzu ve kabullendiğimizi söylemektedir. Ona göre bu lafızlara iman ettiğimiz gibi suret kelimesinin de bir sıfat olduğunu tasdik etmeli ve keyfiyetini düşünmeden iman etmeliyiz.³⁸⁵

İbn Kuteybe'nin bu kısmı 'Suretlere benzemeyen bir suret' şeklinde yorumladığını söyleyen ve buna karşı çıkan Mâzerî, suretin terkîb ifade ettiğini mürekkeb bir varlığın, muhdes bir varlık demek olduğunu ve bunun da Cenâb-ı Hakk için tahayyül edilemeyeceğini söylemekte, böylesi bir yorumun ehl-i bidat gruplarının Cenâb-ı Hakk için 'cisimlere benzemeyen bir cisim' benzetmesi yapmalarından hiçbir farkının olmadığını altını çizmektedir. İbn Kuteybe'nin 'Âdem'in Rahman'ın suretinde yaratıldığı' şeklindeki kabulünün ardından 'Rahman'ın sureti, suretlere benzemeyen bir suretti' tevilinin çelişkisine dikkat çeken Mâzerî, zamirin merciî konusundaki görüşlere yer verir.³⁸⁶

Nevevî'ye (v.676) göre suret hadisinde yüze vurmaktan sakındırılmasının sebebi, yüze duyulan ihtiramdır. Yüz narin bir uzuvdur, mevcut organları da aynı şekilde narin ve önemlidir. Yüze vurulduğu takdirde bu organlar zarar görür ve kişiyi geri dönülmez bir biçimde kusurlandırabilir. Hadisin sıfat hadislerinden birisi olduğunu kabul eden Nevevî cumhurun tevil etmeden ve zâhirînin murad edilmediğini kabul ederek manayı tasdik ettiklerini tekrar eder.³⁸⁷ O'na göre bu hadisin metnindeki zamirin racî olduğu yerin Âdem (a.s.) olduğu açıktır. Kastolunan

³⁸³ Bkz. İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, C.V, s.217.

³⁸⁴ Mâzerî, *a.g.e.*, C.III, s.299.

³⁸⁵ İbn Kuteybe, *a.g.e.*, s.145.

³⁸⁶ Mâzerî, *a.g.e.*, C.III, s.299.

³⁸⁷ Nevevî, *a.g.e.*, C.VIII, s.390.

mana onun ilk yaratıldığındaki suret üzere olduğu, cennette nasıl ise yeryüzünde de öyle yaşadığı ve öyle vefat ettiğidir.³⁸⁸

8. “Altmış zira boyunda...” hadisi

İbn Huzeyme ‘*Kendi suretinde yarattı*’ hadisinde zamirin merciînin kişinin kendisi olduğu şeklindeki görüşünü destekleyen bir başka hadise daha yer verir. Rivayet şu şekildedir:

(16) أبا موسى محمد بن المثنى قال : حدثنا أبو عامر عبد الملك بن عمرو ، قال :
حدثنا المغيرة وهو ابن عبد الرحمن ، عن أبي الزناد ، عن موسى بن أبي عثمان ، عن أبيه ،
عن أبي هريرة ، عن النبي صلى الله عليه وسلم قال : خلق الله آدم على صورته ، وطوله
ستون ذراعاً

“Allah Âdemi kendi suretinde, altmış zira boyunda yarattı.”³⁸⁹

Hadis eserde *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Osmân- Mûsâ b. Ebî Osmân- Ebû 'z-Zinâd- Muğîre b. Abdurrahman- Abdumelik b. Amr- Muhammed b. Müsennâ ve Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Hemmâm b. Münebbih- Ma'mer- Abdurrezzâk- Abdurrahman b. Bişr* isnadlarıyla gelmektedir. İlk isnadda hadisi Ebû Hureyre'den Ebû Osmân et-Tebbân rivayet etmektedir. Ebû Osmân orta yaşlı tabiinler tabakasına mensup meçhul bir ravidir. Tam ismi konusunda ihtilaf vardır. Yalnızca Ebû Hureyre'den rivayeti bilinmektedir. Buhârî *Sahih*'inde ve *el-Edebü'l-müfred*'inde onun rivayetine yer vermiştir. Hakkında herhangi bir cerh tadil lafzı bulunmamaktadır.³⁹⁰ Hadisi kendisinden oğlu Mûsâ b. Ebî Osmân rivayet etmektedir.³⁹¹ Mûsâ'dan hadisi alan Ebû 'z-Zinâd'ın gerçek adı, Abdullah b. Zekvândır.³⁹² Ravisi Muğîre b. Abdurrahman hakkında Yahya b. Maîn ‘bir şey değildir’, Ebû Dâvûd bir seferinde ‘sâlih’, bir başka seferinde ‘bir beis yoktur’ demişlerdir. Nesâî'ye göre ise kuvvetli değildir,³⁹³ garip rivayetleri olduğu belirtilmiştir.³⁹⁴ İlk isnadın bu ravi sebebiyle zayıf olduğu anlaşılmaktadır. Hadisin metninde görüleceği üzere müellifin rivayeti hocasından hangi yöntemle aldığı da belirtilmemiştir.

³⁸⁸ Nevevî, **a.g.e.**, C.IX, s.183.

³⁸⁹ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.102.

³⁹⁰ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXXIV, s.71.

³⁹¹ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXIX, s.115.

³⁹² Mizzî, **a.g.e.**, C.XIV, s.471.

³⁹³ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXVIII, s.389.

³⁹⁴ İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, C.II, s.270.

Hadisin diğer isnadının metni bir hayli ilginçtir:

Allah Resulü şöyle buyurdu: “Allah Âdem’i kendi suretinde, altmış zira boyunda yarattı ve ona ‘Git şuradaki melekler topluluğa selam ver, sana nasıl cevap vereceklerini iyi dinle, senin selamına verecekleri cevap, senin zürriyetinin selamlaşması olacak’ buyurdu. Âdem (a.s.) onların yanına gitti ve ‘selam üzerinize olsun’ dedi. Onlar da ‘selam ve Allah’ın rahmeti üzerine olsun’ dediler. ‘Allah’ın rahmeti’ kısmını eklediler. Cennete her giren Âdem suretinde olacaktır. Boyu altmış ziradır. İnsanoğlunun boyu bugüne kadar kısaltmaya devam etti.”³⁹⁵

İbn Huzeyme’ye göre bu hadis açıkça göstermektedir ki hadiste “kendi suretinde” lafzı ile insanoğlunun suretinde yaratılmış olduğu kastedilmiştir. Çünkü Allahu Teâlâ’nın kol, karış gibi mahlûkata ait uzuvlarla nitelenmesi düşünülemez. Allah kendi nefsinin tenzih etmiş ve mahlûkatın sıfatlarına benzemekten kendisini takdis etmiştir. *“Onun misli gibisi yoktur”* ayeti bunun en açık göstergesidir.³⁹⁶ Müellif bu rivayette yer alan kol, karış gibi lafızların Cenâb-ı Hakk için tahayyül edilemeyeceğini, Yaratıcı’nın yarattıkları ile benzeşmesinin mümkün olmayacağı ilkesi ile açıklamaktadır. Fakat müellifin *vech, nefis, yed, ayn, ısbâ’, ricl* gibi sıfatları Allahu Teâlâ için makul görmekte bir mahzur görmeyerek, yalnızca “kulların sahip olduklarından farklı bir *vech, nefis, yed, ısbâ’, ricl*” açıklamasında bulunmakla yetinirken bu hadise getirdiği tevil ve yorum bir çelişki içermektedir. Cehmiyye ve Rafizileri Allah’ı yarattıkları ile ve ölümlülerle benzeştirmekle suçlayan İbn Huzeyme, benzer bir hataya kendisi de düşmektedir.³⁹⁷

İbn Hacer diğer isnadın metninde yer alan *‘İnsanoğlu bugüne kadar boyu kısaltmaya devam etti’* cümlesinin üzerinde durma gereği hissetmiştir. İnsanoğlunda bir değişimin mümkün olduğunu, ama hadiste yalnızca eksilme ve küçülmeden, tek taraflı bir acziyetten bahsedildiğini söyler. Semut kavmini misal getiren İbn Hacer, onlarla Âdem (a.s.) arasındaki zaman diliminin, bu ümmetin ilk zamanları ile arasındaki

³⁹⁵ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.103. Ayrıca bkz. Buhârî, “İsti’zân” 1; Müslim, “Cenne” 28; Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C. VIII, s.219.

³⁹⁶ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.103.

³⁹⁷ Şeyh Muhammed Herrâs, tahkikinde bulduğu bir notu aktarmaktadır: Hafız Ebû Muhammed el-Medîni, Ebû’l-kasım İsmâîl b. Muhammed b. İsmâîl et-Teymî’nin menkıbelerini topladığı yerde şunları söylediğini nakleder: “Muhammed b. İshâk b. Huzeyme suret hadisinde hata etmiştir. Bunun için onu ayıplamayız, ama bu hadisin de almayız. Ebû Mûsâ burada imamin hatasının olduğunu ama bunun az olduğunu, bu hatadan dolayı onu terk etmenin diğer imamlardan çoğunu da terk etmek anlamına geleceğini aktarmaktadır. Bunu yapmaya gerek yoktur. Bu hatasının sebebi, sünnete aşırı bağlılığı ve hadise karşı saygısıdır.” Bkz. İbn Huzeyme, **a.g.e.**, Halîl Herrâs tahkikli baskı, s.40.

zaman farkından daha kısa olduğuna, fakat onların boyları hakkında ifrat bir bilginin bize ulaşmadığına dikkat çeker. İbn Hacer bu duruma anlam veremediğini açıkça ifade eder.³⁹⁸

9. Vech İle İlgili Diğer Hadisler

1.

(17) حدثنا محمد بن الحسن بن تسنيم ، قال : حدثنا محمد يعني ابن بكر البرساني قال : حدثنا أبو العوام يعني عمران القطان قال : عن عاصم ، عن أبي وائل ، أن شيب بن ربيعي ، صلى إلى جنب حذيفة ، فبزق بين يديه ، فقال حذيفة : إن رسول الله صلى الله عليه وسلم نهى عن ذا ، ثم قال : إن المسلم إذا دخل في صلاته أقبل الله إليه بوجهه فيناجيه ، فلا ينصرف حتى ينصرف عنه أو يحدث حدثا

Huzeyfe b. Yemân şöyle bir rivayet gelmektedir:

Şebes b. Rıb'î Huzeyfe b. Yemân'ın yanında namaz kılarken önüne tükürdü. Bunun üzerine Huzeyfe 'Allah Resulü bizi böyle yapmaktan nehyetti ve "Müslüman namaza durduğu vakit Allah ona vechiyle yönelir ve ona münacat eder. O kişi ayrıluncaya kadar, ya da bir şey oluncaya kadar da ondan ayrılmaz" buyurdu' demiştir.³⁹⁹

Hadis eserde *Nebî (a.s.)- Huzeyfe- Ebû Vâil Şakîk b. Seleme - Âsım b. Behdele - Ebû'l-Avvâm İmrân el-Kattân - Muhammed b. Bekr - Muhammed b. Tesnîm ve Huzeyfe- Ebû Vâil Şakîk b. Seleme - A'meş - Yahya b. Saûd el-Kattân - Muhammed b. Beşşâr* isnadlarıyla Huzeyfe b. Yemân'dan merfû ve mevkûf olarak gelmektedir.

İlk isnadda yer alan Muhammed b. Hasen b. Tesnim, İbn Huzeyme'nin değerlendirmesi ile 'sebt' bir ravidir.⁴⁰⁰ İsnaddaki diğer ravi Muhammed b. Bekr, hakkında hadisin terk edildiğini söyleyenlerin ve "dönemindeki hadisçiler gibi değildi" diyenlerin bulunduğu bir isimdir.⁴⁰¹ "Sadûk, kuvvetli değil" denilmiştir.⁴⁰²

³⁹⁸ İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, C.VI, s.423.

³⁹⁹ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.43. **Sahîhu İbn Huzeyme**, "Salât", 350; Ayrıca bkz. İbn Mâce, "İkâmetu's-salât", 61; İbn Ebî Şeybe **a.g.e.**, C.I, s.395.

⁴⁰⁰ Mizzî, **a.g.e.**, C. XXV, s.59.

⁴⁰¹ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXIV, s.533.

⁴⁰² İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, C.IX, s.78.

Ebû'l-Avvâm künyesiyle meşhur İmrân b. Dâver, hâricî fırkasına yatkınlığı ile tanınan ve rical âlimlerinin zayıf kabul ettiği bir ravidir.⁴⁰³ Âsım b. Behdele'nin Ebû Vâil'den rivayetlerinin kabulünde ihtilaf edilmiştir. Yâkûb b. Sinân'a göre hadislerinde ızdırâb vardır. Ebû Hâtım hadislerini sadûk seviyesinde kabul etmiş, Ebû Hâtım, Dârekutnî ve Ukaylî hafızasının zayıf olduğunu söylemiştir.⁴⁰⁴ İlk isnad, ravilerinin cerhi sebebiyle zayıftır.

Mevkuf hadisin metninde Huzeyfe şöyle söylemektedir:

“Ey Şebes, önüne ve sağına tükürme, zira sağ tarafında iyilik melekleri vardır. Fakat soluna veya arkana (tükür), Eğer kul abdest alır ve abdestini güzel alırsa, ardından namaza kalkarsa, Allah vechi ile ona yönelir ve ona münacaât eder. Kişi Ondan ayrılana yahut bir şey olana kadar da kulundan ayrılmaz.”⁴⁰⁵

Müslim şârihi İmâm Münâvî (v.1031) hadiste geçen Allah'ın *vechi* ile yönelmesi ifadelerini tevil etmekte, bu lafzı rahmeti ve fazileti ile yönelme olarak anlamaktadır. Allahu Teâlâ'nın namaza duran kuluna yönelmesi, nuruyla karanlıktaki kulunu aydınlatması demektir. Nasıl ki ay güneşten aldığı, aslında kendisinin olmayan ışınlarla aydınlanıyor ise, karanlıkta olan kul da Rabbinin nuruyla aydınlanır. İnsanların namazdan nasiplerinin farklı farklı olması da Rabblerinden kesbettikleri nurun farklılığından kaynaklanmaktadır. Allah Resulünün söylemek istediği de budur.⁴⁰⁶

2.

(18) حدثنا أبو موسى محمد بن المثنى قال : حدثنا أبو داود سليمان بن داود قال :
حدثنا أبان يعني ابن يزيد عن يحيى بن أبي كثير ، عن زيد بن سلام ، عن أبي سلام ، عن
الحارث الأشعري ، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال : إن الله أوحى إلى يحيى بن
زكريا عليه السلام بخمس كلمات : أن يعمل بهن ، ويأمر بني إسرائيل أن يعملوا بهن فذكر
الحديث بطوله ، وقال في الحديث : وإذا قمتم إلى الصلاة فلا تلتفتوا ، فإن الله يقبل
بوجهه إلى وجه عبده

Hâris el-Eş'arî'nin rivayetinde Allah Resulü şöyle buyurmaktadır:

⁴⁰³ Mizzî, a.g.e., C.XXII, s.331.

⁴⁰⁴ Mizzî, a.g.e., C.XIII, s.473.

⁴⁰⁵ İbn Huzeyme, *Kitâbu't-tevhîd*, s.45.

⁴⁰⁶ Zeynüddin Muhammed Abdür-rauf b. Tacilarifin b. Ali el-Münâvî, *Feyzü'l-kadîr şerhi'l-Câmiî's-sağîr*, I-VI, Kahire, Matbaatu Mustafa Muhammed, 1938, C.IV, s.1757.

“Allah Yahya b. Zekeriyya’ya onlarla amel etmesi ve İsrailoğullarının da amel etmesi için beş kelime vahyetti... Namaza kalktığın zaman, yönünü değiştirme! Zira Allah vechini, kulunun vechine çevirir.”⁴⁰⁷

Hadisin Nebî (a.s.)- Hâris el-Eş’arî- Ebû Sellâm - Zeyd b. Sellâm- Yahya b. Ebî Kesîr- Ebân b. Yezîd- Süleymân b. Dâvûd- Muhammed b. el-Müsenna isnadında yer alan Ebû Sellâm mürsel rivayetlerinin çokluğu ile bilinen bu sebeple Buhârî’nin kitabında hadisine yer vermediği bir ravidir.⁴⁰⁸ Nitekim Tirmizî *Sünen*’ine aldığı bu hadisi hocası Buhârî’den rivayet etmekten, Buhârî bu hadise eserlerinde yer vermemiştir. Tirmizî hadis hakkında ‘hasen sahîh garîb’ demektedir.⁴⁰⁹

Hadisin metninde Cenâb-ı Hakk’ın İsrâîloğullarına hitap ettiği ve onlara bir takım emirlerde bulunduğu görülmektedir. İbn Huzeyme’ye göre Allah İsrâîloğullarına, bir kul namaza kalktığında onun vechine kendi vechi ile yöneleceğini haber vermiştir. Onlar dahi yaratıcılarının bir vechi olduğunu biliyor ve bunu doğruluyorlardı. Allah Resulü de İsrâîloğullarının bildiği bu şeyi ümmetine bildirmekte ve ayet-i kerîmede⁴¹⁰ bu durum haber verilmektedir.”⁴¹¹

3.

(19) في خبر فضيل بن مرزوق ، عن عطية ، عن أبي سعيد ، عن النبي صلى الله عليه وسلم في الدعاء عند الخروج إلى الصلاة ، فيه : وأقبل الله عليه بوجهه حدثنا محمد بن يحيى بن ضريس ، قال : حدثنا ابن فضيل بن فضيل بن مرزوق

Ebû Saîd el-Hudrî’ Allah Resulü’nün namaza çıkarken şöyle dua ettiğini rivayet etmektedir:

⁴⁰⁷ İbn Huzeyme, a.g.e., s.45; **Sahîhu İbn Huzeyme**, “Salât”, 355; Ayrıca bkz. Ahmed b. Hanbel, a.g.e., C.VI, s.89; Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Carud et-Tayâlisî, el-Fârisî, **Müsnedu Ebî Dâvûd et-Tayâlisî**, I-IV, Cize, Hicr li’t-Tıbaa ve’n-Neşr, 1999, C.II, s.479; Tirmizî, “Emsâl”, 3; Ebû Ya’lâ el-Mevsilî, **Müsned**, C.III, s.140; İbn Huzeyme, “Salât”, 355; “Sıyâm”, 15; İbn Hibbân, “Târîh”, 6233; Taberânî, **Mu’cem’ul-kebîr**, C.II, s.378-379; Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyî Muhammed Hâkim en-Nisâbûrî, **el-Müstedrek ale’s-Sahihayn**, I-X, Mekke, Mektebetu Nizar Mustafa el-Baz, 2000, “Salât”, 863, “Savm”, 1534.

⁴⁰⁸ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, **el-Kâşif fî ma’rifeti men lehu rivaye fi’l-Kütübi’s-sitte**, I-V, Cidde, Darü'l-Minhac; Medine, Darü'l-Yüsr, 2009, C.IV, s.343.

⁴⁰⁹ Bkz. Tirmizî, “Emsâl”, 3.

⁴¹⁰ “Her nereye dönerseniz Allah'ın vechi orasıdır” Bakara 2/115.

⁴¹¹ İbn Huzeyme, **Kitâbu’t-tevhîd**, s.47.

“(Kim namaza gitmek için evden çıktıktan sonra şu duayı okursa) ...Allah vechiyle ona yönelir...”⁴¹²

Hadis eserde *Nebî (a.s.)- Ebû Saîd el-Hudrî- Atıyye- Fudayl b. Merzûk- İbn Fudayl - Muhammed b. Yahya b. Dureys* ve *Nebî (a.s.)- Ebû Saîd el-Hudrî- Atıyye- Fudayl b. Merzûk- Selîm b. Hayyân- Âdem b. Ebî İyâs- Muhammed b. Halef* isnadlarıyla gelmektedir. İlk isnadda yer alan Muhammed b. Fudayl Şîa’ya yakınlığı ile tanınmaktadır.⁴¹³ Muhammed b. Yahya b. Dureys ikinci isnadın merfû olup olmadığı konusunun şüpheli olduğunu söylemektedir.⁴¹⁴

Her iki isnadın ortak ravisi Fudayl b. Merzûk şîî olarak tanınan bir ravidir. Nesâî zayıf olduğunu söylemiştir. İbn Ebî Hâtim’e göre de hadisi yazılır ama delil olmaz.⁴¹⁵ Fudayl b. Merzûk’un her iki isnadda da hadisi aldığı Atıyye b. Sa’d hakkında Ebû Hâtim ve Nesâî ‘zayıf’, Ebû Zur’a ‘gevşek’, Yahya b. Mâîn ‘salih’ demiştir. Ahmed b. Hanbel, Sevrî ve Huşeym’in onu zayıf kabul ettiği rivayet edilmiştir. İbn Adiy’e göre Ebû Saîd el-Hudrî rivayetleri güvenilirlerdir. Ahmed b. Hanbel ise Kelbî’ye tefsir ile ilgili sorular sorduğunu ve daha sonra onu Ebû Saîd künyesiyle künyeleyerek ‘Ebû Saîd söyledi’ diyerek rivayet ettiğine dikkat çeker. Şii olduğu söylenen bir ravidir.⁴¹⁶ İbn Huzeyme’nin hadisin metnini senede tekaddüm ettiği görülmektedir.

4.

(20) حدثنا عبد الجبار بن العلاء العطار ، وسعيد بن عبد الرحمن المخزومي ، قالا :
حدثنا سفيان ، عن عمرو بن دينار ، عن جابر ، قال : لما نزلت هذه الآية على رسول الله
صلى الله عليه وسلم : قل هو القادر على أن يعث عليكم عذابا من فوقكم قال النبي
صلى الله عليه وسلم : أعوذ بوجهك ، قال : أو من تحت أرجلكم ، قال النبي صلى الله

⁴¹² İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.52. Müellifin takti’ yaptığı hadisin tam metni İbn Ebî Şeybe ve İbn Mâce’nin eserlerinde yer almaktadır: “Kim namaza gitmek için evden çıktıktan sonra şu duayı okursa, Allah vechiyle ona yönelir ve yetmiş bin melek onun günahlarının affını diler: Allahım senden isteyenlerin senin katındaki hakkı için ve şu yürüyüşümün hakkı için senden istiyorum...” İbn Mâce, “Mesâcid ve’l-cemaâ”, 14, İbn Ebî Şeybe’de rivayet mevkûftur. Bkz. İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, C.VII, s.29.

⁴¹³ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXVI, s.297.

⁴¹⁴ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.53.

⁴¹⁵ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXIII, s.308.

⁴¹⁶ Mizzî, **a.g.e.**, C.XX, s.148.

عليه وسلم : أعوذ بوجهك الكريم ، قال : أو يلبسكم شيئا ويذيق بعضكم بأس بعض ،
قال : هاتان أهون وأيسر

Câbir b. Abdullah naklediyor:

Allah Resulü “*De ki üstünüzden size azab göndermeğe kâdir olan O'dur*”⁴¹⁷ ayeti nazil olduğunda “*vechine sığınırım*” buyurdu. “*ve ayaklarınızın altından*” (lafzına) “*vechine sığınırım*” buyurdu. “*Sizi fırka fırka yapmaya ve kiminize kiminizin huncını tatturmaya*” (lafzı için ise) “*bu ikisi daha hafif ve kolaydır*” buyurdu.⁴¹⁸

Hadisin *Nebî (a.s.)- Câbir b. Abdullah- Amr b. Dînâr- Süfyan es-Sevrî- Saîd b. Abdurrahman ve Abdulcebbâr b. A'lâ* isnadında müellifin hocası Abdulcebbâr b. A'lâ ‘bir beis yoktur, şeyh, sâlih’ denilmiş bir ravidir.⁴¹⁹

Buhârî şârihi İbn Battâl’a göre bu hadis Cenâb-ı Hakk’ın bir *vechi* olduğunun kanıtıdır. *Vech* kelimesini Mutezile’nin iddia ettiği gibi zat olarak anlamak mümkün değildir. Tıpkı ‘Allah âlimdir, hayydır’ derken diğer âlim ve canlılar gibi olduğunu tahayyül etmek ne kadar uygunsuz ise, bunun bir uzuv olduğunu düşünmek de mümkün değildir. Onun bir sıfatı olan *vechi* hakkında bildiğimiz vecihler gibi bir şekilde olduğunu tahayyül etmek imkânsızdır. ‘Onun *vechi* vechlerin hiç birisine benzemeyen bir uzuvdur’ demek de mümkün değildir. Allah’ın *vechi* hakkında yine ‘O’nun *vechi* olması imkânsızdır’ da diyemeyiz. Ümmet ona nida ederken “ey *vech*!” denmeyeceğinde ittifak etmiştir. *Vechi*, zatından ayrı bir şey değildir. Hiçbir veche benzemeyen bir *vechi* olduğu kesindir. Çünkü onun misli gibisi yoktur.⁴²⁰

İbn Battâl *vech* sıfatını ne tevil etmekte, ne de reddetmektedir. *Vechi* inkâr etmenin mümkün olamayacağını ve mahiyetini konuşmanın da uygun olmadığını söylemektedir. O’na göre hadiste geçen *vech*, Allah’ın sıfatlarından birisidir ve anlamı üzerine yorum yapılmamalıdır.

⁴¹⁷ En‘âm, 6/65.

⁴¹⁸ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.33; Buhârî, “Tevhîd”, 16. Tirmizî, “Tefsîr”, 7.

⁴¹⁹ Mizzî, **a.g.e.**, C.XVI, s.393.

⁴²⁰ Ebü’l-Hasan Ali Halef b. Abdülmelik İbn Battal el-Kurtubî, **Şerhu sahîhi’l-Buhârî**, I-X, Riyad, Mektebetü’r-Rüşd, 2000, C.X, s.431.

Kirmânî ise (v.786) hadiste *vech* ile kast olunanın, Allah'ın zatı, varlığı ya da sözü olduğunu söyleyerek tevil yolunu seçer. Belki de kasıt hiçbir *veche* benzemeyen bir *vechtir* ama şu bir gerçektir ki kesinlikle tevil gereklidir.⁴²¹

5.

(21) وفي خبر زيد بن أبي أنيسة ، عن القاسم بن عوف الشيباني ، عن علي بن حسين ، قال : حدثنا أم سلمة ، أن نبي الله صلى الله عليه وسلم قال : من أدى زكاة ماله ، طيب النفس بها ، يريد بها وجه الله والدار الآخرة حدثناه زكريا بن يحيى بن أبان قال : حدثنا عمرو بن خالد وعلي بن معبد قالا : حدثنا عبيد الله بن عمرو ، عن زيد بن أبي أنيسة

Ümmü Seleme Allah Resulünün şöyle söylediğini rivayet etmektedir:

*“Her kim malının zekâtını verirken Allah'ın vechini ve ahiret yurdunu dilerse, onunla malını temizlemiş olur.”*⁴²²

Hadisin *Nebî (a.s.)- Ümmü Seleme- Ali b. Huseyn- Kâsım b. Avf- Zeyd b. Ebî Üneyse – Ubeydullah b. Amr- Amr b. Hâlid ve Ali b. Ma'bed- Zekerîyya b. Yahya b. İyâs*⁴²³ şeklindeki isnadında yer alan Kâsım b. Avf rivayetleri muzdarip⁴²⁴ ve zayıf⁴²⁵ görülen bir kişidir. Müellif eserinde hadise, metni senedin önüne geçirerek yer vermiştir.

6.

(22) حدثنا عبد الجبار بن العلاء ، ويعقوب بن إبراهيم الدورقي ، والحسين بن الحسن ، وأبوعمار الحسين بن حريث ، وسعيد بن عبد الرحمن المخزومي قالوا : حدثنا سفيان ، عن الزهري ، عن عامر بن سعد ، عن أبيه ، قال : مرضت بمكة عام الفتح فذكروا الحديث بتمامه وقالوا في الخبر قال : قلت : يا رسول الله ، أخلف عن هجرتي ؟ فقال : إنك لن تخلف بعدي ، فتعمل عملا تريد به وجه الله إلا ازددت به رفعة ودرجة

Sa'd b. Ebî Vakkâs şöyle aktarıyor:

⁴²¹ Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed b. Yusuf b. Ali el-Kirmânî, *Sahîhu Ebî Abdillâh el-Buhârî bi şerhi'l-Kirmânî*, I-XXV, Beyrût, Dâru İhyai't-Tûrasi'l-Arabî, 1981, C.XXV, s.119.

⁴²² İbn Huzeyme, *a.g.e.*, s.53. *Sahîhu İbn Huzeyme*, “Zekât”, 334.

⁴²³ Ravinin ismi mısır nüshasında Zekerîyya b. Yahya b. Ebân olarak gelmektedir. Bkz. Yazma nüsha 11. varak

⁴²⁴ Mizzî, *a.g.e.*, C.XXIII, s.400.

⁴²⁵ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, C.VIII, s.327.

“Fetih senesi Mekke’de hastalandım... ‘Hicretten geri mi kalacağım ey Allah’ın Resulü?’ diye sorduğumda Peygamber bana “*şayet sen benden sonra geride kalır ve Allah’ın vechini dileyerek ibadette bulunursan, o sebeple derecen ve yüksekliğin artar*” diye cevap verdi.”⁴²⁶

Hadisin *Nebî (a.s.)- Sa’d b. Ebi Vakkâs- Âmir b. Sa’d- Zührî- Süfyân- Abdulcebbâr b. A’lâ, Ya’kûb b. İbrâhîm, Huseyn b. Hasan, Huseyn b. Hureys ve Saîd b. Abdurrahman* şeklindeki isnadında yer alan müellifin hocalarından Huseyn b. Hasan sadûk bir kişidir.⁴²⁷ Abdulcebbâr b. A’lâ ise ‘bir beis yoktur, şeyh, sâlih’ denilmiş bir ravidir.⁴²⁸

Müellif bu hadisi bir başka yerde isnadsız olarak da zikreder. Bu kez metinde Allah Resulünün ayrıca “*Allahın vechini dileyerek bir infakta bulunursan, onun karşılığını alırsın*” buyurduğu belirtilmiştir.⁴²⁹

İbn Hacer’e göre Allah’ın *vechini* dilemekten maksat Allah indinden sevabını istemek demektir.⁴³⁰ Kirmânî ise rey manasına anlaşılabileceğini söyleyenler olduğundan bahsetse de yine de gerçek manasını Allah’a havale etmeyi uygun görmüştür.⁴³¹

7.

(23) حدثنا عبد الله بن الحكم بن أبي زياد القطواني ، قال : حدثنا محمد يعني ابن عبيد قال : حدثنا محمد بن إسحاق ، عن يزيد بن أبي حبيب ، عن ناعم مولى أم سلمة عن عبد الله بن عمرو ، قال : حججنا معه حتى إذا كنا ببعض طريق مكة رأيت تيمم - وطرح شيء له - فجلس تحتها ، ثم قال : رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم تحت هذه الشجرة ، إذ أقبل رجل من هذا الشعب ، فسلم على رسول الله صلى الله عليه وسلم ثم قال : يا رسول الله ، إني أريد الجهاد معك ، أبتغي بذلك وجه الله والدار الآخرة ، قال : هل من أبويك أحد حي ؟ قال : نعم ، يا رسول الله ، كلاهما ، قال : ارجع فابزر والديك قال : فولى راجعا من حيث جاء

Nâim mevla Ümmü Seleme anlatıyor:

⁴²⁶ İbn Huzeyme, **Kitâbu’t-tevhîd**, s.34. Ayrıca bkz. Buhârî, “İmân”, 41; “Ferâiz”, 5; Müslim, “Vesaya”, 5; Ebû Dâvûd, “Vesaya”, 2.

⁴²⁷ Mizzî, **a.g.e.**, VI, s.363.

⁴²⁸ Mizzî, **a.g.e.**, C.XVI, s.393.

⁴²⁹ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.54.

⁴³⁰ İbn Hacer **Fethu’l-Bârî**, C.I, s.165.

⁴³¹ Kirmânî, **a.g.e.**, C.I, s.216.

“Abdullah b. Amr ile birlikte haccettik. Mekke yolunda onu teyemmüm alırken gördüm. Kendisine bir şey sunuldu. O da bir ağacın altına oturdu ve şöyle söyledi: “Allah Resulünü bu ağacın altında iken görmüştüm. Şu topluluktan bir adam çıka geldi, Allah Resulüne selam verdi ve ‘ey Allah’ın Resulü! Allah’ın vechini ve ahiret yurdunu dileyerek seninle birlikte cihad etmek istiyorum’ dedi. Allah Resulü ‘Ebeveyninden hayatta olan var mı’ diye sordu. Adam ‘evet ikisi de sağdır’ deyince Allah Resulü ‘Git ve onlara iyilikte bulun’ diye cevap verdi. Bunun üzerine adam geldiği gibi dönüp gitti” dedi.⁴³²

Hadisin *Nebî (a.s.)- Abdullah b. Amr- Nâim mevla Ümmü Seleme- Yezîd b. Ebî Habîb- Muhammed b. İshâk- Muhammed b. Ubeyd- Abdullah b. Hakem b. Ebî Ziyâd* şekliyle isnadında yer alan Muhammed b. İshâk, rivayetlerinde dikkatsizliği sebebiyle kimi âlimlerin hadislerini almadığı,⁴³³ tedlis ile cerh olunmuş, şîî ve kaderî görüşe sahip olduğu belirtilmiş bir ravidir.⁴³⁴ İsnadda hadisi (عن) lafzı ile rivayet ettiği görülmektedir. Abdullah b. Hakem b. Ebî Ziyâd ise sadûk bir ravidir.⁴³⁵

8.

(24) حدثنا عبد الله بن محمد الزهري ، قال : حدثنا سفیان ، عن الأعمش ، قال : سمعت أبا وائل ، يقول : سمعت خبابا ، يقول : هاجرنا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم نبغي وجه الله ، فوقع أجرنا على الله ، فمنا من مضى لم يأكل من حسناته شيئا ، منهم : مصعب بن عمير ، قتل يوم أحد وترك بردة ، فإذا جعلناها على رأسه بدت رجلاه ، وإذا جعلناها على رجله بدا رأسه ، فأمرنا النبي صلى الله عليه وسلم أن نجعل على رجله شيئا من الإذخر ، ومنا من أينعت له ثمرته فهو يهدبها

Habbâb b. Eret şöyle anlatıyor:

“Allah’ın vechini dileyerek Peygamberle birlikte hicret ettik. Ecrimiz de Allah üzerine sâbit oldu. İçimizden kimileri onun ecrinden hiçbir şey yiyemeden ahirete gitti. Bunlardan biri de Uhud günü şehit olan Mus’ab b. Umeyr idi. O geriye bir hırkadan başka bir şey bırakmamıştı. (kefenlemek için) onu başına çeksek ayakları açıkta kalıyor, ayaklarını örtersek başı açıkta kalıyordu. Allah Resulü

⁴³² İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.48. Ayrıca bkz. İbn Mâce, “Cihâd”, 12.

⁴³³ İbn Hacer, **Tehzîbu’t-Tehzîb**, C.IX, s.46.

⁴³⁴ İbn Hacer, **Takrîbu’t-Tehzîb**, C.II, s.144.

⁴³⁵ Mizzî, **a.g.e.**, C.XIV, s.429.

ayaklarını biraz ızdır otu ile örtmemizi emretti. Kimimizin ise meyvesi olgunlaşmıştı da onu devşirmiş idi.”⁴³⁶

Hadisin *Nebî (a.s.)- Habbâb b. Eret- Ebû Vâil- A'meş- Süfyân- Abdullah b. Muhammed ez-Zührî* şeklindeki isnadında yer alan Abdullah b. Muhammed ez-Zührî sadûk bir ravidir.⁴³⁷

9.

(25) حدثنا بشر بن خالد العسكري ، قال : حدثنا محمد ، عن شعبة ، عن سليمان وهو الأعمش ، قال : سمعت أبا وائل ، قال : قال عبد الله : قسم رسول الله صلى الله عليه وسلم قسما ، فقال رجل : إن هذه لقسمة ما أريد بها وجه الله ، فأتيت النبي صلى الله عليه وسلم ، فذكرت ذلك له فاحمر وجهه قال شعبة : وأظنه قال : وغضب حتى وددت أني لم أخبره ، قال شعبة : أحسبه قال : يرحمنا الله وموسى شك شعبة في : يرحمنا الله وموسى ؛ قد أؤذي بأكثر من هذا فصبر

Abdullah b. Mes'ûd şöyle anlatıyor:

Hz Peygamber bir gün birşey taksim ediyordu. Bir adam çıkıp ‘Muhakkak ki bu taksim, Allahın vechinin dilenmediği bir taksimdir’ dedi. Ben derhal Resulullah’a gidip bu durumu haber verdim. Yüzü bir anda kıpkırmızı oluverdi, (Şu’be ‘kızdı’ dediğini zannediyorum dedi) öyle ki ben bu olanları haber vermemiş olmayı diledim. Resulullah (Şu’be ‘sanıyorum Allah bize ve Mûsâ’ya rahmet etsin buyurdu’ dedi. Şu’be bu sözde şüphe etti) ‘O’na bundan daha çok eziyet edildi ve O sabretti’ dedi.⁴³⁸

Hadisin *Nebî (a.s.)- Abdullah b. Mes'ûd- Ebû Vâil- A'meş- Şu'be- Muhammed- Bişr b. Hâlid* şeklindeki isnadında yer alan Bişr b. Hâlid’in garip nev‘inden rivayetleri olduğu, özellikle de isnadda da geçtiği üzere *Şu'be-A'meş* kanalıyla rivayet ettiği hadislerinin garip rivayetler olduğu belirtilmiştir.⁴³⁹ İsnad bu ravi sebebiyle zayıftır.

Son üç örnekte *vech* lafzının telaffuzu Allah Resulü’ne ait değildir. Özellikle son rivayette ganimet taksimine rıza göstermeyen kişinin kırgınlık içeren bir biçimde söylediği bu söz ile gerçek manada Cenâb-ı Hakk’ın *vechini* dilemeyi kastetmediği

⁴³⁶ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.50. Ayrıca bkz. Buhârî, “Cenâiz”, 27; “Menâkıbı’l-ensâr”, 44; “Meğâzî”, 17, 28; “Rikâk”, 16; Müslim, “Cenâiz”, 44; Tirmizî, “Menâkıb”, 54.

⁴³⁷ Mizzî, **a.g.e.**, C.XVI, s.70.

⁴³⁸ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.41. Ayrıca bkz. Buhârî, “Enbiyâ”, 30; “Edeb”, 71; “İsti’zân”, 47; “Daavât”, 18; Müslim, “Zekât”, 140.

⁴³⁹ İbn Hibbân, **Sikât**, C.VIII, s.145.

açıktır. Şerhlerde bu ifadenin anlamına üzerine bir değerlendirme yapılmamıştır. Yalnızca İbn Hacer bu söz ile Allah'a bağlılığın ve sadakatin istenmediği taksimin kastedildiğini söylemiştir.⁴⁴⁰

Bu örnekler açıkça göstermektedir ki “Allah'ın *vechini* dilemek” sözü yalnızca Allah Resulünün kullandığı bir ifade değildir. Sahabinin de sözlerinde bu lafzı sıkça kullandıkları ve böylesi bir ifadeyle “Allah'ın rızasını kazanmak” manasını kastettikleri anlaşılmaktadır. Bu durum hadislerde geçen her *vech* kavramını sıfat manasında anlamamanın uygun olmayacağını göstermektedir.

10.

(26) حدثنا علي بن الحسين الدرهمي ، قال : حدثنا أبو عبد الصمد العمري يعني : عبد العزيز بن عبد الصمد ، عن أبي عمران الجوني ، عن أبي بكر بن عبد الله بن قيس ، عن أبيه ، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال : جنتان من فضة آتيتهما وما فيهما ، وجنتان من ذهب آتيتهما وما فيهما ، وما بين القوم وبين أن ينظروا إلى وجه ربهم في جنة عدن إلا رداء الكبرياء على وجهه

Abdullah b. Kays, Allah Resulü'nden şöyle aktarmaktadır:

*“Cennette kapları ve içindeki her şeyi gümüşten olan iki cennet, aynı zamanda kapları ve içindeki her şeyi altından olan iki cennet vardır. Adn cennetindeki cennetliklerle, bunların Rabb'lerinin vechine bakmaları arasındaki tek engel, Allah'ın vechi üzerinde bulunan azamet ve kibriya perdesidir.”*⁴⁴¹

Hadisin *Nebî (a.s.)- Abdullah b. Kays- Ebû Bekir b. Abdullah b. Kays- Ebû İmrân el-Cevnî- Abdulazîz b. Abdussamed- Ali b. Huseyn ed-Dirhemî* şeklindeki isnadında müellifin hadisi aldığı Ali b. Huseyn ed-Dirhemî sadûk bir ravidir.⁴⁴²

Allah Resulü'nün ‘Allah'ın *vechine* bakmak’ ifadesini kullandığı bu hadisin, İbn Huzeyme'nin yer verdiği deliller arasında *vechullah* lafzını zâhirî manada anlamaya en uygun olan haber olduğu söylenebilir.

⁴⁴⁰ İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, c.XI, s.142.

⁴⁴¹ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.49. Ayrıca bkz. Buhârî, “Tefsir”, 299; “Tevhîd”, 24; Müslim, “İmân”, 296; Tirmizî, “Sıfatu'l-cenne”, 3; İbn Mâce, “Mukaddime”, 13.

⁴⁴² Mizzî, **a.g.e.**, C.XX, s.406.

Nevevî, Allah Resulü'nün kendisini dinleyenlerin anlama seviyelerine uygun biçimde hitap etmek amacıyla bu sözü söylediğini, Allah'ın zatını görmeye engel olan durumun giderilmesinin, örtünün kaldırılması olduğunu söylemektedir.⁴⁴³

Kirmânî ise hadisteki *veh* ifadesinin zâhirî manada anlaşılmasına karşı çıkarak 'hakîkî manada ne *veh* ne de ridâ vardır. Allah Resulü Araplara anlamaları için mecazda bulunmuştur' demektedir. Bununla birlikte hadisin ru'yetullah için bir delil olduğunu ve Allahu Teâlâ'ya nazar etmenin mümkün olacağı anın Allah Resulü tarafından bu şekilde ifadelendirildiğini söylemektedir.⁴⁴⁴

11.

(27) حدثنا محمد بن يحيى ، قال : حدثنا أبو المغيرة ، قال : حدثنا أبو بكر يعني : ابن عبد الله بن أبي مريم الغساني قال : حدثني ضمرة بن حبيب ، عن أبي الدرداء ، عن زيد بن ثابت ، أن النبي صلى الله عليه وسلم علمه وأمره أن يتعاهد أهله في كل صباح : لبيك اللهم لبيك وسعديك ، والخير في يديك ، ومنك وإليك الحديث بتمامه ، وفي هذا الحديث : اللهم ، إني أسألك الرضا بعد القضاء ، وبرد العيش بعد الموت ، ولذة النظر إلى وجهك ، وشوقا إلى لقائك في غير ضراء مضرة ، ولا فتنة مضلة

Allah Resulü Zeyd b. Sâbit'e şu duayı öğretti ve her sabah ehline okumasını öğütledi:

“Emret, Allahım emret! Hayr, senin ellerindedir, sendendir ve sanadır...”
“Allahım senden hükmüne rıza göstermeyi, ölümden sonra güzel yaşamayı, vechine bakmanın lezzetini, bunaltıcı felaketlere ve saptırıcı fitnelere uğramadan seninle karşılaşma şevkini isterim.”⁴⁴⁵

Hadisin Nebî (a.s.)- Zeyd b. Sâbit- Ebû'd-Derdâ- Damre b. Habîb - Ebû Bekir el-Ğassânî- Ebû'l-Muğire- Muhammed b. Yahya şeklindeki isnadında yer alan Ebû Bekir el-Ğassânî, zayıf bir ravidir, evine hırsız girdiği ve bu olaydan sonra ihtilata uğradığı için cerh edilmiştir.⁴⁴⁶ İsnadın bu ravi sebebiyle zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

12.

⁴⁴³ Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî, alâ sahîh-i Müslim*, C.II, s.19.

⁴⁴⁴ Kirmânî, *Sahîhu ebî Abdillâh el-Buhârî bi şerhi'l-Kirmânî*, XXV, s.155.

⁴⁴⁵ İbn Huzeyme, *a.g.e.*, s.42.

⁴⁴⁶ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, s.550; İbn ebî Hâtim, *El-Cerh ve't-ta'dîl*, C.II, s.405.

(28) حدثنا أحمد بن عبدة الضبي ، قال : حدثنا حماد يعني : ابن زيد ، عن عطاء بن السائب ، عن أبيه ، قال : كنا جلوسا في المسجد ، فدخل عمار بن ياسر ، فصلى صلاة أخفها ، فمر بنا ، فقليل له : يا أبا اليقظان : خففت الصلاة ، فقال : أوخيفة رأيتموها ؟ قلنا : نعم قال : أما أني قد دعوت فيها بدعاء قد سمعته من رسول الله صلى الله عليه وسلم ، ثم مضى فاتبعه رجل من القوم قال عطاء : يروونه أبي ، اتبعه ولكنه كره أن يقول اتبعه ، فسأله عن الدعاء ، ثم رجع ، فأخبرهم بالدعاء : اللهم بعلمك الغيب ، وقدرتك على الخلق أجمعين ، أحيني ما علمت الحياة خيرا لي ، وتوفني إذا كانت الوفاة خيرا لي ، اللهم وأسألك خشيتك في الغيب والشهادة ، وكلمة الحق ، والعدل في الغضب والرضا ، وأسألك القصد في الفقر والغنى ، وأسألك نعيما لا يبيد ، وأسألك لذة النظر إلى وجهك ، وأسألك الشوق إلى لقائك في غير ضراء مضرة ، ولا فتنة مضلة ، اللهم ، زينا بزينة الإيمان ، واجعلنا هداة مهتدين

Sâib b. Mâlik anlatıyor:

Mescitte oturuyorduk. Ammâr b. Yâsir geldi ve çabukça namaz kıldı. Yanımıza geldiğinde ona ‘ey Ebû’l-yakezân! Namazı kısa kıldın’ dediler. Ammâr ‘kısa kıldığımı mı gördünüz’ diye sorunca ‘evet’ diye cevap verdiler. ‘oysa ben onda Allah Resulünden işittiğim duaları okudum’ dedi ve gitti. Bunun üzerine oradakilerden birisi arkasından gitti. -Ata ‘o kişinin babam olduğunu sanıyorum fakat ‘ben gittim’ demeyi uygun görmemiştir’ dedi.- duanın ne olduğunu sordu. Sonra döndü ve diğerlerine bu duayı haber verdi:

“Allahım ilminle gaybı bilirsin. Kudretinle mahlûkata hâkimsin. Yaşamak benim için hayırlı oldukça beni yaşat, ölüm benim için hayırlı olduğunda beni öldür. Allahım gizli ve aşikâr yerde senden çekinmeyi isterim. Sakin ve öfkeli halimde doğru söylemeyi isterim. Zenginlikte ve fakirlikte mutedil olmayı isterim. Tükenmeyen nimet ve sürekli göz aydınlığı isterim. Hükmüne rıza göstermeyi isterim. Ölümden sona güzel bir yaşam isterim. Vechini görme lezzetini isterim. Bunaltıcı felaketlere ve saptırıcı fitnelere uğramadan seninle karşılaşma şevkini isterim. Allahım bizi iman güzelliği ile süsle ve bizi doğru yola kavuşanlara yol gösterici eyle.”⁴⁴⁷

Hadisin Nebî (a.s.)- Ammâr b. Yâsir- Sâib b. Mâlik- Atâ b. Sâib- Hammâd b. Zeyd- Ahmed b. Abde şeklindeki isnadında yer alan Atâ b. Sâib son dönemlerinde ihtilata uğramış ve

⁴⁴⁷ İbn Huzeyme, a.g.e., s.36. Ayrıca bkz. Nesâî, “Sehv”, 62.

cerh edilmiş bir ravidir.⁴⁴⁸ Bununla birlikte Hammâd b. Zeyd'in ondan ihtilatından önce hadis dinlediği ve Hammâd'dan gelen rivayetlerin sahîh olduğu belirtilmiştir.⁴⁴⁹

İbn Huzeyme'ye göre bu hadis, Allah'ın bir *vechi* olduğunun en açık delilidir. Zira Allah Resulü Cenâb-ı Hakk'ın *vechine* bakmayı arzu etmektedir. O'nun Rabbinden, gerçekleşmesi mümkün olmayan bir şey istemesi düşünülemez. Cenâb-ı Hakk'ın, bir *vechi* vardır ve ona bakmayı ihsan ettiği kişi bundan lezzet alacaktır. Allah bunu kullarından dilediğine ihsan edecektir.⁴⁵⁰

13.

(29) حدثنا بحر بن نصر الخولاني ، قال : حدثنا أسد ، قال : حدثنا أبو غسان محمد بن مطرف ، عن أبي حازم ، عن عبيد الله بن مقسم ، أنه ذكر أن دون الرب يوم القيامة سبعين ألف حجاب ، حجاب من ظلمة لا ينفذها شيء ، و حجاب من نور لا ينفذها شيء ، و حجاب من ماء لا يسمع حسيس ذلك الماء شيء إلا خلع قلبه إلا من يربط الله على قلبه

Ubeydullah b. Miksem şöyle söylemektedir:

“Allah'ın kıyamet gününde yetmiş bin hicâbı vardır. Bir hicâbı zulmetten ki ona hiçbir şey tesir etmez. Bir hicâbı nurdan ki ona hiçbir şey tesir etmez. Bir hicâbı sudan ki hiçbir şey bu suyun hareketini işitmez. Ancak Allah'a kalbini ayıranlar ve ancak Allah'ın kalbini kuvvetlendirdikleri.”⁴⁵¹

Eserde *Ubeydullah b. Miksem- Ebû Hâzım Seleme b. Dînâr- Ebû Ğassân Muhammed b. Mutarriif- Esed b. Mûsâ- Bahr b. Nasr* tarikiyle gelen rivayet maktu bir haberdur. Esed b. Mûsâ hakkında ibn Hazm ‘zayıf, hadisi münker’; Abdulhak ‘delil alınmaz’

⁴⁴⁸ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, C.II, s.22.

⁴⁴⁹ Mizzî, *a.g.e.*, C.XX, s.92.

⁴⁵⁰ İbn Huzeyme, *a.g.e.*, s.37.

⁴⁵¹ İbn Huzeyme, *a.g.e.*, s.61. Hadis bir başka isnad ile Sehl b. Sa'd'dan gelmektedir. Ravileri aşırı zayıf olan bu isnad için İbn Cevzî ‘aslı yok’ demiştir. Bkz. İmam Ebû'l-ferec el-Cevzî, *Kitâbu'l-Mevzûât mine'l-ehâdisi'l-merfûât*, I-IV, Mektebetü edvâu's-selef, Riyad, 1997, C.I, s.166; ibnü'l-Arrâk'a göre ravileri aşırı zayıf olmakla birlikte yalancı değildirler ve isnadın şahidleri de vardır. Bkz. Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Muhammed b. Ali Kinani İbn Arrâk, *Tenzihü's-şeriatî'l-merfua ani'l-ahbari's-şeniati'l-mevzua*, thk: Abdülvehhab Abdüllatif, Abdullah Muhammed es-Siddik, Kahire-Mektebetü'l-Kahire. t.y. I-II, C.I, s.142; Suyuti de yetmiş bin hicâb konulu diğer hadislerin isnadlarını da zikrederek, tüm bu rivayetlerin birbirini desteklediğini ve uydurma olmaktan çıkardığını söylemektedir. Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyuti, *el-Leâli'l-masnûa fi'l-ehâdisi'l-mevzûa*. I-II, Beyrût, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1996, C.I, s.24.

demıştır.⁴⁵² Kaynaklarda Muhammed b. Mutarriḥ'ten rivayeti olduğuna dair bir bilgi bulunamamıştır.

İbn Huzeyme eserine aldığı bu maktu rivayetin ardından şunları söylemektedir:

“Bu kitaba maktuâtta olan hiçbir hadis almadım. Çünkü ilmin bu çeşidi, ancak Kur’ân ayetlerinden ve Peygamber’in sünnetinden başka şeylerle bilinebilecek bir şey değildir. Ben de Allah’ın sıfatları gibi bir konuda Kur’ân ayetleri ve sahîh sâbit sünnetten gelen güvenilir haberler dışındaki bir şeyi delil olarak kullanmadım.”⁴⁵³

Müellifin bu sözlerinden hemen önce maktu bir haber zikretmiş olması oldukça ilginçtir.

14.

(30) حدثنا بحر بن نصر ، قال : حدثنا أسد ، قال : حدثنا هشيم ، عن أبي بشر ، عن مجاهد ، قال : بين الملائكة وبين العرش سبعون حجابا من نور ، وحجاب من ظلمة ، وحجاب من نور ، وحجاب من ظلمة

Mücâhid b. Cebr şöyle söylemektedir:

“Melekler ve arş arasında yetmiş bin hicâb vardır. Bunlardan biri nur, biri zulmet, biri nur, biri zulmettir.”⁴⁵⁴

Eserde *Mücâhid- Ebû Bişr- Huşeym- Esed b. Mûsâ- Bahr b. Nasr* isnadıyla gelen haber maktu bir rivayettir. Şube b. Haccâc, Ebû Bişr Ca’fer b. İyâs’ın Mücâhid’den rivayetlerinin zayıf olduğunu söylemiştir.⁴⁵⁵ Huşeym b. Beşîr tedlis yapmakla cerh olunmuştur.⁴⁵⁶ Esed b. Mûsâ hakkında ibn Hazm ‘zayıf, hadisi münker’; Abdulhak ‘delil alınmaz’ demıştır.⁴⁵⁷ İsnadın ravileri sebebiyle çok zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

15.

⁴⁵² İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, C.I, s.260.

⁴⁵³ İbn Huzeyme, *a.g.e.*, s.62.

⁴⁵⁴ İbn Huzeyme, *a.g.e.*, s.61. Suyutî Mücâhid’den gelen bu isnadı eserinde zikrederek diğer rivayetlerin müşahidi olarak kabul etmektedir. Bkz. Suyutî, *a.g.e.*, C.I, s.24.

⁴⁵⁵ Mizzî, *a.g.e.*, C.V, s.7.

⁴⁵⁶ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, C.XI, s.62.

⁴⁵⁷ İbn Hacer, *a.g.e.*, C.I, s.260.

(31) وفي خبر عياض بن حمار أن النبي صلى الله عليه وسلم قال : أهل الجنة ثلاثة :
 عفيف متصدق ، وذو سلطان مقسط ، ورجل رحيم ، رقيق القلب لكل ذي قربى ومسلم
 حدثناه أبو موسى ، قال : حدثنا محمد بن عدي ، قال : حدثنا سعيد بن أبي عروبة ، عن
 قتادة ، عن مطرف ، عن عياض بن حمار المجاشعي قال : سمعت رسول الله صلى الله
 عليه وسلم يقول

İyâd b. Hımâr Allah Resulü’nden şöyle rivayet etmektedir:

*Cennet ehli üçtür: Sadaka veren iffetli kişi, kuvvet sahibi adaletli kişi ve her
 akrabaya ve müslümana karşı ince kalpli merhametli kişi.*⁴⁵⁸

Hadis eserde *Nebî (a.s.)- İyâd b. Hımâr-Mutarriif- Katâde- Saîd b. Ebî Arûbe- Muhammed
 b. Adîy- Ebû Mûsâ* şeklindeki sahîh isnad ile gelmektedir.

İbn Huzeyme’nin *vech* konusundaki temel iki delili, “Allah’ın *vechini*
 dilemek” ve “Rabb-i Teâlâ’nın *vechine* bakmak” ifadelerine yer veren rivayetlerdir.
 Bunlardan ilki yani, “Allah’ın *vechini* dilemek” lafzını hadis şârihlerinin çoğu
 ‘Allah’ın rızasını istemek, rızasına erişmek’ şeklinde anlamışlardır. Geri kalanlar ise
 bu ifadeleri yorumlamamayı, rivayette yer aldığı haliyle kabullenmeyi seçmişlerdir.

“Rabb-i Teâlâ’nın *vechine* bakmak” konulu rivayetler ise İbn Huzeyme’nin
 eserin ilerleyen bölümlerinde yer verdiği ru’yetullah konusunda tekrar edilmekte ve
 ahirette Cenâb-ı Hakk’ın görüleceğinin bildirilmesi şeklinde anlaşılmaktadır.

Müellifin *vech* sıfatını ispat için delil getirdiği hadislerin sıhhat
 değerlendirmesi şu şekildedir:

Hadis	İsnad sayısı	Makbûl		Merdûd	
		Ravileri Sika	Ravileri Sadûk	Ravileri Mecrûh	Munkatı’
“Kim Allah’ın vechini dilerse ...”	2	2	-	-	-
“Allah’ın vechini dileyerek oruç tutan kişi...”	0	-	-	-	-
“Allah’ın vechini dileyerek cihad eden kişi...”	1	-	-	1	-
“Kadının Rabbinin vechine en yakın olduğu an ...”	2	-	1	1	-

⁴⁵⁸İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.79; Müslim, ‘Cenne’ 63; Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C.VI, s.370; Abdurrezzâk
 b. Hemmâm, **a.g.e.**, C.XI, s.120.

“Vechinin azameti her şeyi kül eder...”	11	-	-	11	-
“Kendi suretinde yarattı...”	5	1	-	4	-
“Rahman’ın suretinde...”	2	-	-	2	-
“Altmış zira boyunda...”	2	1	-	1	-
Diğer Hadisler- 1- Huzeyfe b. Yemân	2	1	-	1	-
Diğer Hadisler- 2- Hâris el-Eş’ârî	1	1	-	-	-
Diğer Hadisler- 3- Ebû Saîd el-Hudrî	2	-	-	2	-
Diğer Hadisler- 4- Câbir b. Abdullah	2	2	-	-	-
Diğer Hadisler- 5- Ümmü Seleme	2	-	-	2	-
Diğer Hadisler- 6- Sa’d b. Ebî Vakkâs	5	4	1	-	-
Diğer Hadisler- 7- Abdullah b. Amr	1	-	-	1	-
Diğer Hadisler- 8- Habbâb b. Eret	1	-	1	-	-
Diğer Hadisler- 9- Abdullah b. Mes’ûd	1	-	-	1	-
Diğer Hadisler- 10- Abdullah b. Kays	1	-	1	-	-
Diğer Hadisler- 11- Zeyd b. Sâbit	1	-	-	1	-
Diğer Hadisler- 12- Ammâr b. Yâsir	1	1	-	-	-
Diğer Hadisler- 13- Ubeydullah b. Miksem	1	-	-	1	-
Diğer Hadisler- 14-Mücâhid b. Cebr	1	-	-	1	-
Diğer Hadisler- 15-İyâd b. Hımâr	1	1	-	-	-
TOPLAM	48	14	4	30	-
		18		30	

İbn Huzeyme’nin *vech* sıfatını ispat etmek için eserinde yer verdiği hadisler 48 isnad ile gelmektedir. Bu isnadlardan 14’ü sahihtir. 4 isnadda sadûk ravi mevcuttur. 30 isnadın ravileri cerh edilmiştir. 18 isnadın makbûl, 30 isnadın merdûd olduğu görülmektedir.

D. Ayn

Görme ve bakma organı, göz demek olan *ayn*, (العين) nasslarda Cenâb-ı Hakk’a atfedilen vasıflardan birisi olarak yer almaktadır. İbn Huzeyme’ye göre Kur’ân ayetlerinin açıkça ispat ettiği üzere Allah’ın *ayn* sıfatı vardır. İbn Huzeyme ayetlerde geçen *ayn* lafızlarını zâhirî manaları üzere anlayıp, bu lafızları *ayn* sıfatının ispatı için en kuvvetli delil olarak zikreder.

İbn Huzeyme’nin eserde yer verdiği ve Kur’ân-ı Kerim’de Cenâb-ı Hakk’a atfedilen *ayn* lafzının yer aldığı ayetler şunlardır:

“Gözlerimizin önünde ve vahyimiz uyarınca gemiyi yap!”⁴⁵⁹

“Gözlerimizin önünde akıp gidiyordu...”⁴⁶⁰

⁴⁵⁹ Hûd 11/37.

“Gözümün önünde yetiştirilmen için tarafımdan sana bir sevgi bıraktım.”⁴⁶¹

“Rabbinin hükmüne sabret. Çünkü sen gözlerimizin önündesin...”⁴⁶²

İbn Huzeyme ayetlerin ardından *ayn* sıfatının ispatı için şu hadisleri delil getirir:

1. “İki parmağını gözüne koydu...” hadisi

(32) حدثنا محمد بن يحيى ، قال : حدثنا عبد الله بن يزيد المقرئ ، قال : حدثنا حرمله بن عمران التجيبي ، عن أبي يونس سليم بن جبير مولى أبي هريرة ، عن أبي هريرة رضي الله عنه أنه قال : في هذه الآية : إن الله يأمركم أن تؤدوا الأمانات إلى أهلها وإذا حكمتم بين الناس أن تحكموا بالعدل إن الله نعمًا يعظكم به إن الله كان سميعًا بصيرًا ، رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم يضع إبهامه على أذنه وأصبعه التي تليها على عينه ، قال أبو هريرة رضي الله عنه : رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم يفعل ذلك

Ebû Hureyre ‘Allah Resulü’nün “Allah, size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor. Doğrusu Allah, bununla size ne güzel öğüt veriyor. Şüphesiz ki Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.”⁴⁶³ ayetini okurken başparmağını kulağına, diğer parmağını ise gözüne koyduğunu gördüm, Allah Resulünü böyle yaparken gördüm’ demiştir.⁴⁶⁴

Hadis Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Yûnus Süleym b. Cübeyr- Hermele b. İmrân- Abdullah b. Yezîd el-Mukrî- Muhammed b. Yahya ve Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Yûnus Süleym b. Cübeyr- Hermele b. İmrân- Abdullah b. Yezîd el-Mukrî- Muhammed b. Abdullah b. Yezîd şeklindeki sahîh isnadlarla gelmektedir.

İbn Huzeyme bu hadisi *ayn* sıfatının delili saymaktadır. Fakat Ebû Hâtim er-Râzî (v.277) “Allah Resulü parmağını kulağına ve gözüne götürerek Allahu Teâlâ’nın gözle görüp kulakla işitmediğini insanlara öğretmek istemiştir. Cenâb-ı Hakk’ın işitip görmek için araca ihtiyacı

⁴⁶⁰ Kamer 54/14.

⁴⁶¹ Ta-ha 20/39.

⁴⁶² Tûr 52/48.

⁴⁶³ Nisâ 4/58.

⁴⁶⁴ İbn Huzeyme, a.g.e., s.110, Ayrıca bkz. Ebû Dâvûd, “Sünne” 18; Taberânî, el-Mu’cemu’l-avsât, C.X, s.156; İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris, Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm, I-X, Mekke, Mektebetu Nizar Mustafa el-Baz, 1997, C.III, s.987, İbn Hibbân, “İmân”, 5.

yoktur. O kullarına benzemeksizin dilediği şekilde görür ve işitir”⁴⁶⁵ diyerek bunun subutî sıfatların bir delili olacağını söylemektedir.

Beyhakî *el-Esmâ ve's-sıfât* adlı kitabında bu hadise yer vermekte ve şunları söylemektedir:

“Rivayette Allah Resulünün işitme ve görme uzuvlarını işaret etmesindeki amacı, Allah'ın işitme ve görme vasıflarını doğrulamaktır. Tıpkı birisi diğer bir kimsenin malını avuçladı denildiğinde elini işaret ettiğinde o kişinin malını eline geçirdiği anlaşılıyorsa, bu haber de öyledir, Allah'ın işitir ve görür olduğunu anlatır. Bunlar alîm sıfatı anlamında değildir. Şayet Allah'ın ilmi kastedilseydi, kalbini işaret ederdi. Nitekim bizim için ilmin mahalli orasıdır. Bu haber Allah'a uzuv atfetmemektedir.”⁴⁶⁶

Hattâbî (v.388)'ye göre de parmakların koyulması Allahu Teâlâ'nın ‘ayn (göz)’ ve ‘ûzn (kulak)’ünün ispatı değil, işitme ve görme sıfatlarının ispatının delilidir. Çünkü bunlar uzuvdur. Cenâb-ı Hakk'ın sıfatları âdemoğlunun vasıflarına ait olan uzuvları nefyeder.⁴⁶⁷ Nitekim İbn Hacer ve Aynî de ayette geçen ‘gözümüzün önünde’ lafzını ‘korumamız ve gözetimimiz altında’ manasına tevîl etmektedirler.⁴⁶⁸

Hattâbî'nin bu sözlerine itiraz edenler de olmuştur. Bu itirazın sebebi, ‘Cenâb-ı Hakk'ı, kendi kendini vasıflandırdığı şeylerle vasıflandırma’ görüşünden kaynaklanmaktadır. Bu görüşü benimseyen Azimabâdî (v.1329) diğer ehl-i hadisin sıfatlar konusundaki tavrını ‘mahiyetini bilmiyoruz, keyfiyetine aklımız ermez, kabul etmek imanın, inkâr etmek küfrün göstergesidir’ diyerek tekrar eder. Ona göre hicrî 3. asrın imamlarının tamamı sıfatlara Kur’ân’da ve hadislerde gelen hali ile iman edilmesi gerektiğini benimsemiş, teşbih ya da tefsir yoluna gitmemişlerdir. Ümmetin icma etmesi ise onların görüşünün hüccet olduğunun delilidir. Cehmiyye ise tefsir yolunu seçerek Allah Resulünün, ashabının ve çoğunluğun yolundan ayrılmıştır.⁴⁶⁹

⁴⁶⁵ Bkz. İbn Hibbân, “İmân”, 265.

⁴⁶⁶ Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali, *el-Esmâ ve's-sıfat*, I-II, Beyrût, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984, C.I, s.294.

⁴⁶⁷ Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhim el-Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen, Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, I-IV, Beyrût, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991, C.IV, s.303.

⁴⁶⁸ Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, C.XIII, s.401; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, C. XXV, s. 102.

⁴⁶⁹ Ebû't-Tayyîb Şemsülhak Muhammed b. Emir Ali Azimabâdî, *Avnü'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, I-XIV, Medine, el-Mektebetü's-Selefiyye, 1968, C.XIII, s.38.

2. “Allah tek gözlü değildir ...” hadisi

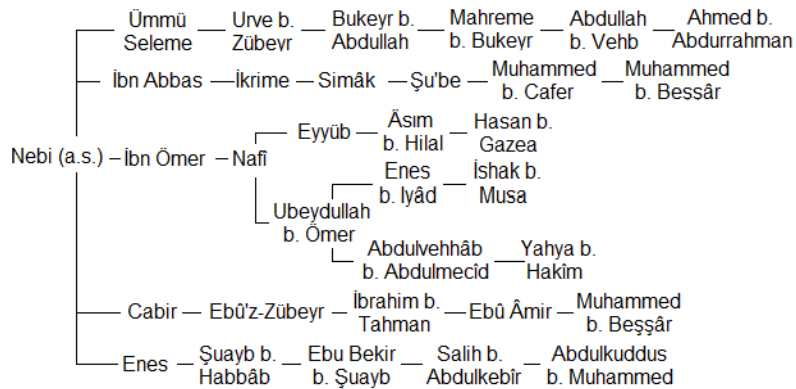
(33) حدثنا يحيى بن حكيم ، قال : حدثنا عبد الوهاب بن عبد المجيد الثقفي ، قال :
حدثنا عبيد الله ، عن نافع ، عن ابن عمر ، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم ذكر
المسيح الدجال بين ظهرائي الناس ، فقال : يا أيها الناس ، إن ربكم ليس بأعور ، ولكن
المسيح الدجال أعور عينه اليمنى كأنها عنبه طافية

Allah resulü insanlar arasındayken Mesih Deccâl'dan bahsetti ve “Şüphesiz sizin Rabbiniz tek gözlü değildir, fakat Deccâl tek gözlüdür. Onun sağ gözü, salkımdaki üzüm tanesi gibidir” dedi.⁴⁷⁰

a. Hadisin İsnadları

- 1- Nebî (a.s.)- Ümmü Seleme- Urve b. Zübeyr- Bukeyr b. Abdullah- Mahreme b. Bukeyr- Abdullah b. Vehb- Ahmed b. Abdurrahman
- 2- Nebî (a.s.)- İbn Abbâs- İkrime- Simâk- Şu'be- Muhammed b. Ca'fer- Muhammed b. Beşşâr
- 3- Nebî (a.s.)- Abdullah b. Ömer- Nâfi'- Eyyûb- Âsım b. Hilâl - Hasan b. Gazea
- 4- Nebî (a.s.)- Abdullah b. Ömer- Nâfi'- Ubeydullah b. Ömer- Enes b. İyâd- İshâk b. Mûsâ
- 5- Nebî (a.s.)- Abdullah b. Ömer- Nâfi'- Ubeydullah b. Ömer- Abdulvehhâb b. Abdülmecîd- Yahya b. Hakîm
- 6- Nebî (a.s.)- Câbir- Ebû'z Zübeyr- İbrâhîm b. Tahmân- Ebû Âmir- Muhammed b. Beşşâr
- 7- Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Şuayb- Ebû Bekir b. Şuayb- Sâlih b. Abdulkebir- Abdulkuddüs b. Muhammed

b. İsnad Şeması

⁴⁷⁰ İbn Huzeyme, a.g.e., s.112. Ayrıca bkz. Buhârî, “Ehâdisu enbiyâ” 5, 55, “Meğâzî” 71, “Fiten” 27, “Tevhîd” 17; Müslim “İmân” 274, “Fiten” 169; Ebû Dâvûd, “Melâhim” 14; “Sünne”, 19. Tirmizî, “Fiten” 60; İbn Mâce, “Fiten” 33; Ahmed b. Hanbel, a.g.e., C.IV, s.455; İbn Ebî Şeybe, a.g.e., C.VII, s.488; Taberânî, el-Mu’cem’ul-kebîr, C.X, s.53.

c. İsnad Değerlendirmesi

Hadis eserde beş sahabinin rivayeti ile gelmektedir.

Ümmü Seleme isnadında yer alan Bukeyr b. Abdullah'ın Urve b. Zübeyr'den hadis dinlediğine dair bir bilgiye rastlanmamıştır. Oğlu Mahreme b. Bukeyr'in sika bir ravi olmakla birlikte babasından sema'ı olmadığı, onun kitabından rivayette bulunduğu söylenmiştir.⁴⁷¹ İsnadda da hadisi (عن) lafzı ile rivayet ettiği görülmektedir.⁴⁷² İbn Huzeyme'nin hocası Ahmed b. Abdurrahman hadisi amcası Abdullah b. Vehb'den rivayet etmektedir. Abdullah b. Vehb hadiste önemli isimlerden birisidir.⁴⁷³ Yeğeni Ahmed ise hakkında ta'dil lafızlarının yanı sıra cerh lafızlarının da olduğu bir ravidir. Kimilerine göre rivayetleri münkerdir, hadisini almayanlar, amcası Abdullah'tan rivayette bulunan bir başkası olmadığına onun rivayetini reddederler.⁴⁷⁴

İbn Abbâs'ın ravisi mevlası İkrimedir. İbâdiye fırkasına meyli sebebiyle cerh edilmiştir. Buhârî, Nesâî, Yahya b. Maîn sika olduğunu söylemişlerdir.⁴⁷⁵ Bazı âlimler ise O'nu İbn Abbâs'a yalan atfetmek gibi ağır bir sebeple eleştirmişlerse de bunun İkrime'nin bidat görüşleri nedeniyle olduğu anlaşılmaktadır. İkrime'nin ravisi, Simâk b. Harb orta dereceli tabiinler tabakasından bir isimdir. 'Zayıf, gevşek, muzdarîbu'l-hadîs' gibi lafızlarla cerh edilmiştir. Özellikle İkrime rivayetlerinin muzdarîb olduğu belirtilmiştir.⁴⁷⁶

Abdullah b. Ömer'den gelen üç tarik de kölesi Nâfi'den dağılmaktadır. Eyyûb'den hadisi alan Âsım b. Hilâl 'zayıf, kuvvetli değil, Eyyûb'den münker rivayetleri var' sözleriyle cerh edilmiştir.⁴⁷⁷ İbn Huzeyme'nin hocası Hasan b. Gazea sadûk bir ravidir.⁴⁷⁸ Nafi'nin diğer ravisi Ubeydullah b. Ömer'in talebesi

⁴⁷¹ Mizzî, a.g.e., C. XXVII, s.326.

⁴⁷² İbn Huzeyme, a.g.e., s.116.

⁴⁷³ Mizzî, a.g.e., C.XVI, s.283.

⁴⁷⁴ Mizzî, a.g.e., C.I, s.391.

⁴⁷⁵ Mizzî, a.g.e., C.XX, s.289.

⁴⁷⁶ Mizzî, a.g.e., C.XII, s.120.

⁴⁷⁷ Mizzî, a.g.e., C.XIII, s.547.

⁴⁷⁸ Mizzî, a.g.e., C.VI, s.305.

Abdulvehhâb b. Abdülmecid'in son dönemlerinde ihtilata uğradığı belirtilmekle birlikte sika kabul edilmiştir.⁴⁷⁹

Câbir b. Abdullah'tan hadisi Ebû'z-Zübeyr Muhammed b. Müslim rivayet etmektedir.⁴⁸⁰ Ravisi İbrâhîm b. Tahman irca görüşü sebebiyle eleştirilmesinin yanı sıra sika kabul edilen bir ravidir.⁴⁸¹

Enes b. Mâlik'ten hadisi Şuayb b. Habbâb, ondan ise oğlu Ebû Bekir b. Şuayb rivayet etmektedir. Ebû Bekir'den hadisi yeğeni Sâlih b. Abdulkebîr, ondan da Sâlih'in yeğeni Abdulkuddüs b. Muhammed rivayet etmektedir. Bir aile isnadı olduğu anlaşılan rivayetin ravilerinden Sâlih b. Abdulkebîr meçhul bir ravidir.⁴⁸² Abdulkuddüs b. Muhammed'den başka ravisi yoktur.⁴⁸³ Abdulkuddüs b. Muhammed hakkında fazla bilgi bulunmayan 'sadûk' denilmiş bir kimsedir.⁴⁸⁴ İsnad meçhul ravi sebebiyle zayıftır.

d. Metin Değerlendirmesi

İbn Abbas rivayetinde Allah Resulü deccâlî Abduluzza b. Gatan isimli bir şahsa benzetmektedir.⁴⁸⁵

Ümmü Seleme rivayetinde ise müminlerin annesi Allah Resulünün gece deccaldan bahsetmesi sebebiyle uykusunun kaçtığını, sabah Resulullah'ın yanına gidip olanları anlattığında ise kendisine 'böyle yapma, şayet o ben hayatta iken ortaya çıkarsa Allah ona karşı sizin için beni yeterli kılar, şayet benim vefatımdan sonra ortaya çıkarsa da Allah sizin için sâlih kişileri yeterli kılar. Hiçbir peygamber yoktur ki ümmetini deccala karşı uyarılmış olmasın. Ben de sizleri uyarıyorum...' buyurduğunu bildirmektedir.⁴⁸⁶

Enes b. Mâlik rivayetinde ise deccalın alnında 'ك ف ر' yazdığı ve bu yazıyı okuma bilen bilmeyen tüm müminlerin okuyabildiği haber verilmektedir.⁴⁸⁷

⁴⁷⁹ Mizzî, a.g.e., C.XVIII, s.506.

⁴⁸⁰ Mizzî, a.g.e., C. XXVI, s.407.

⁴⁸¹ Mizzî, a.g.e., C.II, s.111.

⁴⁸² İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, C.I, s.361.

⁴⁸³ Mizzî, a.g.e., C.XIII, s.67.

⁴⁸⁴ Mizzî, a.g.e., C.XVIII, s.242.

⁴⁸⁵ İbn Huzeyme, a.g.e., s.114.

⁴⁸⁶ İbn Huzeyme, a.g.e., s.116.

⁴⁸⁷ İbn Huzeyme, a.g.e., s.117. Müslim, "Fiten", 101, Ebû Davud, "Melâhim", 14.

İbn Battâl ‘*Deccal tek gözlüdür, Rabbiniz ise tek gözlü değildir*’ hadisini Allah’ın *ayn* sıfatının delili saymaktadır. O’na göre Allah’ın *ayn*, ne zâtıdır, ne de zâtından ayrı bir şeydir. Allah ayeti kerimelerde kendisine *yed, vech, ityân, meci*’ gibi sıfatlar nispet etmiştir. Bunların tevili küfürdür, batıldır. Allah Resulünün parmağını gözüne götürmesi demek kimilerinin ‘Allahu Teâlâ cisimdir’ demelerinin delili değildir. Allah Resulü Cenâb-ı Hakk’ın noksanlıklardan uzak olduğunu belirtmek istemiştir.⁴⁸⁸ Nevevî’ye göre ise kastedilen mana Allah’ın yaratılmışların çehresine benzemekten ve onun bütün noksanlıklarından münezzehe olduğudur.⁴⁸⁹ İbn Hacer de *ayn*ın ispatının uzvun ispatı olmadığını, anlamayı kolaylaştırmak ve temsili hale getirmek için olduğunu söylemektedir.⁴⁹⁰

İbn Huzeyme Allah’a sıfat izafe edenlerin Cehmiyye tarafından Müşebbihe olarak nitelendirilmesine şiddetle karşı çıkarak *ayn* sıfatı hakkında şunları söylemektedir:

Allah’ın kendilerini tenzih ettiği ve temize çıkararak Peygamberlerden sonra insanların en hayırlısı haline getirdiği ehl-i hadis âlimlerini yalanlayan Cehmiyye’nin onlara Müşebbihe dediği bühtanlarına gelince:

Biz Yaratıcımızın iki *ayn*’ı vardır diyoruz. Onlarla toprağın yedi kat altını, gökleri ve onların arasındaki küçük büyük her şeyi görebilir. O’na hiçbir şey gizli kalmaz. O’nun görüşünden hiç birey kaçmaz. Denizlerin derinliklerini ve üzerine istivâ ettiği arşını görür.

İnsanın da gözleri vardır. Onunla gözünün yakınındaki şeyleri görebilir, ancak gördüğü şey ile gözünün arasında örtü bulunmadığı sürece görür. Yakın dense bile uzakta olanları göremez. Örneğin Arap dilinde yakınlık kelimesi kullanılır. Ama onunla kast olunan şeyi bile göz göremez. Falanca köy, filanca belde bize yakındır dendiğinde bile oraları gözle idrak edemez. Kendisi ile arasında iki fersah mesafe olan birisinin gördüğü şeyleri göremez. Toprağın bir parmak, ya da daha az mesafe altındaki şeyi, üzerini örten toprak sebebiyle göremez.

O halde ey anlayış sahibi Allah’ın *ayn*’ı ile kullarınki nasıl benzer olabilir?

Allah’ın *ayn*’ı kadîmdir, bâkîdir. İnsanınki ise mahlûktur muhdestir. Gözlerinde bir illet, kusur ve noksanlık bulunmayan, aksine gözlerinin karası simsiyah, beyazı bembeyaz, up uzun kirpikli bir kimseye, ‘gözlerin filanca’nınki gibidir’ dense ve benzetildiği kimse de gözlerinin siyahı küçücük, beyazı kıpkırmızı olan birisi olsa, ilk söylediğimiz kişi uzaktaki birisini görebilen biri olsa, ikincisi gözündeki kusur dolayısıyla onun gördüğü mesafenin onda birisini bile göremez olsa bu kimse benzetildiği kimse sebebiyle sinirlenir ve bu benzetmeyi yapan kişiye kötü sözlerle karşılık verir.

Bu benzetmeyi duyan kişi bu iki kişinin gözünün benzemediğini söyler ve benzetenini de aptallıkla itham eder. Eğer akıllı bir kimse isen bu ikisinin gözünü

⁴⁸⁸ İbn Battâl, *Şerhu sahihi’l-Buhârî*, C.X, s.432.

⁴⁸⁹ Nevevî, *Şerhu’n-Nevevî, alâ sahih-i Müslim*, C.I, s.491.

⁴⁹⁰ İbn Hacer *Fethu’l-Bârî*, C.XIII, s.401.

birbirlerine benzetmezsin. Her ikisinin de adı göz olsa dahi. Her ikisi de görme özelliği bulunan göz olsa bile birisine nasıl ‘senin gözün domuzun, maymunun, ayının ve diğer yırtıcıların, sürüngenlerin gözü gibidir’ denir?⁴⁹¹

Bu sözlerinin ardından İbn Huzeyme ehl-i hadise Müşebbihe diyen Cehmiyye mensuplarına şöyle seslenir:

Ey âlimlerimize Müşebbihe diyen ilim yoksunu Arapça cahilleri dinleyin! İnsanın gözünü saydığımız mahlûkatın gözlerine benzetmek caiz değilse ki hepsininki muhdestir, fânîdir, Allah tarafından yoktan var edilmişlerdir ve bir gün yok olacaklardır. Nasıl olurda bir müslüman, şayet Cehmiyye müslüman ise- Allah'a ayn ispat edene Müşebbihe diyebilir?

O halde onlara göre kendisinde bir isim olan herkes bu ismi barındıran diğer kimselere benzer. Ancak böyle mahlûkun ve Hâlik'in birbirine benzemediğini söyleyebilecekler ise onlara göre Kur'ân okumak caiz değildir. Allah'ın nefsinin, ayn'ını, yed'ini anlatan bütün ayetleri silmek ve sıfatullah konusunda Kur'ân'da geçen her şeyi inkâr etmek gerekir.⁴⁹²

İbn Huzeyme'nin bu sözleri Allah'a ve mahlûkata ait olan sıfatların farkını izah etmede takip ettiği yöntemi göstermek için yeterlidir. İbn Huzeyme mahlûkata ve Yaratıcı'ya ait olan *ayn* sıfatlarını işlevleri ve fonksiyonları açısından kıyaslamakta, kabiliyetleri ölçüsünde bir ayrıma gitmekte ve bunu esas ayırım noktası kabul etmektedir. Sıfatların fonksiyonunun iyi ya da kötü olmasındaki farklılık İbn Huzeyme için iki sıfatın farklı olması için yeterlidir. Her ikisinde göz, kirpikler, göz kapağı gibi uzuvların olması benzer sayılmalarına sebebiyet vermez. İbn Huzeyme tartışmaların *ayn* sıfatının keyfiyeti konusunda olduğunu dikkate almamaktadır.

Müellifin *ayn* sıfatını ispat için delil getirdiği hadislerin sıhhat değerlendirmesi şu şekildedir:

Hadis	İsnad sayısı	Makbûl		Merdûd	
		Ravileri Sika	Ravileri Sadûk	Ravileri Mecerûh	Munkatı'
“İki parmağını gözüne koydu...”	2	2	-	-	-
“Allah tek gözlü değildir ...”	7	3	-	3	1
TOPLAM	9	5	-	3	1
		5		4	

İbn Huzeyme *ayn* sıfatını ispat için 9 isnad zikreder. Bunların 5'i sahihtir. 3 isnadın ravisi cerh edilmiş, 1 isnadda da inkıtâ tespit edilmiştir. Bu durumda 5 isnadın makbûl, 4 isnadın merdûd olduğu görülmektedir.

⁴⁹¹ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.129.

⁴⁹² İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.130.

E. Yed

Sözlükte “el” manasında olan yed (يد) lafzı, Kur’ânı Kerim’de ve hadisi şeriflerde Allah’a nispet edilmektedir. *Yed* lafzı mecâzî olarak güç-kudret, mülkiyet-hâkimiyet, nimet ve yardım manalarında yorumlanmıştır.⁴⁹³ Yine ayet ve hadislerde yed ile benzer manada olan kabz lafzının da geçtiği görülmektedir.⁴⁹⁴

İbn Huzeyme’ye göre Allah’ın iki *yed*’i olduğu aşikârdır. Zira o Kur’ân da Âdem’i iki *yed*’i ile yarattığını bize bildirmiştir.⁴⁹⁵ İbn Huzeyme Allah’a *yed* izafe eden şu ayetleri delil getirir:

*“Ey İblis! İki elimle yarattığıma secde etmekten seni meneden nedir?”*⁴⁹⁶

*“Hayır, O’nun iki eli de açıktır, dilediği gibi verir.”*⁴⁹⁷

*“Allah’ın eli onların ellerinin üzerindedir.”*⁴⁹⁸

*“Her şeyin hükümrânlığı elinde olan Allah’ın şanı yücedir! Siz yalnız O’na döndürüleceksiniz.”*⁴⁹⁹

*“Dilediğini aziz edersin, dilediğini zelil edersin. Hayr senin elindedir. Şüphesiz sen her şeye hakkıyla gücü yetensin.”*⁵⁰⁰

*“Görmezler mi, kendi ellerimizle onlar için hayvanları yarattık.”*⁵⁰¹

İbn Huzeyme ayetlerin ardından *yed* sıfatının ispatı için delil getirdiği şu hadislere yer verir:

1. “Allah seni eliyle yarattı...” hadisi

(34) حدثنا أحمد بن عبدة الضبي ، قال : حدثنا حماد بن زيد ، عن مطر الوراق ، عن عبد الله بن بريدة ، عن يحيى بن يعمر ، قال عبد الله بن عمر : حدثني عمر بن الخطاب أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال : التقى آدم وموسى ، فقال موسى : أنت الذي خلقك الله بيده ، وأسجد لك ملائكته ، ونفخ فيك من روحه ، أمرك بأمره فعصيته ،

⁴⁹³ Bkz, Yusuf Şevki Yavuz, “Yed”, *DİA*, C.XLIII. s.376.

⁴⁹⁴ Zümer 39/67.

⁴⁹⁵ İbn Huzeyme, *a.g.e.*, s.131.

⁴⁹⁶ Sâd 38/75.

⁴⁹⁷ Maide 5/64.

⁴⁹⁸ Feth 48/10.

⁴⁹⁹ Yasin 36/83.

⁵⁰⁰ Âlî-İmrân 3/26.

⁵⁰¹ Yasin 36/71.

فأخرجتنا من الجنة فقال له آدم : قد أتاك الله التوراة ، فهل وجدت فيها كتب علي الذنب
قبل أن أعمله قال : نعم قال : فحج آدم موسى فحج آدم موسى عليهما السلام

“Âdem ve Mûsâ karşılaştılar. Mûsâ şöyle dedi: ‘Sen, Allah’ın kendisini eliyle yarattığı, meleklerine secde ettirdiği, ruhundan üflediği, buyruğunu bildirdiği kişisin. Sonra O’na karşı geldin ve bizi cennetten çıkarttın.’ Bunun üzerine Âdem ‘Allah sana Tevrat’ı verdi. Onda bu günahı ben daha işlemeyen bana yazdığını görmedin mi’ deyince Mûsâ ‘evet’ dedi. Böylece Âdem Mûsâ’ya galip geldi, Âdem Mûsâ’ya galip geldi.”

a. Hadisin İsnadları

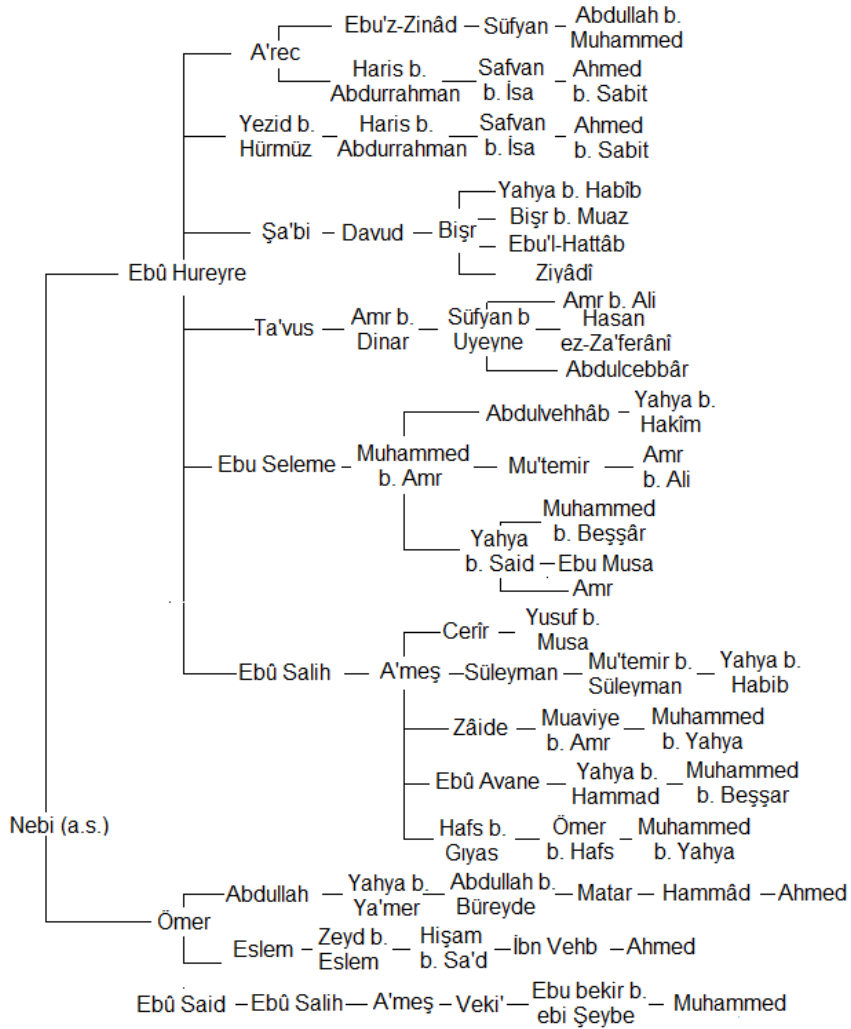
1. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- A’rec- Ebû’z-Zinâd- Süfyân- Abdullah b. Muhammed
2. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- A’rec- Hâris- Safvân- Ahmed b. Sâbit
3. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Yezîd b. Hüzmîz- Hâris b. Abdurrahman- Safvân b. Îsâ- Ahmed b. Sâbit
4. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Şa’bi- Dâvûd- Bişr b. Mufaddâl- Yahya b. Habîb, Bişr b. Muâz, Ebû Hattâb, Ziyâdi⁵⁰²
5. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Tâvus- Amr b. Dînâr- Süfyân- Amr b. Ali
6. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Tâvus- Amr b. Dînâr- Süfyân- Hasan b. Muhammed ez-Za’ferânî
7. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Tâvus- Amr b. Dînâr- Süfyân- Abdulcebbâr b. A’lâ
8. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Seleme- Muhammed b. Amr- Abdulvehhâb- Yahya b. Hakîm
9. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Seleme- Muhammed b. Amr- Mu’temir- Amr b. Ali
10. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Seleme- Muhammed b. Amr- Yahya b. Saîd - Muhammed b. Beşşâr ve Ebû Mûsâ
11. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Seleme- Muhammed b. Amr- Yahya b. Saîd- Amr
12. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Sâlih- A’miş- Cerîr- Yusuf b. Mûsâ
13. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Sâlih- A’miş- Süleymân- Mu’temir b. Süleymân- Yahya b. Habîb
14. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Sâlih- A’miş- Zâide- Muâviye b. Amr- Muhammed b. Yahya⁵⁰³
15. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Sâlih- A’miş- Ebû Avane- Yahya b. Hammâd- Muhammed b. Beşşâr
16. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Sâlih- A’miş- Hafs b. Ğiyâs- Ömer b. Hafs- Muhammed b. Yahya⁵⁰⁴

⁵⁰² İbn Huzeyme, a.g.e., s.302.

⁵⁰³ İbn Huzeyme, a.g.e., s.244.

17. Nebî (a.s.)- Ömer- Abdullah b. Ömer- Yahya b. Ya'mer- Abdullah b. Büreyde- Matar el- Verrâk- Hammâd b. Zeyd- Ahmed b. Abde
18. Nebî (a.s.)- Ömer- Eslem- Zeyd b. Eslem- Hişâm b. Sa'd- İbn Vehb- Ahmed b. Abdurrahman⁵⁰⁵
19. Ebû Saîd- Ebû Sâlih- A'meş- Veki'- Ebû Bekir b. Ebî Şeybe- Muhammed⁵⁰⁶

b. İsnad Şeması

⁵⁰⁴ İsnadda ravi Ebû Saîd'in de hadisi rivayet ettiğini söylemiştir. İbn Huzeyme'ye göre bu bir hatadır.

Bkz. İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.245.

⁵⁰⁵ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.311.

⁵⁰⁶ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.244.

c. İsnad Değerlendirmesi

Hadis, Ebû Hureyre ve Ömer b. el-Hattâb'tan merfû, Ebû Saîd'den mevkûf olarak gelmektedir. Hadis yoğunluklu olarak Ebû Hureyre kanalıyla gelen tariklerden dağılmaktadır.

Ebû Hureyre'den hadisi, Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rec, Yezîd b. Hürmüz, Âmir b. Şerâhil eş-Şa'bî, Tâvus b. Keysân, Ebû Seleme b. Abdurrahman ve Ebû Sâlih rivayet etmektedir.

Yezid b. Hürmüz ve A'rec'in talebesi Hâris b. Abdurrahman hakkında Ebû Hâtim 'Dârekutnî ondan münker hadisler rivayet eder, kuvvetli değil' derken, Ebû Zur'a 'bir beis yoktur' demiştir.⁵⁰⁷ Vehm eden sadûk bir ravidir.⁵⁰⁸ Ahmed b. Sâbit⁵⁰⁹ ve Abdullah b. Muhammed ez-Zührî⁵¹⁰ sadûk ravilerdir.

Şa'bî isnadında yer alan müellifin hocası Bişr b. Muâz sadûk bir ravidir.⁵¹¹

Ebû Seleme'den hadisi alan Muhammed b. Amr b. Alkame 'hata eder,⁵¹² sadûk, vehm eder'⁵¹³ gibi lafızlarla cerh edilmiş bir ravidir.

Ebû Sâlih tariklerinde yer alan A'meş'in talebesi Cerîr b. Abdulhamîd'in ihtilata uğradığı ve kimi rivayetlerde tedlis yaptığı söylenmiştir.⁵¹⁴ Hadisi A'meş'den (عن) lafzı ile rivayet etmiştir.⁵¹⁵ Yusuf b. Mûsâ sadûk bir kimsedir.⁵¹⁶ Ömer b. Hafs hata etmesi muhtemel,⁵¹⁷ sadûk⁵¹⁸ bir ravidir.

Ömer b. el-Hattâb isnadında yer alan Matar el-Varrâk rivayeti kuvvetli sayılmayan bir ravidir.⁵¹⁹ Diğer isnadda yer alan Hişâm b. Sa'd hakkında Nesâî bir seferinde 'zayıf' bir başka seferinde 'kuvvetli değil' demiştir. Ebû Hâtim'e göre rivayeti yazılır ama delil olmaz. Ebû Dâvûd, Zeyd b. Eslem'den rivayetlerini

⁵⁰⁷ Mizzî, a.g.e., C.V, s.255.

⁵⁰⁸ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, C.I, s.142.

⁵⁰⁹ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, C.I, s.12.

⁵¹⁰ Mizzî, a.g.e., C.XVI, s.70.

⁵¹¹ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, C.I, s.458.

⁵¹² Mizzî, a.g.e., C.XXVI, s.216.

⁵¹³ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, C.II, s.196.

⁵¹⁴ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, C.II, s.76.

⁵¹⁵ İbn Huzeyme, a.g.e., s.135.

⁵¹⁶ Mizzî, a.g.e., C. XXXII, s.467.

⁵¹⁷ Mizzî, a.g.e., C.XXI, s.306.

⁵¹⁸ İbn Hacer, a.g.e., C. VII, s.435.

⁵¹⁹ Mizzî, a.g.e., C.XXVIII, s.54.

güvenilir bulmaktadır.⁵²⁰ Şii olduğu rivayet edilen bir isimdir.⁵²¹ Bu isnadda yer alan İbn Huzeyme'nin hocası Ahmed b. Abdurrahman'ın amcası İbn Vehb'den rivayetleri kimi âlimler tarafından kabul görmeyen bir ravidir.⁵²²

d. Metin Değerlendirmesi

İbn Huzeyme'nin birçok sıfatın ispatı için eserde oldukça fazla isnad sayısı ile yer verdiği bu hadiste Âdem (a.s.) ve Mûsâ (a.s.) arasında geçen bir konuşma anlatılmaktadır. Mûsâ (a.s.), Âdem (a.s.)'i insanoğlunu cennetten çıkarmakla itham etmektedir. Buna karşılık Âdem (a.s.) ise bunun kendisi için önceden takdir edilmiş bir kader olduğunu hatırlatmaktadır. Hadisin sonunda Allah Resulü üç kez “Âdem, Mûsâ'ya galip geldi” buyurmaktadır.

Hadis birbirinden farklı lafızlarla daha çok bu format üzere gelmektedir. İbn Huzeyme bu rivayeti *nefs*, *yed*, *kelâm* sıfatlarının ispatı için de delil getirir. Metinlerde yer alan farklı lafızlar şu şekildedir:

Mûsâ (a.s.): Sen, Allah'ın eliyle yarattığı,⁵²³ meleklerine secde ettirdiği, ruhundan üflediği ve emrettiği şeye karşı gelerek bizi cennetten çıkaran kişi değil misin?

Âdem (a.s.): Sen, Allah'ın risâleti, nefsi⁵²⁴ ve kelâmı⁵²⁵ için seçtiği, senin için Tevrat'ı eliyle yazdığı⁵²⁶ örtü arkasından kendisiyle konuştuğu, seninle arasında mahlûkattan hiçbir elçiye gerek duymadığı⁵²⁷ kişisin. Allah'ın yeri ve göğü yaratmadan önce bana takdir ettiği bir iş ile mi beni ayıplıyorsun?⁵²⁸

Bir rivayette bu karşılaşmayı Mûsâ (a.s.) Cenâb-ı Hakk'tan talep etmekte ve ‘Ey Rabbim! Bana, bizi ve kendisini cennetten çıkaran Âdem'i göster’ buyurmaktadır. Allahu Teâlâ Mûsâ (a.s.)'nin isteğini yerine getirir ve ardından yukarıdaki konuşma cereyan

⁵²⁰ Mizzî, **a.g.e.**, C. XXX. s.208.

⁵²¹ İbn Hacer, **a.g.e.**, C.XI, s.40.

⁵²² Mizzî, **a.g.e.**, C.I, s.388.

⁵²³ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.132.

⁵²⁴ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.22.

⁵²⁵ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.137.

⁵²⁶ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.133.

⁵²⁷ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.312.

⁵²⁸ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.133-137-139.

eder.⁵²⁹ Bu detay yalnızca Ömer b. el-Hattâb kanalıyla rivayet edilen isnadlardan İbn Vehb rivayetinde yer almaktadır. Bu isnadın zayıf olduğu görülmektedir.

Ebû Hureyre'den gelen rivayetlerden A'rec tarikinde Ebû'z-Zinâd kanalıyla gelen metinde *'Tevratı eliyle yazdığı'* ve *'Mûsâ (a.s.)'yı kelâmı için seçtiği'*, Hâris b. Abdurrahman kanalıyla gelen metinde *'Âdem (a.s.)'i eliyle yarattığı'* haber verilmektedir. Aynı şekilde Hâris'in Yezîd b. Hürmüz'den rivayetinde de sadece *'Âdem (a.s.)'i eliyle yarattığı'*, Şa'bî tarikinin metninde ise *'Mûsâ (a.s.)'ı kelâmı için seçtiği'* bildirilmektedir.

Tâvus b. Keysân tarikinde Za'ferânî ve Amr b. Ali'nin rivayet ettiği metinlerde *'Tevratı eliyle yazdığı'* belirtilirken, aynı raviler kanalıyla gelip Abdulcebbâr b. A'lâ ile son bulan isnadın metninde *'Tevratı eliyle yazdığı'* ifadesinin yanı sıra *'Mûsâ (a.s.)'ı kelâmı için seçtiği'* bilgisinin de eklenmiş olduğu dikkat çekmektedir.

Ebû Seleme kanalıyla gelen isnadların tamamı için müellif aynı metne sahip olduklarını belirtmekle yetinmiştir. Hadis *'Allah'ın Âdem (a.s.)'i eliyle yarattığı ve ona ruhundan üflediği'*ni bildirmektedir.

A'meş kanalıyla gelen metinlerde de ortak olarak *'Allah'ın Âdem (a.s.)'i eliyle yarattığı ve ona ruhundan üflediği'* ve *'Mûsâ (a.s.)'ı kelâmı için seçtiği'* aktarılmaktadır.

Ömer b. el-Hattâb'dan gelen rivayetlerde Zeyd b. Eslem kanalıyla gelen isnadın metninde yalnızca *'Allah'ın kelâm sıfatı ve Âdem (a.s.)'a ruhunda üflediği'* bilgisi yer alıp yed sıfatından bahsedilmezken, oğlu Abdullah kanalıyla gelen isnadın metninde *'Allah'ın Âdem (a.s.)'i eliyle yarattığı ve ona ruhundan üflediği'* ifadesi bulunmaktadır.

2. “Sağ eline alır...” hadisi

(35) حدثنا محمد بن بشار ، قال : حدثنا يزيد يعني ابن هارون ، عن محمد بن عمرو ، عن سعيد بن أبي سعيد ، مولى المهري ، عن أبي هريرة ، رضي الله عنه قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : إن أحدكم ليتصدق بالتمر من طيب ، ولا يقبل الله إلا طيبا ، فيجعلها الله في يده اليمنى ، ثم يرببها كما يربي أحدكم فلوله أو فصيله ، حتى يصير مثل أحد

⁵²⁹ İbn Huzeyme, a.g.e., s.311.

“Siz temizinden bir hurma tasadduk ettiğinizde ki Allah temiz olandan başkasını kabul etmez, Allah onu sağ eline alır, sonra sizin bir tayı veya deve yavrusunu terbiye edişiniz gibi onu terbiye eder, ta ki o Uhud dağı gibi olur.”⁵³⁰

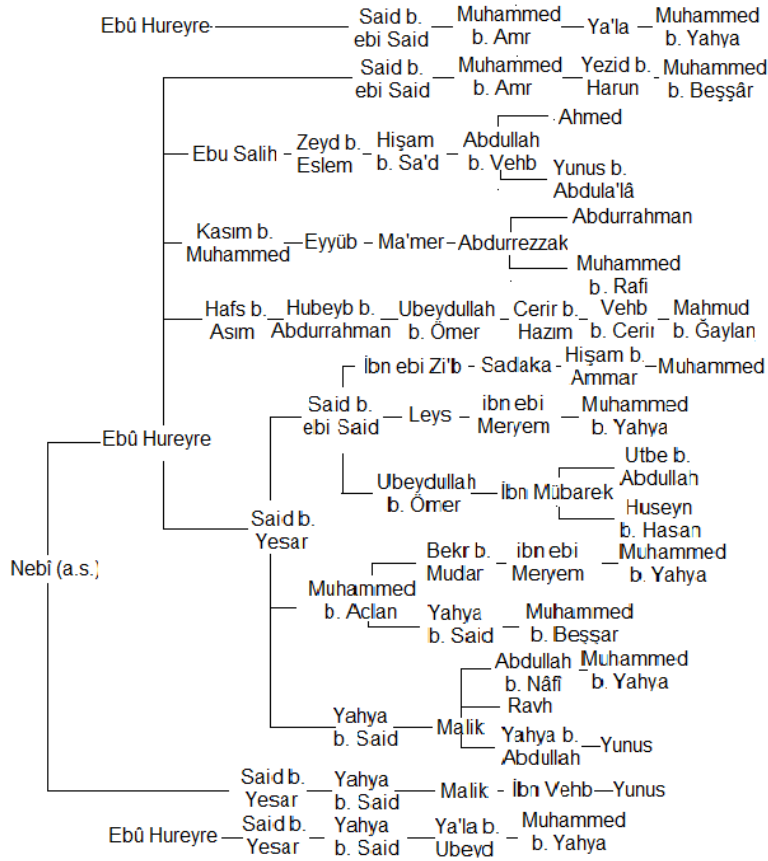
a. Hadisin İsnadları

1. Ebû Hureyre- Saîd b. Ebî Saîd- Muhammed b. Amr- Ya'la- Muhammed b. Yahya
2. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Saîd b. Ebî Saîd- Muhammed b. Amr- Yezîd b. Hârun- Muhammed b. Beşşâr⁵³¹
3. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Sâlih- Zeyd b. Eslem- Hişâm b. Sa'd- İbn Vehb- Ahmed b. Abdurrahman
4. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Sâlih- Zeyd b. Eslem- Hişâm b. Sa'd- İbn Vehb- Yûnus b. Abdu'l-a'lâ
5. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Kâsım b. Muhammed- Eyyûb- Ma'mer- Abdurrezzâk- Muhammed b. Râfi' ve Abdurrahman b. Bişr b. Hakem
6. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Hafs b. Âsım- Hubeyb b. Abdurrahman- Ubeydullah b. Ömer- Cerîr b. Hâzım- Vehb b. Cerîr- Mahmûd b. Ğaylân
7. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Saîd b. Yesâr- Saîd b. Ebî Saîd el-Makburî- İbn Ebî Zi'b- Sadaka- Hişâm b. Ammâr- Muhammed
8. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Saîd b. Yesâr- Saîd b. Ebî Saîd el-Makburî- Leys- İbn Ebî Meryem- Muhammed b. Yahya
9. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Saîd b. Yesâr- Saîd b. Ebî Saîd el-Makburî- Ubeydullah b. Ömer- İbn Mübârek- Huseyn b. Hasan ve Utbe b. Abdullah
10. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Saîd b. Yesâr- Muhammed b. Aclân- Bekr b. Mudar- İbn Ebî Meryem- Muhammed b. Yahya
11. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Saîd b. Yesâr- Muhammed b. Aclân- Yahya b. Saîd- Muhammed b. Beşşâr
12. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Saîd b. Yesâr- Yahya b. Saîd- Mâlik- Yahya b. Abdullah- Yûnus
13. Nebî (a.s.)- Saîd b. Yesâr- Yahya b. Saîd- Mâlik- Ravh
14. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Saîd b. Yesâr- Yahya b. Saîd- Mâlik- Abdullah b. Nâfi- Muhammed b. Yahya
15. Nebî (a.s.)- Saîd b. Yesâr- Yahya b. Saîd- Mâlik- İbn Vehb- Yûnus b. Abdu'l-a'lâ
16. Ebû Hureyre- Saîd b. Yesâr- Yahya b. Saîd- Ya'lâ b. Ubeyd- Muhammed

⁵³⁰ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.144. **Sahîhu İbn Huzeyme**, “Zekât”, 402; Ayrıca bkz. Buhârî, “Tevhîd” 23; “Zekât”, 8; Müslim, “Zekât”, 63; Nesâî, “Zekât”, 48; Tirmizî, “Zekât” 28; İbn Mâce; “Zekât”, 28; İmam Mâlik, “Sadaka”, 1; Dârimî, “Zekât”, 35; İbn Hibbân, “Zekât”, 3318.

⁵³¹ İbn Huzeyme bu isnadı iki kez zikreder. İlk isnadda ‘sağ eline alır’; diğerinde ise ‘avuçuna alır’ lafzı yer almaktadır. Bkz. İbn Huzeyme, **Kitâbu't-tevhîd**, s.144-145.

b. İsnad Şeması

c. İsnad Değerlendirmesi

Hadis Ebû Hureyre'den gelmektedir. Ondan hadisi Saîd b. Ebî Saîd el-Mihrî, Ebû Sâlih, Kâsım b. Muhammed, Hafs b. Âsım ve Saîd b. Yesâr almaktadır.

Saîd b. Ebî Saîd'in künyesi, el-Mihrîdir. Bu ravi Ebû Hureyre'nin talebesi Makburî ile karıştırılmaktadır. İbn Hibbân birinin tabiin, diğerinin tebei tabiinden olduğuna dikkat çeker.⁵³² el-Mihrî hakkında cerh veya ta'dile dair bir bilgi nakledilmemektedir. Ebû Hureyre'den rivayeti yoktur. Bu durumda isnadın kopuk olduğu anlaşılmaktadır.

Muhammed b. Amr b. Alkame 'hata eder'⁵³³ 'sadûk, vehm eder'⁵³⁴ gibi lafızlarla cerh edilmiş bir ravidir.

⁵³² İbn Hibbân, **Sikât**, C.VI, 363.

⁵³³ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXVI, s.216.

⁵³⁴ İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, C.II, s.196.

Ebû Sâlih tarikinde yer alan Zeyd b. Eslem tedlis yapmakla cerh edilmiştir.⁵³⁵ Öğrencisi Hişâm b. Sa'd, rivayeti kabul edilmeyen, pek çok hadisi zayıf olan⁵³⁶ ve şii olduğu rivayet edilen bir isimdir.⁵³⁷ Yine isnadda yer alan Ahmed b. Abdurrahman'ın amcasından rivayeti olup olmadığı tartışmalıdır. Kimi âlimler İbn Vehb'den rivayetlerine itibar etmemektedir.⁵³⁸ İbn Huzeyme ise bu durumu kabul etmeyen isimler arasında yer almaktadır. Amcasının nüshasından rivayet ettiği bir hadisin uydurma olduğu yönünde itiraz edildiğinde rivayetinden dönmüş olması, İbn Huzeyme için yeterlidir.⁵³⁹

Saîd b. Yesâr tariklerinde yer alan Utbe b. Abdullah sadûk bir ravidir.⁵⁴⁰ Mâlik b. Enes'den hadisi alan Yahya b. Abdullah zayıf bir ravidir. Özellikle Mâlik'den rivayetleri alış şekli eleştirilmiş ve rivayetlerin kabul edilip edilmeyeceği tartışmalara sebep olmuştur.⁵⁴¹

Ravh-Malik-Yahya b. Saîd tarikinin bir *an'ane* isnad olduğu dikkat çekmektedir.⁵⁴²

Yûnus b. Abdu'l-a'lâ'nın İbn Vehb'den rivayet ettiği Mâlik isnadının mürsel olduğu görülmektedir. Mâlik b. Enes'in Muvatta rivayeti de aynı şekilde mürseldir.⁵⁴³

Hadisin Ebû Hureyre'den iki isnadda mevkûf olarak rivayet edildiği görülmektedir.

d. Metin Değerlendirmesi

Hadisin bazı metinlerinde, 'avucuna alır', 'sonra onu tıpkı sizin tayınızı veya deve yavrunuzu beslediğiniz gibi besler'⁵⁴⁴, 'göğ'e yalnızca temiz olan çıkar ve Rahmanın avucunda vaki

⁵³⁵ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, C.III, s.397.

⁵³⁶ Mizzî, *a.g.e.*, C.XXX, s.208.

⁵³⁷ İbn Hacer, *a.g.e.*, C.XI, s.40.

⁵³⁸ İbn Hacer, *a.g.e.*, C.I, s.56.

⁵³⁹ Mizzî, *a.g.e.*, C.I, s.389.

⁵⁴⁰ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, C.II, s.4.

⁵⁴¹ İbn Hacer, *a.g.e.*, C.XI, s.238.

⁵⁴² İbn Huzeyme, *a.g.e.*, s.151.

⁵⁴³ İmam Mâlik, "Sadaka", 1.

⁵⁴⁴ İbn Huzeyme, *a.g.e.*, s.146.

olur⁵⁴⁵, ‘Allah sağıyla alır’⁵⁴⁶ ‘ta ki hurma Uhud dağı oluncaya kadar’⁵⁴⁷ ‘sizden birisinin tayını(تأين) terbiye edişi gibi’⁵⁴⁸ lafızları yer almaktadır.

Hadis ile ilgili değerlendirmelere bakıldığında Müslim şârihi Mâzerî (v.536)’nin hadisi açıklarken sıfat hadislerini tevil ettiğini ve bu sıfatları mecâzî olarak anlama yolunu seçtiği görülmektedir.⁵⁴⁹ Nitekim Kâdı İyâz (v.544) ve Nevevî (v.676) de şerhlerinde büyük ölçüde onun görüşlerinden alıntı yapmışlardır.

Nevevî, Allahu Teâlâ’nın uzuv sahibi olmaktan münezzeh olduğunu, hadiste kullanılan bu ifadelerin mecaz manalarda anlamının uygun olacağını söylemekte, Allah Resulünün bu tür söylemleri, muhataplarının sözlerini daha kolay anlamaları için tercih ettiği fikrini savunmaktadır. Kâdı İyâz ise ‘sağ elle almak’ ifadesinin kabul ve rızaya işaret eden bir deyim olduğunu söylemektedir. O’na göre büyütme maksad ise “Allah, faiz malını mahveder, sadakaları ise artırır”⁵⁵⁰ ayetinde olduğu gibi ecir ve mükâfatının büyütülmesi ve fazlasıyla verilmesidir. ‘Kef’ lafzının mizanın kefesi olarak anlaşılmasının da mümkün olacağını belirtir.⁵⁵¹

İbn Hacer (v.852) de pek çok görüş zikretmekle birlikte Mâzerî ve Kâdı İyâz’ın *yed* konusundaki görüşlerine yer vermeyi yeterli bulur. O’na göre de ‘sağıyla almak’ lafzı Allahu Teâlâ’nın amelleri kabul etmede hızlı olduğunu ifade etmektedir.⁵⁵²

İbn Mâce şârihi İmam Sindî (v.1138) selefın yolunun bu haberlere iman etmek ve asıl anlamını Allahu Teâlâ’ya bırakmak olduğunu yineledikten sonra *yed* kelimesini rıza ve kabulden kinaye anlamında olduğunu söyleyenlerin görüşünü eklemeyi ihmal etmez.⁵⁵³

Müslim’in şârihlerinden Kannûcî (v.1307) ise sıfatların teviline şiddetle karşı çıkmakta, bu tür hadislerin konuldukları manada anlaşılması gerektiğini

⁵⁴⁵ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.147.

⁵⁴⁶ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.149.

⁵⁴⁷ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.152.

⁵⁴⁸ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.153.

⁵⁴⁹ Bkz. Mâzerî, **el-Mu’lim bi fevâid-i Müslim**, C.I, s.335.

⁵⁵⁰ Bakara 2/276.

⁵⁵¹ Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî Kâdı İyâz, **İkmâlü'l-Mu’lim bi-fevaidi Müslim**, I-IX, Mansûre, Dârü'l-Vefa, 1998, C.III, s.536.

⁵⁵² İbn Hacer, **Fethü'l-Bârî**, C.III, s.329.

⁵⁵³ Sindî, **Şerhu sünen-i İbn Mâce**, C.II, s.565.

savunmaktadır. Zira selefin görüşü bu şekildedir. Halef ise tevil yolunu seçmiş ve şaşırmıştır. Ona göre Mâzerî, Kâdî İyâz ve Nevevî de tevil yolunu seçerek hata etmektedirler.⁵⁵⁴

3. “Allah'ın eli üstündür...” hadisi

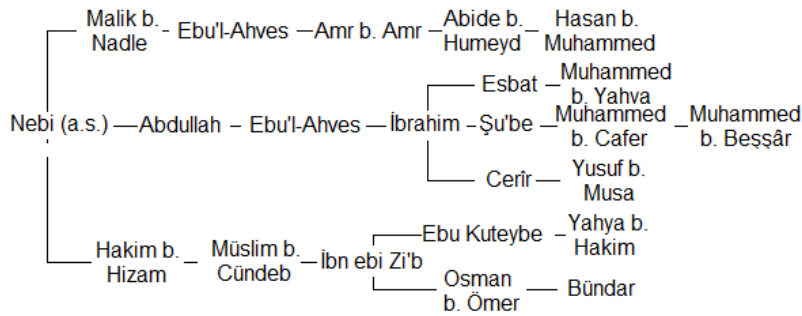
(36) حدثنا يحيى بن حكيم ، قال : حدثنا أبو قتيبة ، قال : حدثنا ابن أبي ذئب ، عن مسلم بن جندب ، عن حكيم بن حزام قال : سألت النبي صلى الله عليه وسلم فألحفت في المسألة، فقال : يا حكيم، ما أنكر مسألتك إن هذا المال خضرة حلوة، وإنما أوساخ أيدي الناس، وإن يد الله هي العليا، ويد المعطي التي تليها، ويد السائل أسفل من ذلك
Hakîm b. Hizam şöyle anlatıyor:

Allah Resulü'nden bir şey istedim ve bu isteğimde de ısrarcı oldum. Bana şöyle dedi: “*Ey Hakîm! İstemene ne kötü! Muhakkak ki mal tatlıdır, hoştur ve insan elinin kiridir. Allah'ın eli en üstündür. Veren kişinin eli, onun elinin altındadır. İsteyenin eli ise en altındadır*”⁵⁵⁵

a. Hadisin İsnadları

1. Nebî (a.s.)- Mâlik b. Nadle- Ebû'l-Ahves- Ebû'z-Za'ra Amr b. Amr- Abîde b. Humeyd- Hasan b. Muhammed
2. Nebî (a.s.)- Abdullah- Ebû'l-Ahves- İbrâhîm- Şu'be- Muhammed b. Ca'fer- Muhammed b. Beşşâr (ح) İbrâhîm b. Müslim- Esbât- Muhammed b. Yahya (ح) İbrâhîm b. Müslim- Cerîr- Yusuf b. Mûsâ
3. Nebî (a.s.)- Hakîm b. Hizâm- Müslim b. Cündeb- İbn Ebî Zî'b- Ebû Kuteybe- Yahya b. Hakîm
4. Nebî (a.s.)- Hakîm b. Hizâm- Müslim b. Cündeb- İbn Ebî Zî'b- Osmân b. Ömer- Bundâr

b. İsnad Şeması

⁵⁵⁴ Ebû't-Tayyîb Muhammed Kannûcî Siddîk Hasan Han el-Kannûcî, **es-Sirâcü'l-vehhâc fî keşfi metâlibi Müslîm b. el-Haccâc**, I-III, Beyrût, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004, C.II, s.373.

⁵⁵⁵ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.157. Ayrıca bkz. Ebû Dâvûd, “Zekât”, 28.

c. İsnad Değerlendirmesi

Malik b. Nadle tarikinde yer alan Abide b. Humeyd hata etmesi muhtemel, sadûk bir ravidir.⁵⁵⁶

Abdullah b. Mes'ûd tarikindeki İbrâhîm b. Müslim, rivayetleri kabul edilmeyen çok zayıf bir ravidir.⁵⁵⁷ Buhârî, rivayetlerinin münker olduğunu söylemektedir.⁵⁵⁸ Ravisi Esbat b. Muhammed 'sadûk, bir şey değil' gibi lafızlarla cerh edilmiştir.⁵⁵⁹ Yusuf b. Mûsâ sadûk bir ravidir.⁵⁶⁰

Hakîm b. Hizam isnadında yer alan Ebû Kuteybe Selim b. Kuteybe hakkında 'çok vehm eder,⁵⁶¹ sadûk⁵⁶² denilmiştir.

d. Metin Değerlendirmesi

Hakîm b. Hizâm'ın rivayet ettiği hadisin bir metninde '*veren el, alan elden üstündür*' lafzı yer almaktadır.⁵⁶³

Abdullah b. Mes'ûd rivayetinde Allah Resulü '*üç el vardır, Allah'ın eli en üstündür, daha sonra veren el gelir, alan el kıyamete kadar en alttadır*' buyurmaktadır. Mâlik b. Nadle rivayetinde ise '*fazla ver, nefsinden esirgeme*' denilmektedir.⁵⁶⁴

Şerhlerde hadisin sadakaya teşvik ile ilgili bölümü üzerine yorumlar yapılmış, *yedullah* lafzı üzerinde durulmamıştır.⁵⁶⁵

4. "Diğer sağ kavramıştır..." hadisi

(37) حدثنا محمد بن يحيى ، وعبد الرحمن بن بشر قالاً : حدثنا عبد الرزاق ، قال : أخبرنا معمر ، عن همام بن منبه قال : هذا ما حدثنا أبو هريرة ، رضي الله عنه ، فذكر أخباراً عن النبي صلى الله عليه وسلم قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : يمين الله مائى ،

⁵⁵⁶ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, C.I, s.547.

⁵⁵⁷ Mizzî, *a.g.e.*, C.II, s.205.

⁵⁵⁸ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, C.I, s.165.

⁵⁵⁹ İbn Hacer, *a.g.e.*, C.I, s.212.

⁵⁶⁰ Mizzî, *a.g.e.*, C.XXXII, s.467.

⁵⁶¹ Mizzî, *a.g.e.*, C.XI, s.234.

⁵⁶² İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, C.I, s.314.

⁵⁶³ İbn Huzeyme, *a.g.e.*, s.158.

⁵⁶⁴ İbn Huzeyme, *a.g.e.*, s.160.

⁵⁶⁵ Ebû Muhammed Zekiyyüddin Abdülazim b. Abdülkavî el-Münzirî, *Muhtasarü Süneni Ebî Dâvûd*, I-VIII, Beyrût, Dârü'l-Ma'rife, C.II, s.243; Azimabâdî, *Avnu'l-Ma'bud*, C.V, s.67; Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, C.III, s.184.

لا يغيضها نفقة سحاء بالليل والنهار، رأيتم ما أنفق منذ خلق السماوات والأرض، فإنه لم يغيض ما في يمينه قال: وعرشه على الماء، ويمينه الأخرى القبض، يرفع ويخفض
 “Allah’ın sağı doludur. Gece ve gündüz onun vermesi azalmaz. Yerin ve göklerin yaratıldığından beri infak ettiklerine bakın! Sağında olan hiç bitmez. Arşı su üzerindedir. Diğer sağ kavramıştır. Alçaltır ve yükseltir.”⁵⁶⁶

Hadis eserde *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Hemmâm b. Münebbih- Ma’mer- Abdurrezzâk- Muhammed b. Yahya ve Abdurrahman b. Bişr* isnadıyla gelmektedir.

İbn Huzeyme’nin Cenâb-ı Hakk’ın iki *yed*’inin de sağ olduğunun temel delili olarak sunduğu bu rivayetin ardından hadisin iki farklı hocasından farklı lafızlarla geldiğini ‘diğer sağında’ lafzının sadece hocası Abdurrahman b. Bişr’e ait tarikin metninde olduğunu söylemektedir.

İbn Huzeyme’nin Cenâb-ı Hakk’ın iki *yed*’inin de sağ olduğu yönündeki görüşü için delil getirdiği bu rivayetin yeterli bir delil olup olmadığı tartışılır. Bununla birlikte dikkat çeken bir diğer husus hadisin temel kaynaklardan Buhârî, Müslim ve İbn Hibbân’ın *Sahîh*, Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*, Tirmizî, İbn Mâce ve Nesâî’nin *Sünen*, Hemmâm b. Münebbih’in *Sahîfe*⁵⁶⁷ isimli eserlerinde ve diğer kaynaklarda⁵⁶⁸ yer aldığı görülmekte, fakat önemli lafız farklılıkları olduğu dikkati çekmektedir. Rivayetin sıhhatli bir değerlendirmesini yapabilmek için hadisin bu kaynaklarda hangi lafızlarla yer aldığına bakma ihtiyacı hâsıl olmuştur.

a. Hadisin İsnad ve Metinleri:

Hadisin temel kaynaklarda yer alan lafız farklılıkları şu şekildedir:

- 1- *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- A’rec- Ebû’z-Zinâd- Varaka- Şebabe- Hasan b. Muhammed b. Sabah- Ca’fer b. Muhammed*⁵⁶⁹

يمين الله عز وجل ملأى لا يغيضها نفقة، سحاء الليل والنهار رأيتم ما أنفق منذ خلق السموات والأرض، فإنه لم ينقص مما في يمينه عرشه على الماء، ويده الأخرى الميزان يخفض ويرفع

- 2- *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- A’rec- Ebû’z-Zinâd- Şuayb- Ali b. İyaş- İmrân*⁵⁷⁰

⁵⁶⁶ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.163; Buhârî, “Tevhîd”, 19; Müslim, “Zekât”, 36

⁵⁶⁷ Hemmâm b. Münebbih, Ebu Ukbe Hemmâm b. Münebbih b. Kamil, **Hemmâm İbn Münebbih’in sahifesi**, Nşr: Muhammed Hamidullah, çev: Talat Koçyiğit. Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1967, s.83.

⁵⁶⁸ Ayrıca bkz. Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutni, **Kitâbü'n-nüzul; Kitâbü's-sıfat**. thk. Ali b. Muhammed b. Nasır Fakihi. y.y, 1983, s.35; Beyhakî, **el-Esmâ ve's-sıfât**, C.II, s.60.

⁵⁶⁹ Dârekutnî, **Kitâbu's-sıfât**, s.35.

⁵⁷⁰ Nesâî, **Kitâbu es-süneni'l kübrâ**, “Tefsir”, 183.

يمين الله ملأى لا يغيضها نفقة سحاء الليل والنهار وقال رأيتم ما أنفق منذ خلق السماوات والارض فإنه لم ينفق ما في يمينه وعرشه على الماء وبيده الأخرى الميزان يخفض ويرفع

3- *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- A'rec- Ebû'z-Zinâd- Mûsâ- İbrâhîm- Hafs- Ahmed*⁵⁷¹

يمين الله ملأى لا يغيضها نفقة سح الليل والنهار قال رأيتم ما أنفق منذ خلق السماوات والارض فإنه لم يغيض ما في يمينه قال وعرشه على الماء بيده الأخرى الميزان يخفض ويرفع

4- *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- A'rec- Ebû'z-Zinâd- İbn Uyeyne- Muhammed b. Abdullah ve Züheyr b. Harb*⁵⁷²

قال الله تبارك وتعالى يا ابن آدم أنفق أنفق عليك وقال يمين الله ملأى وقال ابن نمير ملآن سحاء لا يغيضها شيء الليل والنهار

5- *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- A'rec- Ebû'z-Zinâd- İbn Uyeyne*⁵⁷³

يقول الله عز وجل يا ابن آدم أنفق أنفق عليك وقال يمين الله ملأى سحاء لا يغيضها شيء الليل والنهار

6- *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- A'rec- Ebû'z-Zinâd- İbn Uyeyne- Ukayl- Abdurrahman b. Saîd*⁵⁷⁴

قال الله عز وجل يا ابن آدم أنفق أنفق عليك، فإن يمين الله ملأى سحاء لا ينقصها شيء بالليل والنهار

7- *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- A'rec- Ebû'z-Zinâd- Muhammed b. İshâk- Yezîd b. Hârûn*⁵⁷⁵

يمين الله ملأى لا يغيضها نفقة سحاء الليل والنهار وقال رأيتم ما أنفق منذ خلق السماء والأرض فإنه لم يغيض ما في يمينه قال وعرشه على الماء بيده الأخرى الميزان يخفض ويرفع

8- *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- A'rec- Ebû'z-Zinâd- Muhammed b. İshâk- Yezîd b. Hârûn- Ebû Bekir b. Ebî Şeybe*⁵⁷⁶

يمين الله ملأى لا يغيضها شيء سحاء الليل والنهار وبيده الأخرى الميزان يرفع القسط ويخفض قال رأيتم ما أنفق منذ خلق الله السماوات والأرض لم ينقص مما في يديه شيئا

9- *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- A'rec- Ebû'z-Zinâd- Muhammed b. İshâk- Yezîd b. Hârûn- Ahmed b. Meni*⁵⁷⁷

يمين الرحمن ملأى سحاء لا يغيضها الليل والنهار قال رأيتم ما أنفق منذ خلق السموات والأرض فإنه لم يغيض ما في يمينه وعرشه على الماء وبيده الأخرى الميزان يرفع ويخفض

10- *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Hemmâm- Ma'mer- Abdurrezzâk- İbn Ebî's-Seriy- Muhammed b. Hasan*⁵⁷⁸

يمين الله ملأى لا يغيضها نفقة، سحاء بالليل والنهار، رأيتم ما أنفق منذ خلق السماوات والأرض، فإنه لم يغيض ما في يمينه، واليد الأخرى القبض، يرفع ويخفض، وعرشه على الماء

⁵⁷¹ Nesâî, *Kitâbu es-süneni'l kübrâ*, "kitâbu'n-nuût", 47.

⁵⁷² Müslim, "Zekât", 36.

⁵⁷³ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, C.III, s.567.

⁵⁷⁴ Dârekutni, *Kitâbü'n-nüzul; Kitâbü's-sıfat*, s.37.

⁵⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, C.III, s.567.

⁵⁷⁶ İbn Mâce, "Mukaddime", 13.

⁵⁷⁷ Tirmizî, "Tefsir", 6.

⁵⁷⁸ İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Huzeyme*, "Rekâik", 725.

11- Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Hemmâm- Ma'mer- Abdurrezzâk- Muhammed b. Râfi⁵⁷⁹

يمين الله مألئ لا يغيضها سحاء الليل والنهار أرايتم ما أنفق مذ خلق السماء والأرض فإنه لم يغيض ما في يمينه قال وعرشه على الماء ويده الأخرى القبض يرفع ويخفض

12- Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Hemmâm- Ma'mer- Abdurrezzâk- Ali b. Abdullah⁵⁸⁰

يمين الله مألئ لا يغيضها نفقة سحاء الليل والنهار أرايتم ما أنفق منذ خلق السموات والأرض فإنه لم ينقص ما في يمينه وعرشه على الماء ويده الأخرى الفيض أو القبض يرفع ويخفض

13- Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Hemmâm- Ma'mer- Abdurrezzâk- Muhammed b. Yahya

يمين الله مألئ، لا يغيضها نفقة سحاء الليل والنهار فإنه لم ينقص مما في يمينه، وعرشه على الماء، ويده الأخرى القبض

14- Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Hemmâm- Ma'mer- Abdurrezzâk- Abdurrahman b. Bişr

يمين الله مألئ، لا يغيضها نفقة سحاء بالليل والنهار، أرايتم ما أنفق منذ خلق السماوات والأرض، فإنه لم يغيض ما في يمينه وعرشه على الماء، ويمينه الأخرى القبض، يرفع ويخفض

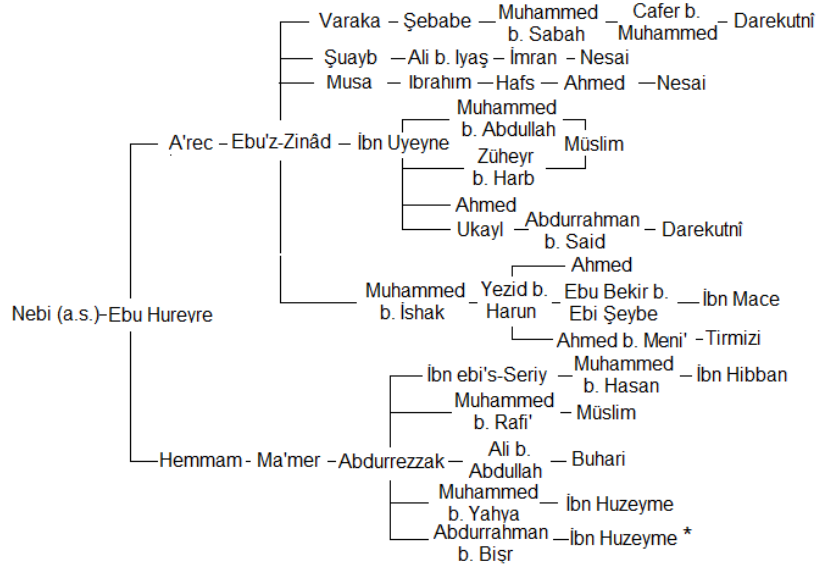
Rivayetlerin bazısında takti' olduğu ve hadisin metninin yalnızca bir bölümünün yer aldığı görülmektedir. Bununla birlikte ravileri dolayısıyla aynı hadisin metni olduğu anlaşılmaktadır.

Tüm bu isnadların metinleri karşılaştırıldığında görülmektedir ki İbn Huzeyme'de (diğer sağında) şeklinde yer alan ifadeye hiçbir kaynaktan rastlanmamakta ve dahası metnin diğer bölümleri de sâbit olmakla birlikte tüm kaynaklarda ifadenin (diğer elinde) şeklinde olduğu açıkça görülmektedir.

⁵⁷⁹ Müslim, "Zekât", 35.

⁵⁸⁰ Buhârî, "Tevhid", 22.

b. İsnad Şeması

c. İsnad Değerlendirmesi

Hadis yalnızca Ebû Hureyre'den gelmektedir. Ebû Hureyre'den hadisi öğrencisi Hemmâm b. Münebbih ve Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rec rivayet etmektedir. Hadis, *Hemmâm b. Münebbih- Ma'mer b. Raşid- Abdurrezzâk b. Hemmâm* meşhur isnadıyla devam etmekte ve Abdurrezzâk'tan dağılmaktadır. A'rec tariki ise Ebû'z-Zinâd Abdullah b. Zekvân medâr ravisi ile dağılmaktadır.

d. Metin Değerlendirmesi

Temel kaynaklarda pek çok sahîh isnadla yer bulan bu hadisin İbn Huzeyme'de yer alan her iki isnadı da tabloda da görüleceği üzere Hemmâm b. Münebbih tarikiyle gelmektedir. Bu isnadlardan müellifin de ifade ettiği üzere yalnızca Abdurrahman b. Bişr isimli hocasından aldığı hadisin metninde *بِإِيمَانِهِ الْآخَرَى* /'diğer sağıyla' ifadesi yer almakta, diğer hocası Muhammed b. Yahya kanalıyla aldığı rivayette ise *بِإِيدِهِ الْآخَرَى* /'diğer elinde' lafzı bulunmaktadır. Hemmâm b. Münebbih kanalıyla, hatta aynı ravilerle gelen ve Buhârî, Müslim ve İbn Hibbân'ın *Sahih*'lerinde yer alan aynı hadiste 'diğer elinde' lafzı geçmektedir. Tabloda da görüleceği üzere Abdurrezzâk'tan rivayette bulunan beş raviden yalnızca birisi, Abdurrahman b. Bişr, hadisi farklı bir lafızla rivayet etmiştir. Hadisin diğer 13 isnadının hiçbirisinin metninde 'diğer sağ' lafzının bulunmaması, bunun yalnızca İbn

Huzeyme'nin hocası Abdurrahman b. Bişr'in rivayetinde yer alması lafız farklılığının bu raviden kaynaklanan bir durum olduğunu göstermektedir. Diğer tüm isnadlar karşısında Abdurrahman b. Bişr rivayetinin şazz, dolayısıyla zayıf bir hadis olduğu anlaşılmaktadır.

İbn Huzeyme bu hadisi delil göstererek Cenâb-ı Hakk'ın iki *yed* sıfatının bulunduğunu ve her ikisinin de sağ *yed* olduğunu söylemektedir. Zira sol *yed* mahlûkata ait bir özelliktir ve Yaratıcı böyle bir özelliğe sahip olmaktan, mahlûkata benzemekten münezzehtir. İbn Huzeyme şunları söylemektedir:

Biz Rahman'ın iki *yed*'i olduğunu söylüyoruz. Çünkü bunu bize Allah Kur'ân'ıyla ve Resulünün sözleriyle bildirdi. Biz de her ikisinin sağ *yed* olduğunu, solu olmadığını, bunlardan birisiyle yeryüzünü kavradığını diğeriyle de gökleri dürdüğünü söylüyoruz.

Açık ve nettir ki Yaratıcımızın iki *yed*'i vardır ve her ikisi de sağdır. Sol *yed*'i yoktur, zira bu mahlûkata ait bir vasıftır. O, sol *yed*'e sahip olmaktan münezzehtir. Ayetten de anlaşılacağı gibi. "O'nun iki eli de açıktır"⁵⁸¹

Hadislerde yer alan 'iki eli de sağdır' ifadesinin çok kuvvetli bir delile sahip olmamasının yanı sıra bu ifadeden maksadın farklı olduğu yorumları şerhlerde ağırlık kazanmaktadır. Nitekim İbn Kuteybe (v.276)'ye göre Araplar nezdinde sol el, uğursuzluk anlamına gelmekteydi. Bu sözüyle Allah Resulü tamlik ve mükemmelliği kastetmiştir. Çünkü sol, sağdan aciz ve noksandır. Ayrıca Allah Resulü iki el ile birden ihsanda bulunmayı kastetmiş de olabilir. Çünkü sağ el veren eldir. İkisi de sağ olunca ihsan da ikisi ile birlikte olur. Bunun için İbn Kuteybe, şair el-Merrâr b. Munkîz'in 'Ukayl'in kuyusunun başında iki eli de sağ olan bir genç duruyor' şeklindeki dizelerini örnek getirir.⁵⁸²

Kâdı İyâz (v.544) şunları söylemektedir: eğer rivayette yer alan sağ el ifadesi, sol el ile anlamlandırılacak bir manada ise, şüphe yok ki Cenâb-ı Hakk bundan münezzehtir. Çünkü bu, sınırlandırmak ve biçimlendirmek manasındadır. Allah bundan münezzehtir. Allah Resulü konuyu daha anlaşılır kılmak için bu tür ifadelerle konuşmuştur. Kastettiği ise Allah'ın vermesinde hiç bir zaman eksilme

⁵⁸¹ Maide 5/64.

⁵⁸² İbn Kuteybe, **a.g.e.**, s.139.

olmayacağıdır. Fakirlik endişesine mahal yoktur Allah Resulü Cenâb-ı Hakk'ın nimetlerini ifade ederken bu sebeple 'sağı dolu' demiştir.⁵⁸³

Bu durum *yed* sıfatının nimet olarak tevil edilmesini gündeme getirmektedir ki İbn Huzeyme'nin itiraz ettiği ve Cehmiyye ait olduğunu belirttiği bir tevildir bu. İbn Huzeyme'ye göre bu tevil bir çelişki içermektedir. Nitekim hadiste bildirildiğine göre Cenâb-ı Hakk yeryüzünü eliyle kavramıştır. Öyleyse Cehmiyye 'Allah tüm yeryüzünü nimetiyle kavradı ve ondan insanoğlunu yarattı' demiş olmaktadır ki bunu mantıksızlığı ortadadır.⁵⁸⁴

Yed sıfatının nimet olarak teviline şârih Aynî de itiraz etmektedir. *Ayn* ve *ityân* sıfatları konusunda tevil yolunu seçen Aynî (v.855) *yed* sıfatının uzuv olmadığını tasdik etmekte fakat yine de hakiki manada anlaşılmasında ısrar etmektedir. *Yed*, nimet olarak tevil edilemez. Zira nimet bir mahlûktur ve mahlûkun mahlûku yaratmış olması muhaldir.⁵⁸⁵

Arşın su üzerinde olduğunun haber verildiği bu rivayette Cenâb-ı Hakk'ın nefsinden ve arşa ikametinden bahsedilmemektedir. Nitekim Beyt-i Haram'dan bahsedilirken de orada ikamet ettiği gibi bir şeyden söz edilmemektedir. Beytten bahsederken, hep onu yarattığını ve ona sahip olduğunu söylemektedir. Arşın durumu da tıpkı bu şekildedir.⁵⁸⁶

5. "O'nun iki eli de sağdır..." hadisi

(38) حدثنا محمد بن بشار ، وأبو موسى محمد بن المثنى ، ومحمد بن يحيى ، ويحيى بن حكيم ، قالوا : حدثنا صفوان بن عيسى ، قال : حدثنا الحارث بن عبد الرحمن بن أبي ذباب ، عن سعيد بن أبي سعيد المقبري ، عن أبي هريرة رضي الله عنه قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : لما خلق الله آدم ، ونفخ فيه الروح عطس ، فقال : الحمد لله ، فحمد الله بإذن الله تبارك وتعالى ، فقال له ربه : رحمك الله يا آدم ، وقال له : يا آدم ، اذهب إلى أولئك الملائكة ، إلى ملائمتهم جلوس ، فقل : السلام عليكم ، فقالوا : وعليك السلام ، ثم رجع إلى ربه عز وجل فقال : هذه تحية بنيك وبنيتهم ، فقال الله تبارك

⁵⁸³ Kadı İyâz, a.g.e., C.III, s.510.

⁵⁸⁴ İbn Huzeyme, *Kitâbu't-tevhîd*, s. 154.

⁵⁸⁵ Aynî, a.g.e., C.XXV, s.106.

⁵⁸⁶ Aynî, a.g.e., C.XXV, s.111.

وتعالى له - ويداه مقبوضتان - اختر أيهما شئت قال : اخترت يمين ربي، وكلتا يدي ربي يمين مباركة، ثم بسطها، فإذا فيها آدم وذريته، فقال : أي رب، ما هؤلاء ؟ قال : هؤلاء ذريتك، فإذا كل إنسان مكتوب عمره بين عينيه، وإذا فيهم رجل أضوؤهم، أو من أضوئهم، لم يكتب له إلا أربعين سنة، فقال : يارب، من هذا ؟ فقال : هذا ابنك داود، وقد كتبت له أربعين سنة ، فقال : يارب، زده في عمره قال : ذاك الذي كتبت له قال : فإني جعلت له من عمري ستين سنة قال : أنت وذاك ، فقال : ثم أسكن الجنة ما شاء الله، ثم أهبط منها، وكان آدم يعد لنفسه فأتاه ملك الموت، فقال له آدم : قد عجلت، قد كتب لي ألف سنة قال : بلى، ولكنك جعلت لابنك داود منها ستين سنة، فجحد، فجحدت ذريته، ونسي فنسيت ذريته، فيومئذ أمر بالكتاب و الشهود

“Allah Âdem’i yarattığı zaman ona ruhu üfledi. O da hapşırdı ve ‘elhamdülillah’ diyerek Allah’ın izniyle Allah’a hamd etti. Rabbi şöyle söyledi: ‘Rabbim sana merhamet etti ey Âdem! Şu oturan melekler topluluğuna git ve onlara Esselâmü aleyküm de’ (Âdem a.s. Rabbinin emrini yerine getirdi) onlar da ‘ve aleyküm selam’ dediler. Sonra Âdem Rabbine döndü. Allah O’na ‘İşte bu senin, senin evlatlarının ve onların da evlatlarının selamlaşmasıdır’ buyurdu. Allah ona iki yed’i de kapalı olduğu halde ‘dilediğini seç’ buyurdu. Âdem ‘Rabbimin sağını seçtim’ dedi-Rabbimin iki yed’i de sağdır- sonra onu açtı ki içerisinde Âdem ve zürriyeti vardı. ‘Ey Rabbim bunlar ne’ diye sorunca Rabbi ona ‘Bunlar senin zürriyetin’ diye cevap verdi. Her insanın ömrü iki kaşının arasında yazılı idi. Aralarında en parıltılı olana ise yalnızca kırk sene yazılmıştı. Âdem ‘ey Rabbim bu kim’ deyince ‘bu senin evladın Dâvûd (a.s.)’dur’ buyurdu. Âdem ‘ey Rabbim onu arttır’ deyince Allah ‘ona yazdığım budur’ diye karşılık verdi. Âdem ‘ben ona ömrümden altmış yıl verdim’ deyince Cenâb-ı Hakk ‘öyle’ dedi. Sonra Âdem cennette dilediği kadar kaldı. Ardından oradan indirildi. Âdem nefsi için hesap etti ve ölüm meleği ona geldiğinde ‘acele ettin bana bin yıl ömür yazıldı’ dedi. Ölüm meleği ise ‘evet, ama sen ömrünün altmış yılını oğlun Dâvûd’a verdin’ deyince bunu inkâr etti. Zürriyeti de inkâr etti. O unuttu, ümmeti de unuttu ve o gün kitap ve şehadetler emredildi.”⁵⁸⁷

Hadis eserde Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Saîd b. Ebî Sâid- Hâris b. Abdurrahman- Safvân b.

İsâ- Muhammed b. Beşşâr, Muhammed b. Müsennâ, Muhammed b. Yahya ve Yahya b. Hakîm isnadı ile gelmektedir. Hâris b. Abdurrahman hakkında Ebû Hâtim ‘Dârekutnî ondan münker hadisler rivayet eder, kuvvetli değil’ derken, Ebû Zur’a ‘bir beis yoktur’

⁵⁸⁷ İbn Huzeyme, a.g.e., s.162, Tirmizî’de geçen ilginç bir ifade de, “Sağıyla Âdem (a.s.)’ın sırtını sıvazladı ve oradan zürriyetini çıkardı” şeklindedir. Tirmizî, “Tefsir”, 8, 93. Nesâî, “Ameli’l-yevm ve’l-leyl”, 60.

demıştır.⁵⁸⁸ Vehm eden sadûk bir ravidir.⁵⁸⁹ İsnadların tümü bu ravi sebebiyle zayıftır.

Müellif dört farklı hocadan rivayet ettiği hadisin Ebû Mûsâ Muhammed b. Müsennâ rivayetinin metninde ‘ömrü iki kaşının arasında yazılıdır’ yerine ‘ömrü onun indinde yazılıdır’ ifadesinin kullanıldığını belirtir.

Müslim şârihi Mâzerî (v.536) hadiste geçen sağ el ifadesinin sol el kavramını da çağrıştırdığını, bunun ise sınırlı ve biçimsel bir varlığı hatırlattığını, Allah'ın ise bundan münezzehtir olduğunu söylemektedir. “Allah'ın iki yed'i de sağdır” hadisinde kasıt ise uzuv değildir. Zira uzuvlar sol ve sağ şeklinde olurlar. Allah Resulünün kastı ise ‘Cenâb-ı Hakk’ın varlıklar üzerindeki kudretinin, takdir ettiği şeylerin tek bir ciheti vardır, acizlik ve kuvvetlilik gibi ihtilaflı halleri yoktur, insanoğlunun sağ ve sol eliyle farklı farklı yaptığı şeyler gibi çelişkili değildir. Allah mahlûkatın sıfatlarından ve muhdes varlıklara benzemekten münezzehtir’ şeklindedir. İki sağ ancak bunu ifade edebilir.⁵⁹⁰

6. “Sağıyla Sema’yı dürdü...” hadisi

(39) حدثنا يونس بن عبد الأعلى ، قال : أخبرنا ابن وهب ، قال : أخبرني يونس ، عن ابن شهاب ، عن سعيد بن المسيب ، أن أبا هريرة كان يقول قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: يقبض الله الأرض يوم القيامة، ويطوي السماء بيمينه، ثم يقول أنا الملك، فأين ملوك الأرض

“Allah Kıyamet günü yeryüzünü kavrar ve sağıyla da Sema’yı dürer. Sonra şöyle nida eder: “Ben Melîk'im, yeryüzünün melikleri nerede?”⁵⁹¹

a. Hadisin İsnadları

1. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Saîd b. el-Müseyyeb- Zührî- Yûnus- İbn Vehb- Yûnus b. Abdu'l-a'lâ
2. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Saîd b. el-Müseyyeb- Zührî- Yûnus- İbn Mübârek- Nuaym b. Hammâd- Hammâd

⁵⁸⁸ Mizzî, a.g.e., C.V, s.255.

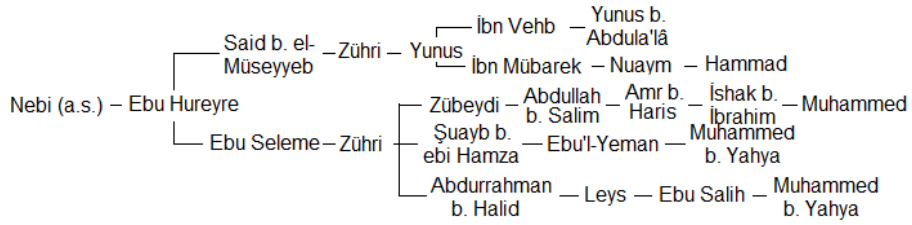
⁵⁸⁹ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, C.I, s.142.

⁵⁹⁰ Mâzerî, a.g.e., C.II, s.19.

⁵⁹¹ İbn Huzeyme a.g.e., s.167, Ayrıca bkz. Buhârî, “Tevhîd”, 19, “Rikâk”, 44; Müslim, “Sıfatı'l-münâfıkın”, 23; İbn Mâce, “Mukaddime”, 13. Dârimî, “Rikâk”, 80; Ebû Dâvûd, “Sünne”, 21.

3. *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Seleme- Zührî- Zübeydî- Abdullah b. Sâlim- Amr b. Hâris- İshâk b. İbrâhîm b. Alâ- Muhammed b. Yahya*
4. *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Seleme- Zührî- Şuayb b. Ebî Hamza- Ebû'l-Yemân- Muhammed b. Yahya*
5. *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Seleme- Zührî- Abdurrahman b. Hâlid- Leys- Ebû Sâlih- Muhammed b. Yahya*

b. İsnad Şeması

c. İsnad Değerlendirmesi

Hadis Ebû Hureyre'den gelmektedir. Zührî'nin, isnadların medâr ravisi olduğu görülmektedir. Yunus b. Yezîd el-İylî, Zührî'den rivayetleri zayıf görülen bir kimsedir. Kimi zaman Zührî'nin görüşlerini Saîd'den hadis diye rivayet ettiği için eleştirilmiştir.⁵⁹² Nuaym b. Hammâd hakkında Nesâî bir seferinde 'sika değil', bir başka seferinde ise 'zayıf', Dârektunî ise 'çok vehm eder' demiştir.⁵⁹³ Çok hata yapan ve münker rivayetleri olan bir ravidir.⁵⁹⁴ Aynı isnadda İbn Huzeyme'nin hadisi aldığı Hammâd isimli şahsın kim olduğu tespit edilememiştir.

Muhammed b. Velîd ez-Zübeydî, isnadında yer alan İshâk b. İbrâhîm b. Alâ sika kabul edilmeyen dahası hakkında 'yalan söylediğinde şüphe yok' denilmiş bir ravidir.⁵⁹⁵

Şuayb b. Ebî Hamza'nın talebesi Ebû'l-Yemân Hakem b. Nâfi, Şuayb'dan rivayetlerini sema etmediği, pek çoğunu münavele yöntemi ile aldığı ve Şuayb'ın verdiği icazete dayanarak semaya delalet eden lafızlarla rivayet ettiği için cerh edilmiştir.⁵⁹⁶

⁵⁹² Mizzî, a.g.e., C.XXXII, s.555.

⁵⁹³ Mizzî, a.g.e., C. IX, s.476.

⁵⁹⁴ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, C.X, s.461-462.

⁵⁹⁵ İbn Hacer, a.g.e., C.I, s.216.

⁵⁹⁶ Mizzî, a.g.e., C.VII, s.149.

Abdurrahman b. Hâlid Leys b. Sa'd'ın mevlası olup yalnızca Zührî'den rivayeti olan bir isimdir. Leys b. Sa'd'ın pek çok Zührî rivayetini ondan aldığı belirtilmektedir.⁵⁹⁷ Leys'in katibi Ebû Sâlih Abdullah b. Sâlih sika sayılmayan yalancılıkla itham olunan bir isimdir.⁵⁹⁸

İsnadların cerh edilmiş raviler sebebiyle zayıf olduğu görülmektedir.

d. Metin Değerlendirmesi

Şerhlerde hadiste geçen sağ yed kavramının üzerinde durulduğu görülmektedir. Mâzerî (v.536) yine rivayette yer alan sağ el kavramını uzuv manasında anlama yanlışına düşülmemesi gerektiğinin altını çizmekte, bu kavramı güç ve kudret şeklinde anlamanın uygun olacağını belirtmektedir. İnsanoğlu her işte sağ elini öncelikle kullanmaktadır. Bu sebeple hadiste de kavrama ve kudret bakımından daha üstün olduğu için sağ kelimesi kullanılmıştır. Gökyüzü yeryüzüne nispetle daha büyük ve azametli olduğu için sağ el onu tanımlamada kullanılmıştır. Diğer el, yani hadiste geçmese de sol el ise sağ kadar kuvvetli değildir.⁵⁹⁹ Aslında Mâzerî de sağ ve sol iki el kavramının mukayesesinde gökyüzü ve yeryüzünün azametinin karşılaştırması ve ellerin bu güce oranla taksim edilmesini izaha çalışmakla fark etmeden tecsime kaçan bir açıklama yapmaktadır.

Kâdı İyâz (v.544) da Mâzerî'nin görüşlerine yer verir. Hadiste geçen *yed* ifadesinin kudret anlamında olduğunu, bir insanın fiillerinde elin önemi dolayısıyla hitapta da el kelimesinin kullanıldığını söylemektedir. Dinleyenlerin zihninde kolaylıkla şekil bulması ve anlaşılması için bu şekilde hitap edilmiştir. Rivayetler de geçen diğer el kavramını Kâdı İyâz da sol olarak aktarmaktadır.⁶⁰⁰ Bu da onun ve Mâzerî'nin sıfatlar konusunda İbn Huzeyme'den farklı düşündüklerini göstermektedir.

Nevevî (v.676) izahlarında sağ el- sol el kavramlarını birlikte kullanmakta ve Cenâb-ı Hakk'a *yed* sıfatı atfetmediğinden dolayı da yalnızca sağ el kavramı üzerinde durmamaktadır. Sıfatlar konusunda selef âlimlerinin görüşlerini yalnızca iki

⁵⁹⁷ Mizzî, **a.g.e.**, C.XVII, s.77.

⁵⁹⁸ Mizzî, **a.g.e.**, C.XV, s.103.

⁵⁹⁹ Mâzerî, **a.g.e.**, C.III, s.347.

⁶⁰⁰ Kâdı İyâz, **a.g.e.**, C.VIII, s.319.

kısımda değerlendiren Nevevî, sıfatları yorumlamaktan kaçınan, Cenâb-ı Hakk'ın takdir ettiği manadan başkasını düşünemeyen tevile gitmeyen grup ile bu kavramları, güç kudret, istek, ihsan, yardım gibi tevil eden gruptan bahseder. Nevevî hiçbir şekilde sıfatları zâhirî mana ile anlayanlara değinmemekte ve sıfat hadislerinin şerhlerinde sürekli olarak Cenâb-ı Hakk'ın uzuvlarının olmadığını vurgulamaktadır.

7. “Gökler O’nun sağıyla dürülmüştür...” hadisi

(40) حدثنا الحسن بن محمد الزعفراني ، قال : حدثنا عفان بن مسلم ، قال : حدثنا حماد بن سلمة ، قال : أخبرنا إسحاق بن عبد الله يعني ابن أبي طلحة ، عن عبيد الله بن مقسم ، عن ابن عمر أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قرأ هذه الآيات يوما على المنبر وما قدروا الله حق قدره والأرض جميعا قبضته يوم القيامة والسموات مطويات بيمينه الآية، ورسول الله صلى الله عليه ه وسلم يقول : هكذا بأصابعه يحركها يمجده الرب نفسه : أنا الجبار، أنا المتكبر، أنا الملك، أنا العزيز، أنا الكريم فرجف برسول الله صلى الله عليه وسلم المنبر حتى قلنا ليخرن به

Abdullah b. Ömer şöyle anlatıyor:

“Allah Resulü minberde ‘Allah’ın kadrini gereği gibi bilemediler. Yeryüzü kıyamet gününde bütünüyle O’nun elindedir. Gökler de O’nun sağıyla dürülmüştür”⁶⁰¹ ayetini okuyup parmaklarını hareket ettirerek ‘Allah nefsi över, ‘ben Cebbâr’ım, ben Mütekebbir’im, ben Melik’im, ben Azîz’im’ buyurur’ dedi. Bu esnada Allah Resulü’nün minberi öyle sarsılıyordu ki bizler onun neredeyse yere düşeceğini zannettik.”⁶⁰²

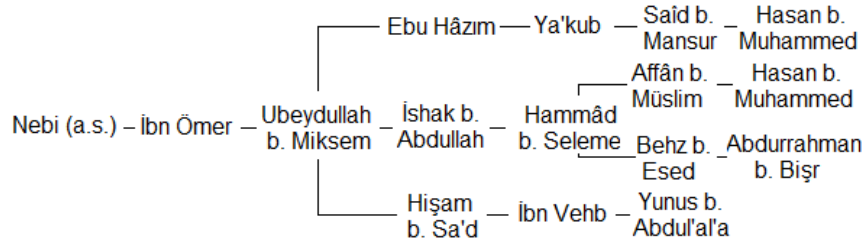
a. Hadisin İsnadları

- 1- Nebî (a.s.)- İbn Ömer- Ubeydullah b. Miksem- Ebû Hâzım- Ya’kub- Saîd b. Mansûr- Hasan b. Muhammed
- 2- Nebî (a.s.)- İbn Ömer- Ubeydullah b. Miksem- İshâk b. Abdullah- Hammâd b. Seleme- Affân b. Müslim- Hasan b. Muhammed
- 3- Nebî (a.s.)- İbn Ömer- Ubeydullah b. Miksem- İshâk b. Abdullah- Hammâd b. Seleme- Behz b. Esed- Abdurrahman b. Bişr
- 4- Nebî (a.s.)- İbn Ömer- Ubeydullah b. Miksem- Hişâm b. Sa’d- İbn Vehb- Yûnus b. Abdu’l-a’lâ

⁶⁰¹ Zümer, 39/67.

⁶⁰² İbn Huzeyme, a.g.e., s.171.

b. İsnad Şeması

c. İsnad Değerlendirmesi

Hadisi Abdullah b. Ömer'den Ubeydullah b. Miksem rivayet etmektedir.

Hişâm b. Sa'd hakkında Nesâî bir seferinde 'zayıf' bir başka seferinde 'kuvvetli değil' demiştir. Ebû Hâtim'e göre rivayeti yazılır ama delil olmaz.⁶⁰³ Şii olduğu rivayet edilen bir isimdir.⁶⁰⁴ Kaynaklarda Hişâm'ın Ubeydullah'tan rivayeti olduğuna dair bir bilgi yer almamaktadır. İbn Huzeyme de isnaddaki kopukluğun farkındadır ve Yûnus b. Abdu'l-a'lâ'dan hadisin bu şekilde geldiğini belirtme ihtiyacı duymuştur.⁶⁰⁵

d. Metin Değerlendirmesi

Hadisin isnadlarından Ebû Hazım rivayetinin metninde '*Rabb Teâlâ yeri ve göğü yed'ine alır, yed'ini açar, kapatır ve 'ben Rahmân'ım' buyurur...*' lafzı yer almaktadır.⁶⁰⁶ Bir başka metinde ise '*Ben Rahman ve Cebbârım, yeryüzünün kibirlenenleri ve büyüklenenleri nerede?*' buyurulmaktadır.⁶⁰⁷

Rivayet Cenâb-ı Hakk'ın yeryüzünü kavradığını haber vermesi sebebiyle *yed* ve *kabz* sıfatlarının delili sayılmıştır.

Nevevî (v.676) rivayet esnasında Allah Resulünün eliyle kavrama ve yayma hareketini Cenâb-ı Hakk'ın el-Kâbîd ve el-Bâsıt sıfatlarına binaen temsili olarak yaptığını söylemektedir. Zira Nevevî'nin şerhi boyunca pek çok yerde dile getirdiği üzere Cenâb-ı Hakk'ın uzuvları yoktur. Allah'a atfedilen *yed* ile kastedilen kudrettir. Çünkü insanlar fiillerini elleriyle gerçekleştirirler ve bir sözü en iyi şekilde

⁶⁰³ Mizzî, **a.g.e.**, C. XXX. s.208.

⁶⁰⁴ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, C.XI, s.40.

⁶⁰⁵ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.174.

⁶⁰⁶ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.172.

⁶⁰⁷ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.173.

anlamaları için bu şekilde bir izah gerekmektedir. Sağ el kavramının seçilmesinin sebebi ise, insanın öncelikli olarak sağ elini kullanması, onunla yiyip içmesidir.⁶⁰⁸

İbn Huzeyme hadislerde geçen Allahu Teâlâ'nın 'sağıyla dürmesi' ve *yed* sıfatının nimet olarak anlaşılmasına şiddetle karşı çıkarak bu tevili yapan Cehmiye'ye için şunları söylemektedir:

“Kıyamet günü, tüm yer O'nun avucu içindedir, gökler de O'nun sağ elinde dürülmüştür”⁶⁰⁹ ayetine gelince, iman sahibi kişi akıl etmez mi ki kıyamet günü arzın tamamı iki nimetinden birisinin kavramasına sığamaz! Göklerin tamamı da diğer nimeti tarafından dürülemez! Müminlerden anlayış sahipleri akıl etmez mi ki Cehmiye'nin bu iddiası cahilliktir. Bilgisizliğin en kötüsünü görmezden gelmektir.

Aksine arz kıyamet günü onun *yed*'lerinden birisi tarafından kavranmıştır. Gökler de diğer eli olan sağ ile dürülmüştür. Rabb-i Teâlâ'nın her iki *yed*'i de sağdır. O'nun solu yoktur. Allah sol *yed*'e sahip olmaktan münezzehdir. Çünkü sol, mahlûkatın alametidir. Yüce Allah mahlûkata benzemekten yücedir.

8. Yed İle İlgili Diğer Hadisler

1.

(41) حدثنا محمد بن بشار ، قال : حدثنا يحيى بن سعيد ، وابن أبي عدي ، ومحمد بن جعفر ، وعبد الوهاب الثقفي ، قالوا : حدثنا عوف ، عن قسامة بن زهير المازني ، عن أبي موسى الأشعري قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول : إن الله خلق آدم من قبضة قبضها من جميع الأرض ، فجاء بنو آدم على قدر الأرض ، فجاء منهم الأحمر والأسود ، وبين ذلك ، والسهل والحزن ، والخبيث والطيب

Ebû Mûsâ el-Eş'ârî şöyle rivayet etmektedir:

“Allah Âdem (a.s.)'ı yeryüzünün tamamından aldığı avuç dolusu (toprak) ile yarattı. Ondan yeryüzünün nispetinde farklı insanlar çıktı. Kimi kırmızı, kimi siyah, kimi düz, kimi engebeli, kimi kötü kimi iyi...”⁶¹⁰

Hadis eserde *Nebî (a.s.)- Ebû Mûsâ- Kasâme b. Züheyr- Avf - Yahya b. Saîd, İbn Ebî Adîy, Muhammed b. Ca'fer, Abdulvehhâb es-Sekâfî- Muhammed b. Beşşâr ve Nebî (a.s.)- Ebû Mûsâ- Kasâme b. Züheyr- Avf - Saîd b. Yahya- Ziyâd b. Eyyûb (ح) Avf- Ebû Âsım- Ahmed b. Saîd (ح) Avf- Nadr b. Şumeyl- Muhammed b. Râfi' (ح) Avf- Yahya b. Saîd- Ebû Mûsâ* isnadlarıyla gelmektedir. Ebû Mûsâ el-Eş'ârî'den gelen rivayette, hadisi Kasâme b. Züheyr'den alan Avf el-

⁶⁰⁸ Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî, alâ sahîh-i Müslim*, C.IX, s.137.

⁶⁰⁹ Zümer 39/67.

⁶¹⁰ İbn Huzeyme, *a.g.e.*, s.154. Ayrıca bkz. Ebû Dâvûd, “Sünne”, 17; Tirmizî “Tefsîr”, 3.

A'râbî şii ve kaderi olan⁶¹¹ sadûk bir ravidir.⁶¹² Avf'dan hadisi alan Saîd b. Yahya el-Hımyerî hakkında Ebû Dâvûd 'sika' Dârekutnî, 'kuvvetli değil', Ebû Bekir Hatîb 'sadûk' demiştir.⁶¹³

2.

(42) حدثنا محمد بن ميمون المكي ، قال : حدثنا سفيان ، قال : حدثني من ، لم تر عيناك مثله ، ثم حدثنا مرة فقال : حدثنا الأبرار ، قلنا من ؟ قال : عبد الملك بن سعيد بن أبجر ، ومطرف بن طريف ، عن الشعبي قال : سمعت المغيرة بن شعبة ، على منبره قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : إن موسى سأل ربه عز وجل ، فقال : يا رب ، أخبرني بأدنى أهل الجنة منزلة ؟ قال : هو عبد يأتي بعد ما يدخل أهل الجنة الجنة ، فيقال له : ادخل الجنة ، فيقول : كيف أدخل وقد سكن أهل الجنة الجنة ، وأخذوا منازلهم وأخذوا أخذاتهم ، فيقال له : أما ترضى أن يكون لك مثل ما كان لملك من ملوك الدنيا ؟ قال : فيقول : نعم قال : أفترضى أن يكون لك مثل ما كان لملكين من ملوك الدنيا ؟ أترضى أن يكون لك مثل ما كان لثلاثة ملوك من ملوك الدنيا ؟ قال : رب ، رضيت قال : لك مثله ومثله وعشرة أضعافه ذلك ، ولك فيها ما اشتئت نفسك ، ولذت عينك ، فقال : يا رب ، فأخبرني بأعلاهم منزلة قال : هذا أردت ، فسوف أخبرك قال : غرست كرامتهم بيدي ، وختمت عليها لم تر عين ، ولم تسمع أذن ، ولم يخطر ذلك على قلب بشر ، ومصدق ذلك في كتاب الله عز وجل : فلا تعلم نفس ما أخفي لهم من قرة أعين جزاء بما كانوا يعملون

Muhammed b. Meymûn şöyle tahdîs etti: 'Süfyân bana 'gözünüzün bir benzerini daha görmeyeceği bir kimse tahdîs etti' dedi. Bir seferinde de 'temiz kimseler bana tahdis etti' dedi. Biz 'kimdir o' dedik. 'Abdûlmelik b. Saîd b. Ebcer ve Mutarrîf b. Tarîf. Şu'be'den aktarıyorlar ki o 'Muğîre b. Şube'yi minberde şöyle söylerken işittim' dedi.' Allah Resulü şöyle buyurdu: 'Mûsâ Rabbine 'ey Rabbim! Cennetliklerin makam olarak en aşağısını bana bildir' deyince Cenâb-ı Hakk 'o kişi cennetlikler cennete girdikten sonra gelir. Ona 'cennete gir' denilir. O ise 'nasıl gireyim, cennetlikler yerlerine yerleşmiş, alacaklarını almış' der. O zaman ona 'dünya hükümdarlarından bir hükümdarın sahip olduğu kadarının senin olmasına razı mısın' denir. 'Evet' diye cevap verince, 'dünya hükümdarlarından iki hükümdarın sahip olduğu kadarının senin olmasına razı mısın' denir. Tekrar 'evet' deyince 'dünya hükümdarlarından üç hükümdarın sahip olduğu kadarının senin olmasına razı mısın' denilince 'rabbim, razı oldum' der. Ardından Rabb-i Teâlâ

⁶¹¹ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, C.VIII, s.167.

⁶¹² Mizzî, *a.g.e.*, C.XXII, s.440.

⁶¹³ Mizzî, *a.g.e.*, C.XI, s.109.

‘misli kadarı, misli kadarı ve on katı kadarı, canının istediği ve gözünün beğendiği herşey senindir’ buyurur. Ardından Mûsâ ‘Rabbim, onların derecesi en üstün olanından haber ver’ der. Cenâb-ı Hakk ‘bunu sana haber vereceğim, onların keramet fidanlarını kendi ellerimle diktim ve üzerlerine mühürledim. Onları ne bir göz görmüş, ne de bir kulak işitmiş ne de bir beşerin kalbinden geçmiştir’ buyurur. Bunun delili Allah’ın kitabında yer alan şu ayettir: ‘hiç kimse onları memnun etmek için kendilerine neler gizlendiğini bilemez’⁶¹⁴

Hadis eserde *Nebî (a.s.)- Muğîre b. Şu’be- Şa’bî – Abdumelik b. Saîd b. Ebcer ve Mutarrif- Süfyân- Muhammed b. Meymûn* isnadı ile gelmektedir. Müellifin hocası Muhammed b. Meymûn el-Mekkî hakkında ibn Hibbân ‘vehm etmesi muhtemel’ demiştir.⁶¹⁵ Nesâî’ye göre ‘kuvvetli değil’ dir.⁶¹⁶ İsnadlar bu ravi sebebiyle sıhhatini yitirmektedir.

Metinde yer alan *‘Ellerimle keramet fidanlarını diktim’* ifadesi Nevevî (v.676)’ye göre ‘Onlar için seçtim’ anlamındadır. Nevevî Allahu Teâlâ’nın bu sözlerle ‘O kullar için seçtim ve onlar için hükmümü verdim. Onlara yapılacak hürmette bir değişiklik söz konusu değil’ demek istemiştir.⁶¹⁷

3.

(43) حدثنا محمد بن عبد الله المبارك ، قال : حدثنا وهب بن جرير ، قال : حدثنا شعبه ، عن عمرو بن مرة ، عن أبي عبيدة ، عن أبي موسى عن النبي صلى الله عليه وسلم قال : إن الله عز وجل ييسط يده بالليل ليتوب مسيء النهار ، وييسط يده - يعني بالنهار - ليتوب مسيء الليل ، حتى تطلع الشمس من مغربها

Ebû Mûsâ el-Eş’ârî bir başka rivayette şöyle bildirmektedir:

“Allah güneş battığı yerden doğuncaya kadar, gündüzün kötülüklerini affetmek için geceleri; gecenin kötülüklerini affetmek için gündüzleri yed’ini yayar.”⁶¹⁸

⁶¹⁴ Secde 32/17; bkz. İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.165, Ayrıca bkz. Müslim “İmân”, 189. Taberânî, **el-Mu’cem’ul-kebîr**, C.IX, s.114. İbn Hibbân, “Târih” 6216.

⁶¹⁵ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXVI, s.540.

⁶¹⁶ İbn Hacer, **Tehzîbu’t-Tehzîb**, C.IX, s.485.

⁶¹⁷ Nevevî, **a.g.e.**, C.II, s.46.

⁶¹⁸ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.177.

Hadisin *Nebî (a.s.)- Ebû Mûsâ- Ebû Ubeyde- Amr b. Mürre- Şu'be- Vehb b. Cerîr- Muhammed b. Abdullah* isnadında yer alan ravilerden Amr b. Mürre mürciî görüşe mensup sika bir kimsedir.⁶¹⁹

Mâzerî (v.536)'ye göre hadiste geçen 'yed'ini yayar' lafzı Arap dilinde bir özdeyiş olarak kullanılmaktadır. Arapçada bir şeyden razı ve hoşnut olunduğunda kabul etmek için el açıldığı söylenir. Çirkin ve sevilmeyen bir şey olduğunda da avuç kapatılır. *Yed* kelimesi ayrıca nimet kelimesinin manasını da karşılamaktadır. Dilde bu anlamıyla da meşhurdur.⁶²⁰ "*İki elimle yarattığıma...*"⁶²¹ ayetinde geçen *yed* kelimesini nimet manasında anlamak ise yanlıştır. Çünkü nimet mahlûktur ve mahlûkun mahlûku yaratması muhaldir. Ayeti şöyle anlamak gerekmektedir: Allah Âdem'i, ondan sonra yarattığı evlatlarından farklı olarak, vasıtasız yaratmıştır. Zira insanlar da bir vesile kullanmadan yaptığı şeye 'ellerimle yaptım' demektir. Allah Resulü de insanlar anlasınlar diye somut şeylerle hitap etmiştir. Söyledikleri mecazdır. Allah Teâlâ için el gibi bir organ tahayyül edilemez.⁶²²

İbn Huzeyme *yed* kelimesinin nimet olarak anlaşılmasına şiddetle karşı çıkmaktadır. Cenâb-ı Hakk Âdem'i *yed'i* ile yarattığını beyan etmektedir. Bu haberdeki *yed* kavramını nimet olarak anlamak imkansızdır. İbn Huzeyme bu tevili yapan Cehmiyye'yi Muattıla olarak nitelendirmektedir:

Muattıla Cehmiyye ayette geçen "O'nun iki eli de açıktır"⁶²³ ifadesinin manasının nimet olduğunu iddia ediyor ki bu tevil değil çarpıtmadır! Onların bu iddiasının saçmalığı şuradadır ki: Allah'ın nimetleri çoktur O'ndan başkası sayamaz. Eli ise iki tanedir daha fazla değil. Ayette şeytana şöyle hitap etmektedir: "**Ellerimle yarattığıma secde etmekten seni alıkoyan nedir?**"⁶²⁴ Cehmiyye açıkça ayetleri değiştirmektedir. Bu tevil değildir. Ayetten anlaşılan o dur ki Allah kendisine iki el nispet etmiştir. Ayette bundan daha fazla bir şeyin bilgisi yoktur.⁶²⁵ Allah Âdem'i elleriyle yaratmıştır. Kim 'onu nimetiyle yarattı' diye iddia ederse Allah'ın kelâmını değiştirmiş olur.

Rivayetlerde Cenâb-ı Hakk'a 'kabz/kavrama' fiilinin de atfedildiği görülmektedir. Allahu Teâlâ'nın cennete ve cehenneme girenleri birer *kabz* ile

⁶¹⁹ Mizzî, a.g.e., C.XXII, s.234.

⁶²⁰ Mâzerî, el-Mu'lim bi fevâid-i Müslim, C.III, s.336.

⁶²¹ Sâd, 38/75.

⁶²² Nevevî, a.g.e., C.IX, s.81.

⁶²³ Maide 5/64.

⁶²⁴ Sâd 38/75.

⁶²⁵ İbn Huzeyme, a.g.e., s.199.

kavradığı bildirilmektedir. Hadis benzer lafızlarla iki farklı metin ve sened ile yer almaktadır:

4.

(44) حدثنا أبو موسى ، قال : حدثني الحكم بن سنان أبو عون ، قال : حدثنا ثابت البناني ، عن أنس بن مالك قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : إن الله تعالى قبض قبضة، فقال : إلى الجنة برحمتي، وقبض قبضة، فقال : إلى النار ولا أبالي

Enes b. Mâlik şöyle rivayet etmektedir:

Allah Resulü şöyle buyurdu: *Allahu Teâlâ bir kabz aldı ve şöyle dedi: 'Rahmetim ile cennete' Sonra bir kabz daha aldı ve şöyle dedi: 'Umursamam, ateşe...*⁶²⁶

Hadisin *Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Sâbit el-Bünânî- Hakem b. Sinân- Ebû Mûsâ* isnadında yer alan Ebû Avn Hakem b. Sinân hakkında Yahya b. Maîn ‘zayıf’, Ebû Hâtim ‘çok vehm eder, kuvvetli değil’ demiştir.⁶²⁷ Sâcî ‘yalancı olduğunu düşünüyorum’ derken, Ukâyli Enes’ten bu rivayetini örnek vererek ‘mutâbi olunmaz’ demiştir.⁶²⁸ İsnad bu ravi sebebiyle zayıftır.

5.

(45) وروى نمر بن هلال ، قال : حدثنا الجريري ، عن أبي نضرة ، عن أبي سعيد ، قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم في القبضتين : هذه في الجنة ولا أبالي ، وهذه في النار ولا أبالي حدثنا أبو موسى قال : حدثنا مسلم بن إبراهيم قال : حدثنا النمر بن هلال النمري

Ebû Saîd el-Hudrî şöyle söylemektedir:

Allah Resulü iki kabz hakkında şöyle buyurdu: “*Bu cennete, umursamam. Bu ateşe, umursamam.*”

Hadisin *Nebî (a.s.)- Ebû Saîd- Ebû Nadra- Cüreyrî- Nimr b. Hilâl- Müslim b. İbrâhîm- Ebû Mûsâ* isnadında yer alan Saîd b. İyâs el-Cüreyrî son zamanlarında ihtilata uğramış, hadisleri hasen bir ravidir.⁶²⁹ Nimr b. Hilâl⁶³⁰ hakkında fazla bilgi yoktur. İbn Ebî

⁶²⁶ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.188.

⁶²⁷ Mizzî, **a.g.e.**, C.VII, s.97.

⁶²⁸ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, C.II, s.427.

⁶²⁹ İbn Hacer, **a.g.e.**, C.IV, s.6.

Hâtîm'in onun için 'şeyh' dediği aktarılmaktadır.⁶³¹ İbn Huzeyme'nin de Nimr b. Hilâl'e dikkat çekmek için metni bu raviden itibaren senede tekaddüm ettiği görülmektedir.

6.

(46) حدثنا محمد بن يحيى ، قال : حدثنا أبو صالح ، قال : حدثني الليث ، قال : حدثني خالد بن يزيد ، عن سعيد بن أبي هلال ، عن زيد بن أسلم ، عن عطاء بن يسار ، عن أبي سعيد الخدري ، عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال : تكون الأرض يوم القيامة خبزة واحدة ، يكفوها الجبار بيده كما يكفأ أحدكم بيده خبزته في السفر ، نزلاً لأهل الجنة ، فأتى رجل من اليهود فقال : بارك الرحمن عليك يا أبا القاسم ، ألا أخبرك بنزل أهل الجنة يوم القيامة ؟ قال : بلى قال : تكون الأرض خبزة واحدة ، كما قال رسول الله صلى الله عليه وسلم قال فنظر رسول الله صلى الله عليه وسلم إلينا ثم ضحك حتى بدت نواجذه ، ثم قال : ألا أخبرك بأدامهم ؟ قال : بلى قال : إدامهم بالام ، ونون ، وما هذا ؟ قال : ثور ونون يأكل من زيادة كبدهما سبعون ألفاً

Ebû Saîd el-Hudrî bir başka rivayette şöyle anlatıyor:

Allah Resulü “*Kıyamet günü yeryüzü tek bir ekmek gibi olur. Sizden birinizin seferde ekmeğini eliyle çevirmesi gibi Cebbâr da onu cennet ehlinin azığı olarak eliyle ters çevirir*” buyurdu. Ardından Bir Yahudi, Allah Resulü'nün huzuruna gelerek ‘Ey Ebû'l-Kâsım, Allah sana bereket versin. Sana kıyamet günü cennet ehlinin azığından haber vereyim mi’ dedi. Allah Resulü ‘*olur*’ deyince, O’nun söylediği gibi ‘Yeryüzü tek bir ekmek gibi olur’ dedi. Allah Resulü bizlere baktı ve azı dişleri görününceye kadar güldü. Yahudi ‘peki onun katığından bahsedeyim mi’ dediğinde Allah Resulü yine ‘*olur*’ dedi. ‘Onun katığı Bâlam ve nûndur’ dedi. ‘O nedir’ diye sorduklarında ‘Öküz ve balıktır. O ikisinin ciğerlerinden arta kalanını yetmiş bin yıl yer’ dedi.⁶³²

Hadisin *Nebî (a.s.)- Ebû Saîd el-Hudrî- Atâ b. Yesâr- Zeyd b. Eslem- Saîd b. Ebî Hilâl- Hâlid b. Yezîd- Leys- Ebû Sâlih- Muhammed b. Yahya* isnadında yer alan Saîd b. Ebî Hilâl hakkında Sâcî ‘sadûk’ demiştir. İbn Hazm’a göre kuvvetli değildir.⁶³³ Ebû Sâlih Abdullah b. Sâlih ise rivayetleri münker bir ravidir. İbn Huzeyme kendisine düşmanlık eden bir komşusu olduğunu, Abdullah b. Sâlih’in hocasından hadisler

⁶³⁰ İbn Hibbân, *Sikât*, C.VII, s.546.

⁶³¹ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, C.VIII, s.511.

⁶³² İbn Huzeyme, *a.g.e.*, s.175; Buhârî, “Rikâk”, 44; Müslim “Sıfatı'l-münâfıkın”, 30.

⁶³³ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, C.IV, s.95.

uydurup bunları hocanın el yazısına benzer bir yazıyla yazıp Abdullah'ın evinde notlarının arasına koyduğunu, Abdullah b. Sâlih'in de vehm ederek bu hadisleri rivayet ettiğini bilmesine rağmen⁶³⁴ hadisini eserinde zikretmekten geri durmamıştır. İsnadın mecrûh raviler sebebiyle zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

Şerhlerde bu rivayet hakkında yeterli açıklama yoktur. Şârihler hadiste yer alan kelimelerin kökeni ile ilgili tartışmalara girmeyi tercih etmişlerdir. Buhârî şârihi Hattâbî (v.388) hadiste geçen Yahudinin “بلام و نون” sözlerinin İbrânî dilindeki açıklamaları ve kelimenin türeyişi ile ilgili verdiği uzun açıklamaları yeterli görmüştür.⁶³⁵

Müellifin *yed* sıfatını ispat için delil getirdiği hadislerin sıhhat değerlendirmesi şu şekildedir:

Hadis	İsnad sayısı	Makbûl		Merdûd	
		Ravileri Sika	Ravileri Sadûk	Ravileri Mecnûh	Munkatı'
"Allah seni eliyle yarattı..."	23	10	3	10	-
"Sağ eline alır..."	18	11	1	3	3
"Allah'ın eli üstündür..."	6	1	-	5	-
"Diğer sağ kavramıştır..."	2	2	-	-	-
"O'nun iki yed'i de sağdır..."	4	-	-	4	-
"Sağıyla semayı dürdü..."	5	-	-	5	-
"Gökler O'nun sağıyla düzülmüştür..."	4	3	-	1	-
Diğer Hadisler- 1- Ebû Mûsâ el-Eş'ârî	8	-	8	-	-
Diğer Hadisler- 2- Muğîre b. Şube	2	-	-	2	-
Diğer Hadisler- 3- Ebû Mûsâ el-Eş'ârî	1	1	-	-	-
Diğer Hadisler- 4- Enes b. Mâlik	1	-	-	1	-
Diğer Hadisler- 5- Ebû Saîd el-Hudrî	1	-	-	1	-
Diğer Hadisler- 6- Ebû Saîd el-Hudrî	1	-	-	1	-
TOPLAM	76	28	12	33	3
		40		36	

İbn Huzeyme *yed* sıfatını ispat için eserde 76 isnada yer verir. 28 isnadın sahîh olduğu, 12 isnadda sadûk olarak nitelendirilen ravinin yer aldığı, 33 isnadın

⁶³⁴ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, C.I, s.534.

⁶³⁵ Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhim el-Hattâbî, *A'lâmu'l-hadîs fî şerhi sahihi'l-Buhârî*, I-IV, Mekke, Câmîatü Ümmi'l-Kurâ, 1988, C.III, s.2266.

ravileri sebebiyle cerh edildiği, 3 isnadda ise inkıta bulunduğu tespit edilmiştir. Bu durumda 40 isnadın makbûl, 36 isnadın merdûd olduğu görülmektedir.

F. Isba'

Isba' (إصبع) parmak demek olup nasslarda yalnızca Allah Resulü'nün hadislerinde yer alan bir sıfattır. Kuran ayetlerinde isba' ifadesi geçmemektedir. Hadislerde ise tekil/(إصبع) ve çoğul/(أصابع) olarak yer aldığı görülmektedir. İbn Huzeyme Allah'ın parmaklarının mahlûkatı gibi olmadığını söylemektedir. Allahın sıfatları mahlûkatın sıfatlarına benzemekten münezzehtir.

İbn Huzeyme ayet-i kerimelerde yer almayan *ısba'* sıfatını, şu hadislerle ispata çalışmaktadır:

1. “Mahlûkatı bir parmağında, gökleri bir parmağında...” hadisi

(47) حدثنا أبو موسى محمد بن المثنى ، قال : حدثنا أبو معاوية ، قال : حدثنا الأعمش ، وحدثنا يوسف بن موسى ، قال : حدثنا أبو معاوية ، وجريز ، واللفظ لجريز ، وحدثنا سلم بن جنادة ، قال : حدثنا أبو معاوية ، عن الأعمش ، عن إبراهيم ، عن علقمة ، عن عبد الله ، قال أتى النبي صلى الله عليه وسلم رجل من أهل الكتاب، فقال : يا أبا القاسم: أبلغك أن الله عز وجل يحمل الخلائق على أصبع، والسموات على أصبع، والأرضين على أصبع، والشجر على أصبع، والثرى على أصبع ؟ قال : فضحك النبي صلى الله عليه وسلم حتى بدت نواجذه قال : فأنزل الله تعالى: وما قدره الله حق قدره والأرض جميعا قبضته يوم القيامة إلى آخر الآية

Abdullah b. Mes'ûd rivayet ediyor:

“Allah Resulüne ehl-i kitaptan bir adam gelerek ‘Ey Ebû'l-Kâsım Allah'ın mahlûkatı bir parmağında, gökleri bir parmağında, yerleri bir parmağında, ağaçları bir parmağında ve toprağı da bir parmağında taşıdığını biliyor musun’ diye sordu. Bunun üzerine Resulullah azı dişleri görününceye kadar güldü. Allahu Teâlâ ‘*Onlar Allah'ı hakkıyla tanıyıp bilemediler. Kıyamet günü bütün yeryüzü O'nun tasarrufundadır*’⁶³⁶ ayetini indirdi.”⁶³⁷

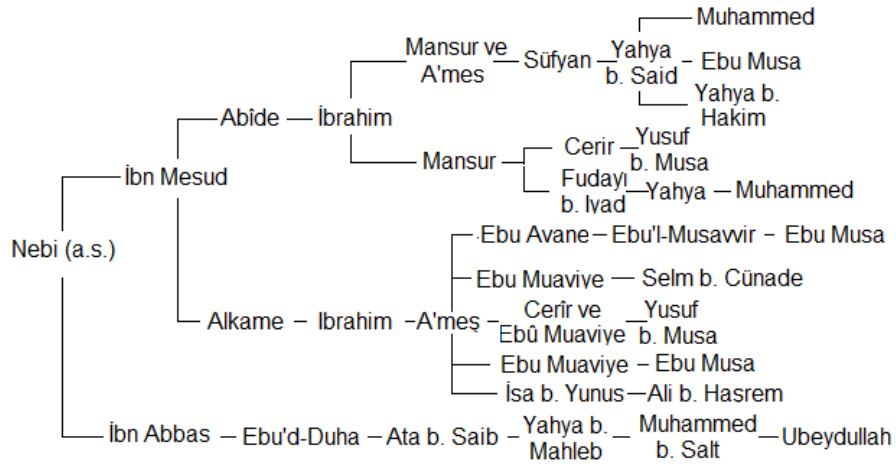
⁶³⁶ Zümer, 39/67.

⁶³⁷ İbn Huzeyme, a.g.e., s.180; Buhârî, “Tevhîd”, 19.

a. Hadisin İsnadları

1. Nebî (a.s.)- Abdullah b. Mes'ûd - Abîde- İbrâhîm- Mansûr ve Süleymân el-A'meş- Süfyân- Yahya- Muhammed b. Beşşâr (ح) Yahya b. Saîd- Ebû Mûsâ
2. Nebî (a.s.)- Abdullah b. Mes'ûd - Abîde- İbrâhîm- Mansûr ve Süleymân el-A'meş- Süfyân- Yahya b. Saîd- Yahya b. Hakîm
3. Nebî (a.s.)- Abdullah b. Mes'ûd - Abîde- İbrâhîm- Mansûr- Cerîr- Yusuf b. Mûsâ
4. Nebî (a.s.)- Abdullah b. Mes'ûd - Abîde- İbrâhîm- Mansûr- Fudayl b. İyad- Yahya- Muhammed Bundâr
5. Nebî (a.s.)- Abdullah b. Mes'ûd - Alkame- İbrâhîm- A'meş- Ebû Avane- Ebû'l-Musâvir- Ebû Mûsâ
6. Nebî (a.s.)- Abdullah b. Mes'ûd - Alkame- İbrâhîm- A'meş- Ebû Muâviye- Selm b. Cünâde (ح) Ebû Muâviye ve Cerîr- Yusuf b. Mûsâ (ح) A'meş- Ebû Muâviye- Ebû Mûsâ
7. Nebî (a.s.)- Abdullah b. Mes'ûd - Alkame- İbrâhîm- A'meş- İsa b. Yûnus- Ali b. Haşrem⁶³⁸
8. Nebî (a.s.)- İbn Abbâs- Ebû'd-Duha- Atâ b. Sâib- Yahya b. Mahleb- Muhammed b. Salt- Ubeydullah b. Abdulkerim

b. İsnad Şeması

c. İsnad Değerlendirmesi

Hadis İbn Abbâs ve İbn Mes'ûd'dan gelmektedir. İbn Abbâs isnadının ferd bir tarik olduğu, hadisin İbn Mes'ûd tariklerinden dağıldığı görülmektedir.

İbn Huzeyme Yahya b. Saîd'in A'meş kanalıyla Abide'den rivayetinin hatalı olduğunu, Abîde- İbrâhîm- A'meş- Süfyân- Yahya b. Saîd şeklinde gelen tarikte Yahya b. Saîd'in hata ettiğini ve isnadda Abîde yerine Alkame'nin olması gerektiğini

⁶³⁸ İbn Huzeyme, a.g.e., s.808.

söylemektedir.⁶³⁹ *Abîde- İbrâhîm- Mansûr- Süfyân* aracılığı ile gelen rivayetler ise doğrudur. Yahya b. Saîd güvenilir bir ravi olmakla birlikte bu meselede hata etmiştir.⁶⁴⁰ Bu durumda *Abîde- İbrâhîm- Ameş- Süfyân* tariklerinin muallel olduğu anlaşılmaktadır.

İbn Mes'ûd'un Alkame b. Kays tarikinde A'meş'den hadisi alan Ebû Avane Vaddâh b. Abdullah'ın ravisi Ebû'l Musâvir Fadl b. Musâvir hakkında Sâcî 'onda zayıflık var' demiştir.⁶⁴¹ Vehm etmesi muhtemel sadûk bir kimsedir.⁶⁴² Ebû Muâviye ed-Darîr'in Kufe'de mürcîî görüşün başı olduğu bildirilmektedir.⁶⁴³ A'meş ve Mansûr tariklerinde yer alan Yusuf b. Mûsâ ise sadûk bir ravidir.⁶⁴⁴

İbn Abbâs tarikinde yer alan Atâ b. Sâib, ihtilata uğradığı için cerh edilmiş hafızası kötü,⁶⁴⁵ sadûk bir ravidir.⁶⁴⁶

d. Metin Değerlendirmesi

Hadisin bazı tariklerinde metin farklılıkları yer almaktadır. Ferd bir rivayet olan İbn Abbâs tarihinin metninde, gelenin bir haham olduğu Allahu Teâlâ'nın kavradıklarına dağları ve suları eklediği belirtilmektedir.⁶⁴⁷ Abdullah b. Mes'ûd Allah Resulünün bu sözler üzerine tasdik etmek için ve şaşkınlık içerisinde azı dişleri gözükeneye kadar gülümsediğini ve ayeti okuduğunu aktarır.⁶⁴⁸ Ali b. Haşrem tarihinin metninde ise bunları saydıktan sonra Cenâb-ı Hakk'ın '*Ben Melik'im*' diye nida ettiği belirtilmektedir.⁶⁴⁹ Kimi metinlerde Resulullah bahsi geçen ayeti okumakta, kimilerinde ise ayetin inzal olduğu haber verilmektedir.

Hadiste geçen ifadelerin Allah Resulüne değil, bir yahudiye ait olduğu anlaşılmaktadır. Resulullah'ın yahudinin sözlerinin ardından tebessüm edişi, ravi tarafından onu tasdik ettiği şeklinde yorumlanmışsa da şerhlerde Allah Resulünün

⁶³⁹ Bkz. İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.183.

⁶⁴⁰ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.183.

⁶⁴¹ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, C.VIII, s.285.

⁶⁴² İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, C.II, s.111.

⁶⁴³ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXV, s.132.

⁶⁴⁴ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXXII, s.467.

⁶⁴⁵ Mizzî, **a.g.e.**, C.XX, s.92.

⁶⁴⁶ İbn Hacer, **a.g.e.**, C.II, s.22.

⁶⁴⁷ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.185.

⁶⁴⁸ Buhârî, "Tefsîr", 256; "Tevhîd", 19, 26, 37; Müslim "Sıfatı'l-münâfıkın", 19; Tirmizî "Tefsîr", 40.

⁶⁴⁹ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.809.

yahudiye tasdik etmek için değil, onun bu sözlerini ciddiye almadığı için tebesüm ettiği söylenmiştir. İbn Huzeyme bu yorumlara şiddetle karşı çıkar ve böyle düşünenleri bilgisizlikle itham eder.

İbn Huzeyme'ye göre Allah'ın parmakları elbette kullarıninki gibi değildir. Çünkü O, sıfatlarının mahlûkatınkine benzemesinden münezzehtir. Resulullah'ın huzurundaki bir kimsenin Allah'ı O'na ait olmayan bir vasıfla vasıflandırmasına müsaade etmesi düşünülemez. Bu sebeple Allah Resulü'nün o kişiyi dinleyip gülümsemiş olması onu tasdiklediğini gösterir, ona kızgınlığından ve inkârından dolayı gülümsememiştir.⁶⁵⁰

Kâdı İyâz (v.544) ise Allah Resulünün tasdik anlamında değil de inkâr ve Yahudilikteki tecsîm temelli bu kötü itikada şaşkınlık anlamında güldüğünü söylemektedir.⁶⁵¹ Ayette geçen ifadeler de Yahudinin söylediklerinin hilafınadırlar. Ayetten açık bir şekilde kudretten bahsedildiği anlaşılmaktadır.⁶⁵²

Müslim şârihi Kurtubî (v.656) Allah Resulünün tasdik manasında gülümsediği haberinin tamamen ravinin yorumu olduğuna, hiçbir şey ifade etmediğine, aksine Allah Resulünün Yahudinin cahilliğine şaşırdığına, onun Allah için tasavvur edilemeyecek şeylerden ibaret olan inanışını tasdik etmesinin mümkün olamayacağına dikkat çeker. Şayet Cenâb-ı Hakk'ın *ısba'*, *yed* gibi uzuvlara sahip olduğunu düşünecek olursak, bizden biri gibi olur. İlah olmaz. Şayet ilah olursa, o halde bu uzuvlara sahip olan herkesin ilah olması icap eder ki bu saçmalık olur.⁶⁵³

Allah Resulünün gülümsemesinin ne tasdik ne de inkâr içerdiğini, yalnızca Yahudinin Allahu Teâlâ'nın azametini anlatışını onayladığını söylemekte mümkündür. Bu tıpkı Allah'ın nerede olduğunu sorduğu cariye'nin gökyüzünü gösterdiğinde, onun Müslüman olduğuna hükmetmesi gibidir. Bununla Allah'a

⁶⁵⁰ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.180.

⁶⁵¹ Suyutî, **Dibâc**, C.VI, s.216.

⁶⁵² Kâdı İyâz, **İkmâlu'l-mu'lim**, C.VIII, s.317.

⁶⁵³ Ebû'l-Abbâs Ziyaeddin Ahmed b. Ömer b. İbrâhim el-Kurtubî, **El-Müfhîm lima eşkele min telhîs-i Kitâb-i Müslîm**, I-VII, Beyrût, Dâru İbn Kesîr, 1996, C.VII, s.389.

mekân nispet etmemiş sadece onun büyüklüğünü ifade etmiştir. Allah Resulü, konuşanın bir Yahudi hahamı olmasından dolayı söylediklerine göz yummuştur.⁶⁵⁴

Buhârî şârihi Hattâbî (v.388) Yahudinin Allah Resulüne söylediği sözlerde olduğu gibi yaratılmışların parmaklara taksimi gibi bir bilginin ayetlerde yer almamasının Yahudinin verdiği bilginin tahrif edilmiş bir bilgi olduğunu gösterdiğini söylemektedir. Hattâbî, Allah Resulünün Yahudiye gülmesinin tasdik değil şaşkınlık ve inkâr manasında olduğu görüşüne katılmakta ve bunu tasdik manasında anlamının yanlış olduğunu söylemektedir. Bu görüş ravinin kendi yorumudur ve hadisin diğer tariklerinde Yahudiye tasdik ettiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır.⁶⁵⁵ Nitekim Allah Resulü ashabını ehl-i kitap'ın kendi dinlerinden rivayet ettikleri karşısında kabullenici ya da reddedici bir tavır takınmamalarını tembihlemektedir.⁶⁵⁶ Rivayette de Allah Resulünün Yahudi'yi ne tasdik eden ne de inkâr eden bir tek kelime dahi söylemediği görülmektedir.

Isba' sıfatının Kuran ayetlerinde yer almayor olması sebebiyle manasını düşünmeksizin tevakkuf etmenin gerektiği de söylenmiştir.⁶⁵⁷ Nitekim Hattâbî *Isba'* sıfatı ile ilgili olarak şunları söylemektedir:

'Parmaklar' ile ilgili olarak ne Kur'ân'da ne de bizim kabul ettiğimiz sıhhat şartlarına uygun sünnette bir şey yer almamaktadır. Elbette el sıfatı ile kastedilen mana uzuv değildir ki elin sübutu ile parmakların sübutu mümkün olsun. Aksine, keyfiyeti ve biçimi üzerinde düşünülmezsizin Kur'ân'da geldiği üzere tevakkuf ederiz. Bu durumda Kur'ân'da ve sünnette ya da bu ikisinin anlamı üzere bir başka şey de bir aslı bulunmamaktadır.⁶⁵⁸

Hadiste geçen *ısba'* kelimesini kudret manasına tevil edenler de olmuştur. Kudretiyle, gökleri, yeryüzünü, ağaçları ve toprağı sıkılmaksızın ve yorulmaksızın yaratmıştır. Allahu Teâlâ için bir şeyin üstesinden gelmek, onun üzerinde dilediği gibi tasarrufta bulunmak çok kolaydır. Bir insanın parmakları arasına aldığı şeye hükmetmede zorluk çekmemesi gibi Allahu Teâlâ da bütün bu yeryüzü işlerini kolaylıkla yapmaktadır.⁶⁵⁹ İnsanlar arasında da parmak kelimesi mübalağa ve

⁶⁵⁴ Muhammed Enver Şah b. Muâzzam Şah el-Keşmîrî, **Feyzü'l-bârî ala Sahîhi'l-Buhârî**, I-IV, Karaçi, Mektebetü'r-Reşidiyye, 1933, C.IV, s.228.

⁶⁵⁵ Hattâbî, **A'lâmu'l-hadîs**, C.III, s.1903.

⁶⁵⁶ Buhârî, "Tevhîd", 52.

⁶⁵⁷ Beyhakî, **el-Esma ve's-sıfât**, C.II, s.70.

⁶⁵⁸ Hattâbî, **a.g.e.**, C.III, s.1899.

⁶⁵⁹ Mâzerî, **el-Mu'lim bi fevâid-i Müslim**, C.III, s.316.

küçümseme için kullanılmaktadır. Örneğin “Zeyd’i bir parmağımla hallederim” gibi. Yani kastettiği bu işin ne kadar kolay ve zahmetsiz olacağıdır.⁶⁶⁰ Hattâbî de benzer bir yorum yapmaktadır ve bu lafzı kudret, kuvvet ve kolaylıkla yapılan iş manalarında tevil etmektedir.⁶⁶¹

İbn Huzeyme İbn Mes’ûd’dan gelen bu rivayetin, yed sıfatında Abdullah b. Ömer’den gelen Allah Resulü’nün ‘Gökler O’nun sağıyla dürülmüştür...’ buyurarak parmaklarını hareket ettirdiği rivayetin ve Ebû Saîd’den gelen Allah Resulü’nün “Kıyamet günü yeryüzü tek bir ekmek gibi olur. Sizden birinizin ekmeğini eliyle çevirmesi gibi, Cebbâr da onu eliyle ters çevirir” buyurduğu rivayetin ihtilafı rivayetler olduğunun zannedilmesine açıklık getirir. Ona göre İbn Mes’ûd rivayetinde Cenâb-ı Hakk ısbâğ sıfatı ile adı geçen varlıkları tutar ve bu Allah’ın yeryüzünü başka bir yeryüzü ile değiştirmeden önceki durumdur. Çünkü bir şeyi kavramak ve parmaklarla tutmak farklı şeylerdir. Ardından Allah, ayette bildirdiği üzere⁶⁶² yeryüzünü bir başka yeryüzü ile değiştirir. İbn Ömer rivayetinde işte bu değişiklikten bahsedilmekte, yeryüzünü bir ekmek haline getirdikten sonra bu haldeyken kavradığı anlatılmaktadır. Ebû Saîd rivayetinde ise ters çevrildiği bildirilmektedir.⁶⁶³

2. “Hiçbir kalp yoktur ki O’nun iki parmağı arasında olmasın...” hadisi

a. Nevvâs b. Sem’ân Rivayeti

(48) حدثنا عبد الله بن محمد الزهري ، والحسين بن عبد الرحمن الجرجاني ، ومحمد بن محمد بن خلاد الباهلي ، ومحمد بن ميمون ، ومحمد بن منصور المكي قالوا : حدثنا الوليد بن مسلم ، قال الزهري عن عبد الرحمن بن يزيد بن جابر ، وقال محمد بن خلاد ، حدثنا المكي ، حدثني عبد الرحمن بن يزيد بن جابر ، قال : حدثني بسر بن عبيد الله الحضرمي ، قال : حدثني أبو إدريس الخولاني قال : حدثني النواس بن سمعان الكلابي ، قال : سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول : ما من قلب إلا هو بين إصبعين من أصابع الله إن شاء أقامه، وإن شاء أزاعه، وكان يقول : يا مقلب القلوب، ثبت قلبي على دينك، والميزان بيد الرحمن يخفض ويرفع

⁶⁶⁰ Nevevî, a.g.e., C.IX, s.134.

⁶⁶¹ Hattâbî, a.g.e., C.III, s.1901.

⁶⁶² “Yer, başka bir yer ile değiştirildiği gün...” İbrahim 14/48.

⁶⁶³ İbn Huzeyme, Kitâbu’t-tevhîd, s. 187.

Allah Resulü şöyle buyurmaktadır:

*“Hiçbir kalp yoktur ki O’nun iki parmağı arasında olmasın. Dilerse onu doğrultur, dilerse saptırır. Ey kalpleri evirip çeviren, kalbimi dinin üzere sâbit kıl.”*⁶⁶⁴ *“Mizan, Rahman’ın elindedir, indirir ve kaldırır.”*⁶⁶⁵

Hadisin *Nebî (a.s.)- Nevvâs b. Sem’ân- Ebû İdris- Busr b. Ubeydullah- Abdurrahman b. Yezîd- Velîd b. Müslim- Abdullah b. Muhammed, Hüseyin b. Abdurrahman, Muhammed b. Muhammed b. Hallâd, Muhammed b. Meymûn ve Muhammed b. Mansûr* şeklindeki isnadında yer alan Velîd b. Müslîm tedlisin en ağır çeşidi olan tesviye tedlisi yapmakla tanınan bir ravidir.⁶⁶⁶ İbn Huzeyme de Velîd’in hadisi aldığı Abdurrahman b. Yezîd’den rivayeti hangi rivayet lafzı ile aldığını kimi hocalarının beyan ettiğini göstermektedir. Hadisin Arapça metninde görüleceği üzere İbn Huzeyme, hadisi aldığı hocalarından üçünün Velîd’den rivayette bulunurken onun hangi rivayet lafzını kullandığını beyan eder. Buna göre Abdullah b. Muhammed ez-Zührî tarikinde Velîd b. Müslim Abdurrahman b. Yezîd’den hadisi (عن) lafzı ile rivayet etmiştir. Abdullah b. Muhammed ez-Zührî sadûk bir ravidir.⁶⁶⁷ Muhammed b. Meymûn el-Mekkî hakkında İbn Hibbân ‘vehm etmesi muhtemel’ demiştir.⁶⁶⁸ Nesâî’ye göre ‘kuvvetli değil’ dir.⁶⁶⁹

b. Ümmü Seleme Rivayeti

(49) وروی ابن وهب ، قال : حدثني إبراهيم بن نسيط الوعلائي ، عن ابن أبي الحسين وهو عبد الله بن عبد الرحمن بن أبي حسين المكي ، عن شهر بن حوشب ، قال : سمعت أم سلمة ، تحدث أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يكثر في دعائه : اللهم ، يا مقلب القلوب ، ثبت قلبي على دينك قالت : فقلت : يا رسول الله ، وإن القلوب لتتقلب ؟ قال : نعم ، ما من خلق لله من بني آدم إلا وقلبه بين إصبعين من أصابع الله ، فإن شاء أقامه ، وإن شاء أزاعه حدثنا أحمد بن عبد الرحمن ، قال : حدثنا عمي

Ümmü Seleme şöyle rivayet etmektedir:

Resulullah dualarında *‘Ey kalpleri evirip çeviren! Kalbimi dinin üzere sâbit kıl’* sözlerini çokça tekrarlar. Ben *‘Ey Allah’ın Resulü, kalpler çevrilir mi?’* diye

⁶⁶⁴ Tirmizî, “Kader”, 7; “Dua”, 94; Müslim, “Kader”, 17.

⁶⁶⁵ İbn Huzeyme, a.g.e., s.189.

⁶⁶⁶ Zehebî, *Siyeri a’lâmi’n-nübelâ*, C.IX, s.216.

⁶⁶⁷ Mizzî, a.g.e., C.XVI, s.70.

⁶⁶⁸ Mizzî, a.g.e., C.XXVI, s.540.

⁶⁶⁹ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, C.IX, s.485.

sorduğumda, “Evet, âdemoğullarından hiçbirisi yoktur ki, kalbi Allah’ın parmaklarından ikisi arasında olmasın, dilerse onu doğrultur, dilerse saptırır” buyurdu.⁶⁷⁰

Hadisin *Nebî (a.s.)- Ümmü Seleme- Şehr b. Havşeb- Abdullah b. Abdurrahman- İbrâhîm b. Neşî- İbn Vehb- Ahmed b. Abdurrahman* şeklindeki isnadında Ümmü Seleme’nin ravisi Şehr b. Havşeb hakkında Mûsâ b. Hârûn ‘zayıf’ , Nesâî ‘kuvvetli değil’, Buhârî ‘hadisi hasen’ demiştir. Sika olduğunu söyleyenler de vardır.⁶⁷¹ Sâcî’, Beyhakî ve İbn Adî’ye göre ‘zayıf’tır.⁶⁷² İbn Huzeyme’nin ‘Şehr b. Havşeb ile amel etmem’ dediği nakledilmiştir.⁶⁷³ İsnadda Müellifin hocası Ahmed b. Abdurrahman b. Vehb amcası İbn Vehb’den rivayetleri kabul görmeyen bir kimsedir.⁶⁷⁴

c. Ebû Zerr Rivayeti

(50) وروى عبد الله بن رجاء عن عبد الله بن شراحيل بن الحكم ، عن عامر بن نائل ، عن كثير بن مرة ، عن أبي ذر قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : إن قلوب بني آدم بين إصبعين من أصابع الله ، فإذا شاء صرفه ، وإذا شاء بصره ، وإذا شاء نكسه ، ولم يعط الله أحدا من الناس شيئا هو خير من أن يسلك في قلبه اليقين ، وعند الله مفاتيح القلوب ، فإذا أراد الله بعبده خيرا : فتح له قفل قلبه واليقين والصدق ، وجعل قلبه وعاء ، وأعيا لما سلك فيه ، وجعل قلبه سليما ، ولسانه صادقا ، وخليقته مستقيمة ، وجعل أذنه سمیعة ، وعينه بصيرة ، ولم يؤت أحد من الناس شيئا - يعني هو شر - من أن يسلك الله في قلبه الريبة ، وجعل نفسه شرة شرهة ، مشرفة متطلعة ، لا ينفعه المال ، وإن أكثر له ، وغلق الله القفل على قلبه ، فجعله ضيفا حرجا ، كأنما يصعد في السماء حدثاه : محمد بن يحيى ، قال : حدثني إسحاق بن إبراهيم الزبيدي ، قال : حدثني عبد الله بن رجاء

Ebû Zerr Allah Resulü’nden şöyle rivayet etmektedir:

“Âdemoğlunun kalpleri Allah’u Teâlâ’nın parmaklarından ikisinin arasındadır. Dilerse onu çevirir, dilerse basiretli kılar, dilerse ters yüz eder. Allah bir kuluna bir şey verdiğinde, bunun en hayırlısı o insanın kalbini yakîne yöneltmesidir. Kalplerin anahtarı Allah’ın indindedir. Allah bir kul için hayır murad ettiğinde onun kalbinin mührünü doğruluğa ve yâkine açar ve onun kalbini yaratılışa uygun bir kap

⁶⁷⁰ İbn Huzeyme, a.g.e., s.192.

⁶⁷¹ Mizzî, a.g.e., C.XII, s.583.

⁶⁷² İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, C.IV, s.371.

⁶⁷³ Zehebî, a.g.e., C.XIV, s.373.

⁶⁷⁴ İbn Hacer, a.g.e., C.I, s.56.

kılar. Kalbini temiz, dilini doğru, yaratılışını istikamet üzere eyler. Kulağını işiten, gözünü gören kılar. Eğer Allah bir kuluna da şer murad ederse, kalbini şüpheye yönlendirir. Nefsini hırslı, aç gözlü ve gözünü yüксеğe dikmiş biri kılar. Çokça verilmiş olsa bile malının kendine bir faydası olmaz. Allah onun kalbine kilit vurur ve kalbine öyle bir darlık ve sıkıntı verir ki, sanki sıkıntıdan göğе çıkacakmış gibi hisseder.”⁶⁷⁵

Hadisin *Nebî (a.s.)- Ebû Zerr- Kesîr b. Mürre- Âmir b. Nâil- Şurahbil b. Hakem- Abdullah b. Recae- İsmâîl b. İbrâhîm- Muhammed b. Yahya* şeklindeki isnadında Ebû Zerr’in ravisi Kesîr b. Mürre’dir. Tabakât kitaplarında Kesîr b. Mürre’nin Ebû Zer ile görüştüğüne dair bir bilgi bulunmamaktadır. Kesîr’dan hadisi alan Âmir b. Nâil ve onun da ravisi Şurahbil b. Hakem hakkında da tabakât eserlerinde yalnızca İbn Huzeyme’nin bu iki ravinin hallerinin sorumluluğunu almadığını beyan eden sözü yer almaktadır.⁶⁷⁶ İbn Huzeyme bu fikrini eserde de dile getirmektedir.⁶⁷⁷ Aynı şekilde Abdullah b. Reca da meçhul bir ravidir.⁶⁷⁸ Muhammed b. Yahya’nın hadisi aldığı İshâk b. İbrâhîm ez-Zübeydî için Nesâî ‘sika değil’ derken,⁶⁷⁹ Abdullah b. Avn ‘yalan söylediğinden şüphem yok’ demiştir.⁶⁸⁰ İbn Huzeyme ravilerin cerhine dikkat çekmek amacıyla metni senede tekaddüm ettiği anlaşılmaktadır.

d. Metin Değerlendirmesi

Hadiste geçen *ısba* kavramından kasıt güç ve kudrettir. Tutmanın, sarsmanın, hareket ettirmenin, Cenâb-ı Hakk için önemsiz, herhangi bir kuvvet gerektirmeyecek kadar kolay şeyler olduğu anlatılmaya çalışılmaktadır. Yoksa maksad kavramak, yaymak değildir. Kısacası bu durum güç harcatan, zor, meşakkatli bir iş olmadığı anlatılmak istenmektedir.⁶⁸¹

İbn Huzeyme Cenâb-ı Hakk’a ve insana ait *yed* sıfatlarının birbirlerinden tamamen farklı olduklarının ispatı için şunları söylemektedir:

⁶⁷⁵ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.193. İbn Huzeyme’nin eserinin muhakkiklerinden Halîl Herrâs bu hadisin merfû değil Ebû Zer’e ait mevkûf bir rivayet olduğunu zannettiğini söylemektedir. Bkz. İbn Huzeyme, **a.g.e.**, Halîl Herrâs tahkikli baskı, s.82.

⁶⁷⁶ Ebû'l-Fazl Şehabeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalânî, **Lisânu'l-Mîzân**, I-X, Beyrût, 1996, C.III, s.482.

⁶⁷⁷ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.193.

⁶⁷⁸ İbn Hacer, **a.g.e.**, C.IV, s.14. Zehebî, **Mîzânu'l-İtidâl**, C.III, s.368.

⁶⁷⁹ Mizzî, **a.g.e.**, C.II, s.370.

⁶⁸⁰ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, C.I, s.216.

⁶⁸¹ Kurtubî, **Müfihm**, C.VII, s.390.

Uzuvları tam ve eksiksiz olan en kuvvetli bir insan dahi, yeryüzünün bir parçasının bir kıldan daha az kısmını kavramaktan acizdir. Allah'ın bugüne kadar yarattığı tüm insanlık bir araya gelse, kıyamet kopsa, birbirlerine yardım edip, yeryüzünden bir parça avuçlamaya kalkışsalar hiçbir şey yapamazlar. Gökleri dürmeye kalkışsalar beceremezler. O halde ey anlayış sahibi kişi nasıl olurda Allah'ı anlattığımız yed-i kudret ile ve mahlûkatı da yine aciz ve zayıf bir el ile vasıflandıran bir kişi Yaratıcı ile yaratılmışı birbirine benzetmiş olur!?

Allah'ın iki eli açıktır. Dilediği gibi verir. Onlarla Âdem (a.s.)'ı yaratmıştır. Eliyle Mûsâ (a.s.)'a Tevrat'ı yazmıştır. Kadîm ve bâkîdirler. Mahlûk eli, fânîdir, ölür ve çürür.

Güçlü kuvvetli bir eli olan, pek çok sanat bilen, güzel yazı yazan, yazımı hızlı olan birisinin eli, güçsüz bir eli olan zayıf, hiçbir sanattan anlamayan, beceriksiz tek bir kelimeyi bile güzel yazamayan bir kimsenin eline ya da kundaktaki bebeğin eli, yaşlı kocamış kişinin titrek, kavramaya dahi gücü yetmeyen eline benzer mi?

Ya da bir kimseye senin elin maymunun, domuzun, ayının, köpeğin ve diğer yırtıcı hayvanlarınkine benziyor dense, bu sözü duyan şayet akıl sahibi bir kimse ise, 'benzetmeyi bilemedin cahil! teşbihi karmakarışık ettin! Saçma bir söz söyledin' demez mi?

İnsanın iki eli vardır, maymunun da iki eli vardır. Her ikisinin eli de mahlûktur diyene dahi müşebbihe denmesi doğru değilken, Allah'ın bize kitabında ve Resulünün sünnetinde bildirdiği üzere iki eli vardır diyene nasıl Müşebbihe denebilir?⁶⁸²

İbn Huzeyme Cenâb-ı Hakk'ın tarif edilen sıfatları dolayısıyla sahip olduğu varlığının mahlûkatın sahip olduğundan farklı olduğunu izah ederken, Cenâb-ı Hakk'a bir başka biçim addetme hatasına düşmektedir.

İbn Huzeyme'ye göre her eli olan, diğer eli bulunan başka kimselere benzeyecek değildir, nitekim arapça bilen herkes, bir kelimenin lafzı aynı, manası farklı iki şey için kullanılabileceğini bilir. Dolayısıyla Allah'ın *yed* sahibi olması da böyle bir şeydir. Allah iki *yed*'i olduğunu ve bunlarla dilediği gibi verdiğini bildirmektedir.

İki elin zâhirî anlamda el olarak anlaşılması konusunda ısrar eden İbn Huzeyme *yed* sıfatının nimet anlamında anlaşılmasına şu sözlerle karşı çıkmaktadır:

Şayet ayet, Cehmiyye'nin çarpıttığı gibi anlaşılacak olsaydı "O'nun iki eli de açıktır" ayetinde tesniye kullanılmazdı, çünkü Allah'ın nimeti sayılamayacak kadar çoktur. Ayetten anlaşılan kendisine sadece iki el nispet ettiğidir, daha fazla değil! Bu, ayetin nimet şeklinde anlaşılamayacağının delilidir.

Allah ayeti kerimede Yahudilerin kendisine "eli bağlı"⁶⁸³ demeleri üzerine "asıl onların eli bağlıdır" demektedir. Burada onların nimetleri bağlıdır mı kastedilmiştir? Hayır! Yahudilerin kastı "Allah'ın nimetleri bağlıdır" değildir.

⁶⁸² İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.194.

⁶⁸³ Maide 5/64.

“Yine onlar Allah Âdem’i eliyle yarattı” sözünün manasını, “gücüyle yarattı” olarak vermekte ve elin güç olduğunu iddia etmektedirler. Bu da ayetin değiştirilmesi demektir. “El” ve “eller” arasındaki mana farkını ayıramayan Arap dilinin cahilidir.

Allah bize semayı elleriyle yarattığını bildirmektedir. İki el ve eller farklı şeylerdir. Şayet Allah Âdem’i semayı yarattığı gibi ‘eller’i ile yaratsaydı, İblise hitap ettiğinde iki el ifadesini kullanmazdı. Şüphe yok ki Allah İblisi de kuvvetiyle yarattı. Yani şayet kullarına karşı kuvvetlidir manasında ise... o halde Muattıla “Seni, iki elimle yarattığıma secde etmekten alıkoyan ne oldu?”⁶⁸⁴ ayetinden ne anlıyor.⁶⁸⁵

Kur’ân’da yer alan ידי-أيد (eller- iki el) ifadelerinin farklılığına dikkat çekmeye çalışan İbn Huzeyme göklerin yaratılmasının ifadesinde أيد lafzının, Âdem (a.s.)’in yaratılmasında ise ידי lafzının kullanılmasına bakarak farklılığı izaha çalışmaktadır.

İbn Kuteybe *ısba*’ sıfatı ile ilgili hadisleri tevil ederek ‘Yeryüzünü parmaklarının üzerinde taşır’ hadisinde de olduğu gibi burada kastedilen parmağın bizim parmaklarımız gibi, O’nun eli, avucunun, bizim elimiz ve avucumuz gibi olmadığını söylemektedir. Çünkü Allah’ın hiçbir şeyi bizim bir şeyimize benzemez. Ama bu hadiste geçen *ısba*’ lafzının nimet olarak anlaşılması da mümkün değildir.⁶⁸⁶

İbn Huzeyme, Cehmiyye’den kimilerinin eserlerinde bu hadisin yer aldığını rastladığını söylemekte, ‘Bu haber kendisince sâbit ise ve onu delil alıyor ise, Allah’ın parmakları olduğunu kabul ediyor demektir. Çünkü “parmaklarından ikisi” ifadesinde birden fazla parmak sâbit olmaktadır. O halde bir yerde parmakları ispat edip bir yerde nasıl reddedebilir? Bu görüşün karmaşıklığının delilidir’ demektir.⁶⁸⁷

3. “Küçük parmağının tırnağı ile başparmağını tuttu...” hadisi

(51) حدثنا الحسن بن محمد الزعفراني ، وعلي بن الحسين ، ويحيى بن حكيم ، قالوا : حدثنا معاذ بن معاذ العنبري ، قال : حدثنا حماد بن سلمة ، عن ثابت ، عن أنس بن مالك ، عن النبي صلى الله عليه وسلم في قوله : فلما تجلّى ربه للجبل جعله دكا قال : بأصبعه هكذا ، وأشار بالخنصر من الظفر يمسكه بالإبهام قال : فقال حميد لثابت : يا أبا محمد ، دع هذا ، ما تريد إلى هذا ؟ قال : فضرب ثابت منكب حميد ، وقال : ومن أنت يا حميد ؟ ، وما أنت يا حميد ، حدثني به أنس بن مالك عن رسول الله صلى الله عليه وسلم وتقول أنت : دع هذا

⁶⁸⁴ Sâd 38/75.

⁶⁸⁵ İbn Huzeyme, a.g.e., s.200.

⁶⁸⁶ İbn Kuteybe, *Te’vilu muhtelifi’l-hadîs*, s.138.

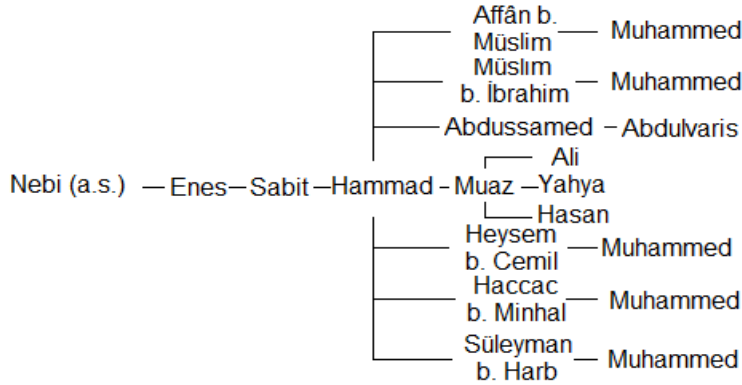
⁶⁸⁷ İbn Huzeyme, a.g.e., s.201.

Sâbit el-Bünânî, Enes b. Mâlik'in "Allah Resulü *"Allah dağa tecelli ettiğinde dağ paramparça oldu"* ayetini okurken küçük parmağının tırnağı ile başparmağını tuttu" sözünü aktarırken, orada bulunan Humeyd et-Tavîl, 'Bırak bunları, Bununla ne kastediyorsun?' diyerek karşı çıktı. Bunun üzerine Sâbit, Humeyd'in omzuna vurarak 'Sen de kim oluyorsun, ben Enes'in Allah Resulünden sözünü aktarıyorum, sen ise bırak bunları diyorsun' diyerek Humeyd'e çıkıştı.⁶⁸⁸

a. Hadisin İsnadları

- 1- Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Sâbit- Hammâd b. Seleme- Affân b. Müslim- Muhammed
- 2- Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Sâbit- Hammâd b. Seleme- Müslim b. İbrâhîm- Muhammed
- 3- Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Sâbit- Hammâd b. Seleme- Abdussamed- Abdulvâris
- 4- Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Sâbit- Hammâd b. Seleme- Muâz b. Muâz- Hasan b. Muhammed, Ali b. Huseyn, Yahya b. Hakîm
- 5- Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Sâbit- Hammâd b. Seleme- Heysem b. Cemil- Muhammed
- 6- Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Sâbit- Hammâd b. Seleme- Haccâc b. Minhâl- Muhammed
- 7- Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Sâbit- Hammâd b. Seleme- Süleymân b. Harb- Muhammed

b. İsnad Şeması

c. İsnad Değerlendirmesi

Sâbit el-Bünânî'ye itiraz eden ravi Humeyd et-Tavîl, Hammâd b. Seleme'nin dayısıdır. Sâbit el-Bünânî vasıtasıyla Enes b. Mâlik'ten pek çok rivayeti olmakla birlikte Enes'ten doğrudan rivayetleri de olan sika bir tabiidir.⁶⁸⁹

Hammâd b. Seleme'ye kadar rivayet birer ravi kanalıyla gelmektedir. Ravilerinden Abdussamed b. Abdulvâris⁶⁹⁰ ve oğlu Abdulvâris⁶⁹¹ 'sadûk' ravilerdir. Heysem b. Cemîl sikalardan rivayette karıştıran, metrûk bir ravidir.⁶⁹²

⁶⁸⁸ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.250.

⁶⁸⁹ Mizzî, **a.g.e.**, C.VII, s.359.

⁶⁹⁰ Mizzî, **a.g.e.**, C.XVIII, s.102.

⁶⁹¹ Mizzî, **a.g.e.**, C.XVIII, s.485.

d. Metin Değerlendirmesi

Hadis temel kaynaklarda da geçmektedir. Diğer kaynaklarda rivayetin geliş biçimini incelediğimizde Tirmizî'nin *Sünen*'inde hadisin, Süleymân b. Harb kanalıyla geldiğini ve rivayette Allah Resulünün yalnızca ayeti okuduğu kadarının yer aldığı görülmektedir. Parmakların birleştirilmesi hareketi Süleymân b. Harb'e ait bir fiil olarak yer almaktadır ve merfû değildir. Sâbit ve Humeyd arasında geçen tartışmaya ise hiç değinilmemiştir.

Tirmizî bu hadis için hasen garip sahîh demekte, hadisin Hammâd'dan başka kimseden rivayetini bilmediğini söylemekte ve Muâz b. Muâz aracılığı ile gelen isnada ise hasen demektedir.⁶⁹³ Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde de hadis Muâz kanalıyla gelmektedir ve Sâbit ile Humeyd arasında geçen tartışma burada da yer almaktadır.⁶⁹⁴ Rivayete rastladığımız diğer kaynaklardan İbn Mende (v.395)'nin *er-Red ale'l-Cehmiyye* eserinde parmak işaretini yapan Sâbit el-Bünânî iken, İbn A'râbi'nin *Mu'cem*'inde işareti ravi Affân b. Müslim yapmaktadır. Bununla birlikte İbn Mende'nin eserinde Sâbit'in sözlerine itiraz eden Humeyd değil, Hammâd b. Seleme'dir.⁶⁹⁵ İbn Ebî Âsım'ın *Sünne*'sinde de rivayet İbn Abbâs'dan mevkûf olarak gelmekte ve İbn Abbâs ayeti okuduktan sonra 'dağa tıpkı serçe parmak gibi tecelli etti' demektedir. Bu isnad zayıftır.⁶⁹⁶

Müselssel olduğu anlaşılan rivayetin kaynaklarda bu tür lafız farklılıkları ile yer bulmuş olması, fiili kısmın farklı ravilere atfedilerek aktarılması, dahası tartışmanın taraflarının dahi farklı kişiler olarak aktarılması hadisin özellikle *ısba'* sıfatının delili olarak kabul edilen son bölümünün subutu konusunda kuşkulara sebebiyet vermektedir.

⁶⁹² İbn Hacer, **a.g.e.**, C.XI, s.91.

⁶⁹³ Tirmizî, "Tefsir", 8.

⁶⁹⁴ Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C.IV, s.251.

⁶⁹⁵ Ebû Saîd Ahmed b. Muhammed b. Ziyâd el-Basrî İbnü'l-A'râbi, **el-Mu'cem**, Riyad, Mektebetü'l-Kevser, 1992. I-VI, C.I, s.414; Ebû Abdullah Muhammed b. İshâk b. Muhammed b.Yahya İbn Mende, **er-Red ale'l-Cehmiyye** thk: Ali b. Muhammed Nasır el-Fakîhî, 1982, s.88. Ayrıca İbn Mende'nin eserinde hadisin *Şube-Sâbit- Enes, Şube-Katade-Enes* ve *Sâid- Katade- Enes* isnadlarıyla da rivayeti yer almaktadır. Bkz. **a.g.e.**, s.80, 81, 82.

⁶⁹⁶ Ebû Bekr İbnü'n-Nebil Ahmed b. Amr b. Dahhak İbn Ebî Âsım, **Kitâbü's-sünne**, I-II, Beyrût, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1980, C.I, s.212.

Subutu konusundaki endişeler bir tarafa, Sâbit el-Bünânî'nin Humeyd et-Tavîl ile aralarında geçen tartışmanın esası Cenâb-ı Hakk'ın dağa tecellisi ile dağın parçalanıp un ufak olmasının 'parmak arasında ezme' fiiliyatı ile ifade edilmesi ile ilgilidir. Sâbit, Enes'den duyduğu ve muhtemeldir ki Resulullah'ın söylediğine dair bir şüphe duymadığı rivayete, Humeyd'in inanmayarak itiraz edişine kızarak Resulullah'tan böyle bir rivayetin geldiği kuşkusuz iken itiraza mahal olamayacağını ifade etmek istemektedir. İbn Huzeyme de eserinde bu rivayete, tıpkı Sâbit gibi düşündüğü için yer vermektedir. Nitekim kitabında sürekli olarak tekrarladığı üzere sahîh sâbit bir sünnet vaki olduğu müddetçe, o sünnette beyan edilenin aksini iddia etmek bir müminin vasfı olamaz.

Fakat dikkatlerden kaçan bir nokta ise şudur ki raviye itiraz eden kişi Humeyd et-Tavîl de rivayetleri delil kabul edilen güvenilir, üstelik tıpkı Sâbit el-Bünânî gibi tabî'n neslinden, yani Resulullah'ın dönemine yakın süreçte yaşamış, ashabına yetişmiş ve onlardan sünneti öğrenmiş bir kimsedir. Enes b. Mâlik'den doğrudan rivayetleri bulunmaktadır. Böyle vasıflara sahip olan bir kimsenin bu rivayete olan itirazını görmezden gelmek ve Sâbit'in ona yönelik çıkışmasını tek doğru kabul etmek uygun bir yaklaşım olmasa gerektir. İtirazda bulunan ravinin de Allah Resulünün sünnetine en az diğer ravi kadar önem veren bir kimse olması, sünneti veya nassı yok saymak adına itiraz etmediğini düşündürmektedir. Bu durumda ravinin itirazının başka sebeplerle olduğu anlaşılmaktadır.

Nitekim ravilerin sünneti doğru anlama ve aktarma söz konusu olduğunda birbirlerine rivayetler konusunda itiraz ettiklerini, bir diğerinin hata ettiğini, yanlış anladığını ilan edebildiklerini daha sahâbi neslinden itibaren açık bir biçimde görebilmekteyiz. İbn Abbâs ve Ebû Hureyre arasında geçen tartışma da Ebû Hureyre 'Resulullah ateşte pişen bir şey yediğiniz zaman abdest alınız buyurdu' demekte, İbn Abbâs ise "Allah'ın kitabında helal olduğunu gördüğüm bir yemeği yedikten sonra ateşte pişti diye abdest mi alacağım" şeklinde tamamen aklî bir yorum ile itiraz etmektedir. Oysaki Ebû Hureyre hadisi Resulullah'tan duyduğuna dair yeminler etmekte,⁶⁹⁷ buna rağmen İbn Abbâs "Ey Ebû Hureyre, yağdan abdest alalım mı, sıcak sudan abdest alalım mı" sözleriyle adeta bu haberi hafife almaktadır. Ebu Hureyre ise "ey kardeşimin oğlu, Resulullah'dan bir söz işitince

⁶⁹⁷ Nesâî, "Taharet", 122

ona misal vermeye kalkışma!” diyerek haklı olduğunu adeta İbn Abbâs’a ispata çalışmaktadır.⁶⁹⁸

Bir başka rivayette İmrân b Husayn ‘Ölü, yakınlarının ağlaması sebebiyle azab görür’ dediğinde ravi ‘ne dersin Horasan’da bir adam ölse, yakınları burada ağlayıp yas tutsa yine de bu ağlama sebebiyle azap görür mü’ demiş, İmrân ise ‘Resulullah doğru söyler sen ise yalan söylüyorsun’ diyerek o kişiye kızmıştır.⁶⁹⁹

Bu konuya dair örnekler çoğaltılabilir. Ravilerin tamamıyla akli delillendirmeler ile birbirlerinin söyledikleri hadislere itiraz ettikleri ve bu itirazları esnasında Resullullah’ın hadisini yalanlamak veya yok saymak nevinden bir tavır içerisinde olmadıkları aşikârdır. Nitekim hadiste Humeyd’in itirazının, Cenâb-ı Hakk’a uygun olmayacak bir vasıf olarak gördüğü bir benzetmenin yapılmasına yönelik olduğu açıktır. Zira İbn Huzeyme’nin yine Sâbit ve Humeyd arasında geçen konuşmayı aktardığı bir diğer rivayetten Humeyd’in itirazının sebebi açıkça anlaşılabilir: “Cenâb-ı Hakk dağa tecelli ettiğinde küçük parmağını kaldırdı, onun bir mafsalıyla tuttu ve dağı yerle bir etti.” Bu rivayette de açık bir biçimde Cenâb-ı Hakk’ın mahlûkata ait bir fiil ile dağı yerle bir ettiği aktarılmakta ve Humeyd’in bu sözler üzerine itiraz ettiği anlaşılmaktadır.⁷⁰⁰

Müellifin *ısba*’ sıfatını ispat için delil getirdiği hadislerin sıhhat değerlendirmesini şöyle bir tablo ile gösterebiliriz:

Hadis	İsnad sayısı	Makbûl		Merdûd	
		Ravileri Sika	Ravileri Sadûk	Ravileri Mecrûh	Munkatı’
“Mahlûkatı bir parmağında, gökleri bir parmağında...”	15	7	3	5	-
“Hiçbir kalp yoktur ki O’nun iki parmağı arasında olmasın...” (Nevvâs b. Sem’ân Rivayeti)	5	4	-	-	1
“Hiçbir kalp yoktur ki O’nun iki parmağı arasında olmasın...” (Ümmü Seleme Rivayeti)	1	-	-	1	-
“Hiçbir kalp yoktur ki O’nun iki parmağı arasında olmasın...” (Ebû Zerr Rivayeti)	1	-	-	1	-

⁶⁹⁸ Tirmizî, “Tahâret” 58.

⁶⁹⁹ Nesâî, “Cenâiz”, 15.

⁷⁰⁰ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.252.

“Küçük parmağının tırnağı ile başparmağını tuttu...”	9	7	1	1	-
TOPLAM	31	18	4	8	1
		22		9	

İbn Huzeyme *ısbâ*’ sıfatını 31 isnad ise ispata çalışmaktadır. Bu isnadlardan 18’inin sahîh olduğu, 4 isnadda ‘sadûk’ ravilerin yer aldığı, 8 isnadın ravilerinin cerh edildiği ve 1 isnadda inkıtâ olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda 22 isnadın makbûl, 9 isnadın merdûd olduğu görülmektedir.

G. Ricl

Ricl / رجل sözlükte ayak, uyluktan ayağa kadar olan kısım anlamına gelmektedir.⁷⁰¹ Allahu Teâlâ kendisinden başkalarına, putlara dua eden kâfirlere şöyle seslenmektedir: “Onların yürüyecek ayakları mı var? Yahut tutacak elleri mi var? Veya görececek gözleri mi var, ya da işitecek kulakları mı var? De ki: “Haydi, çağırın ortaklarınızı...”⁷⁰² İbn Huzeyme’ye göre bu ayet, Allah’ın *yed*, *ayn*, *ricl*, *semi*’ sıfatlarının olmadığını söyleyen Cehmiyye’nin, O’nu adeta hayvanlar gibi hatta ondan daha aşağı bir hale indirgediklerini, bu sözleriyle de Yahudilerden, Hristiyanlardan ve Mecusilerden daha şerli olduklarını göstermektedir. Cehmiyye Allah’ın kendisi için Kur’ân’ında ve Resulünün diliyle sünnetinde ispat ettiği sıfatlarını inkâr eden Muattıladır.

İbn Huzeyme Kur’ân’ı Kerim’de Cenâb-ı Hakk’a *ricl* vasfı atfedilmese dahi hadislerde varid olduğu şekliyle bu sıfatı ispata çalışır. Müellif Cenâb-ı Hakk’a izafe edilen *ricl*, *kadem*, *sâk* lafızlarını ispat eden şu hadislere eserinde yer verir:

1. “Sağ riclinin altında...” hadisi

(52) حدثنا محمد بن عيسى ، قال : حدثنا سلمة بن الفضل ، قال : حدثني محمد بن إسحاق ، وحدثنا محمد بن أبان ، قال : حدثنا يونس بن بكير ، عن محمد بن إسحاق ، عن يعقوب بن عتبة بن المغيرة بن الأخنس ، عن عكرمة مولى ابن عباس ، عن ابن عباس ، عن ابن عباس ، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم أنشد قول أمية بن أ بي الصلت الثقفي : رجل وثور تحت رجل يمينه والنسر للأخرى وليث مرصد والشمس تصبح كل آخر ليلة

⁷⁰¹ İbn Manzûr, **a.g.e.**, C.V, s.155.

⁷⁰² A’raf 7/195.

حمراء يصبح لونها يتورد تأبى فما تطلع لنا في رسلها إلا معذبة وإلا تجلد فقال رسول الله
صلى الله عليه وسلم: صدق

İbn Abbâs rivayet ediyor:

Allah Resulü Ümeyye b. ebî's-Salt'ın⁷⁰³ “Sağ riclinin altında bir adam ve bir öküz, diğerinde bir kartal ve emre âmade bir aslan, Her gecenin sonunda güneş doğar al renkte, sonra rengi gül gibi kırmızı olur” şiirini okudu ve ardından ‘doğru söylemiş’ buyurdu. Yine şiirden “Güneş doğmayı kabul etmez de bizim için, ağır başlılığı ve yumuşaklığı içinde, ancak işkence edilerek ancak kırbaçlanarak doğar” mısralarını okudu ve yine ‘doğru söylemiş’ buyurdu.⁷⁰⁴

Hadis eserde *Nebî (a.s.)- İbn Abbâs- İkrime- Ya'kûb b. Atebe- Muhammed b. İshâk- Yûnus b. Bukeyr- Muhammed b. Ebân b. Vezîr (ح) Muhammed b. İshâk- Seleme b. Fadl- Muhammed b. İshâ b. Ziyâd ve Nebî (a.s.)- İbn Abbâs- İkrime- Ya'kûb b. Atebe- Muhammed b. İshâk- Abde b. Süleymân- Muhammed b. İshâ et-Tabbağ- Muhammed b. Yahya* isnadlarıyla gelmektedir. Muhammed b. İshâk tedlis yapan sadûk bir ravidir. Şii ve kaderî görüşe sahip olduğu belirtilmektedir.⁷⁰⁵ Ravisi Yûnus b. Bukeyr hakkında Nesâî bir seferinde ‘zayıf’, bir başka seferinde ise ‘kuvvetli değil’ demiştir. Ebû Hatim’e göre de sadûk mertebesindedir.⁷⁰⁶ Mürcîî olduğu söylenmektedir.⁷⁰⁷ Ebû Dâvûd, Muhammed b. İshâk’ın sözlerini hadis diye rivayet ettiğini söylemektedir.⁷⁰⁸

Muhammed b. İshâk’ın diğer ravisi Seleme b. Fadl hakkında Nesâî ‘zayıf’ demiştir. Buhârî münker rivayetleri olduğunu söylemiştir.⁷⁰⁹ Çok hata yapan sadûk

⁷⁰³ Ümeyye b. ebî's-Salt, müşrik bir şairdir. İbn Kuteybe onun geçmiş ilahi kitapları okuyan ve puta tapmaktan kaçınan bir kimse olduğunu, bir Peygamber gönderileceğini ve devrini gölgesi altına alacağını haber verdiğini ve kendisinin bu Peygamber olduğunu umduğunu aktarmaktadır. Ama Allah Resulü Peygamberliğini ilan ettiğinde kıskançlığından ona iman etmediği aktarılmaktadır. Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-suârâ*, I-II, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Kahire, Dârü'l-Maârif, 1982, C.I, s.459. Şair hakkında Peygamber (a.s.) şiirlerini tekrar tekrar dinleyip: “Ümeyye nerdeyse Müslüman olacaktı” buyurmuştur. Bkz. İbn ebî Şeybe, *Musannef*, C.VI, s.172.

⁷⁰⁴ İbn Huzeyme, *a.g.e.*, s.203. Ayrıca bkz, İbn ebî Şeybe, *a.g.e.*, C.V, s.273; Abdullah Aydınli hadis ile ilgili olarak “Bu haberin gerçekte sahîh olması durumunda Ümeyye bu bilgileri önceki ilahi kitaplardan veya ilahi din mensuplarından öğrenmiş olmalıdır” demektedir. Bkz. Sünen-i Dârimî terceme ve tahkik Abdullah Aydınli, “İsti'zân”, 67.

⁷⁰⁵ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, C.II, s.144.

⁷⁰⁶ Mizzî, *a.g.e.*, C.XXXII, s. 497.

⁷⁰⁷ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, C.XI, s.435.

⁷⁰⁸ Mizzî, *a.g.e.*, C.XXXII, s.497.

⁷⁰⁹ Mizzî, *a.g.e.*, C.XI, s.308.

bir kimsedir.⁷¹⁰ Talebesi Muhammed b. Îsâ ed-Dâmeğânî hakkındaki tek bilgi ise hadisinin yazılabilir olduğudur.⁷¹¹

Muhammed b. İshâk sebebiyle isnadların sıhhatinin tam olmadığı anlaşılmaktadır.

İbn Huzeyme İbn Abbâs ve İkrime'nin şiirin kafiyesini üzerine tartışmalarına yer verir ve *“O gün Rabbinin Arş'ını, bunların da üstünde sekiz taşıyıcı taşır”*⁷¹² ayetine dikkat çeker.⁷¹³

Hadiste açık bir şekilde Cenâb-ı Hakk'a iki *ricl* sıfatı atfedilmekte ve bunların altında hayvan suretinde olan arşın taşıyıcılarından bahsedilmektedir. Bu hadis arş, arşın mahiyeti, arşı taşıyan melekler ve sıfatlar gibi pek çok itikâdî konunun delili olarak sunulmuştur. Bununla birlikte bu rivayetin, konu bağlamında İslam geleneği çerçevesinde tartışmalara sebebiyet verdiği görülmekte ve kimileri de onun isrâiliyat kaynaklı bir rivayet olduğunu kabul etmektedir. Nitekim *Kitab-ı Mukaddes*'te arş, oldukça benzer hayvan figürleri ile birlikte anılmakta 'aslana, danaya, insana ve kartala benzer mahlûklar' ifadeleri yer almaktadır.⁷¹⁴ Hadiste de aynı canlıların sayılması haberin israilî olduğu yönündeki görüşleri desteklemektedir.⁷¹⁵ Ayrıca bu sözlerin Allah Resulüne değil de bir başka kimseye ait olması da rivayetin itikadî bir meselede delil kabul edilmesini zorlaştırmaktadır.

2. “Cebbâr kadem’ini koyana kadar...” hadisi

(53) حدثنا إسماعيل بن بشر بن منصور السليمي ، قال : حدثنا عبد الأعلى يعني ابن عبد الأعلى السامي ، قال : حدثنا هشام وهو ابن حسان ، عن محمد وهو ابن سيرين ، عن أبي هريرة، رضي الله عنه عن رسول الله صلى الله ع ليه وسلم قال : اختصمت الجنة والنار إلى ربهما، فقالت الجنة : أي رب، ما لها إنما يدخلها ضعفاء الناس و سقطهم، وقالت النار : أي رب، إنما يدخلها الجبارون والمتكبرون، فقال : أنت رحمتي أصيب بك من أشاء، وأنت عذابي أصيب بك من أشاء، ولكل واحدة منكما ملؤها فأما الجنة : فإن الله

⁷¹⁰ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, C.IV, s.153.

⁷¹¹ Mizzî, *a.g.e.*, C.XXVI, s.250.

⁷¹² Hâkka 69/17.

⁷¹³ İbn Huzeyme, *a.g.e.*, s.207.

⁷¹⁴ Bkz. *Kitab-ı Mukaddes*, Vahiy 4/7.

⁷¹⁵ Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, “Arş”, *DİA*, C.III. s.407.

لا يظلم من خلقه أحدا، وإنه ينشئ لها ما يشاء، وأما النار، فيلقون فيها، وتقول: هل من مزيد؟ ويلقون فيها، وتقول: هل من مزيد؟ حتى يضع الجبار فيها قدمه، هناك تمتلئ، ويدنو بعضها إلى بعض، وتقول: قط قط

Allah Resulü şöyle söylemektedir:

“Cennet ve cehennem birbirlerini Rabblerine şikâyet ettiler. Cennet ‘Ey Rabbim! Ne oluyor da bana zayıflar ve düşkünler giriyor?’ dedi. Cehennem de ‘Ey Rabbim! Ne oluyor da bana büyüklemler ve kibirlenenler giriyor?’ dedi. Bunun üzerine Allah ‘sen rahmetimsin dilediğime veririm, sen azabımsın dilediğime veririm. Sizden her biriniz onunla dolacak’ buyurdu. Cennete gelince, Allah yarattıklarından hiçbirisine zulmetmez. Orası için dilediğini yaratır. Cehenneme gelince oraya insanlar atılır ve cehennem sürekli ‘daha yok mu’ der. Ta ki Cebbâr olan Allah kademini oraya koyana kadar. Böylece dolar ve birbirlerine yaklaşırlar. Ardından cehennem ‘yeter yeter’ der.”⁷¹⁶

a. Hadisin İsnadları

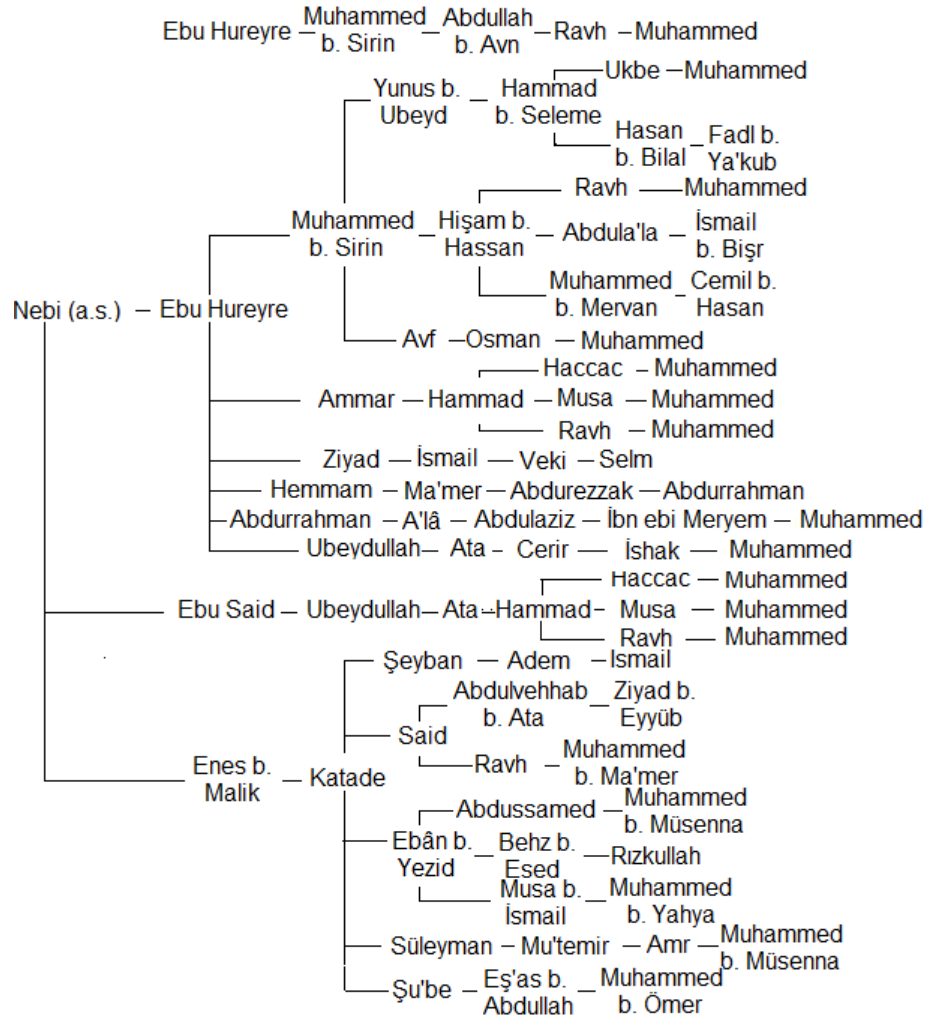
1. Ebû Hureyre- Muhammed b. Sîrîn- Abdullah b. Avn- Ravh b. Ubâde- Muhammed⁷¹⁷
2. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Muhammed b. Sîrîn- Yûnus b. Ubeyd- Hammâd b. Seleme- Ukbe- Muhammed
3. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Muhammed b. Sîrîn- Yûnus b. Ubeyd- Hammâd b. Seleme- Hasan b. Bilâl- Fadl b. Ya’kûb
4. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Muhammed b. Sîrîn- Hişâm b. Hassân- Ravh- Muhammed b. Mamer
5. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Muhammed b. Sîrîn- Hişâm b. Hassân- Abdu’l-a’lâ b. Abdu’l-a’lâ- İsmâîl b. Bîşr b. Mansûr
6. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Muhammed b. Sîrîn- Hişâm b. Hassân- Muhammed b. Mervân- Cemil b. Hasan
7. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Muhammed b. Sîrîn- Ayf- Osmân b. Heysem- Muhammed b. Yahya
8. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ammâr b. Ebî Ammâr- Hammâd- Haccâc b. Minhâl- Muhammed b. Yahya
9. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ammâr b. Ebî Ammâr- Hammâd- Mûsâ b. İsmâîl- Muhammed b. Yahya
10. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ammâr b. Ebî Ammâr- Hammâd- Ravh- Muhammed b. Mamer
11. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ziyâd- İsmâîl b. Ebî Hâlid- Veki’-Selm b. Cünâde

⁷¹⁶ İbn Huzeyme, a.g.e., s.208; Buhârî, “Tevhîd”, 25.

⁷¹⁷ İbn Huzeyme, a.g.e., s.210.

12. *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Hemmâm- Ma'mer- Abdurrezzâk- Abdurrahman b. Bişr*
13. *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Abdurrahman- Alâ b. Abdurrahman- Abdulazîz b. Muhammed- İbn Ebî Meryem- Muhammed b. Yahya*
14. *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe- Atâ b. Sâib- Cerîr - İshâk b. İbrâhîm- Muhammed b. Yahya*
15. *Nebî (a.s.)- Ebû Saîd- Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe- Atâ b. Sâib- Hammâd- Haccâc b. Minhâl- Muhammed b. Yahya*
16. *Nebî (a.s.)- Ebû Saîd- Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe- Atâ b. Sâib- Hammâd- Mûsâ b. İsmâîl- Muhammed b. Yahya*
17. *Nebî (a.s.)- Ebû Saîd- Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe- Atâ b. Sâib- Hammâd- Ravh- Muhammed b. Mamer*
18. *Nebî (a.s.)-Enes- Katade- Şeybân- Âdem b. Ebî İyâs- İsmâîl b. İshâk*
19. *Nebî (a.s.)-Enes- Katade- Saîd- Abdulvehhâb b. Atâ- Ziyâd b. Eyyûb*
20. *Nebî (a.s.)-Enes- Katade- Saîd- Ravh- Muhammed b. Mamer*
21. *Nebî (a.s.)-Enes- Katade- Ebân b. Yezîd- Abdussamed- Muhammed b. Müsennâ*
22. *Nebî (a.s.)-Enes- Katade- Ebân b. Yezîd- Behz b. Esed- Rızkullah b. Mûsâ*
23. *Nebî (a.s.)-Enes- Katade- Ebân b. Yezîd- Mûsâ b. İsmâîl- Ebû Seleme- Muhammed b. Yahya*
24. *Nebî (a.s.)-Enes- Katade- Süleymân- Mu'temir- Amr b. Âsım- Muhammed b. Müsennâ*
25. *Nebî (a.s.)-Enes- Katade- Şu'be- Eş'as b. Abdullah- Muhammed b. Ömer b. Ali*

b. İsnad Şeması

c. İsnad Değerlendirmesi

Hadis Ebû Saîd el-Hudrî, Ebû Hureyre ve Enes b. Mâlik'ten gelmektedir.

Ebû Hureyre'den hadis bir tarikte mevkûf olarak nakledilmektedir.

Muhammed b. Sîrîn tarikinde Hammâd b. Seleme'den hadisi alan Ukbe isimli ravinin kim olduğu tespit edilememiştir.

Hişam b. Hassân'ın ravisi Abdu'l-a'lâ kaderî bir ravidir.⁷¹⁸ Hadisi ondan alan İsmâîl b. Bişr de kaderî olduğu söylenen sadûk bir kimsedir.⁷¹⁹ Cemil b. Hasan için 'sadûk, hata eder' denilmektedir. Abdân onun hakkında ağır cerh lafızları sarfedip

⁷¹⁸ Mizzî, a.g.e., C.XVI, s.362.

⁷¹⁹ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, C.I, s.285.

‘fasık, facir, yalancı’ demiştir.⁷²⁰ Hocası Muhammed b. Mervân el-Ukaylî’nin hadisini, Ahmed b. Hanbel almamıştır ve Ebû Zûr’a da onun için ‘bir şey değildir’ demektedir.⁷²¹ Hadisi mutabaat olarak alınmaz.⁷²²

Avf b. Ebî Cemîle sika bir ravidir, şîi ve kaderî olduğu söylenmektedir.⁷²³ Ravisi Osmân b. Heysem’in çok hata yaptığı, güvenilir olmadığı,⁷²⁴ ömrünün sonlarına doğru telkîn ile cerh edildiği söylenmektedir.⁷²⁵

Ammâr b. Ebî Ammâr hadisi mutabaat olarak alınmayan, hata eden bir kimsedir.⁷²⁶

Ziyâd Mevla benî Mahzum pek tanınmayan bir ravidir. Yahya b. Maîn onun için ‘hiçbir şeydir’ demiştir.⁷²⁷

A’la b. Abdurrahman hadisi delil olmayan, güvenilirmez bir ravidir.⁷²⁸ Hadisi ondan alan Abdulazîz b. Muhammed ed-Derâverdi başkalarının kitaplarından rivayet ettiği ve hata ettiği için cerh edilmiştir.⁷²⁹

Atâ b. Sâib ihtilata uğradığı için eleştirilen hafızası kötü,⁷³⁰ sadûk bir ravidir.⁷³¹ Hammâd b. Seleme’nin ondan rivayetinin ihtilattan önce mi sonra mı olduğu hususunda ihtilaf edilmiştir.⁷³² Atâ’nın Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe b. Mes’ûd ile görüştüklerine dair tabakât eserlerinde bir bilgi bulunamamıştır.

Ebû Saîd el-Hudrî rivayeti de *Ubeydullah- Atâ* tarikiyle gelmektedir. Hadisin *Ebû Saîd- Ubeydullah- Atâ- Hammâd* tarikiyle başka kaynaklarda da yer aldığı tespit edilmiştir.⁷³³ Bu sebeple isnadın muttasıl olduğu kabul edilmiştir.

⁷²⁰ Mizzî, **a.g.e.**, C.V, s.129.

⁷²¹ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXVI, s.389.

⁷²² İbn Hacer, **a.g.e.**, C.IX, s.435.

⁷²³ İbn Hacer, **a.g.e.**, C.VIII, s.166.

⁷²⁴ İbn Hacer, **a.g.e.**, C.VII, s.158.

⁷²⁵ Mizzî, **a.g.e.**, C.XIX, s.504.

⁷²⁶ İbn Hacer, **a.g.e.**, C.VII, s.404.

⁷²⁷ İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve’t-ta’dîl**, C.III, s.549.

⁷²⁸ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXII, s.522.

⁷²⁹ İbn Hacer, **Takrîbu’t-Tehzîb**, C.VI, s.354.

⁷³⁰ Mizzî, **a.g.e.**, C.XX, s.92.

⁷³¹ İbn Hacer, **a.g.e.**, C.II, s.22.

⁷³² İbn Hacer, **Tehzîbu’t-Tehzîb**, C.VII, s.206.

⁷³³ Bkz, Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C.IV, s.156; Ebû Muhammed Abd b. Humeyd b. Nasr el-Kissi, **el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd**. Kahire, 1988, s.284.

Enes b. Malik rivayetinde Katade b. Dîâme isnadındaki İsmâîl b. İshâk sadûk bir ravidir.⁷³⁴ Diğer isnaddaki Abdulvehhâb b. Atâ münker rivayetleri çok olan güvenilir bir ravidir.⁷³⁵

Muhammed b. Ma'mer 'sadûk' mertebesinde bir ravidir.⁷³⁶

Abdussamed b. Abdulvâris sadûk bir ravidir.⁷³⁷ Rızkullah b. Mûsâ'nın vehm sahibi bir kimse olduğu, mevkûf rivayetleri ref' ettiği söylenmiştir.⁷³⁸

Amr b. Âsım hafızasına güvenilmeyen sadûk mertebesinde bir ravidir.⁷³⁹ Muhammed b. Ömer de 'sadûk' bir ravidir.⁷⁴⁰

Mecrûh raviler sebebiyle isnadların bir kısmının sıhhatinin tam olmadığı anlaşılmaktadır.

d. Metin Değerlendirmesi

İbn Huzeyme bölümü sonlandırmadan önce hadiste cehennemin 'قط , قط' şeklindeki nidasındaki kelimenin okunuşu ve anlamı üzerine konuşur. 'عجل لنا قطنا / *bizim hesabımızı acele ver*'⁷⁴¹ ayetini delil getiren müellif, Mücâhid ve Hasan el-Basrî'nin kelimeyi 'cezamızı', Katâde'nin 'ateşten nasibimizi', Saîd b. Cübeyr'in 'cennetten nasibimizi' ve 'ahiretten nasibimizi', Atâ el-Horâsânî'nin 'hükmümüzü' İsmâîl b. Ebî Hâlid'in 'rızkımızı' şeklindeki tevillere yer verir.⁷⁴²

Rivayet bir de Ebû Hureyre'den mevkûf olarak gelmekte ve metinde *ricl*, *kadem* ve *kademeyn* ifadeleri yer almaktadır.⁷⁴³

Bir isnadın metninde Cenâb-ı Hakk "Sen benim azabımsın, seninle dilediğimden intikam alırım"⁷⁴⁴ buyurmaktadır.

⁷³⁴ İbn ebî Hâtim, *el-cerh ve't-ta'dîl*, C.II, s.158.

⁷³⁵ İbn Hacer, *a.g.e.*, C.VI, s.453.

⁷³⁶ Mizzî, *a.g.e.*, C.XXVI, s.486.

⁷³⁷ Mizzî, *a.g.e.*, C.XVIII, s.102.

⁷³⁸ İbn Hacer, *a.g.e.*, C.III, s.273.

⁷³⁹ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, C.II, s.72.

⁷⁴⁰ Mizzî, *a.g.e.*, C.XXVI, s.176.

⁷⁴¹ Sâd 38/16

⁷⁴² İbn Huzeyme her bir görüşü isnadlarıyla zikreder. Bkz, *a.g.e.*, s.22-229.

⁷⁴³ İbn Huzeyme, *a.g.e.*, s. 210.

⁷⁴⁴ Tirmizi, "Sıfâtü'l-cenne", 21; Müslim, "Cenne", 34; Abdurrezzâk b. Hemâm, *a.g.e.*, C.XI, s.422.

Alâ b. Abdurrahman'dan gelen hadis, kıyamet günü insanların tek bir yerde toplanıp Cenâb-ı Hakk'ın onlara tecelli edişinin aktarıldığı rivayettir. Hadiste cehennem ehli cehenneme atıldıktan sonra Cenâb-ı Hakk üzerine kademini koymaktadır. Hadisin devamında şu ifadeler yer alır:

“Ardından cennetlikler cennete, cehennemlikler cehenneme girince ölüm biçimlenmiş olarak getirilir. Cennet ve cehennem arasında bir duvarın üzerinde durdurulur. ‘Ey cennet ehli’ denir, çekinerek bakarlar, ‘Ey cehennem ehli’ denir, onlar da şefaât ümidi ve sevinçle bakarlar. ‘Bunu tanıdınız mı’ denir. ‘Evet, bu ölüm’ derler. Sonra ölüm aralarındaki duvarda yatırılır ve orada kurban edilir. ‘Ey cennet ehli, orada sonsuza kadar kalın size artık ölüm yok! ey cehennem ehli, orada sonsuza kadar kalın size de ölüm yok denir.”⁷⁴⁵

Rivayetlerde *Ricl* kavramı ile benzer manada olan ‘*kadem*’ lafzı da yer almaktadır. *Kadem* lafzı üzerine şerhlerde farklı yorumların yer aldığı görülmektedir. Hattâbî, Hasan Basrî'nin *kadem* kelimesine ‘önce gelenler’ anlamı verdiğini söyleyerek bu görüşü savunur. Ayrıca *ricl* kelimesi *kadem* manasının dışında çekirge sürüsü de demektir. Bu durumda sürü, yani insan topluluğu da kastedilmiş olabilir. Bu görüş daha sonraki şerhlerde de oldukça kabul gören bir yorum olmuştur.

Hattâbî *ricl* kelimesinin değişmeceli manada kullanıldığını da düşünmektedir. Tıpkı Allah Resulünün veda hutbesinde ‘*Bütün cahiliye adetleri ayağımın altındadır*’ sözü gibi, kasıt, mahvetme ve iptal etme demektir. Ardından Arap dilinde uzuv isimlerinin pek çok meselde kullanıldığına dikkat çeker ki bunların hiçbirisi gerçek anlamında değildir.⁷⁴⁶ Hattâbî'nin *ricl* sıfatını bu kadar rahat bir şekilde tevil etmesinin başlıca sebebi, bu sıfatın Kur'ân'da yer almayışı ve *ricl* sıfatının yer aldığı hadislerinde merfû ve mevkûf olmak üzere farklı biçimlerde gelmesi ve Hattâbî'ye göre sübut problemleri olmasından dolayıdır. Hattâbî *veh* ve *yed* sıfatlarını da bu kadar kolay tevil edip edemeyeceğinin sorulması durumunda, bu sıfatların Kur'ân'daki varlığı sebebiyle keyfiyetine bakılmaksızın zâhirî manası üzere kabullenileceğini itiraf eder.⁷⁴⁷

⁷⁴⁵ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.215; Tirmizî, “Sıfatı'l-cenne”, 19.

⁷⁴⁶ Hattâbî, **A'lâmu'l-hadîs**, C.III, s.1909.

⁷⁴⁷ Hattâbî, **a.g.e.**, C.III, s.1911.

Kadem kelimesinin farklı yorumlarından bahseden Mâzerî (v.536) de kadem kelimesinin ‘öncelikli olanlar’ anlamının üzerinde durarak kadem kelimesini ‘azabı hak edenler arasında önde gelen grup’ şeklinde açıklandığını söyler. Nadr b. Şümeyl (v.204)’den gelen görüş bu şekildedir. Mâzerî, bazı rivayetlerde “Cebbâr koyana kadar” ifadesinde Cebbâr’dan kastedilenin şeytan olmasının da mümkün olabileceğini söyleyerek ilginç bir tevilde bulunur. Zira şeytan asıl büyüklenendir. Ya da cebbâr sıfatına dâhil olan diğer kâfirler de olabilir. *Kadem* yerine *ricl* kelimesinin kullanıldığı Müslim rivayetine de değinen Mâzerî bu rivayetin asılsız olduğunu söyleyenleri eleştirerek *ricl* sıfatının ‘bazı mahlûkata ait’ olduğu şeklindeki tevili esas alır. *Ricl* kelimesinin çekirge sürüsü manasından yola çıkarak insan sürüsü şeklinde anlamının da mümkün olduğunu sözlerine ekler.⁷⁴⁸

Kâdı İyâz (v.544) ise bir başka rivayette geçen ‘cennet için yeni bir topluluk daha yaratılması ve cennetin fazlasına yerleştirilmesi’⁷⁴⁹ ifadelerinin üzerinde durur. Böylelikle cennet ve cehennem her ikisi de dolmuş olacaktır. Bu hadis gereğince *ricl* ve *kadem* kelimelerini cehennemi doldurmak için var edilmiş insan topluluğu olarak anlamak da mümkündür. Kelimelerin bu şekilde tevili mümkün iken, Mücessime’nin Allah’a uzuv atfetmesi şeklindeki yorumlara hiç gerek yoktur.⁷⁵⁰

Nevevî (v.676) kadem kelimesini cehenneme atılmak için getirilen bir öncü grup olarak yorumlayanlardan bahsederek bu görüşün yaygın olan görüş olduğunu söyler. *Kadem* yerine *ricl* kelimesinin kullanıldığı rivayetlere de değinen Nevevî, *ricl* için çekirge sürüsü anlamına gelen ikinci manasına ağırlık verir. Zira her iki durumda da bu kelimeyi Cenâb-ı Hakk’ın zatına zâhîrî mana ile atfetmek mümkün değildir.⁷⁵¹

Bu ifadeleri Allahu Teâlâ’nın tecelli edişi olarak yorumlayanlar da olmuştur. Nitekim *kadem* gazabında, *vech* ise cennette tecellisidir.⁷⁵²

3. Ricl İle İlgili Diğer Hadisler

1.

⁷⁴⁸ Mâzerî, *el-Mu’lim bi fevâid-i Müslim*, C.III, s.354.

⁷⁴⁹ Müslim, “Cenne”, 37.

⁷⁵⁰ Kâdı İyâz, *İkmâlu’l-mu’lîm*, C.VIII, s.379.

⁷⁵¹ Nevevî, *Şerhu’n-Nevevî, alâ sahîh-i Müslim*, C.IX, s.188.

⁷⁵² Keşmîrî, *Feyzü’l-Bârî*, C.IV, s.234.

(54) حدثنا محمد بن يحيى ، قال : حدثنا ابن أبي مريم ، قال : أخبرنا عبد العزيز بن محمد الدراوردي ، وقال : حدثني العلاء بن عبد الرحمن ، مولى الحرقة ، عن أبيه ، عن أبي هريرة ، رضي الله عنه قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : يجمع الله الناس يوم القيامة في صعيد واحد، ثم يطلع عليهم رب العالمين، فيقول : ألا ليتبع كل أناس ما كانوا يعبدون فيمثل لصاحب الصليب صليبه، ولصاحب التصوير تصويره، ولصاحب النار ناره، فيتبعون ما كانوا يعبدون، ويبقى المسلمون، فيطلع عليهم رب العالمين، فيقول : ألا تتبعون الناس ؟ فيقولون : نعوذ بالله منك، الله ربنا، وهذا مكاننا، حتى نرى ربنا وهو يأمرهم ويثبتهم، ثم يتواري، ثم يطلع، فيقول : ألا تتبعون الناس ؟ فيقولون : نعوذ بالله منك، الله ربنا، وهذا مكاننا حتى نرى ربنا وهو يأمرهم ويثبتهم ، ثم قالوا : وهل نراه يا رسول الله ؟ قال : وهل تتمارون في رؤية القمر ليلة البدر ؟ قالوا : لا يا رسول الله قال : فإنكم لا تتمارون في رؤيته تلك الساعة، ثم يتواري، ثم يطلع عليهم، فيعرفهم بنفس هـ، ثم يقول : أنا ربكم، فاتبعون، فيقوم المسلمون، ويضع الصراط، فيمر عليه مثل جياذ الخيل والركاب، وقولهم عليه : سلم سلم، ويبقى أهل النار، فيطرح منهم فيها فوج، ثم يقال : هل امتلأت ؟ فتقول : هل من مزيد ؟ ثم يطرح فيها فوج آخر، فيقال : هل امتلأت ؟ فتقول : هل من مزيد ؟ ثم يطرح فيها فوج آخر، فيقال : هل امتلأت ؟ فتقول : هل من مزيد ؟ حتى إذا أوعبوا فيها وضع الرحمن قدمه فيها، فانزوى بعضها إلى بعض، ثم قال : قط، قالت : قط قط، فإذا صير أهل الجنة في الجنة، وأهل النار في النار، أتى بالموت ملبياً فيوقف على السور الذي بين أهل الجنة وأهل النار، ثم يقال : يا أهل الجنة، فيطلعون خائفين، ثم يقال : يا أهل النار، فيطلعون مستبشرين فرحين للشفاعة والهيئ، فيقال : لأهل الجنة ولأهل النار، هل تعرفون هذا ؟ فيقولون : هؤلاء، وهؤلاء : قد عرفناه، هذا الموت، الذي وكل بنا، فيضجع، فيذبح ذبحاً على السور، ثم يقال : يا أهل الجنة، خلود فلا موت، ويا أهل النار، خلود فلا موت

Ebû Hureyre şöyle rivayet etmektedir:

“Allah, insanları kıyamet günü bir yerde toplar. Sonra onlara tecelli eder ve şöyle buyurur: ‘Her ümmet kulluk ettiğine tabi olsun!’” Puta tapanları putları, tasvire tapanları tasvirleri, ateşe tapanları ateşleri temsil eder. Onlar da ibadet ettiklerine tâbî olurlar. Müslümanlar kalır. Allah onlara tecelli eder ve ‘insanlara tabîi olsanız’ der. Onlar ise ‘Senden Allah’a sığınırız, bizim Rabbimiz Allah’tır. Rabbimizi görene kadar burası bizim yerimiz’ derler.

Bunun üzerine Ashab ‘O’nu görecektir ey Allah’ın Resulü?’ diye sorunca Allah Resulü ‘Dolunay gecesi ayı görmenize bir mani var mı’ diye sordu

‘hayır’ diye cevap verdiler. ‘O vakit geldiğinde de, O’nu görmenize bir engel olmaz’ buyurdu.

‘Sonra Rabb-i Teâlâ çekildi, ardından tekrar görüldü. Onlara kendisini gösterdi. Sonra ‘Ben sizin Rabbinizim bana tabî olun’ buyurdu. Müslümanlar ayağa kalktılar ona öyle bir yöneldiler ki tıpkı yarış atları gibi...

Cehenneme bir grup atılır. ‘Yeter mi’ diye sorulur. Cehennem ‘daha yok mu’ der. Sonra bir grup daha atılır. ‘Doldun mu’ diye sorulur. Cehennem ‘daha yok mu’ diye cevap verir. Ardından Rahman riclini üzerine koyar. Böylece birbirlerine girerler, Allah ‘yeter mi’ buyurur. Cehennem de ‘yeter, yeter’ diye cevap verir. Ardından cennetlikler cennete cehennemlikler cehenneme girince ölüm biçimlenmiş olarak getirilir. Cennet ve cehennem arasında bir duvarın üzerinde durdurulur. ‘Ey cennet ehli’ denir, çekinerek bakarlar. ‘Ey cehennem ehli’ denir, onlar da şefaati ümidi ve sevinçle bakarlar. ‘Bunu tanıdınız mı’ denir. ‘Evet, bu ölüm’ derler. Sonra ölüm aralarındaki duvarda yatırılır ve orada kurban edilir. ‘Ey cennet ehli orada sonsuza kadar kalın, size artık ölüm yok! ey cehennem ehli orada sonsuza kadar kalın, size de ölüm yok’ denir.⁷⁵³

Hadisin Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Abdurrahman- A’lâ b. Abdurrahman- Abdulazîz b. Muhammed- İbn Ebî Meryem- Muhammed b. Yahya isnadında yer alan İbn Ebî Meryem’in gerçek ismi Saîd b. Hakem b. Muhammed’dır. Hadisi aldığı Abdulazîz b. Muhammed, hafızası kötü, başkalarının kitaplarından yanlış rivayette bulunan bir ravidir.⁷⁵⁴ A’lâ b. Abdurrahman’ın hakkında ise ‘hadisi hüccet değil, sâlih’ denilmiştir. Rivayetleri konusunda ihtiyatlı davranılan bir kimsedir.⁷⁵⁵ İsnad ravilerinin cerhi sebebiyle zayıftır.

Sünen-i Tirmizî şârihi Mübârekfûrî (v.1353) Ru’yet ve kadem sıfatlarını ihtiva eden, kıyamet gününün hallerine dair geniş bilginin yer aldığı bu hadiste geçen kadem’in mahlûkata ait olduğu görüşündedir. Zamir bu mahlûkata dönmektedir, ya da kastolunan, Allah’ın ilk olarak ateşe attığı, layık oldukları hükme varmaları konusunda öncelenen gruptur. Nitekim Yûnus suresi “أَن لَّهُمْ قَدَمٌ صَدَقَ عِنْدَ رَبِّهِمْ” ‘Onlar için Rableri katında doğruluk makamı vardır’⁷⁵⁶ ayetinde kadem kelimesine verilen mana

⁷⁵³ İbn Huzeyme, a.g.e., s.214; Tirmizî “Sıfati’l-cenne”, 19.

⁷⁵⁴ Mizzî, a.g.e., C.XVIII, s.194.

⁷⁵⁵ Mizzî, a.g.e., C.XXII, s.532.

⁷⁵⁶ Yûnus 10/2.

da makam, derece, yükseklik, öncelik anlamlarındadır. Müslim rivayetinde geçen “*ricl*” ifadesini de yorumlayan şârih, bu ifadenin uygun olmadığını, ravinin ‘hataen’ *ricl* kelimesi kullandığını iddia etmektedir.⁷⁵⁷

2.

(55) حدثنا محمد بن العلاء أبو كريب ، قال : حدثنا أبو أسامة ، عن هشام وهو ابن عروة ، عن أبيه ، قال : قدمت على عبد الملك ، فذكرت عنده الصخرة التي بيت المقدس ، فقال عبد الملك : هذه صخرة الرحمن ، التي وضع عليها رجله ، فقلت : سبحان الله ، يقول الله تبارك وتعالى : وسع كرسيه السماوات والأرض ، وتقول وضع رجله على هذه ، يا سبحان الله إنما هذه جبل قد أخبرنا الله أنه ينسف نسفا فيذرهما قاعا صفصفا

Urve b. Zübeyr şöyle anlatıyor:

“Abdûlmelik’in yanına geldim. Beytû’l-makdis’teki kayadan bahsetmeye başladık. Abdûlmelik ‘O kaya Rahman’ın *ricl*ini üzerine koyduğu kayadır’ dedi. Ben ‘Sübhânallah! Allah ‘*O’nun kürsüsü gökleri ve yeri kapsar*’ buyuruyor. Sen ise *ricl*ini oraya koyduğunu söylüyorsun Allah bundan yücedir! O, Allah’ın toz edip savuracağını, yerlerini dümdüz, boş bir alan hâlinde bırakacağını haber verdiği⁷⁵⁸ dağdır’ diye itiraz ettim.”⁷⁵⁹

Hadis *Urve b. Zübeyr- Hişâm b. Urve- Ebû Usame- Ebû Kureyb* şeklindeki sahîh isnad ile mevkûf olarak gelmektedir.

İbn Huzeyme’nin bu rivayete yer vermiş olması ilginçtir. Rivayette Urve b. Zübeyr Halife Abulmelik’in *ricl* sıfatı hakkında söylediklerine itiraz ederek Allah’ı bundan tenzih etmektedir. Bu durum İbn Huzeyme’nin delil getirdiğinin aksine tabiinin önde gelen isimlerinden olan İbn Zübeyr’in halifenin *ricl* sıfatı hakkındaki görüşüne karşı çıktığını ve ‘Allah bundan yücedir’ sözüyle ona itiraz ettiğini göstermektedir.⁷⁶⁰

3.

⁷⁵⁷ Ebû'l-Ûla Muhammed Abdurrahman b. Abdürrahim Mübârekfûrî, **Tuhfetü'l-ahvezî bi-şerhi Câmi'i't-Tirmizî**, I-X, Kahire, Matbaatü'l-Medenî, 1964, C.VII, s.276.

⁷⁵⁸ Tâ-hâ 20/ 105-106.

⁷⁵⁹ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.242.

⁷⁶⁰ İbn Zübeyr’in halife Abdûlmelik ile sıkça münakaşaları olduğu belirtilmektedir İbn Hacer, **Takribu't-Tehzîb**, C.I, s.523.

(56) حدثنا بحر بن نصر بن سابق الخولاني ، قال : حدثنا أسد السنة يعني ابن موسى ، قال : حدثنا حماد بن سلمة ، عن هشام بن عروة ، قال : حملة العرش أحدهم على صورة إنسان ، والثاني على صورة ثور ، والثالث على صورة نسر ، والرابع على صورة أسد

Hişâm b. Urve şöyle söylemektedir:

‘Arşın taşıyıcılarından birincisi insan, ikincisi öküz, üçüncüsü kartal ve dördüncüsü de aslan suretindedir.’⁷⁶¹

Maktu bir rivayet olan hadis eserde *Hişâm b. Urve- Hammâd b. Seleme- Esed b. Mûsâ- Bahr b. Nasr* isnadında yer alan Esed b. Mûsâ hakkında ibn Hazm ‘zayıf, hadisi münker’; Abdulhak ‘delil alınmaz’ demiştir.⁷⁶²

Müellifin *ricl* sıfatını ispat için delil getirdiği hadislerin sıhhat değerlendirmesini şöyle bir tablo ile gösterebiliriz:

Hadis	İsnad sayısı	Makbûl		Merdûd	
		Ravileri Sika	Ravileri Sadûk	Ravileri Mecerûh	Munkatı’
“Sağ riclinin altında...”	3	-	-	3	-
“Cebbâr kadem’ini koyana kadar...”	25	6	6	13	-
Diğer Hadisler- 1-Ebû Hureyre	1	-	-	1	-
Diğer Hadisler- 2- Urve b. Zübeyr	1	1	-	-	-
Diğer Hadisler- 3- Hişâm b. Urve	1	-	-	1	-
TOPLAM	31	7	6	18	-
		13		18	

İbn Huzeyme’nin *ricl* sıfatını ispat etmek için eserde yer verdiği hadisler 31 isnad ile gelmektedir. Bu isnadlardan 7’si sahihtir. 6 isnadda ‘sadûk’ ravi yer almaktadır. 18 isnad ise mecrûhtur. Bu durumda 13 isnadın makbûl, 18 isnadın merdûd olduğu görülmektedir.

H. Kelâm

İbn Huzeyme’nin eserde ispata çalıştığı bir diğer sıfat, Allah’ın kelâm sıfatıdır.

⁷⁶¹ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.207.

⁷⁶² İbn Hacer, **a.g.e.**, C.I, s.260.

Kelâm, (كلام) sözlükte كَلَمَ (konuşmak) fiilinden türemiş olup, konuşma, söz, ifade etme, karşılıklı konuşma anlamlarına gelmekte, ıstılahta ise ‘Allah’ın konuşma yetkinliğine sahip bir varlık olduğunu bildiren sıfat’ olarak kabul edilmektedir. Allah ayetlerinde ‘söyledi, konuştu, nida etti’ gibi fiilleri zatı için kullanmıştır. Cenâb-ı Hakk elçisi Mûsâ (a.s.)’a Tûr dağından ‘ey Mûsâ!’ diye seslenmiş, Îsâ Peygambere ise ‘kelimetullah’ demiştir.⁷⁶³ Bu sebeple ayetler, Allah’ın konuşması, ‘kelâmullah’ olarak değerlendirilmişlerdir.

İbn Huzeyme diğer sıfatları ispat konusunda takip ettiği metod üzere, sadece Allah’ın *kelâm* sıfatının olduğunu ispat etmeye çalışmış, *kelâm* sıfatının mahiyeti, kadîm veya hâdis oluşu, yaratıklar tarafından işitilmesi gibi detayları tartışmayı gerekli görmemiştir. O sadece Allah’ın *kelâm* sıfatının olmadığını iddia eden bidat ehline bunun aksini ispat etmeye çalışmaktadır. Müellif, önce Allah’ın *kelâm* sıfatından haber veren ayetlere yer verir:

*“Biz, Resullerin bir kısmını diğerine üstün kıldık. Allah onlardan kimiyle konuştu...”*⁷⁶⁴

*“Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla veya perde arkasından konuşur, yahut bir elçi gönderip izniyle ona dilediğini vahyeder...”*⁷⁶⁵

*“Allah Mûsâ ile doğrudan konuştu.”*⁷⁶⁶

*“Mûsâ, belirlediğimiz yere gelip Rabbi de ona konuşunca...” “Ey Mûsâ! Vahiylerim ve konuşmamla seni insanlar üzerine seçkin kıldım. Öyleyse sana verdiğimi al ve şükredenlerden ol”*⁷⁶⁷

Tüm bu ayetlerde Cenâb-ı Hakk kendisine konuşma fiili atfetmektedir.⁷⁶⁸ Ayetlerin ardından İbn Huzeyme hadislerden Allah’ın *kelâm* sıfatını ispat eden şu rivayetlere yer verir:

1. “Allah vahy ile konuştuğu zaman...” hadisi

(57) حدثنا علي بن الحسين بن إبراهيم بن الحر ، قال : حدثنا أبو معاوية ، عن الأعمش ، عن مسلم بن صبيح ، عن مسروق ، عن عبد الله ، قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : إذا تكلم الله بالوحي سمع أهل السماء صلصلة كجر السلسلة على الصفا

⁷⁶³ Yusuf Şevki Yavuz, “Kelam”, DİA, C.XXV. s.194.

⁷⁶⁴ Bakara 2/253.

⁷⁶⁵ Şûrâ 42/51.

⁷⁶⁶ Nisâ 4/164.

⁷⁶⁷ A’raf 7/143-144.

⁷⁶⁸ Neml 27/7-8; A’raf 7/137; Tâ-hâ 20/11-12.

قال: فيصعقون، فلا يزالون كذلك حتى يأتيهم جبريل، فإذا أتاهم جبريل فزع عن قلوبهم، فيقولون: يا جبريل: ماذا قال ربك؟ قال: يقول الحق قال: فينادون: الحق الحق

Abdullah b. Mes'ûd'dan gelen rivayette Allah Resulü şöyle buyurmaktadır:

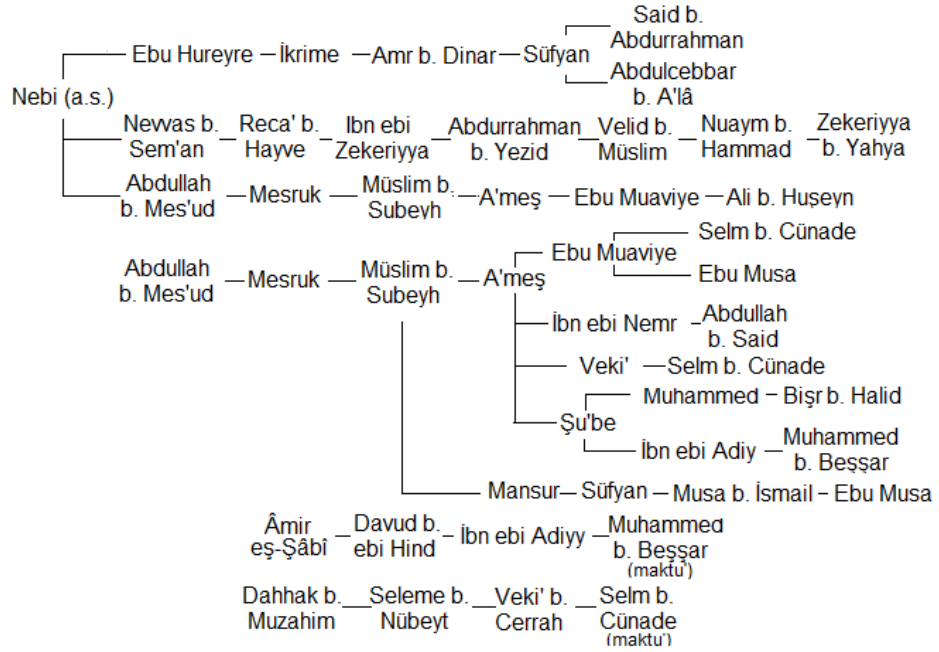
*Allah vahy ile konuştuğu zaman sema ehli kaya üzerinde hareket ettirilen zincir sesi gibi bir ses duyar ve kendilerinden geçerler. Cebrail yanlarına gelene kadar bu böyle devam eder. Cibril yanlarına gelince kalpleri korkudan titreyerek 'Ey Cibril! Rabb'in ne buyurdu' derler. 'Hakkı buyurdu' diye cevap verir. Onlar da 'hakk hakk' diye bağrışırlar.*⁷⁶⁹

a. Hadisin İsnadları

1. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- İkrime- Amr b. Dînâr- Süfyan- Abdulcebbâr b. A'lâ ve Saîd b. Abdurrahman
2. Nebî (a.s.)- Nevvâs b. Sem'ân- Reca' b. Hayve- İbn Ebî Zekerîyya- Abdurrahman b. Yezîd- Velîd b. Müslim- Nuaym b. Hammâd- Zekerîyya b. Yahya b. Ebân
3. Nebî (a.s.)- Abdullah- Mesrûk- Müslim b. Subeyh- A'meş- Ebû Muâviye- Ali b. Hüseyin b. İbrâhîm
4. Abdullah- Mesrûk- Müslim b. Subeyh- A'meş- Ebû Muâviye- Ebû Mûsâ ve Selm b. Cünâde
5. Abdullah- Mesrûk- Müslim- A'meş- İbn Ebî Nemr- Abdullah b. Saîd
6. Abdullah- Mesrûk- Ebû'd-Duhâ- A'meş- Veki'- Selm b. Cünâde
7. Abdullah- Mesrûk- Ebû'd-Duhâ- Süleymân- Şu'be- Muhammed b. Ca'fer- Bîsr b. Hâlid
8. Abdullah- Mesrûk- Ebû'd-Duhâ- Süleymân- Şu'be- İbn Ebî Adîy- Muhammed b. Beşşâr
9. Abdullah- Mesrûk- Ebû'd-Duhâ- Mansûr- Süfyan- Mûsâ b. İsmâîl- Ebû Mûsâ
10. Âmir eş-Şa'bî- Dâvûd b. Ebî Hind- İbn Ebî Adîy- Muhammed b. Beşşâr
11. Dahhâk b. Muzâhim- Seleme b. Nübeyt- Veki'- Selm b. Cünâde

⁷⁶⁹ İbn Huzeyme, a.g.e., s.315. Ebû Dâvûd "Sünne" 22, İbn Hibbân, "Kitabu'l-vahy", 36.

b. İsnad Şeması

c. İsnad Değerlendirmesi

Hadis Ebû Hureyre, Nevvâs b. Sem'ân, Abdullah b. Mes'ûd, Âmir eş-Şa'bî ve Dahhâk b. Muzâhim'den gelmektedir. İbn Mes'ûd rivayetinin bir tarikte merfû', diğer yedi tarikte mevkûf olduğu, Âmir eş-Şa'bî ve Dahhâk b. Muzâhim rivayetlerinin ise maktu olduğu görülmektedir.

Nevvas b. Sem'an tarikinde yer alan Velîd b. Müslim tedlisin en ağır çeşidi olan tesviye tedlisi yapmakla cerh olunmuş bir ravidir.⁷⁷⁰ Abdurrahman b. Yezîd'den hadisi (عن) lafzı ile rivayet ettiği görülmektedir.⁷⁷¹ Ayrıca isnadda yer alan Nuaym b. Hammâd hakkında Nesâî bir seferinde 'sika değil', bir başka seferinde ise 'zayıf', Dârektunî ise 'çok vehm eder' demiştir.⁷⁷² Çok hata yapan ve münker rivayetleri olan bir ravidir.⁷⁷³

Eserde birkaç yerde müellifin hadis naklettiği Zekeriyya b. Yahya'nın tam ismi kimi yerde Zekeriyya b. Yahya b. Ebân, kimi yerde ise Zekeriyya b. Yahya b. İyâs olarak gelmektedir. İbn Huzeyme'nin iki farklı ravi olduğu açık olan bu

⁷⁷⁰ İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, C.II, s.289.

⁷⁷¹ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.313.

⁷⁷² Mizzî, **a.g.e.**, C. IXX, s.476.

⁷⁷³ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, C.X, s.461-462.

kişilerden hangisinden hangi rivayeti aldığı konusunda ihtilaf edilmiştir. İbn Huzeyme'nin *Sahih* isimli eserinde de hadis aldığı kişiler arasında her iki ravinin ismi yer almaktadır.⁷⁷⁴ Zekerıyya b. Yahya b. İyâs sika bir ravidir.⁷⁷⁵ İbn Ebân'ın kim olduğu hakkında ise kaynaklarda hiçbir bilgi yer almamaktadır. Yalnızca Zehebî, İbn Huzeyme'nin ondan rivayeti olduğunu bildirmiştir.⁷⁷⁶

Abdullah b. Mes'ûd rivayetinin bir tarikte merfû, diğer yedi tarikte mevkûf olarak rivayet edildiği görülmektedir. merfû tarikin ravileri incelendiğinde, mevkûf tariklerden biri ile birebir aynı olduğu, yalnızca İbn Huzeyme'nin hadisi aldığı ismin değiştiği görülmektedir. Müellifin hocası Ali b. Huseyn, hadisi merfû olarak rivayet ederken, aynı ravilerden hadisi Selm b. Cünâde ve Ebû Mûsâ mevkûf olarak rivayet etmektedir. Ali b. Huseyn, Ebû Hatim'in sadûk kabul ettiği bir kimsedir.⁷⁷⁷ Bu durumda mahfuz rivayetin Selm b. Cünâde ve Ebû Mûsâ rivayeti olduğu söylenebilir.

İbn Mes'ûd rivayetinde Ameş'ten hadis aldığı belirtilen Şerik b. Ebî Nemr'in Ameş'den rivayeti olduğuna dair kaynaklarda bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca vefat tarihi hicrî 144 olan Şerik'ten, vefatı hicrî 257 olan Abdullah b. Saîd el-Eşec'in hadis almış olması mümkün gözükmemektedir. Şerik b. Ebî Nemr isminin, A'meş'in öğrencisi ve Abdullah b. Saîd'in hocası olan Abdullah b. Nümeyr ile karıştırılmış olması mümkündür. Nitekim eserin birkaç yerinde İbn Huzeyme *A'meş- Abdullah b. Nümeyr- Abdullah b. Saîd el-Eşec* isnadlarıyla hadisler rivayet etmiştir. Hadisin isnadının bu şekilde olması muhtemeldir.

Ameş'in Şu'be tarikinde yer alan Bîşr b. Hâlid'in garip nev'inden rivayetleri olduğu, özellikle de isnadda da geçtiği şekliyle *Şu'be-A'meş* kanalıyla rivayet ettiği hadislerinin garip rivayetler olduğu belirtilmiştir.⁷⁷⁸

⁷⁷⁴ Muhakkik Semîr b. Emin ez- Züheyrî, İbn Ebân isminin doğru olduğunu kabul etmektedir. Bkz. İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.398. Muhakkikin notu. Azâmî de kimi hadislerde yer alan İbn Ebân'ın kim olduğuna dair hiçbir bilgiye ulaşamadığını söylemekte, bununla birlikte İbn Huzeyme'nin birkaç yerde ravinin ismini bu şekilde vermiş olmasına dikkat çekmektedir. Bkz. **Sahîhu İbn Huzeyme**, C.III, s.268. 2045 nolu dipnot.

⁷⁷⁵ İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, C.I, s.262.

⁷⁷⁶ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, **el-Muktenâ fî serdi'l-künâ**, I-II, Beyrût, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997, C.II, s.138.

⁷⁷⁷ Mizzî, **a.g.e.**, C.XX, s.381.

⁷⁷⁸ İbn Hibbân, **Sikât**, C.VIII, s.145.

Hadisin bazı isnadlarının sıhhatinin tam olmadığı anlaşılmaktadır.

d. Metin Değerlendirmesi

Nevvâs b. Sem'ân'dan gelen rivayette Allah Resulü şöyle buyurmaktadır:

*“Allah bir emrini bildirmek isterse, vahy ile konuşur. O konuştuğu zaman gökleri bir titreme alır. Allah korkusundan, büyük bir gök gürlemesi olur. Bunu duyan sema ehli kendilerinden geçerler ve secdeye kapanırlar. İlk başını kaldıran Cibril olur. Allah dilediği şeyi ona vahyederek konuşur. Cibril meleklerin yanına döner. Her semaya geldikçe melekler ‘Rabbimiz ne buyurdu’ diye sorarlar. ‘Hakkı buyurdu’ diye cevap verir. Hepsi Cibril’in söylediğini tekrar ederler. Cibril Allah’ın emrettiği üzere vahyi tamamlar.”*⁷⁷⁹

Rivayetin Ebû Hureyre’den gelen metni ise şöyledir:

*“Allah semada bir işe hükmettiği zaman melekler kaya üzerinde hareket ettirilen zincir sesi gibi heybetli olan O’nun bu buyruğuna boyun eğerek kanatlarını vururlar. Kalplerinden bu korku gidince ‘Rabbimiz ne buyurdu’ diye sorarlar. Onlar da ‘hakkı söyledi. O yücedir, büyüktür’ diye cevap verirler. İşte bu sırada kulak kabartanlar bu söylenenleri işitir. Bazen bir ateş bu kulak kabartana erişir ve onu yakar. Bazen de işittiğini kendinden daha aşağıdakine ulaştırıncaya kadar da ateş onu yakmaz. O da işittiğini kendinden daha aşağıda olana ulaştırır. Nihayetinde bir kâhinin veya sihir yapanın ağzına eriştirir. O da bu söze dilediği yalanı ilave eder ve insanlara anlatır. O insanlar da ‘bize şöyle şöyle haber verdi. Bunların doğru olduğunu gördük’ derler. Böylece gökten işitilen o sözleri onaylamış olur.”*⁷⁸⁰

Amir eş-Şa'bî “Arşın sahibinin katında bir şey olduğu zaman melekler zil sesi gibi bir ses duyarlar. Kalpleri titreyerek ‘Rabbimiz ne buyurdu’ diye sorarlar. ‘Allah hakkı diledi, O Yücedir, Kebîrdir’ derler”⁷⁸¹ derken, Dahhâk b. Muzâhim’in ‘Allah vahy ile konuştuğu zaman, sema ehli kaya üzerinde hareket ettirilen zincir sesi gibi’ bir ses duyar’ dediği nakledilmiştir.⁷⁸²

İbn Huzeyme şunları söylemektedir:

Şu bir hakikattir ki Cenâb-ı Hakk’ın konuşması mahlûkatın konuşmasına benzemez. Çünkü onun konuşması kesintisizdir, aralarında duraklama, kesinti, devam etme yoktur. İnsanoğlu ise nefesinin kesilmesi veya bir şey hatırlamak için, ya da güçsüz düştüğünde dinlenmek için duraklama ve ardından devam etme gibi

⁷⁷⁹ İbn Huzeyme, **Kitâbu’t-tevhîd**, s.313.

⁷⁸⁰ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.319; İbn Mâce, “Mukaddime”, 13.

⁷⁸¹ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.320.

⁷⁸² Hasan Basri de “kalplerindeki korku gidince...” Sebe 34/23 ayeti için ‘kalplerinden çıkarılınca’ demiştir. Bkz. İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.321.

vasıflara sahiptir. Cenâb-ı hakkın kelâmı bu tür sebeplerden dolayı kesintiye uğramaz. Allahu Teâlâ bütün bunlardan münezzehtir.⁷⁸³

2. “Rabbınız sizden her birinizle konuşacaktır...” hadisi

(58) حدثنا إسحاق بن منصور قال : أخبرنا أبو أسامة ، عن الأعمش قال : حدثنا خيثمة بن عبد الرحمن ، عن عدي بن حاتم قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : ما منكم من أحد إلا سيكلم ربه ليس بينه وبينه ترجمان ، ثم ينظر من أيمن منه فلا يرى إلا ما قدم من عمله ، ثم ينظر أشأم منه ، فلا يرى إلا ما ق دم ، ثم ينظر بين يديه فلا يرى إلا النار تلقاء وجهه ، فاتقوا النار ، ولو بشق تمرة

Adiy b. Hâtîm, Allah Resulü’nden şöyle nakletmektedir:

*“Rabbınız sizden her biriniz ile aralarında hiç bir tercüman olmaksızın konuşacaktır. O kişi sağına bakar, yaptığı amelinden başkasını göremez. Soluna bakar yaptığı amelinden başkasını göremez. Önüne bakar yüzünün karşısında ateşten başka bir şey göremez. İşte bu yüzden yarım bir hurma ile dahi olsa ateşten korununuz.”*⁷⁸⁴

a. Hadisin İsnadları

1. Nebî (a.s.)- Adiy b. Hâtîm- Abbâd b. Hubeyş- Simâk- Kays b. Rebi’- Âsım b. Ali- Muhammed b. Yahya⁷⁸⁵
2. Nebî (a.s.)- Adiy b. Hâtîm- Abbâd b. Hubeyş- Simâk- Şu’be- Muhammed- Muhammed b. Beşşâr
3. Nebî (a.s.)- Adiy b. Hâtîm- Muhil b. Halife- Ebû Mücâhid- Sa’dan b. Bişr- Ebû Âsım- Muhammed b. Sinân⁷⁸⁶
4. Nebî (a.s.)- Adiy b. Hâtîm- Muhil b. Halife- Sa’d et-Tâtî- İsrail- Osmân b. Ömer- Muhammed b. Yahya
5. Nebî (a.s.)- Adiy b. Hâtîm- Muhil b. Halife- Sa’d et-Tâtî- İsrail- Osmân b. Ömer- Huseyn b. İsâ
6. Nebî (a.s.)- Adiy b. Hâtîm- Hayseme b. Abdurrahman- A’miş- Ebû Muâviye- Ebû Hâşim
7. Nebî (a.s.)- Adiy b. Hâtîm- Hayseme b. Abdurrahman - A’miş- Ebû Muâviye ed-Darîr ve Veki’ b. Cerrah- Hasan b. Muhammed Za’ferânî

⁷⁸³ İbn Huzeyme, a.g.e., s.315.

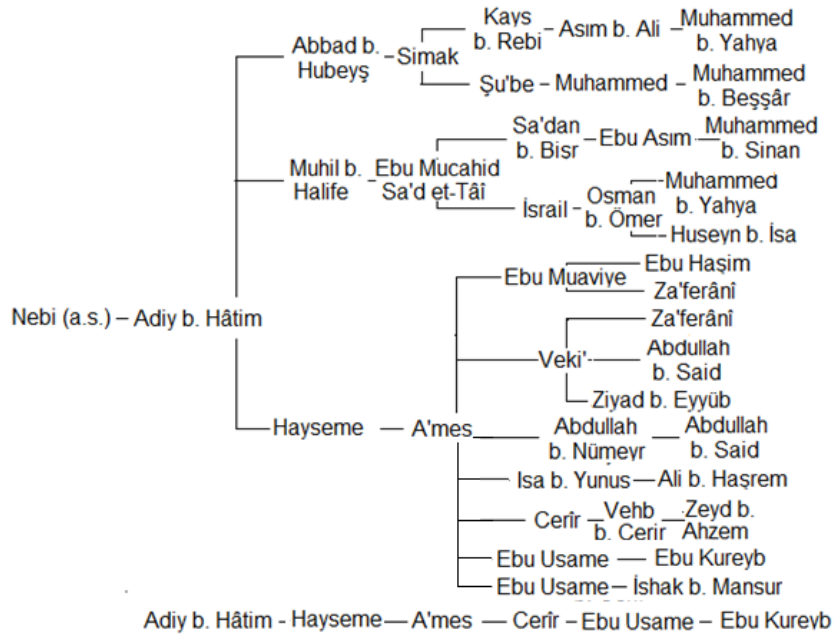
⁷⁸⁴ İbn Huzeyme, a.g.e., s.325; Müellif *Sahîh* eserinde hadisin yalnızca son cümlesine yer vermiştir Bkz. **Sahîhu İbn Huzeyme**, “Zekât” 403; Buhârî, “Tevhîd”, 37, Müslim, “Zekât” 67, Tirmizî, “Sıfatu’l-kıyâme”, 1, İbn Mâce, “Mukaddime”, 13, Ahmed b. Hanbel, a.g.e., C.VI, s.350.

⁷⁸⁵ İbn Huzeyme, a.g.e., s.345.

⁷⁸⁶ İbn Huzeyme, a.g.e., s.343.

8. *Nebî (a.s.)- Adiy b. Hâtim- Hayseme b. Abdurrahman - A'meş- Veki'- Abdullah b. Saîd ve Ziyâd b. Eyyûb*
9. *Nebî (a.s.)- Adiy b. Hâtim- Hayseme b. Abdurrahman - A'meş- Ebû Usame- Ebû Kureyb⁷⁸⁷*
10. *Nebî (a.s.)- Adiy b. Hâtim- Hayseme b. Abdurrahman - A'meş- Ebû Usame- İshâk b. Mansûr*
11. *Nebî (a.s.)- Adiy b. Hâtim- Hayseme b. Abdurrahman - A'meş- Abdullah b. Nümeyr- Abdullah b. Saîd*
12. *Nebî (a.s.)- Adiy b. Hâtim- Hayseme b. Abdurrahman - A'meş- İshâ b. Yûnus- Ali b. Haşrem*
13. *Nebî (a.s.)- Adiy b. Hâtim- Hayseme b. Abdurrahman - A'meş- Cerîr- Vehb b. Cerîr- Zeyd b. Ahzem*
14. *Adiy b. Hâtim- Hayseme b. Abdurrahman - A'meş- Cerîr b. Hâzım- Ebû Usame- Ebû Kureyb*

b. İsnad Şeması

c. İsnad Değerlendirmesi

Hadis Adiy b. Hâtim'den merfû' ve mevkûf olarak gelmektedir.

Adiy b. Hatim'den hadisi alan Abbâd b. Hubeyş yalnızca Adiy'den bu rivayeti ile bilinen meçhul bir kimsedir. Kendisinden hadis rivayet eden tek kişi de

⁷⁸⁷ İbn Huzeyme, a.g.e., s.348.

Simâk b. Harb'tir. Simak, 'sadûk, zayıf, rivayetlerinde gevşek' birisidir.⁷⁸⁸ Kays b. Rebi' rivayetlerinin çoğu zayıf bulunan, rivayetlerinde hata eden şîi bir ravidir.⁷⁸⁹ Hadisi ondan alan Âsım b. Ali, hadiste güvenilir olmayan, zayıf bir kimse olarak görülmüştür.⁷⁹⁰

Muhil b. Halife diğer ismiyle Muhil b. Muhriz, Buhârî'nin *Duafâ*'sında zikrettiği⁷⁹¹ 'sâlih, rivayeti delil alınmaz' bir ravidir.⁷⁹² Sa'dan b. Bîşr hakkında Dârekutnî 'kuvvetli değil' demiştir.⁷⁹³ İsnadın ilk ravisi İbn Huzeyme'nin hocası Muhammed b. Sinân ise yalancılıkla itham olunmuş, güvenilir olmayan bir kimsedir.⁷⁹⁴

Muhil tarikinde İbn Huzeyme'nin hadisi rivayet ettiği Huseyn b. Îsâ ise sadûk bir ravidir.⁷⁹⁵

Adiy b. Hatim'den gelen hadislerin Hayseme tariklerinde yer alan Ebû Muâviye ed-Darîr mürcie bir ravidir.⁷⁹⁶ Cerîr b. Hâzım'ın talebesi Ebû Usame Hammâd b. Usame rivayetlerinde çokça tedlis yapmakla tanınan bir kimsedir.⁷⁹⁷ Cerîr'den rivayeti olduğuna dair tabakât eserlerinde bir bilgi bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra Ebû Usame 'nin isnadda (عن) rivayet lafzını kullanarak hadisi rivayet etmesi de hadisi Cerîr'den doğrudan almadığının açık delilidir. Ebû Usame'nin Ameş'den rivayetlerinde de (عن) lafzını kullandığı görülmektedir.⁷⁹⁸

İsnadların bir kısmının mecrûh raviler ile müdelles ravinin neden olduğu inkıta sebebiyle zayıf olduğu görülmektedir.

d. Metin Değerlendirmesi

Hadisin Muhil b. Halife rivayeti ile gelen İsrail tarihinin metninde Adiy b. Hâtım şöyle söylemektedir:

⁷⁸⁸ Mizzî, **a.g.e.**, C.XII, s.120-121.

⁷⁸⁹ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, C.VIII, s.394.

⁷⁹⁰ Mizzî, **a.g.e.**, C.XIII, s.512.

⁷⁹¹ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, **ed-Duafâü's-sağîr**, thk: Mahmûd İbrâhim Zayed. Beyrût, Dârü'l-Ma'rife, 1986, s.117.

⁷⁹² Mizzî, **a.g.e.**, C.XXVII, s.292.

⁷⁹³ İbn Hacer, **a.g.e.**, C.III, s.487.

⁷⁹⁴ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXV, s.324.

⁷⁹⁵ Mizzî, **a.g.e.**, C.VI, s.462.

⁷⁹⁶ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXV, s.132.

⁷⁹⁷ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, C.III, s.3.

⁷⁹⁸ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.325 ve 348.

“Allah Resulü’nün yanında otururken bir adam gelerek yokluktan yakındı, sonra bir başkası gelip yol kesme (haydutluk) olayından yakındı. Bunun üzerine Peygamber bana dönerek ‘*Hîre şehri ni gördün mü?*’ diye sordu. ‘Hakkında bir şeyler duydum (ama görmedim)’ dedim. ‘*Eğer ömrün uzun olursa, Kisra’nın hazinelerinin bizim olduğunu göreceksin*’ dedi. ‘Kisra b. Hürmüz’ün mü’ diye sordum. ‘*Kisra b. Hürmüz’ün*’ dedi. ‘*Eğer ömrün uzun olursa avuç dolusu altın veya gümüş ile gelen bir adamın onları verecek ihtiyaç sahibi kimseler arayıp bulamadığını göreceksin. Muhakkak ki Allah sizden her birinizle karşılaşacak ve aranızda hiçbir tercüman olmayacaktır. ‘Sana Resul göndermedim mi, sana tebliğ etmedi mi’ diye soracak. O da ‘evet’ diye cevap verecek ‘sana mal verip arttırmadım mı’ diye soracak. O kişi de sağına ve soluna bakacak da cehennemden başka bir şey görmeyecek. Bir hurma parçasıyla bile olsa cehennemden korun. Onu bulamazsan da güzel söz ile korun*’ buyurdu.”⁷⁹⁹

Rivayetin devamında Adiy, Hîre’den kalkıp gelenlerin Kâbe’yi güvenle tavaf ettiklerine ve Kisra hazinelerinin ele geçirilişine şahit olduğunu anlatmakta ve ‘Eğer uzun yaşarsanız Ebû’l-Kasım (s.a.)’ın diğer dediklerinin de gerçekleşeceğini görürsünüz’ demektedir.⁸⁰⁰

3. “Allah mümin kulunu gölgesi altına alır...” hadisi

(59) حدثنا الحسن بن محمد الزعفراني قال : حدثنا يزيد بن هارون قال : أخبرنا همام قال : حدثنا قتادة ، عن صفوان بن محرز قال : كنت آخذ بيد ابن عمر ، فأثاه رجل ، فقال : كيف سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول في النجوى ؟ فقال : سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول : إن الله عز وجل يدني المؤمن يوم القيامة حتى يضع عليه كنفه ، ثم يقول : أي عبدي ، تعرف ذنب كذا وكذا ؟ فيقول : نعم ، أي ربي ، حتى إذا قرره بذنوبه ، ورأى في نفسه أنه قد هلك قال : فإني قد سترتها عليك في الدنيا ، وغفرتها لك اليوم ، ثم يعطى كتاب حسناته وأما الكفار ، والمنافقون : فيقول الأشهاد هؤلاء الذين كذبوا على ربهم ألا لعنة الله على الظالمين

Safvân b. Muhriz anlatıyor:

Bir gün İbn Ömer’in elinden tutmuş idim. Bir adam gelerek ‘Allah Resulünden necve (gizli konuşma) hakkında ne işittin’ diye sordu. İbn Ömer de ‘Allah Resulü’nü şöyle derken işittim ‘*Allah kıyamet günü mümin kuluna yaklaşır,*

⁷⁹⁹ İbn Huzeyme, a.g.e., s.332. Buhârî, “Zekât”, 9; “Edeb”, 34; “Rikâk”, 49,51; “Tevhîd”, 37.

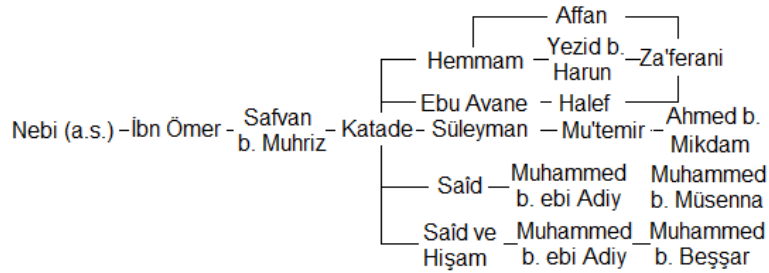
⁸⁰⁰ İbn Huzeyme, a.g.e., s.333.

ta ki onu gölgesinin altına alıp örter. Sonra ona 'Ey kulum! Şu şu günahlarını biliyor musun' der, kul da günahlarını ikrar eder ve helak olacağı bir hâl üzere olduğunu anlar. Cenâb-ı Hakk 'Dünyada onları örttüm, bugün de mağfiret ettim' buyurur. Ardından hasenat kitabı o kula verilir. Kâfir ve münafık kişiye gelince şahitler şöyle diyecekler 'işte bunlar Rabblerini yalanlayanlardır. Muhakkak ki Allah'ın laneti zalimlerin üzerinedir' dedi.⁸⁰¹

a. Hadisin İsnadları

1. Nebî (a.s.)- İbn Ömer- Safvân b. Muhriz- Katâde- Hemmâm- Affân- Za'ferânî
2. Nebî (a.s.)- İbn Ömer- Safvân b. Muhriz- Katâde- Hemmâm- Yezîd b. Hârûn- Za'ferânî
3. Nebî (a.s.)- İbn Ömer- Safvân b. Muhriz- Katâde- Ebû Avâne - Halef- Za'ferânî
4. Nebî (a.s.)- İbn Ömer- Safvân b. Muhriz- Katâde- Süleymân- Mu'temir- Ahmed b. Mikdâm
5. Nebî (a.s.)- İbn Ömer- Safvân b. Muhriz- Katâde- Saîd- Muhammed b. Ebî Adiy- Muhammed b. Müsennâ
6. Nebî (a.s.)- İbn Ömer- Safvân b. Muhriz- Katâde- Saîd ve Hişâm- Muhammed b. Ebî Adiy- Muhammed b. Beşşâr

b. İsnad Şeması

c. İsnad Değerlendirmesi

Abdullah b. Ömer'den gelen hadisin tebe-i tabiîn tabakasına kadar ferd rivayet olarak aktarıldığı görülmektedir.

Katade'den hadisi alan Hemmâm b. Yahya hakkında Sâcî 'sadûk, hafızası kötü', Ebû Bekir el-Berdîcî 'hadisi yazılır ama delil olmaz' demiştir.⁸⁰² Bununla

⁸⁰¹ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.352. Buhârî, "Tefsir", 160, "Edeb", 60, "Tevhid", 337; Müslim, "Tevbe", 52; İbn Mâce, "Mukaddime", 13, İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, C.VIII, s.109.

⁸⁰² İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, C.XI, s.70.

birlikte Katade'den rivayetleri güvenilir görülmüştür.⁸⁰³ Katade'nin bir diğer ravisi Hişâm ed-Destuvâî kaderî bir kimsedir.⁸⁰⁴ Ahmed b. Mikdâm sadûk bir ravidir.⁸⁰⁵

d. Metin Değerlendirmesi

Hadiste geçen Cenâb-ı Hakk'ın kuluna yaklaşması ve onu gölgesi altına alması ibareleri izaha muhtaçtır. Şerhlerde bu lafızların tevil edildiği görülmektedir. Müslim şârihi Mâzerî, buradaki yakınlaşmanın eli açıklık ve sevgi manasında olduğunu, fiili bir yaklaşmanın söz konusu olamayacağı söylemektedir. 'Korumasına alması' ise ayıplarını örtmesi ve affetmesi demektir.⁸⁰⁶

İbn Huzeyme *kelâm* sıfatının varlığını ispat ederken “*Bilesiniz ki, yaratmak da, emretmek de yalnız O'na mahsustur. Âlemlerin Rabbi Allah ne yücedir*”⁸⁰⁷ mealindeki ayette yaratılmışların ve yaratmayı emretme fiillerinin birbirlerinden ayrı şeyler olarak nitelendirilmesine dikkat çekmektedir. “*Biz bir şeyin olmasını istediğimiz zaman ona sözümüz sadece ol dememizdir, hemen oluverir*”⁸⁰⁸ ayeti, yaratmanın sözle, Allah'ın *kelâm* sıfatı ile gerçekleştiğini göstermektedir. Allah, mahlûk olmayan *kelâm* ile mahlûku var etmektedir. Şayet Cehmiyye'nin dediği gibi, Cenâb-ı Hakk'ın *kelâm*ı, dolayısıyla da “*ol*” sözü şayet mahlûk ise Allah, mahlûkatı bir mahlûk ile yaratmış olacaktır. Mahlûkatı yaratan söz, şayet mahlûk ise, onu yaratan bir söz daha vardır ki o da bu durumda mahlûktur, o halde onu yaratan da bir mahlûktur, bu böyle sonsuza kadar amaçsız bir şekilde devam edecektir.⁸⁰⁹ Bu sözün içerisinde yaratılışı inkâr vardır. Ayrıca Allah yaratmadan önce olmayan şeyleri ihdas etmek demektir.

Allahu Teâlâ bir ayetinde “*O Allah güneşi, ayı ve yıldızları emrine boyun eğmiş şekilde yaratandır*”⁸¹⁰ buyurmaktadır. Buna binaen bir müminin, Allah'ın güneşe, aya yaratma kabiliyeti verdiğini düşünmesi mümkün olamaz. İbn Huzeyme'ye göre bu durum, Allah'ın *kelâm* ile Allah'ın mahlûkunun farklı şeyler olduğunun delilidir. O halde *kelâmulлах* mahlûk değildir.

⁸⁰³ Mizzî, a.g.e., C.XXX, s.308.

⁸⁰⁴ İbn Hacer, a.g.e., C.XI, s.45.

⁸⁰⁵ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, C.I, s.26.

⁸⁰⁶ Mâzerî, a.g.e., C.III, s.337.

⁸⁰⁷ A'râf, 7/54.

⁸⁰⁸ Nahl 16/40.

⁸⁰⁹ İbn Huzeyme, a.g.e., s.355.

⁸¹⁰ A'râf, 7/54.

Allah Resulü'nün Cüveyriye ile arasında geçen ve tartıda ağır gelecek olan dört tesbihatı⁸¹¹ haber veren hadisinde Allah Resulü '*Allah'ı tesbih eder ve O'nu yarattıkları adedince, kelimeleri usulünce, arşı ölçüsünce ve nefsinin rızasınca tesbih ederim*' buyurarak Allah'ın *kelâmını* ve mahlûkatını birbirinden ayırmıştır.

Allahu Teâlâ, Kur'ân'ı Kerîm'inde "*De ki Rabbimin sözleri için derya mürekkep olsa ve bir o kadar daha ilave getirsek dahi Rabbimin sözleri bitmeden önce deniz tükenecektir.*"⁸¹² "*Şayet yeryüzündeki ağaçlar kalem, deniz de arkasından yedi deniz katılarak mürekkep olsa yine de Allah'ın sözleri tükenmez. Şüphe yok ki Allah mutlak galip ve hikmet sahibidir.*"⁸¹³ buyurmaktadır. Ayette kastedilen bir tek deniz değildir, denizlerin tamamıdır. 'Yedi deniz daha gelse, tükenmez' demek 'yediden fazla gelse, tükenir' anlamında değildir. Aksine kesinlikle tükenmez demektir. Bütün bu deliller Allah'ın *kelâmının* Cehmiyye'nin iddiası gibi, mahlûk olmadığının göstergesidir.⁸¹⁴

Bir hadiste Allah Resulü müminlere korunmak için "*Allah'ın yarattıklarının şerrinden, Allah'ın kelimelerine sığınırım*" duasını tavsiye etmektedir.⁸¹⁵ Akıl sahibi bir kişi Peygamber'in müminlere, Allah'ın yarattıklarının bazılarının şerrinden, başka bir yarattığı ile korunmayı tavsiye etmeyeceğini bilir. İbn Huzeyme "Hiç akıllı bilgili birisinin, Allah'ın mahlûkatının şerrinden Kabe'ye sığınırım, Safa ve Merve'ye, Arafat'a sığınırım dediğini duydunuz mu?" diyerek Cehmiyye'nin görüşlerini istihzâ bir dille eleştirir.⁸¹⁶

4. Kelâm İle İlgili Diğer Hadisler

1.

(60) حدثنا عبد الله بن سعيد الأشج ، قال : حدثنا وكيع ، عن شريك ، عن هلال بن أبي حميد وهو الوزان ، عن عبد الله بن عكيم الجهني ، عن عبد الله بن مسعود ، قال : ما منكم من أحد إلا سيكلمه ربه ، فيقول ابن آدم : ما غرك بي ، ماذا عملت فيما علمت ؟ ماذا أجبت المرسلين ؟

Abdullah b. Mes'ûd şöyle rivayet etmektedirler:

⁸¹¹ İbn Huzeyme, a.g.e., s.356.

⁸¹² Kehf 18/109.

⁸¹³ Lokman 31/27.

⁸¹⁴ İbn Huzeyme, a.g.e., s.361.

⁸¹⁵ İbn Huzeyme, a.g.e., s.361.

⁸¹⁶ İbn Huzeyme, a.g.e., s.363.

*Sizden birisi yoktur ki Rabbi onunla konuşmasın. O şöyle der: 'ey İnsanoğlu, seni ne ayarttı? Bildiğin şeylerde neyle amel ettin, sana gönderilenlere ne cevap verdin?'*⁸¹⁷

Eserde Abdullah b. Mes'ûd- Abdullah b. Ukeym- Hilâl el-Vezzân- Şerîk- Esed b. Mûsâ- Bahr b. Nasr⁸¹⁸ ve Abdullah b. Mes'ûd- Abdullah b. Ukeym- Hilâl el-Vezzân- Şerîk- Veki'- Abdullah b. Saîd isnadlarıyla Abdullah b. Mes'ûd'dan mevkûf olarak gelen hadisi, muhadram bir kimse olan Abdullah b. Ukeym rivayet etmektedir. Her iki isnadın ortak ravisi olan Şerîk b. Abdullah b. Ebî Şerîk hakkında Cüz'cânî 'hafızası kötü, hadisleri muzdarip', Ebû Zur'a 'çok hata yapar, vehm sahibi' demiştir.⁸¹⁹ İşbilî ve ibn Kattân tedlis yaptığını söylemiştir.⁸²⁰

2.

(61) حدثنا علي بن سلمة اللبقي ، حفظا قال : حدثنا زيد بن الحباب ، قال : حدثنا حسين بن واقد ، عن عبد الله بن بريدة ، عن أبيه ، قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ما منكم من أحد إلا وسى كلمه ربه ليس بينه وبينه حاجب ولا ترجمان

Büreyde b. Husayb şöyle rivayet etmektedir:

*"Sizden bir kimse yoktur ki Rabbi onunla aralarında bir muhafız ve tercüman olmaksızın konuşacak olmasın."*⁸²¹

Hadisin Nebî (a.s.)- Büreyde b. Husayb- Abdullah b. Büreyde- Hüseyin b. Vâkid- Zeyd b. Habbab- Ali b. Seleme şeklindeki isnadında yer alan Zeyd b. Habbâb⁸²² ve hadisi ondan alan Ali b. Seleme⁸²³ 'sadûk' bir ravilerdir.

3.

(62) حدثنا يونس بن عبد الأعلى ، قال : أخبرنا عبد الله بن وهب ، أن مالكا ، حدثه ، عن هشام بن عروة ، عن أبيه ، عن عائشة رضي الله عنها أن الحارث بن هشام ، سأل رسول الله صلى الله عليه وسلم كيف يأتيك الوحي؟ فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: أحيانا يأتيني في مثل صلصلة الجرس، فهو أشده علي فيفصم عني وقد وعيت ما قال،

⁸¹⁷ İbn Huzeyme, a.g.e., s.327.

⁸¹⁸ İbn Huzeyme, a.g.e., s.378.

⁸¹⁹ Mizzî, a.g.e., C.XII, s.471.

⁸²⁰ İbn Hacer, a.g.e., C.I, s.260.

⁸²¹ İbn Huzeyme, a.g.e., s.326.

⁸²² Mizzî, a.g.e., C.X, s.46.

⁸²³ İbn Hacer, Tâkrîbu't-Tehzîb, C.II, s.37.

وأحيانا يتمثل لي الملك رجلا، فيكلمني، فأعني ما يقول قالت عائشة : ولقد رأيته ينزل عليه الوحي في اليوم الشديد البرد، فيفصم عنه، وإن جبينه ليتفصد عرقا

Aişe binti Ebî Bekir şöyle rivayet etmektedir:

Hâris b. Hişâm Allah Resulü'ne 'sana vahiy nasıl geliyor?' diye sorunca Allah Resulü 'Bazen zil sesi gibidir ve bu en şiddetli olanıdır. O hal benden gittiğinde ne dediğini anlamış olurum. Bazen de melek, bir insan kılığında gelir ve benimle konuşur. Ben de söylediğini anlarım' buyurdu. Aişe şöyle söylemektedir: 'Soğuk bir kış gününde ona vahyin geldiğini gördüm. Bu durum ondan gittiğinde alnından ter boşalıyordu.'⁸²⁴

Hadis eserde *Nebi (a.s.)- Aişe- Urve- Hişâm b. Urve- Mâlik- Abdullah b. Vehb- Yûnus b. Abdu'l-a'la* şeklindeki sahîh isnad ile gelmiştir.

4.

(63) حدثنا محمد بن معمر القيسي ، قال : حدثنا روح بن عبادة ، قال : حدثنا حماد بن سلمة ، عن عطاء بن السائب ، عن مرة الهمداني، عن ابن مسعود، عن النبي صلى الله عليه وسلم قال :عجب ربنا تبارك وتعالى من رجلين رجل ثار من وطائه ولحافه من بين حبه وأهله إلى صلاته، فيقول ربنا :انظروا إلى عبدي :ثار من فراشه ووطائه من بين حبه وأهله إلى صلاته، رغبة فيما عندي، وشفقة مما عندي، ورجل غزا في سبيل الله، فانهزموا، فعلم ما عليه من الفرار، وما له في الرجوع، فرجع حتى أهرق دمه رغبة فيما عندي، وشفقة مما عندي، فيقول الله عز وجل للملائكة :انظروا إلى عبدي، رجع رغبة فيما عندي ورهبة مما عندي حتى أهرق دمه

Abdullah b. Mes'ûd'dan gelen bir rivayet şöyledir:

"Allah iki kulunun haline taaccüb eder. Bunlardan biri ailesine olan muhabbetinden, yorganından fırlayıp kalkar, namazına yönelir. Rabbimiz şöyle der: 'kuluma bakın, ailesine olan muhabbetinden ayrılıp, yorganından fırlayıp, bana olan sevgisinden, bana olan rağbetinden dolayı namazına kalktı.' Diğer kulu ise Allah yolunda savaşıyor da bozguna uğrarlar. Harpten kaçarsa üzerine olan vebali bilir de düşmanına dönerek kanı dökülünceye kadar çarpışır. Allah katındaki sevabını umarak ve ondan gelecek azaptan korkarak savaşıyor. Allah bunun üzerine meleklerine 'şu

⁸²⁴ İbn Huzeyme, a.g.e., s.322.

kuluma bakın. Benden umduğu sevap için ve azabımdan korktuğu için kanı akıtılıncaya kadar savaşmak için geri döndü' buyurur."⁸²⁵

Hadisin *Nebî (a.s.)- İbn Mes'ûd- Mürre el-Hemedânî- Atâ b. Sâib- Hammâd b. Seleme- Ravh b. Ubâde- Muhammed b. Ma'mer* isnadında İbn Mes'ûd'dan rivayet eden Mürre b. Şerâhil'dir. Atâ b. Sâib, ihtilata uğradığı için eleştirilen, hafızası kötü,⁸²⁶ sadûk bir ravidir.⁸²⁷ Hammâd b. Seleme'nin ondan rivayetinin ihtilattan önce mi sonra mı olduğu hususunda ihtilaf edilmiştir.⁸²⁸ Muhammed b. Ma'mer sadûk bir ravidir.⁸²⁹

5.

(64) حدثنا أبو هاشم زياد بن أيوب قال : حدثنا إبراهيم يعني ابن المنذر الخزامي ، قال : حدثنا إبراهيم بن المهاجر بن مسمار ، قال : حدثنا عمر بن حفص بن ذكوان ، عن مولى الحرقة ، وهو عبد الرحمن بن يعقوب بن العلاء بن عبد الرحمن، عن أبي هريرة، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : إن الله تبارك وتعالى قرأ طه، ويس قبل أن يخلق آدم بألفي عام، فلما سمعت الملائكة القرآن قالت : طوبى لأمة ينزل هذا عليهم، طوبى لألسن تتكلم بهذا، وطوبى لأجواف تحمل هذا

Ebu Hureyre'den gelen bir rivayet şu şekildedir:

*"Allah Âdem'i yaratmadan bin sene önce 'Tâ-hâ' ve 'Yasin' surelerini okudu. Melekler bunu duyunca 'Bunun indiği ümmete müjdeler olsun, bunu okuyan dillere müjdeler olsun, bu sözleri taşıyan zihinlere müjdeler olsun' dediler."*⁸³⁰

Hadisin *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Abdurrahman b. Ya'kûb- Ömer b. Hafs- İbrâhîm b. Muhâcir- İbrâhîm b. Münzir - Ziyâd b. Eyyûb* şeklindeki isnadında yer alan İbrâhîm b. Muhâcir hakkında Yahya b. Maîn 'zayıf', Nesâî ve Yahya b. Saîd 'hadiste kuvvetli değil'derken, İbn Hibbân da 'çok hata eder' demiştir.⁸³¹ Hadisi aldığı Ömer b. Hafs b. Zekvân, Ahmed b. Hanbel'in kendisi hakkında 'ondan hadis almayı bıraktık ve hadislerini imha ettik' dediği 'zayıf, metrûk' kabul edilen bir ravidir.⁸³²

⁸²⁵ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.807; Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C.II, s.148; Ebû Dâvûd, 'Cihâd' 36; Taberânî, **el-Mu'cem'ul-kebîr**, C.V, s.131.

⁸²⁶ Mizzî, **a.g.e.**, C.XX, s.92.

⁸²⁷ İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, C.II, s.22.

⁸²⁸ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, C.VII, s.206.

⁸²⁹ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXVI, s.486.

⁸³⁰ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.363. Bkz. Taberânî, **el-Mu'cem'ul-kebîr**, C.XI, s.269; Dârimî, "Fadâilu'l-Kur'ân", 20.

⁸³¹ Mizzî, **a.g.e.**, C.II, s.213; İbn Hacer, **a.g.e.**, C.I, s.168.

⁸³² İbn Hacer, **Lisânu'l-mizân**, C.V, s.173.

Münker ve zayıflığı şiddetli bir rivayet olduğu anlaşılan bu hadis hakkında İbn Hibbân ve İbnu'l-Cevzî ise 'mevzû' hükmünü vermektedirler.⁸³³

6.

(65) حدثنا بحر بن نصر بن سابق الخولاني ، قال : حدثنا ابن وهب ، قال : أخبرني عمرو بن الحارث ، عن يزيد بن أبي حبيب ، وأبيه الحارث بن يعقوب ، حدثناه عن يعقوب بن عبد الله بن الأشج ، عن بسر بن سعيد ، عن سعد بن أبي وقاص ، عن خولة بنت حكيم ، أنها سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: لو نزل أحدكم منزلا فليقل: أعوذ بكلمات الله التامات من شر ما خلق، فإنه لا يضره شيء حتى يرحل منه

Havle binti Hakîm Allah Resulü'nden şöyle rivayet ediyor:

*'Sizden biriniz bir yerde konakladığı zaman 'Allah'ın yarattıklarının şerrinden, kelimelerinin tamamına sığınırım' desin. Oradan gidene kadar hiçbir şey ona zarar vermez.'*⁸³⁴

Hadis Nebî (a.s.)- Havle binti Hakîm- Sa'd b. Ebî Vakkâs- Busr b. Saîd- Ya'kub b. Abdullah- Hâris b. Ya'kub- Yezîd b. Ebî Habîb- Amr b. Hâris- İbn Vehb- Bahr b. Nasr şeklindeki sahîh isnad ile gelmektedir.

7.

(66) قال يعقوب بن عبد الله ، عن القعقاع بن حكيم ، عن ذكوان أبي صالح ، عن أبي هريرة رضي الله عنه قال : جاء رجل إلى النبي صلى الله عليه وسلم، فقال : يا رسول الله، ما لقيت من عقرب لدغتي البارحة، فقال له رسول الله صلى الله عليه وسلم : أما أنك لو قلت حين أمسيت: أعوذ بكلمات الله التامات من شر ما خلق لم تضرك

Ebû Hureyre şöyle rivayet etmektedir:

Bir adam Allah Resulü'ne gelerek 'Ya Resulallah! Dün bir akreple karşılaştım. Beni soktu' dedi. Bunun üzerine Allah Resulü 'gecelediğin zaman Allah'ın yarattıklarının şerrinden, kelimelerinin tamamına sığınırım deseydin, sana zarar vermezdi' buyurdu.⁸³⁵

Hadis Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Sâlih- Zekvân- Ka'kaâ b. Hakîm- Yakub b. Abdullah isnadının muallak ve muan'an olduğu görülmektedir.

⁸³³ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, C.I, s.105; İbnu'l-Cevzî, *Kitâbu'l-Mevzûât*, C.I, s.110.

⁸³⁴ İbn Huzeyme, a.g.e., s.361. *Sahîhu İbn Huzeyme*, "Menâsık", 508.

⁸³⁵ İbn Huzeyme, *Kitâbu't-tevhîd*, s.362.

Bu son iki hadiste Allah Resulü müminlere korunmak için “Allah'ın yarattıklarının şerrinden, Allah'ın kelimelerine sığınırım” demelerini tavsiye etmektedir. İbn Huzeyme'ye göre akıl sahibi bir kişi, Hz. Peygamber'in müminlere, Allah'ın yarattıklarının bazılarının şerrinden, başka bir yarattığı ile korunmayı tavsiye etmeyeceğini bilir. İbn Huzeyme “Hiç akıllı bilgili birisinin, Allah'ın mahlûktının şerrinden Kabe'ye sığınırım, Safa ve Merve'ye, Arafat'a sığınırım dediğini duydunuz mu?” diyerek Cehmiye'nin kelâmullah'ı mahluk saymasını istihzai bir dille eleştirir.⁸³⁶

İbn Huzeyme kelâmullahın mahlûk olup olmadığı tartışmalarına girmekte ve Kur'an'ın mahlûk olmadığı görüşünü kabul ve tasdik etmektedir. Cehmiye'nin iddialarını boşa çıkarmak için şöyle seslenir:

Mahlûkatı yaratan söz, size göre eğer mahlûk ise, onu yaratan bir söz daha vardır ki o da size göre mahlûktur, o halde onu yaratan da bir mahlûktur, bu böyle sonsuza kadar amaçsız bir şekilde devam etmez mi? Bu sözün içerisinde yaratılışı inkâr, Allah yaratmadan önce olmayan şeyleri ihdas etmek vardır. Allahu Teâlâ bir ayetinde **“O Allah güneşi, ayı ve yıldızları emrine boyun eğmiş şekilde yaratandır”**⁸³⁷ buyurmaktadır. Buna binaen bir müminin, Allah'ın güneşe aya yaratma kabiliyeti verdiğini düşünmesi mümkün müdür?⁸³⁸

8.

(67) حدثنا محمد بن يحيى ، قال : حدثنا سريح بن النعمان صاحب اللؤلؤ ، عن ابن أبي الزناد ، عن أبي الزناد ، عن عروة بن الزبير ، عن نيار بن مكرم الأسلمي ، صاحب رسول الله صلى الله عليه وسلم قال : لما نزلت : ألم غلبت الروم في أدنى الأرض وهم من بعد غلبهم سيغلبون ، إلى آخر الآيتين ، خرج رسول الله صلى الله عليه وسلم ، فجعل يقرأ : بسم الله الرحمن الرحيم : ألم غلبت الروم في أدنى الأرض وهم من بعد غلبهم سيغلبون في بضع سنين فقال رؤساء مشركي مكة : يا ابن أبي قحافة ، هذا مما أتى به صاحبك قال : لا والله ، ولكنه كلام الله وقوله ، فقالوا : فهذا بيننا وبينك إن ظهرت الروم على فارس في بضع سنين ، فتعال نناحبك ، - يريدون : نراهنك ، وذلك قبل أن ينزل في الرهان ما نزل - قال : فراهنوا أبا بكر ، ووضعوا رهائنهم على يدي فلان ، قال : ثم بكروا ، فقالوا : يا أبا بكر : البضع ما بين الثلاث إلى التسع ، فاقطع بيننا وبينك شيئاً ننتهي إليه ،
Niyâr b. Mükrem anlatıyor:

“Rumlar, yakın bir yerde yenilgiye uğratıldılar. Onlar yenilgilerinden sonra galip geleceklerdir...”⁸³⁹ ayeti nazil olduğunda Allah resulü ayeti okuyarak

⁸³⁶ İbn Huzeyme, a.g.e., s.363.

⁸³⁷ A'râf, 7/54.

⁸³⁸ İbn Huzeyme, a.g.e., s.355-356.

⁸³⁹ Rûm 30/2-3.

elini kaldırdı ve ‘Ey Ca’fer İsa hakkında ne diyor’ dedi. Ca’fer ‘O Allah’ın ruhu ve kelimadır’ dedi...⁸⁴²

Hadisin Ca’fer b. Ebî Tâlib- Umeyr b. İshâk- İbn Avn- İbn Ebî Adiy- Ya’kub b. İbrâhîm isnadında yer alan Umeyr b. İshâk tanınmayan bir ravidir. Kendisinden sadece Abdullah b. Avn’ın rivayeti bulunmaktadır. Hadislerinin delil olup olmayacağı konusu ihtilaflıdır. Ca’fer’den rivayeti bilinmemekte, yeğeni Hasan b. Ali’den hadis rivayet ettiği belirtilmektedir.⁸⁴³

İbn Huzeyme, Müslümanların Habeşistan’a hicretiyle birlikte Ca’fer b. Ebî Tâlib ile Habeş kralı Necâşî arasında geçen konuşmanın yer aldığı bu rivayette Ca’fer b. Ebî Tâlib ‘İsa Allah’ın ruhu ve kelimadır’ şeklindeki sözlerini Allah’ın kelâm sıfatına delil getirmektedir. Metinde ravi, Necâşî’nin ‘نخر’ /sesini çıkar’ sözünü ‘أي تكلم’ /yani konuş’ şeklinde açıklamaktadır.

İbn Huzeyme “*De ki Rabbimin sözleri için derya mürekkep olsa ve bir o kadar daha ilave getirsek dahi Rabbimin sözleri bitmeden önce deniz tükenecektir.*”⁸⁴⁴ “*Şayet yeryüzündeki ağaçlar kalem deniz de arkasından yedi deniz katılarak mürekkep olsa yine Allah’ın sözleri tükenmez. Şüphe yok ki Allah mutlak galip ve hikmet sahibidir.*”⁸⁴⁵ ayetlerinde söz edilen denizin tek bir deniz olmadığını, denizlerin tamamının kastedildiğini, ‘yedi deniz daha gelse tükenmez’ demenin ‘yediden fazla gelse tükenir’ demek olmadığını söyler. Burada ‘kesinlikle tükenmez’ denilmek istenmiştir. Bütün bu deliller Allah’ın kelâmının mahlûk olmadığını göstergesidir.⁸⁴⁶

Müellifin *kelâm* bahsinde delil getirdiği hadislerin sıhhat değerlendirmesi şu şekildedir:

Hadis	İsnad sayısı	Makbûl		Merdûd	
		Ravileri Sika	Ravileri Sadûk	Ravileri Mecnûh	Munkatı’
“Allah vahy ile konuştuğu zaman...”	13	9	1	2	1

⁸⁴² İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.306.

⁸⁴³ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXII, s.369.

⁸⁴⁴ Kehf 18/109.

⁸⁴⁵ Lokman 31/27.

⁸⁴⁶ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.361.

“Rabbınız sizden her birinizle konuşacaktır...”	16	7	-	9	-
“Allah mümin kulunu gölgesi altına alır...”	7	6	1	-	-
Diğer rivayetler- 1- Abdullah b. Mes’ûd	2	-	-	2	-
Diğer rivayetler- 2- Büreyde b. Husayb	1	-	1	-	-
Diğer rivayetler- 3- Aişe binti Ebî Bekir	1	1	-	-	-
Diğer rivayetler- 4- Abdullah b. Mes’ûd	1	-	-	1	-
Diğer rivayetler- 5- Ebû Hureyre	1	-	-	1	-
Diğer rivayetler- 6- Havle binti Hakîm	1	1	-	-	-
Diğer rivayetler- 7- Ebû Hureyre	1	-	-	-	1
Diğer rivayetler-8- Niyâr b. Mükrem	1	-	-	1	-
Diğer rivayetler- 8- Ca’fer b. Ebî Tâlib	1	-	-	1	-
TOPLAM	46	24	3	17	2
		27		19	

İbn Huzeyme *kelâm* sıfatını 46 isnad ile ispata çalışmaktadır. Bu isnadlardan 24’ü sahihtir. 3 isnadda ‘sadûk’ ravi yer almaktadır. 17 isnadda mecrûh raviler yer alırken, 2 isnadda ise inkıtâ tespit edilmiştir. İsnadların 27’sinin makbûl, 19’unun merdûd olduğu görülmektedir.

İ. Dıhk

Dıhk (ضحك) sözlükte gülmek, tebessüm etmek, mutluluktan dişlerin görünür hale gelmesi, taaccüb etmek, eğlenmek, istihza etmek anlamlarına gelmektedir. Ayetlerde yer almamakta olup yalnızca hadislerde geçen *dıhk* vasfı, Allahu Teâlâ’nın kulununun fiilinden razı olması ve ona muhabbet duyması manalarına tevîl edilmiştir. Bu kelimenin Allah için mecaz manada olduğunu, nitekim onun halinde değişikliğin caiz olmadığını söyleyenler de vardır.⁸⁴⁷

İbn Huzeyme *dıhk* sıfatının niteliği üzerine hiçbir açıklama yapmaz. Nitekim bu vasf hakkında Cenâb-ı Hakk Kur’ân-ı Kerîm’inde hiçbir ayete yer vermemiş, nasıllığını belitmeksizin bu vasfını kendisine ayırmış ve bize açıklamamıştır. O’nun gülmesi elbette kulların gülmesine benzemez.

⁸⁴⁷ Zeynüddin Mer’î b. Yusuf b. Ebi Bekr Kermi Makdisi Hanbelî, **Ekavilü's-sikât fî te'vili'l-esmâ ve's-sifât ve'l-âyâtî'l-muhkemât ve'l-müteşâbihât** Beyrût, Müessesetü'r-Risâle, 1985, s.72.

İbn Huzeyme *dıhk* vasfının hadislerde yer alan bir sıfat olması sebebiyle onu tasdik etmekle yükümlü olduğunu, Peygamberin söylediğini söyleyip, kalbiyle tasdik ettiğini, açıklanmayan şeylerle uğraşmadığını söylemektedir.⁸⁴⁸

Cenâb-ı Hakk'ın *dıhk* vasfı ayetlerde yer almaması sebebiyle İbn Huzeyme bu sıfatın varlığını hadislerden getirdiği deliller ile ispat etmeye çalışır.

1. “Rabb-i Teâlâ’nın gülüşüne güldüm...” hadisi

(69) حدثنا الحسن بن محمد الزعفراني ، والحسين بن عيسى البسطامي ، قال :
حدثنا يزيد بن هارون ، قال : حدثنا حماد بن سلمة عن ثابت البناني ، عن أنس بن مالك ،
عن عبد الله بن مسعود ، عن النبي صلى الله عليه وسلم ، قال : إن آخر من يدخل الجنة
لرجل يمشي على الصراط ، فينكب مرة ، ويمشي مرة فذكر الحديث بطوله ، وقال في آخر
الخبر : فيقول ربنا تبارك وتعالى : ما يصرن منك ، أي عدي ، أيرضيك أن أعطيك من الجنة
مثل الدنيا ومثلها معها ؟ قال : فيقول : أتتهزأ بي ، أي ربي وأنت رب العزة قال : ضحك عبد
الله حتى بدت نواجذه ، ثم قال : ألا تسألوني لم ضحكتم ؟ قالوا : لم ضحكتم ؟ قال :
لضحك رسول الله صلى الله عليه وسلم ، ثم قال لنا رسول الله صلى الله عليه وسلم : ألا
تسألوني لم ضحكتم ؟ قالوا : لم ضحكتم يا رسول الله ؟ قال : لضحك الرب تبارك وتعالى ،
حين قال : أتتهزأ بي وأنت رب العزة

Enes b. Mâlik şöyle rivayet etmektedir:

Abdullah b. Mes'ûd, Allah Resulü'nün şöyle söylediğini aktardı: “*Cennete en son giren kişi sırat üzerinde yürüyen bir adamdır. Bir düşer, bir ayağa kalkar. Rabbimiz şöyle seslenir: ‘Ey kulum senin isteklerini acaba ne keser? Sana cennetten dünya misline ve bir o kadar daha versem razı olur musun?’ Bunun üzerine o kul ‘ey Rabbim, sen izzet sahibi Rabb iken benimle alay mı ediyorsun’ der. Ardından İbn Mes'ûd tebessüm etti ve ‘neden güldüğümü sormayacak mısınız’ dedi. Bunun üzerine yanındakiler ‘neden güldün’ diye sordu. ‘Resulullah güldü ve bize ‘neden güldüğümü sormayacak mısınız’ buyurdu. Biz de ‘neden güldün ey Allah'ın Resulü’ dedik. O da ‘kul böyle söylediğinde Cenâb-ı Hakk gülmüştür’ (ondan dolayı güldüm)’ buyurdu’ dedi.*⁸⁴⁹

⁸⁴⁸ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.483.

⁸⁴⁹ Bu isnad eserde iki yerde geçmektedir. Bkz. İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.484 ve 681; Müslim, “İmân”, 187, Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C.II, s.42.

Hadisin *Nebî (a.s.)- Abdullah b. Mes'ûd- Enes b. Mâlik- Sâbit el-Bünânî- Hammâd b. Seleme- Yezîd b. Hârûn- Za'ferânî ve Hüseyin b. Îsâ* isnadında yer alan Hüseyin b. Îsâ sadûk bir ravidir.⁸⁵⁰

İbn Huzeyme bu isnadı eserde bir başka yerde daha zikretmekte ve farklı bir metin ile yer vermektedir. Müellifin Allah'ın ateşteki bazı kullarını affedeceğinin delili olarak kabul ettiği hadisler arasında zikrettiği metin şöyledir:

*Cennete girecek olan son kişi sıratın üzerinde yürürken bazen sallanır, bazen yüz üstü düşer, bazen de ateş onu kavurur. Nihayet sıratı geçince ateşe dönüp 'beni senden kurtaran Allah ne yücedir. Muhakkak ki Allah ne benden önce ne de benden sonra kimseye ihsan etmediği bir şeyi bana verdi' der. Ardından ona bir ağaç gösterilir. O ağaca bakarak 'Ey Rabbim! Beni bu ağaca yaklaştır, gölgesinde gölgeleneyim, suyundan içeyim' der. Ardından 'Rabbim beni cennete koy' deyince Cenâb-ı Hakk 'senin isteklerini ne bitirir? Sana cennette dünya ve onun misli kadarını versem razı olur musun' buyurur.*⁸⁵¹

2. “Allah iki kişiye güldü...” hadisi

(70) حدثنا محمد بن إسماعيل بن سمرة الأحمسي ، قال : حدثنا وكيع ، عن سفيان ، عن أبي الزناد ، عن الأعرج ، عن أبي هريرة ، رضي الله عنه ، عن النبي ، صلى الله عليه وسلم ، قال : إن الله عز وجل يضحك إلى رجلين قتل أحدهما الآخر ، كلاهما داخل الجنة ، يقاتل هذا في سبيل الله ، فيستشهد ، ثم يتوب الله على قاتله ، فيسلم ، فيقاتل في سبيل الله فيستشهد

Allah Resulü şöyle buyurmaktadır:

*“Allah iki kişiye güldü. Onlar birbirleriyle savaştılar ve her ikisi de cennete girdiler. Birisi Allah yolunda savaştı ve şehit oldu. Sonra Allah onun katilinin tövbesini kabul etti ve o da Allah yolunda savaştı ve şehit oldu.”*⁸⁵²

a. Hadisin İsnadları

1. Enes b. Mâlik- Zübeyr b. Adiy- Bîşr b. Huseyn- Yahya b. Ebî Bekîr- Îsâ b. Ebî Harb
2. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Hemnâm- Ma'mer- Abdurrezzâk- Abdurrahman b. Bîşr

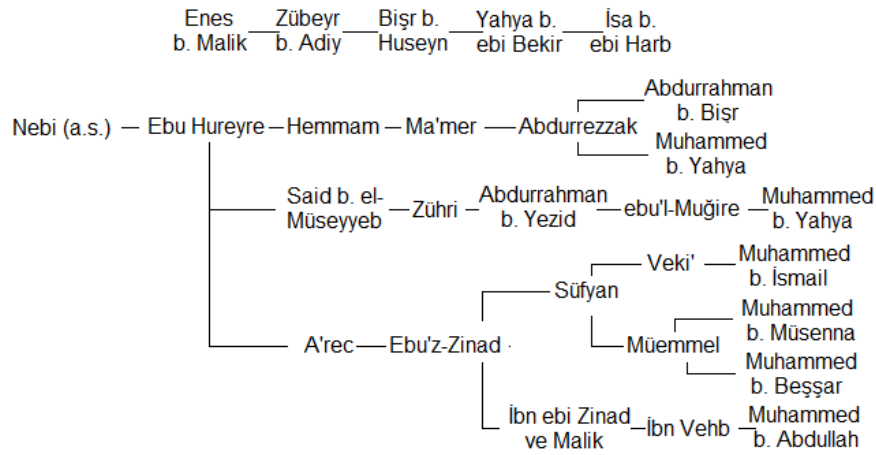
⁸⁵⁰ Mizzî, **a.g.e.**, C.VI, s.462.

⁸⁵¹ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.681. Müslim, “İmân”, 187; Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C.II, s.81; Taberânî, **a.g.e.**, C.V, s.6.

⁸⁵² İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.487. Ayrıca Bkz. Müslim, “İmare”, 128; Ahmed b. Hanbel **a.g.e.**, C.III, s.199.

3. *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Hemmâm- Ma'mer- Abdurrezzâk- Muhammed b. Yahya*
4. *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Saîd b. el-Müseyyeb- Zührî- Abdurrahman b. Yezîd- Ebû'l-Muğîre- Muhammed b. Yahya*
5. *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- A'rec- Ebû'z-Zinâd- Süfyân- Veki'- Muhammed b. İsmâîl*
6. *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- A'rec- Ebû'z-Zinâd- Süfyân- Müemmel- Ebû Mûsâ (ç) Müemmel- Bundâr*
7. *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- A'rec- Ebû'z-Zinâd- Mâlik ve İbn Ebû'z-Zinâd- İbn Vehb- Muhammed b. Abdullah*

b. İsnad Şeması

c. İsnad Değerlendirmesi

Hadis Ebû Hureyre'den merfû ve Enes b. Mâlik'den mevkûf olarak gelmektedir.

Enes tarikinde yer alan Bişr b. Huseyn hakkında 'metrûktur, mahfuz değil' denilmiş, Zübeyr b. Adiy'den uydurma rivayetlerinin olduğu söylenmiş bir ravidir.⁸⁵³

Ebû Hureyre tarikinde Saîd b. El-Müseyyeb isnadında yer alan Abdurrahman b. Yezîd münker rivayetleri bulunan, zayıf bir ravidir.⁸⁵⁴

A'rec tarikinde Süfyân'ın ravisi Müemmel b. İsmâîl hakkında Buhârî 'hadisi münker' demiştir. Çok hata yapan bir ravidir.⁸⁵⁵ Ebu Mûsâ Muhammed b.

⁸⁵³ İbn Hacer, *Lisânu'l-mizân*, C.II, s.36; İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, C.I, s.217.

⁸⁵⁴ Mizzî, *a.g.e.*, C.XVII, s.483.

⁸⁵⁵ Mizzî, *a.g.e.*, C.XXIX, s.178.

Müsennâ'nın hadisi Müemmel'den (عن) lafzı ile rivayet ettiği görülmektedir.⁸⁵⁶ Bu durumda isnad munkatı' olmaktadır.

Ebû'z-Zinâd'ın ravisi Abdurrahman b. ebî'z-Zinâd hakkında Ahmed b. Hanbel 'hadisi muzdarip' Yahya b. Maîn 'zayıf, hadisiyle ihticâc olunmaz' Nesâî 'hadisiyle ihticâc olunmaz' Sâcî 'onda zayıflık vardır' demiştir.⁸⁵⁷

Ravilerinin cerhi sebebiyle kimi isnadların zayıf olduğu görülmektedir.

d. Metin Değerlendirmesi

Hadiste Cenâb-ı Hakk'ın onların hallerinden hoşnut ve razı olduğu için güldüğü, Enes b. Mâlik'in rivayetinde yer alan bir lafız ile anlaşılmaktadır. Senedi çok zayıf olan Enes rivayetinde açıkça "*hoşnut oldu veya güldü*" ifadesi yer almaktadır.⁸⁵⁸

3. "Gülerek tecelli eder..." hadisi

(71) وروی حماد بن سلمة ، قال : حدثنا علي بن زيد ، عن عمارة القرشي ، عن أبي بردة بن أبي موسى ، عن أبيه ، قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : يتجلى لنا ربنا عز وجل ، يوم القيامة ضاحكا حدثناه محمد بن يحيى ، قال : حدثنا سليمان بن حرب ، عن حماد بن سلمة

Ebû Mûsâ el-Eşârî, Allah Resulü'nden şöyle rivayet etmektedir:

"Rabbimiz kıyamet günü gülerek bize tecelli eder."⁸⁵⁹

Hadis eserde *Nebî (a.s.)- Ebû Mûsâ- Ebû Burde- İmâre el-Kureşî- Ali b. Zeyd- Hammâd b. Seleme - Süleymân b. Harb- Muhammed b. Yahya ve Nebî (a.s.)- Ebû Mûsâ- Ebû Burde- İmâre el-Kureşî- Ali b. Zeyd- Hammâd b. Seleme - Affân - Muhammed* isnadlarıyla gelmektedir. Her iki isnadın ortak ravisi olan Ali b. Zeyd hakkında Ahmed b. Hanbel 'bir şey değil, hadisi zayıf', Muhammed b. Sa'd 'zayıf, delil alınmaz', Yahya b. Maîn 'bir şey değil, zayıf', iclî 'hadisi yazılır, kuvvetli değil', Cüzcânî 'hadisi vâhi, zayıf' Nesâî 'zayıf'

⁸⁵⁶ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.488.

⁸⁵⁷ Mizzî, **a.g.e.**, C.XVII, s.98-99.

⁸⁵⁸ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.491. İbn Kuteybe Cenâb-ı Hakk'ın gülmesinin 'kendi nezdinde tuhaf bulunduğu için güldü' şeklinde anlaşılmasına itiraz ederek, insanlar nezdinde tuhaf olan bir eylem karşısında güldüğü şeklinde tevil etmektedir. İbn Kuteybe, **Te'vilu muhtelifi'l-hadîs**, s.139.

⁸⁵⁹ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.493.

demoştir. İbn Huzeyme'nin de 'hafızası zayıf olduğu için onunla amel etmem' dediğı rivayet edilmektedir. Şiî olduğu belirtilen bir ravidir.⁸⁶⁰ İmâre el-Kureşî yalnızca bu rivayet ile tanınan, çok zayıf olduğu söylenen bir ravidir. Kendisinden yalnızca Ali b. Zeyd rivayette bulunmuştur.⁸⁶¹ İbn Huzeyme'nin metni bu sebeple senede tekaddüm ettiğı anlaşılmaktadır. Her iki isnad da mecrûh ravileri sebebiyle zayıftır.

4. Dıhk İle İlgili Diğer Hadisler

1.

(72) حدثنا إبراهيم بن محمد الحلبي ، قال : حدثنا عبد الله بن داود أبو عبد الرحمن ، عن إسماعيل بن عبد الملك ، عن علي بن ربيعة، قال : أردفني علي رضوان الله عليه خلفه ثم خرج إلى ظهر الكوفة، ثم رفع رأسه إلى السماء، فقال : لا إله إلا أنت سبحانك إني كنت من الظالمين، فاغفر لي، قال ثم التفت إلي فضحك، فقال : ألا تسألني مم ضحكت ؟ قال : قلت مم ضحكت يا أمير المؤمنين ؟ قال : أردفني رسول الله صلى الله عليه وسلم خلفه، ثم خرج بي إلى حرة المدينة ثم رفع رأسه إلى السماء فقال : لا إله إلا أنت سبحانك إني كنت من الظالمين فاغفر لي ، ثم التفت إلي فضحك، فقال : ألا تسألني مم ضحكت ؟ قال : قلت مم ضحكت يا رسول الله ؟ قال : فضحكت من ضحك ربي، وتعجبه من عبده أنه يعلم أنه لا يغفر الذنوب غيره

Ali b. Rebîa, Ali b. Ebî Tâlib'den rivayet ediyor:

Ali beni arkasına aldı ve Kufe'nin tepesine çıkardı. Ardından başını göğ'e kaldırdı ve 'Senden başka ilah yoktur. Seni tesbih ederim. Muhakkak ki ben zulmedenlerden oldum, beni bağışla' dedi. Sonra bana döndü ve güldü. 'Niye güldüğümü sormayacak mısın' dedi. Ben 'Neden güldünüz ey müminlerin emiri?' dedim. 'Allah Resulü beni arkasına aldı ve benimle şehrin taşlık arazilerine çıktı. Ardından başını göğ'e kaldırdı ve 'Senden başka ilah yoktur. Seni tesbih ederim. Muhakkak ki ben zulmedenlerden oldum, beni bağışla' dedi. Sonra bana döndü ve güldü. 'Niye güldüğümü sormayacak mısın' dedi. Ben de 'Neden güldünüz ey Allah'ın Resulü?' dedim. 'Rabbimin, Allah'tan başkasının günahları affedemeyeceğini bilen kuluna taaccübüne ve gülüşüne güldüm' buyurdu' dedi.⁸⁶²

⁸⁶⁰ Mizzî, a.g.e., C.XX, s.438-439.

⁸⁶¹ Zehebî, Mizânu'l-i'tidâl, C.V, s.215.

⁸⁶² İbn Huzeyme, a.g.e., s.494. İbn Mâce rivayetlerinde Resulullah'ın azı dişleri gözükeneye kadar güldüğü belirtilmekte, Cenâb-ı Hakk'ın güldüğünden bahsedilmemektedir. İbn Mâce, "Zühd", 39.

Hadisin *Nebî (a.s.)- Ali b. Ebî Tâlib- Ali b. Rebîa- İsmâîl b. Abdulmelik- Abdullah b. Dâvûd ve Ebû Âsım- İbrâhîm b. Muhammed* şeklindeki isnadında yer alan İsmâîl b. Abdulmelik hakkında Nesâî, Yahya b. Maîn ve Ebû Hâtım ‘kuvvetli değil’ derken,⁸⁶³ Ebû dâvûd ‘zayıf’ demiştir.⁸⁶⁴ İbn Huzeyme’nin hocası İbrâhîm b. Muhammed hakkında ‘sadûk, hata eder’ denilmiştir.⁸⁶⁵ İsnadın ravileri sebebiyle zayıf olduğu görülmektedir.

2.

(73) وروى عبيد الله بن عبد المجيد ، قال : حدثنا فرقد بن الحجاج ، قال سمعت عقبة ، وهو ابن أبي الحسناء ، قال : سمعت أبا هريرة ، يقول : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : إذا جمع الله الأولى والآخرى، يوم القيامة، جاء الرب تبارك وتعالى إلى المؤمنين، فوقف عليهم والمؤمنون على كوم ، ف قالوا : لعقبة ما الكوم ؟ قال : المكان المرتفع، فيقول : هل تعرفون ربكم ؟ فيقولون : إن عرفنا نفسه عرفناه، ثم يقول لهم الثانية، فيضحك في وجوههم فيخرون له سجدا حدثناه عمرو بن علي ، قال : حدثنا عبيد الله بن عبد المجيد

İbn Ebî'l-Hesna, Ebû Hureyre'den Allah Resulü'nün şöyle söylediğini aktarmaktadır:

“Allah ilkleri ve sonuncuları kıyamet günü bir araya getirdiğinde Rabbi Teâlâ müminlerin yanına gelir ve önlerinde durur. Müminler bir yığın üzerindedirler.” İbn Ebî'l- Hesna'ya ‘yığın nedir’ diye sorduklarında ‘yüksek bir mekândır’ diye cevap verdi. “Cenâb-ı Hakk sonra şöyle buyurur: ‘Siz Rabbinizi tanıyor musunuz?’ müminler de ‘eğer o kendini bize tanıtırsa, tanırız’ dediler. Sonra Cenâb-ı Hakk ikinciye aynı şeyi söyler ve yüzlerine güler. Bunun üzerine müminler secdeye kapanırlar”⁸⁶⁶

Hadisin *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ukbe b. Ebî'l-Hesna- Fergad b. Haccâc- Ubeydullah b. Abdumecid- Amr b. Ali* isnadında yer alan Ukbe b. Ebî'l-Hesna ve Fergad b. Haccâc meçhul ravilerdir.⁸⁶⁷ Fergad hata eden bir ravidir.⁸⁶⁸ Ubeydullah b. Abdumecid

⁸⁶³ Mizzî, a.g.e., C.III, s.142.

⁸⁶⁴ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, C.I, s.317.

⁸⁶⁵ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, C.I, s.42.

⁸⁶⁶ İbn Huzeyme, a.g.e., s.492.

⁸⁶⁷ İbn Hacer, *Lisânu'l-mizân*, C.V, s.453.

⁸⁶⁸ İbn Hibbân, *Sikât*, C.VII, s.322.

sadûk bir ravidir.⁸⁶⁹ İsnad ravilerinin cerhi ve meçhuliyeti sebebiyle zayıftır. Metnin senede tekaddüm ettirildiği görülmektedir.

3.

(74) وروی إسماعيل بن أبي خالد ، عن إسحاق بن راشد ، عن امرأة ، من الأنصار يقال لها ، أسماء بنت يزيد بن السكن ، قالت : لما مات سعد بن معاذ ، صاحبت أمه ، فقال لها رسول الله صلى الله عليه وسلم ألا يرقأ دمعك ، ويذهب حزنك ، لأن ابنك أول من ضحك الله إليه ، واهتز منه العرش حدثناه محمد بن بشار ، ويحيى بن حكيم قال بNDAR : حدثنا يزيد ، قال : أخبرنا إسماعيل بن أبي خالد ، وقال يحيى : حدثنا يزيد بن هارون ، قال إسماعيل بن أبي خالد

Esma binti Yezîd anlatıyor:

Sa'd b. Muâz vefat ettiğinde annesi bağırıp haykırınca, Allah Resulü ona “Gözünün yaşı duracak, hüznün geçecek, çünkü senin oğlun Allah'ın kendisine güldüğü ve arşın kendisi için titrediği ilk kimsedir” buyurdu.⁸⁷⁰

Hadisin *Nebî (a.s.)- Esma bint. Yezîd- İshâk b. Râşid- İsmâîl b. Ebî Hâlid- Yezîd- Muhammed b. Beşşar ve Yahya b. Hakîm* isnadında yer alan İshâk b. Raşid meçhûl bir ravidir. İsmâîl b. Ebî Hâlid kendisinden rivayette tek kalmıştır.⁸⁷¹

4.

(75) حدثنا يونس بن عبد الأعلى ، قال : حدثنا ابن وهب ، قال : حدثني ابن لهيعة ، وعبد الرحمن بن شريح ، ويحيى بن أيوب ، عن عبيد الله بن المغيرة الس بائي ، عن أبي فراس ، عن عبد الله بن عمرو ، قال : يضحك الله إلى صاحب البحر ، ثلاث مرات ، حين يركبه ويتخلى من أهله وماله وحين يميم وحين يرى إلى إما شاكرا وإما كفورا

Abdullah b. Amr şöyle söylemektedir:

“Allah denize gidene üç kez güler. İlki malını ve ailesini bırakıp gemiye bindiğinde, diğeri gemi sallandığında, son olarak ise şükreden bir kimse mi yoksa küfür üzere birisi mi olduğunu gördüğünde...”⁸⁷²

⁸⁶⁹ İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, C.I, s.536.

⁸⁷⁰ Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C.V, s.55, İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, C.VIII, s.349; Buhârî, “Menâkıbul'-Ensar”, 11, Müslim, “fadailü's-sahabe”, 123; İbn Mâce “Mukaddime”, 11; Taberânî, **a.g.e.**, C.I, s.154.

⁸⁷¹ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, C.I, s.231.

⁸⁷² İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.497.

Hadisin *Abdullah b. Amr- Ebû Firas- Ubeydullah b. Muğîre- Abdullah b. Lehîa, Abdurrahman b. Şureyh, Yahya b. Eyyûb- İbn Vehb- Yûnus b. Abdulala* isnadında yer alan Ebû Firas Yezîd b. Rabah, Abdullah b. Amr'ın kölesidir. İsnadda yer alan Yahya b. Eyyûb hakkında Nesâî 'kuvvetli değil'⁸⁷³, İbn Sa'd 'hadisi münker', Dârekutnî 'bazı hadislerinde ızdırab vardır', İsmâîlî 'ihticac edilmez', Sâcî 'vehm eden sadûk' Ahmed b. Hanbel 'çok hata eder' demişlerdir.⁸⁷⁴ Abdullah b. Lehîa hakkında tadil lafızları bulunmakla birlikte pek çok münker rivayeti bulunan, âlimlerin rivayetlerini yalnızca zühd ve melahim konularında yazdıkları, usul konularında hadislerini kabul etmedikleri zayıf bir ravidir.⁸⁷⁵ İsnadlardan yalnızca Abdurrahman b. Şureyh tarihinin sahîh olduğu anlaşılmaktadır.

5.

(76) حدثنا موسى بن خاقان بغدادى ، قال : حدثنا سلم بن سالم البلخى ، عن خارجة بن مصعب ، عن زيد بن أسلم ، عن عطاء بن يسار ، عن عائشة ، رضي الله عنها قالت : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم إن الله عز وجل ليضحك من إياسة العباد وقنوطهم ، وقربه منهم ، قلت : يا رسول الله بأبي أنت وأمي ، أو يضحك ربنا ؟ قال : أي ، والذي نفسي بيده ، إنه ليضحك ، قال : فقلت إذا لا يعد منا منه خيرا إذا ضحك

Aişe binti Ebî Bekir şöyle rivayet etmektedir:

Allah Resulü 'Cenâb-ı Hakk kullarının, sıkıntılarından kurtulmaları çok yakın olmakla birlikte ümitsizliğe kapılmalarına ve yeise düşmelerine güldü' buyurdu. Ben 'anam babam sana feda olsun ey Allah'ın Resulü, Rabbimiz güler mi' dedim. 'Nefsim elinde olana yemin olsun ki o güler' buyurunca ben 'O halde gülen bir Yaratan'dan bize hayırdan başka bir şey gelmez' dedim.⁸⁷⁶

Hadisin *Nebî (a.s.)- Aişe- Atâ b. Yesâr- Zeyd b. Eslem- Hârice b. Mus'ab- Selm b. Sâlim- Mûsâ b. Hâkân* isnadında yer alan Hârice b. Mus'ab, hakkında 'hiçbir şey, zayıf,

⁸⁷³ Mizzî, a.g.e., C.XXXI, s.236.

⁸⁷⁴ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, C.XI, s.187.

⁸⁷⁵ Bkz. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, C.VIII, s.14.

⁸⁷⁶ İbn Huzeyme, a.g.e., s.492; Hadis Ebû Rezîn'den de gelmektedir. Bkz. İbn Mâce, "Mukaddime", 13.

yalancı’ denilmiş metrûk bir ravidir.⁸⁷⁷ Hadisi ondan alan Selm b. Sâlim hadisi yazılmayan zayıf bir ravidir.⁸⁷⁸ İsnadın zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

Müellifin *dıhk* bahsinde delil getirdiği hadislerin sıhhat değerlendirmesi şu şekildedir:

Hadis	İsnad sayısı	Makbûl		Merdûd	
		Ravileri Sika	Ravileri Sadûk	Ravileri Mecerûh	Munkatı’
“Rabb-i Teâlâ’nın gülüşüne güldüm...”	2	1	1	-	-
“Allah iki kişiye güldü...”	9	4	-	5	-
“Gülerek tecelli eder...”	2	-	-	2	-
Diğer Hadisler- 1- Ali b. Ebî Tâlib	1	-	-	1	-
Diğer Hadisler- 2- Ebû Hureyre	1	-	-	1	-
Diğer Hadisler- 3- Esmâ binti Yezîd	1	-	-	1	-
Diğer Hadisler- 4- Abdullah b. Amr	3	1	-	2	-
Diğer Hadisler- 5- Aîşe binti Ebî Bekir	1	-	-	1	-
TOPLAM	20	6	1	13	-
		7		13	

İbn Huzeyme *dıhk* sıfatını ispat etmek için eserde 20 isnada yer verir. Bu isnadlardan 6’sı sahihtir. 1 isnadda ‘sadûk’ ravi yer almaktadır. 13 isnadın ravileri mecerûhtur. Bu durumda 7 isnadın makbûl, 13 isnadın merdûd olduğu görülmektedir.

İbn Huzeyme’nin Allah’ın sıfatlarını ispat etmek için delil getirdiği hadislerin toplam 286 isnad ile eserde yer aldığı, bu isnadlardan 112 isnadın sika ravilerden geldiği, 35 isnadda sadûk ravinin yer aldığı, 130 isnadda meceruh ravinin bulunduğu ve 9 isnadın inkıtaya uğradığı tespit edilmiştir. Budurumda isnadların 147’sinin makbûl; 139’unun merdûd olduğu anlaşılmıştır.

İbn Huzeyme’ye göre kişinin sıfatları ispat etmesi imanının bir gereğidir, zira Her mümine düşen, Rabbinin kendisi için ispat ettiği şeyi, O’nun için ispat etmektir. Mümin olmayan ise O’nun kendisi için ispat ettiğini nefyeden kişidir.⁸⁷⁹

Müellifin Allah’ın haberi ve fiili sıfatlarını tespit etmede izlediği adımlar, onun Müşebbihe olmakla itham edilmesine sebebiyet vermiştir. İbn Huzeyme bu

⁸⁷⁷ Mizzî, a.g.e., C.VIII, s.19.

⁸⁷⁸ İbn Hacer, *Lîsânu’l-Mizân*, C.IV, s.107.

⁸⁷⁹ İbn Huzeyme, a.g.e., s. 106.

iddiayı şiddetle reddetmekte dahası bu ithamın ehl-i sünnet mensubu bir kimseye yapılmasının anlamsızlığını ve yanlışlığını gösterme gayreti içerisinde girmektedir.

İbn Huzeyme, Allah'ın kendisi için ispat ettiği sıfatlarının var olduklarını kabul etmeleri sebebiyle ehl-i Sünnet'in müşebbihe olarak nitelendirilmeleri konusunun üzerinde incelikte durmakta, bu nitelendirmeyi kabul etmeyerek, Allah'ın kendisinde ispat ettiği sıfatlarla kullarını da nitelendirdiği ayetleri eserinde titizlikle sıralamaktadır. Böylelikle sıfatullah'ı ispat etmenin, Yaratıcı'yı mahlûkata benzetmek olmadığını, nitekim Cenâb-ı Hakk'ın bizzat kendisinin bu sıfatları hem kendi zatına hem de yarattıklarına atfettiğini ispat ederek, Ehl-i Sünnet'in de yapmış olduğu şeyin bu olduğunu Cemiyeye'ye göstermek istemektedir.

Allah kendisi için *“O, iştir ve görür”*⁸⁸⁰ demektedir. İnsan için de şöyle söylemektedir: *“Onu (insanı) iştir ve görür kıldık”*⁸⁸¹

Cenâb-ı Hakk hem kendine hem de âdemoğluna *ayn* nispet etmiştir: *“Gözlerinin yaşla dolup taşıdığını görürsün”*⁸⁸² *“De ki: “Çalışın, yapın. Yaptıklarınızı Allah da, Resulü de, mü'minler de göreceklerdir”*⁸⁸³ Mûsâ ve Hârûn'a da şöyle seslenmiştir: *“Sizinde birlikteyim; iştiriyorum ve görüyorum.”*⁸⁸⁴ Bir başka ayette ise *“Gökyüzünde Allah'ın emrine boyun eğerek uçan kuşları görmüyorlar mı”*⁸⁸⁵ buyurmaktadır.

Allah kendisinin iki *yed'i* olduğunu söylemektedir. İnsanoğlunun da iki eli olduğunu söyler: *“Bu, dünyada iken kendi ellerinizle (elinizle) yapmış olduğunuzun karşılığıdır”*⁸⁸⁶ *“Sana bey'at edenler gerçekte Allah'a bey'at etmektedirler. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir.”*⁸⁸⁷ Şeytana ise şöyle hitap etmektedir: *“Ellerimle yarattığıma secde etmekten seni ne alıyordu?”*⁸⁸⁸ Yine şöyle buyurur: *“Hayır, O'nun iki eli de açıktır, nasıl dilerse sarf eder.”*⁸⁸⁹ *“Hâlbuki kıyamet günü, tüm yer O'nun avucu içindedir, gökler de O'nun sağ elinde dürülmüştür”*⁸⁹⁰

⁸⁸⁰ İsra 17/1; Şûrâ, 42/20; Mü'min 40/20,56.

⁸⁸¹ İnsan 76/2.

⁸⁸² Maide 5/83.

⁸⁸³ Tevbe 9/105.

⁸⁸⁴ Tâ-hâ 20/46.

⁸⁸⁵ Nahl 16/79.

⁸⁸⁶ Âl-i İmrân 3/182; Hacc 22/10.

⁸⁸⁷ Fetih 48/10.

⁸⁸⁸ Sâd 38/75.

⁸⁸⁹ Maide 5/64.

⁸⁹⁰ Zümer 39/67.

Yine şöyle buyurmaktadır: “*Rahman arşa istiva etti.*”⁸⁹¹ Ayetinde bildirdiği üzere, hayvanlarının üzerine binenler de onların sırtlarına istiva ederler. Nuh’un gemisinde bahsederken “*Cûdî’nin üzerine yerleşti*”⁸⁹² buyurmaktadır.

Allah kendi nefsi için azîz buyurmaktadır. Bazı yöneticilere de azîz demektedir. “*Şehirde birtakım kadınlar, “Azîz’in karısı, (hizmetçisi olan) delikanlısından murad almak istemiş dediler*”⁸⁹³ Yusuf’un kardeşleri de Yusuf’a azîz demektedirler: “*Ey azîz vezir! Bunun çok yaşlı bir babası var*”⁸⁹⁴

İbn Huzeyme’ye göre ‘Allah’ın *yed*’i, *nefs*’i var, işitir ve görür’ diyen kimselerin Cehmiyye’nin dediği gibi müşebbihe sayılmaları halinde, Allah’a Melîk, Azîz, Âlim, Raûf, Rahîm, Cebbâr diyenlerin de müşebbihe olarak itham edilmeleri gerekir.⁸⁹⁵ Zira bu vasıflar Kur’ân’da bizzat Cenâb-ı Hakk tarafından kulları için sarfedilmiştir.

Allah kendisinin Melîk olduğunu bildirirken, bazı kullarını da melîk olarak isimlendirmektedir: “*Melîk dedi ki: Onu bana getirin.*”⁸⁹⁶

Allah kendisinin Azîm olduğunu bildirirken bazı kullarını da Azîm olarak isimlendirmiştir: “*Ve dediler ki: Bu Kur'an iki şehirden bir büyük (Azîm) adama indirilse olmaz mıydı?*”⁸⁹⁷ “*O, yüce (Azîm) Arş’ın sahibidir.*”⁸⁹⁸ Allah Azîmdir. Ve bu ayette arşına da azîm ismini vermektedir. Arş ise mahlûktur.

Allah Cebbâr ve Mütেকellîmdir. “*O Allah ki, O'ndan başka ilah yoktur. Melik'tir; Kuddûs'tur; Selam'dır; Mü'min'dir; Müheymîn'dir; Azîz'dir; Cebbâr'dır; Mütেকেbbir'dir.*”⁸⁹⁹

Bazı kâfırlar için de Mütেকেbbîr ve Cebbâr demektedir: “*Allah, her kibirli zorbanın kalbini işte böyle mühürler.*”⁹⁰⁰

⁸⁹¹ Tâ-hâ 20/5.

⁸⁹² Hûd, 11/44.

⁸⁹³ Yusuf 12/30.

⁸⁹⁴ Yusuf 12/78.

⁸⁹⁵ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.75.

⁸⁹⁶ Yusuf 12/50.

⁸⁹⁷ Zuhruf 43/31.

⁸⁹⁸ Tevbe 9/129.

⁸⁹⁹ Haşr 59/23.

⁹⁰⁰ Mü'min 40/35.

Allah Hafız ve Alîm'dir. Yusuf (a.s.) da Melîk'e şöyle söylemektedir: *"Beni bu ülkenin hazineleri üzerine getir. Çünkü iyi korurum, iyi bilirim."*⁹⁰¹ Şöyle buyurmaktadır: *"Onu bilgin (Alîm) bir oğul ile müjdelediler"*⁹⁰² *"Biz de ona Halîm bir oğul müjdeledik"*⁹⁰³

Allah kadîm, mahlûklar ise muhdestir. Allah rızık veren, kullar ise rızıklanandır. Allah dâimdir, bâkîdir. Yarattıkları ise helak olacaktır. Allah yaratılmışlardan münezzehtir. Yaratılmışlar ise Yaratanlarına muhtaçtır.

Cenâb-ı Hakk Selâm olduğu bildiriyor. Ve müminler hakkındaki dünya ve ahiretteki esenlik dileklerini de selâm olarak nitelendiriyor. *"Allah'a kavuşacakları gün mü'minlere yönelik esenlik dileği selâmdır"*⁹⁰⁴ *"Size selâm veren kimseye, sen mü'min değilsin demeyin."*⁹⁰⁵

Cenâb-ı Hakk kendisinin Mü'min olduğu haber veriyor. Bazı kullarına da böyle hitap ediyor: *"Mü'minler ancak o kimselerdir ki; Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir."*⁹⁰⁶ *"Mü'min olanlar, ancak o kimselerdir ki, onlar, Allah'a ve Resulü'ne iman ettiler"*⁹⁰⁷ *"Eğer müminlerden iki topluluk birbirleriyle savaşırlarsa..."*⁹⁰⁸

Allah hüküm ve adalet sahibidir. Resulullah, Îsâ (a.s.)'ın da kıyamet günü adalet sahibi bir lider olarak ineceğini haber vermektedir.⁹⁰⁹ Hakem ismi eşlerin arasını bulucu kimse için de kullanılmıştır: *"Eğer karı-kocanın arasının açılmasından endişe ederseniz, erkeğin ailesinden bir hakem, kadının ailesinden bir hakem gönderin."*⁹¹⁰

Allah İbrâhîm (a.s.)'ı halîm olarak vasıflandırıyor: *"İbrahim cidden yumuşak huylu, bağırtı yanık, kendisini Allah'a vermiş biri idi."*⁹¹¹

Hz. Peygamber'in vasıflarından biri de Raûf ve Rahîm olmasıdır: *"O, size çok düşkün, mü'minlere karşı da çok şefkatli ve merhametlidir."*⁹¹²

Allah Şekûrdur. Bazı kullarını da böyle vasıflandırmıştır: *"Kullarımdan şükredenler azdır"*⁹¹³

⁹⁰¹ Yusuf 12/55.

⁹⁰² Zâriyât 51/28.

⁹⁰³ Sâffât 37/101.

⁹⁰⁴ Ahzâb 33/44.

⁹⁰⁵ Nisâ 4/94.

⁹⁰⁶ Enfâl 8/2.

⁹⁰⁷ Hucurât 49/15.

⁹⁰⁸ Hucurât 49/9.

⁹⁰⁹ İbn Huzeyme, a.g.e., s.78.

⁹¹⁰ Nisâ 4/35.

⁹¹¹ Hûd 11/75.

⁹¹² Tevbe 9/128.

Allah Alî'dir. *"Şüphesiz O yücedir, hüküm ve hikmet sahibidir"*⁹¹⁴ İnsanların pek çoğu Alî ismini kullanır. Allah Resulü Ali b. Ebî Tâlib'e ismi ile dua etmiştir.⁹¹⁵

Allah Kebîrdir. İnsanların pek çoğu da mahlûkattan sayısız varlık için bu ismi kullanmaktadır. Bu isim insanlar için, yaşlılar için, yöneticiler için ve hayvanların pek çoğu için kullanılmaktadır. Yusuf'un kardeşlerinin şu sözünde olduğu gibi: *"Onun çok yaşlı bir babası var"*⁹¹⁶ Esma binti Umeys Hz. Peygamber'e "babam iyice yaşlandı" dediğinde Peygamber (a.s.) "Kebîr Allah'ın ismidir, baban için kullanma" dememiştir.

Allah Kerîmdir. Hz. Peygamber bu ismi peygamberler için de kullanmış, *"Kerîm'in oğlu Kerîm, oğlu Kerîm, oğlu Kerîm: İbrâhîm oğlu İshâk oğlu, Yakûb oğlu Yusuf"*⁹¹⁷ buyurmuştur. Ayette de şöyle geçmektedir: *"Orada her hoş (kerîm) çiftten yetiştirmişizdir"*⁹¹⁸

Allah Hakîmdir. Kitabını da hakîm diye isimlendirmektedir. *"Bunlar, hikmet dolu Kitab'ın ayetleridir"*⁹¹⁹ Kible ehli, Lokman (a.s.)'a hakîm demektedir. Allah da *"And olsun, biz Lokmân'a hikmet verdik"*⁹²⁰ buyurmaktadır.

Allah Şehîddir. Şöyle buyurur: *"Adamlarınızdan iki erkeği de bu muameleye tanık tutun"*⁹²¹ Allah yolunda öldürülen bütün namaz ehlini de Allah şehîd diye isimlendirmiştir.

Allah Hakk'tır. Şöyle buyurur: *"İşte hak! Ben hakkı söylerim!"*⁹²² *"Hakk hükümdar olan Allah yücedir."*⁹²³ Şöyle buyurur: *"Kendilerine ilim verilenler, Rabbinden sana indirilenin hakk olduğunu görürler"*⁹²⁴ *"Biz onu (Kur'ân 'ı) hak olarak indirdik ve o da hak ile indi."*⁹²⁵ *"İnanıp sâlih ameller işleyenlerin ve Muhammed'e indirilene ki o Rablerinden gelen hakktır..."*⁹²⁶

⁹¹³ Sebe 34/13.

⁹¹⁴ Şûrâ 42/51.

⁹¹⁵ İbn Huzeyme, a.g.e. s.81.

⁹¹⁶ Yusuf 12/78.

⁹¹⁷ Buhârî, "Enbiyâ", 21.

⁹¹⁸ Lokman 31/10.

⁹¹⁹ Lokman 31/2.

⁹²⁰ Lokman 31/12.

⁹²¹ Bakara 2/282.

⁹²² Sâd 38/84.

⁹²³ Mu'minun 23/116.

⁹²⁴ Sebe 34/6

⁹²⁵ İsra 17/105.

⁹²⁶ Muhammed 47/2.

“İman edenlerin ise Rablerinden gelen hakka uymaları...”⁹²⁷ “Bir de kendilerine ilim verilenlerin onun Rabbinden gelen bir hakk olduğunu bilip...”⁹²⁸ “mülk o gün hakk olan rahmânındır...”⁹²⁹ “Hem onlar sana her hangi bir mesel ile gelmezler ki mutlak biz sana hakkı getirmiş olmayalım”⁹³⁰ “O, peygamberini hidayetle ve hak dinle gönderendir.”⁹³¹ “Biz sana Kitab’ı hak olarak indirdik ki, insanlar arasında Allah’ın sana öğrettikleri ile hüküm veresin”⁹³²

Allah Vekîldir. *“O, her şeye vekildir.”⁹³³* Hiçbir Arap ve Acem bir başka kimseye vekîl demekten imtina etmez. Allah Resulü de bir rivayetinde Câbir’e *“Hayber’e benim vekilime git”* buyurmuştur. Fatıma binti Kays Peygamber’in eşine boşamasını anlatırken, eşinin vekiline kendisine bir şey vermesini söylediğini, vekilin verdiği şeyi ise beğenmediğini anlatmaktadır.⁹³⁴

Allah kendisine iman edenlerin mevlası olduğunu bildiriyor. *“Bu, Allah’ın inananların mevlası olması, inkâr edenlerin ise, mevlasının bulunmamasından dolayıdır”⁹³⁵ “Ana-babanın ve akrabanın bıraktıklarından (pay alan) varisler (mevali) kıldık.”⁹³⁶* Bu ayette akrabanın adı mevla olmuştur. Peygamber (a.s.) *“ben kimin mevlası isem Ali de onun mevlasıdır”* buyurmakta ve yine Zeyd b. Hârîse’ye *“Sen bizim kardeşimiz ve mevlamızsın”* demektedir.⁹³⁷ Mevla kelimesi hem köle hem de efendi için kullanılmıştır.

Aişe (r.a.) *“velisinin izni olmadan yapılan nikâh batıldır”* demektedir. Allah ve Resulü, bütün Arap ve Acem, vekil ismini bazı mahlûklar için kullanmışlardır.

“Sizin veliniz ancak Allah’tır, Resulüdür, iman edenlerdir; onlar ki namazı kılarlar”⁹³⁸ “Mümin erkeklerle mümin kadınlar da birbirlerinin velileridir”⁹³⁹ “Peygamber, mü'minler için kendi nefislerinden daha evladır”⁹⁴⁰

Allah Hayydır. Ayrıca bu isim canı bedenden ayrılmadan önce bütün ruh sahipleri için kullanılan bir isimdir: *“O ölüden diriye çıkarır ve diriden ölüyü çıkarır”⁹⁴¹*

⁹²⁷ Muhammed 47/3.

⁹²⁸ Hacc 22/54.

⁹²⁹ Furkan 25/26.

⁹³⁰ Furkan 25/33.

⁹³¹ Tevbe 9/33.

⁹³² Nisâ 4/105.

⁹³³ Enfâl 6/102.

⁹³⁴ Müslim “Talak”, 1480; Ebû Dâvûd “Talak”, 39.

⁹³⁵ Muhammed 47/11.

⁹³⁶ Nisâ 4/33.

⁹³⁷ Buhârî, “Sulh”, 6; “Meğâzî”, 45.

⁹³⁸ Maide 5/55.

⁹³⁹ Tevbe 9/71.

⁹⁴⁰ Ahzab 33/6.

“Allah, gökten su indirdi de onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltti”⁹⁴² “Her şeye su ile hayat verdik”⁹⁴³ Allah Resulü şöyle buyuruyor: “Kim ölü bir toprağı canlandırırorsa, orası onundur.”

Allah Vâhiddir. Ve bu aynı zamanda bir sayı belirtir. Canlı cansız diğer varlıklar için de kullanılabilir. Allah Vâlîdir. Vilayeti bulunan emir kimseler için de bu isim kullanılır.

Allah Tevvâbdır. *“Şüphesiz Allah tevbeleri kabul eden ve çok merhamet edendir.”⁹⁴⁴ Allah tövbe edenler için de bu ismi kullanmıştır: “Şüphesiz Allah çok tövbe edenleri sever, arınanları da sever”⁹⁴⁵*

Allah’a ait olan bu isimlerin hiç birisinin manası, Allah’ın diğerlerine verdiği isimlerin manasında değildir. ‘Allah tevvâb olanları sever’ derken hata ve günahlarından tövbe edenleri kastetmektedir. Allah müminler için kullandığı manadaki tevvâb isminden münezzehtir.⁹⁴⁶

Allah Ganîdir: *“Allah ganîdir, siz ise fakirsiniz”⁹⁴⁷ Allah’ın mal verdiği kimselere de ganî denir. “Evlenmeye güçleri yetmeyenler de Allah, onları lutfuyla zengin edinceye dek ırzlarını korusunlar”⁹⁴⁸ “Sorumluluk ancak, zengin oldukları hâlde senden izin isteyenleredir. Bunlar, geride kalanlarla birlikte olmaya razı oldular.”⁹⁴⁹ Allah Resulü Muâz b. Cebel’i Yemen’e gönderirken şöyle buyurmuştur: “Onlara Allah’ın zekâtı farz kaldığını bildir. Zenginlerinden alınıp fakirlerine verilir”⁹⁵⁰ Dımam b. Sa’lebe de Allah Resulü’ne ‘sana Allah mı zenginlerimizden alıp fakirlere vermek üzere zekâtı emretti’ diye sorunca ‘evet’ diye cevap vermiştir.⁹⁵¹*

Allah’ın Nur sıfatı vardır. Bazı mahlûklara da bu ismi vermiştir. *“O’nun nurunun misali, içinde چراغ bulunan bir kandil gibidir, Nur üstüne nurdur. Allah, dilediği kimseyi nuruna iletir.”⁹⁵² “Onların nurları önlerinden ve sağlarından aydınlatır, gider. “Ey Rabbimiz!*

⁹⁴¹ Rûm 30/19

⁹⁴² Nahl 16/65.

⁹⁴³ Enbiya 21/30.

⁹⁴⁴ Nisâ 4/16.

⁹⁴⁵ Bakara 2/222.

⁹⁴⁶ İbn Huzeyme, a.g.e, s.81.

⁹⁴⁷ Muhammed 47/38.

⁹⁴⁸ Nur 24/33.

⁹⁴⁹ Tevbe 9/93.

⁹⁵⁰ Buhârî, “Zekât”, 1; Müslim, “İmân”, 7.

⁹⁵¹ Buhârî, “İlim”, 7

⁹⁵² Nur 24/35.

Nurumuzu bizim için tamamla derler”⁹⁵³ “O gün mü'min erkeklerin ve mü'min kadınların nurlarının önlerinden ve sağlarından koştüğünü görürsün”⁹⁵⁴

İbn Huzeyme “Allah yerin ve göklerin nurudur” ayetini tahrif ederek “Allah gökleri ve yeri nurlandırdı” şeklinde okuduklarını iddia etmektedir.⁹⁵⁵ İbn Huzeyme bu kişiye bir adam göndererek Allah’ın kendisine ait bazı isimleri yarattıkları için de kullandığını izah eder ve Allah Resulü’nün Tâvus’tan gelen bir rivayette “*Allahım hamd sanadır. Sen yerin, göklerin ve onlardaki şeyleri nurusun...*”⁹⁵⁶ şeklinde dua ettiğini haber verir. İbn Huzeyme daha sonra bu kişinin Allah’ın nur olduğunu inkâr etmediğini söylemektedir.⁹⁵⁷

Allah’ın Hâdi sıfatı vardır. Bazı kullarına da böyle seslenir: “*Sen bir uyarıcıdan başka bir şey değilsin ve her kavim için bir hidayetçi vardır*”⁹⁵⁸ Nebisini de hâdî diye isimlendirmektedir.

Allah Vâristir. Ölenin malına sahip olana da aynı ismi vermiştir. “*Mirasçıya da hüküm aynıdır.*”⁹⁵⁹

Tüm bu ayet ve hadislerde Allah’ın kendi zatı için kullandığı isim ve sıfatları, yarattıkları için de sarf ettiği görülmektedir. Fakat bunlar lafzı bir manası farklı kelimelerdir.

İbn Huzeyme’ye göre şayet Muattıla Cehmiyye’nin iddia ettiği gibi, Cenâb-ı Hakk’ı kendisini bizzat vasıflandırdığı ve Resulünün sözleriyle de tasdiklediği şeylerle vasıflandıran hadis âlimleri Müşebbihe ise, Allah’ın kitabını okuyan, diliyle ona iman eden ve kalbiyle de tasdikleyen ve Allah böyle isimleri olduğunu haber verdiği için Allah’ı böyle isimlendiren ve yine Allah böyle isimlendirdiği için

⁹⁵³ Tahrim 66/8.

⁹⁵⁴ Hadid 57/12.

⁹⁵⁵ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.89.

⁹⁵⁶ Buhârî, “Daavât”, 9; “Tevhîd”, 8, 24, 36; “Teheccüd”, 1; Müslim, “Salâti’l-musâfirîn”, 769. İmam Mâzerî’ye göre yeryüzü ve gökyüzünün nurlanması kastedilmektedir. Yani Allah onların nurunu yaratmıştır. Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Ömer et-Temîmî el-Mâzerî, **el-Mu’lim bi fevâid-i Müslim**, C.III, Tunus, Dâru’t-Tûnusiyye, 1988, C.I, s.456. Nevevî’ye göre de kastolunan mana ‘onları nurlandırır ve nuru ile onları var eder’ şeklindedir. Nuru ile yer ve gök ehline hidayet eder, yol gösterir veya güneşi, ayı ve yıldızları nuruyla yönetir de denmiştir. Nevevî, nurun sıfat olarak anlaşılmasının doğru olmadığını, çünkü Allah’ın nuru yarattığını söyler. Nevevî, Ebu Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref b. Murî en-Nevevî, **Şerhu’n-Nevevî, alâ sahîh-i Müslim**, C.IX, Riyad, Mektebetü’r-Rüşd, 2004, C.III, s.291.

⁹⁵⁷ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.90.

⁹⁵⁸ Ra’d 13/7.

⁹⁵⁹ Bakara 2/233.

mahlûklara da böyle seslenen bütün inananlar müşebbihe olmaktadır.⁹⁶⁰ Cehmiyye'nin iddialarına bakacak olursak ehl-i Tevhid'in Kur'ân'ı inkâr etmeleri, ona imanı terk edip, kalpleriyle onu yalanlayıp dilleriyle inkâr etmeleri gerekir.

İbn Huzeyme Allah'ın sıfatları meselesinin ardından eserde, İstiva ve Ru'yetullah konularını ele almaktadır.

⁹⁶⁰ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.91.

İKİNCİ BÖLÜM

II. İSTİVÂ ve RU'YET

İbn Huzeyme'nin *Kitâbu't-tevhîd* adlı eserinde ispata çalıştığı diğer iki konu Allah'ın arşa istivâ etmesi ve kulları tarafından görülebilmesi/ru'yet meselesidir. Bu bölümde bu iki konu ele alınacaktır.

A. İstivâ

İstivâ (استوى), sözlükte doğru, düzgün, eş değer olmak anlamlarındaki سَوًى kökünden türemiş olup, düz, aynı seviyede olmak, dikilmek, yerleşmek, oturmak, (taht) kurulmak manalarına gelmektedir.⁹⁶¹ Hadis metinlerinde ise *istivâ*, Kuran'ı Kerîm'de Cenâb-ı Hakk'a atfedilen bir fiil olması sebebiyle, O'nun sıfatlarından biri olarak anlam kazanmaktadır. İbn Huzeyme Kurân-ı Kerim'de Cenâb-ı Hakk'a atfedilen *istivâ* fiili için şu ayetleri delil getirir:

“*Rahman, Arş'a istivâ etmiştir*”⁹⁶²

“*Şüphesiz sizin Rabbiniz, gökleri ve yeri altı gün içinde yaratmış ve Arş'a istivâ etmiştir.*”⁹⁶³

“*Şüphesiz Allah, gökleri ve yeri altı gün içinde yaratmış ve Arş'a istivâ etmiştir*”⁹⁶⁴

“*O, gökleri ve yeri altı gün içinde yarattı, Arş'ı su üzerindedir*”⁹⁶⁵

Ayetlerde Allah'ın önce gökleri ve yeri yarattığı, ardından Arş'a istivâ ettiği haber verilmiştir. Diğer tüm sıfatlarda olduğu gibi istivânın keyfiyeti hakkında görüş ayrılıkları olduğu muhakkaktır. Allahu Teâlâ'nın duyularla algılanamayan bir varlık olması sebebiyle belli bir mekân ile sınırlı cisimler için kullanımı mümkün olan yerleşmek, oturmak anlamlarındaki istivâ kavramının Cenâb-ı Hakk'a atfedilişi ile nasıl bir anlam kazanacağı konusundaki yorumlar farklılık arz etmiştir. Kimileri ayetlerde geçen istivâ kelimesini tevil yolunu seçerken, kimi âlimler de bu kavrama farklı manalar yüklemişlerdir. İbn Huzeyme de bu fiili Cenâb-ı Hakk'ın ayetlerde ifade ettiği üzere O'nun bir sıfatı olarak ispat etme yolunu seçmiştir.

⁹⁶¹ Luis b. Nikola el-Ma'luf el-Yesuî, *el-Müncid fi'l-luga ve'l-a'lam*, Beyrût, Dârü'l-Maşrık, 2003, s.366.

⁹⁶² Tâ-hâ 20/5.

⁹⁶³ A'raf 7/54.

⁹⁶⁴ Secde 32/4.

⁹⁶⁵ Hûd 11/7.

İbn Huzeyme istivâ kavramının tevil edilmesine karşıdır. Cehmiyye'nin istivâ/yerleşti (إستوى) kelimesini istevla/hükmetti (إستولى) şeklinde tevil etmesi, Allah'ın gökte olduğunu kabul etmediklerini göstermektedir. Böylesi bir tevil ile kelimeyi anlamından saptırmışlar ve ayette belirtilen Yahudiler gibi olmuşlardır.

İbn Huzeyme'ye göre istivâ kelimesinin anlamının Allah'ın arşa yerleşmiş olmasının yanı sıra önemli olan asıl husus, istivânın Allah'ın gökte olduğunu ispat ediyor olmasıdır. İbn Huzeyme kelimenin en çok bu yönü ile alakadardır. Allah göktedir. Gökleri yaratmış ve üzerine yerleşmiştir. Dua eden insanların ellerini ve başlarını göğe, en yükseğe doğru kaldırıyor olmaları da bunun delilidir. Ona göre bu durum Allah'ın gökte olduğuna itiraz eden Cehmiyye'ye en güzel cevaptır.⁹⁶⁶ 'Allah'ın gökte olduğunu ikrar imandandır' cümlesini bir başlık yapan İbn Huzeyme, Allah'ın gökte var olduğunu kabul etmenin imanın bir esası olduğunu söylemekte,⁹⁶⁷ böylelikle bu görüşün aksini söyleyenlerin imandan yoksun olduklarını kabul etmektedir.

İbn Huzeyme şunları söylemektedir:

Biz Cenâb-ı Hakk'ın haberlerine, O'nun Arş'ın üzerinde istivâ ettiğine iman ediyoruz. Allah'ın kelâmını değiştirmeyiz. Muattıla Cehmiyye'nin yaptığı gibi bize söylenilenden başka bir söz söylemeyiz. Onlar "Allah Arş'ın üzerine istivâ etmemiştir, hükmetmiştir" derler ve onlara söylenmiş olan sözü bir başka sözle değiştirirler. Tıpkı Yahudilerin kendilerine söylemeleri emredilen 'hıta' sözünün yerine Allah'ın emrine muhalefet ederek hinta demeleri gibi... İşte Cehmiyye budur.

Şunu bilin ki, Kur'ân'ı Kerim'de açıkça yazılı olduğu üzere Allah semadadır, Muattıla Cehmiyye'nin dediği gibi yerin dibinde değildir.

"Göktekinin sizi yere geçirivermeyeceğinden emin mi oldunuz? Yahut göktekinin, üzerinize taş yağdıran rüzgâr göndermeyeceğinden emin mi oldunuz?"⁹⁶⁸

Allah birçok ayetinde gökte olduğunu beyan etmiş, ***"Melekler ve Ruh ona yükselir"***⁹⁶⁹ ***"Güzel sözler ancak O'na yükselir. Sâlih ameli de güzel sözler yükseltir"***⁹⁷⁰ buyurmuştur. Bu ayet O'nun tüm güzel söz söyleyenlerin üzerinde olduğunu, sözlerin O'na yükseldiğini beyan etmektedir. Muattıla Cehmiyye ise bunu inkâr

⁹⁶⁶ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.246.

⁹⁶⁷ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.266.

⁹⁶⁸ Mülk 67/16-17.

⁹⁶⁹ Meâric 70/4.

⁹⁷⁰ Fâtır 35/10.

ederek “güzel söz Allah'a çıktığı gibi, Allah'a iner” derler.⁹⁷¹ Allah elçisi İsmâ (a.s.)'a “Ey İsmâ! Şüphesiz, senin hayatına ben son vereceğim. Seni kendime yükselteceğim”⁹⁷² diye seslenmektedir. Ayetlerde hep Allah'a yükselmekten söz edilmektedir. Bir şeyin yükselmesi yukarıdan aşağıya değil, ancak aşağıdan yukarıya doğru olur. Bir insanın da yeryüzünden yerin içine, ya da onun daha da aşağısına doğru yükselmesi söz konusu olamaz. Allah (c.c.) yine kendisini “O, kullarının üstünde mutlak hâkimiyet sahibidir”⁹⁷³ diye vasıflandırmaktadır. “Göklerde ve yerde bulunan canlılar ve melekler büyüklük taslamadan Allah'a secde ederler. Onlar, üstlerindeki Rablerinden korkarlar ve kendilerine ne emrolunursa onu yaparlar”⁹⁷⁴ ayetiyle de Allah kendisini, meleklerin, göklerde ve yerde bulunan bütün canlıların üzerinde olarak vasıflandırmaktadır. Muattıla ise, ‘Allah meleklerin altındadır’ demektir.⁹⁷⁵ Allah “Gökten yere kadar bütün işleri Allah yürütür. Sonra bu işler O'na yükselir”⁹⁷⁶ buyurmaktadır. Ayetten anlaşılan gökten yere bütün işleri planlamayı yapan Zat, bunu yerde değil, ancak gökte yapar. En yüksek, her şeyden yüksek demektir. Her şeyin üzerindedir. Allah birçok yerde kendisini böyle vasıflandırmıştır. Muattıla'nın zannettiği gibi, yüksek alçak orta, dip köşe kovuk demek değildir. Cehmiyye Allah'ın her yerde olduğunu iddia etmektedir. Böylesi bir kabul Allah'ı evlerinde, yanlarında tahayyül etmek demektir.⁹⁷⁷ İbn Huzeyme itirazlarını yine ayetler ile yapar:

Mûsâ Allahu Teâlâ'yı görmek istediğinde Allah şöyle buyurdu: “Beni göremezsin. Fakat şu dağa bak... Rabbi, dağa tecelli edince onu darmadağın ediverdi.”⁹⁷⁸

Şayet Allahu Teâlâ Muattıla'nın iddia ettiği gibi her yerde, her insan ile ve her mahlûk ile birlikte olsaydı, her şeye tecelli ederdi.⁹⁷⁹ Şayet şehirlere, köylere, arazilere, çöllere her şeye tecelli edecek olsaydı da onların hepsi paramparça olurdu.

İbn Huzeyme'ye göre küfrüne ve sapkınlığına rağmen Firavun dahi Allah'ın gökte olduğunu biliyordu. Nitekim ayet-i kerime'de “Firavun (alayla) dedi ki: “Ey Hâmân! Bana yüksek bir kule yap, belki yollara, göklerin yollarına erişirim de, Mûsâ'nın ilâhını

⁹⁷¹ İbn Huzeyme, a.g.e., s.247.

⁹⁷² Âlî-İmrân 3/55.

⁹⁷³ En'âm 6/18.

⁹⁷⁴ Nahl 16/ 49-50.

⁹⁷⁵ İbn Huzeyme, a.g.e., s.248.

⁹⁷⁶ Secde 32/5.

⁹⁷⁷ İbn Huzeyme, a.g.e., s.261.

⁹⁷⁸ A'râf 7/143.

⁹⁷⁹ İbn Huzeyme, a.g.e., s.249.

görürüm”⁹⁸⁰ buyurulmaktadır. Firavun bir kulenin yapılmasını emredip Mûsâ (a.s.)’ın ilahını görmeyi dilediği bu sözlerinin ardından “*Çünkü ben, onun yalancı olduğuna inanıyorum*”⁹⁸¹ demektedir. Firavun’un bu sözü Mûsâ (a.s.)’ın, Rabbinin gökte olduğunu söylediğinin delilidir. Mûsâ (a.s.) Rabbinin gökte olduğunu belirtmiştir. Firavun onun doğru söylediğini bildiği halde onu yalanlamıştır. Yine Mûsâ (a.s.) Yaraticısının kim olduğunu ararken Rabbinin göklerde aramıştır. Yine açık bir delildir ki miraç hadisesi gökte olmuştur. Allah Resulü kendisine Burak getirildiğini ve onun üzerinde dünya semasına yükseldiğini söylemiştir.⁹⁸²

İstivâ lafzı hadislerde çokça geçmektedir. Bu rivayetlerin yer aldığı kaynakların şerhlerine baktığımızda istivâ kelimesinin anlamı üzerine çeşitli yorumlar yapıldığı görülmektedir. Buhârî şarihi Bedrettin el-Aynî (v.855), Mutezile’nin istivâyı istîla (sahiplenme) manasına anladıklarını aktarır ve bu görüşe itiraz eder. Zira sahiplenmek önceden sahip olunmayıp sonradan edinilen şey için söylenir ki bu Cenâb-ı Hakk için söz konusu edilemez. O, her zaman sahip ve gâlip durumda olmuştur.

Ebû’l-Âliye’nin (v.90) istivâ kelimesini yükselmek manasında tevil ettiğini aktaran Aynî’ye göre bu görüş de kabul edilemez. Çünkü Cenâb-ı Hakk kendisini bununla vasıflandırmamıştır. Mücessime’nin ‘yerleşti’ anlamına tevilini ise fâsit bir görüş sayar, zira yerleşme fiili cisimler için kullanılır. Bunun içerisinde yerine geçme ve varma manaları vardır. Bunlar Cenâb-ı Hakk için düşünülemez şeylerdir.

Ehl-i Sünnet de bu konuda ihtilaf etmiştir. Kimisi Ebû’l-Âliye gibi yükselmek manasında olduğunu söyler. Ebû Ubeyde Ma‘mer b. Müsennâ (v.210) ve Yahya b. Ziyâd el-Ferrâ (v.207) bu görüştedirler. Ayrıca manayı ‘mülk ve kudret’, ‘yüksek olmak’, ‘toplamak, bir araya gelmek’ ve ‘bir fiilin bitmesi’ şeklinde anlayanlar da olmuştur. Ayeti kerimede Cenâb-ı Hakk’ın Mûsâ (a.s.) için “*Erginlik çağına gelip olgunlaşınca/استوى...*”⁹⁸³ buyurması ve istivâ kelimesini kullanmasından yola çıkarak Arş’a istivâ etmenin yaratılışı tamamlamak olduğunu idda edenler de olmuştur. Arş kelimesinin özelliği ise onun her şeyin en büyüğü olmasıdır. Aynî, mananın ‘yaratılış

⁹⁸⁰ Mü’min 40/36-37.

⁹⁸¹ Mü’min 40/37.

⁹⁸² İbn Huzeyme, a.g.e., s.261.

⁹⁸³ Kasas, 28/14.

Arş'a kadar tamamlandı/Arş ile alakalı olan yaratılış tamamlandı' şeklinde anlaşılmasının da mümkün olduğunu belirtir. Çünkü yaratılış bir süreç içerisinde olmaktadır. Tüm bu görüş farklılıklarına değinen Aynî'ye göre istivâ, yüksek olmak anlamında kabul edilmelidir.⁹⁸⁴

İbn Huzeyme'nin istivâyı ispat için delil getirdiği hadisler içerisinde *Arş*, *Kürsî*, *nüzûl* gibi kavramlar yer almaktadır. *Arş*, sözlükte kral koltuğu, taht, evin çatısı⁹⁸⁵ anlamlarına gelmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de Sebe Melikesi Belkıs'ın tahtı anlamında ve Allah'a izafe edilmiş olarak iki biçimde yer almaktadır.⁹⁸⁶ Hadislerde ise *Arş*'in mahiyetini anlatan pek çok rivayet mevcuttur. *Kürsî*'nin mahiyeti ve ne olduğu, *Arş* ile aynı şey olup olmadığı konusu tartışmalıdır. *Kürsî* ve *Arş* ile aynı şeyin kastedildiği görüşü pek kabul görmemiştir. Kürsinin ilim anlamında olduğu da iddia edilmiştir.⁹⁸⁷

İstivâ konusunda gelen hadislerin bir kısmı *Arş* ve *Kürsî*'nin varlığını, bu varlıkların beyanı ve "الله / الرحمن على العرش" Allah/Rahman *Arş*'in üzerindedir" lafızlarıyla, dolaylı olarak Cenâb-ı Hakk'ın gökte olduğunu ifade ederken, bir kısım hadisler de Allah'ın gökte olduğunu farklı lafızlarla ifade etmektedir.

Eserde İbn Huzeyme'nin *İstivâ* sıfatını, *Arş* ve *Kürsî*'nin varlığını ve Allah'ın gökte olduğunu ispat için delil getirdiği hadisler şunlardır:

1. "Allah *Arş*'in üzerindedir..." hadisi

(77) حدثنا أحمد بن نصر ، قال : أخبرنا الدشتكي عبد الرحمن بن عبد الله الرازي ، قال : حدثنا عمرو بن أبي قيس ، عن سماك بن حرب ، عن عبد الله بن عميرة ، عن الأحنف بن قيس ، عن العباس بن عبد المطلب ، أنه كان جالسا في البطحاء في عصابة ورسول الله صلى الله عليه وسلم جالس فيهم ، إذ مرت عليهم سحابة ، فنظروا إليها ، فقال : هل تدرون ما اسم هذه ؟ قالوا : نعم ، هذا السحاب ، فقال : رسول الله صلى الله عليه وسلم : والمزن فقالوا : و المزن ، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم : والعنان ، ثم قال : فهل تدرون كم بعد ما بين السماء والأرض ؟ قالوا : لا والله ما ندري قال : فإن بعد ما بينهما

⁹⁸⁴ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, C.XXV, s.111.

⁹⁸⁵ İbn Manzûr, *a.g.e.*, C.VI, s.313.

⁹⁸⁶ Yusuf Şevki Yavuz, "Arş", *DİA*, C.III, s.407.

⁹⁸⁷ Yusuf Şevki Yavuz, "Kürsî", *DİA*, C.XXVI, s.573.

إما واحدة، وإما اثنتان، وإما ثلاث وسبعون سنة إلى السماء التي فوقها كذلك ، حتى عدهن سبع سماوات كذلك، ثم قال : فوق السابعة بحر بين أعلاه وأسفله، مثل ما بين سماء إلى سماء، ثم فوق ذلك ثمانية أوعال ما بين أظلافهن وركبهن كما بين سماء إلى سماء، ثم فوق ظهورهن العرش، بين أعلاه وأسفله مثل ما بين سماء إلى سماء، والله فوق ذلك

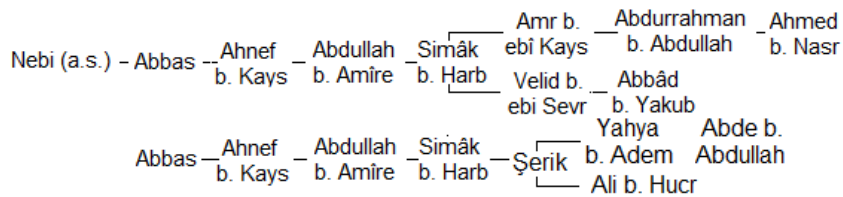
Abbâs b. Abdulmuttalib şöyle rivayet etmektedir:

Ashab, Allah Resulü ile birlikte oturdukları bir gün üzerlerine bir bulut gelir ve ona bakarlar. Allah Resulü *'bunun ismini biliyor musunuz'* diye sorar. Ashab *'evet o sihâbdır'* derler. Allah Resulü *'ya da müzn'* buyurur. Ashab da *'ya da müzn'* diye onaylar. Allah Resulü *'veya anân'* buyurur ve ardından *'yeryüzü ve gökyüzü arası ne kadar mesafedir biliyor musunuz?'* diye sorar. Ashab *'hayır vallahi bilmiyoruz'* derler. Allah Resulü *"Yerle gök arası ya yetmiş bir, ya yetmiş iki ya da yetmiş üç yıl mesafedir. Yedi semanın her biri arası da bu şekildedir. Yedincinin üzerinde deniz vardır. Onun en yüksek ve en alçak yeri arası iki gök arası mesafe gibidir. Bunun üzerinde sekiz dağ keçisi vardır. Onların her birinin turnakları ve diz kapakları arasındaki mesafe iki gök arası mesafe gibidir. Onların sırtlarında Arş vardır. Arş'ın altı ile üstü arası iki sema arası kadardır. Allah da bunun üzerindedir"* buyurur.⁹⁸⁸

a. Hadisin İsnadları

1. Nebî (a.s.)- Abbâs b. Abdulmuttalib- Ahnef b. Kays- Abdullah b. Amîre- Simâk b. Harb- Amr b. Ebî Kays- Abdurrahman b. Abdullah- Ahmed b. Nasr
2. Nebî (a.s.)- Abbâs b. Abdulmuttalib- Ahnef b. Kays- Abdullah b. Amîre- Simâk b. Harb- Velîd b. Ebî Sevr- Abbâd b. Ya'kûb
3. Abbâs b. Abdulmuttalib- Ahnef b. Kays- Abdullah b. Amîre- Simâk b. Harb-Şerîk- Yahya b. Âdem- Abde b. Abdullah (ح) Şerîk- Ali b. Hucr⁹⁸⁹

b. İsnad Şeması

⁹⁸⁸ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.230. Tirmizî "Tefsîr", 57; Ebû Dâvûd, "Sünne", 19.

⁹⁸⁹ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.243.

c. İsnad Değerlendirmesi

Hadis Abbâs b. Abdulmuttalib'den gelmektedir. İsnadda yer alan Abdullah b. Amîre pek tanınmayan bir ravidir. Bilinen tek rivayeti budur. Ravisi Simâk ondan rivayette teferrüd etmiştir.⁹⁹⁰ Buhârî Abdullah b. Amîre'nin Ahnef b. Kays'dan semainin bilinmediğini söylemektedir.⁹⁹¹ Simâk, hakkında 'çok hata yapar, sadûk, zayıf, telkînde bulunur, bu sebeple tek kaldığı zaman rivayeti delil alınmaz' denilerek cerh edilmiş zayıf bir kimsedir.⁹⁹² Ravisi Amr b. Ebî Kays ise rivayetlerinde hata olan vehm sahibi biridir.⁹⁹³ Diğer ravisi Velîd b. Ebî Sevr 'zayıf, bir şey değildir, rivayeti delil alınmaz, rivayetleri münker, çok vehm eder' gibi lafızlarla cerhedilmiş, hakkında 'yalancı' denilmiş bir kimsedir.⁹⁹⁴ Hadisi ondan alan Abbâd b. Ya'kûb için 'dâî bir râfîzî, sadûk, rivayetleri münker' denilmiştir.⁹⁹⁵ İbn Huzeyme'nin önceleri onu 'rivayetlerinde sika, dini konusunda müttehem' bir kimse olarak tanımlarken⁹⁹⁶ son zamanlarında ondan rivayette bulunmayı terk ettiği rivayet edilmektedir.⁹⁹⁷

Şerîk b. Abdullah b. Ebî Şerîk hakkında Cüzcanî 'hafızası kötü, hadisleri muzdarip', Ebû Zur'a 'çok hata yapar, vehm sahibi' demiştir.⁹⁹⁸ İşbilî ve İbn Kattân tedlis yaptığını söylemiştir.⁹⁹⁹

İsnadların tümünün ravileri hakkındaki ağır cerh sebebiyle çok zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

d. Metin Değerlendirmesi

Hadisin mevkûf isnadında Abbâs b. Abdulmuttâlîb, ayette arşı taşıdığı haber verilenlerin 'hayvan suretindeki melekler' olduğunu söylemektedir.¹⁰⁰⁰

İbn Huzeyme, hadiste bahsedilen denizin, ayet-i kerime'de¹⁰⁰¹ Arş'ın üzerinde olduğunun haber verildiği su olduğunu söylemektedir.¹⁰⁰²

⁹⁹⁰ Ebu'l-Hüseyin el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî Müslim b. el-Haccâc, **el-Münferidât ve'l-vahdân**, Kahire, el-Farukü'l-Hadise, 2010, s.104.

⁹⁹¹ Mizzî, **a.g.e.**, C.XV, s.386.

⁹⁹² İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, C.IV, s.234.

⁹⁹³ İbn Hacer, **a.g.e.**, C.VIII, s.94.

⁹⁹⁴ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXXI, s.34.

⁹⁹⁵ İbn Hacer, **a.g.e.**, C.V, s.109.

⁹⁹⁶ Mizzî, **a.g.e.**, C.XIV, s.177.

⁹⁹⁷ İbn Hacer, **a.g.e.**, C.V, s.109.

⁹⁹⁸ Mizzî, **a.g.e.**, C.XII, s.471.

⁹⁹⁹ İbn Hacer, **a.g.e.**, C.I, s.260.

¹⁰⁰⁰ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.243.

Bu rivayet arşın mahiyeti ve arşı taşıyan melekler ile ilgili olarak ehl-i sünnet'in delil getirdiği temel rivayetlerden birisidir.¹⁰⁰³ Gökler arası mesafenin hadiste yetmiş yıl olarak verilmesi kesret ifadesi olarak görülmüştür.¹⁰⁰⁴

İbn Kayyim el-Cevziyye (v.751) şahid rivayetler sebebiyle isnadda yer alan mecrûh ravilere aldırmaksızın bu hadisin Cehmiyye'nin iddialarına en güzel cevap olduğunu söylemektedir. Ravinin cerh edilmiş olmasını bir engel olarak görmemekte Cehmiyye'nin hilafına bir rivayette bulunmuş olmasını yeterli bulmaktadır.¹⁰⁰⁵

2. “Yerle gök arası beş yüz yıllık mesafedir...” hadisi

(78) حدثنا أحمد بن سنان الواسطي ، قال : حدثنا يزيد بن هارون ، قال : حدثنا حماد يعني ابن سلمة ، عن عاصم ، عن زر ، عن عبد الله ، قال : ما بين السماء والأرض مسيرة خمسمائة عام وما بين كل سماء إلى الأخرى مسيرة خمسمائة عام، وما بين السماء السابعة إلى الكرسي مسيرة خمسمائة عام، وما بين الكرسي إلى الماء مسيرة خمسمائة عام، والعرش على الماء، والله على العرش، ويعلم أعمالكم

Abdullah b. Mes'ûd şöyle söylemektedir:

“Yerle gök arası beş yüz yıllık mesafedir. Her gök arası beş yüz yıllık mesafedir. Yedinci sema ile Kürsî arası beş yüz yıllık mesafedir. Kürsî ve su arası da beş yüz yıllık mesafedir. Arş suyun üzerindedir. Allah da Arş'ın üzerindedir ve amellerinizi bilir.”¹⁰⁰⁶

a. Hadisin İsnadları

1. Abdullah b. Mes'ûd- Vâil b. Rebîa- Müseyyeb b. Rafî'- Âsım b. Behdele- Hammâd b. Seleme- Yezîd b. Hârûn- Ahmed b. Sinân
2. Abdullah b. Mes'ûd- Zir b. Hubeyş- Âsım b. Behdele- Hammâd b. Seleme- Yezîd b. Hârûn- Ahmed b. Sinân
3. Abdullah b. Mes'ûd- Zir b. Hubeyş- Âsım b. Behdele- Hammâd b. Seleme- Esed- Bahr b. Nasr

¹⁰⁰¹ Hûd 11/7.

¹⁰⁰² İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.233.

¹⁰⁰³ Mübârekfûrî, **Tuhfetü'l-ahvezî**, C.IX, s.235.

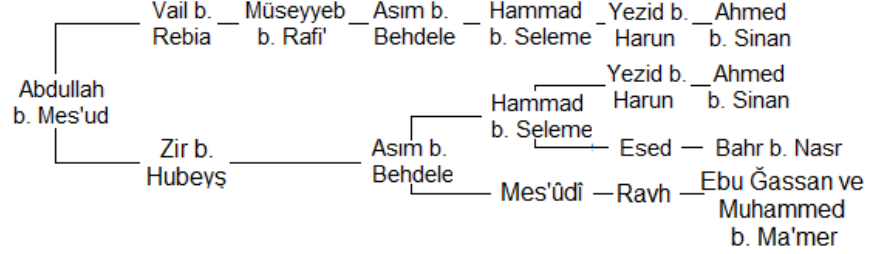
¹⁰⁰⁴ Azimabâdî, **Avnu'l-ma'bûd**, C.XIII, s.7.

¹⁰⁰⁵ Azimabâdî, **a.y.**

¹⁰⁰⁶ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.236; Taberânî, **el-Mu'cemu'l-kebîr**, C.IV, s.527.

4. Abdullah b. Mes'ûd- Zir b. Hubeyş- Âsım b. Behdele- Mes'ûdî- Ravh- Ebû Ğassân ve Muhammed b. Ma'mer¹⁰⁰⁷

b. İsnad Şeması

c. İsnad Değerlendirmesi

Hadis Abdullah b. Mesud'dan mevkûf olarak rivayet edilmektedir. İsnadların tümü benzer raviler kanalıyla gelmektedir. Âsım b. Behdele hadisi bir tarikte Zir b. Hubeyş vasıtasıyla Abdullah b. Mesud'dan alırken, diğer tarikte iki ravi aracılığı ile almıştır.

İsnadda yer alan Vâil b. Rebiâ yalnızca bu hadis ile tanınan meçhul bir ravidir.¹⁰⁰⁸ Ortak ravi Âsım b. Behdele hafızası zayıf bir ravidir. Zir'den rivayetlerinde ihtilaf edilmiştir.¹⁰⁰⁹ Hammâd b. Seleme'nin talebelerinden Esed b. Mûsâ hakkında ibn Hazm 'zayıf, hadisi münker'; Abdulhak 'delil alınmaz' demiştir.¹⁰¹⁰

İsnadların meçhul ve mecrûh raviler sebebiyle zayıf oldukları anlaşılmaktadır.

d. Metin Değerlendirmesi

İbn Huzeyme önce Resulullah'dan merfû', ardından İbn Mes'ûd'dan mevkûf bir şekilde rivayet ettiği hadislerin metinlerinde bir ihtilaf olduğunu farkındadır. Resulullah'dan gelen rivayette yer ile gök ve gökler arası uzaklık 'yetmiş yıllık yol' olarak ifadelendirilirken, İbn Mes'ûd rivayetinde bu mesafe 'beş yüz yıllık yol' olarak tarif edilmektedir. İbn Huzeyme'ye göre bu farklılık bir çelişki değildir.

¹⁰⁰⁷ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.795.

¹⁰⁰⁸ Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' İbn Sa'd Zührî, **Kitâbu't-tabakâti'l-kebîr**, C.X, Kahire, Mektebetü'l-Hancı, 2001, C.VIII, s.323; Ebû'l-Hasan Ahmed b. Abdullah b. Sâlih el-İclî, **Ma'rifetü's-sikat**, C.II, Medine, Mektebetü'd-Dâr, 1985, C.II, s.339.

¹⁰⁰⁹ Mizzî, **a.g.e.**, C.XIII, s.477.

¹⁰¹⁰ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, C.I, s.260.

Nitekim mesafeler, tarif eden kişiye göre değişkenlik arz edebilir. İbn Huzeyme bu durumu şöyle izah eder:

Bazı ilim ehlinin akli, Peygamber'in ve İbn Mes'ûd'un sözlerinde geçen gök ile bir sonraki arasındaki mesafenin farklılığının sebebini anlamaz.

Şu bir gerçektir ki, yolculuk yapılan hayvanın at, deve, katır, eşek olması halinde yolculuğun süresi farklılaşır. Dolayısıyla Allah Resulü'nün ikisi veya üçü arasındaki mesafeyi yetmiş sene olarak belirlemesi at ile gidilen bir mesafe olmasından olabilir. İbn Mes'ûd ise insanın yürüyüşü mesafesini ya da eşek, katır, deve ya da diğer hayvanlar ile yolculuğu kastetmiş olabilir.

Böylelikle İbn Huzeyme, iki rivayet arasındaki rakamsal farklılığa kişinin yürür ya da binek üzerinde olmasını sebep göstermektedir. Binek üzerindeki kişinin, yürüyen kişiden daha kısa bir zamanda yol kat edeceği bir gerçektir. Bu sebeple yer gök arası mesafeye Resulullah yetmiş, İbn Mes'ûd beş yüz yıl demişlerdir. Öyle ki binilen hayvanın değişiklik arz ettiği noktada bu rakamlar da değişebilir.

İbn Huzeyme iki haberin arasını bu şekilde telif etmiştir. O'na göre bir haberin diğeri ile çatışması mümkün değildir. Her ilimde takip edeceği anlayış budur. Bu sebeple iki haberin arasını mana bakımından telif etmek mümkündür ve "bu iki haber birbirleriyle çatışan zıt haberlerdir" demek caiz değildir.¹⁰¹¹

3. "O'nun Arş'ı göklerin üzerindedir..." hadisi

a. Cübeyr b. Mut'im Rivayeti

(79) حدثنا محمد بن بشار ، حدثنا وهب يعني ابن جرير ، قال : حدثنا أبي قال ، : سمعت محمد بن إسحاق ، يحدث عن يعقوب بن عتبة و جبير بن محمد بن جبير بن مطعم، عن أبيه، عن جده، قال : أتى رسول الله صلى الله عليه وسلم أعرابي، فقال : يا رسول الله، جهدت الأنفس، وضاع العيال، ونهكت الأموال، وهلكت الأنعام، فاستسق الله لنا، فإننا نستشفع بك على الله، ونستشفع بالله عليك، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ويحك، أتدري ما تقول ؟ فسمح رسول الله صلى الله عليه وسلم فما زال يسيح حتى عرف ذلك في وجوه أصحابه، ثم قال : ويحك، إنه لا يستشفع بالله على أحد من جميع خلقه، شأن الله أعظم من ذلك، ويحك، أتدري ما الله ؟ إن الله على عرشه، وعرشه على سماواته، وسماواته على أرضه، هكذا وقال بأصابعه مثل القبة، وإنه ليئط به مثل أطيح الرجل بالراكب

¹⁰¹¹ İbn Huzeyme, a.g.e., s.242.

Allah Resulü'ne bir adam geldi ve "Ey Allah'ın Resulü, gücümüz tükendi, aileler dağıldı, malımız bitti, hayvanlarımız helak oldu, bizim için yağmur dile, senin ile Allah'tan, Allah ile senden şefaati istiyoruz" diye yakındı. Bunun üzerine Peygamber "yazıklar olsun sana! Sen ne dediğinin farkında mısın?" dedi ardından ahabının yüzünde bu durum anlaşılır olana kadar tenzihe devam etti. Sonra şöyle dedi: "Allah ile kimsenin şefaati istenmez, Allah bundan çok yücedir. Yazıklar olsun sana, Allah'ı biliyor musun sen? Allah Arş'ın üzerindedir. O'nun Arş'ı göklerin üzerindedir, gökler ise arzın üzerindedir. (Parmaklarını kubbe gibi yapıp) devenin üzerine binenin ıhtıması gibi onu ıhtırır" buyurdu.¹⁰¹²

Hadisin *Nebî (a.s.)- Cübeyr b. Mut'im- Muhammed b. Cübeyr- Cübeyr b. Muhammed ve Ya'kûb b. Utbe - Muhammed b. İshâk- Cerîr b. Hâzım- Vehb b. Cerîr- Muhammed b. Beşşâr ve Nebî (a.s.)- Cübeyr b. Mut'im- Muhammed b. Cübeyr- Cübeyr b. Muhammed ve Ya'kûb b. Utbe- Muhammed b. İshâk- Cerîr b. Hâzım- Vehb b. Cerîr- Ebû Mûsâ* isnadlarında yer alan Cübeyr b. Muhammed yalnızca bu rivayet ile tanınmaktadır.¹⁰¹³ Muhammed b. İshâk tedlis yapan sadûk bir ravidir. Şii ve kaderî görüşe sahip olduğu belirtilmektedir.¹⁰¹⁴

Eserde *Cübeyr b. Muhammed ve Ya'kûb b. Utbe- Muhammed b. İshâk* şeklinde yer alan isnadın hatalı olduğu anlaşılmaktadır. Muhammed b. İshâk'ın Cübeyr'den doğrudan rivayeti bulunmamaktadır. Hadis Ebû Dâvûd'un *Sünen* eserinde *Cübeyr b. Muhammed- Ya'kûb b. Utbe- Muhammed b. İshâk* şeklindedir ve isnadın doğrusunun bu şekilde olduğu belirtilmektedir.¹⁰¹⁵ İbn Huzeyme'de yer alan isnadın ise illetli olduğu anlaşılmaktadır.

b. Ömer b. el-Hattâb Rivayeti

(80) وقد روى إسرائيل ، عن أبي إسحاق ، عن عبد الله بن خليفة - أظنه عن عمر - أن امرأة أتت النبي صلى الله عليه وسلم فقالت : ادع الله أن يدخلني الجنة، فعظم الرب جل ذكره، فقال : إن كرسية وسع السماوات والأرض، وإن له أطيطا كأطيط الرجل الجديد إذ ركب من ثقله حدثنا يعقوب بن إبراهيم الدوري ، قال : حدثنا يحيى بن أبي بكير ، قال : حدثنا إسرائيل :

¹⁰¹² İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.234; Ebû Dâvûd, "Sünne", 19; Taberânî, **a.g.e.**, C.I, s.392.

¹⁰¹³ Mizzî, **a.g.e.**, C.IV, s.506.

¹⁰¹⁴ İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, C.II, s.144.

¹⁰¹⁵ Ebû Dâvûd isnadın doğru halinin bu şekilde olduğunu belirtir. Bkz, Ebû Dâvûd, "Sünne", 19; Mizzî, **a.g.e.**, C.IV, s.506.

Allah Resulü'ne bir kadın geldi ve 'beni cennete girdirmesi için Allah'a dua et' dedi. Allah Resulü Cenâb-ı Hakk'a ta'zim etti ve 'O'nun Kürsî'si, gökleri ve yeri kapsar. Binicisinin deveye ilk bindiğindeki ağırlığından dolayı çıkan iniltisi gibi bir inlemesi vardır" buyurdu.¹⁰¹⁶

Hadis eserde *Nebî (a.s.)- Ömer b. el-Hattâb- Abdullah b. Halife- Ebû İshâk- İsrail- Yahya b. Ebî Bukeyr- Ya'kûb b. İbrâhîm* ve *Nebî (a.s.)- Abdullah b. Halife- Ebû İshâk- İsrail- Veki'- Selâm b. Cünâde* isnadlarıyla gelmektedir. Abdullah b. Halife, hadisi işittiği sahabinin Ömer b. el-Hattâb olup olmadığından emin değildir.¹⁰¹⁷ Bu sebeple ikinci olarak hadisi bir de mürsel olarak rivayet etmiştir. Abdullah meçhul bir ravidir. Hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Makbûl bir ravi olduğunu söyleyenler de vardır.¹⁰¹⁸ Ebû İshâk es-Sebiî son zamanlarında ihtilata uğramış bir ravidir.¹⁰¹⁹ İsrail b. Yûnus hakkında Ali b. el-Medînî 'zayıf', Nesâî 'bir beis yoktur' demiştir.¹⁰²⁰ Her iki isnadda mecrûh ravileri sebebiyle zayıftır.

İbn Huzeyme bu hadisin çok zayıf olduğunu kabul etmektedir. Bu sebeple böylesi bir rivayete ihtiyacı olmadığını ve delillerinden biri olarak görmediğini belirtme ihtiyacı duyar.¹⁰²¹ Müellif, eserinde Kur'ân-ı Kerîm'den ayetlerden ve Resulullah'tan sahîh sâbit isnadlar ile gelen rivayetlerden başka bir şeyi delil almadığını ısrarla vurgulamakla birlikte zayıf olduğunu bizzat kendisinin beyan ettiği bu hadisi eserine almaktan kaçınmamıştır.

c. Metin Değerlendirmesi

İbnu'l- Cevzî mevzu rivayetlere yer verdiği eserinde bu hadis hakkında şunları söylemektedir:

"Bu hadis Allah Resulü'nden sahîh bir şekilde gelmemektedir. İsnadı çok muzdarip bir rivayettir. Abdullah b. Halife sahabeden bir isim değildir. Rivayet mürseldir. İbn Halife, bazen rivayetlerini Ömer kanalıyla ref eder, bazen Ömer'de mevkûf kılar. Bazen de kendi sözü olarak rivayet eder. Tüm bu karışıklıklar sebebiyle rivayetine güvenilmez"¹⁰²²

¹⁰¹⁶ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.238. Ebû Dâvûd, "Sünne", 19.

¹⁰¹⁷ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.238.

¹⁰¹⁸ İbn Hacer, **a.g.e.**, C.I, s.412.

¹⁰¹⁹ İbn Hacer, **a.g.e.**, C.II, s.73.

¹⁰²⁰ Mizzî, **a.g.e.**, C.II, s.521.

¹⁰²¹ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.239.

¹⁰²² Ebû'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali İbnu'l-Cevzî, **el-İlelû'l-mütenahiye fi'l-ehâdîsi'l-vahiye**, C.II, Beyrût, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983, C.I, s.21.

Zehebî ise şunları söylemektedir:

Bu hadis ferd ve oldukça garip bir rivayettir. (Cübeyr b. Mut'im rivayetinin) İsnadında yer alan İbn İshâk münker rivayetleri çok olan bir kimsedir. Allah Resulü'nün bu sözü söyleyip söylemediğini bilmiyoruz. Muhakkak ki Allah hiçbir şeye benzemez. İnleme ifadesi, bineğe binerken çıkan cinsten, Arş'ın zatından hâsıl olan bir şeydir. Bu bineğin ve Arş'ın bir vasfıdır. Bunu Allah'ın bir sıfatı saymamızdan, Yüce Allah münezzehtir. Ayrıca bu inilti lafzı sâbit bir nassda da mevcut değildir.

Zehebî, rivayette yer alan ifadelerin Cenâb-ı Hakk'ın şanına yakışmayacağını farkındadır ve bu sebeple hadisi hem isnad hem de metin olarak tenkit etme gereği duymuştur. Rivayeti ise yalnızca Cenâb-ı Hakk'ın Arş'ın üzerinde olduğunu beyan eden ve ayetlere muvafık olan kısımları sebebiyle zikrettiğini söylemektedir.¹⁰²³

4. “Küresi'nin taşıdığı yükü hiçbir şey yüklenemez...” hadisi

(81) حدثنا سلم بن جنادة ، حدثنا وكيع ، عن سفيان ، عن عمار الدهني ، عن مسلم البطين ، عن سعيد بن جبير ، عن ابن عباس ، رضي الله عنهما قال : الكرسي موضع قدميه ، والعرش لا يقدر أحد قدره

İbn Abbâs şöyle söylemektedir:

“Küresi O'nun iki kadem'inin hizasındadır ve Arş'ın taşıdığı yükü hiçbir şey yüklenemez.”¹⁰²⁴

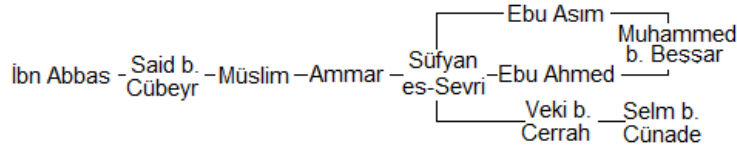
a. Hadisin İsnadları

2. İbn Abbâs- Saîd b. Cübeyr- Müslim- Ammâr- Süfyân es-Sevrî- Ebû Âsım- Muhammed b. Beşşâr
3. İbn Abbâs- Saîd b. Cübeyr- Müslim- Ammâr- Süfyân es-Sevrî- Ebû Ahmed- Muhammed b. Beşşâr
4. İbn Abbâs- Saîd b. Cübeyr- Müslim- Ammâr- Süfyân es-Sevrî- Veki' b. Cerrâh- Selm b. Cünâde

¹⁰²³ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Kitâbü'l-uluv li'l-aliyyi'l-azim ve izahu sahihi'l-ahbar min sekîmuha*, C.II, Riyad, Dârü'l-Vatan, 1999, C.I, s.413.

¹⁰²⁴ İbn Huzeyme, *a.g.e.*, s.241.

b. İsnad Şeması

c. İsnad Değerlendirmesi

İsnadların ortak ravisi Ammâr ed-Dühenî şîî olduğu söylenen ‘sadûk’ bir ravidir.¹⁰²⁵ Ebû Ahmed Muhammed b. Abdullah, Süfyan es-Sevrî’den rivayetlerinde çokça hata yapan sadûk bir kimsedir.¹⁰²⁶

d. Metin Değerlendirmesi

İbn Abbâs’tan mevkûf olarak gelen bu rivayet, İbn Huzeyme’nin *Kürsî*’nin varlığını ispat sadedinde getirdiği tek rivayettir. Rivayet, *Kürsî*’yi Cenâb-ı Hakk’ın iki kademinin hizasında bulunan bir varlık olarak tanımlamaktadır.

Hadisin farklı isnadların metinlerinde lafız farklılığı bulunmamaktadır.

5. “Senden üstte hiçbir şey yok...” hadisi

(82) حدثنا أبو كريب ، قال : حدثنا أبو أسامة ، عن الأعمش ، عن أبي صالح ، عن أبي هريرة، قال : أتت فاطمة رسول الله صلى الله عليه وسلم، فسألته خادما فقال لها : قولي : اللهم رب السماوات السبع، ورب العرش العظيم، ربنا ورب كل شيء، منزل التوراة والإنجيل ، وقال مرة : والقرآن العظيم، فالحق الحب والنوى، أعوذ بك من شر كل ذي شر، أنت آخذ بناصيته، أنت الأول فليس قبلك شيء، وأنت الآخر فليس بعدك شيء، وأنت الظاهر فليس فوقك شيء، وأنت الباطن فليس دونك شيء، اقض عنا الدين، وأغننا من الفقر

Ebû Hureyre şöyle rivayet etmektedir:

Fatıma Allah Resulüne gelerek ondan bir yardımcı istedi. Resulullah şöyle dua etmesini söyledi: ‘Ey yedi kat göklerin Rabbi ve büyük arşın sahibi olan Allahım! Ey Rabbimiz! Ey cümle varlıkların Rabbi! Ey Tevrat’ı, İncil’i ve Yüce Kurân’ı indiren! Ey çekirdeği ve taneyi yaran! Her şerden sana sığınırım ki sen onları alınlarından yakalamışsındır. Sen Evvelsin, senden önce bir şey yok. Sen

¹⁰²⁵ İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, C.II, s.48.

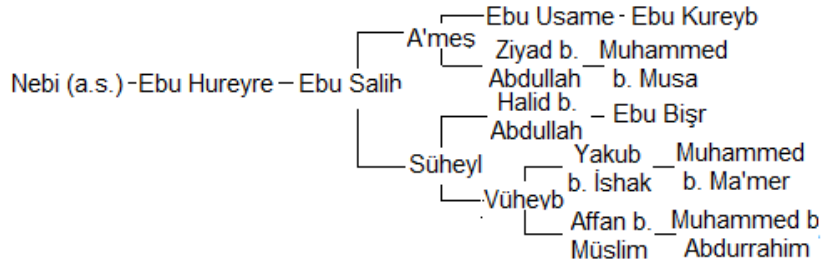
¹⁰²⁶ Mizzî, *a.g.e.*, C.XXV, s.479.

*Âhirsin, senden sonra da bir şey yok. Sen Zâhirsin, senin üstünde bir şey yok. Sen Batınsın, senin dışında da bir şey yok. Borcumu öde ve beni darlıktan kurtar.*¹⁰²⁷

a. Hadisin İsnadları

- 1- Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Sâlih- A'meş- Ebû Usame- Ebû Kureyb
- 2- Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Sâlih- A'meş- Ziyâd b. Abdullah- Muhammed b. Mûsâ
- 3- Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Sâlih- Süheyl- Hâlid b. Abdullah- Ebû Bişr
- 4- Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Sâlih- Süheyl- Vüheyb- Ya'kûb b. İshâk- Muhammed b. Ma'mer
- 5- Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Sâlih- Süheyl- Vüheyb- Affân b. Müslim- Muhammed b. Abdurrahim

b. İsnad Şeması

c. İsnad Değerlendirmesi

Hadisi Ebû Hureyre'den Ebû Sâlih es-Semmân; ondan da Süleymân el-A'meş ve oğlu Süheyl b. Ebî Sâlih rivayet etmektedir.

A'meş'den hadisi alan Ebû Usame Hammâd b. Usame tedlis yapmakla tanınan bir isimdir.¹⁰²⁸ A'meş'den semai olduğu halde bu hadisi ondan (عن) lafzı ile rivayet ettiği görülmektedir.¹⁰²⁹ İsnadın munkatı' olduğu anlaşılmaktadır.

A'meş'in diğer talebesi Ziyâd b. Abdullah, sadece meğâzi konularında rivayeti delil alınan zayıf bir ravidir.¹⁰³⁰ Muhammed b. Mûsâ ise rivayetlerinde gevşek bir kimsedir.¹⁰³¹

¹⁰²⁷ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.255; Müslim, "Zikr", 61; Ebû Dâvûd, "Edeb" 107, Tirmizî, "Da'vât", 68, Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C.III, s.371.

¹⁰²⁸ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, C.III, s.3.

¹⁰²⁹ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.255.

¹⁰³⁰ Mizzî, **a.g.e.**, C.IX, s.488.

¹⁰³¹ İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, C.II, s.211.

Ebû Sâlih'in ravisi ve oğlu olan Süheyl b. Ebî Sâlih hakkında Yahya b. Mâin bir yerde 'hadisi hüccet değil' bir başka yerde 'gevşek'; Ebû Hâtim 'hadisi yazılır, ama delil olmaz' Nesâî 'bir beis yoktur'¹⁰³², İbn Hibbân 'hata eder' demiştir.¹⁰³³ Tirmizî, Süfyân b. Uyeyne'nin onu sika saydığını aktarırken, Ahmed b. Hanbel'e göre hadisi güvenilir bir kimse değildir.¹⁰³⁴

İbn Huzeyme'nin hocası Ebû Bişr İshâk b. Şahin 'sadûk' bir ravi olarak nitelendirilmektedir.¹⁰³⁵

Ravilerinin cerhi sebebiyle isnadların zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

d. Metin Değerlendirmesi

Ebû Hureyre hadisin bir başka metninde Allah Resulü'nün bu duayı ashabına yatmadan önce okumalarını emrettiğini haber vermektedir.¹⁰³⁶ Hadisin A'meş ve Süheyl'den gelen tariklerinde metnin değişiklik gösterdiği görülmektedir. A'meş tariklerinde Ebû Hureyre, Fatıma'nın efendimize gelerek yardımcı istediğini aktarırken, Süheyl'den gelen rivayetlerin metninde Allah Resulü yatarken okunacak duadan bahsetmektedir.

Hadis 'أنت الظاهر وليس فوقك شيء / sen Zahirsin, senden üstte hiç bir şey yok' ifadeleri dolayısıyla İbn Huzeyme için, Arş'ın ve dolayısıyla Allah'ın üzerinde bir şeyin olmadığına, en yüksekte Cenâb-ı Hakk'ın varlığının bulunduğu delilidir.

6. "Ruh sema katına yükselir..." hadisi

a. Berâ b. Âzib Rivayeti

(83) وفي خبر الأعمش ، عن المنهال بن عمرو ، عن زاذان ، عن البراء ، في قصة قبض روح المؤمن وروح الكافر ، قال في قصة قبض روح المؤمن : فيقول أيتها النفس الطيبة المطمئنة ، اخرجي إلى مغفرة من الله ورضوان ، قال : فتخرج تسيل كما تسيل القطرة من السماء ، لا يتركونها في يده طرفة عين ، فيصعدون بها إلى السماء ، فلا يمرون بها على جند من الملائكة إلا قالوا : ما هذه الروح الطيبة ؟ فيقولون : فلان بأحسن أسمائه ، فإذا

¹⁰³² Mizzî, a.g.e., C.XII, s.227.

¹⁰³³ İbn Hacer, Tehzîbu't-Tehzîb, C.IV, s.264.

¹⁰³⁴ Bkz. Mizzî, a.g.e., C.XII, s.225-227.

¹⁰³⁵ İbn Hacer, a.g.e., C.I, s.237.

¹⁰³⁶ İbn Huzeyme, a.g.e., s.256.

etmesi muhtemel' denilmiştir.¹⁰⁴⁰ Ravisi Yûnus b. Habbâb hakkında ağır cerh lafızları vardır. Yahya b. Maîn 'bir şey değil', Cüzcânî 'müfteri bir yalancı', Buhârî 'hadisi münker', Nesâî 'sika değil' demiştir.¹⁰⁴¹ A'meş'in talebelerinden Muhammed b. Fudayl ve onun talebesi Ali b. Münzir aşırı şîa taraftarı olan sadûk ravilerdir.¹⁰⁴²

Cerîr b. Abdulhamîd tedlis yapmakla itham edilmiş, rivayetlerini karıştırdığı, ömrünün sonlarında su-i hıfza uğradığı belirtilmiş bir ravidir.¹⁰⁴³ Hadisi A'meş'den (عن) lafzi ile rivayet ettiği görülmektedir. Ravisi Yusuf b. Mûsâ da 'sadûk' bir ravidir.¹⁰⁴⁴ Ebû Muâviye ed-Darîr mürcie bir ravidir, hakkında cerh ifadeleri bulunsa da A'meş'den rivayetleri güvenilir kabul edilmektedir.¹⁰⁴⁵ Müellifin hadisin metnini senede tekaddüm ettiği görülmektedir.

İsnadların zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

b. Ebû Hureyre Rivayeti

(84) حدثنا يونس بن عبد الأعلى قال : أخبرنا ابن وهب، وأسد بن موسى قالا
حدثنا ابن أبي ذئب وحدثنا أحمد بن عبد الرحمن بن وهب قال حدثنا عمي قال : أخبرنا
ابن أبي ذئب و حدثنا محمد بن رافع قال حدثنا ابن أبي فديك قال : أخبرنا ابن أبي ذئب،
عن محمد بن عمرو بن عطاء، عن سعيد بن يسار، عن أبي هريرة رضي الله عنه أن النبي
صلى الله عليه وسلم قال : إن الميت تحضره الملائكة، فإذا كان الرجل صالحا قيل :
اخرجي أيتها النفس الطيبة، كانت في جسد طيب، اخرجي حميدة وأبشري بروح وريحان،
ورب غير غضبان قال : فيقولون ذلك حتى تخرج، فإذا خرجت عرجت إلى السماء
فيستفتح لها، فيقال : من هذا ؟ فيقال : فلان، فيقال : مرحبا بالنفس الطيبة كانت في
الجسد الطيب، ادخلي حميدة وأبشري بروح وريحان، ورب غير غضبان، فيقال لها كذلك
حتى تنتهي إلى السماء التي فيها الرب تبارك وتعالى

Ebû Hureyre şöyle rivayet etmektedir:

*"Melekler ölüyü getirirler. Eğer sâlih bir kişi ise 'Ey temiz beden
içerisindeki temiz nefis! Övülmeye layık olarak çık. Rahmet, güzellik ve öfkeli
olmayan Rabb ile müjdelen' denilir. Ruh bedenden çıkıncaya kadar böyle söylerler.*

¹⁰⁴⁰ İbn Hacer, a.g.e., C.II, s.278.

¹⁰⁴¹ Mizzî, a.g.e., C.XXXII, s.506.

¹⁰⁴² Mizzî, a.g.e., C.XXVI, s.297.

¹⁰⁴³ Bkz. İbn Hacer, Tehzîbu't-Tehzîb, C.II, s.76.

¹⁰⁴⁴ Mizzî, a.g.e., C.XXXII, s.467.

¹⁰⁴⁵ Mizzî, a.g.e., C.XXV, s.132.

*Bedenden çıkınca semaya yükselir ve ona kapılar açılır. 'kim bu' denilir, onlar da 'falanca' diye cevap verirler. Ruh, Rabbin bulunduğu sema katına kadar gelene kadar ona böyle söylenir. "*¹⁰⁴⁶

Hadis eserde *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Sâid b. Yesâr- Muhammed b. Amr b. Atâ- İbn Ebî Zi'b- Muhammed b. Ebî Fedîk- Muhammed b. Râfî (ç) İbn Ebî Zi'b- İbn Vehb- Ahmed b. Abdurrahman (ç) İbn Ebî Zi'b- İbn Vehb ve Esed b. Mûsâ- Yûnus b. Abdul'a'la* isnadları ile gelmektedir. İsnadda yer alan Esed b. Mûsâ hakkında ibn Hazm 'zayıf, hadisi münker'; Abdülhak 'delil alınmaz' demiştir.¹⁰⁴⁷ İbn Vehb'in talebesi ve aynı zamanda yeğeni olan Ahmed b. Abdurrahman'ın amcasından rivayetleri kabul görmemiştir.¹⁰⁴⁸ Muhammed b. İsmâîl b. Ebî Fedîk, hakkında 'hadisi çok, ama delil olmaz' denilmiş bir ravidir.¹⁰⁴⁹

Yûnus b. Abdul'a'la'nın İbn Vehb'den rivayetinin dışındaki isnadların zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

c. Metin Değerlendirmesi

Rivayetlerde mümin kişinin ruhunun kabzedilmesi sonrasında göğe yükselişi ve Rabbi ile münacatı anlatılmaktadır. Mü'min kul, Allah'ın bulunduğu sema katına kadar gelir. Rivayet Allahu Teâlâ'nın gökte, semanın üzerinde yer aldığını anlatmaktadır.

Bera b. Âzib'den gelen bir diğer isnadın metni şöyledir:

'Ruh çıkınca, yer ve gök arasındaki ve gökteki bütün melekler ona selam ederler. Göklerin kapıları açılır. Bütün kapılardakiler onun ruhunu kendilerine yükseltmesi için Allah'a yakarırlar. Ruh yanlarına gelince 'Rabbim, falanca kulun' derler. Cenâb-ı Hakk ise 'onu geri döndürün, ben onları ondan (topraktan) yarattığıma ve geri oraya döndüreceğimi ve yeniden oradan çıkaracağımı ahdettim' buyurdu.'¹⁰⁵⁰

Bu metnin isnadında yalancılıkla itham olunmuş bir ravi yer almaktadır. Rivayet sened bakımından ferd ve münker olup bu metin ile şazz bir rivayettir.

¹⁰⁴⁶ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.264. İbn Mâce, "Zühd", 31; Nesâî, **Kitâbu es-süneni'l kübrâ**, "Tefsir", 302.

¹⁰⁴⁷ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, C.I, s.260.

¹⁰⁴⁸ İbn Hacer, **a.g.e.**, C.I, s.56.

¹⁰⁴⁹ İbn Hacer, **a.g.e.**, C.IX, s.61.

¹⁰⁵⁰ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.263.

7. “Allah nerede” hadisi

(85) حدثنا أبو هاشم زياد بن أيوب قال حدثنا مبشر يعني ابن إسماعيل الحلبي، عن الأوزاعي، عن يحيى بن أبي كثير، قال: حدثني هلال بن أبي ميمون، قال: حدثني عطاء بن يسار، قال: حدثني معاوية بن الحكم السلمي، قال: وكانت غنيمة لي ترعاها جارية لي قبل أحد والجوانية، فوجدت الذئب قد أخذ منها شاة، وأنا رجل من بني آدم آسف كما يأسفون، فصككتها صكة، ثم انصرفت إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم، فعظم ذلك علي، فقلت: يا رسول الله، أفلا أعتقها؟ قال: بل، انتني بها، فجئت بها إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم، فقال لها: أين الله؟ قالت: في السماء، قال: فمن أنا؟ قالت: أنت رسول الله، قال: إنها مؤمنة، فأعتقها

Muaviye b. Hakem şöyle rivayet etmektedir:

Benim cariyeye tarafından güdülen bir koyun sürüm vardı. Bir gün koyunlardan birini kurdun kaptığını öğrendim. Ben de bir insanım ve bu duruma çok üzüldüm. Cariyeye bir tokat attım. Sonra Resulullah'ın yanına gittim. Bu (yaptığım) bana ağır geldi. Durumu Resulullah'a anlatıp 'onu azad edeyim mi' diye sordum. 'Onu bana getir' buyurdu. Cariyeyi Resulullah'a getirdim. Ona 'Allah nerede' diye sordu. Cariye 'göktedir' diye cevap verdi. Allah Resülü 'peki ben kimim' deyince 'sen Resulullah'sın' dedi. Bunun üzerine Resulullah 'O mümindir, onu azad et' buyurdu.¹⁰⁵¹

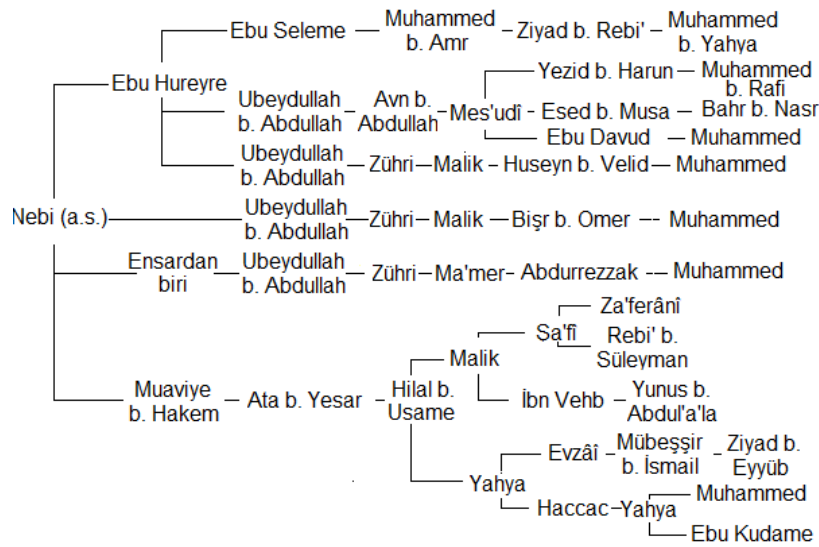
a. Hadisin İsnadları

1. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Seleme- Muhammed b. Amr b. Alkame- Ziyâd b. Rebi'- Muhammed b. Yahya
2. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ubeydullah b. Abdullah- Avn b. Abdullah- Mes'ûdî- Yezîd b. Hârûn- Muhammed b. Râfi'
3. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ubeydullah b. Abdullah- Avn b. Abdullah- Mes'ûdî- Esed b. Mûsâ- Bahr b. Nasr
4. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ubeydullah b. Abdullah- Avn b. Abdullah- Mes'ûdî- Ebû Dâvûd- Muhammed b. Ma'mer
5. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ubeydullah b. Abdullah- Zührî- Mâlik- Huseyn b. Velîd- Muhammed b. Abdulvehhâb
6. Nebî (a.s.)- Ubeydullah b. Abdullah- Zührî- Mâlik- Bîşr b. Ömer- Muhammed b. Yahya

¹⁰⁵¹ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.266. Ayrıca Bkz, Müslim, “Mesâcid”, 33; Ebû Dâvûd, “Salât” 172, “Eymân ve'n-nuzûr” 19; Nesâî, “Sehv”, 20; Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C.IX, s.197; İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, C.VII, s.215; Taberânî, **a.g.e.**, C.VIII, s.336 ve C.XIV, s.328.

7. Nebî (a.s.)- Ensardan biri- Ubeydullah b. Abdullah- Zührî- Ma'mer- Abdurrezzâk- Muhammed b. Yahya
8. Nebî (a.s.)- Muâviye b. Hakem- Atâ b. Yesâr- Hilâl b. Ebî Meymûne- Yahya b. Ebî Kesîr- Evzâî- Mübeşşir b. İsmâîl- Ziyâd b. Eyyûb
9. Nebî (a.s.)- Muâviye b. Hakem- Atâ b. Yesâr- Hilâl b. Ebî Meymûne- Yahya b. Ebî Kesîr- Haccâc b. Ebî Osmân- Yahya b. Saîd- Bundâr ve Ebû Kudame
10. Nebî (a.s.)- Muâviye b. Hakem- Atâ b. Yesâr- Hilâl b. Usame- Mâlik- İbn Vehb- Yûnus b. Abdu'l-a'lâ (ع) Mâlik- Muhammed b. İdris eş-Şâfîi- Hasan b. Muhammed Za'ferânî (ع) Mâlik- Muhammed b. İdris eş-Şâfîi- Rebi' b. Süleymân

b. İsnad Şeması

c. İsnad Değerlendirmesi

Şemada görüleceği üzere hadis Atâ b. Yesâr ve Ubeydullah b. Abdullah'ın medâr ravisi olduğu iki ayrı yoldan gelmektedir. Ebû Seleme tarikiyle gelen rivayet hem isnad hem metin olarak ferd bir rivayettir.

Ebû Seleme tarikinde yer alan Muhammed b. Amr b. Alkame 'hata eder',¹⁰⁵² sadûk, vehm eder'¹⁰⁵³ gibi lafızlarla cerh edilmiş bir ravidir.

Ubeydullah b. Abdullah tariklerinde Avn b. Abdullah isnadında yer alan Abdurrahman b. Abdullah el-Mes'ûdî, ömrünün son zamanlarında ihtilata uğramış bu sebeple hadisleri terk edilen 'sadûk' bir ravidir.¹⁰⁵⁴ İsnadda hadisi ondan alan

¹⁰⁵² Mizzî, a.g.e., C.XXVI, s.216.

¹⁰⁵³ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, C.II, s.196.

¹⁰⁵⁴ İbn Hacer, a.g.e., C.VI, s.212.

Yezîd b. Hârûn'un, kendisinden ihtilat sonrası hadis dinlediği rivayet edilmektedir.¹⁰⁵⁵ Esed b. Mûsâ hakkında ibn Hazm 'zayıf, hadisi münker'; Abdülhak 'delil alınmaz' demiştir.¹⁰⁵⁶

Ubeydullah b. Abdullah tariklerinden Bîşr b. Ömer rivayetinin mürsel, Huseyn b. Velîd ve Abdurrezzâk tariklerinin mevsul olduğu görülmektedir. İbn Huzeyme Huseyn b. Velîd'den gelen tarikin mevsul olmasının bir hata olduğunu, Mâlik b. Enes'den gelen rivayetin isnadında Ebû Hureyre'nin isminin olmadığını söylemektedir.¹⁰⁵⁷ Nitekim Mâlik'in *Muvatta* eserinde de bu hadis rivayet edilirken sahibinin ismi zikredilmemekte, ensardan bir kişi denilmekte ve bu kişinin aynı zamanda cariyenin sahibi olduğu kaydedilmektedir.¹⁰⁵⁸ Bu durumda isnadın muallel olduğu anlaşılmaktadır.

Muaviye b. Hakem rivayetlerinde Mâlik b. Enes'in hadisi rivayet ettiği Hilâl b. Usâme, Hilâl b. Ali b. Usâme'dir. Hilâl b. Ebî Meymune de denilmektedir.

İmam Mâlik'in *Muvatta* isimli eserinde hadis *Atâ b. Yesâr - Hilâl b. Usame* isnadıyla yer almakta fakat cariyenin sahibinin Ömer b. Hakem olduğu ifade edilmektedir.¹⁰⁵⁹ Hadis âlimleri Mâlik'in bu hususta vehm ettiğini, ravinin Ömer b. Hakem değil, kardeşi Muâviye olduğunu belirtirler.¹⁰⁶⁰ İbn Esir de İmam Mâlik'in *Hilâl b. Usame- Ömer b. Hakem* tarikinde vehm ettiğini söylemektedir.¹⁰⁶¹

d. Metin Değerlendirmesi

Ebû Hureyre rivayetlerinden Ebû Seleme tarikiyle gelen haberde kölenin Muhammed b. Şerîd isimli bir sahabiye ait olduğu belirtilmektedir. Muhammed b. Şerîd, Resulullah'a, annesinin bir köle azad etmeyi dilediğini, yanında getirdiği köleyi azad edip edemeyeceğini danışmakta, Allah Resulü de köleye '*Allah nerededir/rabbin kim*' ve '*ben kimim*' diye sormaktadır. Bu metinde kölenin açıkça sorulara cevap verdiği görülürken, Avn b. Abdullah'ın kardeşi Ubeydullah b. Abdullah'tan

¹⁰⁵⁵ Mizzî, **a.g.e.**, C.XVII, s.224.

¹⁰⁵⁶ İbn Hacer, **a.g.e.**, C.I, s.260.

¹⁰⁵⁷ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.273.

¹⁰⁵⁸ Mâlik, "İtk ve'l-velâ", 9.

¹⁰⁵⁹ Mâlik, "İtk ve'l-velâ", 8.

¹⁰⁶⁰ İbn Hacer, **el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe**, C.IV, s.483 ve C.VI, s.118.

¹⁰⁶¹ Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b.Muhammed b.Abdülkerim İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-ğâbe fi ma'rifeti's-sahâbe**, C.V. Beyrût, Dârü'l-Ma'rife, 1997,C.IV, s.153.

rivayetinin metinlerinde köle, Allah Resulü'ne konuşarak cevap vermemekte ve Resulullah '*Allah neredede*' diye sorduğunda eliyle önce göğü, 'ben kimim' diye sorduğunda ise önce Resulullah'ı ardından göğü işaret etmektedir. Ravi bu durumu 'sen Resulullahsın demek istemiştir' şeklinde açıklamaktadır.¹⁰⁶²

Diğer Ebû Hureyre tariklerinin metinlerinde kölenin sahibinin ismine yer verilmemektedir.

Muhammed b. Şerîd, yalnızca bu haber ile ismi bilinen bir kimsedir. Biyografi eserlerinde sahabeden Şerîd b. Süveyd'in oğlu olduğu dışında hakkında söylenen bir şey yoktur. Sahabeden bir kişi olarak bilinmediği belirtilmektedir.¹⁰⁶³ Adının Amr olduğu, Şerîd b. Süveyd'in Muhammed isminde bir oğlunun bilinmediği, bu rivayetin de Amr b. Şerîd'den geldiği de söylenmiştir.¹⁰⁶⁴ Fakat Amr tabiine mensup bir kimsedir.¹⁰⁶⁵ Hadisin bazı kaynaklarda Amr b. Şerîd'den, bazılarında ise Şerîd b. Süveyd'den nakledildiği görülmektedir. İbn Hacer (v.852) Muhammed b. Şerîd ve Amr b. Şerîd adına nakledilen rivayetlerin tamamının hatalı olduğunu, mahfuz rivayetin diğer bazı kaynaklarda geçen¹⁰⁶⁶ ve Şerîd b. Süveyd'den aktarılan rivayet olduğunu söylemektedir.¹⁰⁶⁷ Ebû Seleme rivayetinin mahfuz rivayetler sebebiyle şazz olduğu söylenebilir.

Şerîd b. Süveyd'den gelen ve İbn Hacer'in mahfuz saydığı hadiste Allah Resulü cariyeye '*Allah neredede*' diye sormamakta, '*Rabbin kim*' diye sormaktadır. Cariye 'Allah' diye cevap verince bu kez de '*Ben kimim*' diye sormaktadır. 'Sen Resulullahsın' cevabını alınca da Şerîd'e köleyi azad etmesini söylemektedir.¹⁰⁶⁸

Ma'mer kanalıyla gelen Zührî rivayetinde Ubeydullah b. Abdullah hadisi işittiği sahabinin ismini vermemekte 'ensardan bir kişi' demektir. Bu tanınmayan sahabe kölenin sahibidir. Allah Resulü'ne bir köle azad etmek istediğini, yanında getirdiği kölenin uygun olup olmadığını sormaktadır. Allah Resulü'nün kölenin

¹⁰⁶² İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.270.

¹⁰⁶³ İbn Hacer, **el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe**, C.VI, s.268.

¹⁰⁶⁴ İbn Esir, **a.g.e.**, C.IV, s.71; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, **Ma'rîfetü's-sahabe**, C.III, Medine, Mektebetü'd-Dâr, 1988, C.II, s.119.

¹⁰⁶⁵ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXII, s.64.

¹⁰⁶⁶ Ebû Dâvûd, "Eymân ve'n-nuzûr", 19; Nesâî, "Vesaya", 8; İbn Hibbân, "İmân", 189.

¹⁰⁶⁷ Bkz. İbn Hacer, **el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe**, C.VI, s.268.

¹⁰⁶⁸ Nesâî, "Vesaya", 8; Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C.VII, s.117; Taberânî, **a.g.e.**, C.IV, s.187; İbn Hibbân "İmân" 189.

Müslüman olup olmadığını test etme şekli, diğer metinlerden oldukça farklıdır. Allah Resulü cariyeye Allah'tan başka ilah olmadığına, kendisinin Resulullah olduğuna, ölümden sonra dirilişe iman edip etmediğini sorar, 'evet' cevabını alınca sahibine onu azad etmesini söyler. Bu metin ile Ma'mer b. Raşid tariki şazz olmaktadır.

İbn Huzeyme tüm bu farklılıkların izahı için 'ensardan bir kişi' diyerek rivayet edilen hadisler ile Ebû Hureyre'den gelen hadislerin iki farklı olayı aktardığını söylememektedir. O'na göre bu kişinin Ebû Hureyre zannedilmesi mümkün olamaz. Çünkü Ebû Hureyre ensara mensup bir kimse değildir. O halde bu durum olayın iki farklı zamanda gerçekleştiğinin kanıtıdır.¹⁰⁶⁹

İbn Huzeyme'nin bu açıklamasını şöyle de destek verilebilir. 'Ensardan bir kişi'den gelen rivayette bu kişi rivayeti aktaran ve aynı zamanda cariye'nin sahibi olan kişidir. Hâlbuki Ebû Hureyre, olayı bir başka kişi üzerinden anlatmaktadır. Bu durumda ensardan olan kişinin Ebû Hureyre zannedilmesi zaten mümkün görülmemektedir. Bununla birlikte isnadda 'ensardan bir kişi' ifadesini kullanması bu sahabinin Muâviye b. Hakem olabilme ihtimalini de akıllara getirmektedir. Muâviye çok fazla rivayeti olan bir sahabe değildir, biyografisinde de hakkında yeterli bilgi yoktur. Fakat kendisi için 'Medineli sayılırdı' denilmesi,¹⁰⁷⁰ hadisin ravisinin 'ensardan bir kişi' olarak belirttiği kişinin Muâviye b. Hakem olma ihtimalini güçlendirmektedir. Ubeydullah'ın Muâviye'den rivayeti doğrudan almamış olması sebebiyle ismini açıkça zikretmemiş ve mürsel olarak aktarmış olması da muhtemeldir.

Allah Resulü'nün bu olayda cariye'nin imanını test etme şekli ile neyi amaçladığını anlamak gerekmektedir. Resulullah cariyeye Allah'ın nerede olduğunu sormakla elbette Cenâb-ı Hakk'a mekân isnad etmeye çalışmamaktadır. Aksine cariye'nin bir olan Allah'a iman edip, tevhid inancını benimseyip benimsemediğini öğrenmek istemektedir. Bu durum Allah'ın gökte olduğunu tasdiklemek için değildir. Nevevî müslümanların namazda kıbleye yönelmeleri gibi dua edenlerin de göğe yöneldiğini söylemektedir. Allah Resulü cariye'nin göğü işareti ile onun muvahhid bir

¹⁰⁶⁹ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.273.

¹⁰⁷⁰ Ebû Ömer Cemaledin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed İbn Abdilber el-Kurtubî en-Nemerî, **el-İstiâb fî ma'rifeti'l-ashâb**, C.IV, Beyrût, Darü'l-Kütübî'l-ilmîyye, 1995, C.III, s.469.

kimse olup olmadığını anlamak istemiştir.¹⁰⁷¹ Cariye'nin Allah'ın gökte olduğunu söylemesi, onun yerdeki ilahlara yani putlara tapmadığını göstermektedir.¹⁰⁷² İbn Hacer'e göre Allah Resulü cariyenin anlayışının az olduğunu, aklının Cenâb-ı Hakk'ın mevcut hiçbir şeye benzemeyişini idrak edemeyeceğini biliyordu. Bu sebeple de sorduğu sorulara verdiği cevapları imanını tasdik etmek için yeterli görmüş, teşbih ve Cenâb-ı Hakk'ı tenzih gibi meselelerle onu irdelememiştir.¹⁰⁷³

Allah Resulünün bir başka hadisinde de gökteki ve yerdeki ilah ayrımını yaptığı görülmektedir. Husayn b. Ubeyd'le arasında geçen konuşmada Peygamber, Husayn'a tapındığı tanrıları sormakta, putların dışında gökte olduğunu söylediği, her dileğini ondan istediği bir diğer tanrıdan bahsetmesi üzerine, ona neden putları gökteki tanrıya ortak koştüğünü sormaktadır. Çünkü esas olarak gökte olan tanrıya inanması, bir olan Allah'a iman etmesi demektir ki bu Allah Resulü'nün tebliğ ettiği İslam dininin temel tevhid inancıdır. Allah Resulü, Husayn'a bunu telkin ve tavsiye etmektedir. Tirmizî rivayetinde de açıkça görüldüğü üzere Allah Resulü Husayn'a ilahlarını sorduktan sonra onu islama davet etmektedir.¹⁰⁷⁴

Bu rivayetten de anlaşılacağı üzere Allah Resulü'nün '*Allah nerededir*' sorusuna cariyenin 'göktedir' şeklinde bir cevap vermiş olması, onun putlara tapmadığını, bir olan Allah'a iman ettiğini göstermekte, böylelikle Resulullah cariyenin tevhid inancına sahip olup olmadığının bir nevi testini yapmaktadır. Ardından 'ben kimim' sorusuna 'sen Allah'ın elçisisin' cevabını vermesi ise onun İslam'ın emrettiği iman esaslarını tam olarak tasdik ettiğinin bir göstergesi olmaktadır. Resulullah yalnızca Allahın nerede olduğunu sormakla kalmamakta, böylelikle de Husayn'ın rivayetinde olduğu gibi gökte olan bir tanrı inancına sahip olan putperestlerden tamamen ayrıldığını anlamak istemektedir.

¹⁰⁷¹ Nevevî, **Şerhu'n-Nevevî alâ sahîhi Müslim**, C.III, s.27.

¹⁰⁷² Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed Ali el-Kârî, **Şerhu müsnedi Ebî Hanîfe**, Lahor, Dâru Matbaatu Muhammed, 1889, s.158.

¹⁰⁷³ Bkz, İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, C.XIII, s.413.

¹⁰⁷⁴ Tirmizî rivayetinde hadisin baş kısmı yer almamaktadır. Allah Resulü Husayn'a kaç ilaha tapındığını sormakta ve eğer Müslüman olursa ona iki faydalı kelime öğreteceğini vaad etmekte, Husayn da Müslüman olup bu kelimelerin ne olduğunu Resulullah'a sormaktadır. Bkz. "Da'vât", 70.

Keşmîrî'ye göre de cariye gökyüzünü gösterdiğinde Allah'a mekân nispet etmemiş, sadece onun büyüklüğünü ifade etmek istemiştir.¹⁰⁷⁵ Nitekim Arap dilinde bir kimse için 'falancanın mevki göktedir' demek o kimsenin şeref ve haysiyet sahibi olduğunu ifade etmede kullanılmaktadır.¹⁰⁷⁶

8. "Allah dünya semainı iner..." hadisi

(86) حدثنا أحمد بن سعيد الرباطي حدثنا محاضر بن المورع أبو المورع، قال حدثنا الأعمش، عن أبي صالح، قال : ذكر عن أبي سعيد، أو عن أبي هريرة، رضي الله عنه، وأبي إسحاق، وحبيب، عن الأغر، عن أبي هريرة، قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : إن الله يمهل حتى يذهب شطر الليل الأول، ثم ينزل إلى السماء الدنيا، فيقول : هل من مستغفر فأغفر له ؟ هل من سائل فأعطيه ؟ هل من تائب فأتوب عليه ؟، حتى ينشق الفجر

Allah Resulü şöyle buyurmaktadır:

"Allah gecenin üçte biri geçinceye kadar bekler. Ardından dünya semainı iner ve güneş doğana kadar "İsteği olan, tövbe eden, günahlarının bağışlanmasını dileyen var mı?" diye nida eder." Bunun üzerine orada bulunanlardan biri 'güneş doğana kadar mı' diye sorunca, Allah Resulü 'evet' diye cevap verir.¹⁰⁷⁷

a. Hadisin İsnadları

1. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre ve Ebû Saîd- Ebû Sâlih- A'meş- Muhâdır b. Muverri'- Ahmed b. Saîd
2. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre veya Ebû Saîd- Ebû Sâlih- A'meş- Muhâdır- Muhammed b. Yahya
3. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre ve Ebû Saîd- Ebû Sâlih- A'meş- Muhâdır b. Muverri'- İshâk b. Vehb
4. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre ve Ebû Saîd- Ebû Müslim el-Eğar- Ebû İshâk- Mansûr- Cerîr- Yusuf b. Mûsâ
5. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre ve Ebû Saîd- Ebû Müslim el-Eğar- Ebû İshâk- Şu'be- Behz b. Esed- Muhammed b. Ebû Safvân (ح) Ebû Müslim el-Eğar- Ebû İshâk- Şu'be- Muhammed b. Ca'fer- Muhammed b. Beşşâr

¹⁰⁷⁵ Keşmîrî, **Feyzü'l-Bârî**, C.IV. s.228.

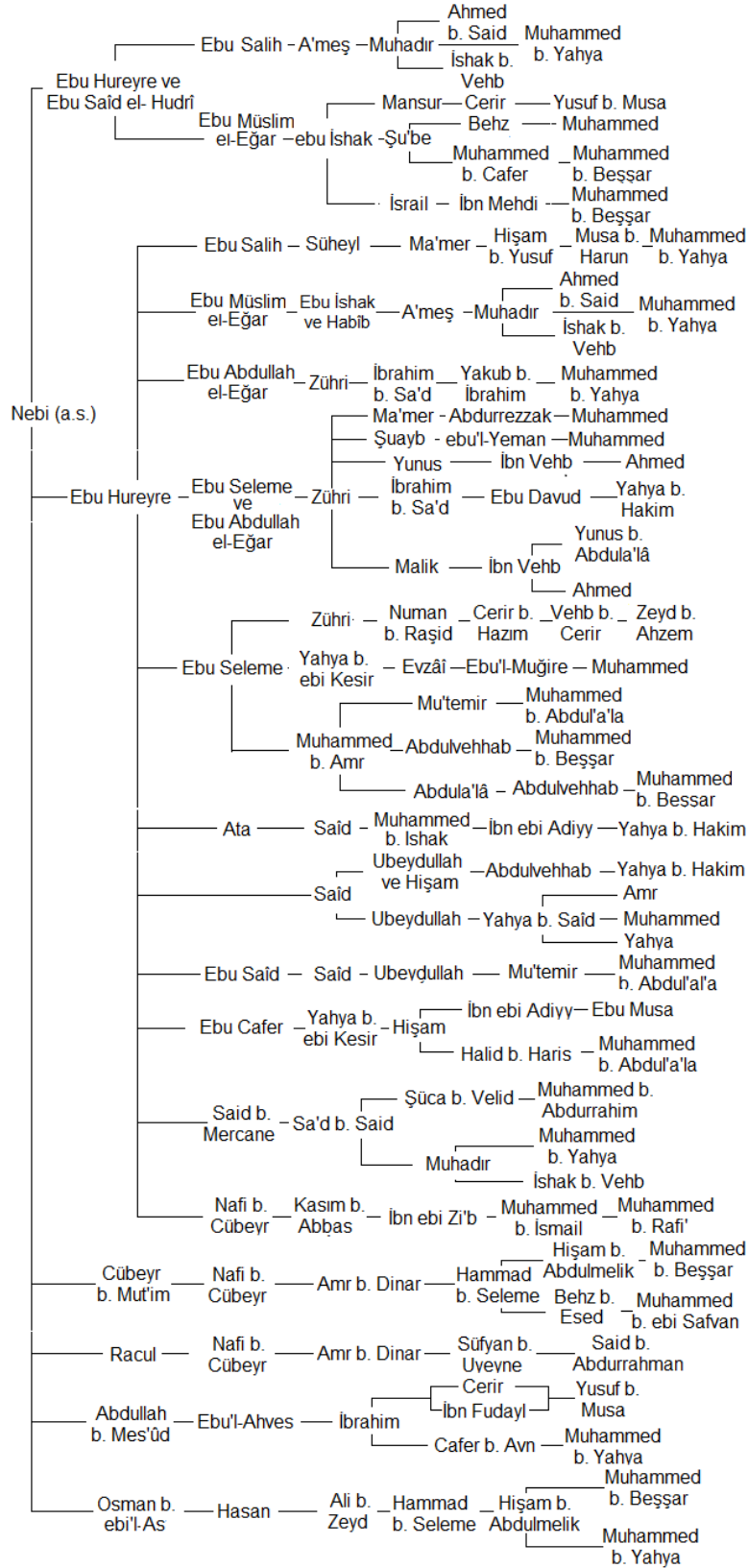
¹⁰⁷⁶ Ebü'l-Velid Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tücihi el-Bâcî, **el-Münteka**. C.VII, Kahire- Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 1913, C.VI, s.274.

¹⁰⁷⁷ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.278; Müslim, "Salâtu'l musâfirîn", 168; Tirmizî, "Salât" 329; Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C.III, s.573; Taberânî, **a.g.e.**, C.I, s.397; Dârimî "Salât", 168; Abdurrezzâk, **a.g.e.**, C.X, s.444; Ebû Dâvûd, "Salât", 312; "Sünne", 21.

6. *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre ve Ebû Saîd- Ebû Müslim el-Eğar- Ebû İshâk- İsrail- İbn Mehdi- Muhammed b. Beşşâr*
7. *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Sâlih- Süheyl- Ma'mer- Hişâm b. Yusuf- Mûsâ b. Hârûn- Muhammed b. Yahya*
8. *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- el-Eğar- Ebû İshâk ve Habîb- A'meş- Muhâdır b. Muverri'- Ahmed b. Saîd*
9. *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- el-Eğar- Ebû İshâk ve Habîb- A'meş- Muhâdır- Muhammed b. Yahya*
10. *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- el-Eğar- Ebû İshâk ve Habîb- A'meş- Muhâdır b. Muverri'- İshâk b. Vehb*
11. *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Abdullah el-Eğar- Zührî- İbrâhîm b. Sa'd- Ya'kûb b. İbrâhîm- Muhammed b. Yahya*
12. *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Seleme b. Abdurrahman ve Ebû Abdullah el-Eğar- Zührî- Ma'mer- Abdurrezzâk- Muhammed*
13. *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Seleme b. Abdurrahman ve Ebû Abdullah el-Eğar - Zührî- Şuayb- Ebû'l-Yemân- Muhammed*
14. *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Seleme b. Abdurrahman ve Ebû Abdullah el-Eğar- Zührî- Yûnus- İbn Vehb- Ahmed b. Abdurrahman*
15. *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Seleme ve el-Eğar- Zührî- İbrâhîm b. Sa'd- Ebû Dâvûd- Yahya b. Hakîm*
16. *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Seleme b. Abdurrahman ve Ebû Abdullah el-Eğar- Zührî - Mâlik - İbn Vehb- Yûnus b. Abdu'l-a'lâ*
17. *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Seleme b. Abdurrahman ve Ebû Abdullah el-Eğar- Zührî- Mâlik- İbn Vehb- Ahmed b. Abdurrahman*
18. *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Seleme b. Abdurrahman- Zührî- Nu'man b. Râşid- Cerîr b. Hâzım- Vehb b. Cerîr- Zeyd b. Ahzem*
19. *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Seleme b. Abdurrahman- Yahya b. Ebî Kesîr- Evzâî- Ebû'l-Muğire- Muhammed b. Yahya*
20. *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Seleme b. Abdurrahman- Muhammed b. Amr- Mu'temir- Muhammed b. Abdu'l-a'lâ*
21. *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Seleme b. Abdurrahman- Muhammed b. Amr- Abdulvehhâb- Muhammed b. Beşşâr*
22. *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Seleme b. Abdurrahman- Muhammed b. Amr- Abdu'l-a'lâ- Abdulvehhâb- Muhammed b. Beşşâr*
23. *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Atâ- Saîd b. Ebî Saîd- Muhammed b. İshâk- İbn Ebî Adiyy- Yahya b. Hakîm*
24. *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Saîd b. Ebî Saîd el-Makburî - Hişâm b. Hassân ve Ubeydullah- Abdulvehhâb b. Abdulmecid- Yahya b. Hakîm*

25. *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Saîd b. Ebî Saîd el-Makburî - Ubeydullah- Yahya b. Saîd- Muhammed b. Beşşâr, Amr b. Ali, Yahya b. Hâkim*
26. *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Saîd- Saîd b. Ebî Saîd- Ubeydullah- Mu'temir- Muhammed b. Abdu'l-a'lâ*
27. *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Ca'fer- Yahya b. Ebî Kesîr- Hişâm- İbn Ebî Adiyy- Ebû Mûsâ*
28. *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Ca'fer- Yahya b. Ebî Kesîr- Hişâm- Hâlid b. Hâris- Muhammed b. Abdu'l-a'lâ*
29. *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Saîd b. Mercane- Sa'd b. Saîd- Şüca' b. Velîd- Muhammed b. Abdurrahim*
30. *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Saîd b. Mercane- Sa'd b. Saîd- Muhâdir- Muhammed b. Yahya ve İshâk b. Vehb*
31. *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Nafi' b. Cübeyr b. Mut'im- Kâsım b. Abbâs- İbn Ebî Zi'b- Muhammed b. İsmâîl- Muhammed b. Râfi'*
32. *Nebî (a.s.)- Cübeyr b. Mut'im- Nafi b. Cübeyr b. Mut'im- Amr b. Dînâr- Hammâd b. Seleme- Hişâm b. Abdulmelik- Muhammed b. Beşşâr*
33. *Nebî (a.s.)- Cübeyr b. Mut'im- Nafi b. Cübeyr b. Mut'im- Amr b. Dînâr- Hammâd b. Seleme- Behz b. Esed- Muhammed b. Ebî Safvân*
34. *Nebî (a.s.)- Racul- Nafi b. Cübeyr- Amr- Süfyân- Saîd b. Abdurrahman*
35. *Nebî (a.s.)- Abdullah b. Mes'ûd- Ebû'l-Ahves- İbrâhîm el-Hicrî- Cerîr ve İbn Fudayl- Yusuf b. Mûsâ*
36. *Nebî (a.s.)- Abdullah b. Mes'ûd- Ebû'l-Ahves- İbrâhîm el-Hicrî- Ca'fer b. Avn- Muhammed b. Yahya*
37. *Nebî (a.s.)- Osmân b. Ebî'l-As- Hasan- Ali b. Zeyd- Hammâd b. Seleme- Ebû'l-Velid- Muhammed b. Yahya (ع) Hişâm b. Abdulmelik- Muhammed b. Beşşâr*

b. İsnad Şeması

c. İsnad Değerlendirmesi

Kimi lafızlarında değişiklikler olmakla birlikte ‘*Dünya semaina iner*’ hadisi, Ebû Hureyre, Ebû Saîd el-Hudrî, Cübeyr b. Mut’im, Abdullah b. Mes’ûd ve Osmân b. ebî’l-As ve meçhul bir sahabiden gelmektedir.

(1) Ebû Hureyre ve Ebû Saîd Tarikleri

Ebû Hureyre ve Ebû Saîd’dan hadisi alan Ebû Sâlih tarikinde yer alan Muhâdır b. Müverrî, hata ettiği belirtilen sadûk bir ravi olmakla birlikte A’mes’den rivayetleri güvenilir kabul edilen bir kimsedir.¹⁰⁷⁸

Ebû Hureyre ve Ebû Saîd’dan hadisi alan Ebû Müslim el-Eğar, tabiinden bir isimdir. Kimi zaman Ebû Abdullah el-Eğar ile karıştırıldığı belirtilmektedir.¹⁰⁷⁹ İsnadda yer alan Yusuf b. Mûsâ sadûk bir ravidir.¹⁰⁸⁰

(2) Ebû Hureyre Tarikleri

Ebû Hureyre’dan hadisi alan Ebû Sâlih’in ravisi ve oğlu Süheyl b. Ebî Sâlih hakkında Yahya b. Mâin bir yerde ‘hadisi hüccet değil’ bir başka yerde ‘gevşek’; Ebû Hâtim ‘hadisi yazılır, ama delil olmaz’ Nesâî ‘bir beis yoktur’¹⁰⁸¹, İbn Hibbân ‘hata eder’ demiştir.¹⁰⁸² Tirmizî, Süfyân b. Uyeyne’nin onu sika saydığını aktarırken, Ahmed b. Hanbel’e göre hadisi güvenilir bir kimse değildir.¹⁰⁸³ Aynı isnaddaki Mûsâ b. Hârûn sadûk, ‘hata etmesi muhtemel’ bir ravidir.¹⁰⁸⁴

Zührî’den hadisi alan Ebû’l-Yemân Hakem b. Nâfî, Şuayb b. Ebî Hamza’dan rivayetlerinde cerh edilmiştir. Şuayb’ın münavele yöntemi ile aldığı nüshasını sema lafızlarıyla rivayet ettiği için eleştirilmiştir. Ebû Dâvûd onun için ‘Şuayb’dan hiç bir şey duymamıştır’ demiştir.¹⁰⁸⁵

¹⁰⁷⁸ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXVII, s.261.

¹⁰⁷⁹ Mizzî, **a.g.e.**, C.III, s.317.

¹⁰⁸⁰ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXXII, s.467.

¹⁰⁸¹ Mizzî, **a.g.e.**, C.XII, s.227.

¹⁰⁸² İbn Hacer, **Tehzîbu’t-Tehzîb**, C.IV, s.264.

¹⁰⁸³ Bkz. Mizzî, **a.g.e.**, C.XII, s.225-227.

¹⁰⁸⁴ İbn Hacer, **a.g.e.**, C.X, s.376.

¹⁰⁸⁵ İbn Hacer, **a.g.e.**, C.II, s.443.

Zührî'nin ravilerinden Yûnus b. Yezîd el-Iylî sika bir ravi olmasının yanı sıra Zührî rivayetlerinde kimi zaman hata ettiği söylenen bir ravidir.¹⁰⁸⁶ Aynı isnadda yer alan Ahmed b. Abdurrahman ise amcası İbn Vehb'den rivayetleri kabul görülmeyen bir ravidir.¹⁰⁸⁷

Ebû Seleme tarikinde Zührî'nin ravilerinden Nu'mân b. Râşid hadisi alınmayan çok zayıf bir ravidir.¹⁰⁸⁸

Ebû Seleme'nin diğer ravisi Muhammed b. Amr b. Alkame 'hata eder,¹⁰⁸⁹ sadûk, vehm eder'¹⁰⁹⁰ gibi lafızlarla cerh edilmiş bir ravidir. Ravisi Abdulvehhâb b. Abdulmecid son zamanlarında ihtilata uğramış sika bir ravidir.¹⁰⁹¹

Ata tarikinde yer alan Muhammed b. İshâk şîi ve kaderî görüş sahip olduğu belirtilen müdelles bir ravidir.¹⁰⁹²

Ebû Hureyre'den hadisi alan Ebû Ca'fer, meçhul bir ravidir. Yahya b. Ebî Kesîr ondan rivayette teferrüd etmiştir.¹⁰⁹³

Ebû Hureyre'den hadisi alan Saîd b. Mercane tanınmayan bir ravidir. Ravisi Sa'd b. Saîd 'zayıf, kuvvetli değil, hata eder' denilerek cerh edilmiştir.¹⁰⁹⁴ Şuca' b. Velîd, rivayetlerinde vehm eden sadûk bir ravidir.¹⁰⁹⁵ Sa'd'dan hadisi alan Muhâdır b. Müverrî, hata eden, sadûk bir ravidir.¹⁰⁹⁶ İbn Huzeyme'nin hadisi aldığı İshâk b. Vehb ise pek tanınmayan sadûk bir kimsedir.¹⁰⁹⁷

Ebû Hureyre'den rivatte bulunan Nafi b. Cübeyr tarikinde yer alan Muhammed b. İsmâîl b. Ebî Fedîk, hakkında 'sadûk, rivayeti çoktur, hüccet değildir' denilmiş bir ravidir.¹⁰⁹⁸

¹⁰⁸⁶ İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, C.II, s.386.

¹⁰⁸⁷ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, C.I, s.56.

¹⁰⁸⁸ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXIX, s.447.

¹⁰⁸⁹ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXVI, s.216.

¹⁰⁹⁰ İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, C.II, s.196.

¹⁰⁹¹ Mizzî, **a.g.e.**, C.XVIII, s.506.

¹⁰⁹² İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, C.II, s.144.

¹⁰⁹³ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXXIII, s.191.

¹⁰⁹⁴ Mizzî, **a.g.e.**, C.X, s.264.

¹⁰⁹⁵ İbn Hacer, **a.g.e.**, C.I, s.347.

¹⁰⁹⁶ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXVII, s.261.

¹⁰⁹⁷ Mizzî, **a.g.e.**, C.II, s.489.

¹⁰⁹⁸ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, C.IX, s.61; **Takrîbu't-Tehzîb**, C.II, s.145

(3) Diğer Tarikler

Cübeyr b. Mut'im rivayetinde isnadda İbn Huzeyme'nin hocası Muhammed b. Ebî Safvân hakkında İbn Hacer 'makbûl' demiştir.¹⁰⁹⁹

Nafî b. Cübeyr'den gelen diğer bir isnadda sahabi ravisi belirtilmemiştir. Bu isnadın bir önceki ile benzer olduğu görülmektedir. İkinci isnadda Süfyân b. Uyeyne'nin hadisin sahabi ravisini belirtmediği görülmektedir. İbn Huzeyme'ye göre Süfyân b. Uyeyne ravinin ismi konusunda şüphe etmiştir.¹¹⁰⁰

Abdullah b. Mes'ûd isnadında yer alan İbrâhîm b. Müslim, 'hadisleri münker,¹¹⁰¹ rivayetlerinde gevşek, zayıf' bir ravidir.¹¹⁰² Hadisi ondan alan Muhammed b. Fudayl, 'sadûk, aşırı şîî' bir ravidir.¹¹⁰³

Osmân b. Ebî'l-As'dan hadisi Hasan el-Basrî rivayet etmektedir. Osmân b. Ebî'l-As'dan rivayeti olup olmadığı tartışmalıdır. Ondan hadis işitmediğini söyleyenler de vardır.¹¹⁰⁴ Ravisi Ali b. Zeyd hakkında Ahmed b. Hanbel 'bir şey değil, hadisi zayıf', Muhammed b. Sa'd 'zayıf, delil alınmaz', Yahya b. Maîn 'bir şey değil, zayıf', iclî 'hadisi yazılır, kuvvetli değil', Cüzcanî 'hadisi vâhi, zayıf' Nesâî 'zayıf' demiştir. İbn Huzeyme'nin de 'hafızası zayıf olduğu için onunla amel etmem' dediği rivayet edilmektedir. Şîî olduğu belirtilen bir ravidir.¹¹⁰⁵ Mecrûh raviler ve isnad kopuklukları sebebiyle, hadisin kimi tariklerinin sıhhatinin tam olmadığı anlaşılmaktadır.

d. Metin Değerlendirmesi

Hadisteki lafızlar *'gecenin ilk yarısı geçene kadar, üçte biri kalana kadar, güneş doğana kadar, fecir yükselene kadar, kişi sabah namazını bitirene kadar, dünya semasına iner, alçalır, kapısını açar'* şeklinde değişiklik göstermektedir. Ma'mer tarikiyle gelen Ebû Hureyre isnadının metninde Cenâb-ı Hakk *'Ben Melîkim'* şeklinde nida etmektedir. İbn Mes'ûd rivayetlerinde hadise *'ellerini yayar'* lafzı eklenmektedir.¹¹⁰⁶ Cübeyr b. Mut'im ve

¹⁰⁹⁹ İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, C.II, s.196.

¹¹⁰⁰ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.293.

¹¹⁰¹ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, C.I, s.165.

¹¹⁰² Mizzî, **a.g.e.**, C.II, s.205.

¹¹⁰³ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXVI, s.297.

¹¹⁰⁴ Mizzî, **a.g.e.**, C.VI, s.98.

¹¹⁰⁵ Mizzî, **a.g.e.**, C.XX, s.438-439.

¹¹⁰⁶ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.142 ve 294.

Osmân b. Ebî'l-As rivayetlerinin metinlerinde 'her gece' lafzı yer almaktadır. Diğer tüm metinlerde 'نزل' (indi) fiili yer alırken Muhammed b. İshâk tarikinın metninde 'هبط' (alçaldı) lafzı geçmektedir.

Benzer tariklerle gelen Nafi rivayetlerindeki lafız farklılıklarına İbn Huzeyme özellikle dikkat çeker. Süfyân b. Uyeyne rivayetinde 'Fecir doğana kadar' denilirken, Hammâd rivayetinde zaman belirtilmemektedir.¹¹⁰⁷ Nafi'nin Ebû Hureyre'den rivayet ettiği hadise ise 'Güneş yükselene kadar' denilmektedir.¹¹⁰⁸ İbn Huzeyme'ye göre 'Fecir doğana kadar' ve 'Güneş yükselene kadar' denilirken kastedilen iki zaman dilimi arasında epey vakit farkı vardır. Yine çoğunluk metinlerde 'gecenin üçte biri kalınca' şeklinde geçen ifade Nafi b. Cübeyr'in babası Cübeyr b. Mut'im'den rivayetinde 'gecenin yarısı geçince' şeklindedir. İbn Huzeyme'ye göre bu durum, Nafi'nin babasından ve bilinmeyen sahabiden rivayetinin, Ebû Hureyre'den rivayetinden farklı olduğunu göstermektedir. İbn Huzeyme iki haberin iki farklı olayı anlattığını düşünmektedir.¹¹⁰⁹

İbn Huzeyme'ye göre Cenâb-ı Hakk ve Resulullah Müslümanların ihtiyaç duydukları dini hiçbir mevzunun izahını eksik bırakmamışlardır. Allah Resulü bu haberle keyfiyetini izah etmeksizin Cenâb-ı Hakk'ın nüzul ettiğini bize bildirmiştir. O halde keyfiyeti beyan edilmeyen, fakat varlığı ispat edilen nüzulün nasıl olduğunu tartışmak bize düşmez.

İbn Huzeyme'nin nüzul sıfatı olarak nitelendirdiği bu hadisten çıkardığı en önemli sonuç şudur: Arap dilinde nüzul yukarıdan aşağıya doğru bir hareketi ifade etmektedir. O halde bu rivayet açıkça Cenâb-ı Hakk'ın gökte olduğunu ispat emektedir.

Allah Resulü bize Rabb-i Teâlâ'nın gök semadan nüzulünün keyfiyetini izah etmeksizin, yalnızca onun nüzul ettiğini bize bildirmiştir. Nasıl olduğunu belirtmeden Rabbimizin nüzuluna şahadet ederiz. Cenâb-ı Hakk ve Resulullah Müslümanların ihtiyaç duydukları dini hiçbir mevzuyu izahtan eksik bırakmamışlardır. Nüzulün de keyfiyeti beyan edilmediğinden nasıl olduğunu tartışmak bize düşmez. Ama bu haberlerden açıkça anlaşılan şudur: Nüzul semadan aşağıya doğrudur. Zira Arap dilinde nüzul yukarıdan aşağıya doğru bir hareketi ifade

¹¹⁰⁷ İbn Huzeyme, a.g.e., s.296.

¹¹⁰⁸ İbn Huzeyme, a.g.e., s.288.

¹¹⁰⁹ İbn Huzeyme, a.g.e., s.294.

eder. Aşağıda olanın yukarı hareketine nüzul denmez. ‘Aşağıdan yukarı indi’ denmediğine göre nüzulün yukarıdan aşağıya doğru olduğu açıktır.¹¹¹⁰

9. “Melekler O’na yükselir...” hadisi

(87) حدثنا يوسف بن موسى قال حدثنا جرير، عن الأعمش، عن أبي صالح، عن أبي هريرة، رضي الله عنه قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : إن الله عز وجل ملائكة يتعاقبون فيكم، فإذا كانت صلاة الفجر نزلت ملائكة النهار، فشاهدوا معكم الصلاة جميعا، ثم صعدت ملائكة الليل، ومكثت معكم ملائكة النهار، فسألهم ربهم وهو أعلم بهم ما تركتم عبادي يصنعون ؟ قال : فيقولون : جئناهم وهم يصلون، وتركناهم وهم يصلون، فإذا كانت صلاة العصر نزلت ملائكة الليل، فشاهدوا معكم الصلاة جميعا، ثم صعدت ملائكة النهار، ومكثت ملائكة الليل قال : فيسألهم ربهم وهو أعلم بهم، فيقول : ما تركتم عبادي يصنعون ؟ قال : فيقولون : جئناهم وهم يصلون وتركناهم وهم يصلون، قال : فحسبت أنهم يقولون : فاغفر لهم يوم الدين

Allahın peşpeşe sizin aranızda gelen melekleri vardır. Sabah namazı vaktinde gündüz melekleri gelirler ve sizinle tüm namaza şahitlik ederler. Sonra gecenin melekleri (O’nun katına) çıkarlar ve gündüzün melekleri sizinle birlikte kalırlar. Daha iyi bildiği halde Cenâb-ı Hakk onlara ‘kullarımı ne hal üzere bıraktınız’ diye sorar. ‘Onların yanına namaz kılarlarken geldik ve onları namaz kılar halde bıraktık’ derler. İkinci namazı vaktinde gecenin melekleri inerler ve sizinle birlikte tüm namaza şahitlik ederler. Sonra gündüzün melekleri (O’nun katına) çıkarlar da gecenin melekleri kalırlar. Daha iyi bildiği halde Cenâb-ı Hakk onlara ‘kullarımı ne hal üzere bıraktınız’ diye sorar. ‘Onların yanına namaz kılarlarken geldik ve onları namaz kılar halde bıraktık, (sanıyorum) kıyamet günü onlara mağfiret et’ derler.”¹¹¹¹

a. Hadisin İsnadları

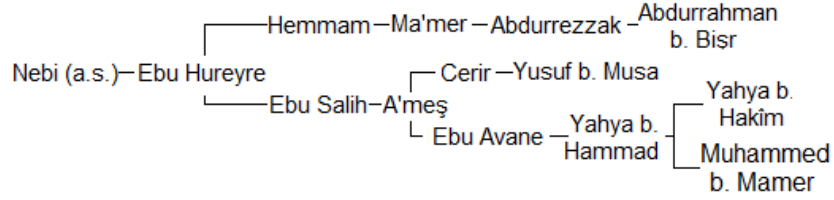
1. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Hemmâm- Ma’mer- Abdurrezzâk- Abdurrahman b. Bişr
2. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Sâlih- A’miş- Cerîr- Yusuf b. Mûsâ
3. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Sâlih- A’miş- Ebû Avane- Yahya b. Hammâd- Yahya b. Hakîm

¹¹¹⁰ İbn Huzeyme, a.g.e., s.275.

¹¹¹¹ İbn Huzeyme, a.g.e., s.259. **Sahîhu İbn Huzeyme**, “Salât”, 12; Ayrıca Bkz, Muvatta, “Kasru’s-salât”, 88; Buhârî, “Mevâkîtu’s-salât”, 17; “Bed’ü’l-halk”, 6; “Tevhîd”, 23; Müslim “Mesâcid”, 210, Nesâî, “Salât” 21; Ahmed b. Hanbel, a.g.e., C.III, s.538.

4. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Sâlih- A'meş- Ebû Avane- Yahya b. Hammâd- Muhammed b. Ma'mer¹¹¹²

b. İsnad Şeması

c. İsnad Değerlendirmesi

Hadis Ebû Hureyre'den gelmektedir. Cerîr b. Abdulhamîd tedlis yapmakla itham edilmiş, rivayetlerini karıştırdığı, ömrünün sonlarında su-i hıfza uğradığı belirtilmiş bir ravidir.¹¹¹³ Hadisi A'meş'den (عن) lafzi ile rivayet ettiği görülmektedir. Ravisi Yusuf b. Mûsâ da 'sadûk' bir ravidir.¹¹¹⁴

d. Metin Değerlendirmesi

İbn Huzeyme'ye göre Allah'ın semada olduğunun bir diğer ispatı, meleklerin O'nun katına yükseldiğini anlatan hadislerdir. Allah Resulü bu hadislerde kulların yanında geceleleyen meleklerin, onların ne amellerle meşgul olduklarını haber vermek için Cenâb-ı Hakk'ın katına çıktıklarını bildirmektedir. İbn Huzeyme'ye göre bu rivayette Meleklerin Allah'ın katına yükselmesi, O'nun gökte olduğunun delilidir. Zira Muattıla Cehmiyyenin iddia ettiği gibi Allah dünyada olsa, rivayette meleklerin dünyaya Allah'ın yanına geldiklerini ya da Allah'ın yanına indiklerini belirten bir ifadenin bulunması gerekirdi.¹¹¹⁵

10. İstivâ İle İlgili Diğer Hadisler

1.

(88) فليح بن سليمان عن هلال بن علي، عن عبد الرحمن بن أبي عمرة، عن أبي هريرة رضي الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: وإذا سألتهم الله فاسألوه الفردوس، فإنه وسط الجنة، أعلى الجنة، وفوقه عرش الرحمن، ومنه تفجر أنهار الجنة

¹¹¹² İbn Huzeyme, *Kitâbu't-tevhîd*, s.805.

¹¹¹³ Bkz. İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, C.II, s.76.

¹¹¹⁴ Mizzî, *a.g.e.*, C.XXXII, s.467.

¹¹¹⁵ İbn Huzeyme, *a.g.e.*, s.804-805.

Ebû Hureyre şöyle rivayet etmektedir:

*“Allah’tan Firdevs cennetini isteyiniz. O cennetin tam ortasında olup oranın en yüksek mertebesidir. Üzerinde Rahman’ın Arş’ı vardır ve cennetin nehirleri oradan kaynar.”*¹¹¹⁶

Hadisin Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Abdurrahman b. Ebî Amre- Hilâl b. Ali- Fuleyh b. Süleymân şeklindeki isnadı muallâktır. Fuleyh b. Süleymân hakkında Ebû Hâtim ‘kuvvetli değil’, Yahya b. Maîn ve Nesâî ‘zayıf’ demişlerdir.¹¹¹⁷ İsnad mecrûh ravi ve inkıta sebebiyle zayıftır.

2.

(89) حدثنا أبو موسى، قال حدثنا عفان بن مسلم، قال حدثنا همام، قال حدثنا زيد بن أسلم، عن عطاء بن يسار، عن عبادة بن الصامت، أن النبي صلى الله عليه وسلم قال : الجنة مائة درجة، بين كل درجتين كما بين السماء والأرض، ومن فوقها يكون العرش، وإن الفردوس من أعلاها درجة، ومنها تفجر أنهار الجنة الأربعة، فسלוه الفردوس

Ubâde b. es-Sâmit şöyle rivayet etmektedir:

*“Cennet yüz derecedir. Her derecenin arası yer ve gök arası mesafe kadardır. Onun üzerinde ise arş vardır. Firdevs onun en üst mertebesidir. Oradan cennetin dört ırmağı kaynar. Allah’tan firdevsi isteyiniz”*¹¹¹⁸

Hadisin Nebî (a.s.)- Ubâde b. es-Sâmit- Atâ b. Yesâr- Zeyd b. Eslem- Hemmâm b. Yahya- Affân b. Müslim- Ebû Mûsâ isnadında yer alan Hemmâm b. Yahya hafızası kuvvetli olmayan ve fakat sika olduğu kabul edilen bir ravidir.¹¹¹⁹

3.

(90) حدثنا رجاء بن محمد العذري، قال حدثنا عمران بن خالد بن طليق بن محمد بن عمران بن حصين، قال : حدثني أبي، عن أبيه، عن جده، أن قريشا جاءت إلى الحصين، وكانت تعظمه، فقالوا له : كلم لنا هذا الرجل، فإنه يذكر آلهتنا ويسبهم، فجاءوا معه حتى جلسوا قريبا من باب النبي صلى الله عليه وسلم، ودخل الحصين، فلما رآه النبي صلى الله عليه وسلم قال : أوسعوا للشيخ، وعمران وأصحابه متوافرون، فقال حصين : ما هذا الذي

¹¹¹⁶ İbn Huzeyme, a.g.e., s.235. Ayrıca Bkz, Buhârî, “Cihâd”, 4; Tirmizî, “Sıfatu’l-cenne”, 4; İbn Mâce, “Zühd”, 39, Ahmed b. Hanbel, a.g.e., C.III, s.242.

¹¹¹⁷ Mizzî, a.g.e., C.XXIII, s.320.

¹¹¹⁸ İbn Huzeyme, a.g.e., 240; Buhârî, “Tevhîd”, 22; Tirmizî, “Sıfatu’l-cenne”, 4.

¹¹¹⁹ Mizzî, a.g.e., C.XXX, s.309.

يبلغنا عنك، إنك تشتم آلهتنا وتذكرهم، وقد كان أبوك جفنة وخبزا فقال: يا حصين، إن أبي وأباك في النار، يا حصين، كم إلهًا تعبد اليوم؟ قال: سبعة، ستة في الأرض، وإلهًا في السماء، قال: فإذا أصابك الضر من تدعو؟ قال: الذي في السماء، قال: فإذا هلك المال من تدعو؟ قال: الذي في السماء، قال: فيستجيب لك وحده، وتشركهم معه؟

İmrân b. Husayn şöyle rivayet etmektedir:

Kureyşliler Husayn'e gelerek (ki onu büyükleri görürlerdi) 'bizim için şu adamla konuş, ilahlarımız hakkında konuşuyor, onlara dil uzatıyor' dediler. Ardından onunla birlikte giderek Allah Resulünün kapısının yakınına oturdular. Husayn içeri girdi. Resulullah onu görünce 'şeyh için yer açınız' buyurdu. İmran ve arkadaşları da ordaydılar. Husayn 'senden bize ulaşanlar da neyin nesi? Sen ilahlarımız hakkında konuşup onları kötülüyorsun ve hâlbuki senin baban ekmek ve üzüm(den ibaret) idi' Bunun üzerine Allah Resulü 'ey Husayn, senin baban da benim babam da ateştedir, ey Husayn günde kaç ilaha ibadet ediyorsun' diye sordu. Husayn 'Altısı yerde biri gökte olmak üzere yedi' diye cevap verir. Allah Resulü 'Sana bir kötülük geldiği zaman, malına bir zarar geldiği zaman hangisine dua edersin' diye sorduğunda Husayn 'göktekine' diye cevap verince, Allah Resulü 'Sana tek cevap veren O iken, neden O'na ortak koşuyorsun' buyurdu.¹¹²⁰

Hadisin *Nebî (a.s.)- İmrân b. Husayn- Talîk b. Muhammed- Hâlid b. Talîk- İmrân b. Hâlid- Recâ b. Muhammed* şeklindeki isnadında yer alan İmrân b. Hâlid¹¹²¹ ve Hâlid b. Talîk¹¹²² zayıf ravilerdir. Talîk b. Muhammed hadisi delil alınmayacak bir kimsedir.¹¹²³ Raviler hakkında rical eserlerinde fazla bilgi yer almamaktadır.

Rivayette Allah Resulü'nün, Husayn'ı tek olan yaratıcıya iman etmeye davet ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim Cahiliye inançları yalnızca puta tapınma şeklinde değildi. Bir olan Yaratıcı'ya, yani Allah'a da iman ediyorlardı. Ama **"Biz onlara sadece, bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz"**¹¹²⁴ ayetinde de belirtildiği üzere putlara, Allah'a ulaştıran araçlar oldukları düşüncesiyle tapınıyorlardı. Allah Resulü de Husayn'a böyle bir şirk koşmadan arınıp, gökte olan

¹¹²⁰ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.265. Hadisin Tirmizî ve Taberânî rivayetlerinde metnin ilk bölümü yer almamaktadır ve isnadlar farklıdır. Bkz, Tirmizî, "Da'vât", 70; Taberânî, **a.g.e.**, C.VII, s.279.

¹¹²¹ Zehebî, **Kitâbu'l-uluv**, C.I, s.309.

¹¹²² İbn Hacer, **Lisânu'l-mizân**, C.VI, s.720; Zehebî, **Mizânu'l-itidâl**, C.II, s.415.

¹¹²³ Zehebî, **a.g.e.**, C.III, s.473.

¹¹²⁴ Zümer 39/3.

tanrısına ortak koşmamasını söylemekte, böylelikle ona, yalnızca bir olan Allah'a iman etmesi yönünde tebliğde bulunmaktadır.

4.

(91) وحديثنا بشر بن خالد العسكري، قال حدثنا أبو أسامة، قال حدثنا زكريا بن أبي زائدة، عن أبي إسحاق، عن سعد بن معبد، عن أسماء بنت عميس، قالت : كنت مع جعفر بأرض الحبشة، فرأيت امرأة على رأسها مكمل من دقيق، فمرت برجل من الحبشة، فطرحه عن رأسها، فسفت الريح الدقيق، فقالت : أكلك إلى الملك يوم يقعد على الكرسي، ويأخذ للمظلوم من الظالم

Esma binti Umeys şöyle rivayet etmektedir:

Cafer ile birlikte Habeş ülkesideyken başımın üzerinde büyük bir un sepeti taşıyan bir kadın gördüm. Habeşli bir adama rastladım ve habeşli adam kadının başındaki sepete vurarak düşürdü. Rüzgâr unu dağıttı. Bunun üzerine kadın adama 'Kürsünün üzerine oturup mazlûmun hakkını zalimden aldığı o günde, seni Melik olan zata havale ediyorum' dedi.¹¹²⁵

Hadisin *Esma bint. Umeys- Sa'd b. Ma'bed- Ebû İshâk- Zekerîyya b. Ebî Zâide- Ebû Usame- Bişr b. Hâlid* şeklindeki isnadında yer alan Sa'd b. Ma'bed, 'makbûl' bir tabiidir. Pek tanınmayan Sa'd'ın tek ravisi, oğlu Hasan'dır. Esma'dan rivayeti olup olmadığı da bilinmemektedir.¹¹²⁶ Ebû İshâk es-Sebiî ise son zamanlarında ihtilata uğramış bir ravidir.¹¹²⁷ Sa'd'dan rivayeti de bilinmemektedir. Zekerîyya b. Ebî Zâide ise tedlis yapan bir ravidir ve Ebû İshâk'tan son zamanlarında hadis dinlediği belirtilmiştir.¹¹²⁸ İsnadın zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

Rivayetin delil olma durumu tartışılır. Esma binti Umeys'in aktardığı olayda sözün sahibi olan kadının kimliği, sahabi ya da Müslüman bir kimse olup olmadığı bilinmemektedir. Kıyametin ve hesap gününün varlığına iman etmiş olduğu anlaşılan kadının mümin bir kimse olduğu düşünölebileceği gibi, rivayetin Husayn rivayetinde

¹¹²⁵ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.239. Rivayet İbn Mâce'de daha farklı bir metin ile yer almaktadır. Habeşistan'dan dönen sahabiler orada gördükleri bu olayı Allah Resulüne aktarırlar. Yaşlı kadın "Allah Kürsü'yü koyduğu, ilkleri ve sonuncuları topladığı zaman, ellerin ve ayakların kesbettiklerini anlattıkları zaman, senin ve benim durumumu bileceksin" demiştir. Peygamber (a.s.) bunun üzerine "Doğru söylemiş, doğru söylemiş, Allah zayıfının hakkı güçlüsünden alınmayan bir ümmeti nasıl takdis eder?" buyurur. Bkz. İbn Mâce, "Fiten", 20.

¹¹²⁶ İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, C.I, s.289.

¹¹²⁷ İbn Hacer, **a.g.e.**, C.II, s.73.

¹¹²⁸ İbn Hacer, **a.g.e.**, C.I, s.261.

olduğu gibi o dönemde putperest kişilerin dahi inandığı gökte var olan yüce bir yaratıcı inancının varlığının delili olduğu da varsayılabilir.

5.

(92) روى عمرو بن الحارث ، أن عبد الملك حدثه ، عن المصعب بن أبي ذئب ، عن القاسم بن محمد ، عن أبيه ، أو عمه ، عن جده ، عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه قال : ينزل الله عز وجل ليلة النصف من شعبان إلى سماء الدنيا ، فيغفر لكل شيء إلا الإنسان في قلبه شحنة ، أو مشرك بالله حدثناه أحمد بن عبد الرحمن بن وهب قال : حدثني عمي حدثناه عمرو بن الحارث

Ebû Bekir Allah Resulü'nden şöyle rivayet etmektedir:

“Cenâb-ı Hakk şaban ayında gece yarısı dünya semainin. Kalbinde haset olan ve Allah'a şirk koşan kişinin dışında herkesi affeder.”¹¹²⁹

Hadisin Nebî (a.s.)- Ebû Bekir- Muhammed b. Ebû Bekir (veya amcası)- Kâsım b. Muhammed- Mus'ab b. Ebî zi'b- Abdulmelik- Amr b. Hâris- İbn Vehb- Ahmed b. Abdurrahman şeklindeki isnadında yer alan Kâsım b. Muhammed'in, rivayeti babasından mı amcasından mı aktardığı belirsizdir. Hadisi Abdulmelik'ten Amr b. Hâris dışında rivayet eden kimse yoktur. Abdulmelik 'hadisi mutabaat olarak alınmayan, rivayetleri münker' bir kişidir.¹¹³⁰ Mus'ab b. Ebî Zi'b yalnızca bu hadis rivayeti ile tanınmaktadır.¹¹³¹ Ahmed b. Abdurrahman da amcası İbn Vehb'den rivayetleri kabul görülmeyen bir ravidir.¹¹³²

İsnad, Abdulmelik'in ve hadisi aldığı ravi Mus'ab b. ebî Zi'b'in meçhul raviler olması sebebiyle zayıftır. Hadisin bu isnad ile münker bir rivayet olduğu belirtilmiştir.¹¹³³ Müellif de metni senede tekaddüm ettirmeyi tercih etmiştir.

6.

(93) وروى الليث بن سعد ، قال : حدثني زياد بن محمد ، عن محمد بن كعب القرظي ، عن فضالة بن عبيد ، عن أبي الدرداء ، عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال : إن الله عز وجل ينزل في ثلاث ساعات يحقن من الليل ، يفتح الذكر في الساعة الأولى لم

¹¹²⁹ İbn Huzeyme, a.g.e., s.298.

¹¹³⁰ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, C.II, s.118; İbn Hacer, *Lisânu'l-mizân*, C.IV, s.462.

¹¹³¹ İbn Ebî hâtim, a.g.e., C.VIII, s.307

¹¹³² İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, C.I, s.56.

¹¹³³ İbn Adiy, Ebû Ahmed Abdullah b. Adiy el-Cürcânî: *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl*, C.VII, Beyrût-Dârü'l-Fikr, 1985, C.V, s.1946.

يره أحد غيره، فيمحو ما شاء، ويثبت ما شاء، ثم ينزل في الساعة الثانية إلى جنة عدن التي لم تراها عين، ولم تخطر على قلب بشر، ولا يسكنها من بني آدم غير ثلاثة : النبيين، والصديقين، والشهداء، ثم يقول : طوبى لمن دخلك ثم ينزل في الساعة الثالثة إلى سماء الدنيا بروحه وملائكته، فستفض، فيقول : قومي بعزتي، ثم يطلع إلى عبادته، فيقول : هل من مستغفر أغفر له ؟ هل من داع أجيبه، حتى تكون صلاة الفجر ؟ ولذلك يقول : وقرآن الفجر إن قرآن الفجر كان مشهودا فيشهده الله وملائكة الليل والنهار حدثنا الإمام محمد بن يحيى قال : ثنا سعيد بن أبي مريم المصري قال : ثنا الليث بن سعد

Ebû'd-Derdâ, Allah Resulü'nden şöyle rivayet etmektedir:

*'Cenâb-ı Hakk gecenin son üç saati kalınca iner. İlk saatte zikri açar. Ondan başkası bunu göremez. Dilediğini siler, dilediğini bırakır. İkinci saat hiç bir gözüün görmediği, hiçbir beşerin aklına gelmeyecek şekilde olan Adn cennetine iner. Orada insanoğlundan üç grup hariç kimse bulunmayacaktır: Nebiler, sıddıklar ve şehitler. Sonra şöyle buyurur: 'Sana giren kişilere müjdeler olsun' Üçüncü saat ruh ve meleklerle birlikte dünya semasına iner. Sonra silkeler ve 'izzetimle kalkın' buyurur. Sonra kullarına yönelir ve sabah namazına kadar 'tövbe eden yok mu kabul edeyim, dua eden yok mu cevap vereyim' der. Bu yüzden şöyle buyurur: "Sabah namazı, çünkü sabah namazı şahitlidir" Allah ve melekleri, gece ve gündüz ona şahitlik ederler.*¹¹³⁴

Hadis eserde Nebî (a.s.)- Ebû'd-Derdâ- Fudale b. Ubeyd- Muhammed b. Ka'b- Ziyâde b. Muhammed- Leys b. Sa'd- Saîd b. Ebî Meryem- Muhammed b. Yahya ve Nebî (a.s.)- Ebû'd-Derdâ- Fudale b. Ubeyd- Muhammed b. Ka'b- Ziyâde b. Muhammed- Leys b. Sa'd- Abdullah b. Sâlih- Ali b. Dâvûd isnadlarıyla gelmektedir. Her iki isnadın ortak ravisi Ziyâde b. Muhammed, rivayetleri münker kabul edilen bir ravidir.¹¹³⁵ Buhârî bu isnad için münker demiştir. Ukaylî de isnadın başka rivayetlerde bulunmayan bir ziyâde ile ve mutabaâtı olmaksızın geldiğini belirtir.¹¹³⁶ İbn Huzeyme de metni senede tekaddüm etmek suretiyle hadise yer verir.

7.

¹¹³⁴ İsra 17/78. İbn Huzeyme, a.g.e., s.296.

¹¹³⁵ Mizzî, a.g.e., C.IX, s.534.

¹¹³⁶ Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ b. Hammâd: ed-Duafâu'l-kebîr, C.IV, Beyrût, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1984,C.II, s.94.

(94) وحدثنا أبو هاشم زياد بن أيوب قال حدثنا مبشر يعني ابن إسماعيل الحلبي، عن الأوزاعي قال: حدثني يحيى بن أبي كثير قال حدثنا هلال بن أبي ميمونة قال: حدثني عطاء بن يسار قال: حدثني رفاعة بن عرابة الجهني قال: صدرنا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم، من مكة، فجعلوا يستأذنون النبي صلى الله عليه وسلم، فجعل يأذن لهم، فقال النبي صلى الله عليه وسلم: ما بال شق الشجرة الذي يلي رسول الله صلى الله عليه وسلم أبغض إليكم من الشق الآخر؟ فلا يرى من القوم إلا باكيا قال يقول أبو بكر الصديق: إن الذي يستأذن بعد هذا في نفس لسفيه فق ام النبي صلى الله عليه وسلم فحمد الله، وأثنى عليه، وكان إذا حلف قال: والذي نفسي بيده، أشهد عند الله: ما منكم أحد يؤمن بالله واليوم الآخر، ثم يسدد إلا سلك به في الجنة ولقد وعدني ربي عز وجل أن يدخل من أمتي سبعين ألفا الجنة بغير حساب ولا عذاب، وإنني أرجو أن تدخلوها حتى تبوءوا، ومن صلح من أزواجكم وذرياتكم مساكنكم في الجنة، ثم إذا مضى شطر الليل، أو قال: ثلثاه ينزل الله إلى سماء الدنيا ثم يقول: لا أسأل عن عبادي غيري: من ذا الذي يسألني فأعطيه؟ من ذا الذي يدعوني فأجيبه؟ من ذا الذي يستغفرني فأغفر له حتى ينفجر الصريح

Rıfaa b. Arabe şöyle anlatıyor:

Resulullah ile birlikte Mekke'den çıktık. İnsanlar ondan izin almaya başladılar. O da onlara izin veriyordu. Ardından Resulullah şöyle dedi: 'Size ne oluyor da Resulullah'ın getirdiklerinden bir kısmını hoş görüp diğer kısımlarından yüz çeviriyorsunuz?' Bunun üzerine insanlar ağlamaya başladılar. Ebû Bekir es-Sıddık 'artık izin isteyen arsızdır' dedi. Resulullah ayağa kalktı ve Allah'a hamd edip yemin ettikten sonra 'Allah katında şehadet ederim ki sizden her kim Allah'a ve ahiret gününe iman eder de önüne bir zorluk çıkarsa, o zorluk sebebiyle cenneti kazanır. Rabbim bana ümmetinden yetmiş bin kişiyi hesapsız ve azabsız cennete alacağını vaad etti. Sizleri (eşlerinizden ve zürriyetlerinizden sâlih olanları da) cennete koyup yerleştireceğini umud ediyorum. Sonra gecenin yarısı ya da üçte biri geçince Allah dünya semasına iner ve şöyle der: 'Kulumda benden başkasını istemem, kim benden bir şey istiyor, ona istediğini vereyim, kim niyaz ediyor, ona cevap vereyim, kim affolunmayı diliyor, onu affedeyim.' Sabah olana kadar böyle bu devam eder' buyurdu.¹¹³⁷

Hadis eserde Nebî (a.s.)- Rıfaa b. Arabe- Atâ b. Yesâr- Hilâl b. Ebî Meymûne- Yahya b. Ebî Kesîr- Evzât- Velîd- Muhammed b. Abdullah b. Meymûn ve Nebî (a.s.)- Rıfaa b. Arabe- Atâ b. Yesâr- Hilâl b. Ebî Meymûne- Yahya b. Ebî Kesîr- Evzât- Mübeşşir b. İsmâîl- Ziyâd b. Eyyûb

¹¹³⁷ İbn Huzeyme, a.g.e., s.291.

isnadlarıyla gelmektedir. Rıfaa b. Arabe bu hadis dolayısıyla tanınmaktadır. Atâ b. Yesar kendisinden rivayette tek kalmıştır.¹¹³⁸ Mübeşşir b. İsmâîl sadûk bir ravidir.¹¹³⁹ İbn Huzeyme'nin hocası Muhammed b. Meymûn el-Mekkî hakkında İbn Hibbân 'vehm etmesi muhtemel' demiştir.¹¹⁴⁰ Nesâî'ye göre 'kuvvetli değil' dir.¹¹⁴¹

8.

(95) وفي خبر ابن أبي نعم عن أبي سعيد الخدري ، عن النبي صلى الله عليه وسلم في قسمة الذهب التي بعث بها علي بن أبي ط الب، من اليمن، قال النبي صلى الله عليه وسلم: أنا أمين من في السماء حدثنا أبو هشام الرفاعي ، قال : حدثنا ابن فضيل ، قال : ثنا عمارة ، وحدثنا يوسف بن موسى ، قال : حدثنا جرير ، عن عمارة وهو ابن القعقاع ، عن ابن أبي نعم ، عن أبي سعيد

Ebû Saîd el-Hudrî şöyle rivayet ediyor:

Allah Resulü Ali b. Ebî Tâlib'in Yemen'den gönderdiği altınların taksim edilmesi esnasında “*Ben semadakiler nezdinde emînim*” buyurdu.¹¹⁴²

Hadisin *Nebî (a.s.)- Ebû Saîd el-Hudrî- İbn Ebî Nu'm- İmâre b. Ka'kaa- Cerîr- Yusuf b. Mûsâ (ح) İmâre b. Ka'kaa - İbn Fudayl- Ebû Hişâm* şeklindeki isnadında yer alan Yusuf b. Mûsâ hakkında 'sadûk' denilmiştir.¹¹⁴³ Muhammed b. Fudayl da 'sadûk, aşırı şiî' bir ravidir.¹¹⁴⁴ Ebû Hişâm Muhammed b. Yezîd için Buhârî, âlimlerin onun zayıf bir ravi olduğunda ittifak ettiklerini söylemektedir.¹¹⁴⁵ Müellifin hadisin metnini senede tekaddüm ettiği görülmektedir.

İbn Huzeyme'ye göre Allah Resulü bu sözü ile Cenâb-ı Hakk'ı kastetmiş ve onun gökyüzünde olduğunu beyan etmiştir.

9.

(96) حدثنا محمد بن معمر بن ربيعي، وأبو غسان مالك بن سعد القيسيان قالا : حدثنا روح، قال : حدثنا المسعودي، قال : حدثنا أبو صخرة جامع بن شداد، عن صفوان بن

¹¹³⁸ Mizzî, a.g.e., C.IX, s.208.

¹¹³⁹ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, C.II, s.228.

¹¹⁴⁰ Mizzî, a.g.e., C.XXVI, s.540.

¹¹⁴¹ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, C.IX, s.485.

¹¹⁴² İbn Huzeyme, a.g.e., s.260. Ayrıca bkz. Buhârî, “Megazi” 63; Müslim, “Zekât”, 144.

¹¹⁴³ Mizzî, a.g.e., C.XXXII, s.467.

¹¹⁴⁴ Mizzî, a.g.e., C.XXVI, s.297.

¹¹⁴⁵ Mizzî, a.g.e., C.XXVII, s.27.

محرز، عن بريدة بن حصيب، قال: دخل قوم على رسول الله صلى الله عليه وسلم فجعلوا يسألونه ويقولون: أعطنا حتى ساء ذلك، ثم خرجوا من عنده، فدخل عليه قوم آخرون، فقالوا: جئنا لنسلم على رسول الله صلى الله عليه وسلم ونتفق في الدين، ونسأل عن بدء هذا الأمر، قال: فاقبلوا بشري الله، وقال ابن معمر: لعشري الله، وقالوا جميعا: إذ لم يقبله أولئك يعني الذين خرجوا من عنده قالوا: قد قبلنا يا رسول الله، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: كان الله ولا شيء غيره، وكان العرش على الماء، وكتب في الذكر كل شيء، ثم خلق الله سبع سماوات ثم أتاه آت يعني عمران فقال: إن ناقتك قد ذهبت قال: فخرجت والسراب ينقطع، وقال ابن معمر: يقطع دونها، فلوددت أني كنت تركتها

Büreyde b. Husayb şöyle rivayet etmektedir:

Bir topluluk gelerek Allah Resulü'ne sorular sordular, ardından da 'bize bir şeyler ver' dediler. Bu durum Allah Resulünü mahzun etti. Sonra bu topluluk çıkıp gitti. Ardından başkaları geldi. 'biz Allah Resulüne selam vermeye, dini iyice öğrenmeye ve bu işin başlangıcından sormaya geldik' dediler. Allah Resulü 'Allah'ın müjdesini kabul ediniz' buyurdu. Zira önceki çıkıp gidenler bunu kabul etmemişti. Onlar da 'kabul ettik ey Allah'ın Resulü' dediler. Allah Resulü 'Allah vardı ve ondan başka bir şey yoktu. Arşı su üzerindeydi. Her şeyi zikrin üzerine yazdı. Sonra yedi göğü yarattı' buyurdu. O sırada birisi geldi ve bana 'deven kaçıp gitmiş' dedi. Dışarı çıktım, devemin berisindeki serap aramızı kesiyor, onu görmeme engel oluyordu. Ben o deveyi bırakmış olmayı dilerdim.¹¹⁴⁶

Hadisin *Nebî (a.s.)- Büreyde b. Husayb- Safvân b. Muhriz- Câmi' b. Şeddâd- Mes'ûdî- Ravh- Mâlik b. Sa'd ve Muhammed b. Ma'mer* isnadında yer alan Mâlik b. Sa'd¹¹⁴⁷ ve Muhammed b. Ma'mer¹¹⁴⁸ sadûk ravilerdir. Abdurrahman b. Abdullah el-Mes'ûdî ise 'sadûk' ömrünün son zamanlarında ihtilata uğramış bu sebeple hadisleri terk edilen bir kimsedir.¹¹⁴⁹

İbn Huzeyme'nin eserinde bu isnad ile yer alan hadis temel kaynaklarda İmrân b. Husayn rivayeti olarak gelmektedir.¹¹⁵⁰ İbn Hacer, hadisin İbn Huzeyme'de

¹¹⁴⁶ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.793.

¹¹⁴⁷ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, C.X, s.17.

¹¹⁴⁸ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXVI, s.487.

¹¹⁴⁹ İbn Hacer, **a.g.e.**, C.VI, s.212.

¹¹⁵⁰ Buhârî, "Bed-i'l-vahy" 1, "Megâzi" 69; "Tevhid" 22; Tirmizî, "Menâkıb" 74; Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C.VII, 206.

yer alan isnadının illetli olduğunu, rivayetin sahîh isnadının İmrân b. Husayn'dan gelen şekliyle olduğunu söylemektedir.¹¹⁵¹ İsnad bu durumda zayıftır.

Hadiste Allah Resulü'nün 'Allah vardı ve ondan başka bir şey yoktu. Arşı su üzerindeydi...' buyurduğu haber verilmektedir. Bu rivayete eserinde yer veren İbn Huzeyme'nin arşın ezelden beri Allah'la beraber var olan kadim bir nesne olduğunu savunduğu iddia edilmiştir.¹¹⁵²

10.

(97) حدثنا أحمد بن عثمان بن حكيم الأودي، قال : حدثنا عمرو بن حماد، يعني ابن طلحة القناد، قال : حدثنا أسباط، وهو ابن نصر الهمداني، عن السدي، عن أبي مالك، عن أبي صالح، عن ابن عباس، رضي الله عنهما، وعن مرة الهمداني، عن ابن مسعود، عن ناس، من أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم : هو الذي خلق لكم ما في الأرض جميعا ثم استوى إلى السماء فسواهن سبع سموات قال : إن الله تبارك وتعالى كان عرشه على الماء، ولم يخلق شيئا غير ما خلق قبل الماء، فلما أراد أن يخلق الخلق أخرج من الماء دخانا فارتفع فوق الماء فسماه عليه فسماه سماء، ثم أيس الماء فجعله أرضا واحدة، ثم فتقها فجعلها سبع أراضين في يومين في الأحد والاثنين فخلق الأرض على حوت، والحوث هو النون الذي ذكره الله عز وجل في القرآن بقوله : ن والقلم والحوث في الماء، والماء على ظهر صفاة، والصفاة على ظهر ملك، والملك على الصخرة، والصخرة في الريح، وهي الصخرة التي ذكر لقمان ليست في السماء ولا في الأرض، فتحرك الحوت، فاضطربت، فتزلزلت الأرض، فأرسي عليها الجبال، فقرت، فالجبال تفخر على الأرض فذلك قوله تعالى جعل لها رواسي أن تميد بكم وخلق الجبال فيها وأقوات أهلها وشجرها وما ينبغي لها في يومين، في الثلاثاء والأربعاء، فذلك حين يقول : أننكم لتكفرون بالذي خلق الأرض في يومين وتجعلون له أندادا ذلك رب العالمين وجعل فيها رواسي من فوقها وبارك فيها يقول : أنبت أشجارها وقدر فيها أقواتها لأهلها في أربعة أيام سواء للسائلين، يقول : من سأل فهكذا الأمر، ثم استوى إلى السماء وهي د خان، وكان ذلك الدخان من تنفس الماء حين تتنفس، فجعلها سماء واحدة، ثم فتقها فجعلها سبع سماوات في يومين في الخميس والجمعة وإنما سمي يوم الجمعة لأنه جمع فيه خلق السماوات والأرض

İbn Abbâs'dan gelen mevkûf bir rivayet şöyledir:

¹¹⁵¹ Ebü'l-Fazl Şehabeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalani, *İthâfü'l-meherre bi'l-fevâidi'l-mübteki min etrafi'l-aşere*, C.XVIII, Medine, Vizaretü's-Şuuni'l-İslâmiyye ve'l-Evkaf ve'd-Dave ve'l-İrşad; el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 2002, C.II, s.562.

¹¹⁵² Aynî, *Umdetü'l-kârî*, C.XX, s. 299.

Hammâd ise rafizî olduğu belirtilen sadûk bir ravidir.¹¹⁶⁰ İsnadın ravilerinin çokça cerhinin yanı sıra, yalancı olduğu bilinen bir ravi sebebiyle oldukça zayıf olduğu görülmektedir.

11.

(98) حدثنا يعقوب بن إبراهيم الدورقي، قال : حدثنا أبو سفيان يعني الحميري سعيد بن يحيى الواسطي، عن معمر، عن ابن أبي نجيح، عن مجاهد، : هو الذي خلق لكم ما في الأرض جميعا ثم استوى إلى السماء قال : خلق الله الأرض قبل السماء، فلما خلق الأرض ثار منها الدخان، فذلك حين يقول : ثم استوى إلى السماء وهي دخان قال : فسواهن سبع سماوات قال بعضهم فوق بعض، وسبع أرضين بعضهن تحت بعض

Mücâhid “O, yeryüzünde olanların hepsini sizin için yaratan, sonra semaya istivâ edendir”¹¹⁶¹ ayeti hakkında şunları söyler:

Allah semadan önce yeryüzünü yarattı. Yeryüzünü yarattığı zaman “*Sonra duman halinde bulunan göğe istivâ etti*”¹¹⁶² ayetinde belirtilen duman ortaya çıktı. Sonra birbirinin üzerinde yedi göğe ve birbirinin altında yedi yere ayırdı.¹¹⁶³

Hadis Mücâhid- İbn Ebî Necîh- Ma’mer- Saîd b. Yahya- Ebû Süfyân- Ya’kûb b. İbrâhîm şeklindeki isnad ile Mücâhid b. Cebr’dan maktu olarak gelmektedir. Mücâhid orta yaşlı tabiinler tabakasındadır. Ravisi Abdullah b. Ebî Necîh kaderî olduğu bilinen bir kimsedir. Kaynaklar onun Mücâhid’den semaı olmadan tefsire dair hadisler rivayet ettiğini belirtmektedir.¹¹⁶⁴ Abdullah’ın isnadda hadisi sema etmediği görülmektedir. İsnadın zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

Müellifin istivâ bahsinde delil getirdiği hadislerin sıhhat değerlendirmesi şu şekildedir:

Hadis	İsnad sayısı	Makbûl		Merdûd	
		Ravileri Sika	Ravileri Sadûk	Ravileri Mecerûh	Munkatı’
“Allah Arş’ın üzerindedir...”	4	-	-	4	-

¹¹⁶⁰ İbn Hacer, **a.g.e.**, C.II, s.68.

¹¹⁶¹ Bakara 2/29.

¹¹⁶² Fussilet 41/11.

¹¹⁶³ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.798.

¹¹⁶⁴ İbn Hacer, **Tehzîbu’t-Tehzîb**, C.VI, s.54.

“Yerle gök arası beş yüz yıllık mesafedir...”	5	-	-	5	-
“O’nun Arş’ı göklerin üzerindedir...” (Cübeyr b. Mut’im Rivayeti)	4	-	-	4	-
“O’nun Arş’ı göklerin üzerindedir...” (Ömer b. el-Hattâb Rivayeti)	2	-	-	2	-
“Kürsi’nin taşıdığı yükü hiçbir şey yüklenemez...”	3	-	3	-	-
“Senden üstte hiçbir şey yok...”	5	-	-	4	1
“Ruh sema katına yükselir...” (Berâ b. Âzib Rivayeti)	4	-	-	4	-
“Ruh sema katına yükselir...” (Ebû Hureyre Rivayeti)	4	1	-	3	-
“Allah nerede”	13	6	-	5	2
“Allah dünya semasına iner...”	60	38	2	19	1
“Melekler O’na yükselir...”	4	3	-	1	-
Diğer hadisler-1- Ebû Hureyre	1	-	-	1	-
Diğer hadisler-2- Ubâde b. es-Sâmit	1	1	-	-	-
Diğer hadisler-3- İmrân b. Husayn	1	-	-	1	-
Diğer hadisler-4- Esmâ binti Umeys	1	-	-	1	-
Diğer hadisler-5- Ebû Bekir	1	-	-	1	-
Diğer hadisler-6- Ebû’d-Derdâ	2	-	-	2	-
Diğer hadisler-7- Rıfâa b. Arabe	2	-	1	1	-
Diğer hadisler-8- Ebû Saîd el-Hudrî	2	-	1	1	-
Diğer hadisler-9- Büreyde b. Husayb	2	-	-	2	-
Diğer hadisler-10- Abdullah b. Abbâs	2	-	-	2	-
Diğer hadisler-11- Mücâhid b. Cebr	1	-	-	1	-
TOPLAM	124	49	7	64	4
		56		68	

İbn Huzeyme’nin Allah’ın *arş’a istivâ* ettiğini ispat etmek için eserde zikrettiği hadisler, 124 farklı isnad ile gelmektedir. Bu isnadlardan 49’u sahihtir. 7 isnadda ‘sadûk’ ravi yer almaktadır. 64 isnadda mecrûh ravi bulunurken, 4 isnadda inkıtâ tespit edilmiştir. Toplamda 56 isnadın makbûl, 68 isnadın merdûd olduğu görülmektedir.

B. Ru’yet

Ru’yet (الرؤية) görme, bakma demektir. Ru’yetullah şeklinde kullanımıyla Allah’ın kulları tarafından görülmesi kastedilmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de bu terki ile geçmemekte, inkarcıların dünyada Allah’ı görme ve peygamberlerden Allah’ı kendilerine gösterme taleplerinden söz edilmekte, bununla birlikte ahireti anlatan ayetlerde o gün parıldayan yüzlerin Rabblerine bakacağı, kafirlerin ise bundan

mahrum kalacağı anlatılmaktadır.¹¹⁶⁵ Pek çok hadiste de Allahın görüleceği ifade edilmiştir.

Allah'ın görülebilmesi meselesi itikadî tartışmalardan birisidir. Ru'yeti inkâr eden fırka mensuplarının dışında ru'yetin mümkün olduğunu kabul eden âlimler ahirette kulların Rabblerini göreceğini söylemektedirler. Ru'yeti ispat eden görüş mensuplarının ihtilaf ettikleri temel konu ise, Allah Resulünün dünyada iken Rabbini görüp görmediği üzerinedir.¹¹⁶⁶

İbn Huzeyme'ye göre Allahu Teâlâ ahirette kulları tarafından görülecektir. Yalnızca mümin kimseler değil, kâfirler ve bütün yaratılmışlar, Rabbleri ile karşılaşacak ve onunla konuşacaklardır. Allah Resulünün ru'yeti ise dünyada iken gerçekleşmiştir.

İbn Huzeyme, ru'yet konusunda şu ayrımı yapmaktadır: Peygamber (a.s.) dışında tüm kullar, Rabblerini ancak ahirette görebilecek iken, Allah Resulü Yaratıcı'yı dünyada iken görmüştür. Bu sebeple İbn Huzeyme'nin ru'yeti ispat ederken delil getirdiği hadisler, kulların ru'yeti ve Nebî (a.s.)'nin ru'yeti olarak iki ana başlık altında değerlendirilecektir.

1. Kulların Ru'yeti

İbn Huzeyme'ye göre Allah, kıyamet günü kullarına bakacaktır ve kulları tarafından görülecektir. Peygamber (a.s.)'in ümmetinin tamamı, ehl-i kitabın da bazıları Allah'ı görecektir. Müminler Allah ile baş başa kalacak, O'nu görmek dotlarına nasip olacaktır. Allah'ın kulları tarafından görüleceğini inkâr den kişi kâfir olur. İbn Huzeyme şunları söylemektedir:

Allah, kıyamet günü mümin ve kâfir kimse ile korkutma ve sevindirme için konuşur. Bu sırada kâfir dünyada küfür üzere olduğunu ve kıyamet günü Rabbi ile karşılaşacağını tahmin etmediğini itiraf eder. Her kim dünyada iken, kıyamet günü Rabbi ile karşılaşacağını kabul etmez ise işte o kişi kâfirdir.¹¹⁶⁷

İbn Huzeyme kulların ahirette ru'yetini ispat için şu hadisleri delil getirir:

¹¹⁶⁵ Kıyâme 75/22-23; Muttaffifin 83/15.

¹¹⁶⁶ Temel Yeşilyurt, "Rü'yetullah", **DİA**, C.XXXV. s.311-313.

¹¹⁶⁷ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.334.

a. “Rabbinizi göreceksiniz...” hadisi

(1) Ebû Hureyre Rivayeti

(99) حدثنا عبد الله بن محمد الزهري، قال حدثنا سفيان، عن سهيل، عن أبيه، عن أبي هريرة، رضي الله عنه قال : قال قائلون : يا رسول الله : هل نرى ربنا يوم القيامة ؟ قال : هل تضارون في رؤية الشمس في ظهيرة ليس فيها سحاب ؟ قالوا : لا قال : فهل تضارون في رؤية القمر ليلة البدر، ليس فيها سحاب ؟ قالوا : لا قال : فوالذي نفس محمد بيده ما تضارون إلا كما تضارون في رؤيتهما، يلقي العبد، فيقول : أي فلي : ألم أكرمك ؟، ألم أزوجك ؟ ألم أسخر لك الخيل والإبل ؟ ألم أدرك ترأس وتربع ؟ فيقول : بلى فيقول : فظننت أنك ملاقي ، فيقول : لا، فيقول : إني أنساك كما نسيتني قال : ثم يلقي الثاني فيقول : أي قل : ألم أكرمك ؟ ألم أزوجك ؟ ألم أسخر لك الخيل والإبل ؟ ألم أدرك ترأس وتربع ؟ فيقول : بلى، فيقول : فظننت أنك ملاقي ؟، ثم يلقي الثالث : فيقول : رب، آمنت بك وبكتابك، وصليت وتصدقته قال : فيقول : ألا أبعث شاهدا يشهد عليك ، فينكر في نفسه، من الذي يشهد عليه ؟ قال : فيختم على فيه، ويقول لفخذه : انطقي ، فتسقط فخذه ولحمه وعظمه بما كان يفعل، فذلك المنافق، وذلك الذي يعذل نفسه، وذلك الذي سخط الله عليه فينادي مناد: ألا تتبع كل أمة ما كانت تعبد فيتبع الشياطين والصليب أولياؤهم إلى جهنم، وبقينا أيها المؤمنون، فيأتينا ربنا، فيقول : على ما هؤلاء ؟ فنقول : نحن عباد الله المؤمنون آمنا بربنا، ولم نشرك به شيئا وهو ربنا تبارك وتعالى، وهو يأتينا، وهو يشهدنا، وهذا مقامنا حتى يأتينا ربنا، فيقول : أنا ربكم، فانطلقوا فنطلق حتى نأتي الجسر، وعليه كالاليب من نار تخطف عند ذلك حلت الشفاعة أي اللهم سلم، اللهم سلم، فإذا جاوزا الجسر، فكل من أنفق زوجا من المال في سبيل الله مما يملك، فكل خزنة الجنة تقول : يا عبد الله، يا مسلم هذا خير فقال أبو بكر رضي الله عنه : يا رسول الله، إن هذا عبد لا توى عليه، يدع بابا ويلج من آخر، فضرب كتفه، وقال : إني لأرجو أن تكون منهم

Ashab, Allah Resulü'ne 'Kıyamet günü Rabbimizi görecek miyiz?' diye sordu. Resulullah 'Öğle vakti hiçbir bulut yok iken güneşi görmenize bir mâni var mı' deyince 'hayır' diye cevap verdiler. 'Dolunay gecesi hiçbir bulut yok iken ayı görmenize bir mani var mı' diye sorunca yine 'hayır' dediler. Bunun üzerine Allah Resulü 'O halde nefsim elinde olan Zat'a yemin olsun ki o ikisini görmenize bir engel olmadığı gibi Rabbinizi görmenize de bir engel yoktur. Cenâb-ı Hakk sonra kula 'Ey falanca! Sana ikram etmedim mi, seni lider yapmadım mı, sana eş vermedim mi, emrine hayvanlar binekler vermedim mi, seni insanların başı kıldım mı, ganimetin dörtte birini almana müsaade etmedim mi' diye sorar. Kul

hepsine 'evet Rabbim' diye cevap verir. Bunun üzerine Rabb Teâlâ 'karşılaşacağımızı biliyor muydun' diye sorunca kul 'hayır Rabbim' der. Allah da 'senin beni unuttuğun gibi bugün ben de seni unuttum' buyurur. Sonra ikinci kulun karşısına geçerek 'Ey falanca! Sana ikram etmedim mi, seni lider yapmadım mı, sana eş vermedim mi, emrine hayvanlar binekler vermedim mi, seni insanların başı kılmadım mı, ganimetin dördte birini almana müsaade etmedim mi' diye sorar. Kul hepsine 'evet Rabbim' diye cevap verir. Bunun üzerine Rabb Teâlâ 'karşılaşacağımızı biliyor muydun' diye sorunca kul 'hayır Rabbim' der. Allah da 'senin beni unuttuğun gibi bugün ben de seni unuttum' buyurur. Sonra üçüncü kulun karşısına geçerek 'sen kimsin' der. 'Ben senin kulunum. Sana, senin nebine, kitabına iman ettim. Oruç tuttum, namaz kıldım, zekât verdim' der ve gücü yettiğince hayırla övgüde bulunur. Bunun üzerine ona 'sana şahit tutmayacak mıyız' denir. O kişi de kendi kendisine aleyhinde şehadet edecek olanın kim olduğunu düşünür. Ardından ağzına mühür vurulur. Uyluk kemiğine 'konuş' denir. Böylece uyluk kemiği, eti ve eklemleri amellerini anlatırlar işte bu kişi münafıktır. Bu durum kendinden mazeret göstermemesi içindir ve Allah'ın hışmı bu kişinin üzerine olur. Sonra bir münadi 'her ümmet ibadet ettiğine tabî olsun' diye seslenir. Şeytana, putlara tabî olanlar cehenneme gider. Bunun üzerine biz müminler kalırız. Rabbimiz gelir ve 'neye tabî olacaklar?' diye sorar. Bizler de 'biz Allah'ın mümin kullarıyız. Rabbimize iman ettik. Ona hiçbir şeyi ortak koşmadık. O bizim Rabbimizdir. O bize gelir, biz onu biliriz. Rabbimiz gelene kadar yerimiz burasıdır' deriz. Bunun üzerine Cenâb-ı Hakk 'ben sizin Rabbinizim' buyurur. Müminler hemen atılırlar ve köprüye gelirler. Onun üzerinde, kapıp alacak ateşten kancalar vardır. İşte böylece şefaate izin verilir. Allahım selamette kıl, Allahım selamette kıl. Köprüye geldiklerinde, işte her kim sahip olduğu maldan Allah yolunda çift harcama yaparsa, cennetin bekçileri ona 'ey Allah'ın kulu, ey Müslüman, bu hayırdır' derler. Bunun üzerine Ebû Bekir 'ey Allah'ın Resulü, artık o kula darlık yoktur, bir kapıyı bırakır, diğerinden girer' deyince Resulullah 'ben senin onlardan olacağını umuyorum' buyurdu.¹¹⁶⁸

i- Hadisin İsnadları

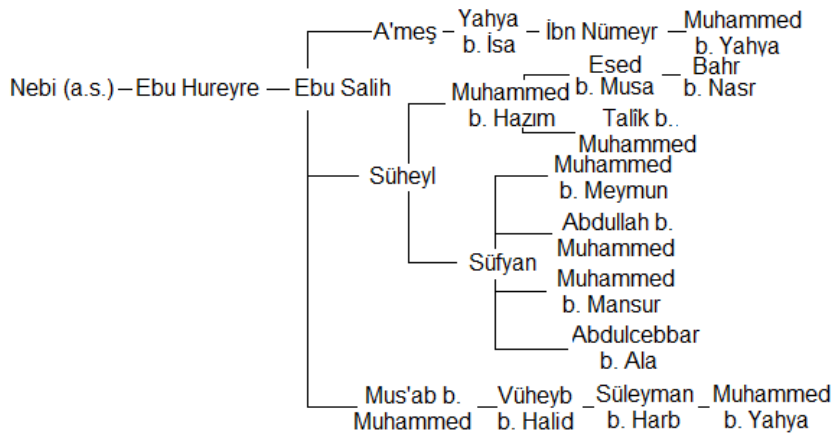
1. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Sâlih- A'meş- Yahya b. Îsâ- İbn Nümejr- Muhammed b. Yahya
2. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Sâlih- Süheyl b. Ebî Sâlih- Muhammed b. Hâzım- Esed b. Mûsâ -Bahr b. Nasr
3. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Sâlih- Süheyl b. Ebî Sâlih- Ebû Muâviye- Talik b. Muhammed¹¹⁶⁹

¹¹⁶⁸ İbn Huzeyme, a.g.e., s.337.

¹¹⁶⁹ İbn Huzeyme, a.g.e., s.377.

4. *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Sâlih- Süheyl b. Ebî Sâlih- Süfyân- Muhammed b. Meymûn*
5. *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Sâlih- Süheyl b. Ebî Sâlih- Süfyân- Abdullah b. Muhammed*
6. *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Sâlih- Süheyl b. Ebî Sâlih- Süfyân- Muhammed b. Mansûr el-Cevvâz*
7. *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Sâlih- Süheyl b. Ebî Sâlih- Süfyân- Abdulcebbâr b. A'lâ¹¹⁷⁰*
8. *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Sâlih- Mus'ab b. Muhammed- Vüheyb b. Hâlid- Süleymân b. Harb- Muhammed b. Yahya*

ii- İsnad Şeması

iii- İsnad Değerlendirmesi

Hadisi Ebû Hureyre'den Ebû Sâlih es-Semmân; Ebû Sâlih'ten ise A'meş, Süheyl ve Mus'ab b. Muhammed nakletmektedir.

A'meş'in ravisi Yahya b. İsnâ et-Teymî 'hadisi yazılmaz, zayıf, rivayet ettiklerinin çoğu mutabaat olarak alınmaz' gibi sözlerle cerh edilmiş bir kimsedir.¹¹⁷¹ Şîî olduğu belirtilmiştir.¹¹⁷²

Ebû Sâlih'in ravisi ve oğlu olan Süheyl b. Ebî Sâlih hakkında Yahya b. Mâin bir yerde 'hadisi hüccet değil' bir başka yerde 'gevşek'; Ebû Hâtim 'hadisi yazılır, ama delil olmaz' Nesâî 'bir beis yoktur',¹¹⁷³ İbn Hibbân 'hata eder' demiştir.¹¹⁷⁴

¹¹⁷⁰ İsnad eserde iki yerde geçmektedir. İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.334 ve 375.

¹¹⁷¹ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, C.XI, s.263.

¹¹⁷² Mizzî, **a.g.e.**, C.XXXI, s.490.

¹¹⁷³ Mizzî, **a.g.e.**, C.XII, s.227.

¹¹⁷⁴ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, C.IV, s.264.

Tirmizî, Süfyân b. Uyeyne'nin onu sika saydığını aktarırken, Ahmed b. Hanbel'e göre hadisi güvenilir bir kimse değildir.¹¹⁷⁵

Süheyl'den hadisi alan Muhammed b. Hazım mürcieye mensup bir ravidir. Rivayetlerinde gevşek bir kimse olan Muhammed'in A'meş'den başka kimselerden rivayetlerinde dikkatsiz olduğu ve bu rivayetlerin muzdarip olduğu belirtilmiştir.¹¹⁷⁶ Ravisi Esed b. Mûsâ hakkında ibn Hazm 'zayıf, hadisi münker'; Abdülhak 'delil alınmaz' demiştir.¹¹⁷⁷

Süfyân b. Uyeyne kanalıyla gelen isnadlarda yer alan Muhammed b. Meymûn el-Mekkî hakkında ibn Hibbân 'vehm etmesi muhtemel' demiştir.¹¹⁷⁸ Nesâî'ye göre 'kuvvetli değil' dir.¹¹⁷⁹ Abdullah b. Muhammed ez-Zührî de sadûk bir ravidir.¹¹⁸⁰

Ebû Sâlih'in ravisi Mus'ab b. Muhammed hadisi yazılan ama delil olmayan bir ravidir.¹¹⁸¹

Hadisin isnadlarının mecrûh ravileri sebebiyle zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

(2) Ebû Rezin Rivayeti

(100) حدثنا عبد الله بن محمد الزهري، قال حدثنا ابن أبي عدي، عن شعبة، عن يعلى بن عطاء، عن وكيع بن حذس، عن أبي رزين، قال: قلت: يا رسول الله أكلنا نرى الله مخليا به؟ قال: نعم قال وما آية ذلك في خلق الله؟ قال: أليس كلكم يرى القمر ليلة البدر، وإنما هو خلق من خلق الله، فالله أجل وأعظم

Allah'ın Resulüne, 'ya Resulallah, her birimiz Allah'la baş başa kalarak onu görecek miyiz' diye sordum. 'Evet' buyurdu. 'Allah'ın yarattıklarında bunun delili nedir' diye sorunca da 'Siz her biriniz gökteki ayı görmüyor musunuz, o Allah'ın mahlûklarından biridir. Allah daha büyük, daha yücedir' buyurdu.¹¹⁸²

¹¹⁷⁵ Bkz. Mizzî, a.g.e., C.XII, s.225-227.

¹¹⁷⁶ Mizzî, a.g.e., C.XXV, s.128.

¹¹⁷⁷ İbn Hacer, a.g.e., C.I, s.260.

¹¹⁷⁸ Mizzî, a.g.e., C.XXVI, s.540.

¹¹⁷⁹ İbn Hacer, Tehzîbu't-Tehzîb, C.IX, s.485.

¹¹⁸⁰ Mizzî, a.g.e., C.XVI, s.70.

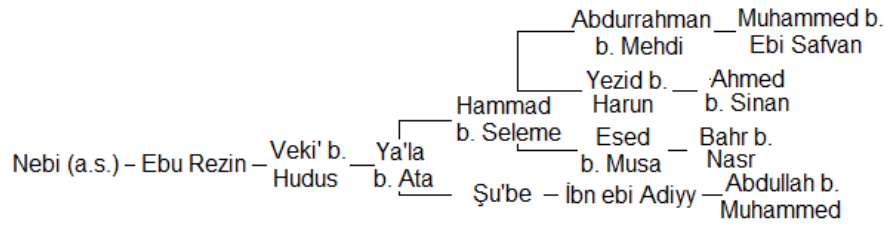
¹¹⁸¹ Mizzî, a.g.e., C.XXVIII, s.43.

¹¹⁸² İbn Huzeyme, a.g.e., s.393.

i- Hadisin İsnadları

1. Nebî (a.s.)- Ebû Rezîn - Veki' b. Hudus- Ya'la b. Atâ- Hammâd b. Seleme- Abdurrahman b. Mehdi- Muhammed b. Ebî Safvân¹¹⁸³
2. Nebî (a.s.)- Ebû Rezîn - Veki' b. Hudus- Ya'la b. Atâ- Hammâd b. Seleme- Yezîd b. Hârun- Ahmed b. Sinân
3. Nebî (a.s.)- Ebû Rezîn - Veki' b. Hudus- Ya'la b. Atâ- Hammâd b. Seleme- Esed b. Mûsâ- Bahr b. Nasr
4. Nebî (a.s.)- Ebû Rezîn - Veki' b. Hudus- Ya'la b. Atâ- Şu'be- İbn Ebî Adiy- Abdullah b. Muhammed

ii- İsnad Şeması

iii- İsnad Değerlendirmesi

Hadisin sahabe ravisi Ebû Rezin'in gerçek ismi Lakîb b. Âmir b. Sabira'dır. Hadisi ondan kardeşinin oğlu Veki' b. Hudus rivayet etmektedir. İbn Uduş diye de isimlendirilen bu ravi rivayetleri ihtilafli olan meçhul bir ravidir.¹¹⁸⁴ Kendisinden rivayette Ya'la b. Atâ tek kalmıştır. Ya'la da garip rivayetleri bulunan bir ravidir. Veki' b. Hudus gibi, başka kimselerin rivayette bulunmadığı kişilerden hadisleri olduğu belirtilmiştir.¹¹⁸⁵ Hammâd'ın ravisi Esed b. Mûsâ hakkında İbn Hazm 'zayıf, hadisi münker'; Abdülhak 'delil alınmaz' demiştir.¹¹⁸⁶

Hadisin İbn Huzeyme'de yer alan tariklerinin, ravilerinin meçhuliyeti sebebiyle zayıf oldukları anlaşılmaktadır.

¹¹⁸³ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.806.

¹¹⁸⁴ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, C.XI, s.131.

¹¹⁸⁵ İbn Hacer, **a.g.e.**, C.XI, s.404.

¹¹⁸⁶ İbn Hacer, **a.g.e.**, C.I, s.260.

(3) Ebû Mûsâ el-Eşâri Rivayeti

(101) حدثنا بحر بن نصر، قال حدثنا أسد، قال حدثنا يحيى بن سليم، عن سليمان التيمي، عن أسلم العجلي، عن أبي مراية، عن أبي موسى الأشعري، قال : شخص الناس بأبصارهم، قال: رفعوا أبصارهم ينظرون، قال النبي صلى الله عليه وسلم: ما تنظرون ؟ قالوا: إلى الهلال، قال: فوالله لترون الله يوم القيامة كما ترون هذا الهلال

İnsanlar başlarını kaldırmış bakıyorlardı. Allah Resulü ‘Neye bakıyorsunuz’ diye sordu. ‘Hilale bakıyoruz’ diye cevap verdiklerinde ‘Vallahi, kıyamet günü de Rabbinizi bu hilâli gördüğünüz gibi göreceksiniz’ buyurdu.¹¹⁸⁷

Hadis eserde Ebû Mûsâ el-Eş’arî’den *Nebî (a.s.)- Ebû Mûsâ- Ebû Murâye- Eslem el-İclî- Süleymân et-Teymî- Yahya b. Selîm-Esed b. Mûsâ- Bahr b. Nasr* ve *Ebû Mûsâ- Ebû Murâye- Eslem el-İclî- Bişr b. Mufaddâl- Muhammed b. Abdu’l-a’lâ* şeklinde biri merfû, diğeri mevkûf iki isnad ile gelmektedir. Her iki isnadda ortak isimlerden biri olan Ebu Murâye meçhul bir ravidir. Hakkında cerh veya ta’dile dair bir bilgi yoktur. Kendisinden yalnızca Eslem el-İclî’nin ve Katade b. Diâme’nin rivayeti vardır.¹¹⁸⁸ Eslem el-İclî’den hadisi alan Süleymân b. Tarhan et-Teymî tarikinde yer alan Yahya b. Selim et-Tâifî ise hata eden, gevşek, hafızası zayıf, rivayette kuvvetli olmayan bir ravidir.¹¹⁸⁹ Ayrıca tabakât eserlerinde Süleymân et-Teymî’den hadis dinlemediği, rivayetleri ondan Ezver b. Gâlib isimli aşırı zayıf bir ravi kanalıyla aldığı belirtilmektedir.¹¹⁹⁰ Ezver b. Gâlib rivayetleri münker, kendisi de meçhul olan bir kimsedir. Yahya b. Selim’in ondan rivayette tek kaldığı bilinmektedir.¹¹⁹¹ İsnaddaki bir diğeri Esed b. Mûsâ hakkında ibn Hazm ‘zayıf, hadisi münker’; Abdulhak ‘delil alınmaz’ demiştir.¹¹⁹²

Ebû Murâye’nin tanınmaması sebebiyle hadisin her iki isnadının da sıhhatinin tam olmadığı anlaşılmaktadır.

¹¹⁸⁷ İbn Huzeyme, *a.g.e.*, s.395.

¹¹⁸⁸ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *et-Târîhü’s-sağîr*, C.II, Haleb-Dârü’l-Vai, 1977, C.I, s.178.

¹¹⁸⁹ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, C.XI, s.226.

¹¹⁹⁰ Bkz. İbn Hibbân, *Kitâbu’l-mecrûhîn*, C.I, s.201; Buhârî, *a.g.e.*, C.II, s.130.

¹¹⁹¹ İbn Adiy, *el-Kâmil fi’d-duafâ*, C.I, s.408-409.

¹¹⁹² İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, C.I, s.260.

(4) Cerîr b. Abdullah Rivayeti

(102) حدثنا عبد الله بن محمد الزهري، قال حدثنا ابن أبي عدي، عن شعبة، قال حدثنا إسماعيل بن أبي خالد، عن قيس بن أبي حازم، عن جرير بن عبد الله، قال : كنا جلوسا عند النبي صلى الله عليه وسلم إذ نظر إلى القمر ليلة البدر، فقال : أما إنكم سترون ربكم عز وجل كما ترون هذا، لا تضامون في رؤيته، فإن استطعتم أن لا تغلبوا على صلاة قبل طلوع الشمس وقبل غروبها فأفعلوا، ثم قرأ فسيح بحمد ربك قبل طلوع الشمس وقبل الغروب

Allah Resulünün yanında oturuyorduk. Dolunay gecesi hilâle bakarak ‘Bu ayı nasıl zahmetsizce görüyorsanız, kıyamet günü Rabbinizi de öyle zahmetsizce göreceksiniz. Eğer güneş doğmadan ve batmadan önce namazı kılmayı başarabiliyorsanız bunu yapın.’ buyurdu. Ardından “*Güneşin doğmasından ve batmasından önce Rabbinizi hamd ile tesbih et*”¹¹⁹³ ayetini okudu.¹¹⁹⁴

i- Hadisin İsnadları

1. Nebî (a.s.)- Cerîr b. Abdullah- Kays b. Ebî Hâzım- Beyân b. Bişr- Zâide- Huseyn el-Cûfî- Abde b. Abdullah
2. Nebî (a.s.)- Cerîr b. Abdullah- Kays b. Ebî Hâzım- İsmâîl b. Ebî Hâlid- Şu’be- İbn Ebî Adiy- Abdullah b. Muhammed
3. Nebî (a.s.)- Cerîr b. Abdullah- Kays b. Ebî Hâzım- İsmâîl b. Ebî Hâlid- Mervân b. Muâviye- Ziyâd b. Eyyûb
4. Nebî (a.s.)- Cerîr b. Abdullah- Kays b. Ebî Hâzım- İsmâîl b. Ebî Hâlid- Muhammed b. Fudayl- Abdullah b. Saîd
5. Nebî (a.s.)- Cerîr b. Abdullah- Kays b. Ebî Hâzım- İsmâîl b. Ebî Hâlid- Ebû Şihâb AbduRabbihî- Halef b. Hişâm- Ali b. Abdurrahman¹¹⁹⁵
6. Nebî (a.s.)- Cerîr b. Abdullah- Kays b. Ebî Hâzım- İsmâîl b. Ebî Hâlid- Ebû Şihâb- Âsım b. Yusuf- Yusuf b. Mûsâ
7. Nebî (a.s.)- Cerîr b. Abdullah- Kays b. Ebî Hâzım- İsmâîl b. Ebî Hâlid- Mu’temir- Ahmed b. Mikdâm
8. Nebî (a.s.)- Cerîr b. Abdullah- Kays b. Ebî Hâzım- İsmâîl b. Ebî Hâlid- Mu’temir- Muhammed b. Abdul’a’la
9. Nebî (a.s.)- Cerîr b. Abdullah- Kays b. Ebî Hâzım- İsmâîl b. Ebî Hâlid- Abdullah b. İdris- Ya’kub b. İbrâhîm

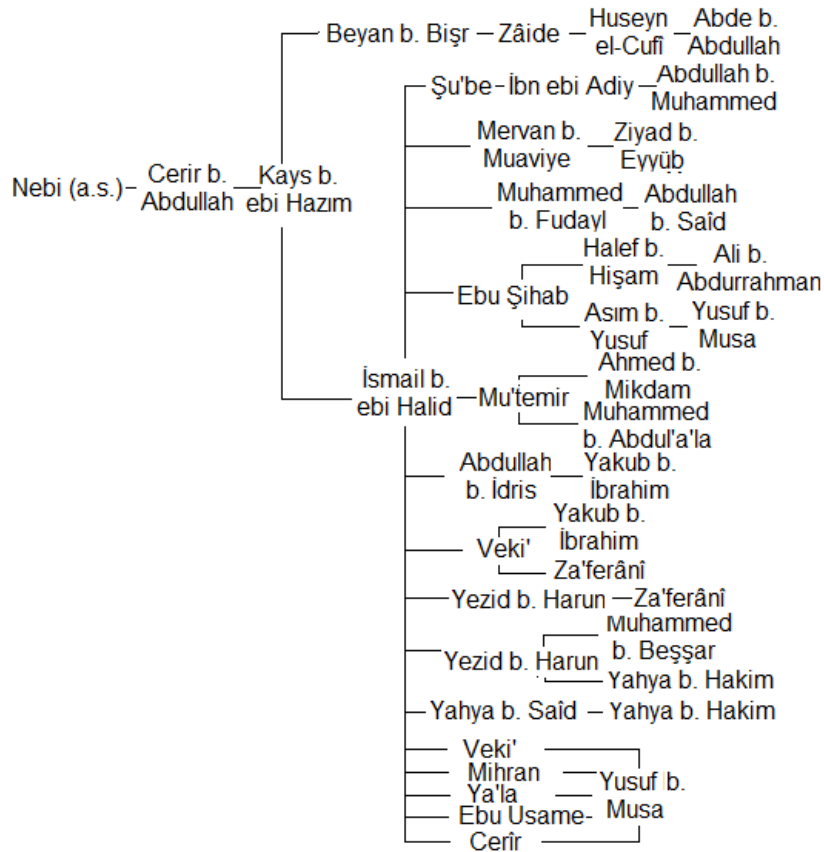
¹¹⁹³ Tâ-hâ 20/130.

¹¹⁹⁴ İbn Huzeyme, a.g.e., s.369.

¹¹⁹⁵ İbn Huzeyme, a.g.e., s.502.

10. Nebî (a.s.)- Cerîr b. Abdullah- Kays b. Ebî Hâzım- İsmâîl b. Ebî Hâlid- Veki'- Ya'kûb b. İbrâhîm ve Za'ferânî
11. Nebî (a.s.)- Cerîr b. Abdullah- Kays b. Ebî Hâzım- İsmâîl b. Ebî Hâlid- Yezîd b. Hârûn- Muhammed b. Beşşâr
12. Nebî (a.s.)- Cerîr b. Abdullah- Kays b. Ebî Hâzım- İsmâîl b. Ebî Hâlid- Yezîd b. Hârûn- Za'ferânî
13. Nebî (a.s.)- Cerîr b. Abdullah- Kays b. Ebî Hâzım- İsmâîl b. Ebî Hâlid- Yahya b. Saîd ve Yezîd b. Hârûn- Yahya b. Hakîm
14. Nebî (a.s.)- Cerîr b. Abdullah- Kays b. Ebî Hâzım- İsmâîl b. Ebî Hâlid- Veki', Cerîr, Ebû Usame, Ya'la, Mihrân- Yusuf b. Mûsâ

ii- İsnad Şeması

iii- İsnad Değerlendirmesi

Hadis bu metin ile yalnızca Cerîr b. Abdullah'tan gelmektedir. Cerîr'den ise Kays b. Ebî Hazım rivayet etmektedir. Kays'dan Beyân b. Bişr'ın rivayette bulunduğu isnad ferd bir rivayettir. Hadis İsmâîl b. Ebî Hâlid kanalıyla dağılmaktadır.

İsmâil b. Ebî Hâlid'den hadisi alanlar arasında yer alan Muhammed b. Fudayl sadûk bir ravidir. Aşırı şîî taraftarı olduğu belirtilmiştir.¹¹⁹⁶

İsmâil b. Ebî Hâlid'in bir diğer ravisi Ebû Şihâb AbduRabbih b. Nafi sadûk bir ravidir.¹¹⁹⁷ Aynı isnadda İbn Huzeyme'nin hadisi aldığı Alân lakablı Ali b. Abdurrahman b. Muğîre¹¹⁹⁸ ve yine Ebû Şihâb tarikinde Âsım b. Yusuf'dan hadisi alan İbn Huzeyme'nin hocası Yusuf b. Mûsâ el-Kattân¹¹⁹⁹ sadûk ravilerdir.

Mu'temir b. Süleymân kanalıyla gelen isnadda İbn Huzeyme'nin hocası Ahmed b. Mikdâm sadûk bir ravidir.¹²⁰⁰

İsmail b. Ebî Hâlid'in ravisi Mihran b. Ebî Ömer rivayetleri kuvvetli olmayan, hadisleri muzdarip bir ravidir.¹²⁰¹

(5) Metin Değerledirmesi

Müellifin ru'yet konusundaki en temel delili olan bu hadis, müminlerin ahirette Rabblerini göreceklerini haber vermektedir. Birkaç raviden benzer metinlerle gelen rivayetlerde Allah Resulü ahabının 'Rabbimizi görecek miyiz' soruları üzerine gökteki ay ne kadar net görülüyor ise kulların ahirette Rabblerini o derece net ve aleni olarak göreceklerini ve onunla konuşacaklarını haber vermektedir. Kimi rivayetlerin metinlerinde, konuşanın Cenâb-ı Hakk olduğu açıkça belirtilirken kimilerinde ise fiil meçhul sîga ile gelmektedir.¹²⁰²

Ebû Hureyre'den gelen hadisin bir metninde ravi 'لا تضارون' O'nu görmekte zorluk çekmezsiniz' lafzını 'يعني تزدحمون/yani izdiham olmadan' şeklinde izah etmiştir.¹²⁰³

Ebû Rezîn bir rivayette Allah'ın ölüleri nasıl dirilteceğini sorduğunda Allah Resulü 'Bir vadinin kupkuru olduğunu, ardından yeşerdiğini gördün mü' diye sormakta, Ebû

¹¹⁹⁶ Mizzî, a.g.e., C.XXVI, s.297.

¹¹⁹⁷ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, C.VI, s.129.

¹¹⁹⁸ Mizzî, a.g.e., C.XXI, s.52.

¹¹⁹⁹ Mizzî, a.g.e., C.XXXII, s.467.

¹²⁰⁰ İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, C.I, s.26.

¹²⁰¹ Mizzî, a.g.e., C.XXVIII, s.597.

¹²⁰² İbn Huzeyme, a.g.e., s.340.

¹²⁰³ İbn Huzeyme, a.g.e., s.377.

Rezîn ‘evet’ cevabını verince de Resulullah ‘Allah da ölüleri böyle diriltir. Bu Allah’ın mahlûkatı üzerindeki ayetidir’ buyurmaktadır.¹²⁰⁴

Cerîr b. Abdullah hadisinin Ebû Şihâb tarikiyle gelen rivayetlerinin metninde ‘Rabbinizi alenen göreceksiniz’ ifadesi yer almaktadır. Bu lafız ile Ebû Şihâb rivayetleri şazz olmaktadır.¹²⁰⁵

Ebû Hureyre rivayetinde kul, dünyada Allah'a ve Peygamberine, gönderdiği kitabına iman ettiğini, namazını kılıp orucunu tuttuğunu söylese de, elleri, ayakları, bütün uzuvları konuşacak ve dilinin söylediklerine karşı çıkacaklardır. Bu rivayet Allahu Teâlâ'nın münafık kulları ile de görüşeceğinin delili olmaktadır.¹²⁰⁶

Allahu Teâlâ ahirette kâfir kulları ile de konuşacaktır. Bu konuşma esnasında kâfir şahıs, dünyada yaşadığı süre içinde, ahirette Allah ile karşılaşacağını aklına getirmediklerini itiraf etmektedir. Bu durumda, dünyadayken, ahirette Rabbiyle karşılaşacağını kabul etmeyen kimse de iman etmemiş bir kâfir olmaktadır. “Şüphesiz o gün Rabblerinden mahrum kalmışlardır”¹²⁰⁷ ve “Onlar düşünmezler mi ki büyük bir günde diriltilecekler... o gün ceza gününü yalanlayan yalancıların vay haline...”¹²⁰⁸ ayetlerinde de Allahu Teâlâ'yı görmekten mahrum olan kişilerden bahsedilmektedir. Bu kimseler, dünyada iken ru'yetin varlığını inkâr edenlerdir. Bu durumda ahirette ru'yetin olmadığını söyleyen kişiler, Allahı görmekten mahrum kalacak ve böylelikle de münafıklardan daha aşağı olacaklardır. Zirâ onlar dahi Rabblerini göreceklerini bilmektedirler.¹²⁰⁹ Cenâb-ı Hakk'ın Kur'ân-ı Kerîm'deki “bizimle karşılaşacaklarını ummayanlar...” hitabına değinen müellif, ayette bahsi geçen bu kimselerin hüsrانlarını ve görecekları azabı dile getirerek, ru'yetin mümkün olmadığını savunanların da bu gruba dâhil kimseler olacaklarına işaret eder.¹²¹⁰

İbn Huzeyme'ye göre “Her kim Allah ile ona şirk koşmadan karşılaşırsa cennete girer, her kim de O'na şirk koşarak karşılaşırsa cehenneme girer” hadisleri Allah'ın kulları ile konuşacağının bir delilidir. Bu hadisler ilerleyen bölümlerde değerlendirilecektir.

¹²⁰⁴ İbn Huzeyme, a.g.e., s.394.

¹²⁰⁵ İbn Huzeyme, a.g.e., s.503.

¹²⁰⁶ İbn Huzeyme, a.g.e., s.334.

¹²⁰⁷ Mutaffifin 83/15.

¹²⁰⁸ Mutaffifin 83/5-11.

¹²⁰⁹ İbn Huzeyme, a.g.e., s.388.

¹²¹⁰ İbn Huzeyme, a.g.e., s.391.

b. “Allah vechine bakmalarından daha güzel bir şey vermemiştir...”

hadisi

(103) حدثنا محمد بن بشار بن دار، قال حدثنا عبد الرحمن يعني ابن مهدي بن حسان، قال حدثنا حماد بن سلمة، عن ثابت البناني، عن عبد الرحمن بن أبي ليلى، عن صهيب، عن النبي صلى الله عليه وسلم في قوله تعالى : للذين أحسنوا الحسنى وزيادة، قال: إذا دخل أهل الجنة الجنة، نادى مناد، يا أهل الجنة: إن لكم عند ربكم موعدا قالوا: ألم تبيض وجوهنا، وتنحنا من النار وتدخلنا الجنة؟ قال: فيكشف الحجاب قال: فوالله ما أعطاهم شيئا هو أحب إليهم من النظر إليه

Allah Resulü “İyilik edenleri iyilikle ve fazlasıyla mükâfatlandırırz”¹²¹¹ ayeti için ‘Cennet ehli cennete girince nida edilir: ey cennetlikler! Rabbinizin size bir vaadi vardır. Cennetlikler ‘bizim yüzümüzü ak etmedi mi bizi cehennemden koruyup cennetine almadı mı’ derler ve Cenâb-ı Hakk hicâbı kaldırır. Allah onlara vechine bakmalarından daha güzel hiçbir şey vermemiştir’ buyurdu.¹²¹²

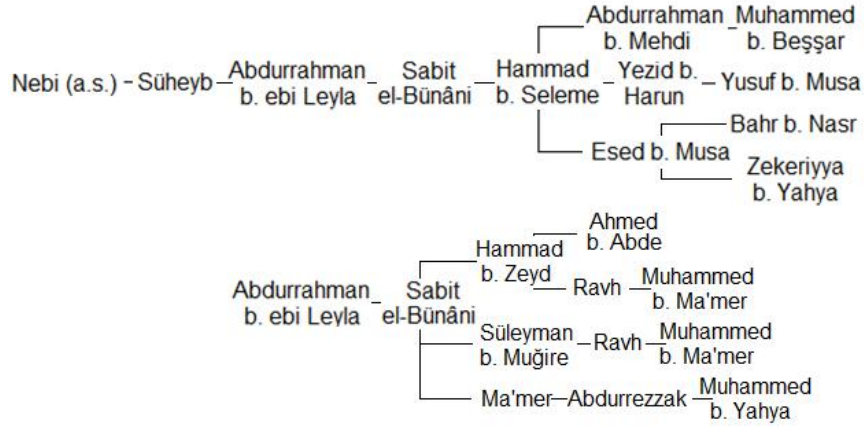
(1) Hadisin İsnadları

1. Nebî (a.s.)- Süheyb- Abdurrahman b. Ebî Leyla- Sâbit el-Bünânî- Hammâd b. Seleme- Abdurrahman b. Mehdî- Muhammed b. Beşşâr
2. Nebî (a.s.)- Süheyb- Abdurrahman b. Ebî Leyla- Sâbit el-Bünânî- Hammâd b. Seleme- Yezîd b. Hârûn- Yusuf b. Mûsâ
3. Nebî (a.s.)- Süheyb- Abdurrahman b. Ebî Leyla- Sâbit el-Bünânî- Hammâd b. Seleme- Esed b. Mûsâ- Bahr b. Nasr ve Zekerîya b. Yahya b. Ebân
4. Abdurrahman b. Ebî Leyla- Sâbit el-Bünânî- Hammâd b. Zeyd- Ahmed b. Abde
5. Abdurrahman b. Ebî Leyla- Sâbit el-Bünânî- Hammâd b. Zeyd- Ravh- Muhammed b. Ma'mer
6. Abdurrahman b. Ebî Leyla- Sâbit el-Bünânî- Ma'mer- Abdurrezzâk- Muhammed b. Yahya
7. Abdurrahman b. Ebî Leyla- Sâbit el-Bünânî- Süleymân b. Muğîre- Ravh- Muhammed b. Ma'mer

¹²¹¹ Yûnus 10/26

¹²¹² İbn Huzeyme, a.g.e., s.397.

(2) İsnad Şeması

(3) İsnad Değerlendirmesi

Hadis sahabelden Süheyb b. Sinân'dan merfû ve Abdurrahman b. Ebî Leylâ'dan maktu olarak gelmektedir.

Hammâd b. Seleme tariklerinde yer alan Yusuf b. Mûsâ 'sadûk' bir ravidir.¹²¹³ Esed b. Mûsâ hakkında ibn Hazm 'zayıf, hadisi münker'; Abdulhak 'delil alınmaz' demiştir.¹²¹⁴ Muhammed b. Ma'mer ise sadûk bir kimsedir.¹²¹⁵

(4) Metin Değerlendirmesi

İbn Huzeyme, hadisin ravisi Abdurrahman b. Ebî Leyla'nın Allah Resulü'nün okuduğu *لَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحَسَنَىٰ وَزِيَادَةٌ* "Güzel iş yapanlara (karşılık olarak) daha güzeli ve bir de fazlası vardır."¹²¹⁶ ayetinde yer alan *الحَسَنَىٰ* / 'daha güzeli' ile cennetin kastedildiğini, fazlasının ise Rabb-i Teâlâ'yı görmek olduğunu, Rabblarına baktıktan sonra artık onların yüzlerine fakirlik ve zilletin uğramayacağını söylediğini aktarır.¹²¹⁷ İbn Huzeyme ayrıca Huzeyfe b. el-Yemân, Âmir b. Sa'd,¹²¹⁸ Ebu Mûsâ el-Eş'ârî, Katâde

¹²¹³ Mizzî, a.g.e., C.XXXII, s.467.

¹²¹⁴ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, C.I, s.260.

¹²¹⁵ Mizzî, a.g.e., C.XXVI, s.486.

¹²¹⁶ Yûnus 10/ 26.

¹²¹⁷ İbn Huzeyme, a.g.e., s.400.

¹²¹⁸ İbn Huzeyme, a.g.e., s.403,404.

b. Dîâme¹²¹⁹ ve Hasan Basrî'nin de ayeti benzer şekilde tefsir ettiklerini bildiren haberlere yer verir.¹²²⁰

İbn Huzeyme “Gözler onu idrak edemez” ayetini delil getirerek Allah'ın görülemeyeceğini iddia eden Cehmiyye'nin bakmak ve idrak etmek kelimelerinin anlamını bilmediğini söylemektedir. Nitekim ayette bakmak değil, idrak etmek lafzı geçmektedir. Şayet ayetin manası Cehmiyye'nin anladığı gibi olsa, yine şunu söyleyebiliriz ki ayette kastedilen göz ölmeden önce dünyada bulunan insanların gözüdür. İbn Huzeyme'ye göre rivayetlerden de müminlerin yaratıcılarını ölümden sonra görecekları, ölmeden önce görmeyecekleri açıkça anlaşılmaktadır.¹²²¹

c. “Bir başka sûret ile gelir...” hadisi

(1) Ebû Hureyre Rivayeti

(104) حدثنا محمد بن يحيى، قال: أخبرنا أبو اليمان، قال: حدثنا شعيب يعني ابن أبي حمزة عن الزهري، قال: أخبرني سعيد بن المسيب، وعطاء بن يزيد الليثي، أن أبا هريرة، رضي الله عنه أخبرهما: أن الناس قالوا: يا رسول الله، هل نرى ربنا يوم القيامة؟ فذكر الحديث بطوله فيقول: أنا ربكم، فيقولون: نعوذ بالله منك، هذا مكاننا، حتى يأتي ربنا، فإذا جاءنا ربنا عرفناه، فيأتيهم الله في صورته التي تعرفون فيقولون: أنت ربنا

İnsanlar ‘ey Allah’ın Resulü, kıyamet günü Rabbimizi görecek miyiz’ diye sorarlar... Allah ‘ben sizin Rabbinizim’ buyurur. İnsanlar ‘senden Allah’a sığınırız, Rabbiniz gelene kadar bizim yerimiz burasıdır. Rabbiniz gelince biz onu tanırız’ derler. Bunun üzerine Allah sizin tanıdığınız surette gelir, insanlar da ‘sen bizim Rabbinizsin’ derler.¹²²²

¹²¹⁹ İbn Huzeyme, a.g.e., s.407.

¹²²⁰ İbn Huzeyme, Hasan Basrî'nin ru'yeti inkâr ettiğini iddia eden Cehmiyye'ye karşılık olarak Hasan Basrî'den mürsel olarak gelen Resulullah'ın ‘Ayı ve güneşi görmenize bir engel olmadığı gibi Rabbinizi de görmenize bir engel olmayacaktır’ hadisini rivayet etmektedir.

İbn Huzeyme şunları söylemektedir: Bu rivayeti Hasan Basrî'den mürsel olarak veriyorum. Çünkü bazı Cehmiyye çarpıtarak Hasan Basrî'nin “ayette geçen ziyâde kelimesinin 10 ile 700 kata kadar iyilik olduğunu söylediğini iddia ederler. Bu kimi ayak takımının uydurması çarpıtmadır ve yine onun ru'yeti inkâr ettiğini iddia ederler. O sebeple bu hadisi mürsel olarak da olsa burada zikrettim. Zira bu rivayet onun müminlerin ahirette Rabblerini görecekları kalbiyle iman edip diliyle ikrar etmiş bir mümin olduğunu göstermektedir. Ayrıca Hasan Basrî Kıyame suresi 22-23. ayetlerde geçen نَاصِرَةٌ kelimesinin hasene manasında olduğunu, Allah'ın onu Rabblerine bakmakla güzelleştirdiğini söylemektedir. İbn Huzeyme, a.g.e., s.405-406.

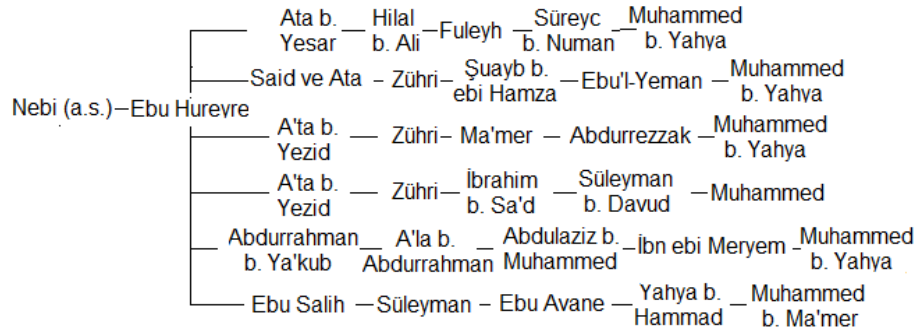
¹²²¹ İbn Huzeyme, a.g.e., s.408.

¹²²² İbn Huzeyme, a.g.e., s.341.

i- Hadisin İsnadları

1. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Atâ b. Yesâr- Hilâl b. Ali – Fuleyh b. Süleymân- Süreyc b. Nu'mân- Muhammed b. Yahya¹²²³
2. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Saîd b. el-Müseyyeb ve Atâ b. Yezîd- Zührî- Şuayb b. Ebî Hamza- Ebû'l-Yemân- Muhammed b. Yahya¹²²⁴
3. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Atâ b. Yezîd- Zührî- Ma'mer- Abdurrezzâk- Muhammed b. Yahya¹²²⁵
4. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Atâ b. Yezîd- Zührî- İbrâhîm b. Sa'd- Süleymân b. Dâvûd- Muhammed¹²²⁶
5. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Abdurrahman- A'la b. Abdurrahman- Abdulazîz b. Muhammed- Saîd b. Ebî Meryem- Muhammed b. Yahya¹²²⁷
6. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Sâlih- Süleymân- Ebû Avane- Yahya b. Hammâd- Muhammed b. Ma'mer¹²²⁸

ii- İsnad Şeması

iii- İsnad Değerlendirmesi

Ata b. Yesar'ın tarikinde yer alan Fuleyh b. Süleymân hakkında Ebû Hâtım 'kuvvetli değil', Yahya b. Maîn ve Nesâî 'zayıf' demişlerdir.¹²²⁹

Ebû'l-Yemân Şuayb b. Ebî Hamza'dan münavele ile aldığı hadisleri sema lafızları ile rivayet etmekle cerh olunmuştur. Ebû Dâvûd onun için 'Şuayb'dan hiç bir şey duymamıştır' demiştir.¹²³⁰

¹²²³ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.818.

¹²²⁴ İsnad eserde bir kaç yerde geçmektedir. Bkz. İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.341, 382, 690.

¹²²⁵ İsnad eserde iki yerde geçmektedir. İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.605 ve 691.

¹²²⁶ İsnad eserde iki yerde geçmektedir. İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.605 ve 692.

¹²²⁷ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.385.

¹²²⁸ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.343.

¹²²⁹ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXIII, s.320.

¹²³⁰ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, C.II, s.443.

Abdurrahman b. Ya'kub'un oğlu ve ravisi A'la b. Abdurrahman rivayeti delil alınmayan bir kimsedir.¹²³¹ Ondan hadisi alan Abdulazîz b. Muhammed ise hafızası kötü olmakla ve başkalarının kitaplarından yanlış rivayette bulunmakla cerh olunmuş bir kimsedir.¹²³²

Ebû Sâlih tarikinde İbn Huzeyme'nin hadisi aldığı Muhammed b. Ma'mer de 'sadûk' bir ravidir.¹²³³

(2) Ebû Saîd Rivayeti

(105) حدثنا محمد بن يحيى، قال حدثنا جعفر بن عون، قال : أخبرنا هشام بن سعد، قال: أخبرنا زيد بن أسلم، عن عطاء بن يسار، عن أبي سعيد الخدري، قال : قلنا يا رسول الله، هل نرى ربنا يوم القيامة فذكر الحديث بطوله وقال : ثم يتبدى الله لنا في صورة غير صورته، التي رأيناها فيها أول مرة، فيقول : أيها الناس، لحقت كل أمة بما كانت تعبد، وبقيتم، فلا يكلمه يومئذ إلا الأنبياء فارقنا الناس في الدنيا ونحن كنا إلى صحبتهم فيها أحوج، لحقت كل أمة بما كانت تعبد ، ونحن ننتظر ربنا الذي كنا نعبد فيقول : أنا ربكم، فيقولون : نعوذ بالله منك، فيقول : هل بينكم وبين الله آية تعرفونها، فيقولون نعم: فيكشف عن ساق قيخرون سجدا أجمعون ولا يبقى أحد كان يسجد في الدنيا سمعة، ولا رياء، ولا نفاقا إلا على ظهره طبقا واحدا، كلما أراد أن يسجد خر على قفاه قال : ثم يرفع برنا و مسيئنا، وقد عاد لنا في صورته التي رأيناها فيها أول مرة، فيقول : أنا ربكم، فيقولون: نعم، أنت ربنا ثلاث مرات

Ebû Saîd şöyle rivayet etmektedir:

'Ya Resulallah kıyamet günü Rabbimizi görecek miyiz' diye sorduk. Buyurdu ki: *Allah onu ilk kez gördüğümüz suretten başka bir suret ile bize görünür ve 'ey insanlar, her ümmet kulluk ettiklerine ilhak oldu. Ya diğerleri?' buyurur. O gün onunla yalnızca nebiler konuşur. Onların sohbetine o zaman daha muhtaç olduğumuz halde dünyada iken biz o insanlardan ayrılırız. Bütün ümmetler kulluk ettiklerine ilhak olurlar. Biz kulluk ettiğimiz Rabbimizi bekleriz. Bunun üzerine Cenâb-ı Hakk 'ben sizin Rabbinizim' dediğinde müminler 'Senden Allah'a sığınırız' derler. Allah 'sizinle Rabbiniz arasında onu tanıyacağınız bir işaret var mı' diye sorar. Onlar da 'evet' derler. Bunun üzerine baldır açılır ve bütün kullar secdeye*

¹²³¹ Mizzî, a.g.e., C.XXII, s.522.

¹²³² Mizzî, a.g.e., C.XVIII, s.194.

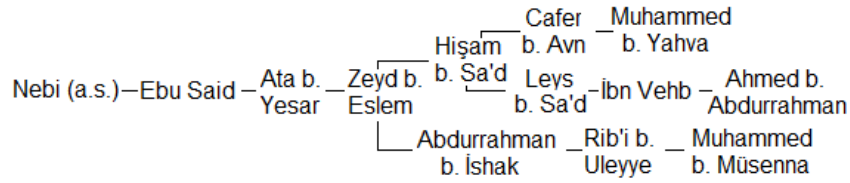
¹²³³ Mizzî, a.g.e., C.XXVI, s.486.

*kapanırlar. Dünyada ister takvadan, ister riya için olsun, secde eden hiç kimse istisna edilmeksizin Allah onların sırtlarını tek bir tabaka haline getirir. Her secde etmek isteyen kafası üzerine secdeye kapanacak. Sonra en iyimiz ve en hoşnutsuz olanlarımız başını kaldırır. Allahu Teâlâ onu ilk kez gördüğümüz suretine geri dönmüştür. 'ben sizin Rabbinizim' buyurur. Onlar da üç kez 'Evet Sen bizim Rabbimizsin' derler.*¹²³⁴

i- Hadisin İsnadları

1. Nebî (a.s.)- Ebû Saîd el-Hudrî- Atâ b. Yesâr- Zeyd b. Eslem- Hişâm b. Sa'd- Ca'fer b. Avn- Muhammed b. Yahya
2. Nebî (a.s.)- Ebû Saîd el-Hudrî- Atâ b. Yesâr- Zeyd b. Eslem- Hişâm b. Sa'd- Leys- İbn Vehb- Ahmed b. Abdurrahman
3. Nebî (a.s.)- Ebû Saîd el-Hudrî- Atâ b. Yesâr- Zeyd b. Eslem- Abdurrahman b. İshâk- Rib'i b. Uleyye- Muhammed b. Müsennâ¹²³⁵

ii- İsnad Şeması

iii- İsnad Değerlendirmesi

Ebû Saîd'den hadisi Atâ b. Yesar, ondan da Zeyd b. Eslem rivayet etmektedir. Zeyd'den hadisi alan Hişâm b. Sa'd hakkında Yahya b. Maîn 'zayıf', Ebû Hâtim 'hadisi yazılır ama delil olmaz' Nesâî 'hadisi zayıf' demiştir.¹²³⁶ Şîî olduğu belirtilmiştir.¹²³⁷ Ravisi Ca'fer b. Avn da sadûk bir kimsedir.¹²³⁸ Hadisi Hişâm'dan Leys b. Sa'd'ın aldığı tarikte İbn Huzeyme'nin hocası Ahmed b. Abdurrahman da amcası İbn Vehb'den rivayetleri kabul görülmeyen bir ravidir.¹²³⁹

¹²³⁴ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.342.

¹²³⁵ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.379.

¹²³⁶ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXX, s.207.

¹²³⁷ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, C.XI, s.4.

¹²³⁸ Mizzî, **a.g.e.**, C.V, s.73.

¹²³⁹ İbn Hacer, **a.g.e.**, C.I, s.56.

Zeyd b. Eslem'den hadisi alan bir diğer ravi Abdurrahman b. İshâk hakkında Dârekutnî 'zayıf', Buhârî 'hafızasına güvenilenlerden değil' demiştir. Kaderî bir kimsedir.¹²⁴⁰

Ravilerinin cerhi sebebiyle isnadların zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

(3) Abdullah b. Mes'ûd Rivayeti

(106) وفي خبر سلمة بن كهيل ، عن أبي الزعراء ، عن عبد الله بن مسعود ، في الحديث الطويل، قال : ثم يتمثل الله عز وجل للخلق فيقول من تعبدون ؟ وذكر بعض الحديث، وقال : حتى يبقى المسلمون، فيقول : من تعبدون ؟ فيقولون : نعبد الله لا نشرك به شيئاً، فيقول : هل تعرفون ربكم ؟ فيقولون : سبحانه إذا اعترف لنا عرفناه، فعند ذلك يكشف عن ساق، فلا يبقى مؤمن ولا مؤمنة إلا خر لله ساجدا حدثناه محمد بن بشار بندار ، قال : ثنا يحيى ، وقرأه علي من كتابي ، قال : ثنا سفيان ، قال ثنا سلمة وهو ابن كهيل وحدثنا البسطامي ، قال : ثنا أبو نعيم ، قال : ثنا سفيان

İbn Mes'ûd şöyle söylemektedir:

“Sonra Allah yarattıklarına görünür ve ‘kime kulluk ediyorsunuz’ buyurur. Böylece sadece müsümanlar kalırlar. Cenâb-ı Hakk ‘siz kime kulluk ediyorsunuz’ diye sorar. Onlar ‘biz Allah'a kulluk ederiz. Ona bir şeyi ortak koşmayız’ derler. Allah ‘Rabbinizi tanıyor musunuz’ deyince ‘Sübhanehu, eğer bize bildirirse, biliriz’ diye cevap verirler. Bunun üzerine baldır açılır ve tüm mümin ve mümineler secdeye kapanırlar.”¹²⁴¹

Hadis eserde *Abdullah b. Mes'ûd- Mesruk b. Ecdâğ- Ebû Ubeyde b. Abdullah- Minhâl b. Amr- Yezîd b. Abdurrahman Ebû Hâlid- Abdusselâm b. Harb- Mâlik b. İsmâil- Yusuf b. Mûsâ ve Abdullah b. Mes'ûd- Ebû'z-Za'ra- Seleme b. Kuheyl- Süfyân- Ebû Nuaym- Hasan b. İsmâ el-Bestâmî- (ح) Seleme b. Kuheyl- Süfyân- Yahya b. Saîd el-Kattân- Muhammed b. Beşşâr*¹²⁴² isnadlarıyla gelmektedir. İlk isnadda yer alan Minhâl b. Amr 'sadûk, vehm etmesi muhtemel' bir ravidir.¹²⁴³ Yezîd b. Abdurrahman tedlisle tanınan rivayetlerinde hata yapan bir ravidir.¹²⁴⁴ Yusuf b. Mûsâ için 'sadûk' denilmiştir.¹²⁴⁵

¹²⁴⁰ Mizzî, a.g.e., C.XVI, s.523-524.

¹²⁴¹ İbn Huzeyme, a.g.e., s.500.

¹²⁴² İbn Huzeyme, a.g.e., s.387 ve 500.

¹²⁴³ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, C.II, s.278.

¹²⁴⁴ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, C.XII, s.82.

¹²⁴⁵ Mizzî, a.g.e., C.XXXII, s.467.

Diğer isnadda İbn Mes'ûd'dan hadisi alan Ebû'z-Za'ra'nın gerçek ismi Abdullah b. Hâni olup dayısı Seleme b. Kuheyl'in kendisinden rivayette tek kaldığı bir kimsedir. Buhârî 'hadisi mutabaat olarak alınmaz' demiştir.¹²⁴⁶

İsnadların zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

(4) Metin Değerlendirmesi

İbn Huzeyme'ye göre bu rivayetler, Allah'ın ahirette kulları ile görüşüp konuşacağını göstermektedir. Nitekim Ebû Hureyre ve Ebû Saîd'in rivayetlerinde Allah'ın kullarından mümin ve gayri mümin ile aralarında tercüman olmadan konuşacağı haber verilmektedir. Zira hadiste geçtiği üzere Allah'tan başkasının kullara 'Ben sizin Rabbinizim' demesi mümkün olamaz. Allah münafıklarla, mümin kullarıyla konuştuğundan farklı bir şekilde, onları azarlamak veya hesaba çekmek için konuşacaktır.¹²⁴⁷ Kâfirlerle ise perde arkasından konuşacak, bizzat görünerek, kendi zatını göstererek konuşmayacaktır. Bu konuşma, pişmanlık içindeki, mutsuz kul ile yapılan görüşmedir, mutluluk, huzur ve saadet içerisindeki kul ile yapılan görüşme değildir.

Ebû Hureyre tariklerinde yer alan 'Kendi suretinde' ve 'kendi suretinden farklı surette' ifadeleri ile Cenâb-ı Hakk'ın iki ayrı biçimsel varlığa dönüşmesi ve şeklen görünmesi anlamları hâsıl olmaktadır.

Ebû Hureyre rivayetinin bir metninde “*Cenâb-ı Hakk kendi sureti dışında bir suretle gelir. Kullar, 'Senden Rabimize sığınırız, Rabimiz gelene kadar bekleriz, o geldiğinde biz onu tanırız' derler. Bunu üzerine Allah onların bildiği suret ile gelince 'Sen bizim Rabbinizsin' derler*” ifadeleri yer almaktadır.¹²⁴⁸

Ebû Saîd rivayetinin bir metninde ise “*Kullar 'Rabbimiz bildirirse onu tanırız' derler*” denilmektedir.¹²⁴⁹

İbn Mes'ûd'un müminlerin ahirette Rabblerini göreceklerini açıkça ifade ettiği sözlerine yer veren İbn Huzeyme, bu hadis ile Cehmiyye'nin bir iddiasına

¹²⁴⁶ Mizzî, a.g.e., C.XVI, s.241.

¹²⁴⁷ İbn Huzeyme, *Kitâbu't-tevhîd*, s.347.

¹²⁴⁸ İbn Huzeyme, a.g.e., s.342. Buhârî, “Ebvâbu sıfatı's-salât”, 48; “Rikak”, 52, “Tevhid”, 24; Müslim, “İmân”, 183.

¹²⁴⁹ İbn Huzeyme, a.g.e., s.387.

cevap vermeyi amaçlamıştır. Cehmiyye İbn Mes'ûd'dan gelen ve ru'yeti inkâr ettiği anlaşılan bir rivayeti delil getirmektedir. İbn Huzeyme şunları söyler:

Âlimler müminlerin ve Resulullah'ın kıyamet günü Rabblerini görecekları konusunda ihtilaf etmemişlerdir. Onların ihtilafı Allah Resulü'nün ecelinden önce Rabbinı görüp görmediğı konusundadır. Zamanımıza kadar tüm sahabe ve tabiîn ve zamanımız âlimlerimize varıncaya kadar herkes, müminlerin kıyamette yaratıcılarını açıkça görecekları konusunda görüş birliğı içerisindeyler.

Bir zamanlar Cehmiyye'ye mensup olan kimi arkadaşlarım bana bir kitap verdiler. Orada İbn Mes'ûd'dan gelen bir rivayette 'Kim Allah açıkça görülür derse, şirk koşturmuş ve kim Mûsâ Rabbinı açıkça görmek istedi derse, şirk koşturmuş' yazdığını gördüm. Cehmiyye bu sözü delil almakta ve Allah'ın görülemeyeceğini, ne Nebî (a.s.)'ın ne müminlerin kıyamette Rabb-i Teâlâ'yı göremeyeceğini iddia etmektedir. Bu Cehmiyye'nin uydurduğu batıl bir sözdür.

Diğer İbn Mes'ûd'dan gelen muttasıl isnadlı rivayetlerde açıktır ki o müminlerin kıyamet günü Rabblerini görecekları kabul etmektedir.

Şayet İbn Mes'ûd'un Cehmiyye'nin iddia ettiği gibi bir rivayeti olsaydı, Cehmiyye'ye kalmadan bu hadis bizde sâbit olurdu.¹²⁵⁰

Ebû Hureyre rivayetinde Cenâb-ı Hakk'ın 'kendi suretinde' ve 'kendi suretinden farklı surette' görüneceğı belirtilmektedir. Müslim şarihi Mâzerî, 'Cenâb-ı Hakk'ın bildikleri suretin dışında bir surette' gelişini, mahlûk kılığında gelmesi olarak yorumlamaktadır. Nitekim müminler gördükleri varlığın 'ben sizin Rabbinizim' demesi üzerine 'senden Allah'a sığınırız' demişlerdir. Mazerî Cenâb-ı Hakk'ın 'bildikleri bir surette' gelişinin ise müminlerin inançları doğrultusunda iman ettikleri sıfatlar ve vasıflar üzere gelişini anlamaktadır. Gelmek fiilini de uygunsuz bulan Mazerî gelmekten kastın ru'yet olduğunu düşünmektedir. Zira gâib olan bir kimse diğerlerine kendisini göstermeyen kimsedir. Gelme fiili ise görme/ru'yet işleminin gerçekleşmesi üzerine kullanılmıştır.¹²⁵¹

d. Kulların Ru'yeti İle İlgili Diğer Hadisler

1.

(107) حدثنا يعقوب بن إبراهيم الدورقي، قال حدثنا عبد الله بن إدريس، قال حدثنا الأعمش، عن أبي صالح، عن أبي سعيد، قال : قلنا يا رسول الله هل نرى ربنا يوم القيامة ؟ قال : هل تضارون في رؤية الشمس في الظهيرة من غير سحاب؟ قال : قلنا : لا، قال : فهل تضارون في رؤية القمر ليلة البدر، ليس في سحاب؟ قال : قلنا : لا، قال : فإنكم لا تضارون في رؤيته كما لا تضارون في رؤيتهما

¹²⁵⁰ İbn Huzeyme, a.g.e., s.500-502.

¹²⁵¹ Mâzerî, el-Mu'lim bi fevâidi Müslim, C.I, s.337.

Ebû Saîd el-Hudrî şöyle rivayet etmektedir:

Bizler Allah Resulü'ne 'Kıyamet günü Rabbimizi görecek miyiz?' diye sorduğumuzda Resulullah 'Öğle vakti hiçbir bulut yok iken güneşi görmenize bir mâni var mı' buyurdu. Bizler 'hayır' diye cevap verdik. 'Dolunay gecesi hiçbir bulut yok iken ayı görmenize bir mani var mı' diye sorunca yine 'hayır' dedik. Bunun üzerine Allah Resulü 'O ikisini görmenize nasıl bir engel yoksa, Rabbinizi görmenize de bir engel yoktur.'¹²⁵²buyurdu.

Hadis eserde *Nebî (a.s.)- Ebû Saîd ve Ebû Hureyre - Ebû Sâlih- A'meş- Mâlik b. Suayr- Abdullah b. Muhammed*¹²⁵³ ve *Nebî (a.s.)- Ebû Saîd- Ebû Sâlih- A'meş- Abdullah b. İdris- Ya'kub b. İbrâhîm* isnadları ile gelmektedir. Ebû Sâlih hadisi hem Ebû Saîd'den hem de Ebû Hureyre'den rivayet etmiştir.

Ebû Sâlih'ten hadisi alan Ameş'in ravisi Mâlik b. Suayr, sadûk, zayıf,¹²⁵⁴ münker rivayetleri olan¹²⁵⁵ bir ravidir. Aynı isnadda İbn Huzeyme'nin hadisi aldığı Abdullah b. Muhammed ez-Zührî ise sadûk bir ravidir.¹²⁵⁶

2.

(108) حدثنا أحمد بن عبد الرحمن بن وهب، قال حدثني عمي، قال : أخبرني يونس بن يزيد، عن عطاء الخرساني، عن يحيى بن أبي عمرو السيباني، يحدث عن عمرو الحضرمي، من أهل حمص، عن أبي أمامة الباهلي، قال : خطبنا رسول الله صلى الله عليه وسلم يوما فيقول : يعني الدجال : أنا نبي، ولا نبي بعدي، قال : ثم يثني فيقول : أنا ربكم، وهو أعور، وربكم ليس بأعور، ولن تروا ربكم حتى تموتوا

Ebû Ümâme şöyle anlatıyor:

Allah Resulü bize bir gün şöyle söyledi: "Deccâl 'ben nebiyim benden sonra nebi yoktur' diyecek.. Sonra tek gözlü olduğu halde 'ben sizin Rabbinizim' diyecek, oysaki sizin Rabbiniz tek gözlü değildir. Ölene kadar Rabbinizi görmeyeceksiniz"¹²⁵⁷

Hadisin *Nebî (a.s.)- Ebû Ümâme- Amr el-Hadramî- Yahya b. Ebî Amr- Atâ el-Horasanî- Yûnus b. Yezîd- Abdullah b. Vehb- Ahmed b. Abdurrahman* isnadın da yer alan Amr b.

¹²⁵² İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.372.

¹²⁵³ İsnad eserde iki yerde geçmektedir. İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.340 ve 376.

¹²⁵⁴ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXVII, s.146.

¹²⁵⁵ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, C.X, s.17.

¹²⁵⁶ Mizzî, **a.g.e.**, C.XVI, s.70.

¹²⁵⁷ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.408.

Abdullah el-Hadramî pek tanınmayan ‘makbûl’ kabul edilen bir ravidir. Kendisinden rivayette Yahya b. Ebî Amr tek kalmıştır.¹²⁵⁸ Atâ b. Ebî Müslim el-Horasanî ‘sadûk, çok vehm eder, tedlis yapar’ denilen bir kimsedir.¹²⁵⁹ Ahmed b. Abdurrahman da, amcası Abdullah b. Vehb’den rivayetleri kimi âlimler tarafından kabul görülmeyen ve kendisi de pek güvenilir sayılmayan bir ravidir.¹²⁶⁰

İbn Huzeyme daha önce *Ayn* sıfatının delili olarak zikrettiği ‘*Deccâl tek gözlüdür, fakat Rabbiniz tek gözlü değildir*’ hadisinin bir başka metni olan bu hadisi, ru’yet bahsi için delil getirmektedir. Nitekim isnadın metninde konu açısından önemli bir ziyâde olduğu görülmektedir. Hadisin daha önce bahsi geçen metinlerinin hiç birisinde son lafız yer almamaktadır. İbn Huzeyme son cümleyi her ne kadar burada esas delil olarak zikrederek “Ölene kadar Rabbinizi göremeyeceksiniz rivayeti yeterince açıktır” dese de, rivayetin zayıf bir isnadı olduğu görülmektedir.

3.

(109) حدثنا سلمة بن شبيب، قال : حدثنا أبو داود الطيالسي، قال : حدثنا المسعودي، قال : حدثني المنهال بن عمرو، عن أبي عبيدة، قال : قال عبد الله : سارعوا إلى الجمع، فإن الله عز وجل يبرز لأهل الجنة في كل جمعة في كتيب من كافور أبيض، يكونون منه في القرب على قدر ستارعتهم إلى الجمعة، فيحدث لهم من الكرامة شيئاً لم يكونوا رأوه قبل ذلك، ثم يرجعوا إلى أهلهم وقد أحدث الله لهم وخرج عبد الله بن مسعود يريد المسجد يوم الجمعة : فإذا رجلا قد سبقاه إلى المسجد، فقال عبد الله : رجلا وأنا الثالث إن شاء الله يبارك في الثالث

Abdullah b. Mes'ûd'dan mevkûf olarak gelen rivayet şöyledir:

Cumaya gitmekte acele ediniz! Allahu Teâlâ her cuma günü beyaz kafurdan bir tepe üzerinde cennet ehline görünür. Cennet ehli cumaya gitmede acele etmeleri ölçüsünce O'na yakın olurlar. Allah onlar için daha önce hiç görmedikleri ikramlar sunar. Sonra Allah'ın kendileri için hazırladığı ehillerine dönerler.

¹²⁵⁸ Mizzî, a.g.e., C.XXII, s.117.

¹²⁵⁹ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, C.II, s.23.

¹²⁶⁰ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, C.I, s.56.

İbn Mes'ûd Cumaya gitmek üzere çıktığında iki kişinin kendisinden önce cumaya geldiğini görür ve şöyle söyler: 'bu iki kişi, ben de üçüncüleriyim. İnşallah Allah bu üç kişiyi mübarek kılar.'¹²⁶¹

Hadisin *Abdullah b. Mes'ûd- Ebû Ubeyde- Minhâl b. Amr- Mes'ûdî- Ebû Dâvûd- Seleme b. Şebîb* şeklindeki isnadında yer alan Seleme b. Şebîb 'sadûk' bir ravidir.¹²⁶²

4.

(110) حدثنا محمد بن منصور الجواز أبو عبد الله ، قال : حدثنا يعقوب بن محمد بن عيسى الزهري قال : حدثنا عبد الرحمن بن المغيرة بن عبد الرحمن ، قال : حدثنا عبد الرحمن بن عياش الأنصاري ثم السمعي ، عن دلهم بن الأسود بن عبد الله ، عن أبيه ، عن عمه لقيط بن عامر أنه خرج وافدا إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم ومعه نهيك بن عاصم بن مالك بن المنتفق قال : فقدمنا المدينة لانسلاخ رجب ، فصلينا معه صلاة الغداة ، فقام رسول الله صلى الله عليه وسلم في الناس خطيبا فقال ،

Yanlarında Nehîk b. Âsım'ın da olduğu bir heyet ile Resulullah'a doğru yola çıkan Lakîb b. Âmir anlatıyor:

Recep ayını geçirmek üzere Medine'ye geldik. Allah Resulü ile birlikte öğle namazını kıldık. Ardından Resulullah insanlara hitap etti... Ben 'Ey Allahın Resulü, bizler yeryüzü dolusunca, Allah ise tek bir varlık olduğu halde biz onu nasıl göreceğiz ve o bizi görecektir' dedim. Allah Resulü bunu sana Allaha hamd ile haber vereceğim. *Ay ve güneş Allah'ın ayetlerinden küçük bir şeydir. Hepiniz onu aynı anda görürsünüz ve o ikisi de sizi görür. O ikisini görmekte zorluk çekmezsiniz. Rabbinize yemin ederim ki O, sizi görmek ve sizin O'nu görmeniz konusunda, güneş ve ayın sizi görmesinden ve sizin de o ikisini görmenizden daha muktedirdir...*' buyurdu.¹²⁶³

Hadisin *Lakîb b. Âmir- Esved- Delhem b. Esved- Abdurrahman b. Ayyâş- Abdurrahman b. Muğîre- Ya'kûb b. Îsâ- Muhammed b. Mansûr* şeklindeki isnadında yer alan Abdurrahman b. Ayyâş'ın bilinen tek rivayeti budur.¹²⁶⁴ Delhem b. Esved¹²⁶⁵ ve babası Esved¹²⁶⁶ de

¹²⁶¹ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.805; Taberânî, **a.g.e.**, C.IV, s.551.

¹²⁶² Mizzî, **a.g.e.**, C.XI, s.286.

¹²⁶³ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.409, ayrıca bkz. Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C.V, s.473; Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyî Muhammed Hakim en-Nisâbûrî, **el-Müstedrek ale's-sahihayn**, C.X, Mekke, Mektebetu Nizar Mustafa el-Baz, 2000, C.VIII, s.3106; Taberânî, **a.g.e.**, C.VIII, s.214.

¹²⁶⁴ Mizzî, **a.g.e.**, C.XVII, s.334.

¹²⁶⁵ Mizzî, **a.g.e.**, C.VIII, s.493.

¹²⁶⁶ Mizzî, **a.g.e.**, C.III, s.228.

meçhul ravilerdir. Haklarında cerh ve tadile dair herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte, kendilerinden hadis aktaran bir ya da birkaç isim bulunmaktadır.

İsnadın bu haliyle de kopuk olduğu anlaşılmaktadır. Esved b. Abdullah'ın babasının amcası olan Lakît b. Âmir'den rivayeti bulunmamaktadır. Bu isnaddaki kopukluğa tabakât müellifi Mizzî de dikkat çekmekte, *Delhem b. Esved'in babası - amcası Lakît b. Âmir* şeklinde devam eden isnadda hata olduğunu, mahfuz rivayetin *Delhem-babası- babası- amcası Lakît b. Âmir* şeklinde olduğunu söylemektedir.¹²⁶⁷

Ravilerinin meçhuliyeti ve isnadın kopukluğu sebebiyle rivayetin çok zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

Lakît b. Âmir isimli sahabeden gelen rivayette ashab Allah Resulü'ne gayba dair bir bilgisi olup olmadığını sormaktadırlar. Allah Resulü de gayba ait beş meselenin Allah'tan başka kimse tarafından bilinemeyeceğini, ahirette Cenâb-ı Hakk'ın kulu ile konuşacağını, çürümüş bir bedenin tıpkı kuru toprağın yağmur ile tekrar dirilmesi gibi dirileceğini, kulun ayı ve güneşi gördüğü gibi Rabbini göreceğini uzun bir hadis ile anlatmaktadır. Rivayetin devamında günah ve sevabın karşılığının ne olduğunu, cennet ve cehennem halleri, nebilere uymanın ümmetler için önemi anlatılmaktadır.¹²⁶⁸

2. Nebî (a.s.)'nin Ru'yeti

Âlimler arasında müminlerin Rabblerini dünyada değil de kıyamet günü görecekleri konusunda hiçbir ihtilaf yoktur. Zira dünyada iken Allah'ın görülmesi mümkün değildir. Her kim dünyada Allah'ın alenen görüleceğini iddia ederse, yalan söyler ve iftira eder. Çünkü her gözün görebileceği açıklıkta, arada örtü olmaksızın görülmesi mümkün değildir. Mûsâ (a.s.) dahi alenen görmeyi istememiştir, bu istek onun kavmine aittir. Allah dünyada, dünya ehli tarafından açıkça görülemez.

İslam âlimleri, Allah Resulü'nün Rabbini vefat etmeden önce görüp görmediği üzerine ihtilaf etmişlerdir.¹²⁶⁹ İbn Huzeyme'ye göre Allah Resulü yalnızca

¹²⁶⁷ Mizzî, **a.g.e.**, C.XVII, s.334. İbn Kayyîm isnadın ravilerinin tamamının sika olduğunu iddia etmektedir. Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed İbn Kayyim el-Cevziyye, **Zâdu'l-meâd fî hedyi hayri'l-ibâd**. C.V, Beyrût, Müessesetü'r-Risâle, 1981, C.III, s.677.

¹²⁶⁸ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.416.

¹²⁶⁹ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.497.

kendisine mahsus bir özellik olmak üzere Yaratıcı'yı yedinci semada görmüştür. Allah Resulü'nün yedi kat semada Rabbini görmesi “*gözler onu idrak edemez*” ayetine muhalif değildir, zira o dünyada görmemiştir, yedi kat semada görmüştür.¹²⁷⁰

Ahirette dahi Cenâb-ı Hakk'ın görülemeyeceğini iddia edenler, İslam âlimleri nezdinde Yahudi, Hristiyan hatta Mecusilerden daha aşağıdırlar. Abdullah b. Mübârek ‘biz Yahudi ve Hristiyanların sözlerini anlatıyoruz. Cehmiyye'nin söylediklerini ise aktarmaya güç yetiremiyoruz’ diyerek bu durumu ifade etmiştir.¹²⁷¹

İbn Huzeyme Resulullah'ın dünyada ru'yetini ispat etmek için şu hadisleri delil getirir:

a. “Ru'yetin Muhammed'e verilmesi ilginç değil mi” hadisi

(111) حدثنا محمد بن بشار بن دار، وأبو موسى محمد بن المثنى، إمامان من أئمة علماء الهدى، قالا : حدثنا معاذ بن هشام، قال : حدثني أبي، عن قتادة، عن عكرمة، عن ابن عباس رضي الله عنهما، قال : أتعجبون أن تكون الخلعة لإبراهيم، والكلام لموسى، والرؤية لمحمد صلى الله عليه وسلم

İbn Abbâs şöyle söylemiştir:

“Dostluğun İbrâhîm'e, kelâmın Mûsâ'ya ru'yetin Muhammed'e verilmesi ilginç değil mi?”¹²⁷²

(1) Hadisin İsnadları

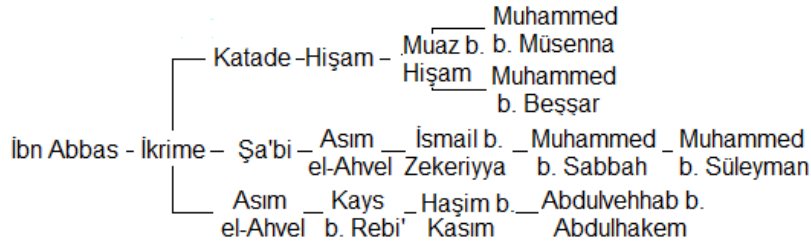
1. İbn Abbâs- İkrime- Katâde- Hişâm- Muâz b. Hişâm- Muhammed b. Beşşâr ve Muhammed b. Müsennâ
2. İbn Abbâs- İkrime- Âmir b. Şerâhil eş- Şa'bî- Âsım el-Ahvel- İsmâil b. Zekeriyya- Muhammed b. Sabbâh- Muhammed b. Süleymân
3. İbn Abbâs- İkrime- Âsım el-Ahvel- Kays b. Rebi'- Hâşim b. Kâsım- Abdulvehhâb b. Abdulhakem

¹²⁷⁰ İbn Huzeyme'nin Resulullah'ın semada ru'yeti konusundaki bu açıklamasına itiraz eden muhakkik Halîl Herrâs şunları söyler: “Mûsâ (a.s.) asıl alenen Rabbini görmek istemiştir. Perde ardından görmeyi falan istememiştir. Kavim bunu bir inat için istemiştir. Mûsâ (a.s.)'ın istemesi lezzet alma amacıyladır. İşin doğrusu, Peygamberin Rabbini kalbiyle gördüğü şeklindedir. Gözüyle görmemiştir. Yedi kat sema açıklaması ise çok saçma bir açıklamadır. Yedinci sema dünya değil midir? Dünya, kıyametten önce mahlûkatın bulunduğu zaman diliminin adıdır, Yoksa yeryüzüne verilmiş bir ad değildir” İbn Huzeyme, **a.g.e.**, Halîl Herrâs tahkikli baskı, s.240.

¹²⁷¹ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.502.

¹²⁷² İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.418.

(2) İsnad Şeması

(3) İsnad Değerlendirmesi

İbn Abbâs'ın sözü İkrime tarafından rivayet edilmektedir. İkrime'den hadisi alan Katade tarikinde yer alan Muâz b. Hişâm hakkında Yahya b. Maîn 'sadûk, hüccet değil' demiştir.¹²⁷³

İkrime'nin bir diğer ravisi Şa'bî tarikinde yer alan İsmâîl b. Zekeriyya, hakkında 'hadisi zayıf, sadûk' denilmiş bir ravidir.¹²⁷⁴

İkinci isnadda Âsım el-Ahvel hadisi İkrime'den Şa'bî vasıtasıyla rivayet ederken, üçüncü isnadda hadisi doğrudan İkrime'den rivayet ettiği görülmektedir. Ravisi Kays b. Rebi'nin, rivayetleri münker, çok zayıf, hadisleri hiçbir şey sayılan bir ravi olduğu belirtilmiştir.¹²⁷⁵ Tabakât eserlerinde Kays b. Rebi'nin Âsım el-Ahvel ile Hâşim b. Kâsım'ın Kays b. Rebi' ile görüştüğüne dair bir bilgi bulunmamakta, her iki ravinin de isnadda (عن) lafzı kullandıkları görülmektedir.¹²⁷⁶

(4) Metin Değerlendirmesi

Muhammed b. Süleyman ve Abdulvehhâb b. Abdulhakem isnadlarının metninde İbn Abbâs'ın sözü 'Allah, dostluğu için İbrahim'i, kelamı için Musa'yi, ru'yeti için Muhammed'i seçti' şeklinde gelmektedir.¹²⁷⁷

b. "Muhammed Rabbini gördü..." hadisi

(112) حدثنا محمد بن يحيى، أسكنه الله جنته قال حدثنا يزيد بن أبي حكيم العدني، قال حدثنا الحكم بن أبان، قال : سمعت عكرمة، يقول : سمعت ابن عباس، رضي الله عنه

¹²⁷³ Mizzî, a.g.e., C.XXVIII, s.141.

¹²⁷⁴ Mizzî, a.g.e., C.III, s.94-95.

¹²⁷⁵ Mizzî, a.g.e., C.XXIV, s.31-35.

¹²⁷⁶ İbn Huzeyme, a.g.e., s.421.

¹²⁷⁷ İbn Huzeyme, a.g.e., s.421.

سئل: هل رأى محمد صلى الله عليه وسلم ربه ؟ قال : نعم، قال: فقلت لابن عباس: أليس يقول الله: لا تدركه الأبصار وهو يدرك الأبصار قال : لا أم لك، ذلك نوره إذا تجلى بنوره لم يدركه شيء

İkrime şöyle söylemektedir:

Birgün İbn Abbâs'a 'Muhammed Rabbini gördü mü' diye soruldu. O da 'evet' diye cevap verdi. Bunun üzerine ben 'Allah ayetinde **"Gözler onu idrak edemez, O gözleri idrak eder"** buyurmuyor mu' diye sordum. İbn Abbâs 'O nurudur. Şayet nuru ile tecelli ederse, O'nu hiçbir şey idrak edemez' diye cevap verdi.¹²⁷⁸

(1) Hadisin İsnadları

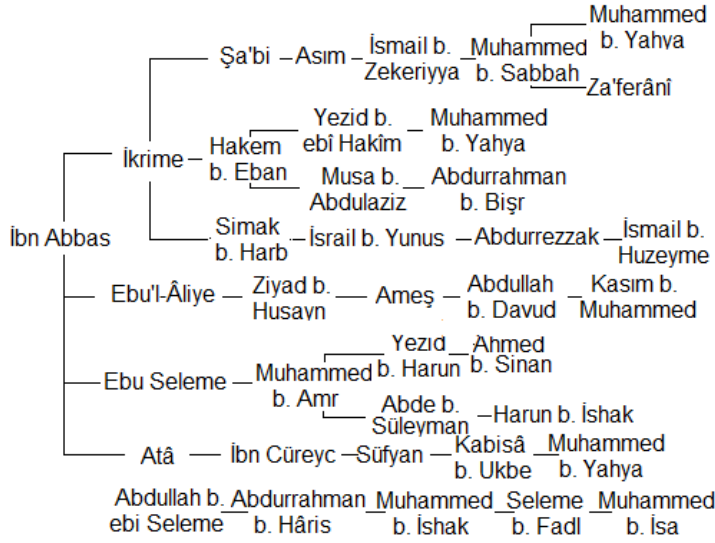
1. İbn Abbâs- İkrime- Şa'bi- Âsım el-Ahvel- İsmâîl b. Zekerıyya- Muhammed b. Sabbâh- Muhammed b. Yahya
2. İbn Abbâs- İkrime- Şa'bi- Âsım el-Ahvel- İsmâîl b. Zekerıyya- Muhammed b. Sabbâh- Za'ferânî
3. İbn Abbâs- İkrime- Hakem b. Ebân- Yezîd b. Ebî Hakîm- Muhammed b. Yahya
4. İbn Abbâs- İkrime- Hakem b. Ebân- Mûsâ b. Abdulazîz- Abdurrahman b. Bişr
5. İbn Abbâs- İkrime- Simâk- İsrail- Abdurrezzak- İsmâîl b. Huzeyme
6. İbn Abbâs- Ebû'l-Âliye- Ziyâd b. Husayn- A'meş- Abdullah b. Dâvûd- Kâsım b. Muhammed
7. İbn Abbâs- Ebû Seleme- Muhammed b. Amr- Yezîd b. Hârûn- Ahmed b. Sinân
8. İbn Abbâs- Ebû Seleme- Muhammed b. Amr- Abde b. Süleymân- Hârûn b. İshâk¹²⁷⁹
9. İbn Abbâs- Atâ- İbn Cüreyc- Süfyân- Kabîsa b. Ukbe- Muhammed b. Yahya
10. Abdullah b. Ebî Seleme- Abdurrahman b. Hâris- Muhammed b. İshâk- Seleme b. Fadl- Muhammed b. İshâ¹²⁸⁰

¹²⁷⁸ İbn Huzeyme, a.g.e., s.419; Tirmizî, "Tefsir", 53.

¹²⁷⁹ İbn Huzeyme, a.g.e., s.430.

¹²⁸⁰ İbn Huzeyme, a.g.e., s.420.

(2) İsnad Şeması

(3) İsnad Değerlendirmesi

İbn Abbâs'ın sözü İkrime, Ebû'l-Âliye, Ebû Seleme ve Atâ'dan gelmektedir.

İkrime rivayetlerinin Şa'bî'den gelen tariklerinin ortak ravisi İsmâîl b. Zekeriyya, 'hadisi zayıf, sadûk' bir ravidir.¹²⁸¹ İkrime'nin diğer bir ravisi Hakem b. Ebân, hata etmesi muhtemel, münker rivayetleri bulunan, zayıf bir ravidir.¹²⁸² İbn Huzeyme de Hakem b. Ebân'ın rivayetlerinin ilim ehli tarafından kabul görmediğini söylemektedir.¹²⁸³ Hakem'den hadisi alan Mûsâ b. Abdulazîz 'zayıf, hadisi münker' bir ravidir.¹²⁸⁴

İkrime'nin bir diğer ravisi Simâk b. Harb hadisi zayıf bir ravidir. Özellikle İkrime'den rivayetlerinin muzdarip olduğu belirtilmiştir.¹²⁸⁵

Ebû Seleme isnadlarının ortak ravisi Muhammed b. Amr b. Alkame 'hata eder,¹²⁸⁶ sadûk, vehm eder'¹²⁸⁷ gibi lafızlarla cerh edilmiş bir ravidir. Ravisi Abde b. Süleymân'dan hadisi alan Hârûn b. İshâk ise sadûk bir ravidir.¹²⁸⁸

¹²⁸¹ Mizzî, **a.g.e.**, C.III, s.94-95.

¹²⁸² İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, C.II, s.423.

¹²⁸³ İbn Huzeyme, **Sahîhu İbn Huzeyme**, C.II, s.26.

¹²⁸⁴ İbn Hacer, **a.g.e.**, C.X, s.356.

¹²⁸⁵ Mizzî, **a.g.e.**, C.XII, s.120.

¹²⁸⁶ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXVI, s.216.

¹²⁸⁷ İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, C.II, s.196.

¹²⁸⁸ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXX, s.77.

Atâ tarikinde yer alan Abdumelik b. Cüreyc tedlis yapmakla tanınan bir kimsedir.¹²⁸⁹ İsnadda da hadisi Atâ'dan (عن) lafzı ile rivayet ettiği görülmektedir.¹²⁹⁰ Kabîsa b. Ukbe ise Süfyan'dan rivayetleri sıhhatli görülmeyen bir kimsedir.¹²⁹¹

Abdullah b. Ebî Seleme orta tabaka tabiine mensup bir kimsedir. Abdurrahman b. Hâris'in kendisinden hadis aldığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Abdurrahman zayıf, metrûk bir kimsedir.¹²⁹² Ravisi Muhammed b. İshâk'ın şîf ve kaderî görüşüne mensup olduğu belirtilmiş, tedlis yapmakla cerh edilmiştir. Bu isnadda da hadisi (عن) lafzı ile rivayet ettiği görülmektedir. Hadisi ondan rivayet eden Seleme b. Fadl hakkında Nesâî 'zayıf' demiştir. Buhârî münker rivayetleri olduğunu söylemiştir.¹²⁹³ Çok hata yapan sadûk bir kimsedir.¹²⁹⁴ Aynı isnadda İbn Huzeyme'nin hadisi aldığı Muhammed b. İshâ pek fazla tanınmayan, 'hadisi yazılabilir' kabul edilmiş bir kimsedir.¹²⁹⁵ İsnad mecrûh ravileri ve isnadındaki kopukluklar sebebiyle aşırı zayıftır. Nitekim İbnü'l-Cevzî de *İlel* isimli eserinde bu hadisin sahîh olmadığını belirtmektedir.¹²⁹⁶

(4) Metin Değerlendirmesi

Tüm bu hadislerde İbn Abbâs'ın Peygamber'in Cenâb-ı Hakk'ı gördüğünü kabul ve ikrar ettiği açıktır. Ebû Seleme, Ebû'l-Âliye ve İkrime'den hadisi alan Simâk b. Harb hadislerinin metninde İbn Abbâs'ın ru'yetin nasıl gerçekleştiği konusuna bir açıklık getirdiği görülmekte ve '*Onu bir başka inişte daha gördü*' ayeti hakkında 'Rabbini gönlü ile/kalbi ile gördü' dediği nakledilmektedir.¹²⁹⁷

İkrime'den Şa'bî kanalıyla gelen rivayetlerin metninde İbn Abbâs 'Muhammed Rabbini gördü' demektedir. Hakem b. Ebân tariklerinin metninde kendisine 'Muhammed

¹²⁸⁹ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, C.VI, s.405.

¹²⁹⁰ İbn Huzeyme, **Kitâbu't-tevhîd**, s.424.

¹²⁹¹ Mizzi, **a.g.e.**, C.XXIII, s.484.

¹²⁹² İbn Hacer, **a.g.e.**, C.VI, s.156.

¹²⁹³ Mizzi, **a.g.e.**, C.XI, s.308.

¹²⁹⁴ İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, C.IV, s.153.

¹²⁹⁵ Mizzi, **a.g.e.**, C.XXVI, s.250.

¹²⁹⁶ İbnü'l-Cevzî bu denli zayıf olan rivayeti bilgi değeri bakımından hiçbir değerlendirmeye tabii tutmamaktadır. Bkz. **el-İlelü'l-mütenâhiye**, C.I, s.38.

¹²⁹⁷ Bkz. İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.423.

Rabbini gördü mü' diye sorulduğunda 'evet' diye cevap vermekte; Atâ tarikinde ise "iki kere gördü" demektedir.¹²⁹⁸

Abdullah b. Ebî Seleme'den gelen rivayet metin bakımından farklıdır. Abdullah b. Ebî Seleme şöyle bildirmektedir:

İbn Ömer, İbn Abbâs'a bir adam göndererek 'Muhammed Rabbini gördü mü' diye sordurdu. 'Evet' cevabı gelince, İbn Ömer adamı tekrar göndererek 'nasıl' dedi. İbn Abbâs 'Onu yeşil bir bahçe içerisinde altından bir kürsinin üzerinde, altında altından bir döşek olduğu halde gördü. O kürsüyü dört melek taşıyordu. Her biri, adam, öküz, kartal ve aslan suretinde idiler.' Diye cevap verdi.¹²⁹⁹

Abdullah b. Ebî Seleme orta tabaka tabiine mensup bir kimsedir. Tabakât eserlerinde, İbn Abbâs'dan veya Ömer b. el-Hattâb'dan hadis dinlediğine dair bir bilgi yer almamaktadır. Bu rivayeti işittiği ravinin ismini zikretmediği anlaşılmaktadır. Rivayet sened ve metin bakımından şazdır.

İbn Huzeyme'ye göre İbn Abbâs'ın bu sözleri Allah Resulü'nün Rabbini gördüğünün en önemli delilidir ve bu diğer Peygamberlerden farklı olarak yalnızca kendisine verilmiş olan bir özelliktir. Allah, Resul ve nebilerinin arasında nasıl Mûsâ (a.s.)'yı kelâmı, İbrâhîm (a.s.)'i dostluğu ile özel kıldıysa Muhammed (a.s.)'i de ru'yeti ile özel kılmıştır.¹³⁰⁰ İbn Huzeyme'ye göre *"O Peygamberlerden bir kısmını diğerlerinden üstün kıldık. Allah onlardan bir kısmı ile konuşmuş, bazılarını da derece derece yükseltmiştir"*¹³⁰¹ ayeti bu durumun bir delilidir.

İbn Huzeyme'ye göre İbn Abbâs'dan gelen rivayetler nasıl ve ne şekilde olursa olsun Resulullah'ın Rabbini gördüğünü ispat etmektedir ve bu durum Nebî (a.s.)'nin ru'yetini ispat için yeterlidir.

Ru'yeti ispat eden İbn Abbâs'ın sözlerinin ardından müellif İbn Mes'ûd'un sözlerine yer verir. İbn Mes'ûd bahsi geçen ayetler hakkında kendisine soru sorulduğunda, ru'yeti değil, Allah Resulü'nün Cibril'i gördüğünü ispat etmektedir.

¹²⁹⁸ Bkz. İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.420-424.

¹²⁹⁹ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.420.

¹³⁰⁰ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.418.

¹³⁰¹ Bakara 2/253.

c. “Gördüğü Cibril idi...” hadisi

(113) حدثنا أحمد بن منيع، قال حدثنا عباد يعني ابن العوام، عن الشيباني، قال : سألت زر بن حبیش، عن قول الله، عز وجل : فكان قاب قوسين أو أدنى، قال : فقال: أخبرني ابن مسعود أن النبي صلى الله عليه وسلم: رأى جبريل له ستمائة جناح

Ebû İshâk eş-Şeybânî şöyle rivayet ediyor:

Zir b. Hubeyş'e “İki yay aralıktı kadar yahut daha az oldu”¹³⁰² ayetini sordum. Zir ‘İbn Mes’ûd bana, Allah Resulü’nün Cebrail’i altıyüz kanadı ile gördüğünü haber verdi’ dedi.¹³⁰³

(1) Hadisin İsnadları

- 1- Nebî (a.s.)- İbn Mes’ûd- Zir b. Hubeyş- Şeybânî- Şu’be- Abdurrahman b. Mehdi- Muhammed b. Yahya
- 2- Nebî (a.s.)-İbn Mes’ûd- Zir b. Hubeyş- Şeybânî- Şu’be- Abdussamed b. Abdulvâris- Muhammed
- 3- Nebî (a.s.)-İbn Mes’ûd- Zir b. Hubeyş- Şeybânî- Şu’be- Ebû’l-Velid- Muhammed
- 4- Nebî (a.s.)-İbn Mes’ûd- Zir b. Hubeyş- Şeybânî- Şu’be- Hâlid b. Hâris- Muhammed b. Abdu’l-a’lâ
- 5- Nebî (a.s.)-İbn Mes’ûd- Zir b. Hubeyş- Şeybânî- Abbâd b. Avvâm- Ahmed b. Meni’
- 6- Nebî (a.s.)-İbn Mes’ûd- Zir b. Hubeyş- Şeybânî- Ebû Muâviye- Selm b. Cünâde
- 7- Nebî (a.s.)-İbn Mes’ûd- Zir b. Hubeyş- Şeybânî- Cerîr- Yusuf b. Mûsâ
- 8- Nebî (a.s.)-İbn Mes’ûd- Zir b. Hubeyş- Şeybânî- Züheyr- Abdullah b. Muhammed en-Nufeylî- Muhammed b. Yahya
- 9- Nebî (a.s.)-İbn Mes’ûd- Zir b. Hubeyş- Şeybânî- Züheyr- Amr b. Hâlid- Zekeriyya b. Yahya b. Ebân¹³⁰⁴
- 10- Nebî (a.s.)-İbn Mes’ûd- Zir b. Hubeyş- Âsım b. Behdele- Hammâd b. Seleme- Haccâc b. Muhammed- Muhammed b. Yahya
- 11- Nebî (a.s.)-İbn Mes’ûd- Zir b. Hubeyş- Âsım b. Behdele- Hammâd b. Seleme- Yahya b. Saîd- Yahya b. Hakîm
- 12- Nebî (a.s.)-İbn Mes’ûd- Zir b. Hubeyş- Âsım b. Behdele- Hammâd b. Seleme - Yahya b. Saîd- Muhammed b. Beşşâr
- 13- Nebî (a.s.)-İbn Mes’ûd- Zir b. Hubeyş- Âsım b. Behdele- Süfyân- Ebû Huzeyfe- Muhammed b. Yahya¹³⁰⁵

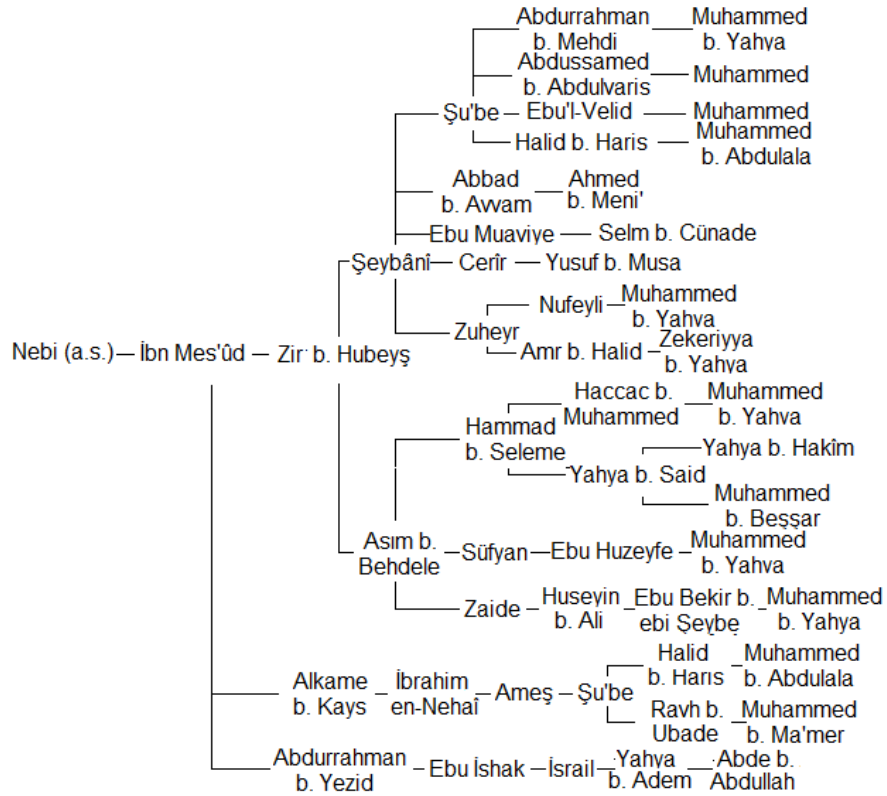
¹³⁰² Necm 53/9.

¹³⁰³ İbn Huzeyme, a.g.e., s.431. Buhârî, “Tefsir”, 286; Tirmizî, “Tefsir”, 53.

¹³⁰⁴ İbn Huzeyme, a.g.e., s.433.

- 14- Nebî (a.s.)-İbn Mes'ûd- Zir b. Hubeyş- Âsım b. Behdele - Zâide- Huseyn b. Ali- Ebû Bekir b. Ebî Şeybe- Muhammed b. Yahya
- 15- Nebî (a.s.)-İbn Mes'ûd- Alkame- İbrâhîm- Süleymân- Şu'be- Hâlid b. Hâris- Muhammed b. Abdu'l-a'lâ
- 16- Nebî (a.s.)-İbn Mes'ûd- Alkame- İbrâhîm- Süleymân- Şu'be- Ravh b. Ubâde- Muhammed b. Ma'mer
- 17- Nebî (a.s.)-İbn Mes'ûd- Abdurrahman b. Yezîd - Ebû İshâk es-Sebiî- İsrail- Yahya b. Âdem- Abde b. Abdullah

(2) İsnad Şeması

(3) İsnad Değerlendirmesi

İbn Mes'ûd'a ait bu rivayet Zir b. Hubeyş, Alkame b. Kays ve Abdurrahman b. Yezîd tarafından rivayet edilmiştir. Alkame ve Abdurrahman'a ait rivayetlerin ferd tarikler olduğu görülmektedir. Zir b. Hubeyş'in rivayeti ise Şeybânî ve Âsım b. Behdele aracılığı ile dağılım göstermiştir.

¹³⁰⁵ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.436.

i- Şeybânî Rivayetleri

Ebû İshâk eş-Şeybânî tarikinde Şu'be b. Haccâc'dan hadisi alan Abdussamed b. Abdulvâris sadûk bir ravidir.¹³⁰⁶

Şeybânî'nin bir diğer ravisi Ebû Muâviye ed-Darîr Muhammed b. Hazım mürcî bir ravidir. Yalnızca A'meş'ten rivayetlerinin güvenilir olduğu, başka kimselerden rivayetlerinin ise muzdarip olduğu belirtilmiştir. Tedlis yapmakla tanınan sadûk bir ravidir.¹³⁰⁷ İsnadda da hadisi (عن) lafzı ile rivayet ettiği dikkat çekmektedir.

Cerîr b. Abdulhamîd tedlis yapmakla itham edilmiş, ömrünün sonlarında su-i hıfza uğramıştır.¹³⁰⁸ Yusuf b. Mûsâ sadûk bir ravidir.¹³⁰⁹

Kaynaklarda Züheyr b. Muâviye'nin Şeybânî'den rivayetine rastlanmamıştır. İsnadda da hadisi (عن) lafzı ile rivayet ettiği görülmektedir.¹³¹⁰ Fakat Ahmed b. Hanbel'i *Müsned*'inde ve Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-kebîr*'inde yer alan isnadlarda Züheyr'in aynı hadisi Ebû İshâk eş-Şeybânî'den sema ettiği görülmektedir.¹³¹¹

ii- Âsım b. Behdele Rivayetleri

Âsım b. Behdele muzdarip rivayetleri bulunan, hadisleri münker, su-i hıfz ile cerh olunmuş, Zir b. Hubeş'ten rivayetlerinin kabulü konusunda ihtilaf bulunan bir ravidir.¹³¹²

Tabakât eserlerinde, Hammâd b. Seleme'den hadisi nakleden Haccâc b. Muhammed'in Hammâd'dan rivayeti olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Haccâc b. Muhammed son zamanlarında ihtilata uğramış bir ravidir.¹³¹³ İsnadda hadisi sema ettiğini gösteren bir lafız kullandığı görülmektedir.¹³¹⁴

Süfyân es-Sevrî'den hadisi alan Ebû Huzeyfe Mûsâ b. Mes'ûd hadisleri zayıf, hata eden bir ravidir. Üvey babası Süfyân es-Sevrî'den rivayetleri bilinmekle birlikte

¹³⁰⁶ Mizzî, **a.g.e.**, C.XVIII, s.102.

¹³⁰⁷ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXV, s.131.

¹³⁰⁸ Bkz. İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, C.II, s.76.

¹³⁰⁹ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXXII, s.467.

¹³¹⁰ Bkz, İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.432.

¹³¹¹ Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C.II, s.54-55. Taberânî, **a.g.e.**, C.IV, s.537.

¹³¹² Bkz. Mizzî, **a.g.e.**, C.XIII, s.477.

¹³¹³ İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, C.I, s.154.

¹³¹⁴ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.432.

bu rivayetlerin bir kısmının sıkıntılı olduğu kaydedilmiştir. sahafî bir ravi olduğu için cerh edilmiştir.¹³¹⁵

Alkame b. Kays tarikinde İbn Huzeyme'nin hadisi aldığı Muhammed b. Ma'mer sadûk bir ravidir.¹³¹⁶

(4) Metin Değerlendirmesi

Şeybânî'nin rivayeti ile gelen haberlerde İbn Mes'ûd, hadisi Allah Resulü'nden fiîl bir rivayet olarak aktarmaktadır. Allah Resulü Cibril'i 'kendi suretinde' gördüğünü de belirtmektedir. Bir isnadın metninde ise Resullullah kavli olarak 'Cebrail'i altıyüz kanadı ile gördüm' derken,¹³¹⁷ bir başka metinde ise yine Resullullah kavli bir rivayetle 'Cibril'i sidretü'l-müntehâ'da altı yüz kanadı ile üzerinde inci, yakut ve süsler olduğu halde gördüm' buyurmaktadır.¹³¹⁸

Şeybânî bir diğer haberde "*Andolsun, o, Rabbinin en büyük alametlerinden bir kısmını gördü*" ayetini sormuş ve aynı cevabı almıştır.¹³¹⁹ İbn Mes'ûd "*Kalp, gördüğünü yalanlamadı*" ayeti için de 'Cibrili gökle yer arasını kaplamış bir refref içinde gördü' demiştir.¹³²⁰

Ebû Huzeyfe isnadının metninde 'Allah Resulü boşlukta iken Cibril uçar vaziyette görerek ürkmüştür' denilmektedir.¹³²¹

İbn Huzeyme İbn Abbâs ve İbn Mes'ûd rivayetlerini ihtilaflı bulmamaktadır. Ona göre "*Andolsun O, Rabbinin en büyük alametlerinden bir kısmını gördü*" ayetinde kast olunan Cebrail'dir. "*Andolsun ki O'nu bir başka inişte daha gördü*"¹³²² ayetini de İbn Abbâs'ın söylediği şekilde anlamak yanlış olmaz. Bu durum Peygamber'in Rabbinin iki kere gördüğüne işarettir.¹³²³ Nitekim İbn Abbâs da 'iki kere gördü' demiştir.¹³²⁴

¹³¹⁵ Bkz. Mizzî, a.g.e., C.XXIX, s.148.

¹³¹⁶ Mizzî, a.g.e., C.XXVI, s.486.

¹³¹⁷ İbn Huzeyme, a.g.e., s.431.

¹³¹⁸ İbn Huzeyme, a.g.e., s.433.

¹³¹⁹ İbn Huzeyme, a.g.e., s.434.

¹³²⁰ İbn Huzeyme, a.g.e., s.435.

¹³²¹ İbn Huzeyme, a.g.e., s.436.

¹³²² Necm 53/13.

¹³²³ İbn Huzeyme, a.g.e., s.437.

¹³²⁴ İbn Huzeyme, a.g.e., s.424.

d. “Gördüğüm nurdu...” hadisi

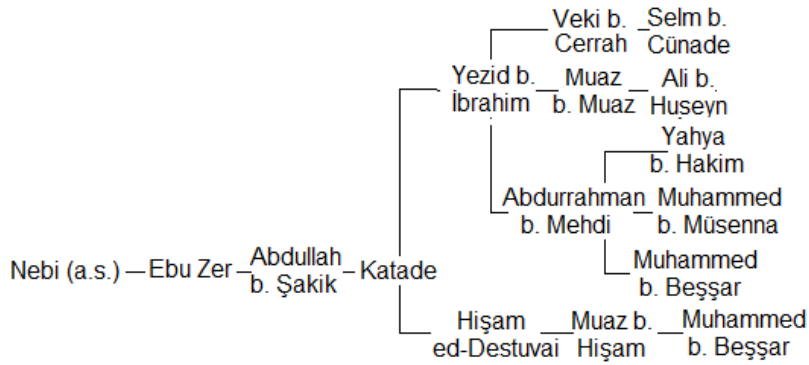
(114) حدثنا يحيى بن حكيم، قال حدثنا عبد الرحمن، حدثنا علي بن الحسين الدرهمي، قال حدثنا معاذ بن معاذ العنبري، عن يزيد بن إبراهيم التستري، عن قتادة، عن عبد الله بن شقيق العقيلي، قال : قلت لأبي ذر : لو رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم سألته، قال: عما كنت تسأله ؟ قال : إذن لسألته : هل رأى ربه ؟ فقال : قد سألته أنا، قلت : فما قال ؟ قال: نور أنى أراه

Abdullah b. Şakîk, Ebû Zerr’e ‘eğer Resulullah’ı görseydim ona bir şey sorardım’ deyince Ebû Zer bunun ne olduğunu sordu. ‘Rabbini gördün mü diye sorardım’ deyince Ebû Zer ‘ben sordum ‘gördüğüm nurdu’ buyurdu’ dedi.¹³²⁵

(1) Hadisin İsnadları

- 1- Nebî (a.s.)- Ebû Zer- Abdullah b. Şakîk- Katade- Yezîd b. İbrâhîm- Veki’- Selm b. Cünâde
- 2- Nebî (a.s.)- Ebû Zer- Abdullah b. Şakîk- Katade- Yezîd b. İbrâhîm- Muâz b. Muâz- Ali b. Huseyn (ح) Abdurrahman- Yahya b. Hâkim
- 3- Nebî (a.s.)- Ebû Zer- Abdullah b. Şakîk- Katade- Yezîd b. İbrâhîm- Abdurrahman b. Mehdi- Ebû Mûsâ
- 4- Nebî (a.s.)- Ebû Zer- Abdullah b. Şakîk- Katade- Yezîd b. İbrâhîm- Abdurrahman b. Mehdi- Muhammed b. Beşşar
- 5- Nebî (a.s.)- Ebû Zer- Abdullah b. Şakîk- Katade- Hişâm ed-Destuvâi- Muâz b. Hişâm- Muhammed b. Beşşar

(2) İsnad Şeması

¹³²⁵ İbn Huzeyme, a.g.e., s.438. Ayrıca Bkz, Müslim, “İmân”, 178; Tirmizî, bu hadisin ‘hasen’ olduğunu söylemektedir. “Tefsîr”, 53.

(3) İsnad Değerlendirmesi

Hadisi Ebû Zer'den Abdullah b. Şakîk, ondan ise Katade b. Diâme rivayet etmektedir.

Ali b. Huseyn sadûk bir ravidir.¹³²⁶ Yezîd b. İbrâhîm'den hadisi aktaran Muâz b. Muâz'ın Yezîd'den rivayeti olduğuna dair rical eserlerinde bir bilgi bulunmamaktadır. Muâz'ın isnadda (عن) lafzı kullandığı görülmektedir. Bununla birlikte Muâz'ın aynı hadisi Yezîd'den sema lafzı ile rivayet ettiği de görülmektedir.¹³²⁷

Katade'den hadisi alan Hişâm ed-Destuvâî kaderî bir kimsedir.¹³²⁸ Ravisi ve oğlu olan Muâz b. Hişâm hakkında Yahya b. Maîn 'sadûk, hüccet değil' demiştir.¹³²⁹

(4) Metin Değerlendirmesi

Hadisin Selm b. Cünâde tarikinın metninde Ebû Zerr'e bu soruyu ismi belirtilmeyen bir şahıs sormakta, olayı Abdullah b. Şakîk aktarmaktadır.¹³³⁰

İbn Huzeyme'ye göre bu hadiste bir illet bulunmamaktadır. Abdullah b. Şakîk aslında Ebû Zerr'i tanımamakta, kim olduğunu da bilmemektedir. İbn Huzeyme bu iddiasını şu rivayet ile desteklemektedir. Abdullah b. Şakîk şöyle söylemiştir:

“Medine'ye geldim. Bir baktım adamın birisi çuvalların üzerine çıkmış, ‘Alınlarından ve yanlarından dağlanacak olan mal biriktirmiş kimseler, müjde!’ diyordu. ‘Bu Allah Resulü’nün ashabından Ebû Zerr’ dediler.”¹³³¹

Bu rivayet İbn Huzeyme'ye göre Abdullah b. Şakîk'in Ebû Zerr'i tanımadığını göstermektedir. O halde ondan rivayette bulunması bir illet göstergesidir. Üstelik İbn Huzeyme Abdullah b. Şakîk'in bu olayı Ebû Zerr'in vefatının ardından anlattığını iddia etmektedir. Böylelikle de İbn Huzeyme'ye göre Abdullah b. Şakîk'in Ebû Zerr'i bu olayın ardından tanıyıp kim olduğunu bildikten sonra yukardaki hadisi rivayet etmiş olma ihtimali de söz konusu olamamaktadır.

¹³²⁶ Mizzî, a.g.e., C.XX, s.406.

¹³²⁷ Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed Dârekutnî, **Kitâbü'r-ru'ye**, Zerka- Mektebetü'l-Menâr. 1990, s.343.

¹³²⁸ İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, C.XI, s.45.

¹³²⁹ Mizzî, a.g.e., C.XXVIII, s.141.

¹³³⁰ İbn Huzeyme, a.g.e., s.439.

¹³³¹ İbn Huzeyme, a.g.e., s.439.

Halbuki Abdullah b. Şakîk'in Ebû Zerr'i ilk defa görüp tanıdığı anlaşılan bu rivayetin muhtevasında, olayı Ebû Zerr'in ölümünden sonra aktardığını düşünmemize sebebiyet verecek herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Üstelik Abdullah b. Şakîk rivayette Ebû Zer ile bizzat konuştuğunu açık bir dille ifade ettiği de görülmektedir.

İbn Huzeyme'nin Ebû Zer ve Abdullah b. Şakik arasında bir inkıta olduğunu ispata çalışması makul görülmemiştir.¹³³² Daha da önemlisi İbn Huzeyme'nin Abdullah b. Şakik'den rivayet ettiği bu olay Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'lerinde Ahnef b. Kays tarafından anlatılmaktadır. Ahnef b. Kays bir adamın cemaatin yanına gelerek mal biriktirenleri cehennem ile korkuttuğunu, daha sonra bu zatın Ebû Zer olduğunu öğrendiğini haber vermektedir.¹³³³

Bu rivayet, Resulullah'ın Cenâb-ı Hakk'ı gördüğünü ispat etmek için tek başına yeterli bir delil değildir. Nitekim bu sözleriyle ru'yeti ne ispat etmiş ne de nefyetmiştir.

Ebû Zer rivayetinin farklı metinlerinde Allah Resulü “*bir nur gördüm*”, “*gördüğüm nurdu*” buyurmaktadır. Allah Resulü'nün ‘*Bir nur gördüm*’ sözü, Allah'ın zatına ait nuru gördüğü anlamında anlaşılmaya da bilinir. Şayet Allah Resulü Ebû Zerr'e ‘*evet gördüm*’ diye cevap vermiş olsaydı, Ebû Zerr'in Zat-ı Celâl'i, nur olduğu üzere gördüğünü anlaması kabul edilebilirdi. Fakat ‘*O'nun hicâbı nurdur*’ hadisleri göz önüne alındığında Resulullah'ın gördüğü nurun mahiyeti belirgin olmamaktadır.

Ebû Zer rivayeti, O'nun ru'yeti inkâr ettiği şeklinde elbette anlaşılamaz. Onun kastettiği ru'yetin kalp ile gerçekleştiğidir. Bir rivayette bunu açıkça belirtmekte, “*Andolsun, o, Rabbinin en büyük alametlerinden bir kısmını gördü*”¹³³⁴ ayeti için ‘O’nu kalbiyle gördü’ derken,¹³³⁵ bir başka rivayette ise açık bir şekilde ‘Gözü ile değil,

¹³³² Ebû'l-Fida İmadüddin İsmâîl b. Ömer İbn Kesîr, **Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm**, C.XIII, Kahire, Müessesetu Kurtuba, 2000, C.XIII, s.263.

¹³³³ Buhârî, “Zekât”, 4; Müslim, “Zekât”, 34.

¹³³⁴ Necm 53/18.

¹³³⁵ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.443. Halîl Herrâs bunda nefy ve ispatın bir arada zikredilmesi olarak anlamının doğru olmadığını soru sormanın nefyetmenin en açık şekli olduğunu dolayısıyla burada nefy söz konu olduğunu söylemektedir. Bkz. İbn Huzeyme, **a.g.e.**, Halîl Herrâs tahkikli baskı, s.205.

kalbi ile gördü' demektir.¹³³⁶ Aynı şekilde İbrâhîm et-Teymî ve Abdullah b. Hâris b. Nevfel'den 'gözüyle değil, kalbiyle gördü' sözleri nakledilmiştir.¹³³⁷

İbn Huzeyme'ye göre şayet Ebû Zerr Allah Resulü'nün cevabından O'nun gözü ya da kalbiyle ru'yetinin olmadığını kastettiğini düşünseydi, ayeti Peygamberin nefyinin aksine, ru'yeti ispat eder bir şekilde tevil etmezdi. Fakat yine de Allah Resulü 'evet gördüm' ya da 'hayır görmedim' şeklinde kesin bir cevap vermemiş olduğundan Ebû Zer kendi yorumunu yapmış gözükmektedir.

Bu şekilde bir tevil yolunu seçen İbn Huzeyme Ebû Zer rivayetindeki اَنَّى lafzının nefy ve isbat manalarının üzerinde durur. Kur'ân-ı Kerim'de اَنَّى lafzının yer aldığı “ نَسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَّكُمْ فَأَتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ / kadınlarınız sizin tarlalarınızdır. Tarlanıza dilediğiniz gibi varın”¹³³⁸ ayetini ispat manasına alan İbn Huzeyme'ye göre اَنَّى lafzının manası 'nerde nasıl dilerse' şeklindedir. Bu durumda da Allah Resulü'nün sözünü ispat anlamında 'nerde, nasıl görürüm, o bir nurdur' şeklinde anlaşılabilmesi mümkün olmaktadır. اَنَّى kelimesinin nefy manası ise “ o bizim üzerimize nasıl hükümdar olabilir”¹³³⁹ ayetinde olduğu gibidir. İbn Huzeyme şayet rivayetten ru'yetin nefyi anlamı çıkarsa da bu durumda Ebû Zerr'in kalb ile ru'yeti ispat ettiğini savunmaktadır.¹³⁴⁰

İbn Huzeyme'ye göre “Gördüğüm nurdu” sözü nefy ifade ettiğinde anlam “O nurdur, nasıl görebilirim ki” veya “Nerde nasıl göreyim o nurdur. Nuru ise mahlûkatın gözleri idrak edemez” şeklindedir. İbn Huzeyme'ye göre bu ikinci mana, anlamaya daha yakındır. İkrime'nin İbn Abbâs'dan rivayet ettiği “O nuru ile tecelli ederse, onu hiçbir şey idrak edemez” sözü ile kastettiği de budur.¹³⁴¹

İbn Huzeyme'ye göre İbn Abbâs ve Ebû Zerr, ayeti 'Resulullah Rabbini kalbi ile görmüştür' şeklinde tevil etmiştir. İslam âlimleri de bu görüşü benimsemiştir. Bununla

¹³³⁶ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.444.

¹³³⁷ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.444.

¹³³⁸ Bakara 2/223.

¹³³⁹ Bakara 2/247.

¹³⁴⁰ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.443.

¹³⁴¹ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.441.

birlikte müellif bu görüşe itirazlar olduğunu da kabul etmektedir. Nitekim Cenâb-ı Hakk “*Andolsun, o, Rabbinin en büyük ayetlerinden bir kısmını gördü*”¹³⁴² ayetinde Resulullah’ın Rabbinin büyük ayetlerini gördüğünü haber vermekte, O’nun Rabbinin gördüğünü bildirmemektedir. Rabbimiz elbette bir ayet değildir.¹³⁴³ İbn Huzeyme Allah Resulü’nden gelen bir haberin Kur’ân’a muhalif olmasının mümkün olamayacağından, O’nun sözünden, Rabbinin gördüğünü ancak gözüyle değil, kalbiyle gördüğünü anlamaktadır.

İbn Huzeyme “Ebû Zerr’in Peygambere farklı zamanlarda sormuş olabileceği kabul edebiliriz” diyerek olayın birkaç kez gerçekleştiğine itimat eder. İlk sorulduğunda Allah Resulü henüz Rabbinin görmemiş olabilir. Sorulduktan ve cevap verdikten sonra görmüş olabilir. Ebû Zer de böylece bu ayeti okuyup O’nu kalbiyle gördüğünü bildirmiştir. Bununla birlikte Allah Resulü’ne “*O’nu bir başka inişte gördü*” ayetinden sorulmuş, O da Cibril (a.s.)’ı kendi suretine gördüğünü bildirmiştir.¹³⁴⁴

İbn Huzeyme’nin bu yorumu itiraza açıktır. Nitekim Aişe’den gelen rivayetler sebebiyle bu yoruma itiraz edilmiştir.¹³⁴⁵ Bu rivayetler ilerleyen bölümlerde değerlendirilecektir.

İbn Huzeyme “*yaklaştı, yakınlaştı*” mealindeki ayette kast olunanın Cibril değil, Cenâb-ı Hakk olduğunu iddia etmektedir.¹³⁴⁶ Bu iddiasına Enes b. Mâlik’ten gelen ve miraç hadisesini detaylı bir şekilde anlatan rivayeti delil getirmektedir. Rivayette Allah Resulü’nün Mescid-i Haram’dan göğe her bir sema katını geçerek yükselişi, Cenâb-ı Hakk ile yakınlaşması, beş vakit namazın farz kılınışı anlatılmaktadır.

e. “Yaklaştı, yakınlaştı...” hadisi

(115) حدثنا الربيع بن سليمان المرادي، قال حدثنا عبد الله بن وهب، قال حدثنا سليمان بن بلال، قال : حدثني شريك بن عبد الله بن أبي نمر، قال : سمعت أنس بن مالك، يحدثنا عن ليلة أسري برسول الله صلى الله عليه وسلم من مسجد الكعبة أنه جاءه ثلاثة نفر قبل أن يوحى إليه، وهو قائم في المسجد الحرام، فقال أولهم : هو هو، فقال

¹³⁴² Necm 53/18.

¹³⁴³ İbn Huzeyme, a.g.e., s.425.

¹³⁴⁴ İbn Huzeyme, a.g.e., s.446.

¹³⁴⁵ İbn Kesîr, a.g.e., C.XIII, s.257.

¹³⁴⁶ İbn Huzeyme, a.g.e., s.447.

أوسطهم :هو خيرهم، فقال :آخرهم :خذوا خيرهم فكانت الليلة فلم يرههم، حتى جاءوا ليلة أخرى، فيما يرى قلبه والنبى صلى الله عليه وسلم تنام عيناه ولا ينام قلبه، وكذلك الأنبياء تنام أعينهم ولا تنام قلوبهم، فلم يكلموه حتى احتملوه فوضعوه عند بئر زمزم، فتولاه منهم جبريل عليه السلام، فشق جبريل ما بين نحره إلى لبتة حتى فرغ من صدره وجوفه، وغسله من ماء زمزم بيده، حتى ألقى جوفه، ثم أتى بطست من ذهب محشوا إيماناً وحكمة فحشا وصدره وجوفه، ولغاديدته، ثم أطبقه ثم عرج به إلى السماء الدنيا، فضرب باباً من أبوابها، فناداه أهل السماء :من هذا ؟ قال :هذا جبريل، قالوا :ومن معك ؟ قال :محمد قالوا :وقد بعث إليه ؟ قال : نعم، قالوا :فمرحبا وأهلاً يستبشر به أهل السماء الدنيا، لا يعلم أهل السماء ما يريد الله في الأرض، حتى يعلمهم فوجد في السماء الدنيا آدم، فقال له جبريل عليه السلام :هذا أبوك فسلم عليه، فسلم عليه، فرد عليه، وقال :مرحبا وأهلاً بابني، فنعم الابن أنت، فإذا هو في السماء الدنيا بنهرين يطردان فقال : ما هذان النهران يا جبريل ؟ قال : هذا النيل والفرات عنصرهما قال :ثم مضى به في السماء، فإذا هو بنهر آخر، عليه قصر من لؤلؤ وزبرجد، فذهب يشم ترابه فإذا هو مسك، قال :يا جبريل :ما هذا النهر ؟ قال :هذا الكوثر، الذي خبأ لك ربك، ثم عرج به إلى السماء الثانية، فقالت الملائكة له مثل ما قالت له الأولى :من هذا معك ؟ قال :محمد صلى الله عليه وسلم قالوا :وقد بعث إليه قال :نعم، قالوا :مرحبا به وأهلاً، ثم عرج به إلى السماء الثالثة فقالوا له مثل ما قالت الأولى والثانية، ثم عرج به إلى السماء الرابعة، فقالوا له مثل ذلك، ثم عرج به إلى السماء الخامسة، فقالوا له مثل ذلك، ثم عرج به إلى السماء السادسة، فقالوا له مثل ذلك، وكل سماء فيها أنبياء قد سماهم، فوعيت منهم إدريس في الثانية، وهارون في الرابعة، وآخر في الخامسة لم أحفظ اسمه، وإبراهيم في السادسة، وموسى في السابعة، بفضل كلام الله، فقال موسى :لم أظن أن يرفع علي أحد، ثم علا به فيما لا يعلمه إلا الله، حتى جاء به سدرة المنتهى، ودنا الجبار رب العزة، فتدلى حتى كان م نه قاب قوسين أو أدنى، فأوحى الله إليه ما أوحى، فأوحى إليه فيما أوحى خمسين صلاة على أمته، في كل يوم وليلة، ثم هبط به حتى بلغ موسى، فاحتبسه فقال :يا محمد ماذا عهد إليك ربك ؟ قال :عهد إلي خمسين صلاة على أمتي كل يوم وليلة، قال :إن أمتك لا تستطيع، ارجع، فليخفف عنك وعنهم، فالتفت إلى جبريل عليه السلام كأنه يستشير في ذلك، فأشار إليه أن نعم، إن شئت، فعلا به جبريل، حتى أتى إلى الجبار وهو مكاً نه فقال :يا رب خفف، فإن أمتي لا تستطيع هذا، فوضع عنه عشر صلوات، فلم يزل يردده موسى إلى ربه حتى صارت إلى خمس صلوات، ثم احتبسه عند الخامسة، فقال :يا محمد، قد والله راودت بني إسرائيل

على أدنى من هذه الخمس، فضيعوه وتركوه، فلأمتك أضعف أجسادا، وقلوبا، وأبصارا، وأسماعا، فارجع فليخفف عنك ربك، كل ذلك يلتفت إلى جبريل ليشير عليه، فلا يكره ذلك جبريل، فرفعه فرجعه عند الخامسة فقال : يا رب، إن أمتي ضعاف أجسادهم، وقلوبهم، وأبصارهم، وأسماعهم، فخفف عنا، فقال الجبار : يا محمد، قال : لبيك وسعديك، فقال : إنه لا يبدل القول لدي، هي كما كتبت عليك في أم الكتاب وهي خمس عليك، فرجع إلى موسى فقال : كيف فعلت ؟ فقال : خفف عنا، أعطانا بكل حسنة عشرة أمثالها، قال : قد والله راودت بني إسرائيل على أدنى من هذه فتركوه، فارجع فليخفف عنك أيضا، قال : قد والله استحييت من ربي عز وجل، مما أختلف إليه، قال : فاهبط باسم الله، فاستيقظ وهو في المسجد الحرام

Enes b. Mâlik şöyle anlatmaktadır:

“Kendisine vahiy gelmeden önce Resulullah Mescid-i Haram’da uyurken yanına üç kişi geldi. Onlardan ilki ‘hangisi O’dur?’ dedi. Bir diğeri ‘ortadadır, O onların en hayırlısıdır’ dedi. Sonuncusu ise ‘en hayırlılarını alınız’ dedi. O gece başka bir şey olmadı. Resulullah onları bir daha görmedi. Nihayet bir başka gece Resulullah’ın gözü uyur kalbi görür halde iken geldiler. O’nun kalbi uyumuyordu. Peygamberler böyledir, gözleri uyur ama kalpleri uyumaz. Bu üç kişi Peygamberle konuşmadılar. Onu taşıyıp zemzem kuyusunun yanına koydular. Sonra Cibril Resulullah’ı onlardan teslim aldı ve ardından Resulullah’ın gerdanı ile göğsü arasını yardı. İş bitince eliyle zemzem suyundan alıp Resulullah’ın göğsü tertemiz olana kadar yıkadı. Sonra altından bir kap getirildi. Onun içinde yine altından bir kâse vardı. Bu kâsenin içi iman ve hikmet ile dopdoluydu. Cibril Resulullah’ın göğsünü ve gerdanını yani boğazındaki damarları bu hikmet ve iman ile doldurdu ve göğsünü kapattı. Ardından Resulullah ile birlikte dünya semasına çıktı. Sema kapılarından bir kapıyı çaldı. Sema ehli seslendiler: ‘kimdir o?’ ‘Cibril’ diye cevap verdi. ‘Yanındaki kimdir?’ dediler. ‘Yanımdaki Muhammed’dir’ diye cevap verdi. ‘Ona (davet) gönderildi mi’ diye sorduklarında Cibril ‘evet’ dedi. Onlar ‘O’na merhaba ve hoş geldi’ dediler ve onu müjdelediler. Sema ehli Allahu Teâlâ’nın yeryüzünde O’nun ile ne yapmak istediğini O bildirene kadar bilmiyorlardı. Dünya semasında Âdem ile karşılaştılar. Cibril Resulullah’a ‘bu (Âdem) babandır, ona selam ver’ dedi. Resulullah selam verince Âdem da ona karşılık verdi ve ‘merhaba hoş geldin ey oğlum! Sen ne güzel oğulsun’ diye mukabele etti. Resulullah birden akmakta olan iki nehir ile karşılaştı ‘Bu iki nehir de nedir ey Cibril?’ diye sordu. Cibril ‘Bu iki nehir Nil ve Fırat nehirlerinin kaynağıdır’ dedi. Sonra semada ilerlediler. Resulullah bir başka nehirle daha karşılaştı. Bu nehrin üzerinde inci ve

zebercedden yapılmış bir saray vardı. Eliyle suyuna vurdu bir de baktı ki o en güzelinden bir misktir. 'Bu nedir ey Cibril?' diye sorunca Cibril 'bu Rabbi'nin senin için sakladığı kevserdir' diye cevap verdi. Sonra O'nu ikinci semaya çıkardı. Oradaki melekler de tıpkı ilk semadakiler gibi seslendiler: 'kimdir o?' 'Cibril' diye cevap verdi. 'Yanındaki kimdir?' dediler. 'Yanımdaki Muhammeddir' diye cevap verdi. 'Ona (davet) gönderildi mi' diye sorduklarında Cibril 'evet' dedi. Onlar 'O'na merhaba ve hoş geldi' dediler. Sonra Cibril O'nu üçüncü semaya çıkardı. Oradaki melekler de birinci ve ikinci semadaki meleklerin söylediklerini söylediler. Sonra Cibril O'nu dördüncü semaya çıkardı. Oradaki melekler de O'na aynı şeyleri söylediler. Sonra Cibril O'nu beşinci semaya çıkardı. Oradaki melekler de O'na aynı şeyleri söylediler. Sonra Cibril O'nu altıncı semaya çıkardı. Oradaki melekler de O'na aynı şeyleri söylediler. Sonra Cibril O'nu yedinci semaya çıkardı. Oradaki melekler de O'na aynı şeyleri söylediler. Her semada isimlerini söylediği Peygamberler vardı. Ben onlardan ikinci semada İdris (a.s.)'i, dördüncü semada Hârûn (a.s.)'u, beşinci de ismini ezberlemediğim bir başkasını, altıncıda İbrâhîm (a.s.)'i ve yedincide Allah'ı kelâmı ile tafdili sebebiyle Mûsâ (a.s.)'yı aklımda tuttum. Mûsâ 'ey Rabbim ben bir başkasının benim üzerime yükseltileceğini sanmıyordum' dedi.

Sonra Cibril Onu Allah'tan başka kimsenin bilmediği şeylerle bu katın üzerine çıkardı. Böylece sidretü'l-münteha'ya gelindi ve ardından izzet sahibi Cebbâr olan Rabb-i Teâlâ yaklaştı, yakınlaştı ta ki iki yay arası kadar hatta daha yakın oldu. Sonra Allah ona vahyetti. Vahyettikleri içinde Resulullah'ın ümmetine her gün ve gece için olmak üzere elli vakit namaz da vardı. Resulullah ordan indi. Mûsâ (a.s.)'nın katına ulaşınca Mûsâ onu alıkoydu ve 'ey Muhammed Rabbin seni ne ile mükellef kıldı?' diye sordu. Resulullah 'Her gün ve gece için elli vakit namaz ile mükellef kıldı' diye cevap verdi. Bunun üzerine Mûsâ 'muhakkak ki senin ümmetin bunu yapmaya güç yetiremez, geri dön, Rabbin senin ve ümmetin için onu biraz hafifletsin' dedi. Peygamber Cibril'in yanına döndü. Onunla bunu istişare etmek ister gibiydi. Cibril O'na 'istiyorsan, tamam' şeklinde işaret etti ve Onu Cebbâr'ın katına çıkarttı. Rabb-i Teâlâ evvelki durduğu yerinde idi. Allah Resulü 'ey Rabbim! Bunu bizden hafiflet, ümmetim buna güç yetiremez' dedi. Cenâb-ı Hakk ondan on namaz eksiltti. Resulullah Mûsâ (a.s.)'nin yanına tekrar gelince Mûsâ onu tekrar alıkoydu ve O'nu namaz beş vakit oluncaya kadar Rabbine göndermeye devam etti. Beş vakit farz olduğunda Mûsâ tekrar 'ey Muhammed, Allah'a yemin olsun ki, ben kendi kavmim olan İsrail oğullarına bundan daha azı ile döndüm, onlar zayıflık gösterip bunu bile terk ettiler. Senin ümmetin ise cesed, kalp, beden, göz ve kulak bakımından daha da zayıftır. Dön, Rabbin bunun hepsini senden hafifletsin' dedi. Peygamber kendisine işaret etmesi için Cibril'e yöneldi. Cibril

bunu kerih görmedi ve beşinci kez O'nu yüksetti. Allah Resulü 'ey Rabbim, Muhakkak ki benim ümmetim, ceset, kalp, göz ve beden olarak zayıftır. Bunu bize hafiflet' dedi. Cebbâr olan Allah 'ey Muhammed' dedi. Peygamber 'buyur Rabbim, emret' diye karşılık verdi. Cenâb-ı Hakk 'Muhakkak ki sana farz kaldığım ümmü'l- kitap'ta olduğu gibi söz benim katımda değişmez, her bir hasene için on katı kadar karşılık vardır. Bu ümmü'l- kitap'ta elli vakittir. Sana ise beş vakittir' buyurdu. Peygamber Mûsâ (a.s.)'nın yanına döndü Mûsâ O'na 'nasıl yaptın' diye sorunca 'Bizden hafifletti. Her bir hasene için on katını verdi' dedi. Mûsâ ise 'ben İsrail oğullarına bundan daha azı ile döndüm. Ama onu bile terk ettiler, Rabbine geri dön, senden bunu hafifletsin' dedi. Bunun üzerine Allah Resulü 'ey Mûsâ, bu kadar çok gidip gelmekten dolayı Rabbimden hayâ ettim' dedi. Bunun üzerine Cibril 'Allah'ın ismiyle in' dedi ve Resulullah Mescid-i Haram'da olduğu halde uyandı. ''¹³⁴⁷

Hadis eserde Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Kesîr b. Hubeyş- Muhammed b. Amr b. Alkame- Fadl b. Mûsâ- Huseyn b. Hureys ve Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Şerîk b. Abdullah b. Ebî Nemr- Süleymân b. Bilâl- Ebû Üveys b. Abdullah- İsmâîl b. Ebî Üveys- Muhammed b. Yahya (ح) Süleymân b. Bilâl- İbn Vehb- Rebi' b. Süleymân¹³⁴⁸ isnadlarıyla gelmektedir.

Enes'in ravisi Şerik b. Ebî Nemr 'kuvvetli değil, hata yapması muhtemel' sözleriyle cerh edilmiş bir ravidir.¹³⁴⁹

Enes'in diğer ravisi Kesîr b. Hubeyş isminde ihtilaf edilmiş hakkında fazla bilgi bulunmayan meçhul bir ravidir. Zayıf olduğu belirtilmiştir.¹³⁵⁰ Muhammed b. Amr b. Alkame 'hata eder,¹³⁵¹ sadûk, vehm eder'¹³⁵² gibi lafızlarla cerh edilmiş bir ravidir. Fadl b. Mûsâ münker rivayetleri olan¹³⁵³ sadûk¹³⁵⁴ bir ravidir.

İsmail b. Ebî Üveys'in hadis uydurduğu iddia edilmiştir.¹³⁵⁵ Babası Abdullah b. Ebû Üveys'in ve kendisinin zayıf raviler olduğu belirtilmiştir.¹³⁵⁶ İsnadların ravileri sebebiyle zayıf oldukları görülmektedir.

¹³⁴⁷ İbn Huzeyme, a.g.e., s.447; **Sahîhu İbn Huzeyme**, "Salât", 1; Buhârî, "Tevhid", 38; "Salât" 1, "Bed'u'l-Halk" 6; Müslim "İmân" 163.

¹³⁴⁸ Rebi' b. Süleyman isnadı eserde iki yerde geçmektedir. İbn Huzeyme, a.g.e., s.303 ve 447.

¹³⁴⁹ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, C.IV, s.338.

¹³⁵⁰ İbn Hacer, **Lisânu'l-mizân**, C.V, s.541.

¹³⁵¹ Mizzî, a.g.e., C.XXVI, s.216.

¹³⁵² İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, C.II, s.196.

¹³⁵³ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, C.VIII, s.287.

¹³⁵⁴ Mizzî, a.g.e., C.XXIII, s.257.

¹³⁵⁵ İbn Hacer, a.g.e., C.I, s.311.

¹³⁵⁶ Mizzî, a.g.e., C.XV, s.168.

Hadisin bir diğ er metninde Mûsâ (a.s.) ‘Ey Rabbim, bir kimsenin benden üste yükseltileceğini sanmazdım’ demektedir.¹³⁵⁷

Rivayet pek çok bakımdan ş azzdır. Nitekim Hattâbî, İbn Hazm, Kadı İyâz ve Nevevî olayın Resulullah’a vahiy gelmeden önce gerçekleştiğ inin belirtilmiş olması sebebiyle hadisi reddetmişlerdir. Nitekim beş vakit namazın farz kılındığı İsra hadisesinin vahiyden önce gerçekleşmiş olması mümkün olamaz. Ayrıca göğsünün yarı lması hadisesinin Resulullah daha çocuk iken gerçekleştiğ ini bildiren rivayetler sebebiyle de bu rivayete itiraz edilmiştir.¹³⁵⁸

İbn Huzeyme’nin Nebî (a.s.)’nin ru’yeti konusunda eserinde yer verdiği bir baş ka rivayet ilginçtir. Müellif bu hadisi kendi görüşünü desteklediğ i halde delil olması için değ il, illetli olduğ unu göstermek için eserine almakta ve bu hadis ile talebeleri vehmettirmekten Allah’a sığınacağını söylemektedir.¹³⁵⁹ İbn Huzeyme bu hadisi bir delil olarak sunmak yerine, isnadının illetli olduğ unu beyan etmek, hadis talebelerinin yanlış lıya düşmesini önlemek ve böylesi problemlı rivayetlere ihtiyaç duymadığını ortaya koymak için zikretmektedir. Rivayet ş u şekildedir:

f. “Rabbimi en güzel surette gördüm...” hadisi

Hadis İbn Abbâs, Muâz b. Cebel, Sevbân b. Bücdud, Abdurrahman b. Âiş ve meçhul bir sahabeden gelmektedir.

(116) حدثناه بندار، وأبو موسى، قالا : حدثنا معاذ، قال : حدثني أبي، عن قتادة، عن أبي قلابه عن خالد بن اللجلاج، عن ابن عباس، رضي الله عنهما، أن نبي الله صلى الله عليه وسلم قال : رأيت ربي في أحسن صورة، فقال : يا محمد قلت لبيك، وسعديك، قال : فيم يختصم الملاء الأعلى ؟ قلت : يا رب لا أدري، قال : فوضع يده بين كتفي، فوجدت بردها بين ثديي، فعلمت ما بين المش رق والمغرب فقال : يا محمد، قلت : لبيك ربي وسعديك، قال : فيم يختصم الملاء الأعلى ؟ قال : قلت : يا رب في الكفارات، المشي على الأقدام إلى الجماعات وإسباغ الوضوء على المكاره وانتظار الصلاة بعد الصلاة، من حافظ عليهم : عاش بخير، ومات بخير، وكان من ذنوبه كيوم ولدته أمه

¹³⁵⁷ İbn Huzeyme, *Kitâbu’t-tevhîd*, s.304.

¹³⁵⁸ İbn Hacer, hadise pek çok yönden itiraz etmektedir. Bkz. *Fethü’l-Bârî*, C.XIII, s.490-494.

¹³⁵⁹ İbn Huzeyme, *a.g.e.*, s.455.

İbn Abbâs Allah Resulünden şöyle rivayet etmektedir:

“Rabbimi en güzel surette gördüm. Bana ‘ey Muhammed’ buyurdu. Ben ‘buyur, emret Rabbim’ dedim. ‘Mele-i a’lâ ne tartışıyor?’ diye sordu. ‘Bilmiyorum ey Rabbim’ dedim. Bunun üzerine elini omuzlarının arasına koydu. Öyle ki serinliğini göğsümde hissettim ve doğu ile batı arasındaki her şeye vakıf oldum. ‘Ey Muhammed!’ dedi. ‘Emret Rabbim, buyur’ dedim. ‘Mele-i a’lâ ne tartışıyor?’ diye sordu. Ben ‘kefaretləri Rabbim, (bunlar) cemaate gitmek, mekruhlarından kaçınarak abdesti tam almak, bir namazdan sonra diğer vakit namazını beklemek. Her kim bunlara devam ederse, hayır üzere yaşar, hayır üzere ölür. Günahlarından (kurtulup) anasından doğduğu gün gibi olur’ dedim.”¹³⁶⁰

Muâz b. Cebel ise şöyle aktarmaktadır:

Resulullah bir seferinde sabah namazına o kadar gecikmişti ki güneşi görmemize çok az kalmıştı. Sonra çarçabuk yanımıza geldi ve namaz için kamet getirdi. Namazı kıldırıp selam verince ‘saflardaki yerlerinizde kalınız’ diye seslendi. Ardından şunları söyledi: ‘Beni bu sabah sizden geciktiren şeyin ne olduğunu anlatacağım. Geceleyin kalkıp abdest aldım ve bana takdir edilen kadar namaz kıldım. Derken namazda uyuklamaya başladım. Sonra uyum ağırlaştı ve bu sırada Rabbimi en güzel surette gördüm. ‘Ya Muhammed’ buyurdu. ‘Emret Rabbim’ dedim. ‘Mele-i A’lâ neyi tartışıyor’ diye sordu. ‘Bilmiyorum Rabbim’ dedim. Bunu üç kere tekrarladı. Ardından avucunu omuzlarımla arasına koyduğunu gördüm ve parmaklarının serinliğini göğsümde hissettim. Bunun üzerine her şey bana tecelli etti. Ben de her şeyi bilir oldum...’¹³⁶¹

(1) Hadisin İsnadları

1. Nebî (a.s.)- Sevbân- Ebû Sellâm- Ebû Yezîd- Süleymân b. Âmir- Muâviye b. Sâlih- İbn Vehb- Ahmed b. Abdurrahman
2. Nebî (a.s.)- Racul- Abdurrahman b. Âiş- Hâlid b. Leclâc- Yezîd b. Câbir- Züheyr b. Muhammed- Abdulmelik b. Amr- Muhammed b. Müsennâ
3. Nebî (a.s.)- Abdurrahman b. Âiş- Hâlid b. Leclâc- Abdurrahman b. Yezîd- Velîd b. Müslim- Ebû Kudame, Abdullah b. Muhammed, Muhammed b. Meymûn
4. Nebî (a.s.)- Muâz b. Cebel- Abdurrahman b. Ebî Leyla- Abdurrahman b. İshâk- Saîd b. Süveyd- Muhammed b. Saîd b. Süveyd

¹³⁶⁰ İbn Huzeyme, a.g.e., s.458; Tirmizîdeki rivayette Peygamber (a.s.) Cenâb-ı Hakkı rüyasında gördüğünü söylemektedir. Tirmizî, “Tefsir”, 39. İbn Receb el-Hanbelî bu hadisi **İhtiyâru’l-ûlâ şerh-i Hadîs-i ihtisâmu’l-melai’l-a’lâ** isimli bir eser ile şerh etmiştir. bkz. Zeynuddin Abdurrahman b. Ahmed İbn Receb Ebû’l- Ferec, **İhtiyâru’l-ûlâ şerhi hadîsi ihtisâmi’l- melai’l-a’lâ**, Beyrût, Müessesetü’l-Kutubi’s-Sekafiye, 1987.

¹³⁶¹ İbn Huzeyme, a.g.e., s.460; Tirmizî, “Tefsir”, 39.

5. *Nebî (a.s.)- Muâz b. Cebel- Mâlik b. Yehâmir- Abdurrahman b. Âiş- Zeyd b. Sellâm- Yahya b. Ebî Kesîr- Cehdem b. Abdullah- Muâz b. Hânî- Muhammed b. Müsennâ*
6. *Nebî (a.s.)- İbn Abbâs - Hâlid b. Leclâc- Ebû Kılâbe - Katâde- Hişâm- Muâz- Muhammed b. Beşşar ve Muhammed b. Müsennâ*
7. *Nebî (a.s.)- İbn Abbâs - Ebû Kılâbe -Eyyûb- Ma'mer- Muhammed b. Abdul'alâ- Muhammed b. Yahya*

Hadisin temel kaynaklarda Tirmizî'nin *Sünen*'inde, Ahmed b. Hanbel ve Abd b. Humeyd'in *Müsned*'lerinde yer aldığı görülmektedir. Fakat bu kaynaklarda metinde önemli bir değişiklik bulunmaktadır. Bu metinlerde İbn Huzeyme'nin Muâz b. Cebel'den rivayet ettiği hadiste de olduğu üzere, Allah Resulü'nün rüyasını anlattığı görülmektedir.

Rivayetlerdeki metin farklılıklarını görebilmek için tüm bu kaynaklarda yer alan isnadlar ve rüya bahsini beyan eden metnin ilgili kısmı aşağıda sunulmuştur. Hadisin İbn Huzeyme'de ve diğer kaynaklarda yer alan isnadları tek bir şema halinde incelenmiş, metninde rüya bahsi geçen isnadlar (*) işareti ile belirtilmiştir.

(2) Sünen ve Müsned'lerde Yer Alan İsnadlar:

1. *Nebî (a.s.)- İbn Abbâs- Ebû Kılâbe- Eyyûb- Ma'mer- Abdurrezzâk- Seleme b. Şebîb ve Abd b. Humeyd¹³⁶²*
أتاني الليلة ربي تبارك وتعالى في أحسن صورة قال أحسبه قال في المنام...
2. *Nebî (a.s.)- İbn Abbâs- Ebû Kılâbe- Eyyûb- Ma'mer- Abdurrezzâk¹³⁶³*
أتاني ربي عز وجل الليلة في أحسن صورة أحسبه يعني في النوم...
3. *Nebî (a.s.)- İbn Abbâs- Ebû Kılâbe- Eyyûb- Ma'mer- Abdurrezzâk¹³⁶⁴*
أتاني الليلة ربي في أحسن صورة قال أحسبه قال في المنام...
4. *Nebî (a.s.)- Muâz b. Cebel- Mâlik b. Yehamir- Abdurrahman b. Âiş- Ebû Sellam- Zeyd b. Sellam- Yahya b. Ebî Kesîr- Cehdem b. Abdullah- Muâz b. Hânî- Muhammed b. Beşşar¹³⁶⁵*
أنى قمت من الليل فتوضأت وعليت ما قدر لي فتعست في صلاتي فاستثقلت فإذا أنا بربي تبارك وتعالى في أحسن صورة...

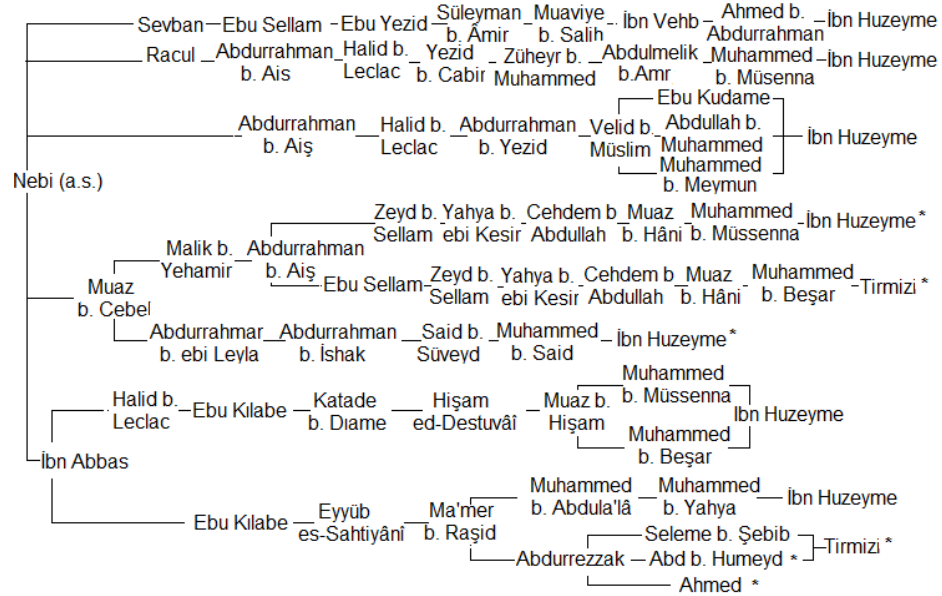
¹³⁶² Tirmizî "Tefsir", 39.

¹³⁶³ Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C.I, s.787.

¹³⁶⁴ Abd b. Humeyd, **el-Müntehâb min müsneidi Abd b. Humeyd**, s.228.

¹³⁶⁵ Tirmizî, "Tefsir", 39.

(3) İsnad Şeması

(4) İsnad Değerlendirmesi

İbn Huzeyme'nin eserinde hadis Sevbân b. Bücdud, meçhul bir sahabi, Abdurrahman b. Âiş, Muâz b. Cebel ve İbn Abbâs'dan gelmektedir.

i- Sevbân Tariki

Ali b. el-Medînî ve Yahya b. Main, Sevbân b. Bücdud'un ravisi Memtur Ebû Sellâm el-Esved'in Sevbân'dan hadis işitmediğini söylemişlerdir.¹³⁶⁶ Ebû Sellâm tedlis yapmakla tanınan bir ravidir. Ebû Hatim er-Râzî, Ebû Sellâm'ın Sevbân rivayetlerinde tedlis yaptığını bildirmektedir.¹³⁶⁷ Aynı isnadda yer alan Süleymân b. Âmir 'sadûk' bir ravidir.¹³⁶⁸ Ebû Yezîd meçhul bir ravidir, İbn Huzeyme onun hakkında cerh ve ta'dile dair herhangi bir bilgiye sahip olmadığını söylemektedir.¹³⁶⁹ Muâviye b. Sâlih ise 'hadisi yazılan ama delil alınmayan, sadûk' bir ravidir.¹³⁷⁰ Hadisi İbn Huzeyme'nin eserindeki tarikte Süleymân b. Âmir'den almıştır. Fakat Muâviye'nin hadis dinlediği kimseler arasında Süleymân değil, Süleym b. Âmir yer

¹³⁶⁶ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, C.X, s.296.

¹³⁶⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, C.VIII, s.431.

¹³⁶⁸ Mizzî, *a.g.e.*, C.XII, s.14.

¹³⁶⁹ İbn Huzeyme, *a.g.e.*, s.464. Şamlı olduğu belirtilen bu ravinin hakkında herhangi bir cerh tadil ifadesi kaynaklarda yer almamaktadır. Bkz, İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, C.IX, s.459; Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin b. Mes'ûd el-Beğavî, *Şerhu's-sünne*, C.XV, Beyrût, el-Mektebü'l-İslâmî, 1983, C.III, s.39.

¹³⁷⁰ Mizzî, *a.g.e.*, C.XXVIII, s.190.

almaktadır. İbn Huzeyme’de ravinin isminin hatalı olarak yer aldığı anlaşılmaktadır.¹³⁷¹ İsnadda İbn Huzeyme’nin hadisi aldığı Ahmed b. Abdurrahman ise amcası Abdullah b. Vehb’den rivayetleri kimi âlimler tarafından kabul görülmeyen bir ravidir.¹³⁷²

ii- Racul Tariki

Bilinmeyen sahabiden gelen tarikte hadisin tabiîn ravisi Abdurrahman b. Âiş’tir. Abdurrahman yalnızca bu hadisi rivayeti ile tanınmakta olup, Resulullah ile sohbeti konusunda ihtilaf bulunan bir kimsedir. Ebû Hâtım er-Râzî onun tabiîn olduğunu bildirirken¹³⁷³ İbn Huzeyme de onun sahabi sayılmasının vehm olduğunu söylemektedir.¹³⁷⁴ Hâlid sadûk bir ravidir.¹³⁷⁵ İsnadda yer alan Züheyr b. Muhammed’in Yezîd b. Yezîd b. Câbir’den rivayeti olduğuna dair tabakât eserlerinde bir bilgi bulunmamaktadır. Züheyr’in de isnadda (عن) lafzını kullandığı dikkat çekmektedir.

iii- Abdurrahman b. Âiş Tariki

Abdurrahman b. Âiş’in sahabi olup olmadığı ihtilaflıdır. İbn Huzeyme onun sohbetinin olmadığını söylemekte¹³⁷⁶ bu sebeple hadisi Resulullah’tan sema lafzı ile rivayet etmesini vehm olarak görmektedir.¹³⁷⁷ Abdurrahman b. Âiş’in bir diğer isnadda ismini belirtmediği bir sahabiden rivayet etmiştir. Bu isnad bir önceki ile benzerlik göstermektedir. Hadisi ondan alan yine Hâlid b. Leclâc’tır. Hâlid’in ravisi ise bir önceki isnaddaki ravisi Yezîd b. Yezîd b. Câbir’in kardeşi, Abdurrahman b. Yezîd’dir.

Velîd b. Müslîm tedlisin en ağır çeşidi olan tesviye tedlisi yapmakla tanınan bir ravidir.¹³⁷⁸ Hadisi ondan alan Ebû Kudame, onun Abdurrahman b. Yezîd’den

¹³⁷¹ İmam Begavî, ravinin isminin Süleym b. Âmir olduğunu teyit etmektedir. Bkz, Beğavî, **a.g.e.**, C.III, s.39.

¹³⁷² İbn Hacer, **Tehzîbu’t-Tehzîb**, C.I, s.56.

¹³⁷³ İbn Ebî Hâtım er-Râzî, **el-Cerh ve’t-ta’dîl**, C.V, s.262.

¹³⁷⁴ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.457.

¹³⁷⁵ İbn Hacer, **Takrîbu’t-Tehzîb**, C.I, s.218.

¹³⁷⁶ Buhârî de Abdurrahman b. Âiş’in Allah Resulüyle sohbeti olmadığını söylemektedir. Bkz. Tirmizî, “Tefsir”, 39.

¹³⁷⁷ Bununla birlikte İbn Hacer Abdurrahman’ın Resulullah ile sohbeti olduğunu kabul edenlerin varlığını hatırlatarak İbn Huzeyme’nin bu çıkışına itiraz eder. Bkz. İbn Hacer, **a.g.e.**, C.VI, s.186.

¹³⁷⁸ Zehebî, **Siyeri a’lâmi’n-nübelâ**, C.IX, s.216.

rivayetinde semaya delalet eden bir lafız kullandığını vurgularken, Abdullah b. Muhammed ez-Zührî ve Muhammed b. Meymûn, rivayette (عن) lafzı kullandığına dikkat çekmişlerdir.

Abdullah b. Muhammed ez-Zührî sadûk bir ravidir.¹³⁷⁹ Muhammed b. Meymûn el-Mekkî hakkında ibn Hibbân ‘vehm etmesi muhtemel’ demiştir.¹³⁸⁰ Nesâî’ye göre ‘kuvvetli değil’ dir.¹³⁸¹

iv- Muâz b. Cebel Tariki

Muâz b. Cebel’den hadisi Mâlik b. Yehâmir ve Abdurrahman b. Ebî Leyla rivayet etmektedir.

Malik b. Yehâmir muhadram bir ravidir.¹³⁸² Hadisi kendisinden Abdurrahman b. Âiş rivayet etmektedir. Tirmizî Abdurrahman b. Âiş’den gelen tüm tarikler arasında bu tarikin daha sahîh olduğunu bildirmektedir.¹³⁸³

Muâz b. Cebel’den gelen hadisin tariklerine bakıldığında İbn Huzeyme ve Tirmizî’de yer alan isnadların benzerliği dikkat çekmektedir. İbn Huzeyme tarikinde Zeyd b. Sellâm hadisi Abdurrahman b. Âiş’den doğrudan aktarırken, Tirmizî rivayetinde hadisi dedesi Memtûr Ebû Sellâm el-Esved vasıtasıyla aktardığı görülmektedir. Zeyd b. Sellâm’ın Abdurrahman b. Âiş’den rivayeti bilinmemektedir. Bu durumda İbn Huzeyme’de yer alan isnadda hata olduğu anlaşılmaktadır.¹³⁸⁴

Yahya b. Ebî Kesîr tedlis yapmakla tanınan sika bir ravidir. Zeyd b. Sellâm’dan hadis dinlediğini belirtenlerin yanı sıra ondan hadis işitmediğini söyleyenler de vardır.¹³⁸⁵ Bununla birlikte en sahîh isnadın Yahya b. Ebî Kesîr aracılığı ile gelen isnad olduğu kabul edilmiştir.¹³⁸⁶

¹³⁷⁹ Mizzî, **a.g.e.**, C.XVI, s.70.

¹³⁸⁰ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXVI, s.540.

¹³⁸¹ İbn Hacer, **Tehzîbu’t-Tehzîb**, C.IX, s.485.

¹³⁸² İbn Hacer, **a.g.e.**, C.II, s.227.

¹³⁸³ Tirmizî, “Tefsir”, 39.

¹³⁸⁴ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.460.

¹³⁸⁵ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXXI, s.509.

¹³⁸⁶ İbn Adiy Ahmed b. Hanbel’in Yahya b. Ebî Kesîr isnadını en sahîh isnad kabul ettiğini söylemektedir. Bkz, İbn Adiy, **el-Kâmil fi’d-duafâ**, C.VI, s.2344; Tirmizî, “Tefsir”, 39.

Abdurrahman b. Ebî Leyla'nın Muâz'dan hadis işitmediği bildirilmiştir.¹³⁸⁷ Ravisi Abdurrahman b. İshâk b. Hâris hakkında Nesâî, İbn Hibbân, Ebû Davûd ve Yahya b. Maîn zayıf demişlerdir. İbn Huzeyme'nin dahi onun hakkında 'hadisi delil alınmaz' dediği nakledilmiştir.¹³⁸⁸ Saîd b. Süveyd hakkında Buhârî 'hadisin tabi olunmaz' demiştir.¹³⁸⁹

v- İbn Abbâs Tariki

İbn Abbâs hadisi Katade rivayetinde Hâlid b. Leclâc aracılığıyla gelirken, Eyyûb es-Sahtiyânî tarikinde Ebû Kılâbe'nin doğrudan rivayeti ile gelmiştir.

Ebû Kılâbenin asıl adı, Abdullah b. Zeyd b. Amr'dır. Abdullah b. Abbâs'dan semai olmadığını,¹³⁹⁰ Katâde'nin de kendisinden semai olmadığını söyleyenler vardır.¹³⁹¹

Katade tarikinde yer alan Muâz b. Hişâm hakkında Yahya b. Maîn 'sadûk, hüccet değil' demiştir.¹³⁹²

(5) Metin Değerlendirmesi

İbn Huzeyme bu hadisi Sevban b. Bücdûd, Muâz b. Cebel, İbn Abbâs, Abdurrahman b. Âiş ve meçhul bir sahabiden nakletmektedir. Bu isnadlardan, yalnızca Muâz rivayetinde olayın Allah Resulü'nün rüyasında gerçekleştiği belirtilmekte, diğer rivayetlerde bu detay yer almamaktadır.¹³⁹³

İbn Huzeyme Muâz b. Cebel'den Mâlik b. Yehâmir'in rivayet ettiği isnadda yer alan Yahya b. Ebî Kesîr'in Zeyd b. Sellâm'dan rivayetinin sâbit olmadığını söylemekte, aksini iddia edenleri ilimde yetersiz olmakla itham etmektedir.¹³⁹⁴ Hâlbuki Ahmed b. Hanbel Yahya b. Ebî Kesîr isnadını en sahîh isnad kabul etmekte¹³⁹⁵ Tirmizî hadisin '*hasen, sahih*' olduğunu söylemekte ve Buhârî'nin de

¹³⁸⁷ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, C.VI, s.261.

¹³⁸⁸ Mizzî, **a.g.e.**, C.XVI, s.518.

¹³⁸⁹ Zehebî, **Mizânu'l-İtidâl**, C.III, s.212.

¹³⁹⁰ Mizzî, **a.g.e.**, C.XIV, s.543.

¹³⁹¹ Mizzî, **a.g.e.**, C.XIV, s.546.

¹³⁹² Mizzî, **a.g.e.**, C.XXVIII, s.141.

¹³⁹³ İbn Receb de bu hadisin şerhini yaptığı eserinde bu olayın rüya halinde olduğuna değinmektedir.

İbn Receb el-Hanbelî, **İhtiyâru'l-ûlâ**, s.31.

¹³⁹⁴ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.466.

¹³⁹⁵ Bkz, İbn Adiy, **a.g.e.**, C.VI, s.2344.

hadisin diğ er isnadlarına nazaran bu isnadı daha sah ih bulunduğ unu s zlerine eklemektedir.¹³⁹⁶

İbn Abb as hadisinin Ma mer den Muhammed b. Abdu l-al  n n rivayeti ile gelen metninde Allah Resul  *  Rabbim geceleyin en g zel surette bana geldi  * buyurmaktadır.¹³⁹⁷ İbn Huzeyme de hadis bu  ekilde yer almaktadır. Ma mer den Abdurrezz k b. Hemm  m n rivayetinin metninde ise ravinin  Allah Resul  n n r yamda dediğ ini zannediyorum...  dediğ i belirtilmekte ve hadis bu  ekliyle Tirmizi, Abd b. Humeyd ve Ahmed b. Hanbel in eserlerinde yer almaktadır.

Bu iki metnin benzerliğı dikkat  ekmektedir. Nitekim Muhammed b. Abdu l-al  n n geceleyin ger ekle tiğ ini aktardığı olay ile r ya halinin kastedilmiş olması da m mk nd r. Abdurrezz k b. Hemm  m n rivayetinde ise r ya kelimesi a ık a dile getirilmi tir. Bu durumda İbn Abb as rivayetlerinin tamamının olayın r yada ger ekle tiğ ini ispat ettiğ i s ylenebilir.

İbn Huzeyme nin eserinde H lid b. Lecl  c n naklettiğ i İbn Abb as rivayetinin metninde ne r yadan ne de olayın gece ger ekle tiğ inden bahsedilmemektedir. Eserinde bu isnada yer veren Tirmizi rivayetin garip olduğ unu s ylemekte, bunun i in Mu  z rivayetinde olayın r ya olduğ unun ifade edilmesini gerek e g stermektedir.¹³⁹⁸

İbn Huzeyme * Rabbimi en g zel surette g rd m * hadisine eserinde on farklı isnad ile yer vermi  ve bu hadisin iletli olduğ unu bu sebeple her ne kadar kendi g r   n  desteklese dahi delil olarak alamayacağ ını s ylemi tir. Diğ er temel kaynaklarla yapılan mukayesede hadisin metninin  nemli farklılıklar ihtiva ettiğ i g r lmektedir. İbn Huzeyme nin illetli olması sebebiyle delil alamayacağ ını beyan ettiğ i bu hadis i in diğ er hadis  limlerinin  sahih, hasen  dedikleri tespit edilmi tir. Bununla birlikte rivayetin muzdarip olduğ unu s yleyenler de vardır. İbnu l-Cevz  bunlardan birisidir.

İbnu l-Cevz   unları s ylemektedir:

Bu hadisin aslı ve tarikleri muzdariptir. D  rekutn  de  t m isnadları muzdariptir, i lerinde sah ih olan yoktur  demi tir. *İbn Abb as- H lid b. Lecl  c- Eb  K l be- Kat  de* tariki hatalıdır. Mahfuz olan rivayet, H lid b. Lecl  c n İbn     den

¹³⁹⁶ Tirmiz ,  Tefsir , 39.

¹³⁹⁷ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.460.

¹³⁹⁸ Bkz. Tirmiz ,  Tefsir , 39.

gelen rivayetidir. Abdurrahman b. Âiş'in Resulullah'dan semai yoktur. Hadisi Muâz- *Mâlik b. Yehâmir* aracılığıyla öğrenmiştir. Ebû Bekir el-Beyhakî de tüm tariklerinin zayıf olduğunu söylemektedir.¹³⁹⁹

İbn Huzeyme'nin bu hadis ile ilgili olarak ortaya attığı bir başka iddia ise oldukça ilginçtir. İbn Huzeyme bu hadise Cehmiyye'ye mensup bir kişinin eserinde rastladığını iddia etmekte ve şöyle söylemektedir:

...Bazı kitaplarında ise *Nebî (a.s.)- Ebû Ümame- Abdurrahman b. Sâbit - Leys b. Ebî Süleym ve Nebî (a.s.)- Abdurrahman b. Âiş- Hâlid b. Leclâc*¹⁴⁰⁰ kanalıyla gelen şu rivayeti delil aldıklarına rastladım: “Allah Resulü ‘Rabbimi en güzel surette gördüm’ buyurdu.” Hadis alanında ehliyet kazanmış hiçbir kimseye göre sâbit olmayan, senedi aşırı zayıf böyle bir rivayeti delil alıyorlar. Sonra da nakil yönünden sahîh sâbit olan haberlere saldırıyorlar.

Cehmiyye'ye göre ‘Rabbimi en güzel surette gördüm’ sözünden daha çirkini “İsnadı inkâr ediyorlar” diyerek sahîh haberleri rivayetlerinde hadis âlimlerine iftira ediyorlar. Bu talep görmeyen bir iddiadan, ilimden yoksunluk ve inattan başka bir şey değildir.¹⁴⁰¹

İbn Huzeyme'nin ‘çok zayıf isnadları var’ dediği tariklerden ilki problemlili raviler ihtiva etmekle birlikte ikinci isnadda yer alan raviler hakkında herhangi bir cerh lafzı bulunmamaktadır. İbn Huzeyme bu rivayeti Cehmiyye'nin ne maksat ile kullandığından bahsetmemektedir. Fakat böylesi bir rivayetin cehmî görüşlü bir kimsenin eserinde yer alması onun ru'yeti ispata çalışması anlamına gelecektir ki bu durum anlaşılması güç bir durum oluşturmaktadır. Cehmiyye fırkasına mensup bir kimsenin inkâr ettiği ilahî bir sıfatın ispatını içeren bir hadise eserlerinde yer verdiği yönündeki bir iddia pek de tutarlı gözükmemektedir.

İbn Huzeyme'nin delil getirdiği sahabe rivayetlerinin tamamı Allah Resulü'nün Cenâb-ı Hakk'ı bir şekilde gördüğünü ispat etmektedir. Bununla birlikte İbn Huzeyme Âişe'den gelen ve Resulullah'ın Cenâb-ı Hakk'ı gördüğü yönündeki rivayetleri inkâr eden meşhur hadisine de değinme ihtiyacı hisseder.

g. “Her kim Muhammed Rabbini gördü derse...” hadisi

(117) حدثنا يعقوب بن إبراهيم الدورقي، قال حدثنا ابن علي، قال حدثنا دواد بن أبي هند، عن الشعبي، عن مسروق، قال : كنت متكئا عند عائشة رضي الله عنها فقالت : يا أبا عائشة : ثلاث من تكلم بواحدة منهن فقد أعظم على الله الفرية، قلت : وما هن ؟ قالت :

¹³⁹⁹ İbnu'l-Cevzî, *el-İlelü'l-mütenâhiye*, C.I, s.34.

¹⁴⁰⁰ İlk isnadın ravileri zayıftır. Leys b. Ebî Süleym için Bkz. Mizzî, *a.g.e.*, C.XXIV, s.284; Abdurrahman b. Sâbit için Mizzî, *a.g.e.* C.XVII, s.125. Diğer isnadın değerlendirmesi yapılmıştır.

¹⁴⁰¹ İbn Huzeyme, *a.g.e.*, s.202.

من زعم أن محمدا صلى الله عليه وسلم رأى ربه فقد أ عظم على الله الفرية، قال :وكنـت متـكـثـا فـجـلـست، فـقـلت :يا أم المؤمنين :أنظريـني ولا تعجلين، ألم يقل الله :ولقد رآه بالأفق المبين، ولقد رآه نزلة أخرى فقالت : أنا أول هذه الأمة سأل عن هذا رسول الله صلى الله عليه وسلم، فقال : جبريل لم أره على صورته التي خلق عليها غير هاتين المرتين، رأيته منهبطا من السماء سادا عظم خلقه ما بين السماء والأرض ، قالت :أو لم تسمع أن الله يقول :لا تدركه الأبصار وهو يدرك الأبصار وهو اللطيف الخبير قالت :أو لم تسمع أن الله يقول :وما كان لبشر أن يكلمه الله إلا وحيا أو من وراء حجاب قرأت إلى قوله :علي حكيم، قالت :ومن زعم أن محمدا صلى الله عليه وسلم كتم شيئا من كتاب الله فقد أعظم على الله الفرية، والله تعالى يقول :يا أيها الرسول بلغ ما أنزل إليك من ربك، وإن لم تفعل فما بلغت قرأت إلى قوله :والله يعصمك من الناس، قالت :ومن زعم أنه يخبر الناس بما يكون في غد، فقد أعظم على الله الفرية، والله تعالى يقول :لا يعلم من في السماوات والأرض الغيب إلا الله

Mesruk b. Ecdâğ şöyle aktarmaktadır:

Aişe'nin yanında yaslanmış oturuyordum. Bana ‘ey Ebû Aişe! Üç şey vardır ki kim bunları söylerse Allah’a iftira etmiş olur’ dedi. Ben de ‘nedir onlar’ diye sordum. ‘Her kim Muhammed (s.a.v.) Rabbini gördü derse, Allah’a iftira etmiş olur’ dedi. Bunun üzerine yaslandığım yerden hemen doğrularak ‘Ey Müminlerin annesi! Dur, acele etme! Allahu Teâlâ *“Andolsun onu apaçık ufukta gördü”*¹⁴⁰² ve *“Andolsun ki, onu, bir başka inişte daha görmüştü”*¹⁴⁰³ buyurmuyor mu’ diye sorunca Aişe “Bunu Resulullah’a ilk soran bendim. Bana ‘O, Cibrildir. Ben onu yaratıldığı suretin azameti ile yer ve gök arasını doldurarak semadan inişini yalnızca iki sefer gördüm’ buyurdu” dedi. Ardından ‘Sizler Allah’ın *“Gözler O’nu idrak edemez ama O, gözleri idrak eder”*¹⁴⁰⁴ ve *“Allah, bir insanla ancak vahiy yoluyla yahut perde arkasından konuşur. Yahut bir elçi gönderip, izniyle ona dilediğini vahyeder. Şüphesiz O yücedir, hüküm ve hikmet sahibidir”*¹⁴⁰⁵ buyurduğunu işitmediniz mi?’ dedi ve şöyle devam etti ‘Her kim Muhammed Allah’ın kitabından bir şey gizlemiştir derse Allah’a iftira etmiş olur. Allah şöyle buyuruyor: *“Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan, O’nun verdiği Peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun.*

¹⁴⁰² Tekvîr 81/23.

¹⁴⁰³ Necm 53/13.

¹⁴⁰⁴ En’am 6/103.

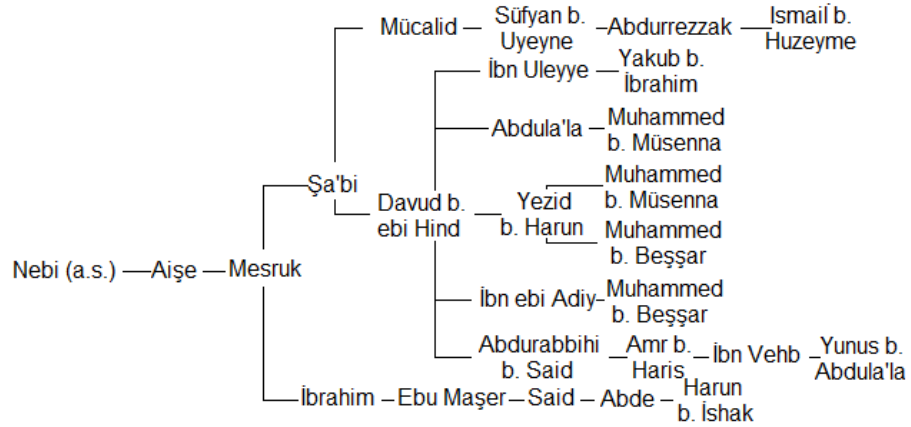
¹⁴⁰⁵ Şûrâ 42/51.

Allah, seni insanlardan korur."¹⁴⁰⁶ Yine her kim Muhammed gelecekte haber verir derse Allah'a iftira etmiş olur. Zira Allah *"Göktekiler ve yerdekiler gaybı bilemezler, ancak Allah bilir"*¹⁴⁰⁷ buyurmuştur' dedi.¹⁴⁰⁸

(1) Hadisin İsnadları

1. Nebî (a.s.)- Aişe- Mesruk- Şa'bi- Mücâlid- İbn Uyeyne- Abdurrezzak- İsmâil b. Huzeyme
2. Nebî (a.s.)-Aişe- Mesruk- Şa'bi- Dâvûd b. Ebî Hind- İbn Uleyye- Ya'kûb b. İbrâhîm
3. Nebî (a.s.)-Aişe- Mesruk- Şa'bi- Dâvûd b. Ebî Hind- Abdul'a'la- Muhammed b. Müsennâ (ç) Dâvûd b. Ebî Hind- Yezîd b. Hârûn- Muhammed b. Beşşâr ve Muhammed b. Müsennâ (ç) İbn Ebî Adiy- Muhammed b. Beşşâr
4. Nebî (a.s.)-Aişe- Mesruk- Şa'bi- Dâvûd b. Ebî Hind- Abdurabbîhi b. Saîd- Amr b. Hâris- İbn Vehb- Yûnus b. Abdul'a'la
5. Nebî (a.s.)-Aişe- Mesruk- İbrâhîm- Ebû Ma'ser- Saîd- Abde- Hârûn b. İshâk

(2) İsnad Şeması

(3) İsnad Değerlendirmesi

Aişe'nin tek ravisi Mesruk b. Ecdag'dır. Mesruk'tan hadisi Âmir eş-Şa'bi ve ferd bir isnad ile İbrâhîm en-Nehaî rivayet edilmektedir.

Şa'bi'nin ravisi Mücâlid b. Saîd hakkında Yahya b. Maîn 'hadisi delil olmaz, zayıf, hadisi vahi', Nesâî bir yerde 'sika' bir yerde 'kuvvetli değil' demiştir.¹⁴⁰⁹ İbn

¹⁴⁰⁶ Mâide 5/67.

¹⁴⁰⁷ Neml 27/65.

¹⁴⁰⁸ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.467; Buhârî, "Tefsir", 53, "Tevhid", 4; Müslim, "İmân", 176; Tirmizî, "Tefsir", 53.

¹⁴⁰⁹ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXVII, s.222.

Sa'd 'hadiste zayıf' Buhârî 'sadûk', ibn hibbân 'onunla delil almak caiz değil' demiştir.¹⁴¹⁰

Şa'bi'nin diğer isnadlarında yer alan Abdul'a'la b. Abdul'a'la rivayeti pek kuvvetli olmayan son zamanlarında ihtilata uğramış kaderi bir ravidir.¹⁴¹¹

İbrahim en-Nehaî tarikinde yer alan Hârûn b. İshâk 'sadûk' bir ravidir.¹⁴¹²

(4) Metin Değerlendirmesi

Mücâlid kanalıyla gelen isnadın metninde Mesruk şöyle aktarmaktadır:

Aişe (r.a.)'ye 'Ey annemiz! Muhammed rabbini görmüş müdür?' dedim. Aişe (r.a.) 'Tüylerimi diken diken eden bir şey söyledin' dedi. Ben 'Dur biraz' dedim ve O'na *"Battığı zaman o yıldızla andolsun..."*¹⁴¹³ ayetini *"iki yay arası yahut daha az kaldı..."*¹⁴¹⁴ ayetine kadar okudum. 'Bununla ne demek istiyorsun?' dedi. Ardından 'Muhakkak ki O, Cibril'i kendi suretinde görmüştür. Her kim Muhammed Rabbini gördü derse yalan söyler ve her kim O gaybdan beş şeyi bilir derse, yalan söyler' dedi. Hadisin ravilerinden Abdurrezzâk şöyle söylemiştir: "Bu hadisi Ma'mer'e aktardım. Bana 'Aişe bize göre İbn Abbâs'dan daha bilgili değildir' dedi."¹⁴¹⁵

İbn Huzeyme Aişe'den gelen bu hadisi pek çoğu sahîh olan isnadlar ile rivayet etmektedir. Bununla birlikte bu isnadlar içerisinde yalnızca, zayıf bir isnadı olan Mücâlid rivayeti hakkında değerlendirme yapma ihtiyacı hisseder. İbn Huzeyme'ye göre bu isnad zayıftır ve onu şartlarına uygun bulmamaktadır. İbn Huzeyme şunları söyler:

Bu rivayet şartlarımıza uygun değildir. Şayet Mücâlid'in rivayetleri ile ihticac etseydim Ben-i Hâşim'in tamamının bu konuda Aişe'ye muhalefet ettiğine ve Resulullah'ın Rabbini iki kere gördüğünü ispat ettikleri rivayetiyle hükmederdim. Mücâlid gibilerle ihticac edenlere göre Ben-i Hâşim'in bu konudaki ittifakı, sahabeden ve Peygamber hanımlarından hiç kimsenin sözlerine iştirak etmediği Aişe'nin tek başına iddia ettiği şeyden evladır.¹⁴¹⁶

İbn Huzeyme'nin bahsettiği diğer Mücâlid rivayetinde Abdullah b. Hâris şöyle söylemektedir:

¹⁴¹⁰ İbn Hacer, **Tehzîbu't- Tehzîb**, C.X, s.41.

¹⁴¹¹ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, C.VI, s.96.

¹⁴¹² Mizzî, **a.g.e.**, C.XXX, s.77.

¹⁴¹³ Necm 53/1.

¹⁴¹⁴ Necm 53/9.

¹⁴¹⁵ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.481.

¹⁴¹⁶ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.481.

“İbn Abbâs ve Ka‘b bir araya geldiler. İbn Abbâs “Biz, ben-i Hâşim kabilesi olarak Muhammed’in Rabbini iki kere gördüğünü söylüyor ve iddia ediyoruz” dedi. Bunun üzerine Ka‘b tekbir getirdi. Öyle ki sesi dağda yankılandı. Ardından İbn Abbâs şunları söyledi: Allah ru‘yeti ve kelâmını Muhammed ve Mûsâ arasında pay etti. Muhammed O’nu gördü ve Mûsâ O’nunla konuştu.”¹⁴¹⁷

İbn Huzeyme eserinde sahîh isnadlar ile yer verdiği ve Aişe’nin Resulullah’ın Cibril’i iki kez gördüğünü ikrar ettiğini bildirdiği rivayetleri görmezden gelmekte ve bunun yerine sahabi yorumu olmaktan ileriye gitmeyen ve zayıf bir isnadı olduğunu peşinen kabul ettiği bir rivayeti delil almayı seçmekte ve toplumda Aişe’nin görüşünün hilafına bir kanaat olduğunu ispata çalışmaktadır.

İbn Huzeyme Aişe’nin rivayeti için şunları söylemektedir:

“Ben Aişe’nin bu sözü kızgın olduğu bir zamanda söylediğini düşünüyorum. Zira İbn Abbâs’ın Ebû Zerr’in, Enes b. Mâlik’in ve insanların çoğunun Rabblarına iftira ettiğini söylemek hoş bir şey değildir. İnsan yalnızca kızgınlık anında böyle ağır konuşabilir. Dahası Aişe, İbn Abbâs, Ebû Zerr, Enes b. Mâlik ihtilaf etmiş ve Aişe reddederken, İbn Abbâs, Ebû Zer ve Enes b. Mâlik Allah Resulü’nün Rabbini gördüğünü ispat etmişlerdir. Bildiğimiz üzere, nefyetmek bir bilgi gerektirmez, ispat ise delil gerektirir.”¹⁴¹⁸

İbn Huzeyme Aişe’nin yalnızca rey ile “*gözler onu idrak edemez*” ve “*Allah, bir insanla ancak vahiy yoluyla konuşur*” ayetlerini tevil ettiğini iddia etmekte, Peygamberin Rabbini görmediğini açıkça söylememiş olmasını gerekçe göstermektedir. Oysaki Aişe rivayette bunu Resulullah’a ilk kez kendisinin sorduğunu ve onun da Cibril’i iki kez gördüğünü söylediğini aktarmaktadır. İbn Huzeyme’ye göre Aişe ayetleri yalnızca kendi rey ile anlamış ve buna dayanarak Allah’a iftira edildiğini söylemiştir.

İbn Huzeyme Aişe’yi ayetleri kendince yorumladığını iddia etmesinin ardından “*gözler onu idrak edemez*” ayetini kendince şu şekilde açıklar:

“*Gözler onu idrak edemez*’ ayeti Resulullah’ın Allah’ı gördüğünü kabul edenler için iki manadadır: 1- Göremezden kasıt İbn Abbâs’ın dediği gibi nurudur. O, nuru ile tecelli ederse onu hiçbir şey idrak edemez. 2- Göremeyen gözler, insanların gözleridir. Zira cemi kalıpta gelmiş olmasından da anlaşılan odur ki göremeyen gözler, insanların, yani çoğunluk bir grubun gözleridir.”¹⁴¹⁹

¹⁴¹⁷ Bu hadisin isnad değerlendirmesi “Nebî (a.s.)’nin Ru‘yeti Konusunda Gelen Diğer Hadisler” başlıklı bölümde ele alınmıştır.

¹⁴¹⁸ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.474.

¹⁴¹⁹ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.475.

Şayet ‘Gözler dünyada Rabbimizi görür’ dersek batıl bir şey söylemiş oluruz. Ama bununla birlikte ‘Peygamber diğer mahlûkattan farklı olarak Rabbini gördü’ diyen kişi de, ‘diğer gözler Rabblerini dünyada gördüler’ dememektedir. O halde ey akıl sahibi kişi! Diğer mahlûklardan farklı olarak Muhammed (s.a.v.)’in Rabbini gördüğünü kabul eden birisi, nasıl olur da bütün gözlerin onu gördüğünü kabul etmiş sayılır?¹⁴²⁰

Bu sözleriyle İbn Huzeyme ayeti tamamen akli yorumlarla tevil ederek Resulullah’ın bu ayetin muhatabı olmadığını, Rabbini göremeyen gözlerin O’nun dışında kalan diğer insanlar için söylenmiş olduğunu iddia etmektedir. Daha da ileriye giden İbn Huzeyme *“Allah bir beşer ile yalnızca vahy yoluyla veya perde arkasından konuşur”* ayetinin bu duruma muhalif olmadığını, nitekim İbn Abbâs, Ebû Zerr, Enes b. Mâlik ve onlara uyan kimseler Resulullah’ın Rabbini gördüğü esnada onunla konuştuğunu iddia etmedikleri söylemektedir. Aişe sahabilere iftira etmiştir. Şayet bir kimse ‘Resulullah Rabbini gördüğü anda onunla konuştu’ derse işte o zaman ayete muhalif davranmış olur.¹⁴²¹

İbn Huzeyme bu sahabelerin rivayetlerinde yer almayan “gördüğü esnada konuşma” fiilinin daha öncesinde delil getirdiği rivayetlerde geçtiğini pekâlâ bilmektedir. Miraç hadisesini anlatan geçmiş rivayetlerde “yed’ini koyduğu zaman” ifadeleri yer almaktadır. Bu rivayetlere eserinde yer vermekle müellifin “konuşma ve görüşmenin aynı vakitte gerçekleştiğini” kabul ettiği aşikârdır. Miraç hadisesinin anlatıldığı rivayette, namazın farz kılınışı ile ilgili bölüm, Allah Resulü’nün Rabbini gördüğünü ve konuştuğunu ispat etmektedir. Enes b. Mâlik’den gelen bu haber ru’yet ve kelâmın aynı anda gerçekleştiğinin en büyük delilidir.¹⁴²²

İbn Huzeyme savunmasına şöyle devam eder:

İbn Ömer bile (ki kendisi İslam dini içerisinde çok önemli bir konuma, ilim ve anlayışa sahip bir kimsedir) bu meseleyi İbn Abbâs’a danışmayı uygun bulmuştur. İbn Abbâs’dan da böylece Resulullah’ın Rabbini gördüğünün isbatı sâbit olmuştur.

Herkes bilir ki bu bilgi aklın idrak edebileceği, zan veya rey ile elde edilebilecek bir şey değildir. Bu ancak nübüvvet yoluyla ya da kitap ile veya da seçilmiş bir elçinin sözüyle bilinebilir. İlim ehli hiçbir kimsenin İbn Abbâs’ın Ebû Zerr’in ya da Enes b. Mâlik’in ‘Resulullah Rabbini gördü’ sözünü rey ya da zannına dayanarak söylediklerini düşüneceğini sanmıyorum.

¹⁴²⁰ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.475.

¹⁴²¹ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.477.

¹⁴²² İbn Huzeyme’nin bu savunmasını, eserin bir diğer muhakkiki Halîl Herrâs müellif için bir “tökeleme” olarak izah etmektedir. Bkz. İbn Huzeyme, **a.g.e.**, Halîl Herrâs tahkikli baskı, s.227.

Mamer b. Raşit'in de bu ihtilaf meselesinde söylediği gibi 'bize göre Aişe İbn Abbâs'dan daha bilgili değildir.' Aişe'nin Ebû Bekir Sıddık'ın kızı, Allah'ın Habîbinin sevgilisi, ilim ve fıkıh sahibi bir kimse olduğunu kabul ediyoruz. Bununla birlikte İbn Abbâs da Allah'ın Resulünün amcaoğlu olup Kur'ân tercümanı diye isimlendirilmiş, Allah Resulü'nün kendisine ilim ve hikmetle rızıklandırılması için dua ettiği bir kimsedir. Ayrıca Ömer el-Fârûk, ondan yaşça büyük kimselerin, ayetlerin sebab-i vürudu konusundaki itirazlarına bakmaksızın, İbn Abbâs'ın yorumlarını tasdik etmiştir.

Aişe ve İbn Abbâs'ın ihtilaf ettiği bir konuda 'İbn Abbâs, Allah'a iftira ediyor' demek çok büyük bir iddiadır. Çünkü o, Aişe'nin nefyettiği bir şeyi ispat etmektedir. Eğer bazı âlimler, Allah'ın kitabında bir ayetin anlamında hata etse veya Resulullah'ın sünnetinden bir sünnete muhalefet etseler, bu durumda 'Kitap ve sünnetin yok saymadığı bir şeyi ispat eden kişi Allah'a iftira eder' denilmesi nasıl uygun olabilir?

İbn Huzeyme bu sözleri ile Aişe'nin sünnetin bir bölümünü bilmediği halde ru'yeti ispat eden kimseleri Allah'a iftira etmekle suçladığını söylemektedir.

Bu değerlendirme ile İbn Huzeyme Aişe ve İbn Abbâs arasında adeta bir fazilet yarışına girmektedir. Her iki sahabeyi de konumları itibariyle mühim görmekle birlikte İbn Abbâs'ın sözünün, Aişe'nin sözünden 'daha güvenilir' kabul edilmesi, İbn Huzeyme'ye göre hangisinin sözünün kabul edileceği yönünde bir tercih belirleyebilmektedir.

İbn Huzeyme bu tercihini belirlerken rivayetlerin isnad değerlendirmesini yapmak gibi bir meseleyi görmezden gelmekte, Ömer b. el-Hattâb'ın İbn Abbâs'dan naklettiği rivayetin zayıf bir isnada sahip olduğunu göz ardı etmektedir. Ayrıca daha önce değerlendirilen İbn Abbâs'ın sözlerinden, ru'yetin sâbit olduğu düşünülebilmeyle birlikte, bu durumun açık bir ifade ile beyan edilmediği, ashabın ru'yetin mutlak manada mı yoksa kalp ile mi olduğu yönünde ihtilaf ettiği unutulmamalıdır.

İbn Huzeyme İbn Abbâs ve Aişe'nin fazileti ve diğer sahabiler nezdindeki konumları gibi konularda kıyaslamalar yapmaktadır. Bu konunun tartışmalarında dile getirilen, daha önce isnadını sahîh bulmadığı için delil almayacağını açıkça belirttiği bir hadiste Ma'mer b. Râşid'e atfedilen 'Aişe bizim nezdimizde İbn Abbâs'dan daha bilgili değildir' sözünü hatırlatarak Aişe'nin görüşünün İbn Abbâs'ınkinin yanında bir hüküm ihtiva etmediğini söylemektedir. İbn Huzeyme Aişe'nin, Allah Resulü'nden bizzat naklettiği merfû bir haberi yabana atarak İbn Abbâs, Ebû Zer ve Enes b. Mâlik'ten gelen mevkûf rivayetlere itibar etmeyi seçmiştir.

İbn Huzeyme'ye göre Aişe'nin Allah Resulü'nden Rabbini görmediğine dair sözlerini, Resulullah daha Rabbini görmeden önce duymuş olması mümkündür. Diğer sahabiler, Resulullah Rabbini gördükten sonra O'nu gördüğünü haber verdiği rivayetlerini işitmiş olmalıdırlar. O halde Allah Resulü'nün Rabbini gördüğünü bildiren haberleri kabul etmek ilim açısından zorunluluk ifade etmektedir.¹⁴²³

Böylesi bir yorum oldukça sığ kalmaktadır. Nitekim Aişe'nin bu sözleri Allah Resulü'nün vefatının ardından söylediği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla ru'yetin bu sözün ardından gerçekleşmiş olabileceği ihtimali isabetli bir yorum değildir. Veleve ki İbn Huzeyme'nin dediği gibi Resulullah'ın vefatından önce, Aişe bu sözleri söylemiş ve sonrasında ru'yet gerçekleşmiş olsa ve Allah Resulü bu durumu yalnızca İbn Abbâs'a bildirmiş olsa dahi, Aişe'nin böylesi bir gelişmeden bihaber kalması, ya da diğer sahabilerin Allah Resulü'nden "Rabbimi gördüm" şeklindeki sözünü duyduktan sonra bu duruma itirazı sürdürmüş olması düşünülemez. Nitekim Aişe'nin rivayetine muhalif sahabe rivayetlerinden Enes rivayeti sened bakımından zayıf, metin bakımından da şazdır, Ebû Zerr rivayeti dışındakiler ise mevkûftur. Ebû Zerr rivayeti de zaten ru'yeti ispat etmekte açık bir delil değildir.

Nevevî bu konuda İbn Huzeyme ile hem fikirdir ve şöyle söylemektedir:

Ru'yeti ispat konusunda İbn Abbâs'dan gelen bu hadis şayet sahîh ise, kabul etmek gerekir. Çünkü bu, aklın idrak edemeyeceği ve zan ile erişilemeyecek bir bilgidir. Hadisi işittiği kabul edildiğinde, İbn Abbâs'ın bu konuda zan ve içtihad ile konuştuğunu düşünmek mümkün olamaz. Ma'mer b. Raşid, Aişe ve İbn Abbâs'ın ihtilaf ettiği bu konu için 'Aişe bizim nezdimizde İbn Abbâs'dan daha bilgili değildir' demiştir. İbn Abbâs nefyedilen bir şeyi ispat etmiştir. İspat edilen şey, nefyedilene göre önceliklidir. Âlimlerin çoğunun tercih ettiği görüşe göre İbn Abbâs ve diğerlerinin rivayetleri dolayısıyla Allah Resulü İsra gecesini iki gözü ile Rabbini görmüştür. Bu durumu ispat etmeleri, ancak Resulullah'tan işitmiş olmaları durumunda mümkün olur ki bundan şüphe edilemez.¹⁴²⁴

Elbânî ise (v.1420) Zehebî'nin *Ulu'v*'una yazdığı tahkikte İbn Abbâs rivayetin delil değerinin olmadığını şu sözleriyle dile getirir:

İbn Huzeyme'ye göre İbn Abbâs'ın Allah Resulü'nün Rabbini gördüğünü söylemesi, böyle izahta bulunmasına neden olacak bir şeyler bildiği anlamına gelmektedir. Nitekim bir şeyi sâbit saymak ancak bilgi ile mümkündür. Aişe'nin yaptığı gibi inkâr etmek ise herhangi bir bilgi gerektiren bir tavır değildir.

¹⁴²³ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.482.

¹⁴²⁴ Nevevî, **Şerhu'n-Nevevî, alâ sahîh-i Müslim**, C.II, s.8.

Usulün bir kaidesi kabul edilecek bu açıklama, İbn Abbâs'ın Allah Resulü'nden merfû bir haber ile aktardığı bir rivayet söz konusu olduğunda geçerli olabilecek bir açıklamadır. Hâlbuki İbn Abbâs'ın isbatı açık değildir ve dahası isbatı kendisine ait bir görüş, yani mevkûf bir haber ile gerçekleşmektedir.¹⁴²⁵

İbn Kesîr de Necm suresinin ilgili ayetinin tefsirinde konuya şu sözleriyle nokta koymuştur:

İbn Huzeyme Abdullah b. Şakik ve Ebû Zerr arasında inkita olduğunu iddia etmeye çalışmıştır. İbn Cevzî ise rivayeti şöyle tevil etmeyi dener: “Ebû Zerr bu soruyu Resulullah'a İsrâ'dan önce sormuş olmalıdır. Resulullah da bu verdiği cevabı vermiştir. Eğer İsrâ'dan sonra sormuş olsaydı, o zaman ru'yetini ispat ederdi.” Bu çok zayıf bir iddiadır. Nitekim Aişe bu konuyu İsrâ'dan sonra Resulullah'a sormuş, Resulullah ise ru'yeti ispat etmemiştir. Her kim 'Resulullah Aişe'nin anlayışı kadar onunla muhatap olmuştur' derse ya da İbn Huzeyme'nin yaptığı gibi Aişe'yi hatalı göstermeye çalışırsa, muhakkak ki asıl hata eden kendisi olur.”¹⁴²⁶

h. Nebî (a.s.)'nin Ru'yeti İle İlgili Diğer Hadisler

1.

(118) حدثنا زكريا بن يحيى بن إبلد، قال حدثنا سعيد يعني ابن منصور، قال حدثنا الحارث بن عبيد الإيادي، عن أبي عمران الجوني، عن أنس بن مالك قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : بينا أنا جالس إذ جاء جبريل فوكر بين كتفي، فقممت إلى شجرة مثل وكري الطير، فقعده في إحدهما، وقعدت في الأخرى فسمت، فار تفعت حتى سدت الخافقين وأنا أقلب بصري، ولو شئت أن أمس السماء لمسست، فنظرت إلى جبريل، كأنه حلس لاطى، فعرفت فضل علمه بالله علي، وفتح لي بايين من أبواب الجنة، ورأيت النور الأعظم، ولها دون الحجاب رفرق الدر والياقوت، فأوحى إلي ما شاء أن يوحى

Enes b. Mâlik'ten gelen bir rivayette Allah Resulü şöyle söylemektedir:

“Bir gün ben otururken Cibril çıkageldi. Omuzlarımın arasından beni itti. Bir anda kuş yuvası gibi bir ağaca çıkiverdim. Cibril bir tanesine oturdu, ben de bir diğerine oturdum ve yükseldim. Öyle ki doğu ve batıya muttali olup heryeri görene kadar yükseldim. Semaya dokunmak isteseydim, ona dokunabilirdim. Cibril'e dönüp baktım. O vakarla ve sükûnetle oturmuş idi. O zaman Cibril'in Cenâb-ı Hakk ile ilgili ilminin benden daha fazla olduğunu anladım. Cennet kapılarından ikisi benim için açıldı. Ben de Nuru'l-A'zâm'ı, örtüsüz, inci ve yakut yastıklarla gördüm. Bana dilediği şekilde vahyetti.”¹⁴²⁷

¹⁴²⁵ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, **Muhtasarü'l-uluv li'l-Ali el-Gaffâr**, iht: Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî, Beyrut, el-Mektebü'l-İslâmî, 1991, s.118.

¹⁴²⁶ İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, C.XIII, s.263.

¹⁴²⁷ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.446.

Hadisin *Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Ebû İmrân- Hâris b. Ubeyd- Saîd b. Mansûr- Zekerîyya b. Yahya b. Ebân* isnadında yer alan Ebû İmrân'ın asıl ismi Abdulmelik b. Habîb'tir. Ravisi Hâris b. Ubeyd münker rivayetleri bulunan,¹⁴²⁸ hadisleri yazılan ama delil olmayan, kuvvetli kabul edilmemiş bir ravidir.¹⁴²⁹ Zekerîyya b. Yahya b. Ebân'ın kimliği hakkında kaynaklarda bir bilgi yer almamaktadır. Yalnızca Zehebî, İbn Huzeyme'nin ondan rivayeti olduğunu bildirmiştir.¹⁴³⁰

2.

(119) حدثنا محمد بن العلاء بن كريب قال : حدثنا أبو أسامة، عن سفیان، عن قيس بن مرة، ولقد رآه نزلة أخرى قال : رأى جبريل في وبر رجله الدر مثل القطر على البقل

Kays b. Mürre "*O'nu bir başka inişte daha gördü*"¹⁴³¹ ayeti için "Tüyler içerisinde, ayaklarında bitkinin üzerindeki çiğ damlası misali inciler olduğu halde Cibril'i gördü" dedi.¹⁴³²

Hadisin *Kays b. Mürre- Süfyân es-Sevrî- Ebû Üsame- Muhammed b. A'lâ* şeklindeki isnadında yer alan Kays b. Mürre'nin kim olduğu tespit edilememiştir.

3.

(120) حدثنا إبراهيم بن عبد العزيز المقوم ، قال حدثنا أبو بحر يعني عبد الرحمن بن عثمان البكر اوي ، عن شعبة ، عن قتادة ، عن أنس بن مالك ، قال : رأى محمد ربه

Enes b. Malik "Muhammed Rabbini gördü" dedi.¹⁴³³

Hadisin *Enes b. Mâlik- Katâde- Şu'be- Abdurrahman b. Osmân- İbrâhîm b. Abdulazîz* isnadında yer alan Abdurrahman b. Osmân hakkında Yahya b. Mâin 'hadisi zayıf', Ali b. El-Medinî 'hadisi sâkıt olmuştur', Ebû Dâvûd 'hadisini terketmişlerdir', Nesâî 'zayıf', Ebû hâtim 'kuvvetli değil, hadisi yazılır ama delil alınmaz' demişlerdir.¹⁴³⁴

4.

¹⁴²⁸ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, C.II, s.150.

¹⁴²⁹ Mizzî, *a.g.e.*, C.V, s.260.

¹⁴³⁰ Zehebî, *el-Muktenâ fî serdi'l-künâ*, C.II, s.138.

¹⁴³¹ Necm 53/13.

¹⁴³² İbn Huzeyme, *a.g.e.*, s.808.

¹⁴³³ İbn Huzeyme, *a.g.e.*, s.422.

¹⁴³⁴ Mizzî, *a.g.e.*, C.XVII, s.274.

(121) حدثني عمي إسماعيل بن خزيمة ، قال حدثنا عبد الرزاق ، قال : أخبرني
المعتمر بن سليمان ، عن المبارك بن فضالة ، قال : كان الحسن يحلف بالله لقد رأى
محمد ربه

Mübârek b. Fadâle şöyle söylemektedir:

“Hasan Basrî ‘Muhammed Rabbini gördü’ diye Allah’a yemin
ediyordu.”¹⁴³⁵

Hadisin *Hasan Basrî- Mübârek b. Fadâle- Mu’temir b. Süleymân- Abdurrezzâk- İsmâil b. Huzeyme* isnadında yer alan Mübârek b. Fadâle çok fazla tedlis yapmakla cerh olunmuş, kaderî görüşe mensup olduğu belirtilen zayıf bir ravidir.¹⁴³⁶

5.

(122) حدثنا محمد بن معمر ، قال : حدثنا روح ، قال : أنبأ سالم أبو عبيد الله ، عن
عبد الله بن الحارث بن نوفل ، أنه قال : رأى النبي صلى الله عليه وسلم ربه بفؤاده ولم يره
بعينه

Abdullah b. Hâris b. Nevfel ‘Nebî Rabbini kalbi ile görmüştür, gözü ile
görmemiştir’ dedi.¹⁴³⁷

Hadisin *Abdullah b. Hâris b. Nevfel- Sâlim Ebû Ubeydullah- Ravh- Muhammed b. Ma’mer* isnadında yer alan Abdullah b. Hâris b. Nevfel Allah Resulünden ru’yeti olan fakat O’ndan rivayetleri mürsel olan bir sahabidir. Ravisi Sâlim Ebû Ubeydullah’ın kendisinden rivayette bulunduğu dair tabakat eserlerinde bir bilgi yer almamaktadır. İsnadda (عن) lafzı geçmektedir. Ayrıca Ravh’ın da Sâlim’den hadis dinlediği belirtilmemektedir. Ravh da hadisi Sâlim’den bizzat işittiğini söylememektedir. Müellifin hocası Muhammed b. Ma’mer sadûk bir kimsedir.¹⁴³⁸ İsnadın kopuk olduğu görülmektedir.

6.

(123) حدثنا ابن معمر ، قال : حدثنا روح ، عن سعيد ، عن قتادة ، ولقد رآه نزلة
أخرى قال: رأى نورا عظيما عند سدره المنتهى

¹⁴³⁵ İbn Huzeyme, a.g.e., s.422.

¹⁴³⁶ Zehebî, *Mizânu’l-itudâl*, C.VI, s.15.

¹⁴³⁷ İbn Huzeyme, a.g.e., s.444.

¹⁴³⁸ Mizzî, a.g.e., C.XXVI, s.486.

Katâde b. Diâme ‘sidretu’l-müntehâ’da büyük bir nur gördü’ dedi.¹⁴³⁹

Maktû’ rivayetin *Katâde- Saîd- Ravh- Muhammed b. Ma’mer* isnadında yer alan Muhammed b. Ma’mer sadûk bir kimsedir.¹⁴⁴⁰

7.

(124) حدثنا ابن معمر ، قال : حدثنا روح ، قال : حدثنا عباد بن منصور ، قال : سألت الحسن ، فقلت : ثم دنا فتدلى من ذا يا أبا سعيد ؟ قال : ربي

Abbâd b. Mansûr şöyle söylemektedir:

Hasan el-Basrî’ye ‘Sonra yaklaştı yakınlaştı’ kim bu ey Ebû Saîd’ diye sordum. ‘Rabbim’ diye cevap verdi.¹⁴⁴¹

Maktu rivayetin şeklindeki isnadında yer alan Abbâd b. Mansûr hakkında Yahya b. Maîn ‘bir şey değildir’ Ebû Zûr’a ‘gevşek’ Ebû Hâtim ‘hadisi zayıf, hadisi yazılır’, Nesâî ‘zayıf, hüccet değil’¹⁴⁴² Dârekutnî ‘kuvvetli değil’ demiştir. Ahmed b. Hanbel ve ibn Ebî Şeybe münker rivayetleri olduğunu söylemiştir. Tedlis yaptığı ve rey ile hareket ettiği belirtilmiştir.¹⁴⁴³

Muhammed b. Ma’mer sadûk bir kimsedir.¹⁴⁴⁴

İbn Huzeyme bu rivayet ile, Cehmiyye’nin Hasan Basrî’nin ru’yeti inkâr ettiği yönündeki iddialarını yalanlamaya çalışmaktadır.

8.

(125) حدثنا أبو موسى ، وبندار ، قالوا : حدثنا معاذ بن هشام ، قال : حدثني أبي ، عن قتادة ، عن عكرمة ، عن ابن عباس ، في قوله : فأوحى إلى عبده ما أوحى قال : عبده محمد . وقال قتادة : قال الحسن : عبده جبريل قال بندار : قال الحسن : عبده جبريل

İbn Abbâs “*Böylece Allah kuluna vahyedeceğini vahyetti*” ayeti hakkında ‘kulu Muhammed’e’ dedi. Katâde ‘Hasan ‘kulu Cibrîl’e dedi’ demiştir. Bundâr da ‘Hasan ‘kulu Cibrîl’e’ dedi’ demiştir.¹⁴⁴⁵

¹⁴³⁹ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.444.

¹⁴⁴⁰ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXVI, s.486.

¹⁴⁴¹ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.452.

¹⁴⁴² Mizzî, **a.g.e.**, C.XIV, s.159.

¹⁴⁴³ İbn Hacer, **a.g.e.**, C.V, s.105.

¹⁴⁴⁴ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXVI, s.486.

¹⁴⁴⁵ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.424.

Mevkuf rivayetin *İbn Abbâs- İkrime- Katâde- Hişâm- Muâz b. Hişâm- Bundâr ve Ebû Mûsâ* şeklindeki isnadında yer alan Hişâm ed-Destuvâî kaderî bir kimsedir.¹⁴⁴⁶ Oğlu Muâz b. Hişâm hakkında Yahya b. Maîn ‘sadûk, hüccet değil’ demiştir.¹⁴⁴⁷

(126) حدثنا هارون بن إسحاق ، قال حدثنا عبدة ، عن إسماعيل بن أبي خالد ، عن الشعبي ، عن عبد الله بن الحارث بن نوفل ، عن كعب قال : إن الله قسم رؤيته وكلامه بين موسى ومحمد صلوات الله عليهما فرآه محمد مرتين ، وكلم موسى مرتين

Ka’bu’l-Ahbâr şöyle söylemektedir:

“Allah kelâmını ve ru’yetini, Muhammed ve Mûsâ arasında pay etti. Muhammed Rabbini iki kere gördü ve Mûsâ Rabbiyle iki kere konuştu.”¹⁴⁴⁸

Hadis *Ka’bu’l-Ahbâr- Abdullah b. Hâris- Âmir eş-Şa’bî- İsmâîl b. Ebî Hâlid- Abde- Hârûn b. İshâk ve Ka’bu’l-Ahbâr- Abdullah b. Hâris- Âmir eş-Şa’bî- İsmâîl b. Ebî Hâlid- Mu’temir- Ahmed b. Mikdâm* tarikleriyle gelmektedir. Hârûn b. İshâk¹⁴⁴⁹ ve Ahmed b. Mikdâm¹⁴⁵⁰ sadûk ravilerdir.

9.

(127) حدثني عمي ، قال : حدثنا عبد الرزاق ، قال : أخبرنا ابن عيينة ، عن مجالد بن سعيد ، عن الشعبي ، عن عبد الله بن الحارث ، قال : اجتمع ابن عباس وكعب ، فقال ابن عباس : إنا بنو هاشم ، نزعم أو نقول : إن محمدا رأى ربه مرتين ، قال : فكبر كعب حتى جاوبته الجبال ، فقال : إن الله قسم رؤيته وكلامه بين محمد ، وموسى ، صلى الله عليهما وسلم فرآه محمد صلى الله عليه وسلم بقلبه ، وكلمه موسى

Abdullah b. Hâris şöyle anlatıyor:

“İbn Abbâs ve Ka’b bir araya geldiler. İbn Abbâs “Biz ben-i Hâşim kabilesi olarak Muhammed’in Rabbini iki kere gördüğünü söylüyor ve iddia ediyoruz” dedi. Bunun üzerine Ka’b tekbir getirdi. Öyle ki sesi dağda yankılandı. Ardından İbn Abbâs şunları söyledi: Allah ru’yeti ve kelâmını Muhammed ve Mûsâ arasında pay etti. Muhammed O’nu gördü ve Mûsâ O’nunla konuştu.”¹⁴⁵¹

¹⁴⁴⁶ İbn Hacer, **a.g.e.**, C.XI, s.45.

¹⁴⁴⁷ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXVIII, s.141.

¹⁴⁴⁸ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.430.

¹⁴⁴⁹ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXX, s.77.

¹⁴⁵⁰ İbn Hacer, **Takrîbu’t-Tehzîb**, C.I, s.26.

¹⁴⁵¹ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.480.

Hadisin *Abdullah b. Hâris- Şa'bî- Mücâlid- İbn Uyeyne- Abdurrezzâk- İsmâîl b. Huzeyme* isnadında yer alan Mücâlid b. Saîd hakkında Yahya b. Maîn ‘hadisi delil olmaz, zayıf, hadisi vahi’, Nesâî bir yerde ‘sika’ bir yerde ‘kuvvetli değil’ demiştir.¹⁴⁵² İbn Sa’d ‘hadiste zayıf’ Buhârî ‘sadûk’, ibn hibbân ‘onunla delil almak caiz değil’ demiştir.¹⁴⁵³

10.

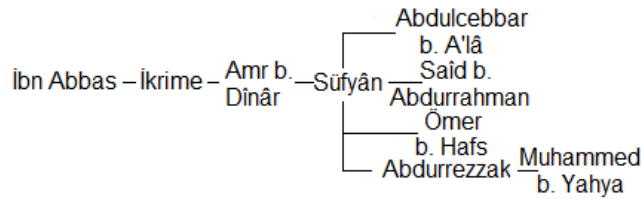
(128) حدثنا عبد الجبار بن العلاء ، قال : حدثنا سفيان ، عن عمرو بن دينار ، عن عكرمة ، قال ابن عباس رضي الله عنهما : وما جعلنا الرؤيا التي أريناك ، قال : رؤيا عين أريها النبي صلى الله عليه وسلم ليلة أسري به

İbn Abbâs “*Sana gösterdiğimiz rüya ile...*”¹⁴⁵⁴ ayeti hakkında ‘Nebî (a.s.)’a İsra gecesi gözü ile gösterilen bir rüya’ dedi.¹⁴⁵⁵

(1) Hadisin İsnadları

1. İbn Abbâs- İkrime- Amr b. Dînâr- Süfyân- Abdulcebbâr b. A’lâ
2. İbn Abbâs- İkrime- Amr b. Dînâr- Süfyân- Saîd b. Abdurrahman ve Abdulcebbâr b. A’lâ
3. İbn Abbâs- İkrime- Amr b. Dînâr- Süfyân- Ömer b. Hafs
4. İbn Abbâs- İkrime- Amr b. Dînâr- Süfyân- Abdurrezzâk- Muhammed b. Yahya

(2) İsnad Şeması

(3) İsnad Değerlendirmesi

Rivayet İbn Abbâs’dan mevkuf olarak gelmektedir.

İsnadların Süfyan b. Uyeyne’ye kadar ferd bir rivayet olarak geldiği görülmektedir. Abdulcebbâr b. A’lâ, hakkında ‘bir beis yoktur, şeyh, sâlih’ denilmiş bir ravidir.¹⁴⁵⁶ Ömer b. Hafs b. Subeyh ise sadûk bir ravidir.¹⁴⁵⁷

¹⁴⁵² Mizzî, **a.g.e.**, C.XXVII, s.222.

¹⁴⁵³ İbn Hacer, **Tehzîbu’t- Tehzîb**, C.X, s.41.

¹⁴⁵⁴ İsra 17/60.

¹⁴⁵⁵ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.426; Buhârî, “Menâkıbu’l-Ensâr”,41; “Kader”, 9; Tirmizî, “Tefsir”, 18; Nesâî, **Kitâbu es-süneni’l kübrâ**, “Tefsir”, 211.

Rivayetin bir diğerk metninde ‘uyku rüyası değıl’ ifadesi yer almaktadır.

İbn Huzeyme yeterince açık olmadığını söylediğı bu rivayeti bir delil olarak kabul etmemektedir. Ayrıca sahte rivayetleri delil alarak ilimle uğraşanları yanlışla sevketmeyeceğini belirtir.¹⁴⁵⁸

İbn Huzeyme’nin ru’yet bahsinde delil getirdiğı hadislerin sıhhat değerklendirmesi şu şekildedir:

Hadis	İsnad sayısı	Makbûl		Merdûd	
		Ravileri Sika	Ravileri Sadûk	Ravileri Mecerûh	Munkatı’
“Rabbinizi göreceksiniz...” (Ebû Hureyre Rivayeti)	8	-	-	8	-
“Rabbinizi göreceksiniz...” (Ebû Rezin Rivayeti)	4	-	-	4	-
“Rabbinizi göreceksiniz...” (Ebû Mûsâ el-Eşâri Rivayeti)	2	-	-	2	-
“Rabbinizi göreceksiniz...” (Cerîr b. Abdullah Rivayeti)	20	11	8	1	-
“Allah vechine bakmalarından daha güzel bir şey vermemiştir...”	8	3	3	2	-
“Bir başka sûret ile gelir...” (Ebû Hureyre Rivayeti)	7	2	1	4	-
“Bir başka sûret ile gelir ...” (Ebû Saîd Rivayeti)	3	-	-	3	-
“Bir başka sûret ile gelir ...” (Abdullah b. Mes’ûd Rivayeti)	3	-	-	3	-
Diğerk Hadisler- 1- Ebû Saîd el-Hudrî	3	1	-	2	-
Diğerk Hadisler-2- Ebu Hureyre	1	-	-	1	-
Diğerk Hadisler-3- Ebû Ümâme	1	-	-	1	-
Diğerk Hadisler-4- Abdullah b. Mes’ûd	1	-	1	-	-
Diğerk Hadisler-5- Lakîb b. Âmir	1	-	-	1	-
“Ru’yetin Muhammed’e verilmesi ilginç değıl mi”	4	-	-	3	1
“Muhammed Rabbini gördü...”	10	1	-	9	-
“Gördüğü Cibril idi...”	17	6	2	9	-
“Gördüğüm nurdu...”	6	4	1	1	-
“Yaklaştı, yaklaştı...”	4	-	-	4	-
“Rabbimi en güzel surette gördüm...”	10	-	-	3	7
“Her kim Muhammed Rabbini gördü derse...”	8	5	1	2	-
Diğerk Hadisler- 1- Enes b. Mâlik	1	-	-	1	-
Diğerk Hadisler- 2- Kays b. Mürre	1	-	-	1	-

¹⁴⁵⁶ Mizzî, a.g.e., C.XVI, s.393.

¹⁴⁵⁷ İbn Hacer, *Takrîbu’t- Tehzîb*, C.II, s.53.

¹⁴⁵⁸ İbn Huzeyme, a.g.e., s.430.

Diğer Hadisler- 3- Enes b. Mâlik	1	-	-	1	-
Diğer Hadisler- 4- Mübârek b. Fadâle	1	-	-	1	-
Diğer Hadisler- 5- Abdullah b. Hâris b. Nevfel	1	-	-	-	1
Diğer Hadisler- 6- Katâde b. Dîâme	1	-	1	-	-
Diğer Hadisler- 7- Hasan el-Basrî	1	-	-	1	-
Diğer Hadisler- 8- Abdullah b. Abbâs	1	-	-	1	-
Diğer Hadisler- 9- Ka'bu'l-Ahbâr	2	-	2	-	-
Diğer Hadisler- 10-Abdullah b. Hâris	1	-	-	1	-
Diğer Hadisler-11- Abdullah b. Abbâs	4	3	1	-	-
TOPLAM	136	36	21	70	9
		57		79	

İbn Huzeyme'nin *ru'yet*' konusunu ispat etmek için zikrettiği hadisler, eserde 136 isnad ile yer almaktadır. Bu isnadlardan 36'sı sahihtir. 21 isnadda 'sadûk' ravi bulunmaktadır. 70 isnadda mecrûh ravi yer alırken, 9 isnadın kopuk olduğu tespit edilmiştir. Toplamda 57 isnadın makbûl, 79 isnadın merdûd olduğu görülmektedir.

İstivâ ve *ru'yet* konularının ele alındığı bu bölümde toplam 260 isnad incelenmiş, bu isnadlardan 85 isnadın sika ravilerden geldiği, 28 isnadda sadûk ravinin yer aldığı, 134 isnadın ravilerinin mecrûh olduğu ve 13 isnadda inkıta olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda 113 isnadın makbûl, 147 isnadın merdûd olduğu görülmüştür.

İbn Huzeyme'nin eserde değindiği bir diğer konu, ahirette şefaât ve Cenâb-ı Hakk'ın kimi kullarına yönelik olan merhamet ve mağfireti meselesidir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

III. AHİRETTE ŞEFAAT ve MAĞFİRET

A. Şefa

Suçun bağışlanması ya da isteğinin yerine gelmesi için birine aracılık etmek anlamına gelen şefa

İbn Huzeyme'ye göre şefa

İbn Huzeyme, Peygamber'in insanlara şefaatinin dışında, ümmetten bazı kimselerin de diğer insanlara şefa

İbn Huzeyme'nin delil getirdiği şefa

1. Nebi (a.s.)'nin Şefa

İbn Huzeyme, Peygamber'in ahirette insanlara şefa

a. “Şefa

Hadiste kıyamet günü hesap yerinde toplanan insanların kendilerini kurtaracak bir lider arayışına girdikleri, Âdem (a.s.)'den başlayarak kimi nebî ve Resullere giderek şefa

¹⁴⁵⁹ Yusuf Şevki Yavuz, “Şefa

¹⁴⁶⁰ Sebe, 34/23.

¹⁴⁶¹ İbn Huzeyme, a.g.e., s.609.

¹⁴⁶² İbn Huzeyme, a.g.e., s.505.

kusurları sebep göstermekte, Rabblarından hayâ ederek gelenleri bir diğer peygambere yönlendirmektedirler. İnsanlar son olarak Resulullah'a gelerek ondan şefa'at isterler. Cenâb-ı Hakk'ın katına çıkan Allah Resulü şefa'at ile müjdelendir ve insanlara şefa'at eder.

Kimi rivayetlerinde metin farklılıkları olmakla birlikte hadis bu haliyle Ebû Hureyre, Huzeyfe ve Enes b. Mâlik'ten gelmektedir:

(1) Ebû Hureyre Rivayeti

(129) حدثنا عبدة بن عبد الله الخزاعي، قال حدثنا ابن فضيل، قال حدثنا أبو حيان التميمي، عن أبي زرعة، عن أبي هريرة، رضي الله عنه قال : أتني النبي صلى الله عليه وسلم يوما بلحم، فدفعت إليه الذراع، وكان يعجبه، فنهش منه نهشة، ثم قال : أنا سيد الناس يوم القيامة، وهل تدرون لم ذلك ؟ يجمع الله يوم القيامة الأولين والآخرين في صعيد واحد، فيسمعهم الداعي، وينفذهم البصر، وتدنو الشمس فيبلغ الناس من الغم والكرب ما لا يطيقون ولا يحتملون، فيقول بعض الناس لبعض : ألا ترون ما أنتم فيه ؟ ألا ترون ما قد بلغكم ألا تنظرون إلى من يشفع إلى ربكم ؟ فيقول بعض الناس لبعض : أبوكم آدم عليه السلام فيأتون آدم، فيقولون : يا آدم أنت أبو البشر، خلقك الله بيده، ونفخ فيك من روحه، وأمر الملائكة فسجدوا لك، اشفع لنا إلى ربك، ألا ترى ما نحن فيه، ألا ترى ما قد بلغنا ؟ فيقول لهم : إن ربي قد غضب اليوم غضبا لم يغضب قبله مثله ولن يغضب بعده مثله، وإنه نهاني عن الشجرة، فعصيته، نفسي نفسي، اذهبوا إلى غيري، اذهبوا إلى نوح، فيأتون نوحا، فيقولون يا نوح : أنت أول الرسل إلى أهل الأرض، وسماك الله عبدا شكورا، اشفع لنا إلى ربك، ألا ترى إلى ما نحن فيه، ألا ترى إلى ما قد بلغنا ؟ فيقول لهم : إن ربي قد غضب اليوم غضبا لم يغضب قبله مثله ولن يغضب بعده مثله، وإنه لك أنت لي دعوة دعوت بها على قومي، اذهبوا إلى غيري، اذهبوا إلى إبراهيم فيأتون إبراهيم، فيقولون يا إبراهيم : أنت نبي الله، وخليله من أهل الأرض، اشفع لنا إلى ربك، ألا ترى ما نحن فيه، ألا ترى ما قد بلغنا ؟ فيقول لهم إبراهيم : إن ربي قد غضب اليوم غضبا لم يغضب قبله مثله ولن يغضب بعده مثله، وذكر كذباته، نفسي نفسي، اذهبوا إلى غيري، اذهبوا إلى موسى، فيأتون موسى فيقولون : يا موسى أنت رسول الله، فضلك الله برسالاته، وتكليمه على الناس، فاشفع لنا إلى ربك، ألا ترى ما نحن فيه، ألا ترى ما قد بلغنا ؟ فيقول لهم موسى : إن ربي قد غضب اليوم غضبا لم يغضب قبله مثله ولن يغضب بعده مثله، وإنني قتلت نفسا، لم أؤمر بقتلها نفسي نفسي، اذهبوا إلى غيري، اذهبوا إلى عيسى ابن مريم، فيأتون عيسى ابن مريم،

فيقولون: يا عيسى أنت رسول الله، وكلمت الناس في المهدي، وكلمة منه ألقاها إلى مريم وروح منه، اشفع لنا إلى ربك، ألا ترى ما نحن فيه، ألا ترى ما قد بلغنا، فيقول لهم عيسى إن ربي قد غضب اليوم غضبا لم يغضب قبله مثله، ولن يغضب بعده مثله، ولم يذكر له ذنبا، نفسي نفسي، اذهبوا إلى غيري، اذهبوا إلى محمد صلى الله عليه وسلم فيأتوني، فيقولون: يا محمد أنت رسول الله وخاتم النبيين، وقد غفر الله لك ما تقدم من ذنبك وما تأخر، اشفع لنا إلى ربك، ألا ترى ما نحن فيه، ألا ترى ما قد بلغنا فأنت تاتي تحت العرش، فأقع ساجدا لربي، ثم يفتح الله علي ويلهمني من محامده، وحسن الشاء عليه، شيئا لم يفتحه لأحد من قبلي، ثم قال: يا محمد: ارفع رأسك، وسل تعطى، واشفع تشفع، فأرفع رأسي، فأقول رب: أمتي، أمتي، أمتي، ثلاث مرات، فيقال: يا محمد أدخل الجنة من أمتك من لا حساب عليه، من الباب الأيمن، من أبواب الجنة، وهم شركاء الناس فيما سوى ذلك من الأبواب، قال: والذي نفسي بيده: إن ما بين المصراعين من مصاريع الجنة كما بين مكة وهجر أو كما بين مكة وبصرى

Ebû Hureyre şöyle anlatmaktadır:

“Bir gün Allah Resulü’ne et getirildi ve kol tarafı ona sunuldu. Kendisi etin bu kısmını severdi. Etten bir ısırık aldı ve şöyle buyurdu. ‘Ben kıyamet günü insanların efendisiyim. Biliyor musunuz niye? Allah kıyamet günü ilkleri ve sonları bir yerde toplar. Bir münadi onlara seslenir. Bakış onlara çevrilir. Güneş yaklaşır. İnsanlar tahammül edemeyecekleri bir sıkıntı ve kedere gark olurlar. Artık dayanamayıp birbirlerine ‘ne halde olduğunuzu görüyor musunuz? Başınıza geleni görüyor musunuz? Rabbinize karşı şefaate edecek birini beklemiyor musunuz?’ derler. Sonra kimileri ‘babanız Âdem (a.s.)’dir’ der ve Âdem’e gelirler. ‘Ey Âdem! Sen insanlığın babasıdır. Allah seni eliyle yarattı. Sana ruhundan üfledi. Meleklerle sana secde etmelerini emretti. Rabbinize karşı bize şefaate et! Ne halde olduğumuzu, başımıza geleni görmüyor musun’ derler. Âdem onlara ‘Rabbim bugün öyle bir gazaplandı ki, daha önce hiç böyle olmamıştı, bundan sonra da böylesi olmayacak. Beni ağaçtan nehyetti, ben ise ona isyan ettim. Ah nefsim! nefsim! Benden başkasına gidiniz, Nuh’a gidiniz’ der. Bunun üzerine Nuh (a.s.)’a gelirler. ‘Ey Nuh! Sen yeryüzündeki Resullerin ilkinin, Allah seni şükreden kul olarak isimlendirdi. Rabbinize karşı bize şefaate et! Ne halde olduğumuzu, başımıza geleni görmüyor musun’ derler. Nuh ‘Rabbim bugün öyle bir gazaplandı ki, daha önce hiç böyle olmamıştı, bundan sonra da böylesi olmayacak. Benim bir duam vardı ve ben onun ile kavmime dua ettim. Benden başkasına gidiniz, İbrâhîm’e gidiniz’ der. İbrâhîm’e gelerek ‘Ey İbrâhîm, Sen Allah’ın nebisi, yeryüzündeki Halîl’isin. Rabbinize karşı bize şefaate et! Ne halde olduğumuzu, başımıza geleni görmüyor musun’ derler. İbrâhîm onlara

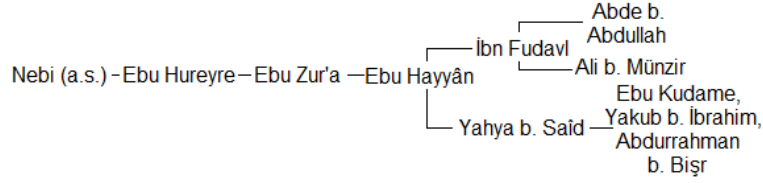
*'Rabbim bugün öyle bir gazaplandı ki, daha önce hiç böyle olmamıştı, bundan sonra da böylesi olmayacak' der ve yalanlarını hatırlar. 'Nefsim, nefsim, siz benden başkasına gidiniz, Mûsâ'ya gidiniz' der. Onlar da Mûsâ (a.s.)'ya gider ve 'Ey Mûsâ! Sen Allah'ın Resulüsün. Allah risâleti ve konuşması ile seni insanlardan üstün kıldı. Rabbine karşı bize şefaet et! Ne halde olduğumuzu, başımıza geleni görmüyor musun' derler. Mûsâ 'Rabbim bugün öyle bir gazaplandı ki, daha önce hiç böyle olmamıştı, bundan sonra da böylesi olmayacak. Ben bana öldürmem emredilmemiş olan bir kimseyi öldürdüm. Nefsim nefsim, siz benden başkasına gidiniz, Îsâ'ya gidiniz' der. Bunun üzerine Îsâ b. Meryem (a.s.)'e gelirler. 'Ey Îsâ! Sen Allah'ın Resulüsün, beşikteki bebekleri konuşturdun. Sen Allah'ın ruhundansın, sen Meryem'e kendisinden verdiği bir kelimesin. Rabbine karşı bize şefaet et! Ne halde olduğumuzu, başımıza geleni görmüyor musun' derler. Îsâ (a.s.) 'Rabbim bugün öyle bir gazaplandı ki, daha önce hiç böyle olmamıştı, bundan sonra da böylesi olmayacak. Nefsim, nefsim! Siz benden başkasına gidiniz, Muhammed'e gidiniz' der. Ardından Muhammed'e gelirler. 'Ey Muhammed! Sen Allah'ın Resulü, nebilerin somuncusun. Allah senin geçmiş ve gelecek günahlarını affetti. Rabbine karşı bize şefaet et! Ne halde olduğumuzu, başımıza geleni görmüyor musun' derler. Ben gider arşın altında dururum. Rabbim için secdeye kapanırım. Ardından Allah, bana methiyelerinden, en güzel övgülerinden ilham eder ki bunu benden önce hiç kimseye vermemiştir. Sonra şöyle der 'Ey Muhammed, başını kaldır, iste verilsin, şefaet et, şefaatin kabul edilsin' ben başımı kaldırırım ve üç kez 'Rabbim ümmetim' derim. O da 'ey Muhammed! Ümmetinden hesapsız olanları cennet kapılarının sağındaki kapıdan cennete girdir. Onlar diğer kapılarda da insanlarla birlikte' buyurur. 'Nefsim elinde olana yemin olsun ki cennetin kapısının iki kanadının arası, Mekke ile Hicr yahut Mekke ile Busra arasındaki mesafe gibidir.'*¹⁴⁶³

i- Hadisin İsnadları

- 1- Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Zur'a- Ebû Hayyân- İbn Fudayl- Abde b. Abdullah
- 2- Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Zur'a- Ebû Hayyân- İbn Fudayl- Ali b. Münzir
- 3- Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Zur'a- Ebû Hayyân- Yahya b. Saîd- Ebû Kudame, Ya'kûb b. İbrâhîm, Abdurrahman b. Bişr

¹⁴⁶³ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.507. Ayrıca bkz. Buhârî "Tefsir" 185; Müslim "İmân", 194; Tirmizî "Sıfatu'l-kıyâme", 10; Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C.III, s.432.

ii- İsnad Şeması

iii- İsnad Değerlendirmesi

Hadis Ebû Hureyre'den Ebû Zur'a Amr b. Cerîr b. Abdullah, ondan da Ebû Hayyân Yahya b. Saïd et-Teymî rivayet etmektedir.

Ebû Hayyân'dan hadisi alan Muhammed b. Fudayl¹⁴⁶⁴ ve onun ravisi Ali b. Münzir¹⁴⁶⁵ aşırı şia taraftarı oldukları bilinen sadûk ravilerdir.

(2) Abdullah b. Abbâs Rivayeti

(130) حدثنا أبو زرعة عبيد الله بن عبد الكريم، قال حدثنا سعيد بن محمد الجرمي، قال حدثنا عبد الواحد بن واصل، قال حدثنا محمد بن ثابت البناني، عن عبد الله بن عبد الله بن الحارث بن نوفل، عن أبيه، عن عبد الله بن عباس، رضي الله عنهما، قال: قال رسول الله صلى الله عليه و سلم: للأنبياء منابر من ذهب، فيجلسون عليها قال: ويبقى منبري، لا أجلس عليه ولا أقعد عليه، قائم بين يدي الله ربي مخافة أن يبعث بي إلى الجنة وتبقى أمتي بعدي، فأقول: يا رب أمتي أمتي، فيقول الله عز وجل: يا محمد ما تريد أن أصنع بأمتك؟ فأقول: يا رب عجل حسابهم فيدعى بهم، فيحاسبون، فمنهم من يدخل الجنة برحمة الله، ومنهم من يدخل الجنة بشفاعتي، فما أزال أشفع حتى أعطى صكاكا برجال، قد بعث بهم إلى النار، وحتى أن مالكا خازن النار يقول: يا محمد ما تركت للنار، لغضب ربك في أمتك من نقمة

"Nebilerin altın minberleri vardır ve orada otururlar. Benim minberim kalır, oturmam. Rabbimin önünde ayaktayındır. Beni cennete göndereceği ve ümmetimin geride kalacağı endişesindeyimdir. 'Rabbim, ümmetim ümmetim' derim. Cenâb-ı Hakk 'Ey Muhammed, ümmetine ne yapayım istiyorsun' buyurur. 'Rabbim onların hesaplarında acele et' derim. Bunun üzerine onlar çağırılırlar ve hesapları görülür. Onlardan kimi Allahın rahmeti ile cennete girer. Kimi ise benim şefaati ile cennete girer. Ta ki cehenneme gönderilmiş kimseler için bana söz verilinceye

¹⁴⁶⁴ Mizzî, a.g.e., C.XXVI, s.297.

¹⁴⁶⁵ Mizzî, a.g.e., C.XXI, s.147.

kadar şefa'at etmeye devam ederim. Sonunda cehennem bekçisi Mâlik bana 'ey Muhammed! Ateşte ümmetinden Allah'ın gazaplandığı hiç kimse bırakmadın' der.¹⁴⁶⁶

Nebî (a.s.)- İbn Abbâs- Abdullah b. Hâris b. Nevfel- Ubydullah b. Abdullah- Muhammed b. Sâbit el-Bünânî- Abdolvâhid b. Vâsıl- Saîd b. Muhammed- Ebû Zur'a isnadında yer alan Abdullah b. Hâris b. Nevfel sahabe olup olmadığı ihtilafı olan bir ravidir. Hadisi oğlu Ubeydullah b. Abdullah b. Hâris rivayet etmektedir. Ubeydullah yalnızca bu hadisi rivayet etmekle tanınmakta olup kaynaklarda hakkında başka bir bilgi yer almamaktadır. Ravisi Muhammed b. Sâbit el-Bünânî hakkında Ebû Hâtim 'hadisleri münker, hadisi yazılır ama delil alınmaz', Buhârî 'hakkında şüphe vardır', Nesâî ve Ebû Dâvûd 'zayıf' demişlerdir.¹⁴⁶⁷ Saîd b. Muhammed ise şii olduğu bilinen sadûk bir ravidir.¹⁴⁶⁸

(3) Ebû Hureyre ve Huzeife Rivayeti

(131) حدثنا علي بن المنذر، قال حدثنا محمد بن فضيل، قال حدثنا أبو مالك، عن أبي حازم، عن أبي هريرة، رضي الله عنه، وعن ربعي بن حراش، عن حذيفة، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: يجمع الله الناس فيقوم المؤمنون، حين تزلف الجنة، فيأتون آدم، فيقولون يا أبانا استفتح لنا الجنة، فيقول: وهل أخرجكم من الجنة إلا خطيئة أياكم آدم؟ لست بصاحب ذلك، إنما كنت خليلاً من وراء وراء اعمدوا إلى ابني موسى، الذي كلمه الله تكليماً، فيأتون موسى، فيقول لست بصاحب ذلك، اذهبوا إلى كلمة الله وروحه عيسى، قال: فيقول عيسى، لست بصاحب ذلك، فيأتون محمداً فيقوم فيؤذن له، وترسل معه الأمانة والرحم، فيقفان على الصراط، يمينه وشماله، فيمر أولكم كمر البرق، قلت: بأبي أنت وأمي: أي شيء مر البرق قال: ألم تر إلى البرق كيف يمر، ثم يرجع في طرفه عين، كمر الريح، وممر الطيور، وشدة الرجال، تجري بهم أعمالهم، ونبيكم صلى الله عليه وسلم قائم على الصراط: رب سلم، رب سلم، قال: حتى تعجز أعمال الناس، حتى يجيء الرجل فلا يستطيع أن يمر إلا زحفاً، قال: وفي حافتي الصراط كلاليب معلقة مأمورة تأخذ من أمرت به، فمخدوش ناج، ومكدوس في النار والذي نفس أبي هريرة بيده إن قعر جهنم لسبعين خريفاً

¹⁴⁶⁶ İbn Huzeyme, a.g.e., s.514.

¹⁴⁶⁷ Mizzî, a.g.e., C.XXIV, s.548.

¹⁴⁶⁸ İbn Hacer, Takrîbu't-Tehzîb, C.I, s.304.

Ebû Hureyre ve Huzeyfe b. Yemân şöyle rivayet etmişlerdir:

Allah insanları toplar. Cennet yaklaştırıldığı zaman müminler Âdem (a.s.)'e gelerek şöyle söylerler: Ey babamız! Bize cenneti aç! Âdem şöyle cevap verir: 'Sizi cennetten babanız Âdem'in hatasından başka ne çıkardı? Ben bunu yapacak kişi değilim. Allah'ın kendisi ile konuştuğu oğlum Mûsâ'ya gidiniz.' İnsanlar Mûsâ'ya giderler. O ise şöyle söyler: 'Ben bunu yapacak kişi değilim. Allah'ın kelimesi ve ruhu olan İsâ'ya gidiniz.' İsâ da şöyle söyler: 'Ben bunu yapacak kişi değilim.' Ardından Muhammed'e gelirler. Muhammed kalkar. Ona izin verilir. Onunla birlikte eminlik ve yakınlık gönderilir. Her ikisi sıratın üzerinde O'nun sağında ve solunda dikilirler. Sizlerden ilkiniz sıratı yıldırım gibi geçer. Bunun üzerine ben 'anam babam sana feda olsun ey Allah'ın Resulü yıldırım geçmesi nasıl olur?' diye sordum. 'Yıldırımın nasıl olduğunu görmedin mi? O göz açıp kapayıncaya kadar olur. Sonra rüzgâr gibi, sonra kuş gibi. En hızlı olanlar bunlardır. Onları amelleri böyle geçirir. Sizin Peygamberiniz sıratın üzerinde durup 'Rabbim selamete erdir, Rabbim selamete erdir der.' Ardından insanların amelleri azalır. Öyle ki bir adam gelir ve sıratı ancak sürünerek geçmeye güç yetirebilir. Sıratın iki tarafında asılı çengeller vardır. Bunlar oraya düşmeleri tayin edilmiş olanları yakalamak için oradadır. Bakarsın kimileri oradan tırmalanmış da kurtulmuş, kimileri ise o ateşe yığılivermişlerdir.' Rivayetin ardından Ebû Hureyre şöyle söylemektedir: 'Ebû Hureyre'nin nefsi elinde olana yemin olsun ki cehennemin dibi, yetmiş senelik mesafededir',¹⁴⁶⁹

Hadis eserde *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Hâzım- Ebû Mâlik Sa'd b. Tarık - Muhammed b. Fudayl- Ali b. Münzir* ve *Nebî (a.s.)- Huzeyfe- Rıb'i b. Hirâş- Ebû Mâlik Sa'd b. Tarık- Muhammed b. Fudayl- Ali b. Münzir*¹⁴⁷⁰ isnadlarıyla gelmektedir. Ebû Hureyre'den Selmân Ebû Hâzım el-Eşcaî; Huzeyfe'den ise Rıb'i b. Hirâş rivayet etmektedir. Her iki raviden de hadisi Ebû Mâlik Sa'd b. Tarık aktarmaktadır.

Ebû Mâlik'ten hadisi alan Muhammed b. Fudayl¹⁴⁷¹ ve ravisi Ali b. Münzir¹⁴⁷² aşırı şîa taraftarı sadûk ravilerdir.

¹⁴⁶⁹ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.516; Müslim, "İmân" 195.

¹⁴⁷⁰ Bu isnad eserde iki yerde geçmektedir. Bkz. İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.305 ve 516.

¹⁴⁷¹ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXVI, s.297.

¹⁴⁷² Mizzî, **a.g.e.**, C.XXI, s.147.

(4) Enes b. Mâlik Rivayeti

(132) حدثنا أبو عمر حفص بن عمرو الربال، قال: ثنا عبد الرحمن بن عثمان أبو بحر البكراوي، قال: ثنا شعبة، قال: ثنا قتادة، عن أنس بن مالك، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: يجمعون يوم القيامة فيقهمون لذلك، قال: فيقولون: ألا نأتي من يشفع لنا إلى ربنا، فيريحنا من مكاننا هذا، قال: فيأتون آدم، فيقولون: أنت آدم الذي خلقك الله بيده، ونفخ فيك من روحه، وأسكنك جنته، اشفع لنا إلى ربك، قال: فيقول: لست هناك، ويذكر خطيئته، ولكن ائتوا نوحا، أول نبي بعثه الله إلى العالمين فيأتون نوحا، فيقولون: انطلق فاشفع لنا إلى ربك، قال: فيقول: لست هناك، ويذكر خطيئته، ولكن ائتوا إبراهيم عليه السلام عبدا اتخذته الله خليلا، قال فيأتون إبراهيم فيقولون: انطلق فاشفع لنا إلى ربك، قال: فيقول: لست هناك، ويذكر ثلاث كذبات ولكن ائتوا موسى عبدا كلمه الله تكليما، قال: فيأتون موسى فيقولون: انطلق، فاشفع لنا إلى ربك، قال: فيقول: لست هناك، ويذكر خطيئته، ولكن ائتوا عيسى، روح الله وكلمته، وعبدته ورسوله فيأتون عيسى فيقولون: انطلق فاشفع لنا إلى ربك، قال: فيقول: لست هناك، ولا يذكر خطيئته ولكن ائتوا محمدا صلى الله عليه وسلم، عبدا غفر الله له ما تقدم من ذنبه وما تأخر، قال: فيأتوني، فأقوم، فأخذ بحلقة الباب، فأستأذن، فيؤذن لي، فإذا رأيته وقعت ساجدا، قال: فيقول: ارفع رأسك، وقل يسمع، واشفع تشفع، وسل تعطه، قال: فيخرج لي حدا من النار، ثم أقع ساجدا، فيقول لي: ارفع رأسك وقل، تسمع، واشفع تشفع، وسل تعطه، قال: فيخرج لي حد من النار، حتى أقول: يا رب إنه لم يبق في النار إلا من حبسه القرآن، وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إن لكل نبي دعوة، قد دعا بها في أمته، وإنني اختبأت دعوتي شفاعة لأمتي يوم القيامة

Allah Resulü şöyle buyurmaktadır:

İnsanlar kıyamet günü hallerinden endişe eder bir halde toplanırlar. 'Rabbimize karşı bize şefa'at edecek ve bizim bu halimizi rahatlatacak kişiye gidelim' derler. Âdem'e gelirler. 'Sen Allah'ın eliyle yarattığı, ruhundan üfllediği, cennetine yerleştirdiği Âdemsin. Rabbine karşı bize şefa'at et' derler. Âdem 'ben değilim' der ve hatalarını dile getirir. 'Nuh'a gidiniz. O Allahın âlemlere gönderdiği ilk nebîdir' der. Nuh'a gelirler. 'Haydi, Rabbine karşı bize şefa'at et' derler. 'Ben değilim' buyurur ve hatalarını söyler. 'Allah'ın dost edindiği kul olan İbrahim'e gidiniz' der. İbrahim'e gelirler. 'Haydi, Rabbine karşı bize şefa'at et' derler. 'Ben değilim' buyurur ve üç yalanını hatırlatır. 'Allah'ın kendisiyle konuştuğu kulu Mûsâ'ya gidiniz' der. Mûsâ'ya giderler ve 'Rabbine karşı bize şefa'at et' derler.

'Ben değilim' buyurur ve hatalarını söyler. Allah'ın ruhu ve kelimesi olan İsa'ya gidiniz' der. İsa'ya giderler. 'Rabbine karşı bize şefa'at et' derler. 'Ben değilim' buyurur, hatalarını zikretmez ama 'Allah'ın geçmiş ve gelecek günahlarını affettiği Muhammed'e gidiniz' der. Bunun üzerine insanlar bana gelir. Ben kalkar ve kapının halkasını tutarım. İzin isterim, bana izin verilir. O'nu (Cenâb-ı Hakk'ı) gördüğümde secdeye kapanırım. Bana 'başını kaldır, söyle ki dinlensin, şefa'at et ki, şefa'at olunsun, iste verilsin' der. Benim için ateşten bir grup çıkarılır, ben secdeye kapanırım. Sonra bana tekrar 'başını kaldır, söyle ki dinlensin, şefa'at et ki, şefa'at olunsun, iste verilsin' der ve tekrar benim için ateşten bir grup çıkarılır. Ben 'ey Rabbim, cehennemde Kur'an'ın hapsedtiğinin dışında kimse kalmasın' derim.'"¹⁴⁷³

i- Hadisin İsnadları

- 1- Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Humeyd et-Tavîl- Mu'temir b. Süleymân- Huseyn b. Hasan
- 2- Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Ma'bed b. Hilâl- Hammâd b. Zeyd- Ahmed b. Abde¹⁴⁷⁴
- 3- Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Sâbit- Hammâd- Affân b. Müslim- Hasan b. Muhammed
- 4- Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Sâbit- Hammâd - Muhammed b. Kesîr- Muhammed b. Yahya¹⁴⁷⁵
- 5- Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Hasan el-Basrî- Ebû Mes'ûd el-Cüreyrî (ya da bir başkası)- Abdulvehhâb b. Abdulmecid- Muhammed b. Beşşâr
- 6- Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Katâde- Süleymân et-Teymî- Mu'temir b. Süleymân- Ahmed b. Mikdâm
- 7- Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Katâde- Şu'be- Abdurrahman b. Osmân-Hafs b. Amr¹⁴⁷⁶
- 8- Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Katâde- Şu'be- Muhammed b. Ebî Adiy- Ebû Mûsâ
- 9- Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Katâde- Saîd- Muhammed b. Ebî Adiy- Muhammed b. Müsennâ
- 10- Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Katâde- Saîd- Muhammed b. Ebî Adiy- Muhammed b. Ebî Safvân
- 11- Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Katâde- Saîd- Hâlid b. Hâris- Ahmed
- 12- Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Katâde- Saîd- Ebû Usame- Mûsâ b. Abdurrahman
- 13- Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Cûse b. Ubeyd- İbn Aclân- Hammâd b. Mes'ade- Muhammed b. Beşşâr ve Muhammed b. Râfî'
- 14- Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Cûse b. Ubeyd- Yezîd b. Ebî Habîb- Amr b. Hâris- Abdullah b. Vehb- Yûnus b. Abdu'l-a'lâ

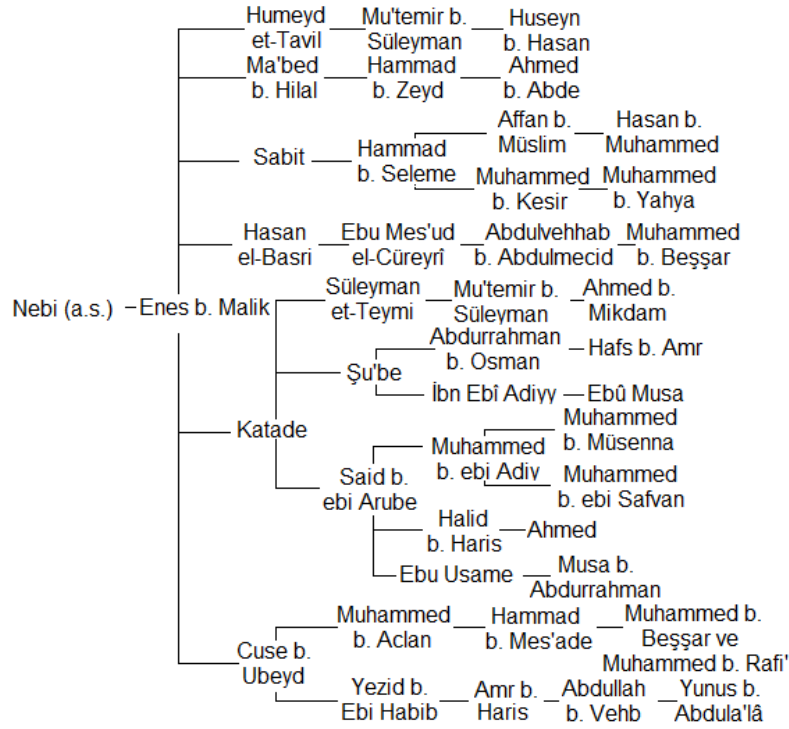
¹⁴⁷³ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.519; Buhârî, "Tevhid" 24; Müslim, "İmân" 193; İbn Mâce, "Zühd", 37; Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C.IV, s.476.

¹⁴⁷⁴ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.639.

¹⁴⁷⁵ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.688.

¹⁴⁷⁶ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.519.

ii- İsnad Şeması

iii- İsnad Değerlendirmesi

Enes'ten hadisi Humeyd et-Tavil, Ma'bed b. Hilâl, Sâbit el-Bünânî, Hasan el-Basrî, Katâde ve Cuse b. Ubeyd rivayet etmektedir.

Humeyd et-Tavil sika bir ravidir. Bununla birlikte Enes'ten rivayetlerinin çoğunu Sâbit el-Bünânî'den duyduğu, Enes'den doğrudan rivayetlerinin çok az olduğu ve tedlis yaptığı belirtilmiştir.¹⁴⁷⁷ İsnadda hadisi Enes'ten sema ettiği açık değildir.¹⁴⁷⁸ Aynı isnadda İbn Huzeyme'nin hocası Huseyn b. Hasan sadûk bir ravidir.¹⁴⁷⁹

Sabit el-Bünânî'den gelen isnadda yer alan Muhammed b. Kesîr hakkında Buhârî 'çok gevşek' demiş, Ahmed b. Hanel'in onu zayıf kabul ettiğini söylemiştir. Yine Ahmed b. Hanbel'in onun hakkında 'münker rivayetleri var, bir şey değildir'

¹⁴⁷⁷ Mizzî, a.g.e., C.VII, s.360.

¹⁴⁷⁸ İbn Huzeyme, a.g.e., s.643.

¹⁴⁷⁹ Mizzî, a.g.e., C.VI, s.363.

dediği aktarılır. Ebû Dâvûd onun için “hadisten anlamazdı” demiştir.¹⁴⁸⁰ İbn Adiy’e göre hadisi mutabaat olarak alınmaz.¹⁴⁸¹

Hasan Basrî tarikinde yer alan Ebû Mes’ûd Saîd b. İyâs el-Cüreyrî¹⁴⁸² ve onun ravisi Abdulvehhâb b. Abdulmecid¹⁴⁸³ hayatlarının son dönemlerinde ihtilata uğramış ravilerdir. İsnadda Abulvehhâb b. Abdulmecid’in hadisi kimden işittiği konusunda şüphede olduğu görülmektedir.¹⁴⁸⁴

Katâde tariklerinde yer alan Ahmed b. Mikdâm sadûk bir ravidir.¹⁴⁸⁵ Abdurrahman b. Osmân hakkında Yahya b. Mâin ‘hadisi zayıf’, Ali b. El-Medinî ‘hadisi sâkıt olmuştur’, Ebû Dâvûd ‘hadisini terketmişlerdir’, Nesâî ‘zayıf’, Ebû hâtim ‘kuvvetli değil, hadisi yazılır ama delil alınmaz’ demişlerdir.¹⁴⁸⁶

Enes b. Mâlikin ravilerinden Cuse’nin asıl adının Havse veya Cevse olduğu yönünde ihtilaflar vardır.¹⁴⁸⁷ İbn Huzeyme’nin eserinde ravinin adı iki ayrı isnadda iki ayrı şekilde geçmektedir. İbn Hibbân doğrusunun Cûse b. Ubeyd şeklinde olduğunu bildirmektedir. Cûse, sahabelen yalnızca Enes’den rivayeti ile tanınmaktadır.¹⁴⁸⁸

Enes b. Mâlik’ten gelen bir diğer rivayet ise şöyledir:

(133) حدثنا أبو يحيى محمد بن عبد الرحيم البزاز، قال : حدثنا يونس بن محمد، قال : حدثنا حرب بن ميمون، عن النضر، عن أنس، قال : حدثني نبي الله صلى الله عليه وسلم قال : إني لقائم أنتظر أمتي يعبرون الصراط، إذ جاءني عيسى ابن مريم، فقال : يا محمد، هذه الأنبياء قد جاءتك يسألون أن يجتمعوا إليك، فنادى الله أن يفرق بين جميع الأمم إلى حيث يشاء لغم ما هم فيه، فالخلق ملجمون في العرق، فأما المؤمن فهو عليه كالركمة، وأما الكافر فيتغشاها الموت، قال : انتظر حتى أرجع إليك، فذهب نبي الله صلى الله عليه وسلم فقام تحت العرش، فطوى ما لم يلق ملك مصطفى، ولا نبي مرسل، قال : فأوحى الله

¹⁴⁸⁰ Mizzî, a.g.e., C.XXVI, s.333.

¹⁴⁸¹ İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, C.IX, s.417.

¹⁴⁸² Mizzî, a.g.e., C.X, s.340.

¹⁴⁸³ Mizzî, a.g.e., C.XVIII, s.506.

¹⁴⁸⁴ İbn Huzeyme, a.g.e., s.532.

¹⁴⁸⁵ İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, C.I, s.26.

¹⁴⁸⁶ Mizzî, a.g.e., C.XVII, s.274.

¹⁴⁸⁷ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *et-Târihu’l-kebîr*, C.IX, Haydarabad, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1362, C.II, s.253.

¹⁴⁸⁸ İbn Hibbân, *Sikât*, C.IV, s.120.

إلى جبريل أن اذهب إلى محمد، فقل له: ارفع رأسك، وسل تعطه، واشفع تشفع، فشفعت في أمتي إلى أن أخرج من كل تسعة وتسعين إنسانا واحدا، قال: فما زلت أتردد على ربي فلا أقوم مقاماً إلا شفعت، حتى أعطاني من ذلك أن قال: يا محمد أدخل من أمتك من خلق الله من شهد أن لا إله إلا الله ومات على ذلك

Ümmetimin sıratından geçmesini ayakta beklerken, İsâ b. Meryem yanıma gelerek 'ey Muhammed! Bu nebiler sana geldiler. Sana katılmak istiyor ve tüm sıkıntı içerisindeki ümmetleri Allah'ın dilediği gibi bölümlendirmesini istiyorlar. Tüm mahlûkat sıkıntı içerisinde. Mümin kimselerin hali, yalnızca hafif bir soğuk algınlığı gibi iken kâfirleri ölüm kuşatmıştır. Allah Resulü ona 'Ben dönene kadar bekle' dedi ve ardından gidip arşın altına vardı. Orada O'na, ne bir nebiye ne de seçilmiş meleğe verilmemiş şeyler verildi. Allah Cibril'e Muhammed'e gitmesini ve O'na 'başını kaldır, iste verilsin, şefaati et, şefaatin kabul edilsin' demesini vahyetti. Ben de her doksan dokuz kişiden birisini çıkararak ümmetime şefaati ettim. Böylelikle Rabbimin katına gidip geldim ve ta ki Cenâb-ı Hakk 'ey Muhammed mahlûkatım içerisinde ümmetinden Allah'tan başka ilah olmadığına şahadet eden ve bu hal üzere ölenleri (cennete) girdir' diyene kadar şefaati ettiğim makamda kaldım.¹⁴⁸⁹

Hadisin Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Nadr- Harb b. Meymûn- Yûnus b. Muhammed- Muhammed b. Abdurrahim isnadında Enes'in ravisi, oğlu Nadr b. Enes'tir. İsnadda yer alan Harb b. Meymûn, el-Ensârî nisbelidir. İsnadın sahih olduğu anlaşılmaktadır.

(5) Metin Değerlendirmesi

Hadis metinlerinde bazı lafız farklılıkları vardır. Ebû Hureyre ve Huzeyfe rivayetinin metninde 'Allahın kendisi ile konuştuğu Mûsâ'ya gidiniz...' ifadesi yer almaktadır.¹⁴⁹⁰

Enes b. Mâlik rivayetinin Humeyd et-Tavîl tarihinin metninde Allah Resulü 'Rabbim arşın üzerindeydi'¹⁴⁹¹; Sâbit el-Bünânî rivayetinde 'Rabbim, tahtının veya kürsüsünün üzerindeydi' buyurmuştur.¹⁴⁹² Hammad b. Seleme rivayetinin metninde İsâ (a.s.) kendisinden şefaati talep edenlere 'bir kap ağzına kadar dolu olsa, üzerine bir şey ilave etmek

¹⁴⁸⁹ İbn Huzeyme, a.g.e., s.539. Ahmed b. Hanbel, a.g.e., C.IV, s.355.

¹⁴⁹⁰ İbn Huzeyme, a.g.e., s.305.

¹⁴⁹¹ İbn Huzeyme, a.g.e., s.642.

¹⁴⁹² İbn Huzeyme, a.g.e., s.537.

mümkün olur mu' diye sormakta hayır diye cevapladıklarında ise 'işte nebilerin sonuncusu Muhammed'dir' demektedir.¹⁴⁹³ Hasan Basrî rivayetinde Allah Resulü 'Ey Rabbim, çocuk iken ölenlere şefa'at edeyim' demekte, Cenâb-ı Hakk ise 'Bu sana düşmez ey Muhammed, İzzetim ve azametim ile ben bana şirk koşmadan ölen hiçbir kulumu ateşe atmam' Sonra bir kişiyi haber verdi. O, 'ey Rabbim, benim bir arkadaşım vardı. O arkadaşımı çıkarana kadar bana ateşi haram kıl (beni yakmasın)' dedi. Arkadaşını çıkarana kadar da ateş ona haram kılındı'¹⁴⁹⁴ buyurmaktadır.

Enes b. Mâlik'ten Katade- Süleymân et-Teymî 'nin rivayetinde Allah Resulü 'Bana izin verildi ve ben birden Rabbimi gördüm' buyururken,¹⁴⁹⁵ Katade- Saîd b. Ebî Arûbe- Muhammed b. Ebî Adiy- Muhammed b. Müsennâ isnadının metninde 'Rabbimi gördüm ve hemen O'na secde ettim' dediği belirtilmektedir.¹⁴⁹⁶ Cuse rivayetinde ise Resulullah 'Artık cehennemde kendisinde hiçbir hayır olmayan kimselerden başkası kalmaz' buyurmuştur.¹⁴⁹⁷

Resulullah'ın Îsâ b. Meryem ile görüştüğünü belirttiği rivayette ise Allahu Teâlâ'yı gördüğünü söylememekte, Cebrail aracılığı ile Cenâb-ı Hakk'ın sözlerinden haberdar olmaktadır.¹⁴⁹⁸

Müellif, Allah Resulü'nün çocukken ölenlere şefa'at etme hakkını istediği Enes b. Mâlik rivayetinin sıhhatinden emin değildir. Rivayette Cenâb-ı Hakk'ın, Allah Resulü'nün bu isteğine olumlu cevap vermediği dikkat çekmektedir. Fakat İbn Huzeyme bu ayrıntıyı görmezden gelmekte ve hadisin 'şayet sahîh olduğuna hükmedecek olursak' ihtimalini göz önüne alarak, bunun üçüncü şefa'at olacağını iddia etmektedir. Böylelikle İbn Huzeyme bu rivayetleri Resulullah'ın defalarca şefa'at edeceğinin delili saymaktadır.¹⁴⁹⁹

İbn Huzeyme'ye göre Ebû Hureyre ve İbn Abbâs rivayetlerindeki farklılığın sebebi ihtisârdır. Allah Resulü pek çok kez şefa'at edecektir. Muhtasar tüm bu rivayetlerin toplu bir şekilde anlaşılması ile bu farklılıkların sebebi izah edilmiş olacaktır. Sahabeden farklı lafız ve metinlerle gelen rivayetler konusunda İbn Huzeyme şöyle söylemektedir:

¹⁴⁹³ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.536.

¹⁴⁹⁴ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.533.

¹⁴⁹⁵ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.522; Buhârî, "Tefsir" 3; "Rikâk" 51; "Tevhid", 19.

¹⁴⁹⁶ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.528.

¹⁴⁹⁷ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.648.

¹⁴⁹⁸ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.539.

¹⁴⁹⁹ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.533-534.

(Enes rivayetinde) Şu'be'den gelen *'benim için ateşten bir grup çıkarılır'* hadisi Ebû Hureyre rivayetindeki şefaatin ilk şefaate olmadığına delilidir. İbn Abbâs rivayetinde Rabbinden hesapta ve hüküm vermede acele etmesini istemektedir. Ebû Hureyre rivayetinde, Peygamber, Allah'ın rahmeti ile hesapsız cennete girecek olanların cennete girmelerini sağlar. Onlar cennete en sağ kapıdan girerler. İbn Abbâs rivayetinde *'لا يزال /devam eder'* lafzı bulunmaktadır ki bu da Resulullah'ın şefaatinin bir defaya mahsus olmadığına göstergesidir. Enes rivayetinde de *"şefaatin devam eder"* demektedir. Saîd b. Ebî Arûbe rivayetinde *"bana bir sınır getirilir, sonra cennete girdirilirlir"* demektedir.

İbn Huzeyme bu rivayetlerden yola çıkarak Resulullah'ın ilk şefaate edecek olan kişi olduğunu ve bunu birkaç kez tekrarlayacağını söylemektedir. İlk şefaate, Allah'ın kulların hesabını verme işini hızlandırması ve aralarında hükmetmesi içindir. İkincisi ise tevhid ehlini ateşten grup grup çıkarmak içindir. Müellif, Enes b. Mâlik'ten Hasan el-Basrî tarikiyle gelen hadiste Resulullah'ın çocukken ölenlere şefaate etmeyi dilemesini, onun üçüncü kez şefaate edeceğinin delili saymaktadır.

Humeyd et-Tavil rivayetinin metninde bir kişi Enes b. Mâlik'e bunu Allah Resulü'nden işitip işitmediğini sorunca Enes b. Mâlik hiddetlenerek, *'her aktardığımızı Allah Resulü'nden işitmedik, ama birbirimizi de yalanlamadık'* diye cevap vermektedir.¹⁵⁰⁰

İbn Huzeyme, Enes b. Mâlik'ten farklı lafızlarla gelen rivayetlerin arasını bulmak için şunları söyler:

Enes'den gelen rivayetleri şu şekilde telif edebiliriz: Allah Resulü Enes'in de bulunduğu bir toplulukta bu hadisi söylemiştir. Enes hadisin geri kalanını araştırmış ve Allah Resulü'ne meclislerinde daha yakın olan, kendisinden yaşça büyük olan ve hadisi anlamada ve ezberlemede daha iyi olan kişilere hadisi sormuştur ve sadece bir kısmını işitmiş olduğu hadisin tamamını o zattan öğrenmiştir. Daha sonra Allah Resulü'nün bu hadisin tamamını aktardığı meclise tanık olmuş ve bir kısmını Allah Resulü'nden, diğer kısmını Allah Resulü'nden işitenden dinlediği hadisi, tam haliyle rivayet etmiştir. Enes b. Mâlik'e *'Peygamberden mi işittin'* diye soran kişi aslında *'tamamını mı işittin'* demek istemiştir. Enes o kişiye cevabında hadisi Resulullah'tan duymadığını söylememektedir.¹⁵⁰¹

İbn Huzeyme'nin bu zorlama yorumuna itiraz edilebilir.¹⁵⁰² Nitekim bu şekilde bir anlamaya sevk edecek her hangi bir delil mevcut değildir. Hadisi

¹⁵⁰⁰ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.644.

¹⁵⁰¹ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.646.

¹⁵⁰² Bu zorlama yorumu yapan İbn Huzeyme'ye muhakkik Muhammed Halîl Herrâs karşı çıkarak böylesi bir açıklama için delil olmadığını ve bunun da gereksizliğini belirtir. Şöyle açıklamak daha uygundur: Enes (r.a.) hadisin tamamını Allah Resulünden işitmiş, ama rivayet esnasında bazı kısımlarını unutmuştur. Her rivayet edişinde bu unuttuğu kısımları hatırlamış ve bu unuttuğu lafızları yeri geldiğinde rivayet etmiştir. Bu sebeple de rivayetler farklı farklı gelmiştir. Bkz. İbn Huzeyme, **a.g.e.**, Halîl Herrâs tahkikli baskı s.302.

Resulullah'tan duyup duymadığının sorulması üzerine Enes'in verdiği 'her şeyi Resulullah'dan işitmedik, ama birbirimizi de yalanlamadık' sözünden onun hadisi Allah Resulü'nden işiten bir başkasından işittiğini ve rivayet esnasında bu zatın ismini zikretmeyerek sahabe irsâli yaptığını anlamak da mümkündür.

İbn Huzeyme Ebû Hureyre'den gelen hadisi “ *ey Âdem! Allah seni eliyle yarattı. Sana ruhundan üflledi. Meleklerle sana secde etmelerini emretti...*” lafzı dolayısıyla yed sıfatının ispatı için de delil getirmiştir. Şerhlerde bu lafzın kudret manasında tevîl edildiği görülmektedir.¹⁵⁰³ Eliyle yaratmasından ve ona ruhundan üflemesinden maksad onu şerefli kılmasıdır.¹⁵⁰⁴ *Yed* kavramı kudret ve niyet manalarına tevîl edilmeli ya da mana Allah'a havale edilmelidir.¹⁵⁰⁵

b. “Her nebinin bir duası vardır...” hadisi

Hadis Ebû Hureyre, Enes b. Mâlik ve Câbir b. Abdullah'tan; ayrıca farklı metinlerle Avf b. Mâlik ile Ebû Mûsâ'dan ve Abdurrahman b. Ebî Akîl'den gelmektedir.

(1) Ebû Hureyre, Enes b. Mâlik ve Câbir b. Abdullah Rivayetleri:

(134) حدثنا الربيع بن سليمان المراد ي، قال : حدثنا شعيب يعني ابن الليث، عن الليث، عن جعفر بن ربيعة، عن عبد الرحمن بن هرمز، أنه قال، قال أبو هريرة رضي الله عنه : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : لكل نبي دعوة يدعو بها، فتستجاب له، فأريد إن شاء الله أؤخر دعوتي شفاعاة لأمتي في الآخرة

“Her nebinin onunla niyazda bulunacağı ve kabul olunacak bir dua hakkı vardır. İnşallah ben duamı kıyamet gününde ümmetime şefaate etmek üzere saklamak istiyorum.”¹⁵⁰⁶

i- Hadisin İsnadları

1. Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rec- Ca'fer b. Rebîa- Leys- Şuayb b. Leys- Rebi' b. Süleymân

¹⁵⁰³ Nevevî, Şerhu'n-Nevevî, alâ sahîh-i Müslim, C.VIII, s.423.

¹⁵⁰⁴ Nevevî, a.g.e., C.II, s.58.

¹⁵⁰⁵ Aynî, Umdetü'l-kârî, C.XXIII, s.158.

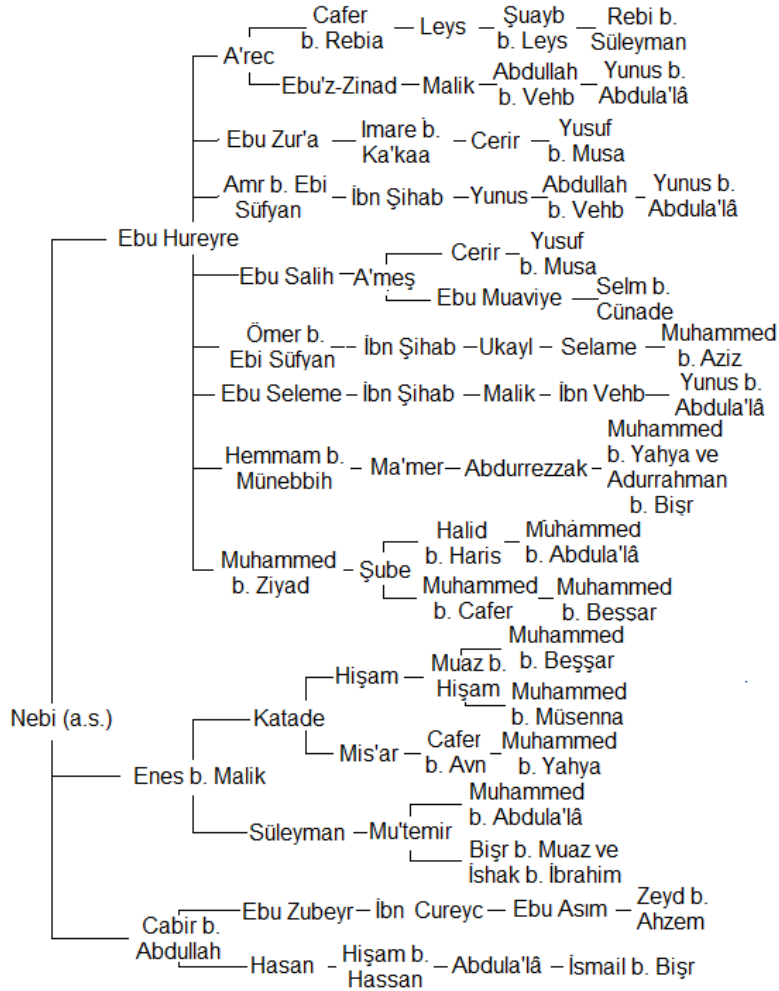
¹⁵⁰⁶ İbn Huzeyme, a.g.e., s.545; Muvatta, “Salât”, 97; Buhârî, “Da'vât”, 1; “Tevhid”, 32; Müslim, “İman” 198; Tirmizî, “Da'vât”, 131; İbn Mâce, “Zühûd”, 37; Ahmed b. Hanbel, a.g.e., C.III, s.108; C.IV, s.513.

2. *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Abdurrahman b. Hüzmüz el-A'rec- Ebu'z-Zinâd- Mâlik- İbn Vehb- Yûnus b. Abdu'l-a'la*¹⁵⁰⁷
3. *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Zur'a- İmâre b. Ka'kaa- Cerîr- Yusuf b. Mûsâ*
4. *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Amr b. Ebî Süfyân- İbn Şihâb- Yûnus- İbn Vehb- Yûnus b. Abdu'l-a'la*
5. *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Sâlih- A'meş- Cerîr- Yusuf b. Mûsâ*
6. *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Sâlih- A'meş- Ebû Muâviye- Selm b. Cünâde*
7. *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ömer b. Ebî Süfyân- İbn Şihâb- Ukayl- Selâme- Muhammed b. Aziz*
8. *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Seleme- İbn Şihâb- Mâlik- İbn Vehb- Yûnus b. Abdu'l-a'la*
9. *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Hemmâm b. Münebbih- Ma'mer- Abdurrezzâk- Muhammed b. Yahya ve Abdurrahman b. Bişr*
10. *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Muhammed b. Ziyâd- Şu'be- Hâlid b. Hâris-Muhammed b. Abdu'l-a'la*
11. *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Muhammed b. Ziyâd- Şu'be- Muhammed b. Ca'fer- Muhammed b. Beşşâr*
12. *Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Katâde- Hişâm- Muâz b. Hişâm- Muhammed b. Beşşâr*
13. *Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Katâde- Hişâm- Muâz b. Hişâm- Muhammed b. Müsennâ*¹⁵⁰⁸
14. *Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Katâde- Mis'ar- Ca'fer b. Avn- Muhammed b. Yahya*
15. *Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Süleymân- Mu'temir- Muhammed b. Abdu'l-a'la*
16. *Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Süleymân- Mu'temir-Bişr b. Muâz ve İshâk b. İbrâhîm*
17. *Nebî (a.s.)- Câbir b. Abdullah- Ebû'z-Zubeyr- İbn Cureyc- Ebû Âsım- Zeyd b. Ahzem*
18. *Nebî (a.s.)- Câbir b. Abdullah- Hasan- Hişâm b. Hassân- Abdu'l-a'la- İsmâil b. Bişr*

¹⁵⁰⁷ Bu isnad aynı sayfada iki kez tekrarlanmıştır. Bkz. İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.546.

¹⁵⁰⁸ Bu isnad eserde iki yerde geçmektedir. İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.555-814.

ii- İsnad Şeması

iii- İsnad Değerlendirmesi

Hadis, Ebû Hureyre, Enes b. Mâlik ve Câbir b. Abdullah'tan gelmektedir.

Ebû Hureyre rivayetinin Ebû Zur'a tarikinde yer alan Cerîr b. Abdulhamîd tedlis yapmakla itham edilmiş, ömrünün sonlarında su-i hıfza uğramış bir ravidir.¹⁵⁰⁹ Müellifin hocası Yusuf b. Mûsâ sadûk bir ravidir.¹⁵¹⁰

Ebû Sâlih es-Semmân tarikinde yer alan Ebû Muâviye ed-Darîr mürchie görüşe mensup bir kimsedir.¹⁵¹¹

¹⁵⁰⁹ Bkz. İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, C.II, s.76.

¹⁵¹⁰ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXXII, s.467.

¹⁵¹¹ İbn Hacer, **a.g.e.**, C.IX, s.139.

Ömer b. Ebî Süfyân tarikinde yer alan Selâme b. Ravh zayıf bir ravidir.¹⁵¹² Ravisi ve amcaoğlu Muhammed b. Aziz de zayıf bir ravidir¹⁵¹³ ve Selâme b. Ravh'tan rivayeti olmadığı belirtilmiştir. Buhârî de Muhammed'in Selâme'den rivayet ettiği hadisleri, Selâme'den muallâk olarak nakletmeyi tercih etmiştir.¹⁵¹⁴ İsnadın zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

Enes b. Mâlik tariklerinde Katâde'den hadisi alan Hişâm ed-Destuvât, kaderi görüşe mensup bir ravi olarak tanınmaktadır.¹⁵¹⁵ Oğlu Muâz b. Hişâm hakkında Yahya b. Maîn 'sadûk, hüccet değil' demiştir.¹⁵¹⁶ Vehm eden sadûk bir ravidir.¹⁵¹⁷

Katâde'nin diğer ravisi Mis'ar b. Kidam'dan hadisi alan Ca'fer b. Avn¹⁵¹⁸ ve Süleymân et-Teymî tarikinde yer alan Bişr b. Muâz sadûk ravilerdir.¹⁵¹⁹

Câbir b. Abdullah tarikinde yer alan Abdulmelik b. Cüreyc tedlis yapmakla tanınan bir kimsedir.¹⁵²⁰ İsnadda da hadisi Ebû'z-Zübeyr'den (عن) lafzı ile rivayet ettiği görülmektedir. Ebû Âsım da İbn Cüreyc'den hadisi (عن) lafzı ile rivayet etmiştir. İsnadın muan'an, dolayısıyla zayıf bir rivayet olduğu anlaşılmaktadır.

Câbir'den Hasan Basrî'nin rivayet ettiği tarikte müellifin hocası İsmâîl b. Bişr kaderî olduğu bilinen sadûk bir ravidir.¹⁵²¹

(2) Avf b. Mâlik ve Ebû Mûsâ Rivayetleri:

(135) حدثنا الربيع بن سليمان المرادي، قال : حدثنا بشر يعني ابن بكر، قال : حدثني ابن جابر، قال : سمعت سليم بن عامر، يقول : سمعت عوف بن مالك الأشجعي، يقول : نزلنا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم منزلا فاستيقظت من الليل، فإذا لا أرى في المعسكر شيئا أطول من مؤخرة رحل، قد لصق كل إنسان وبغيره بالأرض، فقامت أتخلل الناس، حتى دفعت إلى مضجع رسول الله صلى الله عليه وسلم، فإذا هو ليس فيه فوضعت يدي على الفراش، فإذا هو بار د، فخرجت أتخلل الناس وأقول : إنا لله وإنا إليه راجعون

¹⁵¹² İbn Hacer, a.g.e., C.IV, s.290.

¹⁵¹³ Mizzî, a.g.e., C.XXVI, s.115.

¹⁵¹⁴ İbn Hacer, a.g.e., C.IX, s.344.

¹⁵¹⁵ İbn Hacer, a.g.e., C.XI, s.45.

¹⁵¹⁶ Mizzî, a.g.e., C.XXVIII, s.141.

¹⁵¹⁷ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, C.II, s.257.

¹⁵¹⁸ Mizzî, a.g.e., C.V, s.73.

¹⁵¹⁹ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, C.I, s.458.

¹⁵²⁰ İbn Hacer, a.g.e., C.VI, s.405.

¹⁵²¹ İbn Hacer, a.g.e., C.I, s.258.

ذهب برسول الله صلى الله عليه وسلم حتى خرجت من العسكر، كله فنظرت سوادا، فمضيت، فرميت بحجر، فمضيت إلى السواد، فإذا معاذ بن جبل، وأبو عبيدة بن الجراح، وإذا بين أيدينا صوت، كدوي الرحي، أو كصوت القصباء حين تص ييها الريح، فقال بعضنا لبعض: يا قوم اثبتوا حتى تصبحوا، أو يأتيكم رسول الله صلى الله عليه وسلم، فلبثنا ما شاء الله، ثم نادى أثم معاذ بن جبل، وأبو عبيدة، وعوف بن مالك، فقلنا، يعني نعم - قال أبو بكر: لم أجد في كتابي نعم - فأقبل إلينا، فخرجنا نمشي معه لا نسأل ه عن شيء، ولا يخبرنا، حتى قعدنا على فراشه فقال: أتدرون ما خيرني به ربي في هذه الليلة؟ قلنا: الله ورسوله أعلم، قال: فإنه خيرني بين أن يدخل نصف أمتي الجنة، وبين الشفاعة، فاخترت الشفاعة فقلنا: يا رسول الله ادع الله أن يجعلنا من أهلها قال: هي لكل مسلم

Avf b. Mâlik şöyle anlatıyor:

Resulullah ile birlikte bir yerde konakladık. Geceleyin uyandım. Ordunun konakladığı yerde develerin oturaklarından daha yüksek duran bir şey göremedim. Herkes binekleri ile birlikte yerlere serilmişti. İnsanların arasından geçerek Resulullah'ın yattığı yere geldim. Fakat o yerinde yoktu. Elimi yatağına koydum, soğuktu. Tekrar insanların arasından geçerek çıktım. 'İnna lillah ve inna ileyhi râciun, Resulullah götürülmüş' dedim. Askerin tamamını geçerek çıktım. Bir karartı gördüm ve ilerledim. Bana doğru bir taş atıldı. Tekrar karartıya doğru ilerledim. Bir de baktım, Muâz b. Cebel ve Ebû Ubeyde b. Cerrâh. Birden önümüzde değirmen sesi gibi veya rüzgâr estiğinde otların çıkardığı hışırtı gibi bir ses oldu. Birbirimize 'sabah olana, ya da Resulullah gelene kadar bekleyelim' dedik. Orada Allah'ın dilediği kadar bir süre bekledik. Daha sonra Resulullah 'Muâz, Ebû Ubeyde ve Avf mı?' diye seslendi. 'Evet' dedik. Ardından yanımıza geldi, beraberinde yürümeye başladık. Ne biz bir şey sorduk, ne o bize bir şey anlattı. Yatağına oturunca şöyle dedi:

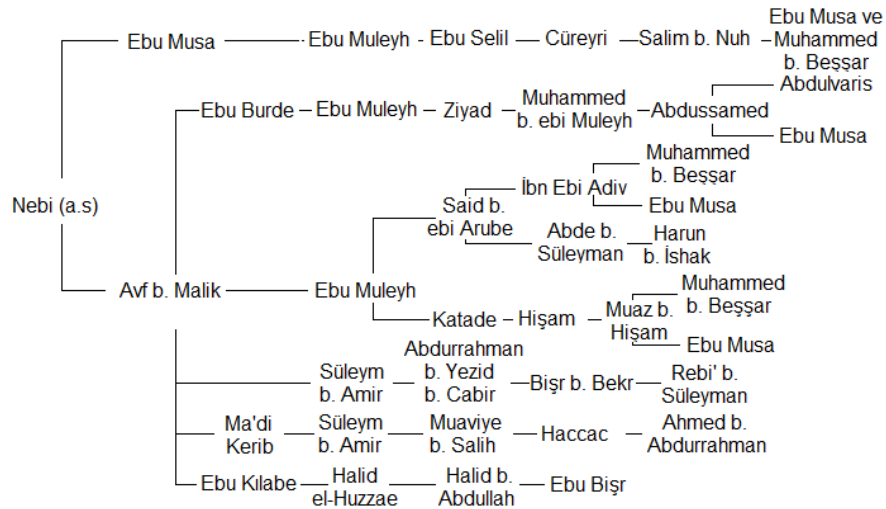
'Rabbimin bu gece beni ne hakkında muhayyer bıraktığını biliyor musunuz?' diye sordu. Biz 'Allah ve Resulü daha iyi bilir' dedik. Bunun üzerine 'Allah beni, ümmetimin yarısını cennete girdirmek ve şefaati arasında muhayyer bıraktı, ben şefaati seçtim' buyurdu. Bizler 'ey Allah'ın Resulü! Allah'a bizi o kimselerden kılması için dua et' deyince de Allah Resulü 'şefaati her Müslümanadır' buyurdu.¹⁵²²

¹⁵²² İbn Huzeyme, a.g.e., s.559, İbn Mâce, "Zühd" 37; Ahmed b. Hanbel, a.g.e., C.IX, s.254; Taberânî, a.g.e., C.VII, s.225.

i- Hadisin İsnadları

- 1- Nebî (a.s.)- Ebû Mûsâ - Ebû Muleyh- Ebû Selîl- Cüreyrî -Sâlim b. Nuh - Ebû Mûsâ ve Muhammed b. Beşşâr
- 2- Nebî (a.s.)- Avf b. Mâlik- Ebû Burde- Ebû Muleyh- Ziyâd- Muhammed b. Ebî Muleyh- Abdussamed- Abdolvâris b. Abdussamed
- 3- Nebî (a.s.)- Avf b. Mâlik- Ebû Burde- Ebû Muleyh- Ziyâd- Muhammed b. Ebî Muleyh- Abdussamed- Ebû Mûsâ
- 4- Nebî (a.s.)- Avf b. Mâlik- Ebû Muleyh- Katâde- Saîd b. Ebî Arûbe- İbn Ebî Adiy- Muhammed b. Beşşâr
- 5- Nebî (a.s.)- Avf b. Mâlik- Ebû Muleyh- Katâde- Saîd b. Ebî Arûbe- İbn Ebî Adiy- Ebû Mûsâ
- 6- Nebî (a.s.)- Avf b. Mâlik- Ebû Muleyh- Katâde- Saîd b. Ebî Arûbe- Abde b. Süleymân- Hârûn b. İshâk
- 7- Nebî (a.s.)- Avf b. Mâlik- Ebû Muleyh- Katâde- Hişâm- Muâz b. Hişâm- Muhammed b. Beşşâr
- 8- Nebî (a.s.)- Avf b. Mâlik- Ebû Muleyh- Katâde- Hişâm- Muâz b. Hişâm- Ebû Mûsâ
- 9- Nebî (a.s.)- Avf b. Mâlik- Süleym b. Âmir- İbn Câbir- Bîşr b. Bekr- Rebi' b. Süleymân
- 10- Nebî (a.s.)- Avf b. Mâlik- Ma'di Kerib- Süleym b. Âmir- Muâviye b. Sâlih- Haccâc- Ahmed b. Abdurrahman
- 11- Nebî (a.s.)- Avf b. Mâlik- Ebû Kılâbe- Hâlid el-Huzzâe- Hâlid b. Abdullah- Ebû Bîşr

ii- İsnad Şeması

iii- İsnad Değerlendirmesi

Hadis Ebû Mûsâ el-Eş'arî ve Avf b. Mâlik'ten gelmektedir.

Ferd bir rivayet olan Ebû Mûsâ tarikinde yer alan Saîd b. İyâs el-Cüreyrî' son zamanlarında ihtilata uğramış sika bir ravidir.¹⁵²³ Hadisi Ebû Selil Dureyb b. Nukayr'den almıştır. Sâlim b. Nuh hakkında Yahya b. Maîn 'bir şey değil', Ebû Zûr'a 'bir beis yoktur, sadûk, sikâ', Ebû Hâtim 'hadisi yazılır ama delil alınmaz', Nesâî 'kuvvetli değil', İbn Adiy 'garip ve ferd rivayetleri var' demiştir.¹⁵²⁴

Avf b. Mâlik'ten Ebû Burde'nin rivayette bulunduğu isnadda yer alan Ziyâd b. Ebî'l-Muleyh rivayeti kuvvetli olmayan bir kimsedir.¹⁵²⁵ Ravisi Muhammed b. Ebî Muleyh de hadisi alınmayan bir ravidir.¹⁵²⁶

Hadisin birkaç isnadında Ebû Muleyh'in ortak ravi olarak yer aldığı görülmektedir. Ebû Muleyh b. Usame, ismi konusunda pek çok ihtilaf olan bir ravidir. Avf'tan rivayeti mevcuttur.¹⁵²⁷ Şemada görüleceği üzere hadisi Avf b. Mâlik'ten hem doğrudan hem de Ebû Burde aracılığı ile rivayet etmiştir.

Saîd b. Ebî Arûbe tarikinde yer alan Hârûn b. İshâk sadûk bir ravidir.¹⁵²⁸

Katâde'den hadisi alan Hişâm ed-Destuvâî, kaderi görüşe mensup bir ravi olarak tanınmaktadır.¹⁵²⁹ Muâz b. Hişâm hakkında Yahya b. Maîn 'sadûk, hüccet değil' demiştir.¹⁵³⁰ Vehm eden sadûk bir ravidir.¹⁵³¹

Avf b. Mâlik'in bir diğer ravisi Ma'di Kerib b. Abdü kelal hakkında cerh veya ta'dile dair bilgi bulunmayan meçhul bir ravidir.¹⁵³² Süleym b. Amir hadisi bir kez de onun aracılığı ile Avf'tan nakletmiştir. Ravisi Muâviye b. Sâlih vehm eden sadûk bir ravidir.¹⁵³³ Ravisi Haccâc b. Rişdin¹⁵³⁴ ve ondan hadisi alan müellifin hocası Ahmed b. Abdurrahman¹⁵³⁵ zayıf ravilerdir.

¹⁵²³ Mizzî, **a.g.e.**, C.X, s.338.

¹⁵²⁴ Mizzî, **a.g.e.**, C.X, s.174.

¹⁵²⁵ İbn Hacer, **Lisânu'l-mizân**, C.III, s.173.

¹⁵²⁶ Ukaylî, **ed-Duafâu'l-kebîr**, C.IV, s.31.

¹⁵²⁷ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, C.XII, s.221.

¹⁵²⁸ Mizzi, **a.g.e.**, C.XXX, s.77.

¹⁵²⁹ İbn Hacer, **a.g.e.**, C.XI, s.45.

¹⁵³⁰ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXVIII, s.141.

¹⁵³¹ İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, C.II, s.257.

¹⁵³² İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-ta'dîl**, C.VIII, s.398; İbn Hibbân, **Sikât**, C.V, s.458; Buhârî **et-Târîhu'l-kebîr**, C.VIII, s.41.

¹⁵³³ İbn Hacer, **a.g.e.**, C.II, s.259.

¹⁵³⁴ İbn Adiy, **el-Kâmil fi'd-duafâ**, C.II, s.651.

¹⁵³⁵ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, C.I, s.56.

Ebû Kılâbe tarikinde müellifin hocası olan Ebû Bişr İshâk b. Şahin sadûk bir ravidir.¹⁵³⁶

İbn Huzeyme Ebû Muleyh rivayetleri ile ilgili olarak şöyle söylemektedir:

“Şayet güvenilir bir ravinin isnadının yerine zayıf bir isnadla ve güvenilir olmayan bir ravinin rivayeti ile hüküm vermek caiz olsaydı, Ebû Muleyh’in bu hadisi Avf b. Mâlik’ten duymadığına ve aralarında Ebû Burde’nin olduğuna hükmederdim.”¹⁵³⁷

İbn Huzeyme Ebû Muleyh’in Ebû Mûsâ ve Ebû Burde’den rivayet ettiği tariklerde zayıf ravilerin yer aldığını kabul etmektedir. Saîd b. Ebî Arûbe ve Katade’nin yer aldığı tarikleri ise güvenilir görmektedir. İbn Huzeyme, Saîd, Katade ve ravisi Hişâm’ın ne derece güvenilir isimler olduklarını uzun uzun anlatır. Fakat İbn Huzeyme Saîd, Katade ve Hişâm’ın varlıklarını, isnadda bir inkıta olduğu yönündeki görüşünü dile getirmeye engel görmektedir. Nitekim Ebû Muleyh’in Avf’dan doğrudan rivayetinin hatalı olduğuna inanmakta, isnadları zayıf olsa da Ebû Muleyh’in oğullarından gelen Ebû Burde tariki ve Ebû Mûsâ’ tarikinin daha doğru olduğunu düşünmekten kendisini alamamaktadır. Ebû Muleyh’in, hadisi Avf’tan değil, Ebû Burde’den duyduğunu düşünmektedir.

İbn Huzeyme varsayımlarla hareket etmeye devam ederek Ebû Muleyh’in oğullarından gelen rivayetin şayet delil değeri olsa onun da munkatı’ olduğunu dile getireceğini söyleme gereği duyar. Bu isnadı delil alması mümkün olsa tarikin Avf b. Mâlik- Ebû Burde- Ebû Muleyh şeklinde olmasının daha doğru olacağını savunur.

(3) Abdurrahman b. Ebî Akîl Rivayeti

(136) حدثنا محمد بن عمرو بن عثمان بن أبي صفوان الثقفي، قال : حدثنا سليمان بن داود، قال : حدثنا علي بن هاشم بن البريد، قال : حدثنا عبد الجبار بن العباس الشبامي، عن عون بن أبي جحيفة السوائي، عن عبد الرحمن بن علقمة الثقفي، عن عبد الرحمن بن أبي عقيل الثقفي، قال : قدمت على رسول الله صلى الله عليه وسلم، في وفد ثقيف فعلقنا طريقا من طرق المدينة، حتى أنخنا بالباب، وما في الناس رجل أبغض إلينا من رجل، نلج عليه منه فدخلنا وسلمنا، وبائعنا، فما خرجنا من عنده، حتى ما في الناس رجل أحب إلينا من رجل خرجنا من عنده، فقلت له : يا رسول الله ألا سألت ربك ملكا كم لك سليمان؟

¹⁵³⁶ İbn Hacer, a.g.e., C.I, 237.

¹⁵³⁷ İbn Huzeyme, a.g.e., s.565.

فضحك وقال: ففعل لصاحبكم عند الله أفضل من ملك سليمان، إن الله لم يبعث نبيا إلا أعطاه الله دعوة فمنهم من اتخذ بها دنيا، فأعطىها ومنهم من دعا بها على قومه فأهلكوا بها، وإن الله تعالى أعطاني دعوة، فاختبأتها عند ربي، شفاعا لأمتي يوم القيامة

Abdurrahman b. Ebî Akîl şöyle anlatıyor:

Sakîf heyetinde Resulullah'ın yanına geldim. Şehrin sokaklarında dolandık ve bir kapının önünde durakladık. O anda bizim için yanına gireceğimiz kişiden daha çok nefret ettiğimiz bir başka kişi yoktu. İçeri girdik, selam verdik, biat ettik. Çıktığımızda ise bizim için yanından ayrıldığımız o kişiden daha çok sevdiğimiz bir başka kimse yoktu. Allah Resulüne 'ey Allah'ın Resulü, Rabbinden Süleymân (a.s.)'inki gibi bir mülk istedin mi' diye sordum, güldü ve şöyle cevap verdi: *"Sizin efendiniz için Allah katında Süleymân'ın mülkünden daha efdal bir şey vardır. Allah her Peygambere bir dua vermiştir. Onunla dünyayı isteyen istediği verilmiştir. Kimisi onunla kavmine beddua etmiştir ve o dua sebebiyle o kavim helak olmuştur. Allah'ın bana verdiği duayı ben kıyamet gününde ümmetime şefa'at olarak kullanmak için Rabbim katında sakladım."*¹⁵³⁸

Hadis eserde *Nebî (a.s.)- Abdurrahman b. Ebî Akîl- Abdurrahman b. Alkame- Avn b. Ebî Cuheyfe- Abdulcebbâr b. Abbâs- Ali b. Hâşim- Süleymân b. Dâvûd- Muhammed b. Amr b. Osmân ve Nebî (a.s.)- Abdurrahman b. Ebî Akîl- Abdurrahman b. Alkame- Avn b. Ebî Cuheyfe- Abdulcebbâr b. Abbâs- Ali b. Hâşim- Muhammed b. İsmâîl- Muhammed b. Amr b. Osmân* isnadlarıyla gelmektedir. Her iki isnadın ortak ravilerinden Abdulcebbâr b. Abbâs şiaya mensup bir kimsedir. Ukaylî'ye göre hadisi mutabaat olarak alınmaz.¹⁵³⁹ Sadûk bir ravidir.¹⁵⁴⁰ Ali b. Hâşim şîî görüşe mensup, münker rivayetleri bulunan sadûk bir ravidir.¹⁵⁴¹

(4) Metin Değerlendirmesi

Allah Resulü 'Dua hakkımı sakladım' sözü ile bu hakkını kıyamet gününe sakladığını belirtmiştir. Diğer Peygamberlerin ise ümmetleri için sahip oldukları dua haklarını ölümlelerinden önce kullandıkları anlaşılmaktadır.¹⁵⁴² Nitekim Abdurrahman b. Ebî Âkil rivayetinde de bu durum açıkça dile getirilmiştir.

¹⁵³⁸ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.570; İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, C.VII, s.432.

¹⁵³⁹ Ukaylî, **a.g.e.**, C.III, s.88.

¹⁵⁴⁰ İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, C.I, s.465.

¹⁵⁴¹ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXI, s.166.

¹⁵⁴² İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.551.

Ebû Hureyre'den gelen hadisin bir metninde şefaate nail olacak olanların Allah'a şirk koşmadan ölen kimseler olduğu ziyâdesi bulunmaktadır.¹⁵⁴³

c. “Şefaetim büyük günah işleyenleredir...” hadisi

Enes b. Mâlik ve Câbir b. Abdullah'tan gelen rivayette Allah Resulü şöyle buyurmaktadır:

(137) حدثنا العباس بن عبد العظيم العنبري، وأحمد بن يوسف السلمي، قالوا : حدثنا
عبد الرزاق، عن معمر، عن ثابت، عن أنس، عن النبي صلى الله عليه وسلم قال : شفاعةي
لأهل الكبائر من أمتي

“Şefaetim ümmetimin büyük günah işleyenlerinedir”¹⁵⁴⁴

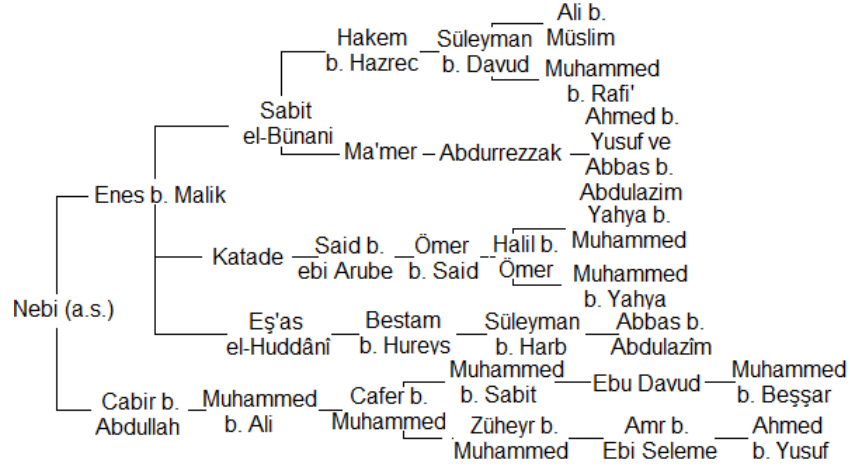
(1) Hadisin İsnadları

- 1- Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Sâbit el-Bünânî- Hakem b. Hazrec- Ebû Dâvûd- Ali b. Müslim (ح) Hakem b. Hazrec- Süleymân b. Dâvûd- Muhammed b. Râfî
- 2- Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Sâbit el-Bünânî- Ma'mer- Abdurrezzâk- Ahmed b. Yusuf ve Abbâs b. Abdu'l-azîm
- 3- Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Katâde- Saîd b. Ebî Arûbe- Ömer b. Saîd- Halîl b. Ömer- Yahya b. Muhammed b. Seken (ح) Halîl b. Ömer - Muhammed b. Yahya
- 4- Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Eş'as el-Huddânî- Bestam b. Hureys- Süleymân b. Harb- Abbâs b. Abdu'l-azîm
- 5- Nebî (a.s.)- Câbir b. Abdullah- Muhammed- Ca'fer b. Muhammed- Muhammed b. Sâbit- Ebû Dâvûd- Muhammed b. Beşşâr
- 6- Nebî (a.s.)- Câbir b. Abdullah- Muhammed- Ca'fer b. Muhammed- Züheyr b. Muhammed- Amr b. Ebî Seleme- Ahmed b. Yusuf

¹⁵⁴³ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.552.

¹⁵⁴⁴ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.573, Tirmizî, “Sıfatu'l-kıyame”, 11; Ebû Dâvûd, “Sünne” 23; İbn Mâce, “Zühd”, 37; Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C.IV, s.425.

(2) İsnad Şeması

(3) İsnad Değerlendirmesi

Hadis Enes b. Mâlik ve Câbir b. Abdullah'tan gelmektedir.

Enes b. Malik rivayetinin Katâde tarikinde yer alan Ömer b. Saîd'in asıl ismi Ömer b. Hammâd b. Saîd'dir. İbn Hibban onun hakkında 'terkini gerektirecek kadar çok hata eder' demiştir.¹⁵⁴⁵ Rivayetleri münker bir ravidir.¹⁵⁴⁶ Ravisi Halîl b. Ömer b. İbrâhîm sadûk bir ravidir ve kimi rivayetlerinde muhalefete düştüğü belirtilmiştir.¹⁵⁴⁷ Hadisi ondan alan Yahya b. Muhammed b. Seken sadûk bir ravidir.¹⁵⁴⁸

Enes'in diğer ravisi Eş'as b. Abdullah el-Huddânî sadûk¹⁵⁴⁹ ve hadislerinde gevşek bir kimsedir.¹⁵⁵⁰ Eş'as'ın ravisi Bestam b. Hureys meçhul bir ravidir. Zehebî, Süleymân b. Harb'in ondan rivayette tek kaldığını haber vermektedir.¹⁵⁵¹

Câbir b. Abdullah'ın ravisi Muhammed b. Ali b. Huseyn'dir. Hadisi ondan alan oğlu Ca'fer b. Muhammed hakkında İbn Sa'd delil alınmayacak kadar zayıf bir ravi olduğunu, kimi zaman babasının kitaplarından rivayette bulunduğunu ve bu durumda sarîh bir sema ifadesi kullanmadığına dikkat çeker.¹⁵⁵² Ca'fer b.

¹⁵⁴⁵ İbn Hacer, **Lisânu'l-mizân**, C.V, s.178.

¹⁵⁴⁶ Buhârî, **et-Târihu'l-Kebîr**, C.VI, s.143.

¹⁵⁴⁷ İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, C.I, s.228.

¹⁵⁴⁸ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, C.XI, s.273.

¹⁵⁴⁹ İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, C.I, s.80.

¹⁵⁵⁰ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, C.I, s.355.

¹⁵⁵¹ Zehebî, **Mizânu'l-i'tidâl**, C.II, s.18.

¹⁵⁵² İbn Hacer, **a.g.e.**, C.II, s.104.

Muhammed'in hadisi babasından (عن) lafzı ile rivayet ettiği görülmektedir.¹⁵⁵³ Muhammed b. Sâbit el-Bünânî hakkında Ebû Hâtim 'hadisleri münker, hadisi yazılır ama delil alınmaz', Buhârî 'hakkında şüphe vardır', Nesâî ve Ebû Dâvûd 'zayıf' demişlerdir.¹⁵⁵⁴ Saîd b. Muhammed ise şii olduğu bilinen sadûk bir ravidir.¹⁵⁵⁵

Cafer b. Muhammed'den hadisi alan diğer ravi Züheyr b. Muhammed hadisleri münker, zayıf¹⁵⁵⁶ bir ravidir. Züheyr'den hadisi aktaran Amr b. Ebî Seleme hakkında Yahya b. Maîn 'zayıf', Ebû Hâtim 'hadisi yazılır ama delil olmaz', Ukaylî 'hadisinde vehm vardır' demiştir.¹⁵⁵⁷

Enes b. Mâlik'ten Sâbit el-Bünânî'nin rivayet ettiği tarikler hariç, isnadların mecrûh raviler sebebiyle zayıf oldukları anlaşılmaktadır.

(4) Metin Değerlendirmesi

Büyük günah işleyenler, tevhid ehlinen bile olsa, cehennemde ebedi kalacak olan ateş ehlinen olmayıp günah işlediklerinden dolayı üzerlerinde yanık izi olması için oraya giren kişilerdir.¹⁵⁵⁸ Peygamber (a.s.) 'büyük günahkârlar' sözü ile şirke düşmemiş günahkârları kastetmektedir. Zira 'ümmetimden büyük günah işleyenler' demesi, onun davetine icabet eden mümin kimseler arasından büyük günah işleyenlerin kastedildiğini gösterir. Nitekim onun getirdiğine iman etmeyen bir kimsenin ümmetinden sayılması zaten mümkün olamaz.¹⁵⁵⁹

İbn Huzeyme Mutezile'nin, Hâriciye'nin ve çoğu bidat ehlinin ilmi yoksunluklarından ve Allah Resulü'nün hadislerini bilmemelerinden dolayı, "şefa'at tüm müminleredir" hadisinin diğer hadislere tezat olduğunu zannettiklerini söylemektedir.¹⁵⁶⁰ Oysa şefa'at ile ilgili hadisler şefaatin bütün ümmet için olduğunu göstermektedir. 'Büyük günah işleyenler için' olan şefa'at ise, bütün ümmete icmal edilenden sonra gerçekleşecek olan ikinci şefaattir ve büyük günahları ve hataları dolayısıyla cehenneme giren müminlere yöneliktir. Allah o günahları dünyada iken

¹⁵⁵³ İbn Huzeyme, a.g.e., s.575.

¹⁵⁵⁴ Mizzî, a.g.e., C.XXIV, s.548.

¹⁵⁵⁵ İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, C.I, s.304.

¹⁵⁵⁶ Mizzî, a.g.e., C.IX, s.417.

¹⁵⁵⁷ Mizzî, a.g.e., C.XXII, s.54.

¹⁵⁵⁸ İbn Huzeyme, a.g.e., s.580.

¹⁵⁵⁹ İbn Huzeyme, a.g.e., s.579.

¹⁵⁶⁰ İbn Huzeyme, a.g.e., s.573.

affetmemiştir. Bu kimseler ateşten Resulullah'ın şefaati ile çıkacaklardır. Hadiste şefaatin 'büyük günah işleyenler' için olduğu özellikle belirtilmiştir, zira Cenâb-ı Hak *"Eğer size yasaklananların büyüklerinden kaçınırsanız, sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi güzel bir yere koyarız"* ayetinde büyük günahlardan kaçınmış, fakat küçük günahlara düşmüş kimseleri kendisinin affedeceğini bildirmiştir.¹⁵⁶¹

d. "Şefaatterim içinde bana en mühim olanı..." hadisi

(138) حدثنا محمد بن عبد الله بن عبد الحكم، قال : حدثنا أبي، وشعيب، قالوا : حدثنا الليث، عن يزيد بن أبي حبيب، عن سالم بن أبي الجعد، عن معاوية بن معتب، عن أبي هريرة، رضي الله عنه أنه سمعه يقول : سألت رسول الله صلى الله عليه وسلم ماذا رد إليك ربك في الشفاعة، قال : والذي نفس محمد بيده، لقد ظننت أنك أول من يسألني عن ذلك من أمتي لما رأيته من حرصك على العلم، والذي نفسي بيده لما يهمني من القضاء فيهم على أبواب الجنة، أهم عندي من تمام شفاعتي، وشفاعتي لمن شهد أن لا إله إلا الله مخلصا يصدق قلبه لسانه، ولسانه قايه

Ebû Hureyre şöyle rivayet etmektedir:

Allah Resulü'ne 'Rabbin şefaati konusunda sana ne cevap verdi' diye sordum. 'Muhammed'in nefsi elinde olana yemin olsun, ümmetinden bunu bana ilk soranın sen olduğunu sanıyorum ve bunun ilme olan hevesinden olduğunu görüyorum. Nefsim elinde olana yemin olsun ki şefaatterim içinde bana en mühim olanı ihlâs ile Allah'tan başka ilah olmadığına şahadet eden kimseye olan şefaattir. Onun kalbi dilini, dili kalbini tasdik eder' buyurdu.¹⁵⁶²

(1) Hadisin İsnadları

- 1- Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Muâviye b. Muattib- Sâlim b. Ebî'l-Ca'd¹⁵⁶³- Yezîd b. Ebî Habîb- Leys- Abdullah b. Abdülhakim ve Şuayb- Muhammed b. Abdullah
- 2- Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Muâviye b. Muattib- Sâlim b. Ebî Sâlim el-Ceyşânî ve Ebu'l-Hayr- Yezîd b. Ebî Habîb- İbn Lehîa- İbn Vehb- Yûnus b. Abdu'l-a'lâ
- 3- Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Muâviye b. Muattib- Ebû Sâlim- Yezîd b. Ebî Habîb- Amr b. Hâris- İbn Vehb- Yûnus b. Abdu'l-a'lâ

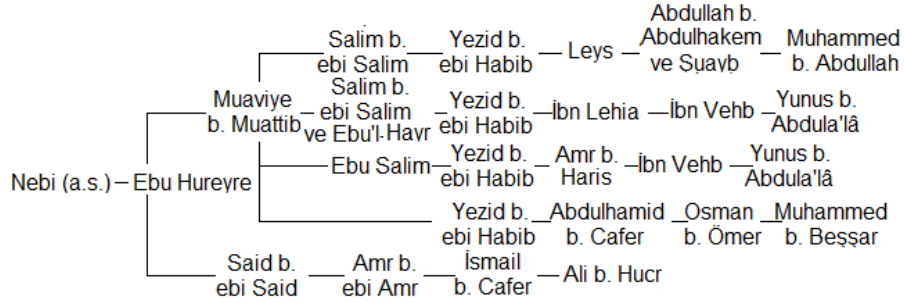
¹⁵⁶¹ Nisâ 4/31.

¹⁵⁶² İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.618. Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C.III, s.176.

¹⁵⁶³ Muhakkik asıl nüshada ve matbu nüshada bu şekilde gelen ravi isminin bir hata olduğunu ravinin Sâlim b. Ebî Sâlim olduğunu söylemektedir. Bu sebeple ravi ismi şemada ve değerlendirmede bu şekilde ele alınacaktır. Muhakkikin dipnotu için bkz. İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.579.

- 4- Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Muâviye b. Muattib- Yezîd b. Ebî Habîb- Abdulhamîd b. Ca'fer- Osmân b. Ömer- Muhammed b. Beşşâr
- 5- Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Saîd b. Ebî Saîd- Amr b. Ebî Amr- İsmâîl b. Ca'fer- Ali b. Hucr

(2) İsnad Şeması

(3) İsnad Değerlendirmesi

Hadisi Ebû Hureyre'den Muâviye b. Muttalib ve Saîd b. Ebî Saîd rivayet etmektedir. Saîd b. Ebî Saîd rivayeti ferd bir isnada sahiptir.

Muaviye b. Muattib meçhul bir ravidir. İsminin İbn Muğayyis olduğu da rivayet edilmiştir. Kimliği ile ilgili yeterli bilgi bulunmamaktadır.¹⁵⁶⁴

Muaviye'den nakledilen isnadlarda Yezîd b. Ebî Habîb'in ortak ravi olduğu görülmektedir.

Muaviye'den hadisi alan Sâlim b. Ebî Sâlim makbûl bir ravidir.¹⁵⁶⁵ İsnaddaki Abdullah b. Abdulhakem sadûk bir ravidir.¹⁵⁶⁶

Muaviye'nin diğer tarikteki ravisi Ebû'l-Hayr Mersed b. Abdullah'ın kendisinden rivayetine rastlanmamıştır.

Abdullah b. Lehiâ rivayetleri alınmayan, son zamanlarında ihtilata uğramış bir ravidir.¹⁵⁶⁷

Muaviye'nin diğer ravisi Ebû Sâlim'in kim olduğu bilinmemektedir. İbn Huzeyme bu isnadın da Leys'den gelen tarik gibi olduğunu düşünmekte ve ravinin isminin Ebû Sâlim değil, Sâlim b. Ebî Sâlim olduğunu söylemektedir.¹⁵⁶⁸

¹⁵⁶⁴ İbn Hibbân, **Sikât**, C.V, s.413.

¹⁵⁶⁵ İbn Hacer, **Takrîbu't- Tehzîb**, C.I, s.279.

¹⁵⁶⁶ Mizzî, **a.g.e.**, C.XV, s.193.

¹⁵⁶⁷ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, C.V, s.377.

Muaviye'den Yezîd b. Ebî Habîb'in doğrudan rivayet ettiği isnadda yer alan Abdulhamîd b. Ca'fer kaderi görüşe mensup bir ravidir.¹⁵⁶⁹

Saîd b. Ebî Saîd tarikinde yer alan Amr b. Ebî Amr hakkında Yahya b. Maîn 'hadisinde zayıflık vardır, kuvvetli değil, hüccet değil', Ebû Hâtim 'bir beis yoktur', Ebû Zûr'a 'sikâ', Nesâî 'kuvvetli değil' demiştir.¹⁵⁷⁰ Sâcî'ye göre vehm eden sadûk bir ravidir.¹⁵⁷¹

(4) Metin Değerlendirmesi

Bir rivayette Ebû Hureyre 'kıyamet günü şefaatinle en mutlu olan kimdir' diye sormakta,¹⁵⁷² bir başka rivayette ise hadisin metnine 'ihlâs ile Allah'tan başka ilah olmadığına, Muhammed'in de O'nun Resulü olduğuna şahadet eden kişi' lafzı eklenmektedir.

Bu rivayetten Peygamberin lâilâhe illâllah diyen herkese şefaate edeceği anlaşılmaktadır.¹⁵⁷³ Fakat bir başka rivayette Cenâb-ı Hakk'ın bu işi Resulullah'a bırakmadan kendisinin bizzat yapacağı anlatılmaktadır.¹⁵⁷⁴

e. "Selin getirdiklerinden yeşeren tohum tanesi gibi..." hadisi

(1) Ebû Saîd el-Hudrî Rivayeti

(139) حدثنا يعقوب بن إبراهيم الدورقي، قال : حدثنا ابن عليّ عن سعيد بن يزيد وحدثنا أبو هاشم زياد بن أيوب، قال : حدثنا إسماعيل، حدثنا سعيد بن يزيد، عن أبي نصر، عن أبي سعيد الخدري، قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : أما أهل النار الذين هم أهلها، فإنهم لا يموتون، ولا يحيون، ولكن أناس أو كما قال تصيهم النار، بقدر ذنوبهم أو كما قال خطاياهم فيميتهم الله إماتة، حتى إذا صاروا فحما، أذن في الشفاعة، فجاء بهم ضبائر ضبائر فبثوا على أنهار الجنة، فيقال : يا أهل الجنة أفيضوا عليهم، قال : فينبئون كما تنبت الحبة في حميل السيل، فقال رجل من القوم : كأن رسول الله صلى الله عليه وسلم قد كان بالبادية

¹⁵⁶⁸ İbn Huzeyme, a.g.e., s.620.

¹⁵⁶⁹ İbn Hacer, a.g.e., C.VI, s.112.

¹⁵⁷⁰ Mizzî, a.g.e., C.XXII, s.170.

¹⁵⁷¹ İbn Hacer, a.g.e., C.VIII, s.83.

¹⁵⁷² İbn Huzeyme, a.g.e., s.624.

¹⁵⁷³ İbn Huzeyme, a.g.e., s.655.

¹⁵⁷⁴ İbn Huzeyme, a.g.e., s.616.

Allah Resulü ‘Cehennemlik olan cehennem ehli, orada ne yaşarlar ne de ölürler. Fakat günahları ve hataları yüzünden oraya atılanlar bir kez ölürler. Ta ki kömür olana kadar yanarlar. Ardından şefaate izin verilir. Oradan bir grup çıkarılır ve cennet nehirlerine atılır. ‘Ey Cennet ehli! Üzerlerine su dökün’ denilir ve yeniden yeşerirler. Tıpkı selin sürüklediklerinden arta kalanlarla yeşeren tohum gibi’ buyurdu. Allah Resulü’nün bu sözü üzerine orada bulunanlardan bir kişi “Sanki Resulullah çöldeymiş gibi” dedi.¹⁵⁷⁵

i- Hadisin İsnadları

- 1- Nebî (a.s.)- Ebû Saîd el-Hudrî- Ebû Nadra- Ebû Mesleme Saîd b. Yezîd- Şu’be- Muhammed b. Ca’fer- Muhammed b. Beşşâr
- 2- Nebî (a.s.)- Ebû Saîd el-Hudrî- Ebû Nadra- Ebû Mesleme Saîd b. Yezîd- Şu’be- Muhammed b. Ca’fer- Muhammed b. Müsennâ
- 3- Nebî (a.s.)- Ebû Saîd el-Hudrî- Ebû Nadra- Ebû Mesleme Saîd b. Yezîd- İsmâîl- Ziyâd b. Eyyûb (ع) Saîd b. Yezîd- İbn Uleyye- Ya’kûb b. İbrâhîm¹⁵⁷⁶
- 4- Nebî (a.s.)- Ebû Saîd el-Hudrî- Ebû Nadra- Ebû Mesleme Saîd b. Yezîd- İsmâîl b. İbrâhîm- Ahmed b. Abde¹⁵⁷⁷
- 5- Nebî (a.s.)- Ebû Saîd el-Hudrî- Ebû Nadra- Ebû Mesleme Saîd b. Yezîd- Muhammed b. Dînâr- Ahmed b. Abde
- 6- Nebî (a.s.)- Ebû Saîd el-Hudrî- Ebû Nadra- Ebû Mesleme Saîd b. Yezîd- Yezîd b. Zürey’- Muhammed b. Abdu’l-a’lâ
- 7- Nebî (a.s.)- Ebû Saîd el-Hudrî- Ebû Nadra- Ebû Mesleme Saîd b. Yezîd- Ğassân b. Mudar- Ukbe b. Sinân
- 8- Nebî (a.s.)- Ebû Saîd el-Hudrî- Ebû Nadra- Ebû Mesleme Saîd b. Yezîd- Bişr b. Mufaddâl- Ahmed b. Mikdâm¹⁵⁷⁸
- 9- Nebî (a.s.)- Ebû Saîd el-Hudrî- Ebû Nadra- Avf- Ebû Bahr- Hafs b. Amr
- 10- Nebî (a.s.)- Ebû Saîd el-Hudrî- Ebû Nadra- Avf- Hevze b. Halife- Muhammed b. Yahya¹⁵⁷⁹
- 11- Nebî (a.s.)- Ebû Saîd el-Hudrî- Ebû Nadra- Avf- Muhammed b. Ca’fer- Muhammed b. Beşşâr
- 12- Nebî (a.s.)- Ebû Saîd el-Hudrî- Ebû Nadra- Saîd b. İyâs el-Cüreyrî- Sâlim b. Nuh- Muhammed b. Beşşâr ve Muhammed b. Müsennâ

¹⁵⁷⁵ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.595, İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.580, Buhârî, “İman”, 15; “Rikâk” 51; Müslim, “İman”, 185; İbn Mâce “Zühd”, 37; Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C.IV, s.12.

¹⁵⁷⁶ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.595.

¹⁵⁷⁷ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.608.

¹⁵⁷⁸ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.600.

¹⁵⁷⁹ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.609.

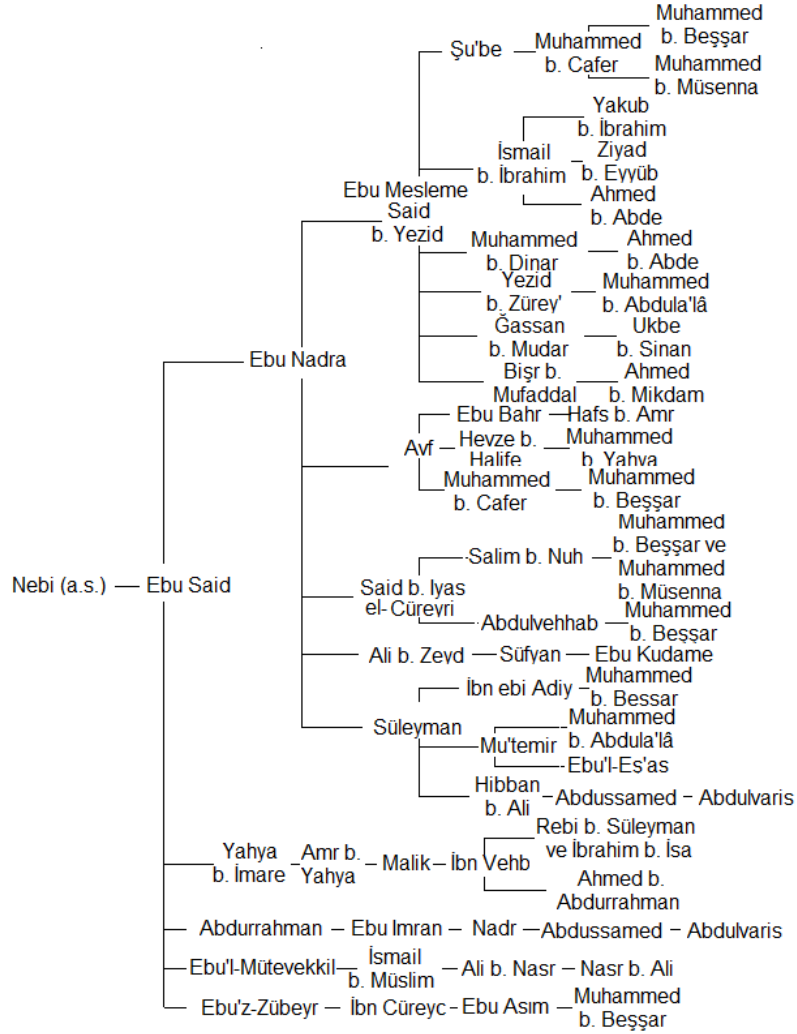
- 13-Nebî (a.s.)- Ebû Saîd el-Hudrî- Ebû Nadra- Saîd b. İyâs el-Cüreyrî- Abdulvehhâb- Muhammed b. Beşşâr
- 14-Nebî (a.s.)- Ebû Saîd el-Hudrî- Ebû Nadra- Ali b. Zeyd b. Cüd'ân- Süfyân- Ebû Kudame¹⁵⁸⁰
- 15-Nebî (a.s.)- Ebû Saîd el-Hudrî- Ebû Nadra- Süleymân et-Teymî- İbn Ebî Adiy- Muhammed b. Beşşâr
- 16-Nebî (a.s.)- Ebû Saîd el-Hudrî- Ebû Nadra- Süleymân- Mu'temir- Muhammed b. Abdu'l-a'lâ¹⁵⁸¹
- 17-Nebî (a.s.)- Ebû Saîd el-Hudrî- Ebû Nadra- Süleymân-Mu'temir- Ebû'l-Eş'as
- 18-Nebî (a.s.)- Ebû Saîd el-Hudrî- Ebû Nadra- Süleymân-Hibban b. Ali- Abdussamed- Abdulvâris
- 19-Nebî (a.s.)- Ebû Saîd el-Hudrî- Yahya b. İmâre- Amr b. Yahya- Mâlik- İbn Vehb- Rebi' b. Süleymân ve İbrâhîm b. İsâ
- 20-Nebî (a.s.)- Ebû Saîd el-Hudrî- Yahya b. İmâre- Amr b. Yahya- Mâlik- İbn Vehb- Ahmed b. Abdurrahman
- 21-Nebî (a.s.)- Ebû Saîd el-Hudrî- Abdurrahman- Ebû İmrân- Nadr- Abdussamed- Abdulvâris b. Abdussamed¹⁵⁸²
- 22-Nebî (a.s.)- Ebû Saîd el-Hudrî- Ebû'l-Mütevekkil- İsmâîl b. Müslim- Ali b. Nasr- Nasr b. Ali
- 23-Nebî (a.s.)- Ebû Saîd el-Hudrî- Ebû'z-Zübeyr- İbn Cüreyc- Ebû Âsım- Muhammed b. Beşşâr

¹⁵⁸⁰ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.543.

¹⁵⁸¹ Bu isnad eserde iki yerde geçmektedir. İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.602 ve 685.

¹⁵⁸² İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.592.

ii- İsnad Şeması

iii- İsnad Değerlendirmesi

Ebû Saîd el-Hudrî'den hadisi Ebû Nadra, Yahya b. İmâre, Abdurrahman b. Ebî Saîd, Ebû'l-Mütevekkil Ali b. Dâvûd ve Ebû'z-Zübeyr rivayet etmektedir. İsnadların çoğu Ebû Nadra rivayeti ile gelmektedir.

Ebû Nadra'nın tam ismi Münzir b. Mâlik'tir. Ravisi Ebû Mesleme'den hadisi alan Muhammed b. Dînâr hakkında Yahya b. Maîn 'zayıf', Ebû Zür'a 'sadûk', Nesâî 'bir beis yoktur'¹⁵⁸³, Dârekutnî 'zayıf, metrûk', Ukaylî 'hadisinde vehm vardır' demiştir.¹⁵⁸⁴

¹⁵⁸³ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXV, s.178.

¹⁵⁸⁴ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, C.IX, s.155.

Ğassân b. Mudar'ın ravisi Ukbe b. Sinân, hakkında yeterli bilgi bulunmayan sadûk bir ravidir.¹⁵⁸⁵

Ebû Mesleme'nin ravilerinden Bişr b. Mufaddâl'ın öğrencisi Ahmed b. Mikdâm sadûk bir ravidir.¹⁵⁸⁶

Avf b. Ebî Cemîle şîî ve kaderî görüşe mensup bir kimsedir.¹⁵⁸⁷ Ravisi Ebû Bahr Abdurrahman b. Osmân hakkında Yahya b. Maîn 'hadisi zayıf', Ali b. El-Medinî 'hadisi sâkıt olmuştur', Ebû Dâvûd 'hadisini terketmişlerdir', Nesâî 'zayıf', Ebû hâtim 'kuvvetli değil, hadisi yazılır ama delil alınmaz' demişlerdir.¹⁵⁸⁸ Hevze b. Halife sadûk bir ravidir.¹⁵⁸⁹

Ebû Mes'ûd Saîd b. İyâs el-Cüreyrî¹⁵⁹⁰ ve onun ravisi Abdulvehhâb b. Abdulmecid¹⁵⁹¹ hayatlarının son dönemlerinde ihtilata uğramış ravilerdir.

Sâlim b. Nuh hakkında Yahya b. Maîn 'bir şey değil', Ebû Zür'a 'bir beis yoktur, sadûk, sikâ', Ebû Hâtim 'hadisi yazılır ama delil alınmaz', Nesâî 'kuvvetli değil', İbn Adiy 'garip ve ferd rivayetleri var' demiştir.¹⁵⁹²

Ali b. Zeyd hakkında Ahmed b. Hanbel 'bir şey değil, hadisi zayıf', Muhammed b. Sa'd 'zayıf, delil alınmaz', Yahya b. Maîn 'bir şey değil, zayıf', iclî 'hadisi yazılır, kuvvetli değil', Cüzcanî 'hadisi vâhi, zayıf' Nesâî 'zayıf' demiştir. İbn Huzeyme'nin de 'hafızası zayıf olduğu için onunla amel etmem' dediği rivayet edilmektedir. Şîî olduğu belirtilen bir ravidir.¹⁵⁹³

Süleymân et-Teymî'den hadisi alan oğlu Mu'temir'in ravisi Ebû'l-Eş'as Ahmed b. Mikdâm sadûk bir ravidir.¹⁵⁹⁴

¹⁵⁸⁵ İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-ta'dîl**, C.VI, s.311.

¹⁵⁸⁶ İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, C.I, s.26.

¹⁵⁸⁷ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, C.VIII, s.167.

¹⁵⁸⁸ Mizzî, **a.g.e.**, C.XVII, s.274.

¹⁵⁸⁹ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXX, s.323.

¹⁵⁹⁰ Mizzî, **a.g.e.**, C.X, s.340.

¹⁵⁹¹ Mizzî, **a.g.e.**, C.XVIII, s.506.

¹⁵⁹² Mizzî, **a.g.e.**, C.X, s.174.

¹⁵⁹³ Mizzî, **a.g.e.**, C.XX, s.438-439.

¹⁵⁹⁴ İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, C.I, s.26.

Süleymân et-Teymî'nin diğer ravisi Hibbân b. Ali hadisi zayıf, şîi bir ravidir.¹⁵⁹⁵ Ravisi Abdussamed b. Abdulvâris¹⁵⁹⁶ ve oğlu Abdulvâris¹⁵⁹⁷ sadûk ravilerdir.

Yahya b. İmâre'den gelen tariklerde yer alan müellifin hocalarından Ahmed b. Abdurrahman, amcası İbn Vehb'den rivayetleri problemlili olan bir kimsedir.¹⁵⁹⁸ İbrâhîm b. İsâ'nın asıl adı İbrâhîm b. Ebî Eyyûb İsâ'dır. Hakkında cerh ve ta'dile dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.¹⁵⁹⁹

Abdurrahman'dan hadisi rivayet eden Ebû İmrân'ın asıl adı Abdulmelik b. Habîb'tir. Nadr b. Muhammed zayıf biridir.¹⁶⁰⁰ Ravisi Abdussamed b. Abdulvâris¹⁶⁰¹ ve oğlu Abdulvâris¹⁶⁰² sadûk ravilerdir.

Ebû'z-Zübeyr Muhammed b. Müslim tedlis yapmakla tanınan sadûk bir ravidir.¹⁶⁰³ Ebû Saîd'den rivayeti olduğuna dair bir bilgiye rastlanmamıştır. İsnadda (عن) lafzı kullanmıştır.¹⁶⁰⁴

(2) Ebû Hureyre Rivayeti

(140) حدثنا محمد بن يحيى، قال : حدثنا أبو اليمان، قال : حدثنا شعيب، عن الزهري، قال : أخبرني سعيد بن المسيب، وعطاء بن يزيد الليثي، أن أبا هريرة، رضي الله عنه أخبرهما، أن الناس قالوا للنبي صلى الله عليه وسلم : يا رسول الله، هل نرى ربنا يوم القيامة ؟ فذكر الحديث بطوله حتى إذا أراد الله رحمة من أراد من أهل النار أمر الله الملائكة أن يخرجوا من كان يعبد الله، فيخرجونهم ويعرفونهم بآثار السجود، وحرّم الله على النار أن تأكل أثر السجود، فيخرجون من النار، قد امتحشوا، فينتون كما تنبت الحبة في حميل السيل، ثم يفرغ الله من القضاء بين العباد ويبقى رجل بين الجنة والنار وهو آخر أهل الجنة دخولا الجنة، مقبل بوجهه على النار، فيقول : يا رب اصرف وجهي عن النار، فإنه قد قشبنى ريحها، وأحرقني ذكاؤها، فيقول الله سبحانه : فهل عسيت إن فعل ذلك بك

¹⁵⁹⁵ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, C.II, s.174.

¹⁵⁹⁶ Mizzî, *a.g.e.*, C.XVIII, s.102.

¹⁵⁹⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, C.VI, s.76.

¹⁵⁹⁸ İbn Hacer, *a.g.e.*, C.I, s.56.

¹⁵⁹⁹ Ebû Saîd Abdurrahman b. Ahmed b. Yûnus b. Abdila'la Sadeî İbn Yûnus, *Târîhu İbn Yûnus es-Sadeî*, C.II, Beyrût, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000, C.I, s.26.

¹⁶⁰⁰ İbn Hacer, *a.g.e.*, C.X, s.445.

¹⁶⁰¹ Mizzî, *a.g.e.*, C.XVIII, s.102.

¹⁶⁰² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, C.VI, s.76.

¹⁶⁰³ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, C.II, s.207.

¹⁶⁰⁴ İbn Huzeyme, *a.g.e.*, s.598.

أن تسأل غير ذلك فذكر بعض الحديث وقال : ثم يأذن الله في دخول الجنة، فيقال له :
تمن، فيتمنى حتى إذا انتهت به الأماني، قال الله لك ذلك، ومثله معه

Allah Resulü şöyle buyurmuştur:

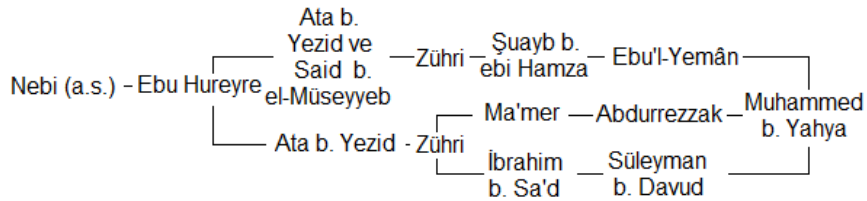
'Allah cehennem ehlinde dilediğine rahmet eder ve meleklerle Allah'a kulluk edenleri ateşten çıkarmalarını emreder, onlar da bu kişileri çıkarır. Bu kimseler alınlarındaki secde izlerinden tanınırlar. Allah cehennem ateşine secde izini haram kılmıştır. Bu kimseler ateşte yanmışlardır. Üzerlerine hayat suyu dökülür. Tıpkı selin getirdiklerinden yeşeren tane gibi yeşerirler. Allah artık kulları arasındaki hükmünü tamamlar. Cennet ve cehennem arasında bir tek kişi kalır ki kendisi cennete girenlerin sonuncusudur. Bu kişinin yüzü cehenneme döndüktür. 'Ey Rabbim beni ateşten koru. Onun rüzgârı beni zehirledi, ateşi ise yaktı' der. Allahu Teâlâ 'bu istediğin olursa, başka bir şey istemeyi umar mısın' buyurur...

Sonra Allah ona cennete girmesi için izin verir. Ona 'temenni et' denir. O da eder. İstekleri bitince Allah o kişiye 'istediklerin ve bir o kadarı daha senindir' buyurur.¹⁶⁰⁵

i- Hadisin İsnadları

- 1- Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Atâ b. Yezîd ve Saîd b. el-Müseyyeb- Zührî- Şuayb b. Ebî Hamza- Ebû'l-Yemân- Muhammed b. Yahya¹⁶⁰⁶
- 2- Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Atâ b. Yezîd- Zührî- Ma'mer- Abdurrezzâk- Muhammed b. Yahya¹⁶⁰⁷
- 3- Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Atâ b. Yezîd- Zührî- İbrâhîm b. Sa'd- Süleymân b. Dâvûd- Muhammed b. Yahya¹⁶⁰⁸

ii- İsnad Şeması

¹⁶⁰⁵ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.690.

¹⁶⁰⁶ Bu isnad eserde birkaç yerde geçmektedir. İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.382, 484, 604, 691.

¹⁶⁰⁷ Bu isnad eserde iki yerde geçmektedir. İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.383, 485.

¹⁶⁰⁸ Bu isnad eserde iki yerde geçmektedir. İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.384, 485.

iii- İsnad Değerlendirmesi

Ebû Hureyre'den gelen hadisi, Atâ b. Yezîd ve Saîd b. el-Müseyyeb rivayet etmektedir. Zührî hadisi bir seferinde yalnızca Atâ'dan bir başka zaman ise Atâ ve Saîd'den birlikte nakletmiştir. Hadisin medâr ravisi Zührî'dir. Tüm tarikler müellifin hocası Muhammed b. Yahya tarafından rivayet edilmiştir.

Zührî'den hadisi alan Şuayb'ın ravisi Ebû'l-Yemân Hakem b. Nafi'nin Şuayb b. Ebî Hamza'dan aktardığı rivayetlerin çoğunu, kimi rical âlimlerine göre ise rivayetlerin tamamını münavele yöntemi ile aldığı ve Şuayb'ın verdiği icazete dayanarak “أخبرنا/ bize haber verdi” gibi semaya delalet eden lafızlarla rivayet ettiği belirtilmiştir.¹⁶⁰⁹ İbn Huzeyme'nin eserde farklı yerlerde birkaç kez zikrettiği bu isnadın bazısında Ebû'l-Yemân'ın “أخبرنا” bazısında ise “حدثنا/bize tahdis etti” sema lafzını kullandığı görülmektedir.¹⁶¹⁰ Bu tarikin Ebû'l-Yemân'ın cerhi sebebiyle muttasıl olmadığı söylenebilir.

(3) Enes b. Mâlik Rivayeti

(141) حدثنا أحمد بن عبد الرحمن بن وهب، قال : حدثنا عمي قال : حدثنا عبد الرحمن بن سلمان يعني الحجري، عن عمرو بن أبي عمر، عن أنس بن مالك، قال : سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم، فذكر بمثله، غير أنه قال : وأنا سيد النبيين يوم القيامة، ولا فخر، وإني آتي باب الجنة، فأخذ بحلقته، فتقول الملائكة : من هذا ؟ فأقول : أنا محمد، فيفتحون لي، فأدخل فأجد الجبار تبارك وتعالى مستقبلي، فأسجد له، فيقول : ارفع رأسك يا محمد فذكر بعض الحديث وقال : فأقبل بمن وجدت في قلبه ذلك، فإذا الجبار مستقبلي، فأسجد له فيقول : ارفع رأسك يا محمد فذكر بعض الحديث وقال : فمن وجدت في قلبه مثقال نصف حبة من شعيرة من الإيمان فأدخل الجنة ، فأقبل بمن وجدت في قلبه ذاك، فإذا الجبار تبارك وتعالى مستقبلي، فأسجد له وذكر الحديث إلى قوله : وفرغ من حساب الناس ، قال : أدخل من بقي من أمتي النار مع أهل النار، فيقول لهم أهل النار : ما أغنى عنكم أنكم كنتم تعبدوه ولا تشركوا به شيئاً، فأنتم معنا، فيقول الجبار تبارك وتعالى فبعزتي لأعتقهم من النار، فيرسل إليهم فيخرجون من النار، وقد امتحشوا، فيدخلون في نهر الجنة فينبتون فيه كما تنبت الحبة في غشاء السيل، ويكتب بين أعينهم هؤلاء عتقاء

¹⁶⁰⁹ Mizzî, a.g.e., C.VII, s.149.

¹⁶¹⁰ Bkz. İbn Huzeyme, a.g.e., s.341, 382, 604, 690.

الله، فيذهب بهم، فيدخلون الجنة فيق ول أهل الجنة هؤلاء الجهنميون، فيقول الجبار:
هؤلاء عتقاء الجبار

Enes b. Mâlik Allah Resulü'nden şöyle rivayet etmektedir:

Ben kıyamet gününde nebilerin efendisiyim, övünmek yok. Cennetin kapısına gelirim. Halkasını elime alırım. Melekler 'bu kim' derler. Ben 'Muhammedim' diye cevap veririm. Bana kapıyı açarlar ben de girerim. Cebbar olan zatı beni karşılarken bulurum. Hemen secde ederim. Bana 'başını kaldır ey Muhammed' buyurur...

Böylece insanların hesabı tamamlanır. Ümmetimden geri kalanları cehennem ehli ile birlikte ateşe girerler. Cehennem ehli onlara 'Hani ne oldu? Siz O'na kulluk ediyor ve ona hiçbir şeyi ortak koşmuyordunuz. İşte burada bizimlesiniz' diye seslenir. Bunun üzerine Cenâb-ı Hakk 'İzzetim ile onları ateşten azad edeceğim' der ve onları çıkarması için (melekleri) gönderir. Onlar yanmış haldedirler. Sonra cennet nehirlerine atılırlar. Orada selin getirdiklerinden yeşeren tane gibi yeşerirler. İki gözlerinin ortasında 'Allah'ın azad ettikleri' yazmaktadır. Sonra bu onlardan giderilir ve cennete girerler. Cennet ehli 'bunlar cehennemilerdir' der, Cebbâr ise 'onlar Cebbâr'ın azad ettikleridir' buyurur.¹⁶¹¹

Hadis eserde Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Amr b. Ebî Amr- İbnu'l-Hâd- Leys- Şuayb b. Leys ve Abdullah b. Abdulhakem- Muhammed b. Abdullah ve Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Amr b. Ebî Amr- Abdurrahman b. Selmân- İbn Vehb- Ahmed b. Abdurrahman isnadlarıyla gelmektedir. Amr b. Ebî Amr hakkında Yahya b. Maîn 'hadisinde zayıflık vardır, kuvvetli değil, hüccet değil', Ebû Hâtim 'bir beis yoktur', Ebû Zür'a 'sikâ', Nesâî 'kuvvetli değil' demiştir.¹⁶¹² Sâcî'ye göre vehm eden sadûk bir ravidir.¹⁶¹³ Amr'dan hadisi alan Yezîd b. Abdullah b. el-Hâd tarikinde yer alan Abdullah b. Abdulhakem sadûk bir ravidir.¹⁶¹⁴ Amr'ın diğer ravisi Abdurrahman b. Selmân, hakkında ihtilaf edilmiş bir ravidir. Buhârî onu zayıf raviler arasında zikretmiştir.¹⁶¹⁵ Rivayetlerinin muzdarip

¹⁶¹¹ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.637.

¹⁶¹² Mizzî, **a.g.e.**, C.XXII, s.170.

¹⁶¹³ İbn Hacer, **a.g.e.**, C.VIII, s.83.

¹⁶¹⁴ Mizzî, **a.g.e.**, C.XV, s.193.

¹⁶¹⁵ Buhârî, **ed-Duafâu's-sağîr**, s.74.

olduğu belirtilmiştir.¹⁶¹⁶ İsnadda müellifin hocası olan Ahmed b. Abdurrahman ise amcası İbn Vehb'den rivayetleri problemlili olan bir kimsedir.¹⁶¹⁷

Mecrûh ravileri sebebiyle isnadların zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

(4) Metin Değerlendirmesi

Ebû Saîd el-Hudrî rivayetlerinin bir metninde '*Allah'ın rahmet dilediği kişiyi ateş öldürür. Sonra şefaatchiler gelir ve o kişi bir grubu alır, onları hayat (hayvan veya hayâ) nehrine atar...*' denilmektedir. Başka bir rivayette '*suyundan içerler*' ifadesi eklenmektedir. Bu metinde ayrıca cennet ehlinin cehennemden kurtulup arınan kimselere 'cehennemîler' diye isim verdiği, bu kimselerin Allah'a dua ettiği ve Cenâb-ı Hakk'ın da bu ismi onlardan sildiği bildirilmektedir.¹⁶¹⁸ Bir rivayette ise '*Resulullah cennetin kapısını çalar*' denilmektedir.¹⁶¹⁹ Kimi rivayetlerde Cenâb-ı Hakk '*Bakınız, kimin kalbinde hardal tanesi ağırlığıınca iman bulursanız onu ordan çıkarınız*' buyurur.¹⁶²⁰ Bir diğer rivayette ise Resulullah'ın '*Yemyeşil bir ağacın, sarardığını ve sonra tekrar yeşerdiğini görmüyor musunuz*'¹⁶²¹ sözleri yer almaktadır. Ebû Saîd'in oğlu Abdurrahman'ın rivayet ettiği hadiste ise Ebû İmrân onunla bir gemide karşılaştığını ve babasından duyduğu bu hadisi ona sorduğunu anlatmaktadır.¹⁶²²

Müellif Ebû Saîd el-Hudrî rivayetlerinden Muhammed b. Abdu'l-a'lâ tarikine eserde iki kez yer vermiştir. İsnadlardan birinin metninde diğer metinlerde yer almayan İsrail oğullarından ilk helak olan kadının kısas edildiği bir bölüm yer almaktadır.¹⁶²³

Ebû Nadrâ bu metin ile gelen isnadda, hadisi Ebû Saîd'den mi Câbir'den mi rivayet ettiği konusunda şüphe etmiştir. Bu rivayetin metin olarak ferd bir rivayet olduğu anlaşılmaktadır.

Ebû Hureyre rivayeti, daha önce müellif tarafından ru'yetin varlığını ispat konusunda ele alınmış, ashabın '*Rabbimizi görecek miyiz*' sorusunun ardından

¹⁶¹⁶ İbn Ebî Hâtim, **a.g.e.**, C.V, s.242.

¹⁶¹⁷ İbn Hacer, **a.g.e.**, C.I, s.56.

¹⁶¹⁸ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.611.

¹⁶¹⁹ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.543.

¹⁶²⁰ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.630.

¹⁶²¹ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.602.

¹⁶²² İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.592.

¹⁶²³ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.685.

Resulullah'ın onlara verdiği cevabın devamında şefaatten bahsetmesi sebebiyle, eserde bir de şefaet konusu altında yer bulmuştur. Müellif takti yaparak rivayeti farklı isnadlarla önce ru'yet sıfatının ispatına, ardından şefaatin ispatına delil getirmiştir.

Ebû Hureyre'den gelen hadisin bir isnadında Cenâb-ı Hakk cehennemden çıkan kulunun istekleri üzerine ona *'başka bir şey istemeyeceğine dair söz vermemiş miydin'* deyince o kul 'Rabbim, beni yarattıklarının en şakîsi eyleme' diye niyaz etmekte, Rabbi Teâlâ da bu söz üzerine gülmektedir.¹⁶²⁴

İbn Huzeyme şunları söylemektedir:

Cehennem ehli günahlarından dolayı kömürleşene kadar yandıktan sonra Allah onları bir kez öldürür. Bundan sonra şefaate izin verilir. Allah'ın onları ateşten çıkardıktan sonra cennete girmeden önce onlara hayat vermesi, hass mana murad edilen amm bir lafız ile gelmiştir.¹⁶²⁵

Allah Resulü'nün yaptığı tohum tanesi benzetmesi, cehennemden çıkarılıp hayat nehrine atılanlar için kullandığı ifadeler, anlatım şeklinin sade ve yalın oluşu ashabin dikkatini çekmiş, *"selin getirdiklerinden yeşeren tohum tanesi gibi"* sözü üzerine bir sahabi "sanki Allah Resulü çöldeymiş gibi" sözleriyle Resulullah'ın yaptığı benzetmeden ve bu konudaki bilgisinden dolayı hayretini ve hoşnutluğunu dile getirmiştir.¹⁶²⁶

Enes b. Mâlik rivayetinin bir metninde Resulullah *"Ben kıyamet gününün yerin altından kemikleri diriltilecek ilk insanım"*¹⁶²⁷ buyurmakta ardından Cenâb-ı Hakk ve ümmeti arasında gidip gelerek her seferinde sırayla ümmetinden kalbinde arpa, yarım arpa ve hardal tanesi kadar iman bulunan kimseleri şefaati ile ateşe düşmekten kurtarmaktadır.¹⁶²⁸

f. "Cennette ilk şefaet edecek olan benim..." hadisi

(1) Enes b. Mâlik Rivayeti

(142) حدثنا عبد الله بن سعيد الأشج، قال: حدثنا حسين بن علي الجعفي، عن زائدة، عن المختار بن فلفل، عن أنس، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: أنا أول

¹⁶²⁴ İbn Huzeyme, a.g.e., s.485.

¹⁶²⁵ İbn Huzeyme, a.g.e., s.595.

¹⁶²⁶ İbn Huzeyme, a.g.e., s.586.

¹⁶²⁷ İbn Huzeyme, a.g.e., s.635, Ahmed b. Hanbel, a.g.e., C.IV, s.289; Dârimî, "Mukaddime", 8.

¹⁶²⁸ İbn Huzeyme, a.g.e., s.636.

شفيع في الجنة، وقال : ما صدق نبي ما صدقت، وإن من الأنبياء نبي لم يصدقه من أمته،
إلا رجل واحد

“Cennette ilk şefaate edecek olan benim. Hiçbir nebî benim tasdik olunduğum
şeyle tasdik olunmamıştır. Kimi nebiler vardır ki kendisini yalnızca bir tek kişi tasdik
etmiştir.”¹⁶²⁹

Hadis eserde Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Muhtâr b. Fulful- Zâide- Huseyn b. Ali- Abdullah
b. Saîd ve Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Ebû Kılâbe- Eyyûb- Abbâd b. Mansûr- Reyhân b. Saîd-
Muhammed b. Hassân isnadlarıyla gelmiştir. Enes’in ravisi Ebû Kılâbe Abdullah b.
Zeyd’dir. İsnadda yer alan Abbâd b. Mansûr hakkında Yahya b. Maîn ‘bir şey
değildir’ Ebû Zûr’a ‘gevşek’ Ebû Hâtim ‘hadisi zayıf, hadisi yazılır’, Nesâî ‘zayıf,
hüccet değil’¹⁶³⁰ Dârekutnî ‘kuvvetli değil’ demiştir. Ahmed b. Hanbel ve İbn Ebî
Şeybe münker rivayetleri olduğunu söylemiştir. Tedlis yaptığı ve rey ile hareket
ettiği belirtilmiştir.¹⁶³¹ Hadisi (عن) lafzı ile rivayet ettiği görülmektedir. Reyhan b.
Saîd Ebû Hâtim’e göre hadisleri yazılan ama delil alınmayan,¹⁶³² Ukaylî’ye göre de
Abbad’dan münker rivayetleri bulunan ravidir.¹⁶³³

(2) Ebû Hureyre Rivayeti

(143) وروى الأوزاعي ، عن قتادة ، عن عبد الملك العتكي ، عن أبي هريرة ، رضي
الله عنه، قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : أنا سيد ولد آدم، وأول من تشق عنه
الأرض وأول شافع، وأول مشفع حدثناه يعقوب بن إبراهيم الدورقي ، قال : حدثنا محمد
بن مصعب القرقيساني ، عن الأوزاعي

Allah Resulü şöyle buyurmaktadır:

“Ben insanoğlunun efendisiyim. Kabirden ilk kalkacak olan, ilk şefaate
edecek olan ve şefaati ilk kabul edilecek olan benim”¹⁶³⁴

Hadisin Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Abdulmelik- Katâde- Evzâî- Muhammed b. Mus’ab-
Ya’kub b. İbrâhîm isnadında Ebû Hureyre’den rivayeti alan Abdulmelik’in kim olduğu

¹⁶²⁹ İbn Huzeyme, a.g.e., s.541, İbn Ebî Şeybe, a.g.e., C.VII, s.411.

¹⁶³⁰ Mizzî, a.g.e., C.XIV, s.159.

¹⁶³¹ İbn Hacer, a.g.e., C.V, s.105.

¹⁶³² Mizzî, a.g.e., C.IX, s.261.

¹⁶³³ İbn Hacer, Tehzîbu’t-Tehzîb, C.III, s.301.

¹⁶³⁴ İbn Huzeyme, a.g.e., s.542; Müslim, “Fedâil”, 3; Ebû Dâvûd, “Sünne”, 14; Ahmed b. Hanbel, a.g.e., C.III, s.648; İbn Ebî Şeybe, a.g.e., C.VII, s.430.

tespit edilememiştir. İbn Huzeyme de eserinde bu ravi hakkında bir bilgisi olmadığını, onunla ilgili her hangi bir cerh ta'dil lafzına rastlamadığını belirtir.¹⁶³⁵

Muhammed b. Mus'ab'ın hadislerinin münker ve zayıf olduğu, Evzâî'den rivayetinin zayıf olduğu belirtilmiştir.¹⁶³⁶

İsnad'ın Abdumelik'in meçhuliyeti ve Muhammed b. Mus'ab hakkındaki cerh ifadelerinden dolayı zayıf olduğu görülmektedir.

(3) Metin Değerlendirmesi

Enes b. Mâlik rivayetlerinin birinde Peygamber *"Allah'ın Resulü Muhammed, kıyamet gününde cennete ilk girecek olan ve ilk şefa'at edecek olan kişidir"* buyurmaktadır.¹⁶³⁷

İbn Huzeyme'ye göre Ebû Hureyre rivayetinde Allah Resulü'nün *"Cennette ilk şefa'at eden benim"* buyurması, kendisinden başka kimselerin de şefa'at edeceğini göstermektedir. Zira dil kaidelerine göre ikinci ve üçüncüsünün olmadığı bir şey için 'ben ilkim' denilemez.¹⁶³⁸

g. "O makam, Makam-ı Mahmûd'dur" hadisi

Hadis Selmân el-Fârisî, Ebû Hureyre, Abdullah b. Abbâs ve Abdullah b. Ömer'den gelmektedir:

(1) Selmân el-Fârisî Rivayeti

(144) حدثنا يوسف بن موسى، قال: حدثنا أبو معاوية، قال: حدثنا عاصم الأحول، عن أبي عثمان النهدي، عن سلمان الفارسي، قال: يأتون النبي صلى الله عليه وسلم فيقولون: يا نبي الله، أنت الذي فتح الله بك، وختم بك، وغفر لك ما تقدم من ذنبك وما تأخر، قم فاشفع لنا إلى ربك فيقول: نعم، أنا صاحبكم فيخرج يجرّوش النار، حتى ينتهي إلى باب الجنة، فيأخذ بحلقة في الباب من ذهب، فيقرع الباب، فيقال: من هذا؟ فيقال: محمد قال: فيفتح له، قال: فيجيء حتى يقوم بين يدي الله، فيستأذن في السجود، فيؤذن له، قال: فيفتح الله له من الشاء والتحميد والتمجيد ما لم يفتحه لأحد من الخلائق، فينادي يا محمد ارفع رأسك وسل تعطه، ادع يجب، قال: فيرفع رأسه، فيقول: رب أمتي أمتي، ثم

¹⁶³⁵ İbn Huzeyme, a.g.e., s.542.

¹⁶³⁶ Mizzî, a.g.e., C.XXVI, s.463.

¹⁶³⁷ İbn Huzeyme, a.g.e., s.542.

¹⁶³⁸ İbn Huzeyme, a.g.e., s.541.

يستأذن في السجود فيؤذن له، فيفتح له من الثناء والتحميد والتمجيد، ما لم يفتح لأحد من الخلائق فينادى يا محم د ارفع رأسك، سل تعطه، واشفع تشفع، وادع تجب، قال: يفعل ذلك مرتين أو ثلاثا، فيشفع فيمن كان في قلبه حبة من حنطة، أو مثقال شعيرة، أو مثقال حبة من خردل من إيمان قال سلمان: فذلك المقام المحمود

“İnsanlar Allah Resulü’ne gelirler ve şöyle söylerler: ‘ey Allah’ın Resulü! Sen ki Allah’ın seninle açtığı ve seninle kapadığı, geçmiş ve gelecek günahlarını affettiği kişisin. Kalk ve bizim için Rabbine karşı şefa’at et!’ Allah Resulü ise ‘Evet ben sizin efendinizim’ der. Çıkar, cennetin kapısına gelene kadar cehennemi tetkik eder. Cennetin kapısına gelince kapının altın halkasını alır ve kapıyı çalar. ‘Kimdir o’ denir. ‘Muhammeddir’ denilir. Kapı O’nun için açılır. Rabb-i Teâlâ’nın huzuruna gelir. Secde etmek için izin ister ve O’na izin verilir. Allahu Teâlâ O’na daha önce hiçbir mahlûka yapmadığı övgülerde bulunur. Ardından şöyle seslenir: ‘ey Muhammed! Başını kaldır, iste verilsin, dua et, icabet edilsin’ O da başını kaldırır. ‘Ey Rabbim ümmetim ümmetim’ der. Bu durum iki ya da üç kez tekrar eder ve kendisine buğday tanesi veya arpa tanesi yahut hardal tanesi kadar imanı bulunan kimseye şefa’at etme hakkı verilir.” Rivayetin ardından Selmân ‘işte bu Makam-ı Mahmûd’dur’ demiştir.¹⁶³⁹

Hadisin *Nebî (a.s.)- Selmân el-Fârisî- Ebû Osmân en-Nehdî- Âsım el-Ahvel- Ebû Muâviye-Yusuf b. Mûsâ* şeklindeki isnadında yer alan Ebû Muâviye ed-Darîr mürchie görüşe mensup bir kimsedir. Ameş’ten başka kimselerden yaptığı rivayetlerinin makbûl olmadığı belirtilmiştir.¹⁶⁴⁰ Yusuf b. Mûsâ ise sadûk bir ravidir.¹⁶⁴¹

(2) Ebû Hureyre Rivayeti

(145) حدثنا سلم بن جنادة قال: حدثنا حماد يعني أبا أسامة، عن داود الأودي، عن أبيه، عن أبي هريرة، رضي الله عنه، عن النبي صلى الله عليه وسلم في قوله: عسى أن يبعثك ربك مقاما محمودا قال: هو المقام الذي أشفع فيه لأمتي

Allah Resulü “*Rabbinin, seni, övgüye değer bir makama göndereceğini umabilirsin*”¹⁶⁴² mealindeki ayet için ‘O makam, ümmetime şefa’at edeceğim yerdir’ buyurdu.¹⁶⁴³

¹⁶³⁹ İbn Huzeyme, a.g.e., s.631.

¹⁶⁴⁰ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, C.IX, s.139.

¹⁶⁴¹ Mizzî, a.g.e., C.XXXII, s.467.

¹⁶⁴² İsrâ 17/79.

Hadis eserde *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Yezîd b. Abdurrahman- Dâvûd b. Yezîd- Hammâd b. Usame- İsmâîl b. Hafs* ve *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Yezîd b. Abdurrahman- Dâvûd b. Yezîd- Hammâd b. Usame- Selâm b. Cünâde* isnadlarıyla gelmektedir. Yezîd b. Abdurrahman'ın ravisi ve oğlu olan Dâvûd b. Yezîd hakkında Ahmed b. Hanbel ve Ebû Dâvûd 'zayıf', Nesâî 'sikâ değil'¹⁶⁴⁴ İclî 'hadisi yazılır ama kuvvetli değil', Ezdî 'sikâ değil', Sâcî 'vehm eder, sadûk' demiştir.¹⁶⁴⁵ Hammâd b. Usame tedlis yapmakla tanınmaktadır.¹⁶⁴⁶ İsnadda hadisi Dâvûd'dan (عن) lafzı ile rivayet ettiği görülmektedir. İsmâîl b. Hafs sadûk bir ravidir.¹⁶⁴⁷

(3) Abdullah b. Abbâs Rivayeti

(146) وروی رشدين بن كريب ، عن أبيه ، عن ابن عباس ، في قوله : عسى أن يبعثك ربك مقاما محمودا قال : المقام المحمود ، مقام الشفاعة حدثناه محمد بن يحيى ، قال : حدثنا مؤمل بن الفضل قال : حدثنا عيسى بن يونس ، عن رشدين

İbn Abbâs "*Rabbînin, seni, övgüye değer bir makama göndereceğini umabilirsin*"¹⁶⁴⁸ ayeti için 'Makam-ı mahmûd şefaât makamıdır' demiştir.¹⁶⁴⁹

Hadisin *İbn Abbâs- Kureyb- Rişdîn b. Kureyb- Îsâ b. Yûnus- Müemmel b. Fadl- Muhammed b. Yahya* isnadında yer alan Rişdîn b. Kureyb hakkında Buhârî 'hadisi münker', Yahya b. Maîn 'hadisi bir şey değil, sikâ değil' demiştir.¹⁶⁵⁰ İbn Hibbân münker rivayetlerinin çok olduğunu söylemiştir.¹⁶⁵¹

(4) Abdullah b. Ömer Rivayeti

(147) حدثنا يونس بن عبد الأعلى ، قال حدثنا يحيى يعني ابن عبد الله بن بكير ، قال حدثنا الليث ، عن عبيد الله بن أبي جعفر ، قال : سمعت حمزة بن عبد الله ، يقول : سمعت عبد الله بن عمر ، يقول : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ما يزال الرجل يسأل الناس حتى يأتي يوم القيامة وليس في وجهه مزعة لحم ، وقال : إن الشمس تدنو ، حتى يبلغ العرق

¹⁶⁴³ İbn Huzeyme, a.g.e., s.652; Ahmed b. Hanbel, a.g.e., C.III, s.443.

¹⁶⁴⁴ İbn Hacer, a.g.e., C.III, s.205.

¹⁶⁴⁵ Mizzî, a.g.e., C.VIII, s.469.

¹⁶⁴⁶ İbn Hacer, a.g.e., C.III, s.3.

¹⁶⁴⁷ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, C.I, s.68.

¹⁶⁴⁸ İsrâ 17/79.

¹⁶⁴⁹ İbn Huzeyme, a.g.e., s.655.

¹⁶⁵⁰ Mizzî, a.g.e., C.IX, s.196.

¹⁶⁵¹ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, C.III, s.279.

نصف الأذن، فبينما هم لذلك استغاثوا بآدم عليه السلام فيقول: لست بصاحب ذلك، ثم بموسى فيقول كذلك، ثم بمحمد فيشفع ليقضي بين الخلق، فيمشي حتى يأخذ بحلقة الجنة، فيومئذ يبعثه الله مقاما محمودا يحمده أهل الجمع كلهم

“Bazı kimseler hiç durmadan diğer insanlardan isterler. En sonunda kıyamet günü bu kişi, yüzünde bir et parçası olmaksızın gelir. O gün güneş o kadar yakınlaştırılır ki ter insanların kulak hizalarına ulaşır. İnsanlar Âdem (a.s.)’e giderler. O ‘ben bunu yapamam’ buyurur. Sonra Mûsâ (a.s.)’ya giderler. O da aynı şeyi söyler. Sonra Muhammed’e gelirler. O da yaratılmışlar arasında hüküm verilsin diye şefaât eder. Yaklaşır ve cennetin kapısının halkasını tutar. İşte o gün Cenâb-ı Hakk O’nu Makam-ı Mahmûd’a ulaştırır. Herkes O’na hamdeder.”¹⁶⁵²

Hadis eserde Nebî (a.s.)- Abdullah b. Ömer- Hamza b. Abdullah- Ubeydullah b. Ebî Ca’fer- Leys- Abdullah b. Abdulhakem ve Şuayb- Muhammed b. Abdullah b. Abdulhakem¹⁶⁵³ ve Nebî (a.s.)- Abdullah b. Ömer- Hamza b. Abdullah- Ubeydullah b. Ebî Ca’fer- Leys- Yahya b. Abdullah b. Bukeyr- Yûnus b. Abdu’l-a’la isnadlarıyla gelmektedir.

Leys b. Sa’d’ın ravilerinden Abdullah b. Abdulhakem sadûk bir ravidir.¹⁶⁵⁴ Diğer ravi Yahya b. Abdullah b. Bukeyr hakkında Nesâî ‘zayıf, sikâ değil’, Ebû Hâtim ‘hadisi yazılır ama delil olmaz’ demişlerdir.¹⁶⁵⁵ Bununla birlikte, Leys’in komşusu ve kâtibi olması hasebiyle ondan rivayetleri kabul gören bir ravidir.¹⁶⁵⁶

(5) Metin Değerlendirmesi

İbn Huzeyme’ye göre “*Rabbînin, seni, övgüye değer bir makama göndereceğini umabilirsin*”¹⁶⁵⁷ ayetinde yer alan ‘umabilirsin’ lafzı ile bu durumun Cenâb-ı Hakk’a vacip olması anlaşılır ve bunun gerçekleşmemesi gibi bir durum söz konusu olamaz demektir.¹⁶⁵⁸ O halde Allah Resulü’nün şefaât edeceği Allahu teâlâ’nın verdiği bu söz ile sâbit olmaktadır.

¹⁶⁵² İbn Huzeyme, a.g.e., s.512. Buhârî, “Zekât” 53.

¹⁶⁵³ Bu isnad eserde iki yerde geçmektedir. Bkz, İbn Huzeyme, a.g.e., s.512 ve 655.

¹⁶⁵⁴ Mizzî, a.g.e., C.XV, s.193.

¹⁶⁵⁵ Mizzî, a.g.e., C.XXXI, s.403.

¹⁶⁵⁶ İbn Hacer, Tehzîbu’t-Tehzîb, C.XI, s.238.

¹⁶⁵⁷ İsrâ 17/79.

¹⁶⁵⁸ İbn Huzeyme, a.g.e., s.652.

h. “Onlara ‘Cehennemîler’ denir...” hadisi

Cehennemden şefaât ile kurtulup cennete giren kullara ‘cehennemîler’ diye isim verileceğini haber veren rivayet, taktiye uğramış metinler halinde pek çok sahabeden gelmektedir. Rivayet Enes b. Mâlik, Huzeyfe b. Yemân, İbn Abbâs, İmrân b. Husayn ve Abdullah b. Amr’dan gelmektedir.

(1) Enes b. Mâlik Rivayeti

(148) حدثنا محمد بن بشار، قال: حدثنا أبو داود، قال: حدثنا هشام، عن قتادة، عن أنس بن مالك، أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: ليصين قوما سفعة، من النار بذنوب عملوها، ثم يدخلهم الله الجنة، يقال لهم الجهنميون

“İşledikleri günahlardan dolayı ateşten yanık izi olurlar. Sonra Allah onları cennete alır. Onlara ‘cehennemîler’ denir.”¹⁶⁵⁹

i- Hadisin İsnadları

- 1- Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Katâde ve Sâbit- Ma'mer-Abdurrezzâk- Muhammed b. Yahya
- 2- Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Katâde- Hemmâm b. Yahya- Âsım b. Ali- Ziyâd b. Eyyûb
- 3- Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Katâde- Süleymân- Mu'temir- Ahmed b. Mikdâm
- 4- Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Katâde- Hişâm- Muâz b. Hişâm- Ebû Mûsâ¹⁶⁶⁰
- 5- Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Katâde- Hişâm-Vehb b. Cerîr- Muhammed b. Yahya
- 6- Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Katâde- Hişâm-Sâid b. Âmir- Muhammed b. Yahya
- 7- Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Katâde- Hişâm- Ebû Dâvûd- Muhammed b. Beşşâr¹⁶⁶¹
- 8- Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Katâde- Hişâm- Muhammed b. Mervân- Ubeydullah b. Yusuf ve Muhammed b. Yahya
- 9- Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Yezîd b. Ebî Habîb- Bîşr b. Mufaddâl- Muhammed b. Abdu'l-a'lâ
- 10- Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Yezîd b. Ebî Sâlih- Osmân b. Ömer- Muhammed b. Beşşâr¹⁶⁶²

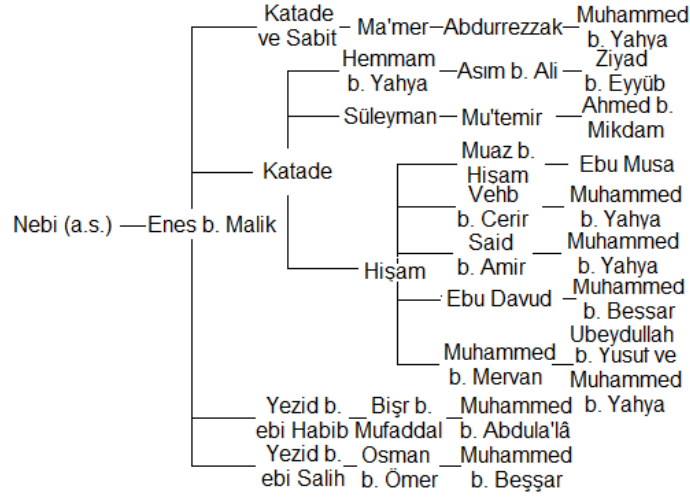
¹⁶⁵⁹ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.581, Buhârî, “Tevhid” 25; Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C.IV, s.268.

¹⁶⁶⁰ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.813.

¹⁶⁶¹ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.581.

¹⁶⁶² İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.599.

ii- İsnad Şeması

iii- İsnad Değerlendirmesi

Hadisi Enes b. Mâlik'ten Katade b. Dîâme, Sâbit el-Bünânî, Yezîd b. Ebî Habîb ve Yezîd b. Ebî Sâlih rivayet etmektedir.

Katade'den hadisi alan Hemmâm b. Yahya'nın ravisi Âsım b. Ali hakkında Ahmeed b. Hanbel 'sadûk', Yahya b. Maîn 'bir şey değil, sikâ değil, yalancı', Ebû hâtim 'sadûk'¹⁶⁶³, nesâî 'zayıf' demiştir.¹⁶⁶⁴ Hemmâm ile görüştüğüne dair kaynaklarda bir bilgi bulunmamaktadır. Âsım'ın isnadda sema lafzı kullandığı görülmektedir.¹⁶⁶⁵

Katade'tarikiinde yer alan Ahmed b. Mikdâm sadûk bir ravidir.¹⁶⁶⁶

Katade tarikiinde yer alan Muâz b. Hişâm hakkında Yahya b. Maîn 'sadûk, hüccet değil' demiştir.¹⁶⁶⁷ Saîd b. Amir de sadûk bir ravidir.¹⁶⁶⁸

Muhammed b. Mervân el-Ukaylî'nin hadisini, Ahmed b. Hanbel almamıştır ve Ebû Zûr'a da onun için 'bir şey değildir' demektedir.¹⁶⁶⁹ Yahya b. Maîn'e göre

¹⁶⁶³ Mizzî, **a.g.e.**, C.XIII, s.511.

¹⁶⁶⁴ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, C.V, s.51.

¹⁶⁶⁵ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.590.

¹⁶⁶⁶ İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, C.I, s.26.

¹⁶⁶⁷ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXVIII, s.141.

¹⁶⁶⁸ İbn Ebî Hâtim, **a.g.e.**, C.IV, s.49.

¹⁶⁶⁹ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXVI, s.389.

hadisi mutabaat olarak alınmaz.¹⁶⁷⁰ Hadisi ondan alan Ubeydullah b. Yusuf¹⁶⁷¹ ve Muhammed b. Yahya b. Ebî Hazm¹⁶⁷² için de ‘sadûk’ denilmiştir.

Enes’ten rivayeti Yezîd b. Ebî Habîb ve Yezîd b. Ebî Sâlih isimli iki ravi rivayet etmektedir. Müellif Yezîd b. Ebî Habîb¹⁶⁷³ ve Yezîd b. Ebî Sâlih’in cerh veya ta’diline dair bir bilgisi olmadığını söylemektedir.¹⁶⁷⁴

Enes b. Mâlik’ten rivayette bulunan Yezîd b. Ebî Sâlih künyesi Ebû Habîb olan sika bir ravidir.¹⁶⁷⁵ Bununla birlikte Yezîd b. Ebî Habîb, Enes’ten rivayeti olan bir ravi değildir. Bu iki ismin, Yezîd b. Ebî Sâlih’in, Ebû Habîb künyesi dolayısıyla karıştırılmış olması ihtimali akla gelmektedir.¹⁶⁷⁶

(2) Huzeyfe b. Yemân, İbn Abbâs, İmrân b. Husayn, Abdullah b. Amr ve Muğîre b. Şu’be Rivayeti

(149) حدثنا محمد بن بشار، ومحمد بن الوليد، قالا : حدثنا محمد، قال : حدثنا
شعبة، عن حماد، عن ربعي بن حراش، عن حذيفة، قال شعبة رفعه إلى النبي صلى الله عليه
وسلم مرة قال : يخرج الله من النار، قوما منتبين، قد غشيتهم النار، بشفاعاة الشافعين،
فيدخلون الجنة، فيسمون الجهنميون

“Allah cehennem ateşinin sardığı çürümüş bir grubu, şefaât edenlerin şefaati ile cehennemden çıkarır ve cennete alır. Onlara ‘cehennemîler’ denilir.”¹⁶⁷⁷

i- Hadisin İsnadları

- 1- Nebî (a.s.)- Huzeyfe- Rib’i b. Hirâş- Hammâd- Şu’be- Muhammed- Muhammed b. Beşşâr ve Muhammed b. Velîd
- 2- Nebî (a.s.)- Huzeyfe- Rib’i b. Hirâş- Hammâd- Şu’be- Ebû Dâvûd- Yahya b. Hakîm
- 3- Nebî (a.s.)- İbn Abbâs- Ebû Recâ el-Utâridî –Hasan b. Zekvân- Yahya b. Saîd- Muhammed b. Beşşâr

¹⁶⁷⁰ İbn Hacer, **a.g.e.**, C.IX, s.435.

¹⁶⁷¹ İbn Hacer, **a.g.e.**, C.I, s.541.

¹⁶⁷² İbn Ebî Hâtim, **a.g.e.**, C.VI, s.124.

¹⁶⁷³ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.591.

¹⁶⁷⁴ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.599.

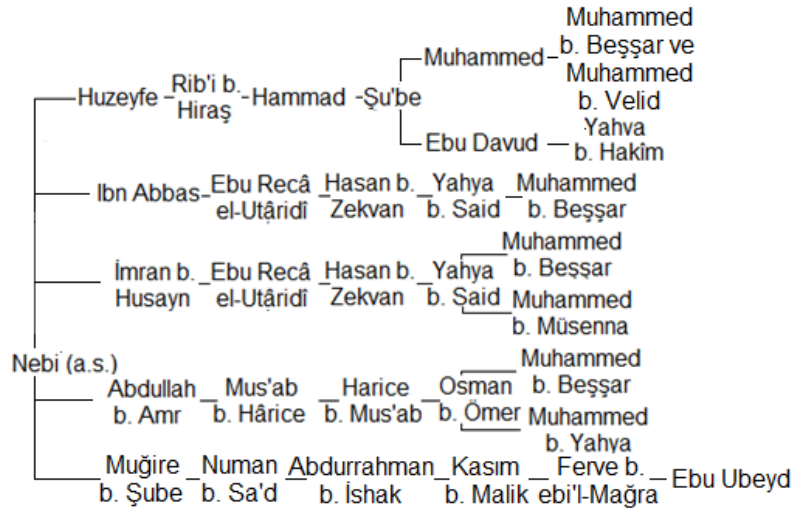
¹⁶⁷⁵ İbn Ebî Hâtim, **a.g.e.**, C.IX, s.272.

¹⁶⁷⁶ Hadisin Ahmed b. Hanbel’in Müsned’inde hadisi Enes’ten Yezid b. Ebî Sâlih’ten Enes- Yezîd b. Ebî Sâlih- Ravh b. Ubâde (Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C.IV, s.508.); Enes- Yezîd b. Ebî Sâlih- Yahya b. Saîd (Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C.IV, s.251) ve Enes- Yezîd b. Ebî Sâlih- Veki’ b. Cerrâh (Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C.IV, s.366.) şeklindeki isnadlarla yer vermiş olduğu görülmektedir.

¹⁶⁷⁷ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.583, Tirmizî, “Sıfatu cehennem” 10; İbn Mâce “Zühd”, 37.

- 4- Nebî (a.s.)- İmrân b. Husayn- Ebû Recâ el-Utâridî- Hasan b. Zekvân- Yahya b. Saîd- Muhammed b. Beşşâr
- 5- Nebî (a.s.)- İmrân b. Husayn- Ebû Recâ el-Utâridî- Hasan b. Zekvân- Yahya b. Saîd- Muhammed b. Müsennâ
- 6- Nebî (a.s.)- Abdullah b. Amr- Mus'ab b. Hârîce- Hârîce b. Mus'ab- Osmân b. Ömer- Muhammed b. Beşşâr
- 7- Nebî (a.s.)- Abdullah b. Amr- Mus'ab b. Hârîce- Hârîce b. Mus'ab- Osmân b. Ömer- Muhammed b. Yahya
- 8- Nebî (a.s.)- Muğîre b. Şu'be- Nu'mân b. Sa'd- Abdurrahman b. İshâk- Kâsım b. Mâlik- Ferve b. Ebî'l-Mağra- Ebû Ubeyd

ii- İsnad Şeması

iii- İsnad Değerlendirmesi

Şu'be b. Haccâc, Huzeyfe b. Yemân'ın rivayeti kimi zaman merfû, kimi zaman mevkûf olarak rivayet ettiğini söylemektedir.¹⁶⁷⁸

İbn Abbâs tarikinde Ebû Recâ'dan hadisi alan Hasan b. Zekvân hakkında Yahya b. Maîn ve Ebû Hâtım 'zayıf', Nesâî 'kuvvetli değil', ibn Adiy 'kimsenin rivayet etmediği hadisler rivayet ederdi' demiştir.¹⁶⁷⁹ Kaderî olduğu söylenen¹⁶⁸⁰ tedlis yapan, sadûk bir ravidir.¹⁶⁸¹ İmrân b. Husayn'dan hadisi yine Ebû Recâ rivayet etmektedir. İsnad benzer şekilde devam etmektedir. İbn Huzeyme, Ebû Recâ'nın

¹⁶⁷⁸ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, 585

¹⁶⁷⁹ Mizzî, **a.g.e.**, C.VI, s.147.

¹⁶⁸⁰ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, C.II, s.276.

¹⁶⁸¹ İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, C.I, s.166.

hadisi hem İbn Abbâs'dan hem de İmrân'dan rivayetini inkâr edemeyeceğini, çünkü Ebû Recâ'nın her ikisine de attığı rivayetlerinin olduğunu söylemektedir.¹⁶⁸²

Abdullah b. Amr'dan hadisi Mus'ab b. Hârice rivayet etmektedir. Mus'ab meçhul bir ravidir.¹⁶⁸³ Oğlu Hârice b. Mus'ab ise hadisleri yazılmayan, metrûk, zayıf, yalancı gibi ağır cerh lafızları ile cerh edilmiş bir ravidir.¹⁶⁸⁴

Muğîre b. Şube isnadında yer alan Nu'mân b. Sa'd'dan hadis rivayet eden tek kişi kardeşinin oğlu Abdurrahman b. İshâk'tır. Abdurrahman b. İshâk b. Hâris hakkında Nesâî, İbn Hibbân, Ebû Davûd ve Yahya b. Maîn zayıf demişlerdir. İbn Huzeyme'nin dahi onun hakkında 'hadisi delil alınmaz' dediği nakledilmiştir.¹⁶⁸⁵ Nu'mân'dan pek çok münker rivayeti olduğuna dikkat çekilir.¹⁶⁸⁶ Kâsım b. Mâlik zayıf, güvenilir olmayan,¹⁶⁸⁷ gevşek bir ravidir.¹⁶⁸⁸ Ferve b. Ebî'l-Mağra için 'sadûk' denilmiştir.¹⁶⁸⁹

Hadisin Huzeyfe'den gelen tariklerinin dışındaki isnadlarının zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

(3) Metin Değerlendirmesi

Hadisin Enes b. Mâlik rivayetinde Muâz b. Hişâm'ın yer aldığı isnadın metninde Resulullahın ayrıca '*Allah rahmeti ile onları cennete alır*' buyurduğu belirtilmektedir.¹⁶⁹⁰

Abdullah b. Abbâs, İmrân b. Husayn ve Abdullah b. Amr'dan gelen hadislerde "*Şefaât ile ateşten bir gup çıkar. Onlara cehennemîler denir*"¹⁶⁹¹ buyrulurken, Muğîre b. Şu'be rivayetinde '*Bir topluluk ateşten çıkar ve cennete girerler. Cennette onlara 'cehennemîler' diye isim verilir. Onlar da Allah'tan bu ismi kaldırmasını talep ederler. Allah da kaldırır*'¹⁶⁹² denilmektedir.

¹⁶⁸² İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.586.

¹⁶⁸³ İbn Hacer, **Lisânu'l-mizân**, C.VI, s.732.

¹⁶⁸⁴ Mizzî, **a.g.e.**, C.VIII, s.19.

¹⁶⁸⁵ Mizzî, **a.g.e.**, C.XVI, s.518.

¹⁶⁸⁶ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, C.VI, s.137.

¹⁶⁸⁷ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXIII, s.425.

¹⁶⁸⁸ İbn Hacer, **Takrîbu't- Tehzîb**, C.II, s.119.

¹⁶⁸⁹ İbn Ebû Hâtim, **a.g.e.**, C.VII, s.83.

¹⁶⁹⁰ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.814.

¹⁶⁹¹ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.584.

¹⁶⁹² İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.614.

İbn Huzeyme'ye göre cehennemîler ifadesi bu kişileri tanımlamak için verilmiş bir isim olup, sıfat değildir. İsim ve sıfat farklı şeylerdir. İsimler hakikat değildir. İbn Huzeyme çirkin birisine Hasan, kötülünen birisine Mahmûd, kötü niyetli birisine ise Sâlih ismi verilebileceğini bu duruma örnek gösterir.¹⁶⁹³ Eğer kişi gerçekten övülmüş veya âlim yahut fakîh ya da zâhid kimse ise, böyle vasıflara sahip olması sebebiyle o isimleri aldığı anda isimler hakikat ve aynı zamanda sıfat olurlar. Rivayetlerde geçen 'cehennemîler' ifadesi ise sadece isim olup birer sıfat değildirler.

i. Nebî (a.s.)'nin Şefaati İle İlgili Diğer Hadisler

1.

(150) حدثنا عبد الله بن محمد الزهري، قال : حدثنا سفيان، قال : حدثني معمر، عن ابن طاوس، عن أبيه، قال : سمعت ابن عباس، يقول : اللهم تقبل شفاعة محمد الكبرى وارفع درجته العليا، وأعطه سؤله في الآخرة والأولى، كما آتيت إبراهيم وموسى

Abdullah b. Abbâs şöyle dua etmektedir:

“Allahım! Muhammed'in en büyük şefaatinin kabul et, Onun derecesini en yüce makama yükselt, ahirette O'nun dileğini O'na ilk olarak ver, Tıpkı Mûsâ'ya ve İbrâhîm'e verdiğin gibi...”¹⁶⁹⁴

Mevkuf haberede eserde *İbn Abbâs- Tâvus- Abdullah b. Tâvus- Ma'mer- Süfyân b. Uyeyne- Abdullah b. Muhammed ez-Zührî* şeklindeki isnad ile gelmektedir. İsnadda yer alan Abdullah b. Muhammed ez-Zührî sadûk bir ravidir.¹⁶⁹⁵

2.

(151) حدثنا علي بن سعيد النسائي، قال : حدثنا أبو اليمان، قال : حدثنا شعيب وهو ابن حمزة، عن الزهري، قال : حدثنا أنس بن مالك، عن أم حبيبة، عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال : أريت ما تلقى أمتي بعدي وسفك بعضهم دماء بعض، وسبق ذلك من الله كما سبق على الأمم، قبلهم فسألته أن يولياني شفاعة يوم القيامة فيهم، ففعل

Ümmü Habîbe'nin rivayetine göre Allah Resulü şöyle buyurmaktadır:

¹⁶⁹³ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.613.

¹⁶⁹⁴ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.813, Abdurrezzâk b. Hemmâm, **a.g.e.**, C.II, s.211.

¹⁶⁹⁵ Mizzî, **a.g.e.**, C.XVI, s.70.

“Ümmetimin benden sonraki halleri, birbirlerinin kanını döktükleri bana gösterildi. Bu durum Allah'ın bir prensibidir. Tıpkı geçmiş milletlerde de olduğu gibi. Ben de kıyamet günü onlara şefa'at etmeyi istedim, O da (c.c.) kabul etti.”¹⁶⁹⁶

Hadisin *Nebî (a.s.)-Ümmü Habîbe- Enes b. Mâlik- Zührî- Şuayb b. Ebî Hamza- Ebû'l-Yemân- Ali b. Saîd* isnadında yer alan Ebû'l-Yemân Hakem b. Nafi'nin Şuayb b. Ebî Hamza'dan rivayetlerin çoğunu, kimilerine göre ise rivayetlerin tamamını münavele yöntemi ile aldığı ve Şuayb'ın verdiği icazete dayanarak semaya delalet eden lafızlarla rivayet ettiği belirtilmiştir.¹⁶⁹⁷ İbn Huzeyme de Ebû'l-Yemân'ın rivayetinde ihtilaf olduğunu ve başka kaynaklarda rivayetin Şuayb'dan (عن) lafzı ile rivayet edildiğini söyleme ihtiyacı duymuştur.¹⁶⁹⁸ Bu durumda isnad munkatıdır.

3.

(152) حدثنا محمد بن أحمد بن زيد ، بعبادان ، قال عمرو بن عاصم ، قال : حدثنا حرب بن سريج البزار ، قال : قلت لأبي جعفر محمد بن علي بن الحسين ، جعلت فداك ، أرايت هذه الشفاعة التي يتحدث بها أهل العراق ، أحق هي ؟ قال : شفاعة ماذا ؟ قال : شفاعة محمد صلى الله عليه وسلم ، قال : حق والله ، إي والله ، لحدثني عمي محمد بن علي ابن الحنفية عن علي بن أبي طالب ، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال : أشفع لأمتي ، حتى يناديني ربي ، فيقول : أرضيت يا محمد ؟ ، فأقول : رب رضيت

Harb b. Süreyc şöyle anlatıyor:

Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. Hüseyin'e 'kurbanın olayım, Iraklıların bahsettiği şefa'at hakkında ne diyorsun, hak mıdır' dedim. 'ne şefaati?' dedi. 'Muhammed'in şefaati' dedim. 'vallahı haktır. (ya da 'vallahı' dedi.) Amcam Muhammed b. Ali b. El-Hanefiyye, Ali b. Ebî Tâlib'den bana bildirdi ki Resulullah şöyle söylemiştir: 'Rabbim seslenene kadar ümmetime şefa'at edeceğim 'Razı oldun mu Ey Muhammed' dediğinde ben de 'Razı oldum Ey Rabbim' diyeceğim.¹⁶⁹⁹

Hadisin *Nebî (a.s.)- Ali b. Ebî Talib- Muhammed b. Ali b. Hanefî- Muhammed b. Ali b. Huseyn- Harb b. Süreyc- Amr b. Âsım- Muhammed b. Ahmed* isnadında Ali b. Ebî Talib'in oğlu Muhammed b. Ali 'nin ravisi Muhammed b. Ali, kardeşi Huseyn'in torunudur. İsnadda yer alan Harb b. Süreyc, hakkında ihtilaf edilmiş bir kimsedir. Ferd

¹⁶⁹⁶ İbn Huzeyme, a.g.e., s.577.

¹⁶⁹⁷ Mizzî, a.g.e., C.VII, s.149.

¹⁶⁹⁸ İbn Huzeyme, a.g.e., s.578.

¹⁶⁹⁹ İbn Huzeyme, a.g.e., s.593.

rivayetlerde bulunduğu,¹⁷⁰⁰ hata ettiği, bu sebeple tek kalan rivayetlerine itimat edilemeyeceği belirtilmiştir.¹⁷⁰¹ Amr b. Âsım ise hafızası zayıf, sadûk bir ravidir.¹⁷⁰²

4.

(153) حدثنا أحمد بن سعيد الدارمي، وأحمد بن منصور الزرار، قال الدارمي :حدثني، وقال الزرار: أخبرنا النضر بن شميل، قال :أخبرنا أبو نعامه، قال :حدثنا أبو هنيذة البراء بن نوفل، عن والان، عن حذيفة، عن أبي بكر الصديق، قال :أصبح رسول الله صلى الله عليه وسلم ذات يوم، فصلى الغداة، ثم جلس، حتى إذا كان من الضحى ضحك رسول الله صلى الله عليه وسلم، ثم جلس مكانه، حتى صلى الأولى، والعصر والمغرب، كل ذلك، لا يتكلم حتى صلى العشاء الآخرة، ثم قام إلى أهله، فقال الناس لأبي بكر :سل رسول الله صلى الله عليه وسلم ما شأنه، صنع اليوم شيئاً، لم يصنعه قط، فقال :نعم، فسأله، فقال :عرض علي ما هو كائن من أمر الدنيا و أمر الآخرة يجمع الأولون والآخرين بصعيد واحد، ففطع الناس بذلك، حتى انطلقوا إلى آدم، والعرق يكاد يلجمهم، فقالوا :يا آدم، أنت أبو البشر، وأنت اصطفاك الله، اشفع لنا إلى ربك، فقال :لقد لقيت مثل الذي لقيتم، انطلقوا إلى أبيكم بعد أبيكم إلى نوح، إن الله اصطفى آدم و نوحا وآل إبراهيم، وآل عمران على العالمين، فينطلقون إلى نوح فيقولون :اشفع لنا إلى ربك، فأنت اصطفاك الله، واستجاب لك في دعائك، ولم يدع على الأرض من الكافرين دياراً، فيقول : ليس ذاكم عندي، انطلقوا إلى إبراهيم، فإن الله اتخذته خليلاً، فيأتون إبراهيم، فيقول :ليس ذاكم عندي، ولكن انطلقوا إلى موسى، فإن الله كلمه تكليماً، فيقول موسى :ليس ذاك عندي، ولكن انطلقوا إلى عيسى ابن مريم، فإنه كان يري الأكمه والأبرص ويحيي الموتى، فيقول عيسى :ليس ذاك عندي، ولكن انطلقوا إلى سيد ولد آدم، وأول من تنشق عنه الأرض يوم القيامة، انطلقوا إلى محمد صلى الله عليه وسلم، فليشفع لكم إلى ربكم، قال :فينطلق فيأتي جبريل ربه، فيقول الله تبارك وتعالى :أذن له وبشره بالجنة، قال :فينطلق به جبريل، فيخر ساجداً قدر جمعة، ثم يقول الله عز وجل :يا محمد ارفع رأسك، وقل، يسمع، واشفع، تشفع، قال :فيرفع رأسه، فإذا نظر إلى ربه عز وجل خر ساجداً قدر جمعة أخرى ثم فيقول الله :يا محمد، ارفع رأسك، وقل، يسمع، واشفع، تشفع، قال :فيذهب، ليقع ساجداً، قال :فيأخذ جبريل بضبعيه، فيفتح الله عليه من الدعاء شيئاً لم يفتحه على بشر، فيقول :أي رب، جعلتني سيد ولد آدم، ولا فخر، وأول من تنشق عنه الأرض يوم القيامة، ولا فخر، حتى إنه ليرد على الحوض أكثر مما بين صنعاء، وأيلة، ثم يقال :ادع الصديقين، ليشفعوا، ثم يقال :ادع

¹⁷⁰⁰ Mizzî, a.g.e., C.V, s.523.

¹⁷⁰¹ İbn Hacer, Tehzîbu't-Tehzîb, C.II, s.224.

¹⁷⁰² İbn Hacer, Takrîbu't- Tehzîb, C.II, s.72.

الأنبياء، قال: فيحيي النبي ومعه العصاة، والنبي ومعه الخمسة والستة والنبي وليس معه أحد، ثم يقال: ادع الشهداء، فيشفعون لمن أرادوا، فإذا فعلت الشهداء ذلك، قال: يقول الله تبارك وتعالى: أنا أرحم الراحمين، ادخلوا جنتي من كان لا يشرك بالله شيئا، قال: فيدخلون الجنة، قال: فيقول الله تبارك وتعالى: انظروا في النار، هل من أحد عمل خيرا قط؟ قال: فيجدون في النار رجلا، فيقال له: هل عملت خيرا قط؟ فيقول: لا، غير أنني كنت أسامح الناس في البيع، قال: فيقول الله تبارك وتعالى: أسامحوا لعبدي كإسماعيل إلى عبيدي، ثم يخرجون من النار رجلا آخر فيقال له: هل عملت خيرا قط؟ فيقول: لا، غير أنني أمرت ولدي إذا أنا مت فأحرقوني بالنار، ثم اطحنوني حتى إذا كنت مثل الكحل، فاذبهوا بي إلى البحر، فاذروني في الريح فقال الله، لم فعلت ذلك؟ قال: من مخافتك، قال: فيقول تعالى: انظر إلى ملك أعظم ملك، فإن لك عشرة أضعاف، قال: فيقول: لم تسخر بي وأنت الملك؟ فذاك الذي ضحكت منه

Ebû Bekir es-Sıddîk şöyle rivayet etmektedir:

Bir sabah, Allah Resulü namazını kıldı ve duha vaktine kadar oturdu. Sonra güldü, ardından öğle, ikindi, akşam namazlarını kıldığı süre boyunca oturdu ve bu süre boyunca hiç konuşmadı. Yatsıyı da kıldıktan sonra ailesinin yanına gitti. İnsanlar Ebû Bekir'e 'git ve Resulullah'a sor, bu hali nedir, bugün daha önce hiç yapmadığı bir şey yaptı' dediler. Ebû Bekir gitti, sordu. Bunun üzerine Resulullah: 'Dünya ve ahiret hallerinde olan biten şeyler bana arz edildi. İnsanların en ilki ve en sonuncusu bir toprak parçası üzerinde toplaşırlar. Bu duruma tahammül edemeyen insanlar Âdem (a.s.)'a gelerek 'Ey Âdem! Sen insanların atasısın. Allah seni seçti. Rabbine karşı bize şefa'at et' dediklerinde O 'sizin karşılaştığınız şey ile ben de karşılaştım. Benden sonraki atanıza, Nuh'a gidiniz' **'Allah Âdem'i, Nuh'u, İbrâhîm ailesi ile İmrân ailesini seçip âlemlere üstün kıldı'**¹⁷⁰³ der. Bunun üzerine Nuh (a.s.)'a gider ve O'na 'Rabbine karşı bize şefa'at et, sen ki Allah'ın seçtiği ve duasına icabet ettiği kişinin' dediklerin de Nuh 'Bunu yapacak ben değilim. İbrâhîm'e gidiniz, Allah O'nu dost edinmiştir' der. İnsanlar İbrâhîm (a.s.)'e gelirler. O da 'bunu yapacak ben değilim. Mûsâ'ya gidiniz. Allah onunla konuşmuştur' der. Mûsâ (a.s.)'a geldiklerinde o da aynı şekilde 'bunu yapacak ben değilim. Meryem oğlu İsâ'ya gidiniz. O, hastaları ve körleri iyileştirir' der. İsâ da 'o ben değilim. İnsanoğlunun efendisine gidin, kıyamet günü yerin altından ilk dirilecek olan kişiye Muhammed'e gidin. O Rabbinize karşı size şefa'at etsin' der. (Muhammed) kalkar, Cibril Rabbinin yanına gelince Allah 'ona izin ver ve cennetle müjdele' buyurur. Cibril O'nu getirir. O secdeye kapanır. Allah 'Ey Muhammed!

¹⁷⁰³ Âli İmrân 3/33

başını kaldır. Söyle dinlensin, şefaet et, şefaet edilsin' buyurur. Başını kaldırır, Rabbine bakar bakmaz tekrar secdeye kapanır. Cenâb-ı Hakk tekrar 'Ey Muhammed başını kaldır. Söyle dinlensin, şefaet et, şefaet edilsin' buyurur. Secdeye gider ve Cibril onu sırtından tutup kaldırır. Böylece Allah onun için daha önce hiçbir beşere ihsan etmediği bir çağrıda bulunur. Muhammed şöyle der: 'ey Rabbim, beni insanoğlunun efendisi yaptın, övünmek yok. Kıyamet günü yerden ilk kaldırılan kişi kıldın, övünmek yok. Bana öyle bir havz verdin ki San'a ve Eyle şehirleri arasındaki mesafeden daha büyük bir yerdir.' Cenâb-ı Hakk sonra şöyle der: 'Şefaet etmeleri için siddıkları çağırın' ardından 'Nebileri çağırın' buyrulur. Nebiler yanlarında ümmetleri ile gelirler. Kiminin yanında beş ya da altı kişi varken kiminin yanında hiç kimse yoktur. Sonra 'şehitleri çağırın' denir. Onlar da dilediklerine şefaet ederler.

Allahu Teâlâ 'ben merhametlilerin en merhametlisiyim. Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayanı cennetime alırım' buyurur. Onlar da cennete girerler. Ardından Allah 'cehenneme bir bakın, hayır işleyenlerden kimse kalmış mı?' buyurur. Ateşte bir adam bulurlar. Ona 'hiç hayır işledin mi' denilir. 'Hayır, fakat ben insanlara işlerinde müsamaha ederdim' diye cevap verince Allah 'bu diğer kullarıma müsamaha ettiği için bu kuluma müsamaha edin' buyurur. Sonra bir başka adam çıkarılır. Ona da 'hiç hayır işledin mi' diye sorulur. 'hayır, fakat oğluma ben öldüğümde bedenimi yakmasını, toz sürme gibi un ufak olana kadar ezmesini ve deniz kenarına götürüp rüzgâra savurmasını söyledim' der. Allah 'bunu niye yaptın' diye sorduğunda 'senin korkundan' diye cevap verir. Bunun üzerine Allah 'mülk sahiplerinin en fazla malı olanına bak, sana onun sahip olduğunun on misli var' deyince o kul 'sen Melik olduğun halde benimle eğleniyor musun' der. Resulullah 'İşte bu yüzden ben de güldüm' buyurur.¹⁷⁰⁴

Uzun bir metin ile rivayet olunan bu hadis eserde *Nebî (a.s.)- Ebû Bekir- Huzeyfe- Vâlân- Berâ b. Nevfel- Ebû Nuâme- Nadr b. Şumeyl- Ahmed b. Saîd ed-Dârimî ve Ahmed b. Mansûr el-Bezzâr* isnadı ile yer almaktadır. İsnadda bulunan ravilerden Vâlân, yalnızca bu hadis ile tanınmaktadır. Dârekutnî'ye göre hadisi sabît değildir.¹⁷⁰⁵ Berâ b. Nevfel çok az rivayeti bulunan bir ravidir.¹⁷⁰⁶ Ebû Nuame Amr b. Îsâ son zamanlarında ihtilata uğramış, sadûk bir ravidir.¹⁷⁰⁷

¹⁷⁰⁴ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.663; Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C.I, s.20.

¹⁷⁰⁵ Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed Dârekutnî, **el-İlel'ül-vâride fi'l ehâdisi'n-nebeviyye**, C. XVI, Dâru Taybe, Riyâd, 1985, C.I, s.191.

¹⁷⁰⁶ İbn Sa'd, **Tabakât**, C.VII, s.226.

¹⁷⁰⁷ İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, C.II, s.76.

İbn Huzeyme'ye göre hadiste geçen sıddıklar, nebiler arasından kimseler olup onların en faziletlieleridir. Allah Resulü'nden sonra şefa'at edecek kişiler bunlardır. Sonra "Nebileri çağırın" denir. Nebilerden kasıt, daha önce şefa'at eden sıddıklardan başka nebilerdir. Bir diğer mana da ümmetin içindeki sıddık kimselerdir.¹⁷⁰⁸ Bu kimseler Allah Resulü'nün emri ile O'nun şefa'atine izafeten şefa'at edeceklerdir.

5.

(154) حدثنا أبو حفص عمرو بن علي، والعباس بن عبد العظيم العنبري، وعمر بن حفص الشيباني، وأبو الأزهر، حوثر بن محمد قالوا: حدثنا حماد بن مسعدة، قال: حدثنا عمران العمي، عن الحسن، عن أنس بن مالك، عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: ما زلت أشفع إلى ربي، ويشفعني حتى قلت: أي ربي، شفيعي فيمن قال لا إله إلا الله فقال: يا محمد هذه ليست لك ولا لأحد، وعزتي وجلالي ورحمتي لا أدع في النار أحدا، قال: لا إله إلا الله

Enes b. Mâlik Allah Resulü'nden şöyle rivayet etmektedir:

*Rabbimden şefa'at etmeyi diledim, O da bana şefa'ati verdi. Bunun üzerine 'Ey Rabbim! Lâilâhe illâllah diyenlere şefa'at etmeme izin ver' dedim. O ise 'Bu ne senin ne bir başkasının işidir. İzzetim, celalim ve rahmetim ile lâilâhe illâllah diyen hiç kimseyi ateşe sokmam' buyurdu.*¹⁷⁰⁹

Hadis eserde Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Hasan- İmrân el-Ammî- Hammâd b. Mes'ade- Havsere b. Muhammed, Ömer b. Hafs, Abbâs b. Abdu'l-azîm, Amr b. Ali ve Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Ma'bed b. Hilâl- Hammâd b. Zeyd- Ahmed b. Abde isnadlarıyla gelmektedir. Enes b. Mâlik'in ravisi Hasan el-Basrî'den hadisi alan İmrân b. Dâvur el-Ammî hâricî görüşe mensup bir kimsedir. Hadiste zayıf,¹⁷¹⁰ vehm eden sadûk bir ravi olduğu bildirilmiştir.¹⁷¹¹ Ömer b. Hafs b. Subeyh¹⁷¹² ve Havsere b. Muhammed¹⁷¹³ sadûk ravilerdir.

¹⁷⁰⁸ İbn Huzeyme, a.g.e., s.674.

¹⁷⁰⁹ İbn Huzeyme, a.g.e., s.615.

¹⁷¹⁰ Mizzî, a.g.e., C.XXII, s.329.

¹⁷¹¹ İbn Hacer, Tehzîbu't-Tehzîb, C.VIII, s.131.

¹⁷¹² İbn Hacer, Takrîbu't-Tehzîb, C.II, s.53.

¹⁷¹³ İbn Hacer, a.g.e., C.I, s.207.

Diğer isnadın metninde “*Lâilâhe illâllah diyen her kişiyi ateşten çıkarırım*” buyurulmaktadır.¹⁷¹⁴

6.

(155) حدثنا عبد الجبار بن العلاء، قال : حدثنا سفيان، قال : سمعت من عمرو، ما شاء الله، من مرة، يأتونه الناس يسألونه عنه خاصة، يقول : سمعت جابر بن عبد الله يقول : سمعت أذناي، من رسول الله صلى الله عليه وسلم : إن ناسا يدخلون النار، ثم يخرجون منها، فيدخلون الجنة

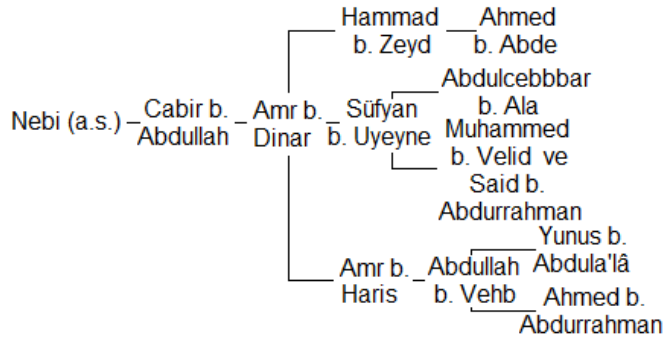
Câbir b. Abdullah şöyle söylemektedir:

Resulullah’ın ‘*İnsanlar ateşe girerler, sonra oradan çıkarlar ve cennete girerler*’ dediğini kulaklarımla işittim.¹⁷¹⁵

(1) Hadisin İsnadları

- 1- Nebî (a.s.)- Câbir b. Abdullah- Amr b. Dînâr- Hammâd b. Zeyd- Ahmed b. Abde
- 2- Nebî (a.s.)- Câbir b. Abdullah- Amr b. Dînâr- Süfyân b. Uyeyne- Abdulcebbâr b. A’lâ
- 3- Nebî (a.s.)- Câbir b. Abdullah- Amr b. Dînâr- Süfyân b. Uyeyne- Muhammed b. Velîd ve Saîd b. Abdurrahman
- 4- Nebî (a.s.)- Câbir b. Abdullah- Amr b. Dînâr – Amr b. Hâris- Abdullah b. Vehb- Yûnus b. Abdu’l-a’lâ
- 5- Nebî (a.s.)- Câbir b. Abdullah- Amr b. Dînâr – Amr b. Hâris- İbn Vehb- Ahmed b. Abdurrahman¹⁷¹⁶

(2) İsnad Şeması

¹⁷¹⁴ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.616.

¹⁷¹⁵ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.588.

¹⁷¹⁶ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.813.

(3) İsnad Değerlendirmesi

Hadisi Câbir b. Abdullah'tan Amr b. Dînâr rivayet etmektedir. Amr b. Dînâr'dan Amr b. Hâris'in rivayette bulunduğu isnadda yer alan Ahmed b. Abdurrahman, amcası Abdullah b. Vehb'den rivayetleri kimi âlimler tarafından kabul görülmeyen bir ravidir.¹⁷¹⁷

(4) Metin Değerlendirmesi

Hadisin Hammâd b. Zeyd'den gelen tarikinin metninde Amr b. Dînâr'a "Câbir'in Allah Resulü'nden 'Allah ateşten şefaât ile bir grup çıkarır' diye rivayet ettiğini duydun mu" diye sormakta, Amr da "evet" diye cevap vermektedir.¹⁷¹⁸

İbn Huzeyme peygamber (a.s.)'in kıyamet günü ümmetine şefaât edeceğini belirten rivayetleri sıraladıktan sonra, ümmetinden bazı kimselerin de şefaât hakkı olduğunu ve diğer insanlara şefaât edeceğini ispata çalışmaktadır.

2. Ümmetin Şefaati

İbn Huzeyme'ye göre kıyamet günü Allah Resulü şefaât ettikten sonra, ümmetinden bazı kimseler de diğerlerine şefaât edecektir. Hadislerde bu durum haber verilmiştir. İbn Huzeyme'nin konu ile ilgili olarak eserinde yer verdiği rivayetler İbn Ebî'l-Ced'â, Hâris b. Ukayş, Ebû Saîd el-Hudrî, Ya'lâ b. Şeddâd, Abdullah b. Ömer ve Enes b. Mâlik'ten gelmektedir.

a. İbn Ebî'l- Ced'â Rivayeti

(156) حدثنا أبو الخطاب زياد بن يحيى، قال : حدثنا بشر، وحدثنا أحمد بن المقدم، قال : حدثنا بشر بن المفضل، قال : حدثنا خالد، عن عبد الله بن شقيق، قال : جلست إلى قوم أنا رابعهم، فقال أحدهم : سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول : ليدخلن الجنة بشفاعة رجل من أمتي أكثر من بني تميم قال : قلنا : سواك يا رسول الله، قال : سواي قلت : أنت سمعت هذا من رسول الله صلى الله عليه وسلم ؟ قال : نعم، فلما قام قلت : من هذا ؟ قال : هذا ابن أبي الجعداء

Abdullah b. Şakîk şöyle anlatıyor:

¹⁷¹⁷ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, C.I, s.56.

¹⁷¹⁸ İbn Huzeyme, *a.g.e.*, s.588.

Bir topluluk içerisinde oturuyordum. İçlerinden biri ‘Allah Resulü’nü ‘Ümmetimden birinin şefaati ile Ben-i Temîm’den daha kalabalık bir topluluk cennete girecek’ buyururken işittim, ‘senden başka biri mi ey Allah’ın Resulü’ diye sorunca “benden başka biri” diye cevap verdi’ dedi. Bunun üzerine ben ‘bunu Resulullah’tan mı işittin’ diye sorunca ‘evet’ dedi. O kalktıktan sonra orada bulunanlara ‘kimdir bu şahıs?’ diye sordum. ‘İbn Ebî’l-Ced’adır’ dediler.¹⁷¹⁹

Hadis eserde *Nebî (a.s.)- İbn Ebî’l-Ced’â- Abdullah b. Şakîk- Hâlid b. Mihrân- Bişr b. Mufaddâl- Ahmed b. Mikdâm (ح)- Bişr b. Mufaddâl- Ziyâd b. Yahya ve Nebî (a.s.)- İbn Ebî’l-Ced’â- Abdullah b. Şakîk- Hâlid b. Mihrân- Şu’be- Muhammed b. Ca’fer- Muhammed b. Velîd* isnadlarıyla gelmektedir. Abdullah b. Ebî’l-Ced’â bu hadis ile tanınmaktadır. Abdullah b. Şakik kendisinden rivayette teferrüd etmiştir. Bişr b. Mufaddâl’ın talebesi Ahmed b. Mikdâm sadûk bir ravidir.¹⁷²⁰

b. Hâris b. Ukayş Rivayeti

(157) حدثنا سلم بن جنادة، قال : حدثنا أبو معاوية، قال : حدثنا داود، عن عبد الله بن قيس النخعي، عن الحارث بن أقيش، قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : ما من مسلمين يقدمان ثلاثة لم يبلغوا الحنث، إلا أدخلهم الله الجنة بفضل رحمته إياهم، قالوا : يا رسول الله، وذو الاثنين قال : وذو الاثنين، قال : وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم : إن من أمتي من سيعظم للنار، حتى يصير مثل أحد زواياها، وإن من أمتي من سيدخل الله بشفاعته يعني الجنة أكثر من مضر

Allah Resulü ‘Günahsız üç çocuk verilmiş iki mümin yoktur ki, Allah rahmeti ile onları cennetine almasın’ buyurdu. Bu söz üzerine orada bulunan sahabiler ‘ya iki çocuk verilen’ diye sorunca Resulullah ‘iki çocuk verilen de’¹⁷²¹ dedi. Ardından ‘Ümmetimden öyle kimseler vardır ki, ateşte yanmak için cehennemden bir köşesini kaplayacak kadar iri cüsseli olur. Yine ümmetimden öyle kimseler vardır ki Allah onun şefaati ile Mudar kabilesinden daha kalabalık bir topluluğu cennetine alır’ buyurdu.¹⁷²²

Hadis eserde *Nebî (a.s.)- Hâris b. Ukayş- Abdullah b. Kays- Dâvûd- Ebû Muâviye- Selm b. Cünâde ve Nebî (a.s.)- Hâris b. Ukayş- Abdullah b. Kays- Dâvûd- Şu’be- Velîd- Münzir b. Velîd*

¹⁷¹⁹ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.669. Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C.V, s.376; İbn Mâce, “Zühâd”, 37; Dârimî “Rikâk”, 87.

¹⁷²⁰ İbn Hacer, **Takrîbu’t-Tehzîb**, C.I, s.26.

¹⁷²¹ Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C.VI, s.259; Taberânî, **el-Mu’cem’ul-kebîr**, C.II, s.363.

¹⁷²² İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.670; İbn Mâce, “Sıfatu’n-nar”, 38. İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.671.

isnadlarıyla gelmektedir. Abdullah b. Kays en-Nehaî meçhul bir ravidir. Kendisinden Dâvûd b. Ebî Hind dışında rivayette bulunan kimse yoktur.¹⁷²³ Dâvûd'un ravisi Ebû Muâviye ed-Darîr, mürciî bir kimsedir. Ameş'ten başka bir kimseden rivayetlerine güvenilemeyeceği belirtilmiştir.¹⁷²⁴

c. Ebû Saîd el-Hudrî Rivayeti

(158) حدثنا يحيى بن حكيم، حدثنا يعقوب بن إسحاق الحضرمي، قال: حدثنا مالك بن مغول، عن عطية، عن أبي سعيد الخدري، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إن في أمتي لرجالا يشفع الرجل منهم في الفئام من الناس، ويدخلون الجنة بشفاعته ويشفع الرجل منهم للقبيلة و يشفع الرجل منهم للرجال من أهل بيته، فيدخلون الجنة بشفاعته

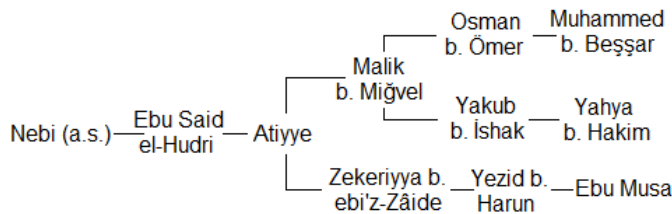
Allah Resulü şöyle buyurmuştur:

*'Ümmetim içerisinde öyle insanlar vardır ki onlardan biri, insanlardan bir gruba şefaati eder ve onun şefaati sayesinde o grup cennete girer. Yine bir kimse vardır ki bir kabileye şefaati eder. Bir başkası ehl-i beytinden kimilerine şefaati eder ve onun şefaatiyle cennete girerler.'*¹⁷²⁵

(1) Hadisin İsnadları

- 1- Nebî (a.s.)- Ebû Saîd el-Hudrî- Atiyye- Mâlik b. Miğvel- Osmân b. Ömer- Muhammed b. Beşşâr
- 2- Nebî (a.s.)- Ebû Saîd el-Hudrî- Atiyye- Mâlik b. Miğvel- Ya'kûb b. İshâk- Yahya b. Hakîm
- 3- Nebî (a.s.)- Ebû Saîd el-Hudrî- Atiyye- Zekerîyya b. ebî'z-Zâide- Yezîd b. Hârûn- Ebû Mûsâ¹⁷²⁶

(2) İsnad Şeması

¹⁷²³ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, C.V, s.365.

¹⁷²⁴ İbn Hacer, **a.g.e.**, C.IX, s.139.

¹⁷²⁵ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.675.

¹⁷²⁶ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.557.

(3) İsnad Değerlendirmesi

İsnadların ortak ravisi Atiyye b. Sa'd hakkında Ebû Hâtim ve Nesâî 'zayıf', Ebû Zur'a 'gevşek', Yahya b. Mâin 'salih' demiştir. Ahmed b. Hanbel, Sevrî ve Huşeym'in onu zayıf kabul ettiği rivayet edilmiştir. İbn Adiy'e göre Ebû Saîd el-Hudrî rivayetleri güvenilirdir. Ahmed b. Hanbel ise Kelbî'ye tefsir ile ilgili sorular sorduğunu ve daha sonra onu Ebû Saîd künyesiyle künyeleyerek 'Ebû Saîd söyledi' diyerek rivayet ettiğine dikkat çeker.¹⁷²⁷ Çok hata eden, tedlis yapan şîî bir kimsedir.¹⁷²⁸ Ya'kûb b. İshâk sadûk bir ravidir.¹⁷²⁹ Zekeriyya b. Ebî'z-Zâide tedlis yapmakla tanınmaktadır.¹⁷³⁰

Ortak ravi Atiyye b. Sa'd'ın cerhi sebebiyle isnadların zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

d. Ya'lâ b. Şeddâd Rivayeti

(159) ورواه معاوية بن صالح ، عن أبي عمران الفلسطيني ، عن يعلى بن شداد ، عن النبي صلى الله عليه وسلم قال : ليخرجن الله بشفاعتي عيسى ابن مريم من جهنم مثل أهل الجنة حدثنا أحمد بن عبد الرحمن بن وهب ، قال : حدثنا عمي ، قال : أخبرني معاوية

Allah Resulü şöyle buyurmuştur:

*'Allah, Meryem oğlu İsa'nın şefaati ile cennet ehli kadar kimseyi ateşten çıkaracaktır.'*¹⁷³¹

Hadisin *Nebî (a.s.)- Ya'lâ b. Şeddâd- Ebû İmrân- Muâviye b. Sâlih- İbn Vehb- Ahmed b. Abdurrahman* isnadında yer alan Ya'lâ b. Şeddâd çok fazla tanınmayan 'sadûk' bir tabiîndir.¹⁷³² Hadisi mürsel olarak rivayet etmektedir. Ebû İmrân el-Ensârî'nin gerçek isminin ne olduğu konusunda ihtilaf edilmiş ve hakkında sadûk denilmiştir.¹⁷³³ Hadisi ondan alan Muâviye b. Sâlih de ferd rivayetleri olan sadûk bir kimsedir.¹⁷³⁴

¹⁷²⁷ Mizzî, **a.g.e.**, C.XX, s.148.

¹⁷²⁸ İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, C.II, s.24.

¹⁷²⁹ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXXII, s.317.

¹⁷³⁰ Mizzî, **a.g.e.**, C.IX, s.362.

¹⁷³¹ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.676.

¹⁷³² İbn Hacer, **a.g.e.**, C.II, s.378.

¹⁷³³ İbn Hacer, **a.g.e.**, C.II, s.455.

¹⁷³⁴ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXVIII, s.189.

İsnadda müellifin hocalarından Ahmed b. Abdurrahman amcası İbn Vehb'den rivayeti problemlili olan biridir.¹⁷³⁵

e. Abdullah b. Ömer Rivayeti

(160) حدثنا إسحاق بن إبراهيم بن حبيب بن الشهيد، قال : حدثنا يحيى بن يمان، عن سفيان، عن آدم بن علي، عن ابن عمر، قال : يقول النبي صلى الله عليه وسلم للرجل : يا فلان، قم فاشفع، فيقوم الرجل، فيشفع للقبيلة ولأهل البيت، وللرجل، وللرجلين على قدر عمله

Allah Resulü bir kişiye 'Ey filan! Kalk ve şefa'at et' dediğinde adam kalkar, bir kabileye ya da ailesine, bir kişiye ya da iki kişiye, yani ameli miktarınca birilerine şefa'at eder.¹⁷³⁶

Hadisin Nebî (a.s.)- Abdullah b. Ömer- Âdem b. Ali- Süfyân- Yahya b. Yemân- İshâk b. İbrâhîm isnadında yer alan Yahya b. Yemân hakkında Ahmed b. Hanbel 'hüccet değil, zayıf', Yahya b. Maîn 'sebt değil, hadiste vehm eder' Ali b. el-Medînî 'sadûk', Ebû Dâvûd 'hadiste hata eder' demiştir.¹⁷³⁷

f. Enes b. Mâlik Rivayeti

(161) حدثنا إسحاق بن منصور، قال : حدثنا عبد الرزاق، عن معمر، قال : أخبرني ثابت البناني، أنه سمع أنس بن مالك، يقول : قال النبي صلى الله عليه وسلم : إن الرجل يشفع للرجلين والثلاثة والرجل للرجل

Allah Resulü şöyle buyurmuştur:

'Bir adam iki ya da üç kişiye, bazen bir adam sadece bir kişiye şefa'at eder.'¹⁷³⁸

Hadisin Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Sâbit el-Bünânî- Ma'mer- Abdurrezzâk- İshâk b. Mansûr isnadında yer alan Ma'mer b. Raşîd hadis naklinde önemli ve güvenilir bir isimdir. Bununla birlikte Yahya b. Maîn, onun Sâbit el-Bünânî'den rivayetlerinin

¹⁷³⁵ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, C.I, s.56.

¹⁷³⁶ İbn Huzeyme, *a.g.e.*, s.673.

¹⁷³⁷ Mizzî, *a.g.e.*, C.XXXII, s.57.

¹⁷³⁸ İbn Huzeyme, *a.g.e.*, s.674.

problemli olduğu söylemiştir.¹⁷³⁹ Fakat Ma'mer'in isnadda sema lafzı kullandığı görülmektedir.

g. Metin Değerlendirmesi

Ebû Saîd el-Hudrî'den gelen hadisin Zekerîyya b. Ebî'z-Zâide tarikinin metninde Allah Resulü *'Her nebiye bir dua verilmiştir ve onlar acele etmişlerdir. Ben duamı ümmetime şefa'at etmek için kıyamet gününe sakladım'* buyurmaktadır.¹⁷⁴⁰

İbn Huzeyme'ye göre Hâris b. Ukayş rivayetinde Allah Resulü'nün *'Ümmetimden öyle kimseler vardır ki ateşte yanmak için cehennemin bir köşesini kaplayacak kadar iri cüsseli olur'* sözüyle kastettiği kişi, ümmetten Allah Resulü'nün çağrısına uymamış kimsedir. Yoksa davete icabet etmiş, iman etmiş ama bir takım günahlar işlemiş kimseler kastedilmemiştir.¹⁷⁴¹

Hâris b. Ukayş hadisinin Münzir b. Velîd'den gelen metinde *'dört çocuk verilen aile'* lafzı yer almaktadır.¹⁷⁴² Bu rivayet günahsız ölen çocukların anne babalarına şefa'at edeceğini ispat etmektedir.

Ebu Saîd rivayetinin bir metninde *'bir adam bazen bir kabileye bazen birkaç kişiye, kimi zaman ehline şefa'at eder de, onlar da onun şefaati ile cennete girerler'* buyrulmaktadır.¹⁷⁴³

Bir diğerinde ise Resulullahın bazı kulların diğerlerine şefa'at edeceğini haber vermeden önce kendisine verilen dua hakkını ahirette ümmetine şefa'at olarak kullanacağı bildirilmektedir.¹⁷⁴⁴

İbn Huzeyme'nin şefa'at bahsinde delil getirdiği hadislerin sıhhat değerlendirmesi şu şekildedir:

Hadis	İsnad sayısı	Makbûl		Merdûd	
		Ravileri Sika	Ravileri Sadûk	Ravileri Mecerûh	Munkatı'
"Şefa'at et, şefa'at edilsin..." (Ebû Hureyre Rivayeti)	5	3	2	-	-
"Şefa'at et, şefa'at edilsin..." (Abdullah b. Abbâs Rivayeti)	1	-	-	1	-

¹⁷³⁹ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXVIII, s.309.

¹⁷⁴⁰ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.557.

¹⁷⁴¹ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.673.

¹⁷⁴² İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.673.

¹⁷⁴³ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.675; Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C.IV, s.127.

¹⁷⁴⁴ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.557.

“Şefaât et, şefaât edilsin...” (Ebû Hureyre ve Huzeyfe Rivayeti)	2	-	2	-	-
“Şefaât et, şefaât edilsin...” (Enes b. Mâlik Rivayeti)	16	11	1	4	-
“Her nebinin bir duası vardır...” (Ebû Hureyre, Enes b. Mâlik ve Câbir b. Abdullah Rivayetleri)	20	11	3	5	1
“Her nebinin bir duası vardır...” (Avf b. Mâlik ve Ebû Mûsâ Rivayetleri)	12	3	2	7	-
“Her nebinin bir duası vardır...” (Abdurrahman b. Ebî Akîl Rivayeti)	2	-	-	2	-
“Şefaâtım büyük günah işleyenleredir...”	9	4	-	5	-
“Şefaâtlerim içinde bana en mühim olanı...”	7	1	1	5	-
“Selin getirdiklerinden yeşeren tohum tanesi gibi...” (Ebû Saîd el-Hudrî Rivayeti)	26	13	3	10	-
“Selin getirdiklerinden yeşeren tohum tanesi gibi...” (Ebû Hureyre Rivayeti)	4	2	-	2	-
“Selin getirdiklerinden yeşeren tohum tanesi gibi...” (Enes b. Mâlik Rivayeti)	3	-	-	3	-
“Cennette ilk şefaât edecek olan benim...” (Enes b. Mâlik Rivayeti)	2	1	-	1	-
“Cennette ilk şefaât edecek olan benim...” (Ebû Hureyre Rivayeti)	1	-	-	1	-
“O makam, Makam-ı Mahmûd’dur” (Selman el-Fârisî Rivayeti)	1	-	-	1	-
“O makam, Makam-ı Mahmûd’dur” (Ebû Hureyre Rivayeti)	2	-	-	2	-
“O makam, Makam-ı Mahmûd’dur” (Abdullah b. Abbâs Rivayeti)	1	-	-	1	-
“O makam, Makam-ı Mahmûd’dur” (Abdullah b. Ömer Rivayeti)	3	2	1	-	-
“Onlara ‘cehennemîler’ denir...” (Enes b. Mâlik Rivayeti)	12	5	2	5	-
“Onlara ‘cehennemîler’ denir...” (Huzeyfe b. Yemân, İbn Abbâs, İmrân b. Husayn, Abdullah b. Amr ve Muğîre b. Şu’be Rivayeti)	9	3	-	6	-
Diğer Hadisler- 1- Abdullah b. Abbâs	1	-	1	-	-
Diğer Hadisler- 2- Ümmü Habîbe	1	-	-	1	-
Diğer Hadisler- 3- Ali b. Ebî Tâlib	1	-	-	1	-
Diğer Hadisler- 4- Ebû Bekir es-Sıddık	2	-	-	2	-
Diğer Hadisler- 5- Enes b. Mâlik	5	1	-	4	-
Diğer Hadisler- 6- Câbir b. Abdullah	6	5	-	1	-
İbn Ebî’l-Ced’â Rivayeti	3	2	1	-	-
Hâris b. Ukayş Rivayeti	2	-	-	2	-
Ebû Saîd el-Hudrî Rivayeti	3	-	-	3	-

Ya'lâ b. Şeddâd Rivayeti	1	-	-	1	-
Abdullah b. Ömer Rivayeti	1	-	-	1	-
Enes b. Mâlik Rivayeti	1	1	-	-	-
TOPLAM	165	68	19	77	1
		87		78	

İbn Huzeyme'nin şefaâtî ispat etmek için delil getirdiği hadisler eserde 165 isnad ile yer bulmaktadır. Bu isnadlardan 68'inin sahîh olduğu, 19 isnadda 'sadûk' ravinin yer aldığı, 77 isnadda mecruh ravinin bulunduğu, 1 isnadın ise kopuk olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda 86 isnadın makbûl, 79 isnadın merdûd olduğu anlaşılmıştır. Bu durumda 87 isnadın makbûl, 78 isnadın merdûd olduğu tespit edilmiştir.

B. Mağfiret

Allah Resulü'nün ümmetine; ümmetinden bazı kimselerin de diğerlerine şefaatinin ardından insanlar, günahları ölçüsünce cehennemde azap gördükten sonra cennete girmeyi hak edeceklerdir. Cehennemde azab gören ve kimse tarafından şefaet edilmeyen kimi kulları ise Allahu Teâlâ affedecek ve cennetine alacaktır.

Allah ehl-i tevhîdden olanların şefaet ile ateşten çıkmasına hükmetmesinin ardından herhangi bir kimsenin şefaati ile olmayıp, sadece kendi fazl-ı keremi ve rahmeti ile kimi günahkâr kullarını affedip ateşten azad edecektir.

İbn Huzeyme'ye göre hadislerden anlaşılan, 'iman kalpte olmaz' diyen Mürcie'nin ve dil ile ikrar kalp ile tasdikin birbirine eşit olduğunu, uzuvların kesbettikleri iman ölçüsünce insanların birbirleriyle fazilet yarışına gireceklerini iddia edenlerin aksine, insanlar kalplerindeki imanları dolayısıyla üstünlük yarışına gireceklerdir.¹⁷⁴⁵

İbn Huzeyme'nin bu durumu beyan ve ispat sadedinde eserinde zikrettiği şu rivayetler 'Mağfiret' başlığı altında değerlendirilecektir:

¹⁷⁴⁵ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.629.

1. “Lâilâhe illâllah diyen kimseyi ateşten çıkarın...” hadisi

a. Enes b. Mâlik Rivayeti

(162) حدثنا محمد بن يحيى، رحمه الله، قال : حدثنا يزيد بن هارون، قال : أخبرنا شعبة، عن قتادة، عن أنس بن مالك، عن النبي صلى الله عليه وسلم قال : يقول الله : أخرجوا من النار من قال لا إله إلا الله، وكان في قلبه من الخير ما يزن شعيرة أخرجوا من النار من قال لا إله إلا الله، في قلبه من الخير ما يزن برة، أخرجوا من النار من قال لا إله إلا الله، في قلبه من الخير ما يزن دودة أخرجوا من النار من قال لا إله إلا الله، في قلبه من الخير ما يزن ذرة

“Cenâb-ı Hakk şöyle buyurur: Lâilâhe illâllah diyen ve kalbinde arpa tanesi ağırlığınca hayır bulunan kimseyi ateşten çıkarın. Lâilâhe illâllah diyen ve kalbinde buğday tanesi ağırlığınca hayır bulunan kimseyi ateşten çıkarın. Lâilâhe illâllah diyen ve kalbinde bir kurtçuk ağırlığınca hayır bulunan kimseyi ateşten çıkarın. Lâilâhe illâllah diyen ve kalbinde zerre ağırlığınca hayır bulunan kimseyi ateşten çıkarın.”¹⁷⁴⁶

(1) Hadisin İsnadları

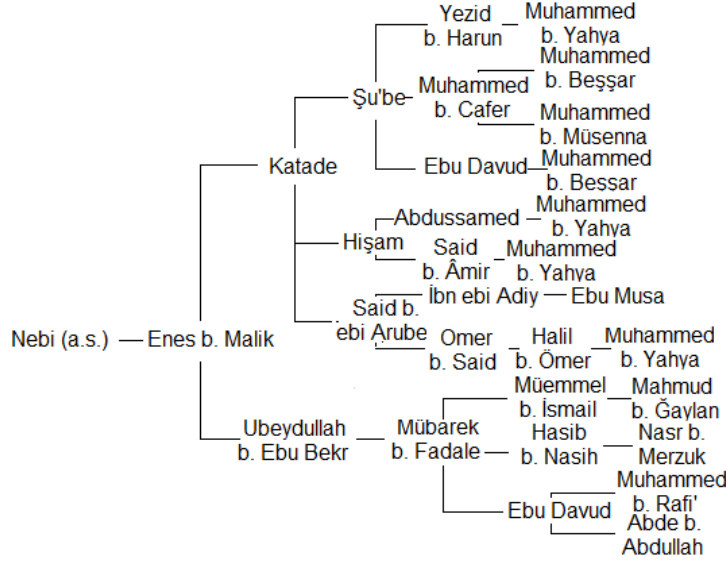
- 1- Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Katâde- Şu'be- Yezîd b. Hârûn- Muhammed b. Yahya
- 2- Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Katâde- Şu'be- Muhammed b. Ca'fer- Muhammed b. Beşşâr
- 3- Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Katâde- Şu'be- Muhammed b. Ca'fer- Muhammed b. Müsennâ
- 4- Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Katâde- Şu'be- Ebû Dâvûd- Muhammed b. Beşşâr
- 5- Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Katâde- Hişâm- Abdussamed- Muhammed b. Yahya
- 6- Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Katâde- Hişâm- Saîd b. Âmir- Muhammed b. Yahya
- 7- Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Katâde- Saîd b. Ebî Arûbe- İbn Ebî Adiy- Ebû Mûsâ
- 8- Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Katâde- Saîd b. Ebî Arûbe- Ömer b. Saîd- Halîl b. Ömer- Muhammed b. Yahya¹⁷⁴⁷
- 9- Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Ubeydullah b. Ebû Bekir b. Enes- Mübârek b. Fadâle- Müemmel b. İsmâîl- Mahmûd b. Çaylân
- 10- Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Ubeydullah b. Ebû Bekir b. Enes- Mübârek b. Fadâle-Hasîb b. Nâsih- Nasr b. Merzûk
- 11- Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Ubeydullah b. Ebû Bekir b. Enes- Mübârek b. Fadâle- Ebû Dâvûd- Muhammed b. Râfi'

¹⁷⁴⁶ İbn Huzeyme, a.g.e., s.625; Buhârî, “İman”, 33; Müslim, “İmân”, 193; Tirmizî, “Sıfatu cehennem” 9; İbn Mâce, “Zühd”, 37; Ahmed b. Hanbel, a.g.e., C.IV, s.550.

¹⁷⁴⁷ İbn Huzeyme, a.g.e., s.638.

12-Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Ubeydullah b. Ebû Bekir b. Enes- Mübârek b. Fadâle- Ebû Dâvûd- Abde b. Abdullah

(2) İsnad Şeması

(3) İsnad Değerlendirmesi

Hadisi Enes’den Katade ve Ubeydullah b. Ebî Bekir rivayet etmektedir.

Katade’den hadisi alan Hişam ed-Destuvâî’nin ravisi Abdussamed b. Abdulvâris sadûk bir ravidir.¹⁷⁴⁸

Katade’den rivayette bulunan Saîd b. Ebî Arûbe’nin ravisi Ömer b. Saîd’in asıl ismi Ömer b. Hammâd b. Saîd’dir. İbn Hibban onun hakkında ‘terkini gerektirecek kadar çok hata eder’ demiştir.¹⁷⁴⁹ Rivayetleri münker bir ravidir.¹⁷⁵⁰

Ubeydullah b. Ebû Bekir’in rivayeti yalnızca Mübârek b. Fadâle tarafından nakledilmiştir. Mübârek b. Fadâle çok tedlis yapan, zayıf bir ravidir¹⁷⁵¹ ve isnadda hadisi (عن) lafzı ile rivayet ettiği görülmektedir.¹⁷⁵²

Mübârek b. Fadâle’den hadisi alan Müemmel b. İsmâîl hakkında Buhârî ‘hadisi münker’ demiştir. Çok hata yapan bir ravidir.¹⁷⁵³

¹⁷⁴⁸ Mizzî, a.g.e., C.XVIII, s.102.

¹⁷⁴⁹ İbn Hacer, Lisânu’l-mizân, C.V, s.178.

¹⁷⁵⁰ Buhârî, et-Târihu’l-Kebîr, C.VI, s.143.

¹⁷⁵¹ Mizzî, a.g.e., C.XXVII, s.187.

¹⁷⁵² İbn Huzeyme, a.g.e., s.634.

¹⁷⁵³ Mizzî, a.g.e., C.XXIX, s.178.

Mübârek'in bir diğer ravisi Hasîb b. Nâsîh hakkındaki tek bilgi Ebû Zûr'a'nın 'inşallah bir beis yoktur'¹⁷⁵⁴ ve İbn Hibbân'ın 'hata etmesi muhtemel' sözleridir.¹⁷⁵⁵

Ubeydullah b. Ebû Bekir tariklerinin, ortak ravi Mübârek b. Fadâle'nin cerhi sebebiyle zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

b. Ebû Saîd el-Hudrî Rivayeti

(163) فحدثنا محمد بن يحيى، قال : حدثنا جعفر بن عون، حدثنا هشام بن سعد، قال: حدثنا زيد بن أسلم، عن عطاء بن يسار، عن أبي سعيد الخدري، قال: قلنا: يا رسول الله هل نرى ربنا يوم القيامة؟ فذكر الحديث بطوله، وقال: ثم يضرب الجسر على جهنم، قلنا: وما الجسر يا رسول الله، بأبينا أنت وأمتنا؟ قال: دحض منزلة له كالليب، وخطاطيف، وحسكة تكون بنجد، عقيفا يقال لها: السعدان فيمر المؤمنون كلمح البرق، وكالطرف وكالريح وكالطير، وكأجود الخيل، والراكب: فجاج مسلم، ومخدوش مرسل ومكدوش في نار جهنم، والذي نفسي بيده ما أحكم بأشد مناشد في الحق يراه من المؤمنين في إخوانهم إذا رأوا أن قد خلصوا من النار، يقولون: أي ربنا، إخواننا كانوا يصلون معنا ويصومون معنا يحجون معنا ويجهدون معنا قد أخذتهم النار، فيقول الله لهم: اذهبوا فمن عرفتم صورته فأخرجوه وتحرم صورتهم، فيجد الرجل قد أخذته النار إلى قدميه، وإلى أنصاف ساقيه، وإلى ركبتيه، وإلى حقويه، فيخرجون منها بشرا كثيرا ثم يعودون، فيتكلمون فيقول: اذهبوا فمن وجدتم في قلبه مثقال قيراط خير، فأخرجوه، فيخرجون منها بشرا كثيرا، ثم يعودون، فيتكلمون، فيقول: اذهبوا فمن وجدتم في قلبه مثقال نصف قيراط من خير، فأخرجوه، فيخرجون منها بشرا كثيرا، ثم يعودون فيتكلمون فلا يزال يقول ذلك لهم، حتى يقول اذهبوا، فأخرجوا من وجدتم في قلبه مثقال ذرة فأخرجوه وكان أبو سعيد إذا حدث بهذا الحديث يزيد: يقول: إن لم تصدقوا فاقروا: إن الله لا يظلم مثقال ذرة قرأ إلى قوله عظيم يقولون: ربنا لم نذر فيها خيرا، فيقول: هل بقي إلا أرحم الراحمين، قد شفعت الملائكة، وشفع الأنبياء، وشفع المؤمنون فهل بقي إلا أرحم الراحمين، قال: فيأخذ قبضة من النار فيخرج قوما قد صاروا حمما لم يعلموا له عمل خير قط فيطرحوا في نهر يقال له نهر الحياة، فينبتون فيه، والذي نفسي بيده كما تنبت الحبة في حميل السيل

Allah Resulü'ne 'kıyamet günü Rabbimizi görecek miyiz' diye sorduk' şöyle buyurdu: '...Sonra cehennemın üzerine köprü kurulur.' 'Köprü nedir ey Allah'ın Resulü' dedi. 'Ayakların kayacağı bir yerdir ki üzerinde mahmuzlar, çengeller,

¹⁷⁵⁴ Mizzî, a.g.e., C.VIII, s.256.

¹⁷⁵⁵ İbn Hibbân, Sikât, C.VIII, s.232.

Necid'de sa'dân ismi verilen demirden başları eğri kancalar, dikenler vardır. Müminlerin kimi onun üzerinden şimşek gibi, kimi göz kırpması süresi kadar bir zamanda, kimi rüzgar gibi, kimi kuş gibi, kimi en iyi cins at veya binekli gibi geçer. Kimi selamete geçer. Kimi bu çengellerle yaralanmış da salıverilmiştir, kimi ise o cehenneme dökülürler. Nefsim elinde olana yemin olsun ki sizden birinizin bugün hakkını savunurkenki mücadelesi, o gün kendini ateşten kurtardıktan sonra diğer kalan mümin kardeşleri için Allah'a yalvarıp yakarmasındaki mücadelesine benzemez. 'Ey Rabbimiz, kardeşlerimiz bizimle namaz kılar, oruç tutar, hacceder, bizimle birlikte cihad ederlerdi. Ateş onları aldı' derler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hakk 'gidiniz, kimin suretini tanırırsanız, onu oradan çıkarınız' buyurur. Onlardan kimilerini ayaklarına, kimilerini dizlerine, kimilerini ise böğürlerine kadar ateşe batmış olarak bulur ve pek çok insanı kurtarırlar. Tekrar tekrar huzura gelerek konuşurlar ve Cenâb-ı Hakk yine 'gidiniz, kimin kalbinde bir kırat ağırlığında hayır bulursanız, çıkarınız' buyurur. Böylece ateşten birçok insan çıkar. Tekrar Cenâb-ı Hakk'a gelir ve bu kez kalbinde yarım kırat ağırlığında, ardından zerre miktarında hayır olanlar ateşten çıkarılırlar. En son olarak huzura gelerek 'Ya Rabbi, orada hayırdan hiçbir şey bırakmadık' derler. Bunun üzerine Allahu Teâlâ 'Geriye merhametlilerin en merhametlisinden başka kimse kaldı mı? Melekler, nebiler, müminler şefaati etti. Geriye merhametlilerin en merhametlisinden başka kimse kaldı mı?' buyurur ve ateşten bir avuç alır. Kömür olmuş haldeki bu grup hiç hayır işlememiş kimselerdir. Ardından hayat (hayâ) nehrine atılırlar ve oradan selin getirdiklerinden arta kalanlarla yeşeren tane gibi yeşerirler' buyurdu.¹⁷⁵⁶

(1) Hadisin İsnadları

- 1- Nebî (a.s.)- Ebû Saîd el-Hudrî- Atâ b. Yesâr- Zeyd b. Eslem- Hişâm b. Sa'd- Leys- İbn Vehb- Ahmed b. Abdurrahman¹⁷⁵⁷
- 2- Nebî (a.s.)- Ebû Saîd el-Hudrî- Atâ b. Yesâr- Zeyd b. Eslem- Hişâm b. Sa'd- Ca'fer b. Avn- Muhammed b. Yahya¹⁷⁵⁸
- 3- Nebî (a.s.)- Ebû Saîd el-Hudrî- Atâ b. Yesâr- Zeyd b. Eslem- Ma'mer- Abdurrezzâk- Muhammed b. Yahya¹⁷⁵⁹
- 4- Nebî (a.s.)- Ebû Saîd el-Hudrî- Atâ b. Yesâr- Zeyd b. Eslem- Abdurrahman b. İshâk- Rıb'î b. Uleyye- Muhammed b. Müsennâ¹⁷⁶⁰
- 5- Nebî (a.s.)- Ebû Saîd el-Hudrî- Atâ b. Yesâr- Zeyd b. Eslem- Saîd b. Ebî Hilâl- Hâlid b. Yezîd- Leys- Yahya b. Abdullah b. Bükeyr- Yûnus b. Abdu'l-a'lâ

¹⁷⁵⁶ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.658. Buhârî, "Tevhid" 24; Müslim, "İmân", 183.

¹⁷⁵⁷ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.382.

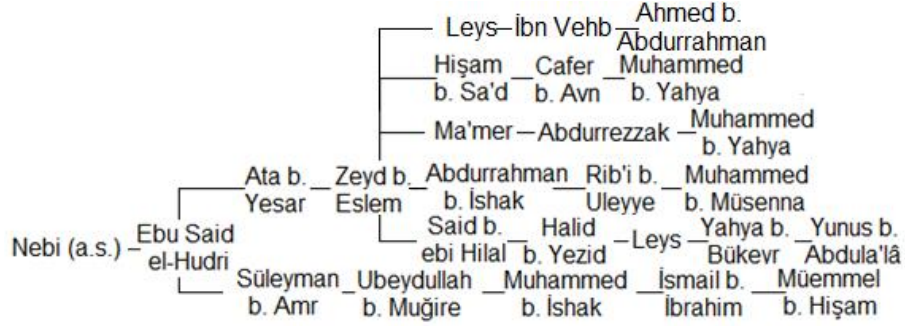
¹⁷⁵⁸ Bu isnad eserde iki yerde geçmektedir. Bkz. İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.606 ve 660.

¹⁷⁵⁹ Bu isnad eserde birkaç yerde geçmektedir. Bkz. İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.606, 660 ve 695.

¹⁷⁶⁰ Bu isnad eserde iki yerde geçmektedir. Bkz. İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.379 ve 661.

6- Nebî (a.s.)- Ebû Saîd el-Hudrî- Süleymân b. Amr- Ubeydullah b. Muğîre- Muhammed b. İshâk- İsmâîl b. İbrâhîm- Müemmel b. Hişâm¹⁷⁶¹

(2) İsnad Şeması

(3) İsnad Değerlendirmesi

Ebû Saîd'den hadisi Atâ b. Yesâr ve ferd bir isnad ile Süleymân b. Amr rivayet etmektedir.

Ata b. Yesar tariki yalnızca Zeyd b. Eslem'den gelmektedir. Bu tarikte yer alan İbn Huzeyme'nin hocası Ahmed b. Abdurrahman amcası İbn Vehb'den rivayetleri kimi âlimler tarafından kabul görmeyen bir ravidir.¹⁷⁶²

Zeyd'in ravilerinden Hişâm b. Sa'd hakkında Yahya b. Maîn 'zayıf', Ebû Hâtim 'hadisi yazılır ama delil olmaz' Nesâî 'hadisi zayıf' demiştir.¹⁷⁶³ Şîî olduğu belirtilmiştir.¹⁷⁶⁴ Hadisi ondan alan Ca'fer b. Avn ise sadûk bir kimsedir.¹⁷⁶⁵

Zeyd b. Eslem'in bir diğer ravisi Abdurrahman b. İshâk hakkında Dârekutnî 'zayıf', Buhârî 'hafızasına güvenilenlerden değil' demiştir. Kaderî bir kimsedir.¹⁷⁶⁶

Zeyd'den hadisi alan Saîd b. Ebî Hilâl hakkında Sâcî 'sadûk' demiştir. İbn Hazm'a göre kuvvetli değildir.¹⁷⁶⁷

Ebû Saîd'den ferd olarak gelen isnadda yer alan Ubeydullah b. Muğîre sadûk bir ravidir.¹⁷⁶⁸

¹⁷⁶¹ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.694.

¹⁷⁶² Mizzî, **a.g.e.**, C.I, s.388.

¹⁷⁶³ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXX, s.207.

¹⁷⁶⁴ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, C.XI, s.4.

¹⁷⁶⁵ Mizzî, **a.g.e.**, C.V, s.73.

¹⁷⁶⁶ Mizzî, **a.g.e.**, C.XVI, s.523-524.

¹⁷⁶⁷ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, C.IV, s.95.

c. Metin Değerlendirmesi

Ebû Saîd el-Hudrî'den gelen hadis müellifin ru'yet konusunda delil getirdiği 'kıyamet günü Rabbimizi görecek miyiz' hadisidir. İbn Huzeyme hadisi takti yapmıştır. Rivayet Allah Resulü'nün hesap gününü tasvir ettiği ve cehennem üzerine kurulacak köprüden haber verdiği bölümle devam etmektedir.

İbn Huzeyme'ye göre hadislerde 'ateşten çıkarın' sözü ile onlardan bir kısmının çıkarılması kastedilmiştir. Çünkü o gün başkaları da şefaath edecek ve bu şefaath kabul edilecektir. Bu şefaathçiler melekler, sıddıklar, şehitler ve bir önceki hadiste geçtiği üzere dünyada iken birlikte kulluk ettikleri, aralarında uhuvvet bulunan kimselerdir. Hadiste 'kalbinde imandan bir parça olanı ateşten çıkarın' sözü ile bu kişilerin şefaath ile ateşten çıkarılacak kimselerin haricindeki kimselerden kalbinde imandan bir parça olanların ateşten çıkarılması kastedilmiştir.¹⁷⁶⁹ Zira Resulullah'ın diğer kimselerin şefaathleri tamamlandıktan sonra Allahu Teâlâ mağfiret edecektir.

Ebû Saîd'den gelen hadislerin bazı metinlerinde önceki hadislerde yer alan 'selin getirdiklerinden yeşerenler gibi...' ifadesi bulunmaktadır. Atâ b. Yesar tarikinde, Zeyd b. Eslem'in ravisi Abdurrahman b. İshâk rivayetinin metninde Resulullah selin getirdiklerinden yeşeren tane için 'Güneşten dolayı bitkinin nasıl yeşerdiğini, gölgede olanın ise nasıl sarardığını görmüyor musunuz' buyurduğunda, oradakiler 'Ey Allah'ın Resulü, sanki koyun gütmüş gibisin' dediklerinde O 'evet koyun güttüm' diye cevap vermiştir.¹⁷⁷⁰

Müemmel b. Hişâm'dan gelen ferd tarikin metninde Allah Resulü 'Haya suyuna atılırlar' demektedir, ashab bunun ne olduğunu sorunca da 'cennet ehlinin gusludur. Selin köpüğünde yeşeren ekin gibi yeşerirler. Sonra nebiler ihlâs ile Allahtan başka ilah olmadığına şehadet edenlere şefaath ederler ve onları oradan çıkarırlar. Daha sonra Allah orda bulunanlara rahmetiyle muamele eder. Orada kalbinde zerre kadar iman bulunan hiçbir kul kalmaz' buyurmaktadır.¹⁷⁷¹

Ma'mer tarikinin metninde Allah Resulü şöyle buyurmaktadır:

"Mümin kimseler ateşten emin ve güvende oldukları zaman, dünyada hakkını almak uğruna arkadaşı ile yaptığı çekişmeden daha şiddetlisini ahirette

¹⁷⁶⁸ Mizzî, a.g.e., C.XIX, s.162.

¹⁷⁶⁹ İbn Huzeyme, a.g.e., s.657

¹⁷⁷⁰ İbn Huzeyme, a.g.e., s.662. Ahmed b. Hanbel, a.g.e., C.IV, s.35.

¹⁷⁷¹ İbn Huzeyme, a.g.e., s.693.

cehennemdeki arkadaşını ateşten kurtarmak için Rabbiyle yapacaktır. 'Ey Allahım onlar da bizler gibi namaz kılar, oruç tutar, haccederlerdi. Sen ise onları ateşe attın' derler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hakk 'Gidin ve tanıdıklarınızı oradan çıkarın' buyurur. Onlar da ateşin değmediği yüzlerinden onları tanırlar."¹⁷⁷²

Ebû Saîd rivayetinde şefaathçilerin tamamı şefaath ettikten sonra, Allah'ın hiçbir hayır işlememiş kimselerden bir grubu ateşten kurtaracağı haber verilmektedir. Bu durum Resulullah'ın daha önce geçtiği üzere ateşten yalnızca kalbinde hardal, buğday, arpa, zerre miktarı hayır bulunan kimselerin ateşten çıkarılacağını haber verdiği rivayetlerle ihtilaflı gözükmektedir. İbn Huzeyme bu ihtilaflı kendince şöyle giderir: Arap dilinde nefyetmek, bir şeyin tam ve bütün değil, noksan olması durumunda geçerlidir. Yani hadiste 'hiçbir hayır işlememiş kimseler' ifadesi, hayrı tamamıyla ve olması gerektiği gibi, emredildiği ve vacip olduğu şekliyle işlememiş olan kimseler için kullanılmıştır.¹⁷⁷³ Bu sebeple de rivayette Allah'ın hiçbir hayır işlememiş olanları ateşten çıkaracağını haber verildiği rivayet ile kalbinde hayırdan eser bulunanların cehennemden çıkarılacağını bildiren rivayet çelişmemiş olmaktadır.

Rivayetlerin bazılarında metinde iman bazılarında hayır lafzı yer almaktadır. Bir rivayette Cenâb-ı Hakk '*bir gün beni anan veya bir yerde benden korkan kimseyi...*' buyururken¹⁷⁷⁴ bir diğerinde metinde '*Ateşte sadece kendinde hiçbir hayır olmayanlar kaldı*' denilmektedir.¹⁷⁷⁵ İbn Huzeyme metinlerde aynı şeyi ifade etmek için kimi zaman hayr, kimi zaman ise iman kavramlarının kullanılmasının aynı manada olduğunu şu sözler ile ispata çalışmaktadır:

Şu bir gerçektir ki iman hayırdandır, şerden değildir. Mürcie ise aynı mealde gelen ve iman yerine hayr kelimesi geçen hadisleri yalanlayarak, hayr, iman değildir demektedir. Onların ya bu haberleri tamamen reddetmesi, ya iman iman değildir demeleri, ya da iman hayır değil, şerdir demeleri gerekir. Mümin kimse, iman hayr değildir demez.¹⁷⁷⁶

¹⁷⁷² İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.606. Nesâî, "İman", 18; İbn Mâce, "Mukaddime", 9; Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C.IV, s.187.

¹⁷⁷³ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.661. Halîl Herrâs ise metinler arasındaki ihtilaflı şöyle giderir: "...Aksine rivayette (Allahın ateşten çıkardığı, hiçbir hayır işlememiş olanlardan) kastolunanlar, sadece iman ile gelen, amelden hiçbir şey yapmamış olanlardır ki diğer rivayetlerde mücerred bir iman ile geldikleri ve ona amelden bir şey eklemelikleri anlatılmaktadır." Bkz. İbn Huzeyme, **a.g.e.**, Halîl Herrâs tahkikli baskı s.309.

¹⁷⁷⁴ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.634., Tirmizî, "Sıfatu cehennem", 8.

¹⁷⁷⁵ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.648.

¹⁷⁷⁶ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.639.

2. “Cehennemden en son çıkan kişi...” hadisi

Abdullah b. Mes'ûd, Enes b. Mâlik ile Ebû Saîd ve Ebû Hureyre'den gelen rivayetler şu şekildedir:

a. Abdullah b. Mes'ûd Rivayeti

(164) حدثنا يوسف بن موسى، قال : حدثنا جرير، عن منصور، عن إبراهيم، عن عبيدة، عن عبد الله بن مسعود، قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : إني لأعلم آخر أهل النار خروجاً منها، وآخر أهل الجنة دخولاً، رجل يخرج من النار حبوا فيقول الله له : اذهب، فادخل الجنة، فيأتيها، فيخيل إليه أنها ملاءى، فيرجع فيقول : يا رب، وجدتها ملاءى قال : فيقول الله عز و جل له : اذهب، فادخل الجنة فيأتيها، فيخيل إليه أنها ملاءى، فيرجع، فيقول : يا رب وجدتها ملاءى، قال : فيقول الله تبارك وتعالى : اذهب فادخل الجنة، فإن لك مثل الدنيا وعشرة أمثالها، أو إن لك عشرة أمثال الدنيا قال : فيقول : أتسخر بي أو تضحك بي وأنت الملك ؟ قال : فلقد رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم ضحك، حتى بدت نواجذه قال : فكان يقال ذلك أدنى أهل الجنة منزلة

Cehennemden en son çıkan ve cennete en son giren kişiyi biliyorum. Bu kişi ateşten sürünerek çıkar. Allah ona 'git ve cennete gir' buyurur. Cennete geldiği zaman orası ona dolu gösterilir. Geri gelir ve Allah'a 'Rabbim orayı dolu gördüm' der. Allah, tekrar o kişiye 'git ve cennete gir' buyurur. Kişi gider ve tekrar aynı şekilde döner. Cenâb-ı Hakk tekrar 'git ve cennete gir. Senin için dünya dolusu ve onun on misli kadarı vardır' buyurur. Kul şaşkınlığından 'sen Melik olduğun halde, benimle eğleniyor musun (ya da bana gülüyor musun)' der. Allah Resulü azı dişleri gözükeneye kadar tebessüm etti ve şöyle buyurdu: 'bu mertebe cennetin en alçak yeridir'.¹⁷⁷⁷

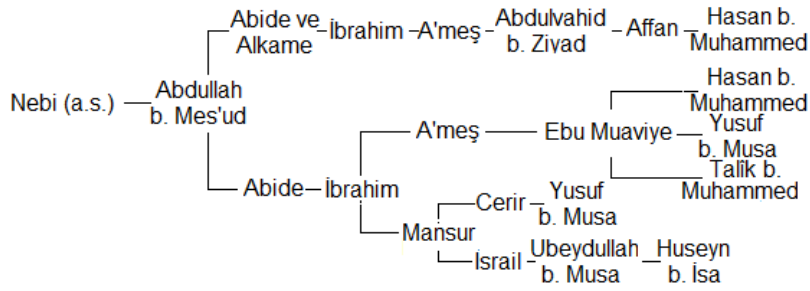
(1) Hadisin İsnadları

- 1- Nebî (a.s.)- Abdullah b. Mes'ûd- Abîde ve Alkame- İbrâhîm- A'meş- Abdulvâhid b. Ziyâd- Affân- Hasan b. Muhammed ez-Za'ferânî
- 2- Nebî (a.s.)- Abdullah b. Mes'ûd- Abîde- İbrâhîm- A'meş- Ebû Muâviye- Hasan b. Muhammed ez-Za'ferânî
- 3- Nebî (a.s.)- Abdullah b. Mes'ûd- Abîde- İbrâhîm- A'meş- Ebû Muâviye- Yusuf b. Mûsâ

¹⁷⁷⁷ İbn Huzeyme, a.g.e., s.678; Buhârî, “Rikâk” 51; Müslim, “İmân”, 186; Tirmizî, “Sıfatu cehennem”, 8; İbn Mâce, “Zühâd”, 39; Ahmed b. Hanbel, a.g.e., C.II, s.185.

- 4- Nebî (a.s.)- Abdullah b. Mes'ûd- Abîde- İbrâhîm- A'meş- Ebû Muâviye- Talîk b. Muhammed
- 5- Nebî (a.s.)- Abdullah b. Mes'ûd- Abîde- İbrâhîm- Mansûr- Cerîr- Yusuf b. Mûsâ¹⁷⁷⁸
- 6- Nebî (a.s.)- Abdullah b. Mes'ûd- Abîde- İbrâhîm- Mansûr- İsrail- Ubeydullah b. Mûsâ- Huseyn b. Îsâ

(2) İsnad Şeması

(3) İsnad Değerlendirmesi

İbn Mes'ûd'dan rivayeti Abîde ve Alkame rivayet etmektedir. Her ikisinin de ravisi İbrâhîm b. Yezîd en-Nehaî'dir. İlk tarikte İbrâhîm, hadisi Abide ve Alkame'den birlikte aktarmıştır. Bu, ferd bir rivayettir. İsnadda yer alan Abdulvâhid b. Ziyâd, Ali b. el-Medinî'ye göre Ameş'ten tek bir harf bile bilmemektedir.¹⁷⁷⁹

Abîde kanalıyla gelen tariklerde A'meş'in ravisi olan Ebû Muâviye ed-Darîr, mürcie görüşe mensuptur.¹⁷⁸⁰ Hadisi ondan alan Yusuf b. Mûsâ ise sadûk bir kimsedir.¹⁷⁸¹ Bu ravi Mansûr b. Mu'temir tarikinde de yer almaktadır.

Mansur b. Mu'temir tarikinde yer alan Ubeydullah b. Mûsâ şii bir kimsedir.¹⁷⁸² Hadisi ondan alan Huseyn b. Îsâ sadûk bir ravidir.¹⁷⁸³

b. Enes b. Mâlik Rivayeti

(165) فحدثنا محمد بن عمرو بن العباس، قال: ثنا ابن أبي عدي، عن حميد، عن أنس، قال ابن أبي عدي: ثنا به، مرتين مرة رفعه، ومرة لم يرفعه، قال: إن آخر رجل يخرج

¹⁷⁷⁸ Bu isnad eserde iki yerde geçmektedir. Bkz. İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.347 ve 678.

¹⁷⁷⁹ Mizzî, **a.g.e.**, C.XVIII, s.453; İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, C.VI, s.435.

¹⁷⁸⁰ İbn Hacer, **a.g.e.**, C.IX, s.139.

¹⁷⁸¹ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXXII, s.467.

¹⁷⁸² Mizzî, **a.g.e.**, C.XIX, s.169.

¹⁷⁸³ Mizzî, **a.g.e.**, C.VI, s.462.

Cehennemden en son çıkan kişi ‘Rabbim beni ateşten çıkar, başka bir şey istemem’ der. Ateşten çıkınca sırata en yakın yerde ona bir ağaç gösterilir. O zaman ‘Rabbim, beni bu ağaca yaklaştır, gölgesinde gölgeleneyim, suyundan içeyim, meyvesinden diyeyim’ der... ‘(Rabb) ‘senin isteklerini ne bitirir? Benden cennetin nimetlerinden iste’ deyince o da bakar ve ister. Kendi istedikleri bitince (Enes şöyle dedi: ‘arkadaşlarımdan bazısının ‘sana istediğin ve on katı vardır’ dediğini bazısının ise ‘sana istediğin ve onun misli vardır’ dediğini işittim.) böylece cennete girer. Şayet oradaki bütün insanlar ya da bütün insaoğlu ona misafir olsa, yiyeceği, içeceği ve hizmetleri onlara yeter. Kendisinden hiçbir şey eksilmez. Kendi kendine şöyle der: Allah beni cennetin son kişisi kıldı, bana benden başka hiç kimseye vermediği kadar çok şey verdi.’¹⁷⁸⁴

- 1- *Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Humeyd- İbn Ebî Adiy- Muhammed b. Amr b. Abbâs*
- 2- *Enes b. Mâlik- Humeyd- Mu'temir- Muhammed b. Abdu'l-a'lâ*
- 3- *Nebî (a.s.)- Abdullah b. Mes'ûd- Enes b. Mâlik- Sâbit el-Bünânî- Hammâd b. Seleme- Yezîd b. Hârûn-Huseyn b. İsâ ve Hasan b. Muhammed ez-Za'ferânî*

Abdullah b. Mes'ūd — Enes b. Mâlik — Sâbit el-Bünânî — Hammad b. Seleme — Yazîd — Huseyn b. İsa
 — Hasan b. Muhammed
 — Enes b. Mâlik — Humeyd — İbn Ebi Adiy — Muhammed b. Amr
 — Enes b. Mâlik — Humeyd — Mu'temir — Muhammed b. Abdül-a'lâ

406

(3) İsnad Değerlendirmesi

Enes b. Mâlik'ten gelen hadisi Humeyd et-Tavîl bir isnadda merfû bir isnadda mevkûf olarak rivayet etmiştir.¹⁷⁸⁵ Bir diğer isnadda ise Enes b. Mâlik hadisi Abdullah b. Mes'ûd aracılığı ile rivayet etmiştir.

Humeyd et-Tavîl, Enes'den çok az hadis rivayet ettiği, hadislerin çoğunu Sâbit el-Bünânî'den işittiği ve tedlis yaptığı için cerh edilmiştir.¹⁷⁸⁶ Aynı isnada yer alan Muhammed b. Amr b. Abbâs sadûk bir ravidir.¹⁷⁸⁷

Enes b. Mâlik'in Abdullah b. Mes'ûd'dan rivayet ettiği hadisin isnadında yer alan Hüseyin b. Îsâ hakkında Ebû Hâtim 'sadûk' demiştir.¹⁷⁸⁸

c. Ebû Saîd ve Ebû Hureyre Rivayeti

(166) روى حماد بن سلمة عن علي بن زيد، عن سعيد بن المسيب، عن أبي سعيد الخدري، وأبي هريرة رضي الله عنهما، عن النبي صلى الله عليه وسلم، قال: إن آخر رجلين يخرجان من النار فيقول الله عز وجل لأحدهما: يا ابن آدم ما أعددت لهذا اليوم، هل عملت خيرا قط؟ هل رجوتني أو هل خشيتني؟ فيقول: لا يا رب فيؤمر به إلى النار فهو أشد أهل النار حسرة، قال: فيقال للآخر: يا ابن آدم، ماذا أعددت لهذا اليوم هل عملت خيرا قط؟ فيقول: لا، أي رب، غير أنني أرجوك فترفع له شجرة، فيقول: يا رب أقرني تحت هذه الشجرة لأستظل بظلها، وأشرب من مائها، وأكل من ثمرتها، ويعاهده أن لا يسأله غيرها، فيقول: يا ابن آدم ألم تعاهدني أن لا تسألني غيرها، فيقول: بلى، ولكن هذه، فيقره تحتها، ويعاهده أن لا يسأله غيرها، قال: ثم ترفع له شجرة عند باب الجنة وهي أحسن من الأولتين، وأغدق ماء، فيقول: يا رب أدني من هذه، ويعاهده أن لا يسأله غيرها، فيدنيه فيسمع أصوات أهل الجنة، فلا يتمالك فيقول: أي رب أدخلني الجنة، فيقول الله عز وجل: سل وتمنه فيسأل ويمتنى مقدار ثلاثة أيام من الدنيا، ويلقنه ما لا علم له به، فيسأل ويتمنى، فإذا فرغ، قال: لك ما سألت. حدثناه محمد بن يحيى، قال: حدثنا حجاج بن منهال، قال: حدثنا حماد

Cehennemden en son çıkan iki kişiden birisine Allah 'Ey insanoğlu! Bu gün için ne hazırladın, bir hayır işledin mi, benden ümit ettin mi ya da benden korktun mu' diye sorar. Bu kişi 'hayır' diye cevap verince onun ateşe atılması emredilir.

¹⁷⁸⁵ İbn Huzeyme, a.g.e., s.682.

¹⁷⁸⁶ Mizzî, a.g.e., C.VII, s.360.

¹⁷⁸⁷ Mizzî, a.g.e., C.XXVI, s.209.

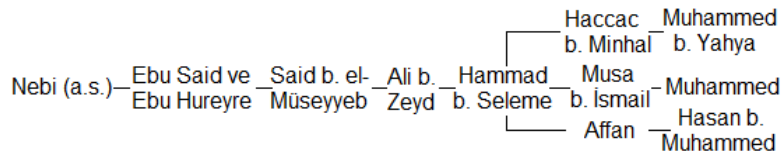
¹⁷⁸⁸ Mizzî, a.g.e., C. VI, s.462.

*Cehennemliklerin en üzgün kişisi bu kimsedir. Allah diğer kişiye de 'Ey insanoğlu! Bu gün için ne hazırladın, bir hayır işledin mi' diye sorunca bu kişi 'Hayır ey Rabbim fakat ümit ettim' der. Sonra bu kişiye bir ağaç gösterilir. 'Ey Rabbim beni bu ağacın altına yerleştir. Gölgesinde gölgelenip, suyundan içeyim, meyvesini yiyeyim' der ve başka bir şey istemeyeceğine söz verir. Allah 'Ey insanoğlu! Başka bir şey istememeye söz vermedin mi' diye sorunca 'evet fakat (yalnız) bu, beni onun altına yerleştir, başka bir şey istemem' der. Sonra ona cennetin kapısının yanında başka bir ağaç gösterilir. Bu ilkinden daha iyidir. Suyu daha boldur. 'Ey Rabbim beni ona yaklaştır, başka bir şey istemem' der. Ona yaklaştırıldıktan sonra girememiş olduğu cennetin ehlinin sesini duyar. 'Ey Rabbim beni cennete al' der. Allahu Teâlâ 'iste, dile' buyurunca bu kişi dünyada üç günlük kadarını ister. Ona bilmediği şeyi telkin eder. O da ister, temenni eder. İstemesi bitince Allah 'istediğin kadarı senin' buyurur.'*¹⁷⁸⁹

(1) Hadisin İsnadları

- 1- Nebî (a.s.)- Ebû Saîd ve Ebû Hureyre- Saîd b. el-Müseyyeb- Ali b. Zeyd- Hammâd b. Seleme- Haccâc b. Minhâl- Muhammed b. Yahya
- 2- Nebî (a.s.)- Ebû Saîd ve Ebû Hureyre- Saîd b. el-Müseyyeb- Ali b. Zeyd- Hammâd b. Seleme- Mûsâ b. İsmâîl- Muhammed
- 3- Nebî (a.s.)- Ebû Saîd ve Ebû Hureyre- Saîd b. el-Müseyyeb- Ali b. Zeyd- Hammâd b. Seleme- Affân- Hasan ez-Za'ferânî

(2) İsnad Şeması

(3) İsnad Değerlendirmesi

Ebû Saîd ve Ebû Hureyre'den gelen hadisi, Saîd b. el-Müseyyeb her iki sahabiden birlikte nakletmektedir. İsnadda yer alan Ali b. Zeyd b. Cüd'ân hakkında Ahmed b. Hanbel 'bir şey değil, hadisi zayıf', Muhammed b. Sa'd 'zayıf, delil alınmaz', Yahya b. Maîn 'bir şey değil, zayıf', iclî 'hadisi yazılır, kuvvetli değil', Cüzcânî 'hadisi vâhi, zayıf' Nesâî 'zayıf' demiştir. İbn Huzeyme'nin de 'hafızası zayıf olduğu için onunla amel etmem' dediği rivayet edilmektedir. Şîî olduğu

¹⁷⁸⁹ İbn Huzeyme, a.g.e., s.687. Ahmed b. Hanbel, a.g.e., C.IV, s.148.

belirtilen bir ravidir.¹⁷⁹⁰ İbn Huzeyme ravinin durumuna işaret etmek için hadisin metnini senede tekaddüm etmiştir.

d. Metin Değerlendirmesi

Abdullah b. Mes'ûd'dan Tâlik b. Muhammed rivayetiyle gelen hadisin metninde cehennemden en son çıkan kişiye *'geçmişte içinde bulunduğun zamanı hatırlıyor musun'* diye sorulmakta, kişi *'evet'* diye cevap verince de *'temenni et'* denilmektedir. O kişi istekte bulununca ona *'temenni ettiğin ve onun on misli sana verildi'* denir. O kişi de *'Sen Melik olduğun halde benimle eğleniyor musun'* diye karşılık verir. Rivayetin ardından Abdullah b. Mes'ûd *'Allah Resulü'nü azı dişleri görünene kadar gülerken gördüm'* demiştir.¹⁷⁹¹

Enes b. Mâlik, hadisi bir tarikte İbn Mes'ûd'dan, bir başka tarikte bizzat Resulullah'tan rivayet etmiştir. İbn Mes'ûd'dan rivayetinin metni şöyledir:

*Cennete girecek olan son kişi sıratın üzerinde yürürken bazen sallanır, bazen yüz üstü düşer, bazen de ateş onu kavurur. Nihayet sıratı geçince ateşe dönüp 'beni senden kurtaran Allah ne yücedir. Muhakkak ki Allah ne benden önce ne de benden sonra kimseye ihsan etmediği bir şeyi bana verdi' der. Ardından ona bir ağaç gösterilir. O ağaca bakarak 'Ey Rabbim! Beni bu ağaca yaklaştı, gölgesinde gölgeleneyim, suyundan içeyim' der...*¹⁷⁹²

Enes hadisi rivayet ederken *"ashabımızdan bazılarının 'sana istediğin ve on misli vardır' dediklerini, bazılarının da sana istediğin ve bir o kadarı daha vardır' dediklerini işittim"* demektedir.¹⁷⁹³ Enes'in bu sözü ve daha önce geçtiği üzere, kendisine rivayet ettiği hadisi Allah Resulü'nden işitip işitmediği sorulunca *'her aktardığımızı Allah Resulü'nden işitmedik, ama birbirimizi de yalanlamadık'*¹⁷⁹⁴ şeklindeki cevabı, rivayetlerinde sahabe mürseli yaptığı yönündeki görüşümüzü desteklemektedir.

Ebû Saîd ve Ebû Hureyre'nin birlikte rivayet ettikleri hadisin metninde Ebû Saîd *'istediğin ve bir o kadarı daha'* derken, Ebû Hureyre *'istediğin ve on misli kadarı daha'*

¹⁷⁹⁰ Mizzî, **a.g.e.**, C.XX, s.438-439.

¹⁷⁹¹ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.680.

¹⁷⁹² İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.681. Müslim, "İmân", 187; Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C.II, s.81; Taberânî, **a.g.e.**, C.V, s.6.

¹⁷⁹³ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.682.

¹⁷⁹⁴ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.644.

demektedir.¹⁷⁹⁵ İbn Huzeyme bu lafız farklılıklarının aslında aynı şeyi ifade ettiğini iddia etmekte ve şöyle bir yorum yapmaktadır:

Ebû Hureyre'nin ve Ebû Saîd'in rivayetindeki 'bu ve bunun on misli sanadır' ve 'bu ve misli sanadır' sözleri çelişki değildir. Çünkü misli, on katının içinden bir parçadır o ve dokuz kat daha var demektir. Birisinin dört eşi olsa ve o 'benim bir eşim ve diğer eşlerim vardır' dese, bir başkasına da 'benim dört eşim var' dese bu iki söz birbirini yalanlamaz. Allahu Teâlâ önce 'sana dünya ve onun misli kadarını versem razı olur musun' buyurur. Ardından bunu arttırır ta ki 'sana dünya ve onun on misli kadarını versem...' sözüne ulaşır.¹⁷⁹⁶

Cehennemden en son çıkan kişi, şefaât ile cehennemden çıkan kimselerden sonra, cennet ve cehennem arasında kalan, Allah'ın rahmeti ve bir ikramı olarak sürünerek oradan çıkıp cennete girecek olan kişidir. Bu kişi (secde izleri hariç) cehennem ateşinde yanmıştır. Tüm insanlar için son hüküm verilmeden önce oradan çıkacaktır.¹⁷⁹⁷ İbn Huzeyme'ye göre bu rivayetler kalbinde iman bulunan kişilerin eninde sonunda ateşten kurtulacağını delili olup Mürcie, Hâriciye ve Cehmiyye'ye en güzel cevaptır.

3. Mağfiret İle İlgili Diğer Hadisler

1.

(167) رواه سلام بن مسكين، قال: حدثنا أبو ظلال القسملي، عن أنس بن مالك، عن النبي صلى الله عليه وسلم، قال: يمكث رجل في النار، فينادى ألف عام: يا حنان، يا منان، فيقول الله عز وجل: يا جبريل، أخرج عبدي فإنه بمكان كذا وكذا، فيأتي جبريل النار، فإذا أهل النار منكبين على مناخيرهم، فيقول: يا جبريل اذهب، فإنه بمكان كذا، وكذا، فيخرجه، فإذا وقف بين يدي الله تبارك وتعالى يقول الله تبارك وتعالى: أي عبدي، كيف رأيت مكانك، قال: شر مكان، وشر مقيل، فيقول: ردوا عبدي، فيقول: يا رب، ما كان هذا رجائي، فيقول أدخلوا عبدي الجنة. حدثنا أبو غسان مالك بن الخليل بن بشير بن نهيك، قال: حدثنا مسلم يعني ابن إبراهيم قال: حدثنا سلام

Enes b. Mâlik'den gelen bir rivayette Allah Resulü şöyle buyurmaktadır:

Cehennemde bir adam bin yıl boyunca 'Ya Hannân! Ya Mennân!' diye bağırır. Cenâb-ı Hakk Cibril'e 'kulumu git çıkar, o filanca yerdedir' buyurur. Cibril ateşe gelir. Cehennem ehli burunları üzerine sürünmektedir. Allah 'Ey Cibril git,

¹⁷⁹⁵ İbn Huzeyme, a.g.e., s.687. Ahmed b. Hanbel, a.g.e., C.IV, s.148.

¹⁷⁹⁶ İbn Huzeyme, a.g.e., s.487.

¹⁷⁹⁷ İbn Huzeyme, a.g.e., s.690.

*kulum filanca yerededir' buyurur. Cibril o kişiyi çıkarır. O kul Allah'ın huzurunda durur. Allah ona 'Ey kulum! Yerini nasıl buldun' diye sorunca 'o ne kötü yerdir' diye karşılık verir. 'Kulumu geri götürün' dediğinde o kul 'Ey Rabbim, umut etmiştim' deyince Allah 'kulumu cennete alın' buyurur.*¹⁷⁹⁸

Hadisin *Nebî (a.s.)- Enes- Ebû Zilâl- Sellâm b. Miskin- Müslim b. İbrâhîm- Mâlik b. Halîl b. Beşir* isnadında yer alan Ebû Zilâl Hilâl b. Ebî Hilâl hakkında Yahya b. Maîn 'bir şey değildir, zayıf', Nesâî 'zayıf, sikâ değil'¹⁷⁹⁹ Buhâri 'münker rivayetleri vardır' Ya'kûb b. Sinân 'hadiste gevşek' Ezdî 'zayıf' demişlerdir.¹⁸⁰⁰ İsnadda yer alan Sellâm b. Miskin kader görüşüne mensup bir kimsedir.¹⁸⁰¹ Mâlik b. Halîl'in Müslim b. İbrâhîm ile görüştüğüne dair kaynaklarda bir bilgi bulunmamaktadır. Mâlik b. Halîl sadûk bir ravidir.¹⁸⁰² İsnadda hadisi sema ettiğine dair bir lafız kullanılmaktadır.¹⁸⁰³ Müellifin hadisin metnini senede tekaddüm ettiği görülmektedir.

2.

(168) حدثني يوسف بن موسى، قال : حدثنا علي بن جرير الخراساني، قال : حدثنا حماد بن سلمة، عن عطاء بن السائب، عن عمرو بن ميمون، أن ابن مسعود حدثهم، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال : يكون في النار قوم، ما شاء الله، ثم يرحمهم فيخرجهم، فيخرجون فيكونون في أدنى الجنة، فيغتسلون في نهر الحيوان، ويسميهم أهل الجنة الجهنميين، لو أضاف أحدهم أهل الدنيا لأطعمهم وسقاهم وفرشهم ولحفهم قال عطاء : وأحسبه قال : وزوجهم، لا ينقصه الله شيئا

Abdullah b. Mes'ûd Allah Resulü'nden şöyle rivayet etmiştir:

*'Bir grup cehennemde Allahu Teâlâ'nın dilediği kadar kalır. Sonra Allah onlara merhamet eder ve ateşten çıkarır. Böylece cennetin en alt mertebesinde olurlar. Hayevan nehrinde yıkanır. Cennet ehli onlara 'cehennemiler' der. Eğer onlardan birisi dünya ehlini misâfir etse, onları yedirse içirse, yatarsa (ve de evlendirse) bu Allah'ın mülkünden bir şey eksiltmez.'*¹⁸⁰⁴

¹⁷⁹⁸ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.677. Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C.IV, s.459.

¹⁷⁹⁹ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXX, s.351.

¹⁸⁰⁰ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, C.XI, s.75.

¹⁸⁰¹ Mizzî, **a.g.e.**, C.XII, s.297.

¹⁸⁰² İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, C.II, s.224.

¹⁸⁰³ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.677.

¹⁸⁰⁴ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.683.

Hadisin *Nebî (a.s.)- Abdullah b. Mes'ûd- Amr b. Meymûn- Atâ b. Sâib- Hammâd b. Seleme- Ali b. Cerîr- Yusuf b. Mûsâ* isnadında yer alan Atâ b. Sâib ihtilata uğradığı için eleştirilen, hafızası kötü,¹⁸⁰⁵ sadûk bir ravidir.¹⁸⁰⁶ Hammâd b. Seleme'nin ondan rivayetinin ihtilattan önce mi sonra mı olduğu konusunda ihtilaf edilmiştir.¹⁸⁰⁷ Ali b. Cerîr hakkında ise kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ebû Hatim sadûk olduğunu söylemiştir.¹⁸⁰⁸ Yusuf b. Mûsâ da sadûk bir ravidir.¹⁸⁰⁹

3.

(169) وحديث أبو موسى، قال: حدثنا روح بن عباد، قال: حدثنا سعيد، عن قتادة، عن أبي نصر، عن سمرة بن جندب، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: منهم من تأخذه النار إلى كعبيه، ومنهم من تأخذه إلى ركبتيه، ومنهم من تأخذه إلى حجزته، ومنهم من تأخذه إلى ترقوته

Semure b. Cündeb, Allah Resulü'nden şöyle rivayet etmektedir:

“Onlardan bir kısmı topuklarına, bir kısmı dizlerine, kimisi, omuz kemiğine, kimi de köprücük kemiklerine kadar ateşin içerisinde”¹⁸¹⁰

Hadis eserde *Nebî (a.s.)- Semure b. Cündeb- Ebû Nadra- Katâde- Saîd- Ravh b. Ubâde- Muhammed b. Müsennâ ve Nebî (a.s.)- Semure b. Cündeb- Ebû Nadra- Katâde- Saîd- Yezîd b. Zürey'- Bişr b. Muâz* isnadlarıyla yer almaktadır.

Saîd b. Ebî Arûbe tedlis yapmakla tanınan, son zamanlarında ihtilata uğramış bir ravi olmakla birlikte Katâde rivayetleri güvenilir kabul edilmiş,¹⁸¹¹ Yezîd b. Zürey' gibi güvenilir ravilerin kendisinden rivayette bulunduğu hadislere itibar edileceği belirtilmiştir. Kaderî görüşe mensup bir kimsedir.¹⁸¹²

4.

(170) حدثنا يحيى بن محمد بن السكن البزار، قال: حدثنا بكر بن بكار، قال: حدثنا قيس بن سليم، قال: حدثنا يزيد بن صهيب الفقير، عن جابر بن عبد الله، أن رسول الله

¹⁸⁰⁵ Mizzî, a.g.e., C.XX, s.92.

¹⁸⁰⁶ İbn Hacer, a.g.e., C.II, s.22.

¹⁸⁰⁷ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, C.VII, s.206.

¹⁸⁰⁸ İbn Ebî Hâtim, a.g.e., C.VI, s.178.

¹⁸⁰⁹ Mizzî, a.g.e., C.XXXII, s.467.

¹⁸¹⁰ İbn Huzeyme, a.g.e., s.696; Müslim, “Cenne”, 32; Ahmed b. Hanbel, a.g.e., C.VII, s.253.

¹⁸¹¹ Mizzî, a.g.e., C.XI, s.9.

¹⁸¹² İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, C.IV, s.64.

صلى الله عليه وسلم قال : يخرج أقوام من النار قد احترقوا إلا دائرة وجوههم، فيدخلون الجنة

Câbir b. Abdullah Allah Resulü'nün şöyle söylediğini bildirmektedir:

“İnsanlar ateşten yanmış bir halde çıkarlar. Yalnızca yüzleri yanmamıştır. Ardından cennete girerler.”¹⁸¹³

Hadisin *Nebî (a.s.)- Câbir b. Abdullah- Yezîd b. Süheyb- Kays b. Süleym- Bekr b. Bekkâr- Yahya b. Muhammed* isnadında yer alan Bekr b. Bekkâr münker rivayetleri olan, zayıf bir ravidir. Hafızasının kötü olması sebebiyle de cerh edilmiştir.¹⁸¹⁴

5.

(171) حدثنا محمد بن بشار، قال : حدثنا أبو داود، قال : حدثنا شعبة، عن منصور، عن ربيعي بن حراش، قال : لقيت عبد الله بن سلام، فقال : ألا أحدثك حديثاً أجده في كتاب الله عز وجل : إن الله يخرج قوماً من النار حتى إن إبراهيم خليل الرحمن يقول : أي رب حرقت بني فيخرجون

Abdullah b. Sellâm Rib'i b. Hirâş ile karşılaşır ve şöyle söyler:

Sana Allah'ın kitabında bulduğum bir sözü söyleyeyim mi ‘Allah ateşten bir grup insan çıkarır’ bunun üzerine Allah'ın Habîbi İbrâhîm ‘Ey Rabbim evlatlarımı yaktın şimdi de ateşten çıkarıyorsun’ der.¹⁸¹⁵

Abdullah b. Sellâm'dan mevkûf bir rivayet olarak gelen hadis, eserde *Abdullah b. Sellâm- Rib'i b. Hirâş- Mansûr-Şu'be- Ebû Dâvûd- Muhammed b. Beşşâr* sahîh isnadıyla yer almaktadır.

İbn Huzeyme'nin Mağfiret konusunda delil getirdiği hadislerin sıhhat değerlendirmesi şu şekildedir:

Hadis	İsnad sayısı	Makbûl		Merdûd	
		Ravileri Sika	Ravileri Sadûk	Ravileri Mecerûh	Munkatı'
“Lâilâhe illâllah diyen kimseyi ateşten çıkarın...” (Enes b. Mâlik Rivayeti)	12	6	1	5	-

¹⁸¹³ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.816, Müslim, “İmân”, 191.

¹⁸¹⁴ İbn Hacer, **Lisânu'l-mizân**, C.II, s.339.

¹⁸¹⁵ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.675, Taberânî, **a.g.e.**, C.XI, s.44.

“Lâilâhe illâllah diyen kimseyi ateşten çıkarın...” (Ebû Saîd el-Hudrî Rivayeti)	6	1	2	3	-
“Cehennemden en son çıkan kişi...” (Abdullah b. Mes'ûd Rivayeti)	7	2	3	2	-
“Cehennemden en son çıkan kişi...” (Enes b. Mâlik Rivayeti)	4	1	1	2	-
“Cehennemden en son çıkan kişi...” (Ebû Saîd ve Ebû Hureyre Rivayeti)	6	-	-	6	-
Diğer Hadisler- 1- Enes b. Mâlik	1	-	-	1	-
Diğer Hadisler- 2- Abdullah b. Mes'ûd	1	-	-	1	-
Diğer Hadisler-3- Semure b. Cündeb	2	2	-	-	-
Diğer Hadisler-4- Câbir b. Abdullah	1	-	-	1	-
Diğer Hadisler-5- Abdullah b. Sellâm	1	1	-	-	-
TOPLAM	41	13	7	21	-
		20		21	

İbn Huzeyme Allah'ın ateşteki bazı kullarını affedeceğini ispat etmek için delil getirdiği hadisler eserde 41 isnad ile yer almaktadır. Bu isnadlardan 13'ü sahihtir. 7 isnadda 'sadûk' ravi yer almaktadır. 21 isnadda ise mecrûh ravi bulunmaktadır. Bu durumda 20 isnadın makbûl, 21 isnadın merdûd olduğu anlaşılmaktadır.

Şefaât ve *Mağfiret* başlıkları altında incelenen hadislerin 206 isnadının olduğu, bunlardan 81 isnadın sika ravilerden geldiği, 26 isnadda sadûk ravinin yer aldığı, 98 isnadın ravilerinin mecrûh olduğu ve 1 isnadda inkıta olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda isnadlardan 107'sinin makbûl, 99'unun merdûd olduğu anlaşılmıştır.

İbn Huzeyme eserde son olarak iman-amel ilişkisi ve kabir hayatı ile ilgili hadislere yer vermektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

IV. İMAN-AMEL İLİŞKİSİ ve KABİR HAYATI

A. Tevhîd Ehlinin Cennete Girmesi

İbn Huzeyme'ye göre, kimi ehl-i bidât mensuplarının iddia ettiğinin aksine, Allah'ın bir olduğunu tam bir ihlâs içerisinde dili ve kalbiyle tasdik eden kişi cennete girecektir. Bu görüşünü ispat etmek isteyen İbn Huzeyme eserde şu hadislerle yer verir:

1. “Her kim La ilahe illallah derse...” hadisi

(172) حدثنا محمد بن يحيى، قال: حدثنا عبد الرزاق، قال: أخبرنا معمر، عن الزهري، قال: حدثني محمود بن الربيع، عن عتيان بن مالك، قال: أتيت رسول الله صلى الله عليه وسلم، فقلت: إني قد أنكرت بصري، وإن السيول تحول بيني وبين مسجد قومي ولوددت إنك جئت، فصليت في بيتي مكانا أتخذه مسجدا، فقال النبي صلى الله عليه وسلم: أفعل إن شاء الله، قال: فمر النبي صلى الله عليه وسلم على أبي بكر، فاستتبعه، فانطلق معه، فاستأذن، فدخل فقال وهو قائم: أين تريد أن أصلي؟ قال: فأشرت له حيث أريد، قال: ثم حبسته على خزير صنعناه له، فسمع به أهل الوادي، يعني به أهل الدار فثابوا حتى امتلأ البيت، فقال رجل: أين مالك بن الدخشم، فقال رجل: إن ذاك رجل منافق، لا يحب الله ولا رسوله، فقال النبي صلى الله عليه وسلم: لا تقول، وهو يقول لا إله إلا الله، يبتغي بذلك وجه الله فقال يا رسول الله، أما نحن، فترى وجهه، وحديثه إلى المنافقين، فقال النبي صلى الله عليه وسلم: أيضا لا تقول، وهو يقول لا إله إلا الله، يبتغي بذلك وجه الله فلن يوافي عبد يوم القيامة، يقول لا إله إلا الله يبتغي بذلك وجه الله، إلا حرم على النار

İtbân b. Mâlik şöyle anlatıyor:

“Allah Resulü’ne gelerek ‘Gözlerimi yitirdim. Sel ise evimle kavmimin mescidi arasını kuşatıyor. Senin evime gelmeni, benim evimde namaz kılacağın yeri kendime mescid edinmeyi çok isterim’ dedim. ‘inşallah yapacağım’ buyurdu. Sonra Resulullah Ebû Bekir ile karşılaştı ve kendisine katılmasını istedi. Beraber geldiler, izin isteyip girdiler. ‘Nerede namaz kılmamı arzu edersin’ buyurdu. İstedğim yeri

gösterdim. Onun için hazırladığımız hazîra yemeği¹⁸¹⁶ için onu alıkoydum. Sonra insanlar bunu duydular ve eve doluştular. İçlerinden birisi ‘Malik b. Duhşem nerede’ dedi. Bir başkası ‘münafık adam, o Allah ve Resulü’nü sevmez’ diye cevap verdi. Bunu duyan Resulullah ‘Öyle deme. O Allah’ın vechini dileyerek Lâilâhe illallah diyor’ dedi. Onlar ise ‘Ey Allah’ın Resulü, bizler onun vechini ve münafıklara söylediklerini biliyoruz’ dediler. Resulullah yine ‘ Öyle deme. O Allah’ın vechini dileyerek Lâilâhe illallah diyor. Lâilâhe illallah diyen ve bu söz ile Allahu Teâlâ’nın vechini dileyen bir kula cehennem ateşi haram kılınmıştır’ buyurdu.”¹⁸¹⁷

a. Hadisin İsnadları

- 1- Nebî (a.s.)- İtbân b. Mâlik- Mahmûd b. Rebî'- Zührî- Ma'mer- Abdurrezzâk- Muhammed b. Ebân
- 2- Nebî (a.s.)- İtbân b. Mâlik- Mahmûd b. Rebî'- Zührî- Ma'mer- Abdurrezzâk- Muhammed b. Yahya
- 3- Nebî (a.s.)- İtbân b. Mâlik- Mahmûd b. Rebî'- Zührî- İbrâhîm b. Sa'd- Süleymân b. Dâvûd- Muhammed b. Yahya¹⁸¹⁸
- 4- Nebî (a.s.)- İtbân b. Mâlik- Mahmûd b. Rebî'- Zührî- Mâlik- İshâk b. İsâ- Muhammed b. Yahya
- 5- Nebî (a.s.)- İtbân b. Mâlik- Mahmûd b. Rebî'- Zührî- Ukayl b. Hâlid- Leys- Ebû Sâlih Abdulga'ffâr b. Dâvûd - Muhammed b. Yahya
- 6- Nebî (a.s.)- İtbân b. Mâlik- Enes b. Mâlik- Sâbit- Süleymân b. Muğîre- Behz b. Esed- Abdullah b. Hâşim
- 7- Nebî (a.s.)- İtbân b. Mâlik- Enes b. Mâlik- Sâbit- Süleymân b. Muğîre- Abdussamed- Zeyd b. Ahzem
- 8- Nebî (a.s.)- İtbân b. Mâlik- Enes b. Mâlik- Sâbit- Süleymân b. Muğîre- Abdullah b. Mübârek- Utbe b. Abdullah
- 9- Nebî (a.s.)- İtbân b. Mâlik- Enes b. Mâlik- Sâbit- Hammâd b. Seleme- Behz b. Esed- Muhammed b. Ebî Safvân
- 10- Nebî (a.s.)- İtbân b. Mâlik- Enes b. Mâlik- Sâbit- Hammâd b. Seleme- Abdussamed- Abdulvâris b. Abdussamed
- 11- Nebî (a.s.)- İtbân b. Mâlik- Enes b. Mâlik- Sâbit- Hammâd b. Seleme- Muhammed b. Kesîr- Muhammed b. Yahya

¹⁸¹⁶ Hazîra, (الخزيرة) küçük et parçaları ve elenmiş undan yapılan bir çorbadır. Ebû's-Saadat Mecdüddin Mübârek b. Muhammed İbnü'l-Esîr, **en-Nihâye fî garibi'l-hadis ve'l-eser**, C.V, Kahire, Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1963, C.II, s.28.

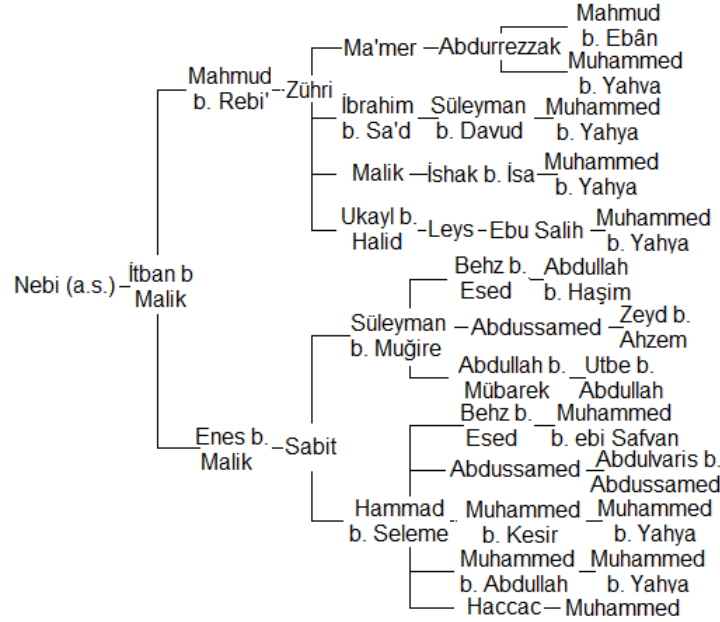
¹⁸¹⁷ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.709. **Sahîhu İbn Huzeyme**, “İmâme”, 147; Buhârî, “Salât” 46; “Teheccüd”, 36; “Rikâk” 6; “İstîtabetu'l-mürteddîn”, 8; Müslim, “İmân”, 33, “Mesâcid”, 33; Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C.V, s.541.

¹⁸¹⁸ Bu isnad eserde iki yerde geçmektedir. Bkz. İbn Huzeyme, **Kitâbu't-tevhîd**, s.705 ve 712.

12-Nebî (a.s.)- İtbân b. Mâlik- Enes b. Mâlik- Sâbit- Hammâd b. Seleme- Muhammed b. Abdullah- Muhammed b. Yahya

13-Nebî (a.s.)- İtbân b. Mâlik- Enes b. Mâlik- Sâbit- Hammâd b. Seleme- Haccâc- Muhammed

b. İsnad Şeması

c. İsnad Değerlendirmesi

İtbân b. Mâlik'ten Mahmûd b. Rebî'nin rivayet ettiği hadisin isnadları Zührî ile dağılım göstermektedir. Zührî'den hadisi alan Mâlik b. Enes'in öğrencisi İshâk b. İsbâ sadûk bir ravidir.¹⁸¹⁹

Enes b. Mâlik'den hadisi Sâbit el-Bünânî aktarmaktadır. Ondan da Süleymân b. Muğîre ve Hammâd b. Seleme rivayet etmektedir.

Süleymân b. Muğîre tariklerinde yer alan Utbe b. Abdullah¹⁸²⁰ ve Abdussamed b. Abdulvâris¹⁸²¹ sadûk ravilerdir. Abdussamed'in Hammâd'dan da rivayeti olduğu görülmektedir. Oğlu Abdulvâris b. Abdussamed de sadûktur.¹⁸²² Hammâd'ın bir diğer öğrencisi Muhammed b. Kesîr hakkında Ahmed b. Hanbel 'çok

¹⁸¹⁹ Mizzî, a.g.e., C.II, s.463.

¹⁸²⁰ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, C.II, s.4.

¹⁸²¹ Mizzî, a.g.e., C.XVIII, s.102.

¹⁸²² Mizzî, a.g.e., C.XVIII, s.485.

zayıf, hadisi münker', Buhârî 'çok gevşek' ibn Hibban 'hata eder, garip rivayetleri var' demişlerdir.¹⁸²³

d. Metin Değerlendirmesi

Enes b. Mâlik'ten gelen rivayetin metni şu şekildedir:

İtbân b. Mâlik kör bir sahabe idi ve Resulullah'a bir adam göndererek evine gelmesini ve evinde bir yeri mescid edinmesini istedi. Resulullah geldi. İnsanlar toplanmıştı. Mâlik b. Dühşem isimli bir başka sahabeden bahsediyor ve onu ayıplıyorlardı. Resulullah bu duruma şahit olunca 'Ey Allah'ın Resulü, o münafıktır, sığınmak için böyle' dediklerinde '*Allahtan başka ilah olmadığına ve benim de O'nun Resulü olduğuma şahitlik ediyor mu*' diye sordu. 'Evet' dediler. Bunun üzerine '*Nefsim elinde olana yemin olsun ki her kim bunu dürüstçe söylerse, cennet ona vacip, cehennem ise haram olur*' buyurdu.¹⁸²⁴

Mahmud b. Rebî'nin hadisi rivayet ettiği bir ortamda Ebû Eyyûb el-Ensârî kendisine 'Resulullah'ın senin bu söylediğin şeyi söylediğini sanmıyorum' diyerek itiraz eder. Bu durum Mahmûd b. Rebî'nin zoruna gider ve hadisi tekrar sormak için İtbân b. Mâlik'i bulur. İtbân oldukça yaşlanmıştır. Kendisine sorduğunda hadisi aynı şekilde rivayet eder.¹⁸²⁵

Utbe b. Abdullah tarikinde Enes b. Mâlik hadisi Mahmûd er-Rebî'den işittiğini, daha sonra Medine'ye geldiğinde hadisi İtbân'dan dinlediğini ve oğluna hadisi yazmasını söylediğini anlatmaktadır.¹⁸²⁶

Zührî bir rivayette bu durumun Kur'ân'da belirtilen farzların nazil olmasından önce gerçekleştiğini söylemektedir. İbn Hacer ise bunun Zührî'nin yorumu ve ihtilaflı bir mesele olduğunu, bir kere beş vakit namazın farziyetinin bu olaydan önce gerçekleştiğinin kesin olduğunu dile getirir. Bu sebeple hadisten anlaşılan, bu farzları terk eden kişi şayet muvahhîd ise cehennemle azab olunmayacaktır.¹⁸²⁷

¹⁸²³ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXVI, s.331.

¹⁸²⁴ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.707. Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C.V, s.541; Taberânî, **a.g.e.**, C.VII, s.198.

¹⁸²⁵ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.711.

¹⁸²⁶ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.709.

¹⁸²⁷ İbn Hacer, **Fethü'l-Bârî**, C.I, s.622.

İbn Hacer'e göre Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin bu hadisi inkâr ettiği açıktır. Hadiste geçen '*Allah, Lâilâhe illallah diyene ateşi haram kıldı*' sözünün zâhirinden anlaşılan tevhid ehlinde isyan edenlerin ateşe girmeyeceğidir. Bu ise pek çok ayete ve meşhur sünnete özellikle de şefa'at ile ilgili olan hadislerle aykırıdır. İbn Hacer bu durumda ateşin haram olmasından, sonsuza dek cezalandırılmanın haram olacağını anlamının daha uygun olacağını söylemektedir.¹⁸²⁸

İbn Huzeyme hadisi şu şekilde yorumlamaktadır:

Allah Resulü 'ateş haram kılındı' sözü ile 'ateşin onun yemesi haram kılındı' demek istemiştir. Ateşin ona dokunması, azab etmesi kastedilmemiştir. Çünkü ateş kendisine atılan bir şeyi yer. O kişi ateş tarafından yenilmiş ve kül haline gelmiş olur. Tevhid ehli ise günahlarından ve hatalarından dolayı ateşe girdiğinde ateş onu kor ve kül haline getirecek şekilde yemez. Aksine şefa'at konusunda yer verdiğimiz hadislerde geçtiği üzere kömür haline gelirler. Bir şeyin tamamı yandığı zaman kor, iyice yandıktan sonra da kül olur. Kömür olmaz.¹⁸²⁹

İbn Huzeyme bu sözlerinin ardından Allah'a şirk koşmadan ölen kimselerin cennete gireceklerini ifade eden rivayetlere yer vererek, iman üzere ölenlerin cennete gireceğini ispata çalışır.

2. “Her kim Allahtan başka ilah olmadığına şehadet ederse...” hadisi

a. Osmân b. Affân Rivayeti

(173) حدثنا محمد بن بشار، قال: حدثنا ابن أبي عدي، قال: أخبرنا شعبة، عن خالد وهو الحذاء، عن الوليد أبي بشر، عن حمran بن أبان، عن عثمان، عن النبي صلى الله عليه وسلم، قال: من مات وهو يشهد أن لا إله إلا الله، دخل الجنة

“Her kim Allah’tan başka ilah olmadığına şehadet ederek ölürse cennete girer.”¹⁸³⁰

(1) Hadisin İsnadları

1- Nebî (a.s.)- Osmân- Humrân b. Ebân- Velîd- Hâlid el-Huzzâe- Bişr b. Mufaddâl- Bişr b. Muâz

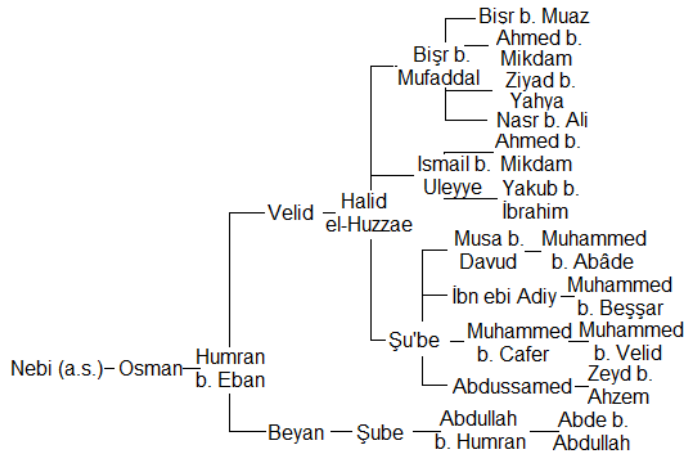
¹⁸²⁸ İbn Hacer, **a.g.e.**, C.III, s.74

¹⁸²⁹ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.704. Muhakkik Halîl Herrâs, bu tevili yanlış bulmakta haram kılmaktan kastın oraya hiç girmemek olduğunu ya da orada ebedi olarak kalmasının söz konusu olmadığını söylemektedir. Bkz. İbn Huzeyme, **a.g.e.**, Halîl Herrâs tahkikli baskı, s.329

¹⁸³⁰ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.715. Müslim, “İmân”, 26; Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C.I, s.142; Taberânî, **el-Mu’cemu’l-avsât**, C.II, s.396.

- 2- Nebî (a.s.)- Osmân- Humrân b. Ebân- Velîd- Hâlid el-Huzzâe- Bîşr b. Mufaddâl- Ahmed b. Mikdâm¹⁸³¹
- 3- Nebî (a.s.)- Osmân- Humrân b. Ebân- Velîd- Hâlid el-Huzzâe- Bîşr b. Mufaddâl- Ziyâd b. Yahya
- 4- Nebî (a.s.)- Osmân- Humrân b. Ebân- Velîd- Hâlid el-Huzzâe- Bîşr b. Mufaddâl- Nasr b. Ali
- 5- Nebî (a.s.)- Osmân- Humrân b. Ebân- Velîd- Hâlid el-Huzzâe- İsmâîl b. Uleyye- Ahmed b. Mikdâm
- 6- Nebî (a.s.)- Osmân- Humrân b. Ebân- Velîd- Hâlid el-Huzzâe- İsmâîl b. Uleyye- Ya'kub b. İbrâhîm
- 7- Nebî (a.s.)- Osmân- Humrân b. Ebân- Velîd- Hâlid el-Huzzâe- Şu'be- Mûsâ b. Dâvûd- Muhammed b. Abâde
- 8- Nebî (a.s.)- Osmân- Humrân b. Ebân- Velîd- Hâlid el-Huzzâe- Şu'be- İbn Ebî Adiy- Muhammed b. Beşşâr
- 9- Nebî (a.s.)- Osmân- Humrân b. Ebân- Velîd- Hâlid el-Huzzâe- Şu'be- Muhammed- Muhammed b. Velîd
- 10- Nebî (a.s.)- Osmân- Humrân b. Ebân- Velîd- Hâlid el-Huzzâe- Şu'be- Abdussamed- Zeyd b. Ahzem
- 11- Nebî (a.s.)- Osmân- Humrân b. Ebân- Beyân¹⁸³²- Şu'be- Abdullah b. Humrân- Abde b. Abdullah

(2) İsnad Şeması

¹⁸³¹ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.738.

¹⁸³² Dipnotlarda kaynak olarak gösterdiğimiz matbu' nüshada bu ravinin ismi hataen Ebân olarak yer almaktadır. Bkz. İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.740. (Yazma nusha 159 vrk)

(3) İsnad Değerlendirmesi

Osmân b. Affân'dan hadisi Humran b. Ebân rivayet etmektedir. Humran'dan rivayette bulunan Beyân b. Bişr tarikinin ferd bir rivayet olduğu görülmektedir.

Velid b. Müslim'in ravisi Hâlid b. Mihrân el-Huzzâe, isnadların medâr ravisidir. Hadisi ondan alan Bişr b. Mufaddâl'ın talebesi Bişr b. Muâz¹⁸³³ ve Ahmed b. Mikdâm¹⁸³⁴ sadûk ravilerdir. Aynı ravinin İsmâîl b. Uleyye'den de hadisi aldığı görülmektedir.

Şu'be b. Haccâc'ın ravilerinden Muhammed b. Abâde¹⁸³⁵ ve Abdussamed b. Abdulvâris¹⁸³⁶ sadûk ravilerdir.

Humran b. Ebân'dan Beyân b. Bişr aracılığı ile rivayet edilen ferd isnadda yer alan Abdullah b. Humrân da hata eden sadûk bir ravidir.¹⁸³⁷

b. Muâz b. Cebel Rivayeti

(174) حدثنا محمد بن بشار، قال : حدثنا محمد بن جعفر، قال : حدثنا شعبة، عن قتادة، عن أنس بن مالك، عن معاذ بن جبل، قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : من مات وهو يشهد أن لا إله إلا الله، وأن محمدا رسول الله، صادقاً من قلبه دخل الجنة :

“Her kim Allaha başka ilah olmadığına şehadet ederek ve kalbiyle tasdik ederek ölürse cennete girer”¹⁸³⁸

(1) Hadisin İsnadları

- 1- Nebî (a.s.)- Muâz b. Cebel- Enes b. Mâlik- Abdulazîz b. Süheyb- Hammâd b. Zeyd- Ahmed b. Abde
- 2- Nebî (a.s.)- Muâz b. Cebel- Enes b. Mâlik- Süleymân- Mu'temir- Ebû'l-Eş'as
- 3- Nebî (a.s.)- Muâz b. Cebel- Enes b. Mâlik- Süleymân- Mu'temir- Muhammed b. Abdu'l-a'lâ
- 4- Nebî (a.s.)- Muâz b. Cebel- Enes b. Mâlik- Süleymân- Yezîd b. Zürey'- Muhammed b. Abdu'l-a'lâ

¹⁸³³ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, C.I, s.458.

¹⁸³⁴ İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, C.I, s.26.

¹⁸³⁵ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXV, s.448.

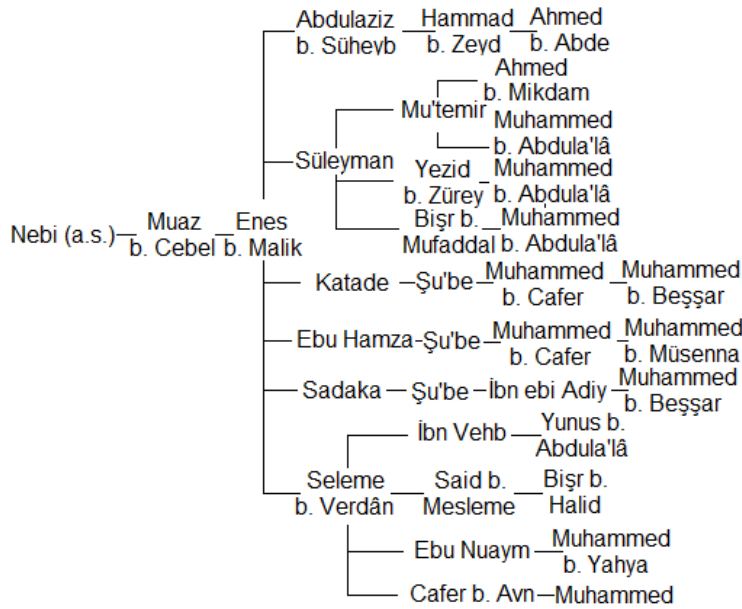
¹⁸³⁶ Mizzî, **a.g.e.**, C.XVIII, s.102.

¹⁸³⁷ Mizzî, **a.g.e.**, C.XIV, s.433.

¹⁸³⁸ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.716; Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C.VIII, s.232.

- 5- Nebî (a.s.)- Muâz b. Cebel- Enes b. Mâlik- Süleymân- Bişr b. Mufaddâl- Muhammed b. Abdu'l-a'lâ
- 6- Nebî (a.s.)- Muâz b. Cebel- Enes b. Mâlik- Katâde- Şu'be- Muhammed b. Ca'fer- Muhammed b. Beşşâr
- 7- Nebî (a.s.)- Muâz b. Cebel- Enes b. Mâlik- Ebû Hamza- Şu'be- Muhammed b. Ca'fer- Muhammed b. Müsennâ
- 8- Nebî (a.s.)- Muâz b. Cebel- Enes b. Mâlik- Sadaka- Şu'be- İbn Ebî Adiy- Muhammed b. Beşşâr
- 9- Nebî (a.s.)- Muâz b. Cebel- Enes b. Mâlik- Seleme b. Verdân- İbn Vehb- Yûnus b. Abdu'l-a'lâ
- 10- Nebî (a.s.)- Muâz b. Cebel- Enes b. Mâlik- Seleme b. Verdân- Saîd b. Mesleme- Bişr b. Hâlid
- 11- Nebî (a.s.)- Muâz b. Cebel- Enes b. Mâlik- Seleme b. Verdân- Ebû Nuaym- Muhammed b. Yahya
- 12- Nebî (a.s.)- Muâz b. Cebel- Enes b. Mâlik- Seleme b. Verdân- Ca'fer b. Avn- Muhammed

(2) İsnad Şeması

(3) İsnad Değerlendirmesi

Hadisi Muâz b. Cebel'den Enes b. Mâlik rivayet etmektedir. Enes'in ravilerinden Süleymân b. Tarhan tarikinde yer alan Ebû'l-Eş'as Ahmed b. Mikdâm sadûk bir ravidir.¹⁸³⁹

Enes'den hadisi alan Ebû Hamza'nın asıl ismi Abdurrahman b. Abdullah'tır.¹⁸⁴⁰ Enes'in bir diğer ravisi Sadaka, Ebû'l-Ahvas ailesine mensup birisidir. Kendisinden rivayette tek kalınmıştır. Hakkında her hangi bir cerh tadil ifadesi bulunmayan meçhul bir ravidir.¹⁸⁴¹

Seleme b. Verdân hakkında Ahmed b. Hanbel 'hadisi zayıf, hadisi münker', Yahya b. Maîn 'bir şey değil', Nesâî ve bu Dâvûd 'zayıf' demişlerdir.¹⁸⁴² Ravilerinden Saîd b. Mesleme hakkında Ebû Hâtim 'hadisi münker, hadisi zayıf', Buhârî 'hadisi münker, onda şüphe vardır', Nesâî ve Dârekutnî 'zayıf' demişlerdir.¹⁸⁴³ Bir diğer ravisi Ca'fer b. Avn da sadûk bir ravidir.¹⁸⁴⁴

İbn Huzeyme Seleme rivayetlerini güvenilir bulmamakta, garip rivayetler olduğunu, zira Enes'in Muâz'dan semainin olmadığını söylemektedir. Bu duruma kimi isnadlarda Enes'in 'bana Muâz'dan bildirildi' sözünü delil getirmektedir.¹⁸⁴⁵ İbn Huzeyme bu duruma Seleme b. Verdân'ın sebep olduğunu düşünmektedir.¹⁸⁴⁶ Bununla birlikte tabakât eserlerinde Enes'in Muaz'dan hadis aldığı belirtilmektedir.¹⁸⁴⁷

c. Ubâde b. es-Sâmit Rivayeti

(175) حدثنا الربيع بن سليمان، قال: حدثنا شعيب يعني ابن الليث، قال: أخبرنا الليث، عن محمد بن العجلان، عن محمد بن يحيى بن حبان عن ابن محيريز عن الصنابحي، أنه قال: دخلت على عبادة بن الصامت، وهو في الموت فبكيت، فقال: مهلا

¹⁸³⁹ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, C.I, s.26.

¹⁸⁴⁰ Mizzî, *a.g.e.*, C.XVII, s.249.

¹⁸⁴¹ Ebu'l-Hüseyin el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî Müslim b. el-Haccâc, *el-Münferidât ve'l-vahdân*, Kahire, el-Farukü'l-Hadise, 2010, s.178.

¹⁸⁴² Mizzî, *a.g.e.*, C.XI, s.324.

¹⁸⁴³ Mizzî, *a.g.e.*, C.XI, s.66.

¹⁸⁴⁴ Mizzî, *a.g.e.*, C.V, s.73.

¹⁸⁴⁵ İbn Huzeyme, *a.g.e.*, s.726.

¹⁸⁴⁶ İbn Huzeyme, *a.g.e.*, s.719.

¹⁸⁴⁷ Mizzî, *a.g.e.*, C.XXVIII, s.108.

(3) İsnad Değerlendirmesi

İsnadlarda yer alan Yahya b. Eyyûb hakkında Nesâî ‘kuvvetli değil’¹⁸⁴⁹, İbn Sa’d ‘hadisi münker’, Dârekutnî ‘bazı hadislerinde ızdırab vardır’, İsmâîlî ‘ihticac edilmez’, Sâcî ‘vehm eden sadûk’ Ahmed b. Hanbel ‘çok hata eder’ demişlerdir.¹⁸⁵⁰ Muhammed b. Aclân’ın diğer ravisi İsmâîl b. Ca’fer’den hadisi alan Muhammed b. Cehdem ise sadûk bir ravidir.¹⁸⁵¹

d. Câbir b. Abdullah Rivayeti

(176) حدثنا إبراهيم بن المستمير، بصري، قال : حدثنا بدل بن الحبر أبو المنير التميمي اليربوعي، قال : حدثنا المحرر بن قعب الباهلي، قال : حدثني رياح بن عبيدة، أن ذكوان السمان حدثه، أن جابر بن عبد الله حدثه : أن رسول الله صلى الله عليه وسلم بعثه، فقال : اذهب فناد في الناس أنهم من شهد أن لا إله إلا الله موقنا أو مخلصا فله الجنة فذكر الحديث بتمامه، في لقي عمر بن الخطاب رضي الله عنه إياه، وردده إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم وقوله : إن الناس قد خشوا أو طمعوا، قال : اجلس

Allah Resulü Câbir’e “Git ve insanlara bildir, Her kim ihlâs ve iman ile Allah’tan başka ilah olmadığına şahadet ederse ona cennet vardır”¹⁸⁵² buyurdu. Câbir yolda Ömer b. el-Hattâb ile karşılaştı. Ömer onu Resulullah’a geri göndererek ‘insanlar buna güvenir’ demesini söyledi. (bunun üzerine) Resulullah ‘otur’ dedi.¹⁸⁵³

Hadis eserde *Nebî (a.s.)- Câbir b. Abdullah- Zekvân es-Semmân- Riyâh b. Abîde- Muharrar b. Ka’neb- Bedel b. Muhabber- İbrâhîm b. Müstemir* ve *Nebî (a.s.)- Câbir b. Abdullah- Zekvân es-Semmân- Riyâh b. Abîde- Muharrar b. Ka’neb- Hafs b. Ömer- Muhammed b. Yahya* isnadlarıyla gelmektedir. Her iki isnadın ortak ravisi Muharrar b. Ka’neb hata yapması muhtemel bir ravidir.¹⁸⁵⁴ İbrâhîm b. Müstemir ise garip rivayetleri bulunan sadûk bir ravidir.¹⁸⁵⁵

¹⁸⁴⁹ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXXI, s.236.

¹⁸⁵⁰ İbn Hacer, **Tehzîbu’t-Tehzîb**, C.XI, s.187.

¹⁸⁵¹ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXV, s.15.

¹⁸⁵² İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.728.

¹⁸⁵³ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.728.

¹⁸⁵⁴ İbn Hibbân, **Sikât**, C.IX, s.195.

¹⁸⁵⁵ İbn Hacer, **Takrîbu’t-Tehzîb**, C.I, s.164.

e. Ömer b. el-Hattâb Rivayeti

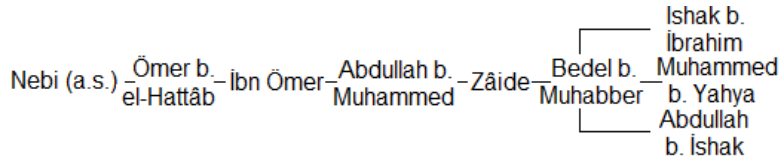
(177) حدثنا إسحاق بن إبراهيم الصواف، قال : حدثنا بدل بن المحبر، قال : حدثنا زائدة، عن عبد الله بن محمد بن عقيل، قال : سمعت ابن عمر، عن عمر، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم أمره أن يؤذن الناس أن من يشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له، مخلصا فله الجنة، قال عمر : يا رسول الله : إذا يتكلموا، قال : فدعهم

Allah Resulü, Ömer b. el-Hattâb'dan insanlara 'Her kim ihlâs ile Allah'tan başka ilah olmadığına ve onun ortağı bulunmayan tek Yaratıcı olduğuna şهادet ederse o kişiye cennet vardır' diye ilan etmesini istediğinde Ömer 'Ey Allah'ın Resulü bu durumda gevşerler' diye karşı çıkar. Bunun üzerine Resulullah 'bırak onları' buyurur.¹⁸⁵⁶

(1) Hadisin İsnadları

- 1- Nebî (a.s.)- Ömer b. el-Hattâb- İbn Ömer- Abdullah b. Muhammed b. Akîl- Zâide- Bedel b. Muhabber- İshâk b. İbrâhîm
- 2- Nebî (a.s.)- Ömer b. el-Hattâb- İbn Ömer- Abdullah b. Muhammed b. Akîl- Zâide- Bedel b. Muhabber-Muhammed b. Yahya
- 3- Nebî (a.s.)- Ömer b. el-Hattâb- İbn Ömer- Abdullah b. Muhammed b. Akîl- Zâide- Bedel b. Muhabber- Abdullah b. İshâk¹⁸⁵⁷

(2) İsnad Şeması

(3) İsnad Değerlendirmesi

Abdullah b. Muhammed b. Akîl hakkında Ahmed b. Hanbel 'hadisi münker', Yahya b. Maîn 'hadisiyle ihticac olunmaz, hadisi zayıf' Ali b. el-Medînî ve Nesâî 'zayıf', Ebû Hâtîm 'hadiste gevşek' demişlerdir. İbn Huzeyme'nin de onun hakkında 'hafızası kötü olduğu için hadisi ile ihticac etmem' dediği rivayet edilmiştir.¹⁸⁵⁸ Bedel b. Muhabber, Zâide b. Kudame'den rivayeti zayıf kabul edilen bir kimsedir. Abdullah

¹⁸⁵⁶ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.730.

¹⁸⁵⁷ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.816.

¹⁸⁵⁸ Mizzî, **a.g.e.**, C.XVI, s.84; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, C.XIV, s.373.

b. Muhammed b. Akîl aracılığı ile İbn Ömer'den gelen bu rivayet örnek verilerek hadisin zayıf olduğu belirtilmiştir.¹⁸⁵⁹

f. Metin Değerlendirmesi

Osmân b. Affân'dan gelen hadisin bir metinde lafız '*Kim Allah'ı bilirse cennete girer*' denilmekte, kişinin bu hal üzere ölmesinden bahsedilmemektedir.¹⁸⁶⁰

Enes'in Muâz'dan rivayetleri içerisinde, Abdulazîz b. Süheyb'in Enes'den rivayet ettiği isnadın metninde Resulullah '*İnsanları müjdele Muâz! Her kim 'Lâilâhe illallah' derse cennete girer*' buyurmaktadır.¹⁸⁶¹

Muâz b. Cebel rivayetlerinin Katade tarikinin metninde '*ve Muhammed'in Allah'ın Resulü olduğuna şehadet ederek...*' lafzı eklenmektedir. Mu'temir rivayetinde ise Allah Resulü '*Kim Allah'a ortak koşmamış bir halde Cenâb-ı Hakk'ın huzuruna varırsa, cennete girer*' buyurduğunda Muâz, 'bunu insanlara müjdeleyeyim mi' diye sormakta, Allah Resulü ise '*hayır gevşemelerinden korkarım*' diye cevap vermektedir.¹⁸⁶²

Enes hadisi Muâz b. Cebel'den doğrudan işitmediğini söylemektedir. Seleme b. Verdân rivayetlerinde ise hadisin metni oldukça farklıdır. Enes, hadisi Muâz'dan doğrudan rivayet etmekte, üstelik Resulullah'a giderek bu hadisi teyit ettirmektedir. Seleme şöyle rivayet etmektedir:

Enes b. Mâlik ile birlikte otuyordum. Şöyle dedi: 'Muâz b. Cebel, Resulullah'ın yanından gelmişti. 'Nerden geliyorsun' diye sorduğumda 'Resulullah'ın yanından' dedi. 'Sana ne söyledi' dediğimde "*her kim ihlâs ile Allahtan başka ilah olmadığına şehadet ederse cennete girer*" buyurdu. İstersen git ve bunu Resulullah'a sor" dedi. Bunun üzerine gidip Resulullah'a 'Ey Allah'ın Resulü, Muâz senin '*her kim ihlâs ile Allahtan başka ilah olmadığına şehadet ederse cennete girer*' dediğini söylüyor dedim. Bana üç kez '*Muâz doğru söyledi*' buyurdu.¹⁸⁶³

İbn Huzeyme Enes'in Muâz'dan semainin olmadığını söylemekte, hadisin bu metin ile garip bir rivayet olduğunu kabul etmektedir.

¹⁸⁵⁹ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, C.I, s.424.

¹⁸⁶⁰ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.740.

¹⁸⁶¹ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.726.

¹⁸⁶² İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.717, Buhârî, "İlim", 49.

¹⁸⁶³ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.720.

3. “Her kim Allah’a eş koşmadan ölürse...” hadisi

a. Câbir b. Abdullah Rivayeti

(178) حدثنا علي بن خشرم، قال : حدثنا عيسى يعني ابن يونس، عن الأعمش، عن أبي سفيان، عن جابر، أن رجلا، سأل النبي صلى الله عليه وسلم ما الموجبتان ؟ قال : من مات لا يشرك بالله شيئا دخل الجنة ومن مات يشرك بالله دخل النار

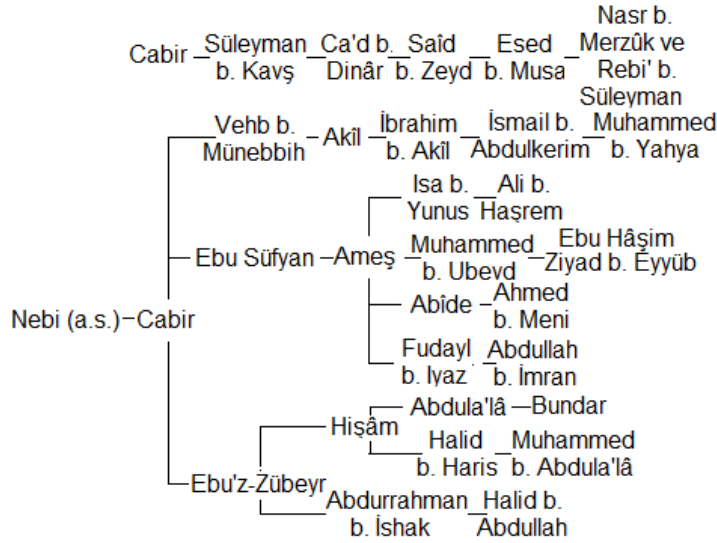
Bir adam gelerek ‘cennetle cehennemi icabettiren iki şey nedir’ diye sordu. Allah Resulü “Her kim Allah'a eş koşmadan ölürse cennete girer, her kim de Allah'a eş koşarak ölürse, ateşe girer” buyurdu.¹⁸⁶⁴

(1) Hadisin İsnadları

- 1- Câbir- Süleymân b. Kays- Ca'd b. Dinâr- Saïd b. Zeyd- Esed b. Mûsâ- Nasr b. Merzûk ve Rebi' b. Süleymân
- 2- Nebî (a.s.)- Câbir- Vehb b. Münebbih- Akîl- İbrâhîm b. Akîl- İsmâîl b. Abdulkerim- Muhammed b. Yahya
- 3- Nebî (a.s.)- Câbir- Ebû Süfyan- A'meş- İsâ b. Yûnus- Ali b. Haşrem
- 4- Nebî (a.s.)- Câbir- Ebû Süfyan- A'meş- Muhammed b. Ubeyd- Ebû Hâşim
- 5- Nebî (a.s.)- Câbir- Ebû Süfyan- A'meş- Abîde- Ahmed b. Meni'
- 6- Nebî (a.s.)- Câbir- Ebû Süfyan- A'meş- Fudayl b. İyâz- Abdullah b. İmrân
- 7- Nebî (a.s.)- Câbir- Ebû'z-Zübeyr- Hişâm- Hâlid b. Hâris- Muhammed b. Abdu'l-a'lâ (ح) Hişâm- Abdu'l-a'lâ- Bundâr
- 8- Nebî (a.s.)- Câbir- Ebû'z-Zübeyr- Abdurrahman b. İshâk- Hâlid b. Abdullah

¹⁸⁶⁴ İbn Huzeyme, a.g.e., s.764, Müslim, “İmân” 93; Ahmed b. Hanbel, a.g.e., C.V, s.112.

(2) İsnad Şeması

(3) İsnad Değerlendirmesi

Câbir b. Abdullah'dan gelen hadis Vehb b. Münebbih, Ebû Süfyan ve Ebû'z-Zübeyr aracılığıyla rivayet edilmektedir. Câbir'den mevkûf olarak gelen bir diğer isnadın ferd olduğu görülmektedir.

Câbir'den mevkûf olarak rivayet edilen isnadda yer alan Saîd b. Zeyd delil alınmayan zayıf bir ravidir.¹⁸⁶⁵ Hadisi ondan alan Esed b. Mûsâ hakkında ibn Hazm 'zayıf, hadisi münker'; Abdulhak 'delil alınmaz' demiştir.¹⁸⁶⁶

Vehb b. Münebbih'in rivayetinde, hadisi ondan kardeşinin oğlu Akîl b. Ma'kil b. Münebbih rivayet etmektedir. Akîl'in ravisi, oğlu İbrâhîm b. Akîldir. İbrâhîm'den ise hadisi amcaoğlu İsmâîl b. Abdülkerim b. Ma'kil rivayet etmektedir. Yahya b. Maîn, İsmâîl b. Abdülkerim'in bu rivayeti için 'hiçbir şeydir' demiştir. Zira Vehb b. Münebbih'in Câbir'den semai olmadığı görüşündedir.¹⁸⁶⁷ Bu iddiaya itiraz edenler de olmuştur.¹⁸⁶⁸

Ebû Süfyan Talha b. Nafi' sadûk bir ravidir.¹⁸⁶⁹ A'meş'in ravilerinden Abîde b. Humeyd sadûk, hata yapması muhtemel bir kimsedir.¹⁸⁷⁰

¹⁸⁶⁵ Mizzî, **a.g.e.**, C.X, s.443.

¹⁸⁶⁶ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, C.I, s.260.

¹⁸⁶⁷ Mizzî, **a.g.e.**, C.III, s.140.

¹⁸⁶⁸ İbn Hacer, **a.g.e.**, C.I, s.316.

¹⁸⁶⁹ İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, C.I, s.380.

A'meş'den hadisi alan Fudayl b. İyâz'ın ravisi Abdullah b. İmrân hata eden, muhalif rivayetleri bulunan sadûk bir ravidir.¹⁸⁷¹

Câbir'in diğer ravisi Ebû'z-Zübeyr Muhammed b. Müslim sadûk bir ravidir.¹⁸⁷² Hadisi ondan alan Hişâm b. Ebî Abdullah kaderî bir kimsedir.¹⁸⁷³ Abdurrahman b. İshâk hakkında Dârekutnî 'zayıf', Buhârî 'hafızasına güvenilenlerden değil' demiştir. Kaderî bir kimsedir.¹⁸⁷⁴ Bu isnad muallâktır.¹⁸⁷⁵

b. Ebû Saîd el-Hudrî Rivayeti

(179) حدثنا بشر بن معاذ، قال: حدثنا خالد بن عبد الله الواسطي، عن زكريا بن أبي زائدة، عن عطية، عن أبي سعيد الخدري، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من مات لا يشرك بالله شيئا دخل الجنة

“Her kim Allah'a eş koşmadan ölürse cennete girer.”¹⁸⁷⁶

Hadis eserde *Nebî (a.s.)- Ebû Saîd- Atiyye- Zekeriyâ b. Ebî Zâide- Hâlid b. Abdullah-Bişr b. Muâz ve Nebî (a.s.)- Ebû Saîd- Atiyye- Zekeriyâ b. Ebî Zâide- Abdulhamîd b. Abdurrahman-Amr b. Ali* isnadlarıyla gelmektedir. Atiyye b. Sa'd hakkında Ebû Hâtim ve Nesâî 'zayıf', Ebû Zur'a 'gevşek', Yahya b. Mâin 'salih' demiştir. Ahmed b. Hanbel, Sevrî ve Huşeym'in onu zayıf kabul ettiği rivayet edilmiştir. İbn Adiy'e göre Ebû Saîd el-Hudrî rivayetleri güvenilirirdir. Ahmed b. Hanbel ise Kelbî'ye tefsir ile ilgili sorular sorduğunu ve daha sonra onu Ebû Saîd künyesiyle künyeleyerek 'Ebû Saîd söyledi' diyerek rivayet ettiğine dikkat çeker.¹⁸⁷⁷ Çok hata eden, tedlis yapan şîî bir kimsedir.¹⁸⁷⁸ Hâlid b. Abdullah el-Vasîfî'nin Zekeriyâ'dan rivayetine rastlanmamıştır. İsnadda da Hâlid'in Zekeriyâ'dan hadisi (عن) lafzı ile rivayet ettiği görülmektedir. Bişr b. Muâz'ın da Hâlid b. Abdullah'tan rivayetine dair bir bilgi

¹⁸⁷⁰ İbn Hacer, **a.g.e.**, C.I, s.547.

¹⁸⁷¹ Mizzî, **a.g.e.**, C.XV, s.379.

¹⁸⁷² İbn Hacer, **a.g.e.**, C.II, s.207.

¹⁸⁷³ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, C.XI, s.45.

¹⁸⁷⁴ Mizzî, **a.g.e.**, C.XVI, s.523-524.

¹⁸⁷⁵ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.765.

¹⁸⁷⁶ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.765; Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C.IV, s.158.

¹⁸⁷⁷ Mizzî, **a.g.e.**, C.XX, s.148.

¹⁸⁷⁸ İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, C.II, s.24.

bulunamamıştır. Sadûk bir ravi olan Bişr¹⁸⁷⁹ isnadda hadisi sema ettiğini gösteren bir lafız kullanmıştır.¹⁸⁸⁰

Zekeriyya'nın diğer ravisi Abdulhamîd b. Abdurrahman zayıf bir ravidir.¹⁸⁸¹ Ayrıca bidat görüşüne davet eden bir mürcî olduğu belirtilmiştir.¹⁸⁸²

c. Ebû Zerr Rivayeti

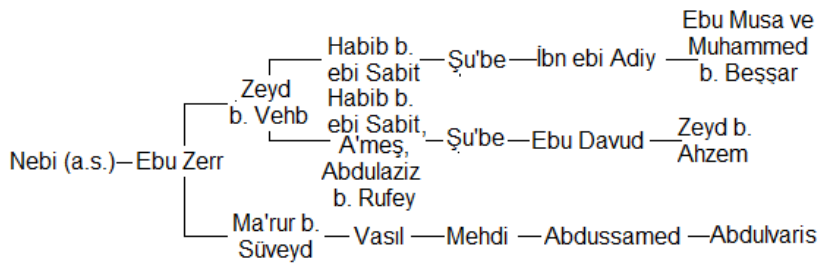
(180) حدثنا محمد بن بشار، وأبو موسى، قالوا: حدثنا ابن أبي عدي، عن شعبة، عن حبيب بن أبي ثابت، عن زيد بن وهب، عن أبي ذر قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: قال لي جبريل: من مات من أمتك لا يشرك بالله شيئا دخل الجنة، ولم يدخل النار، قلت: وإن زنى وإن سرق، قال: وإن زنى وإن سرق

“Cibril bana şöyle söyledi: Ümmetinden her kim Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmadan ölürse, cennete girer, cehenneme girmez” ben ‘zina etse, hırsızlık yapsa da mı’ dedim, ‘zina etse de hırsızlık yapsa da’ dedi.”¹⁸⁸³

(1) Hadisin İsnadları

- 1- Nebî (a.s.)- Ebû Zerr- Zeyd b. Vehb- Habîb b. Ebî Sâbit- Şu'be- İbn Ebî Adiy- Ebû Mûsâ ve Muhammed b. Beşşâr
- 2- Nebî (a.s.)- Ebû Zerr- Zeyd b. Vehb- Habîb b. Ebî Sâbit, A'meş, Abdulazîz b. Rufey'- Şu'be- Ebû Dâvûd- Zeyd b. Ahzem
- 3- Nebî (a.s.)- Ebû Zerr- Ma'rûr b. Süveyd- Vâsıl- Mehdî- Abdussamed- Abdulvâris

(2) İsnad Şeması

¹⁸⁷⁹ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, C.I, s.458.

¹⁸⁸⁰ İbn Huzeyme, *a.g.e.*, s.765.

¹⁸⁸¹ İbn Hacer, *a.g.e.*, C.VI, s.120.

¹⁸⁸² Mizzî, *a.g.e.*, C.XVI, s.454.

¹⁸⁸³ İbn Huzeyme, *a.g.e.*, s.734. Buhârî, “Cenaiz” 1; “Bed’ü'l-halk” 6; “Tevhid”, 34; Müslim, “İmân”, 94; Tirmizî, “İmân”, 18; Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, C.VIII, s.94.

(3) İsnad Değerlendirmesi

Hadis'i Ebû Zerr'den, Zeyd b. Vehb ve Ma'rûr b. Süveyd rivayet etmektedir.

Zeyd b. Vehb'ten hadisi alan Habîb b. Ebî Sâbit pek çok tadil lafzıyla anılmakla birlikte meşhur bir müdellis olduğu belirtilmiş birisidir.¹⁸⁸⁴

Ma'rûr b. Süveyd'in tarikinde yer alan Abdussamed b. Abdulvâris sadûk bir kimsedir.¹⁸⁸⁵ Mehdî b. Meymûn ile görüştüğüne dair kaynaklarda bir bilgi bulunmamakla birlikte Abdussamed'in isnadda hadisi sema ettiğini dair bir lafız kullandığı görülmektedir.¹⁸⁸⁶ Abdussamed b. Abdulvâris'in oğlu Abdulvâris de 'sadûk' bir kimsedir.¹⁸⁸⁷

d. Ebû Amre el-Ensârî Rivayeti

(181) حدثنا علي بن سهل الرملي، قال : حدثنا الوليد بن مسلم، قال : حدثنا أبو عمرو الأوزاعي، قال : حدثني المطلب بن عبد الله بن حنطب المخزومي، عن عبد الرحمن بن أبي عمرة الأنصاري، عن أبيه، قال صلى الله عليه وسلم : أشهد أن لا إله إلا الله وأني رسول الله، وأشهد عند الله أنه لا يلقاه عبد مؤمن بهما إلا حجبته عن النار يوم القيامة

“Allah'tan başka ilah olmadığına ve benim de Allah'ın Resulü olduğuma şehadet ederim ve yine Allah katında bir kul, bu ikisine iman ederek O'na eriştiğinde, bu ikisinin kıyamet günü o kişiyi ateşten koruyacağına şehadet ederim.”¹⁸⁸⁸

(1) Hadisin İsnadları

- 1- Nebî (a.s.)- Ebû Amre el-Ensârî- Abdurrahman- Muttalib b. Abdullah- Ebû Amr el-Evzât ve Zührî- Abdullah b. Alâ- İbrâhîm b. Abdullah- Muhammed b. Yahya
- 2- Nebî (a.s.)- Ebû Amre el-Ensârî- Abdurrahman- Muttalib b. Abdullah- Ebû Amr el-Evzât- Velîd b. Müslim- Ali b. Sehl
- 3- Nebî (a.s.)- Ebû Amre el-Ensârî- Muttalib b. Abdullah- Âsım b. Ubeydullah- Muhammed b. Aclân- Leys- Şuayb- Rebi' b. Süleymân

¹⁸⁸⁴ Ebû Dâvûd, **el-Merâsil**, s.357.

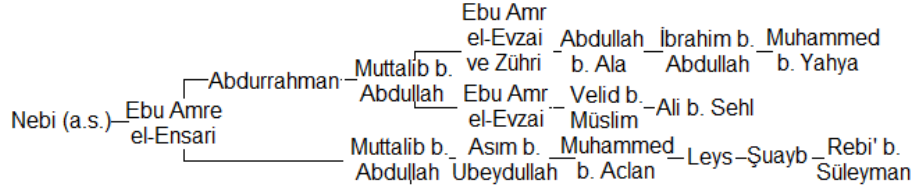
¹⁸⁸⁵ Mizzî, **a.g.e.**, C.XVIII, s.102.

¹⁸⁸⁶ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.735.

¹⁸⁸⁷ Mizzî, **a.g.e.**, C.XVIII, s.485.

¹⁸⁸⁸ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.731; Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C.V, s.264; Nesâî, “amelü'l-yevm ve'l-leyl”, 270.

(2) İsnad Şeması

(3) İsnad Değerlendirmesi

Ebû Amre el-Ensari'den hadisi oğlu Abdurrahman rivayet etmektedir. Abdurrahman'ın ravisi Muttalib b. Abdullah'ın diğer isnadda hadisi Ebû Amre'den doğrudan aktardığı görülmektedir.

İlk isnadda yer alan İbrâhîm b. Abdullah b. Âla hakkında kaynaklarda yeterli açıklama yoktur. Nesâî sika olmadığını söylemiştir.¹⁸⁸⁹

İkinci isnadda yer alan Ali b. Sehl sadûk bir ravidir.¹⁸⁹⁰ Hadisi aldığı Velîd b. Müslim tesviye tedlisi yapmakla kötü şöhret kazanmış bir ravidir.¹⁸⁹¹ İsnadda hadisi sema yolu ile aldığını gösteren bir lafız kullanmıştır.¹⁸⁹²

İlk iki isnadda Abdurrahman'dan hadisi Muttalib b. Abdullah aktarırken, üçüncü isnadda hadisin Ebû Amre'den doğrudan Muttalib aracılığı ile rivayet edildiği görülmektedir. Bu durumun Âsım b. Ubeydullah'ın rivayeti esnasında meydana geldiği anlaşılmaktadır. Âsım b. Ubeydullah, hakkında Yahya b. Maîn 'zayıf', Cüzcanî ve ibn Hiraş 'hadisi zayıf', ya'kûb b. Şeybe 'hadisinde zayıflık vardır, münker rivayetleri vardır', Ebû Hâtim 'hadisi münker, hadisi muzdarip' Buhârî 'hadisi münker' demişlerdir.¹⁸⁹³ İbn Huzeyme'nin onun için 'rivayetini delil almam' dediği nakledilmiştir.¹⁸⁹⁴

¹⁸⁸⁹ Ebû'l-Kâsım Sikatüddin Ali b. Hasan b. Hibetullah İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, C.LXXX, Beyrût- Dârü'l-Fikr, 1995, C.VII, s.15.

¹⁸⁹⁰ Mizzî, **a.g.e.**, C.XX, s.456.

¹⁸⁹¹ İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, C.II, s.336.

¹⁸⁹² İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.731.

¹⁸⁹³ Mizzî, **a.g.e.**, C.XIII, s.504.

¹⁸⁹⁴ Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, C.XIV, s.373.

İbn Huzeyme son isnadın munkatı' olduğunu kabul etmektedir. Âsım b. Ubeydullah'ın isnaddan Abdurrahman'ın ismini düşürmüş olmasının mesuliyetini yüklenmeyeceğini belirtmektedir.¹⁸⁹⁵

e. Abdullah b. Mes'ûd Rivayeti

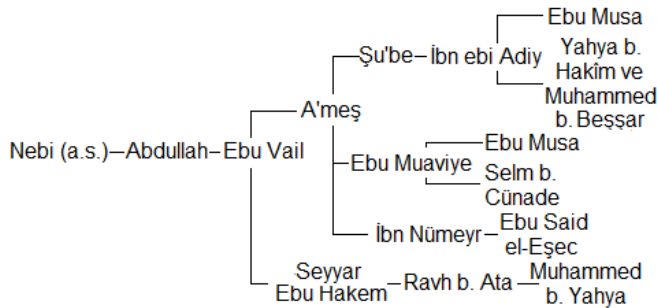
(182) حدثنا أبو موسى، قال: حدثنا ابن أبي عدي، عن شعبة، عن سليمان، عن أبي وائل، عن عبد الله، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم كلمة وأنا أقول أخرى قال: من مات وهو يجعل لله ندا دخل النار، قال: وأقول: وهو لا يجعل لله ندا دخل الجنة

“Resulullah bir söz söyledi, ben de bir başka söz söylüyorum. O, ‘Kim Allah'a eş koşarak ölürse, ateşe girer’ buyurdu. Ben de ‘Eğer Allah'a eş koşmazsa cennete girer’ diyorum.”¹⁸⁹⁶

(1) Hadisin İsnadları

- 1- Nebî (a.s.)- Abdullah- Ebû Vâil- Süleymân- Şu'be- İbn Ebî Adiy- Ebû Mûsâ
- 2- Nebî (a.s.)- Abdullah- Ebû Vâil- Süleymân- Şu'be- İbn Ebî Adiy- Yahya b. Hakîm ve Muhammed b. Beşşâr
- 3- Nebî (a.s.)- Abdullah- Şakîk- A'meş- Ebû Muâviye- Ebû Mûsâ
- 4- Nebî (a.s.)- Abdullah- Şakîk- A'meş- Ebû Muâviye- Selm b. Cünâde
- 5- Nebî (a.s.)- Abdullah- Şakîk- A'meş- İbn Nümejr- Ebû Saîd el-Eşec
- 6- Nebî (a.s.)- Abdullah- Ebû Vâil- Seyyâr Ebû Hakem - Ravh b. Atâ- Muhammed b. Yahya

(2) İsnad Şeması

(3) İsnad Değerlendirmesi

İbn Mes'ûd'dan hadisi Ebû Vâil Şakîk b. Seleme rivayet etmektedir. İsnadlar A'meş ve Seyyâr Ebû Hakem aracılığı ile dağılmaktadır.

¹⁸⁹⁵ İbn Huzeyme, a.g.e., s.732.

¹⁸⁹⁶ İbn Huzeyme, a.g.e., s.737.

Seyyâr Ebu Hakem'in ravisi Ravh b. Atâ, münker rivayetleri bulunan, hata eden, zayıf bir ravidir.¹⁸⁹⁷ İsnadın zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

f. Ömer b. el-Hattâb Rivayeti

(183) حدثنا علي بن عيسى البزار البغدادي، قال : حدثنا عبد الوهاب يعني ابن عطاء، قال : أخبرنا سعيد، عن قتادة، عن مسلم بن يسار، عن حمران بن أبان، عن عثمان بن عفان، رضي الله عنه، عن عمر بن الخطاب، رضي الله عنه، قال : سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول : إني لأعلم كلمة لا يقولها عبد حقاً من قلبه، فيموت على ذلك إلا حرم على النار لا إله إلا الله

*'Ben öyle bir kelime biliyorum ki, bir kul onu hakkı ile söyleyip bu hal üzere öldüğünde, ateş ona haram kılınır. O, 'Lâilâhe illallah' sözüdür.*¹⁸⁹⁸

Hadis eserde *Nebî (a.s.)- Ömer b. el-Hattâb- Osmân b. Affân- Humrân b. Ebân- Müslim b. Yesâr- Katâde- Saîd- Abdulvehhâb b. Atâ- Ali b. Îsâ* isnadıyla gelmektedir. Abdulvehhâb b. Atâ hakkında Nesâî ve Buhârî 'kuvvetli değil', Ahmed b. Hanbel 'hadisi zayıf'¹⁸⁹⁹ demişlerdir.¹⁹⁰⁰ İsnadda yer alan Saîd b. Ebî Arûbe tedlis yapmakla tanınan, son zamanlarında ihtilata uğramış, bununla birlikte Katâde'den rivayette güvenilir kabul edilmiş bir kimsedir.¹⁹⁰¹

g. Metin Değerlendirmesi

Câbir b. Abdullah'tan hadis merfû ve mevkûf olarak gelmektedir. mevkûf rivayette Süleymân b. Kays 'cennet ve cehennemi gerektiren iki şey nedir' diye sorduğunda, Câbir b. Abdullah bu sözü kendisi cevaplamakta, ardından Allah Resulü'nden duyduğu "Şeytan namaz kılanların kendisine kulluk etmesinden ümidini kesmiştir. Fakat aralarında aldatma hususunda devam eder ve bundan hoşnut olur"¹⁹⁰² sözlerini aktarmaktadır. Rivayetin bu metin ile şazz olduğu görülmektedir.

¹⁸⁹⁷ İbn Hacer, **Lisânu'l-mizân**, C.III, s.112; İbn Ebî Hâtim, **a.g.e.**, C.III, s.497.

¹⁸⁹⁸ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.702; Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C.I, s.138.

¹⁸⁹⁹ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, C.VI, s.452.

¹⁹⁰⁰ Mizzî, **a.g.e.**, C.XVIII, s.513.

¹⁹⁰¹ Mizzî, **a.g.e.**, C.XI, s.9.

¹⁹⁰² İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.768. Müslim rivayetinde 'arap yarımadasında namaz kılanlar' ifadesi geçmektedir. Bkz. "Sıfatu'l-Kıyâme", 65; Tirmizî, "Bir ve sıla", 25; Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C.V, s.50.

Ebu Zerr rivayetinin bir metninde Allah Resulü *'Rabbimin yanından gelen zat beni müjdeledi'* buyurmaktadır.¹⁹⁰³

Abdullah b. Mes'ûd isnadlarında *Ebû Vâil- A'meş- Ebû Muâviye* tariklerinin metnlerinin maklub olduğu görülmektedir. Diğer metinlerde Allah Resulü'nün *'her kim Allah'a eş koşarak ölürse, ateşe girer'* buyurduğu, Abdullah b. Mes'ûd'un ise *'her kim de Allah'a eş koşmadan ölürse, cennete girer'* diye ilave ettiği bildirilirken, Ebû Muâviye tariklerinin metnlerinde Allah Resulünün *her kim Allah'a eş koşmadan ölürse, cennete girer'* buyurduğu, Abdullah b. Mes'ûd'un ise *'her kim Allah'a eş koşarak ölürse, ateşe girer'* diye ilave ettiği haber verilmektedir.¹⁹⁰⁴

İbn Huzeyme, Ebû Muâviye tarihinin metninin maklub olduğunun İbn Nümejr ve Şu'be tariklerinin metinleriyle kıyas edildiğinde ortaya çıktığını söylemekte ve bu tariklerin mutâbi metnlerinin tercihe şayan olduğunu bildirmektedir.¹⁹⁰⁵

İbn Huzeyme'ye göre hadislerde yer alan *'kalbinde zerre kadar iman bulunan ateşe girmez'* ifadelerinden *'şirk ehli ve putperestlerin ebedi olarak kaldıkları gibi ateşte kalmaz'* kastedilmektedir. Yine *'ateşe girmez'* sözünden maksat, *'müşrik ve kâfirlerin ateşte girdikleri yere girmez'* şeklindedir. Çünkü Cenâb-ı Hakk bize cehennemin yedi kapısı olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla ateşe girmez sözünden anlaşılan küffarın mekânına girmeyecekleridir. Çünkü ateşe girmeseler, Allah Resulü oradan çıkacaklarını buyurmazdı.¹⁹⁰⁶ Zira Allah Resulü rivayetlerde kalbinde zerre kadar iman bulunanların ateşten çıkarılacaklarını haber vermiştir. İbn Huzeyme'ye göre Allah Resulüne ait *'ateşe girmez'* şeklindeki hadisleri, hiçbir şekilde cehenneme girmeyecekler olarak anlamak yanlış olur. Bu noktadan sonra İbn Huzeyme dilin ince anlamlarını kullanarak meseleye açıklık getirmeye çalışır:

Şayet sözü doğru, faziletli, güvenilir bir kimse *'falancanın evine girmeyeceğim'* derse ve bu şahsın birden fazla evi varsa, evlerinden yalnızca birisini kastetmişse, *'hiçbir evine girmeyeceğim'* demiş olmaz. Bu kişinin *'falancanın evine girmeyeceğim'* dediğini daha sonra ise onun evlerinden birisine girdiğini duyan kişi

¹⁹⁰³ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.736.

¹⁹⁰⁴ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.760 ve 762.

¹⁹⁰⁵ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.763.

¹⁹⁰⁶ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.784.

de onu yalancılıkla suçlamaz ve bu iki söz arasında bir çelişki görmez. Bu iki sözü duyduğu zaman kastettiği ev ile girdiği evin farklı olduğunu hemen anlar.

Her Müslüman Allah Resulü'nün mahlûkatın en saygıdeğer, en sözü doğru, yalandan ve çelişkili sözlerden en uzak olduğunu bilir ve 'kalbinde zerre kadar iman bulunan ateşe girmez' ve 'kalbinde zerre kadar iman olan ateşten çıkar' sözlerini bu şekilde tevil eder. Aksi takdirde bu iki söz birbirine zıt gibi gözükmemektedir. Ayrıca böylesi sözlerden, vakit vakit değişiklik göstereceği de kastedilmiş olabilir. Nitekim 'girmeyecek' sözünün belirli bir süre için söylendiği de düşünülebilir. Allah Resulü 'böyle yapan cennete girmez' derken, bu günahı işlemeyenlerin girdiği zamanlarda giremeyeceğini de kastetmiş olabilir. Bu günahının muhasebesi için veya ateşi gerektiren bir günah işlemiş ve Cenâb-ı Hakk da onu affetmemiş ise, işlediği günah miktarınca cezalandırılmak için de girmekten alıkonmuş olabilir.¹⁹⁰⁷

İbn Huzeyme böylesi bir tevil ile çelişkili gibi gözüken hadisleri bu çelişkiden kurtarmış olmaktadır. Ardından Ali b. Ebî Tâlib'in 'Allah Resulü'nden bir söz nakledeceğiniz zaman ona, en doğru, takvaya en uygun, en liyakatli söz olarak mana verin',¹⁹⁰⁸ sözü ile yaptığı tevilin gerekliliğini ve âlimlerin de böylesi bir yol takip ettiklerini göstermek istemiştir.¹⁹⁰⁹

4. Tevhîd Ehlinin Cennete Girmesi İle İlgili Diğer Hadisler

1.

(184) حدثنا محمد بن يحيى، قال : حدثنا أيوب بن سليمان بن سيار صاحب الكرا وحدثنا محمد بن سفيان الأبلبي، قال : حدثنا أيوب بن سليمان الحارثي، قال : حدثنا عمر بن محمد بن عمر معدان الحارثي، عن عمران القصير، عن عبد الله بن أبي القلوص، عن مطرف، عن عمران بن حصين، قال : ألا أحدثكم بحديث ما حدثت به، أحدا منذ سمعته من رسول الله صلى الله عليه وسلم مخافة أن يتكل الناس قال رسول الله صلى الله عليه

¹⁹⁰⁷ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.786

¹⁹⁰⁸ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.787, İbn Mâce, "Mukaddime", 2; Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C.I, s.258; Dârimî "Mukaddime", 50.

¹⁹⁰⁹ Ali b. Ebî Tâlib'in bu sözü eserde Ali- Ebû Abdurrahman es-Sülemî- Saîd b. Feyrûz Ebû'l Bahtara- Amr b. Mürre- Şu'be- Yahya b. Saîd- Muhammed b. Beşşâr ve Ali- Ebû Abdurrahman es-Sülemî- Saîd b. Feyrûz Ebû'l Bahtara- Amr b. Mürre- Şu'be- Muhammed b. Ca'fer ve Yahya b. Saîd- Muhammed b. Beşşâr isnadlarıyla gelmektedir. mevkûf rivayetin ravilerinden Saîd b. Feyrûz, mürsel rivayetleri çok olan şiî; Amr b. Mürre çokça tedlis yapan mürciî ravilerdir. Saîd b. Feyrûz için bkz, İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, C.IV, s.73; Amr b. Mürre için bkz, Mizzî, **a.g.e.**, C.XXII, s.234.

وسلم: من علم أن الله ربه وأني نبيه صادقاً من قلبه وأوماً بيده إلى جلدته صدره حرم الله لحمه على النار

İmrân b. Husayn şöyle söylemektedir:

Size Resulullah'tan işittiğimden beri kimseye söylemediğim, insanların buna dayanıp gevşemesinden korktuğum bir hadisi haber veriyorum. Allah Resulü 'Her kim Allah'ın, kendisinin Rabbi olduğunu, benim de onun Nebî'si olduğumu kalbi ile tasdik edip bilirse (eli ile göğsünü işaret etti) Allah onun etini ateşe haram kılar' buyurdu."¹⁹¹⁰

Hadis eserde *Nebî (a.s.)- İmrân b. Husayn- Mutarrif- Abdullah b. Ebî'l-kulûs- İmrân- Ömer b. Muhammed- Eyyûb b. Süleymân- Muhammed b. Süfyân (ح) Eyyûb b. Süleymân- Muhammed b. Yahya ve Nebî (a.s.)- İmrân b. Husayn- Mutarrif- Abdullah b. Ebî'l-kulûs- İmrân- Amr b. Muhammed- Eyyûb b. Süleymân- Abbâs* isnadlarıyla gelmektedir. Hadisin ferd rivayet olduğu görülmektedir. Abdullah b. Ebî'l-Kulûs'un bilinen tek rivayeti budur, hakkında cerh ve tadile dair bir bilgi bulunmayan meçhul bir ravidir.¹⁹¹¹ Abdullah'ın ravisi İmrân b. Müslim isim benzerliği sebebiyle başka bir ravi ile karıştırılmıştır. Bu sebeple hakkındaki cerh tadil ifadeleri de ihtilaflıdır. Rivayetlerinin münker olduğu kendisinin ise meçhul bir ravi olduğu belirtilmiştir.¹⁹¹² Ömer b. Muhammed b. Ma'dan da bu rivayet ile tanınan meçhul bir ravidir.¹⁹¹³ Müellifin hocalarından Muhammed b. Süfyân b. Ebî'z-Zerd hakkında çok fazla bilgi bulunmayan bir ravidir.¹⁹¹⁴

2.

(185) حدثنا مؤمل بن هشام، قال : حدثنا إسماعيل، عن الجريري، قال : حدثني موسى، عن محمد بن سعد بن أبي وقاص، أن أبا الدرداء، قال : عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قرأ : ولمن خاف مقام ربه جنتان، قلت : وإن زنى وإن سرق يا رسول الله ؟ فإن قراءتها ليس هكذا، أو أنا ليس كذلك تجدنا فقال : قرأها رسول الله صلى الله عليه وسلم : ولمن خاف مقام ربه جنتان قلت : فإن زنى وإن سرق يا رسول الله ؟ قال : ولمن خاف مقام

¹⁹¹⁰ İbn Huzeyme, a.g.e., s.741.

¹⁹¹¹ İbn Hibbân, *Sikât*, C.VII, s.48; Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, C.V, s.176.

¹⁹¹² İbn Hacer, a.g.e., C.VIII, s.138.

¹⁹¹³ Buhârî, a.g.e., C.VI, s.190.

¹⁹¹⁴ Mizzî, a.g.e., C.XXV, s.282.

ربه جنتان قلت : يا رسول الله : وإن زنى وإن سرق ؟ قال : ولئن خاف مقام ربه جنتان وإن زنى وإن سرق، ورغم أنف أبي الدرداء

Ebû'd-Derdâ şöyle rivayet etmektedir:

Allah Resulü **“Rabbînin makamından korkan kimselere iki cennet vardır”** ayetini okudu. Ben ‘zina etse de hırsızlık yapsa da mı ey Allah’ın Resulü? Sen ayeti başka şekilde okudun (biz onu öyle anlamıyoruz)’ dedim. Allah Resulü tekrar ayeti okudu. Ben de tekrar ‘zina etse de hırsızlık yapsa da mı ey Allah’ın Resulü?’ diye sordum. Allah Resulü ayeti bir kez daha okudu. Ben yine aynı şeyi sordum. Allah Resulü ayeti yeniden okudu ve ‘zina etse de hırsızlık yapsa da, Ebû'd-Derdâ'nın burnu sürtse de’¹⁹¹⁵ buyurdu.

Hadis eserde *Nebî (a.s.)- Ebû'd-Derdâ- Muhammed b. Sa'd- Mûsâ- Saîd b. İyâs el-Cüreyrî- İsmâîl b. Uleyye- Müemmel b. Hişâm ve Nebî (a.s.)- Ebû'd-Derdâ- Ümmü'd-Derdâ- Recâe b. Hayve- Muhammed b. Zübeyr- Muraccâ b. Recâe- Hafs b. Ömer*¹⁹¹⁶- *Abdullah b. İshâk* isnadlarıyla gelmektedir. İsnadda yer alan Mûsâ isimli şahıs, meçhul bir kimsedir. Nisbesi bilinmemektedir, hakkında cerh ve tadile dair bir değerlendirme yoktur. Yalnızca bu rivayet ile tanınmaktadır ve tek ravisi Saîd b. İyâs'tır. Rivayetin *Ebû'd-Derdâ- Muhammed b. Sa'd- Saîd b. İyâs el-Cüreyrî* şeklinde olduğu, isnadda Mûsâ diye birinin olmadığı da iddia edilmiştir.¹⁹¹⁷ Saîd b. İyâs son zamanlarında ihtilata uğramış,¹⁹¹⁸ hadisleri hasen değerinde olan bir ravidir.¹⁹¹⁹

Ebû'd-Derdâ'dan Ümmü'd-Derdâ'nın aktardığı rivayetin isnadında yer alan Muhammed b. Zübeyr hakkında Yahya b. Maîn ‘zayıf, bir şey değil’, Buhârî ‘hadisi münker’, Nesâî ‘zayıf, sikâ değil’ demişlerdir.¹⁹²⁰ Öğrencisi Muraccâ hakkında da Yahya b. Maîn ‘zayıf’ demiştir.¹⁹²¹

3.

¹⁹¹⁵ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.734. Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C.III, s.277; Nesâî, “amelü'l-yevm ve'l-leyl”, 269.

¹⁹¹⁶ Dipnotlarda kaynak olarak gösterdiğimiz matbu' nüshada bu ravinin ismi hataen Ömer b. Hafs olarak yer almaktadır. Bkz. İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.736. (Yazma nusha 158 vrk)

¹⁹¹⁷ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXIX, s.175.

¹⁹¹⁸ Mizzî, **a.g.e.**, C.X, s.338.

¹⁹¹⁹ İbn Hacer, **a.g.e.**, C.IV, s.6.

¹⁹²⁰ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXV, s.212.

¹⁹²¹ İbn Hacer, **a.g.e.**, C.X, s.84.

(186) ابن عزيز حدثني، قال :حدثني سلامة، عن عقيل، عن ابن شهاب، قال : قال أنس بن مالك الأنصاري :بيننا نحن مع رسول الله صلى الله عليه وسلم هبط ثنية، ورسول الله صلى الله عليه وسلم يسير وحده، فلما اسهلت به الطريق، ضحك وكبر، وكبرنا لتكبيره، فسار رتوة ثم ضحك وكبر، فكبرنا لتكبيره، ثم أدركناه، فقال القوم :كبرنا لتكبيرك ولا ندري مم ضحكت ؟ فقال :أبشر وبشر أمتك أنه من قال لا إله إلا الله وحده لا شريك له دخل الجنة، فضحكت وكبرت ربي، ثم سار رتوة، ثم التفت فقال :أبشر وبشر أمتك أنه من قال لا إله إلا الله وحده لا شريك له دخل الجنة، وقد حرم الله عليه النار، فضحكت وكبرت ربي وفخرت بذلك لأمتي

Enes b. Mâlik şöyle rivayet etmektedir:

Allah Resulü ile birlikteydik. Birden yol daraldı, alçaldı. Resulullah tek başına yürüdü. Yol kolaylaştığı zaman Resulullah güldü ve tekbir getirdi. Biz de onun tekbiri üzerine tekbir getirdik. Sonra yol tepe oldu. Resulullah yine güldü ve tekbir getirdi. Biz de onun tekbiri üzerine tekbir getirdik. Ardından onun yanına vardık. Birileri ‘senin tekbirinle tekbir getirdik. Ama neden güldüğünü bilmiyoruz’ dediler. Resulullah ‘(Cenâb-ı Hakk) ‘seni müjdeliyorum, sen de ümmetini müjdele! Her kim Allah’tan başka ilah yoktur, O birdir, ortağı yoktur derse cennete girer’ dedi. Ben de Rabbime güldüm ve tekbir getirdim. Sonra yol tepe oldu. Rabbim ‘seni müjdeliyorum, sen de ümmetini müjdele! Her kim Allahtan başka ilah yoktur, O birdir, ortağı yoktur derse cennete girer ve Allah ona ateşi haram kılar’ dedi. Ben de Rabbime güldüm ve tekbir getirdim ve ümmetimin için sevindim’ buyurdu.¹⁹²²

Hadis eserde *Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Zührî- Ukayl b. Hâlid- Selame- Muhammed b. Aziz* isnadıyla yer almaktadır. Selâme b. Ravh zayıf bir kimsedir.¹⁹²³ Ravisi ve amcaoğlu Muhammed b. Aziz de zayıf bir ravidir.¹⁹²⁴ Selâme b. Ravh’tan rivayeti olmadığı belirtilmiştir. Buhârî de Muhammed’in Selame’den rivayet ettiği hadisleri, Selame’den muallâk olarak nakletmeyi tercih etmiştir.¹⁹²⁵

4.

(187) حدثنا مؤمل بن هشام الشكري، قال :حدثنا إسماعيل، عن يونس، عن حميد بن هلال، عن هسان بن الكاهن، قال : دخلت مسجد البصرة على عهد عثمان بن عفان

¹⁹²² İbn Huzeyme, a.g.e., s.725. Taberânî, el-Mu’cemu’l-avsât, C.VII, s.269.

¹⁹²³ İbn Hacer, Tehzîbu’t-Tehzîb, C.IV, s.290.

¹⁹²⁴ Mizzî, a.g.e., C.XXVI, s.115.

¹⁹²⁵ İbn Hacer, a.g.e., C.IX, s.344.

رضي الله عنه، فإذا أبيض الرأس واللحية يحدث عن معاذ بن جبل عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه قال: ما من نفس تموت تشهد أن لا إله إلا الله، وتشهد أنني رسول الله، يرجع ذاك إلى قلب موقن، إلا غفر الله لها، قال: قلت: أنت سمعت ذاك من معاذ بن جبل، قال: كأن القوم عنفوني قال: لا تعنفوه أو لا تؤنبوه، نعم أنا سمعت ذا الخبر من معاذ بن جبل يدينه عن رسول الله صلى الله عليه وسلم، كررها مؤمل ثلاث مرات، قلت لرجل إلى جنبي، من هذا؟ قال: هذا عبد الرحمن بن سمرة

Tabiînden Hıssân b. Kâhin, şöyle anlatmaktadır:

Osmân b. Affân zamanında Basra mescidine geldim. Saçı sakalı beyazlamış bir adam vardı. Muâz b. Cebel aracılığıyla Allah Resulü'nün “*Her kim Allah'tan başka ilah olmadığına ve benim Allah'ın Resulü olduğuma şehadet ederek ölürse ve buna iman eden bir kalp ile (Allah'ın huzuruna) dönerse, Allah onu affeder*” buyurduğunu rivayet ediyordu. O kişiye ‘bunu Muâz b. Cebel’den mi işittin?’ dedim. İnsanlar bunun üzerine beni azarlayıp ayıpladılar. O zat ‘onu azarlayıp ayıplamayın’ dedi ve sonra bana ‘evet onu Muâz b. Cebel’den işittim, Allah Resulü’nden aktarıyordu’ dedi. Yanımdaki adama ‘bu kimdir’ diye sordum. ‘Abdurrahman b. Semure’dir’ diye cevap verdi.¹⁹²⁶

Hadisin *Nebî (a.s.)- Muâz b. Cebel- Abdurrahman b. Semure- Hıssân b. Kâhin- Humeyd b. Hilâl- Yûnus b. Ubeyd- İsmâîl b. Uleyye- Müemmel b. Hişâm* şeklindeki isnadında yer alan Hıssân b. Kâhin, kendisinden rivayette Humeyd b. Hilâl’in tek kaldığı meçhul bir ravidir.¹⁹²⁷

5.

(188) حدثنا محمد بن بشار قال حدثنا أبو زيد صاحب الهروي و حدثنا أبو موسى قال : حدثنا سعيد بن الربيع أبو زيد، قال : حدثنا شعبة، عن إسماعيل، قال : سمعت الشعبي، يحدث عن رجل، عن سعدى امرأة طلحة بن عبيد الله، أن عمر بن الخطاب، رضي الله عنه مر بطلحة بن عبيد الله، حين استخ لف أبو بكر، فقال : ما لي أراك كئيها، لعلك كرهت إمارة ابن عمك، قال : لا، ولكن سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم قال كلمة، لم أسأله عنها حتى مات أو قبض، قال : إني لأعلم كلمة لا يقولها عبد عند موته،

¹⁹²⁶ İbn Huzeyme, a.g.e., s.721. Ahmed b. Hanbel, a.g.e., C.VIII, s.231; Taberânî, a.g.e., C.VIII, s.393.

¹⁹²⁷ İbn Hacer, a.g.e., C.XI, s.64.

إلا كانت له نورا في صحيفته، وإن روحه وجسده ليجدان لها را محجة عند الموت إني لأعلم ما هي، هي لا إله إلا الله، كلمته التي أراد عمه عليها، قال: ما أراها إلا ذلك

Ömer b. el-Hattâb şöyle anlatıyor:

Ömer b. el-Hattâb, Ebû Bekir'in halife oluşunun ardından Talha b. Ubeydullah'a rastladığında ona 'neden seni kederli görüyorum, amcaoğlunun emir oluşunu mu hoş görmedin' deyince, Talha 'Hayır, fakat Allah Resulü'nün 'Ben bir kelime biliyorum. Şayet kul ölümü esnasında onu söylerse, o sahifesinde bir nur olur. Ruhu ve bedeni ölüm esnasında bir rayiha bulur' buyurduğunu duydum da vefat edinceye kadar o kelimenin ne olduğunu sormadım' diye cevap verir. Bunun üzerine Ömer 'O kelimenin ne olduğunu ben biliyorum. O, Resulullah'ın amcasından da söylemesini istediği 'La ilaha illallah' sözüdür. Ben bu sözün o olduğunu düşünüyorum' diye cevap verir.¹⁹²⁸

Hadisin Ömer b. el-Hattâb- Su'dâ binti Ayf- Racul- Şa'bi- İsmâil b. Ebî Hâlid - Şu'be- Ebû Zeyd Saïd b. Rebî''- Ebû Mûsâ (ح) Ebû Zeyd- Muhammed b. Beşşâr isnadında Amir b. Şerâhil eş-Şa'bi'nin hadisi aldığı ravinin ismi zikredilmemiştir. Ortak ravinin meçhuliyeti sebebiyle iki isnad da zayıftır.

6.

(189) روى مستور بن عباد الهنائي، قال: حدثنا ثابت البناني، عن أنس بن مالك، قال: قال رجل: يا رسول الله: ما تركت من حاجة ولا داجة، إلا أتيت عليها، قال: و تشهد أن لا إله إلا الله وأن محمدا رسول الله؟ قال: نعم، قال: إن هذا يأتي على ذلك كله. حدثناه زيد بن أخزم، وإبراهيم بن المستمير، قالوا: حدثنا أبو عاصم، عن مستور بن عباد

Enes b. Mâlik şöyle anlatıyor:

Bir adam Resulullah'a gelerek 'Ey Allah'ın Resulü, nefsimin beni davet ettiği günahları terk etmeyeyim ki o günahlara düşüveriyorum' dedi. Allah Resulü 'Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in O'nun Resulü olduğuna şehadet ediyor musun' diye sorunca adam 'evet' diye cevap verdi. Bunun üzerine Resulullah 'işte bu hepsini giderir' buyurdu.¹⁹²⁹

Hadisin Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik - Sâbit el-Bünânî- Mestûr b. Abbâd- Ebû Âsım- Zeyd b. Ahzem ve İbrâhîm b. Müstemir şeklindeki isnadında yer alan İbrâhîm b. Müstemir garip

¹⁹²⁸ İbn Huzeyme, a.g.e., s.723; İbn Mâce, "Edeb", 54; Ahmed b. Hanbel, a.g.e., C.I, s.86; Taberânî, el-Mu'cem'ul-kebîr, C.X, s.313.

¹⁹²⁹ İbn Huzeyme, a.g.e., s.729; Taberânî, el-Mu'cemu'l-avsât, C.VIII, s.36.

rivayetleri bulunan sadûk bir ravidir.¹⁹³⁰ İbn Huzeyme de metni senede tekaddüm ederek hadise yer vermiştir.

7.

(190) حدثنا محمد بن يحيى، قال : حدثنا إبراهيم بن الحكم بن أبان، قال : حدثني أبي، قال : كنت أنا وعكرمة، ويزداد، فقال : إن ابنا لمحمد أو عبد الرحمن بن أبي بكر، كان يصيب من هذا الشراب، فلما حضره الموت قالت عائشة : رضي الله عنها إني لأرجو أن لا يطعم ابن أخي النار، إن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال لعمة : قل لا إله إلا الله أشهد لك بها يوم القيامة ، قال أبي : فأجابه عكرمة، قال : قال أبو هريرة : استغفروا له، فإنما يستغفر للمسيء مثله

Hakem b. Ebân şöyle aktarmaktadır:

İkrime ve Yezdâd ile birlikteydim. Muhammed (ya da Abdurrahman) b. Ebî Bekr'in oğlu ölüm şarabını içmek üzereydi. Öldüğü zaman Aişe şöyle söyledi: Kardeşimin oğlunu ateşin yemeyeceğini umarım. Zira Allah Resulü amcasına şöyle söylemişti: *'Lâilâhe illallah de, sana kıyamet günü şahitlik edeyim'* İkrime Ebû Hureyre'den şöyle nakletti 'onun için bağışlanma dileyiniz. Bunun sebebiyle o bağışlanır.'¹⁹³¹

Hadisin *Nebî (a.s.)- Aişe - Hakem b. Ebân - İbrâhîm b. Hakem b. Ebân- Muhammed b. Yahya* isnadında Aişe'den hadisi alan Hakem b. Ebân hata etmesi muhtemel, oğlu İbrâhîm'in kendisinden rivayet ettiği hadisleri münker olan bir ravidir.¹⁹³² İbn Huzeyme de *Sahih* adlı eserinde 'hadis ehli, onun rivayetleri ile ihticac etme konusunda konuştu' diyerek ihtilafı bir durumda olduğunu beyan etmiştir.¹⁹³³ İbrâhîm b. Hakem b. Ebân hakkında Yahya b. Mâin 'bir şey değil, zayıf', Nesâî 'kuvvetli değil', Nesâî 'sikâ değil', Ebû Zür'a 'zayıf',¹⁹³⁴ Ukaylî 'bir şey değil, sikâ değil', Dârekutnî 'zayıf' demiştir.¹⁹³⁵

8.

(191) حدثنا محمد بن بشار، قال : حدثنا يحيى يعني ابن سعيد، قال : حدثنا يزيد بن كيسان، قال : حدثني أبو حازم، عن أبي هريرة، رضي الله عنه، قال : قال رسول الله صلى

¹⁹³⁰ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, C.I, s.164.

¹⁹³¹ İbn Huzeyme, *a.g.e.*, s.732.

¹⁹³² İbn Hacer, *a.g.e.*, C.II, s.423.

¹⁹³³ İbn Huzeyme, *Sahîhu İbn Huzeyme*, C.II, s.26.

¹⁹³⁴ Mizzî, *a.g.e.*, C.II, s.75.

¹⁹³⁵ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, C.I, s.161.

الله عليه وسلم لعمه : قل لا إله إلا الله أشهد لك بها يوم القيامة ، قال : لولا أن تعيرني قريش إنما حملة عليه الجزع لأقررت بها عينك، فأنزل الله تعالى إنك لا تهدي من أحببت ولكن الله يهدي من يشاء

Ebû Hureyre şöyle söylemektedir:

Allah Resulü amcasına ‘*Lâilâhe illallah de ki kıyamet günü sana şehadet edeyim*’ dediğinde amcası ‘Kureyş’in benim için ‘korktuğu için böyle yaptı’ demeyeceklerini bilsem bunu söylerdim’ diye cevap vermiş ve Cenâb-ı Hakk da “*Şüphesiz sen sevdiklerine hidayet edemezsin, ancak Allah dilediğine hidayet eder*”¹⁹³⁶ ayetini indirmiştir.¹⁹³⁷

Hadisin *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Hâzım- Yezîd b. Keysân- Yahya b. Saîd- Muhammed b. Beşşâr* şeklindeki isnadında Ebû Hureyre’den hadisi alan Selmân Ebû Hâzım el-Eşcaî’dir. İsnadın sahih olduğu anlaşılmaktadır.

9.

(192) حدثنا عمر بن حفص الشيباني، قال : حدثنا عبد الله بن وهب، قال : حدثنا عمرو بن الحارث، عن سعيد بن أبي هلال، عن عون بن عبد الله، عن يوسف بن عبد الله، عن أبيه، قال : سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول : من شهد أن لا إله إلا الله، وأن محمدا رسول الله وجبت له الجنة

Abdullah b. Sellâm’dan gelen rivayette Allah Resulü şöyle buyurmuştur:

“Her kim Allah’tan başka ilah olmadığına ve Muhammed’in O’nun Resulü olduğuna şehadet ederse cennet ona vacip olur”¹⁹³⁸

Hadisin *Nebî (a.s.)- Abdullah b. Sellâm- Yusuf b. Abdullah- Avn b. Abdullah- Saîd b. Ebî Hilâl- Amr b. Hâris- Abdullah b. Vehb- Ömer b. Hafs* isnadında yer alan Saîd b. Ebî Hilâl hakkında Sâcî ‘sadûk’ demiştir. İbn Hazm’a göre kuvvetli değildir.¹⁹³⁹ Ömer b. Hafs b. Subeyh de sadûk bir ravidir.¹⁹⁴⁰

10.

¹⁹³⁶ Kasas 28/56.

¹⁹³⁷ İbn Huzeyme, *Kitâbu’t-tevhîd*, s.733, Müslim, “İmân”, 25; Tirmizî, “Tefsîr”, 29; Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, C.III, s.431.

¹⁹³⁸ İbn Huzeyme, *a.g.e.*, s.733.

¹⁹³⁹ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, C.IV, s.95.

¹⁹⁴⁰ İbn Hacer, *Takrîbu’t- Tehzîb*, C.II, s.53.

(193) حدثنا محمد بن يحيى القطعي، قال : حدثنا زياد بن الربيع، قال : حدثنا هشام بن حسان، عن محمد بن سيرين، عن أبي الديلم، قال : كنت ثالث ثلاثة ممن يخدم معاذ بن جبل، فلما حضرته الوفاة قلنا له : رحمك الله، إنما صحبتك، وانقطعنا إليك واتبعناك لمثل هذا اليوم، فحدثنا بحديث سمعته من رسول الله صلى الله عليه وسلم نتفّع به، فقال نعم، وما ساعة الكذب هذه، سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول : من مات وهو يوقن بقلبه أن الله حق، وأن الساعة قائمة، وأن الله يبعث من في القبور قال ابن سيرين : إما قال : دخل الجنة وإما قال : نجا من النار

İbn Deylemî şöyle anlatmaktadır:

Ben Muâz b. Cebel'e hizmet eden üç kişinin üçüncüsüydim. Vefatı yaklaştığı zaman ona 'Allah sana rahmet etsin, biz sana arkadaşlık ettik, seninle ilgilendik, bu günde olduğu gibi sana tâbî olduk. Bize Resulullah'tan duyduğun bir hadisi rivayet et, ondan istifade edelim' dedik. O zaman 'evet, aldatılacak zaman değil, Allah Resulü'nü 'her kim kalbi ile Allah'ın Hakk, kıyamet saatinin gerçek olduğuna, Allah'ın kabirlerdeki kileri dirilteceğine iman ederse, cennete girer (veya ateşten kurtulur)' derken işittim' dedi.¹⁹⁴¹

Hadisin *Nebî (a.s.)- Muâz b. Cebel- İbn Deylemî- Muhammed b. Sîrîn- Hişâm b. Hassân- Ziyâd b. Rebî- Muhammed b. Yahya* isnadında yer alan İbn Deylemî'nin asıl ismi Abdullah b. Feyruz'dur. Bu rivayet ile tanınmaktadır. Muâz'dan semâî yoktur. Bu hadisi ondan doğrudan almadığı, 'Muâz'a hizmet eden üç kişiden biri'nden aktardığı sebebiyle itiraz edilmiştir.¹⁹⁴² İsnadda yer alan Muhammed b. Yahya b. Ebî Hazm ise sadûk bir ravidir.¹⁹⁴³

11.

(194) حدثنا عبد الله بن إسحاق الجوهري، قال : حدثنا أبو عاصم، عن وبرة بن أبي دليلة، قال : حدثني محمد بن عبد الله بن ميمون، قال : حدثني يعقوب بن عاصم، قال : حدثني رجلان، من أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم سمعا النبي صلى الله عليه وسلم يقول : من قال لا إله إلا الله وحده لا شريك له، له الملك، وله الحمد يحيي ويميت وه و على كل شيء قدير، مخلصا بها روحه وجه الله، مصدقا بها لسانه وقلبه إلا فتنت له أبواب

¹⁹⁴¹ İbn Huzeyme, a.g.e., s.742; Taberânî, el-Mu'cem'ul-kebîr, C.VIII, s.470.

¹⁹⁴² İbn Hacer, el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe, C.V, s.157.

¹⁹⁴³ Mizzî, a.g.e., C.XXVI, s.609.

السماء فتقا حتى ينظر الرب إلى قائلها من أهل الدنيا، وحق لعبد إذا نظر الله إليه أن يعطيه
سؤله

Ya'kûb b. Âsım şöyle söylemektedir:

İki kişiyi Allah Resulü'nün “Her kim ihlâs ile ‘Allah’tan başka ilah yoktur, eşi benzeri yoktur, tektir, mülk O’nundur, hamd O’nadır, hayat veren ve öldüren O’dur. O her şeye kadirdir’ derse ve bunu dili ve kalbi ile tasdik ederse, gök kapıları onun için öyle bir açılır ki, Allah bu sözü söylemiş olan kişiye bakışlarını çevirir. Allah’ın baktığı bu kişinin arzularını yerine getirmesi kul için bir haktır” sözlerini aktarıırken işittim.¹⁹⁴⁴

Hadisin Nebî (a.s.)-raculân- Ya'kûb b. Âsım- Muhammed b. Abdullah- Vebr b. Ebî Delîle- Ebû Âsım- Abdullah b. İshâk şeklindeki isnadında yer alan tabîîn'den Ya'kûb b. Âsım'ın hadisi ‘iki kişiden duydum’ diyerek rivayet etmesi sebebiyle hadisin sahabe ravisinin meçhul olduğu anlaşılmaktadır. Muhammed b. Abdullah b. Meymûn da meçhul bir ravidir. Kendisinden Vebr b. Ebî Delîle'den başka rivayette bulunan kimse yoktur.¹⁹⁴⁵

İbn Huzeyme'ye göre Allah Resulü bu rivayetlerde, Allah'a iman eden, hatta buna Resulullah'a imanı ilave eden ama diğer peygamberlere inanmayan, Allah'ın kitabından hiçbir şeyi tasdiklemeyen, cennete, cehenneme, yeniden dirilmeye, hesap gününe inanmayan kimselerin, ateşte azap görmeyip cennete gireceklerini söylememiştir.¹⁹⁴⁶

İbn Huzeyme Hâriciye, Mutezile ve Mürcie'yi iman ve amel konusundaki görüşleri sebebiyle ‘inat ve cehalet ehli’ olarak tanımlamaktadır. Bu gruplar şefaât konusundaki ve bazı tevhid ehlinin ateşten çıkarılacakları hususundaki rivayetlerin, sahîh isnadlı, güvenilir ravilerden nakledilmiş ve oldukça çok olmalarına rağmen, diğer haberlere muhalif olduklarını zannetmektedirler. Özellikle Hâriciler ve Mutezile şefaât konusundaki haberleri ve ateşe girmiş kimselerin oradan çıkacaklarını beyan eden rivayetleri inkâr etmektedirler.

¹⁹⁴⁴ İbn Huzeyme, a.g.e., s.816. Nesâî, , “amelü'l-yevm ve'l-leyl”, 6.

¹⁹⁴⁵ İbn Hacer, Tehzîbu't-Tehzîb, C.IX, s.281.

¹⁹⁴⁶ İbn Huzeyme, a.g.e., s.738.

Mürcie'nin çoğunluğunu oluşturan kimileri de Allah'tan başka ilah olmadığını kabul eden kimselere ateşin haram kılındığını iddia etmekte ve bu konuda gelen haberleri de tevile muhalif bir yöntemle tevil etmektedirler.¹⁹⁴⁷ Mürcie'ye göre bu haberlerin zâhirî, Allah'ın kitabına Resulü'nün sünnetine ve onların usullerine muhalif olsa da, bu haberleri delil almak caizdir. Şayet Mürcie'nin yaptığı gibi zâhirîne hamledilirse Allah Resulü'nden gelen bu haberler şöyle anlaşılmaktadır: Kişi diliyle ikrar etmese de, kalbinde Allahtan başka ilah olmadığını kabul etse, Allah'ın ikrar etmesini emrettiği hiçbir şeyi ikrar etmese, iman edilmesinin emredildiği hiçbir şeye iman etmese, emredildiği amellerden hiç birisini uzuvları ile işlemese, haram kılındıklarından kendisini korumasa, Müslümanların kanını akıtsa, mallarına el koysa, mahremlerini kendisine helal saysa yine de cennete gider.

Cehmiyye'ye göre de rivayetin, zâhirîne bakılarak Allah'ı Rabb, Resulü'nü Peygamber olarak kabul edenin, bunu diliyle ikrar etmese de cenneti hak edeceğini söyleyip rivayetin zâhirîyle amel etmek caizdir. Kişi kalpten Allah'ın birliğini O'nun hakk olduğunu, kıyametin gerçekleşeceğini, kabul etse cenneti hak kazanır. Allah'ın emrettiği diğer şeylere itaat etmesi, onları kabullenmesi ya da Allah'ın haram kıldığı şeylerden geri durması gerekmez. Ne Mürcie'nin ne de Cehmiyye'nin yaptığı gibi rivayeti zâhirîne hamletmek mümkün değildir.¹⁹⁴⁸

Bu sözlerinin ardından müellif, imanın yalnızca kalp ile tasdikleme ve dil ile ikrar etme olmadığını, kişiyi cehenneme düşmekten koruyacak olan şeyin ameller olduğunu ispat etmeye çalışır.

B. Amellerin Kişiyi Ateşten Koruması

İbn Huzeyme'ye göre Allah'ın dini ve hükümleri ile Peygamber (a.s.)'ın hadisleri hakkındaki bilgilerinin azlığından, kalp ile tasdik olmadan dil ile ikrar edenin cehennemden çıkacağını zanneden, Allah'tan başka ilah olmadığını kabul eden ama Allah'ın Resullerini, kitapları, cenneti, cehennemi, yeniden dirilişi, hesabı kabul etmeyenlerin de cennete gireceğini sanan kimi cahil kimseler, bu hataya

¹⁹⁴⁷ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.697.

¹⁹⁴⁸ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.743.

muhtasar¹⁹⁴⁹ haber ile mustaksa¹⁹⁵⁰ haberin farkını ayıramadıkları için düşmektedirler. Bu kimseler muhtasar haberi delil alıyor, mustaksa hadis diye isimlendiriyor, ya da mustaksa hadisi bilmiyor, muhtasar halini delil getiriyorlar.¹⁹⁵¹

İbn Huzeyme bu hataya düşen kişilere cevap vermek için rivayetleri bütüncül bir bakış açısıyla anlamaya çalışmanın önemine vurgu yapar. Ardından kişiyi ateşten koruyan amelleri ve ateşten korumadan maksadı izah için şu hadisleri delil getirir:

1. Osmân b. Affân Rivayeti

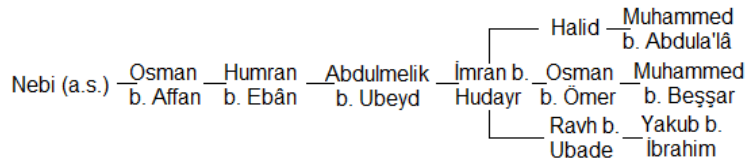
(195) حدثنا يعقوب بن إبراهيم الدوري، قال : حدثنا روح بن عباد، قال : حدثنا عمران بن حدير، عن عبد الملك بن عبيد، قال : سمعت حمرا بن أبان، قال : سمعت عثمان بن عفان، وكان قليل الحديث عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال : من علم أن الصلاة عليه حق واجب دخل الجنة

*“Her kim namazın kendi üzerine gereken hak ve farz olduğunu bilirse, cennete girer.”*¹⁹⁵²

a. Hadisin İsnadları

1. Nebî (a.s.)- Osmân b. Affân- Humrân b. Ebân- Abdulmelik b. Ubeyd- İmrân b. Hudayr- Hâlid- Muhammed b. Abdu'l-a'lâ
2. Nebî (a.s.)- Osmân b. Affân- Humrân b. Ebân- Abdulmelik b. Ubeyd- İmrân b. Hudayr- Osmân b. Ömer- Muhammed b. Beşşâr
3. Nebî (a.s.)- Osmân b. Affân- Humrân b. Ebân- Abdulmelik b. Ubeyd- İmrân b. Hudayr- Ravh b. Ubâde- Ya'kûb b. İbrâhîm

b. İsnad Şeması

¹⁹⁴⁹ İhtisâr, kısaltmak demektir. Bazen bir hadis içerisinde birkaç konuda hüküm yer alabilir. Bir muhaddis böyle bir hadisi kitabına yazarken duruma göre bir kısmını alır, bir kısmını bırakır. Böyle hadise muhtasar denir. Bkz. Abdullah Aydın, **Hadis İstılahları Sözlüğü**, s.149.

¹⁹⁵⁰ Mustaksa: Hiç kısaltma yapmaksızın tam olarak rivayet edilen hadis. Bkz. Mücteba Uğur, **Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, s.224.

¹⁹⁵¹ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.615.

¹⁹⁵² İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.744. Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C.I, s.132.

c. İsnad Değerlendirmesi

Osmân b. Affân'dan gelen hadisin birer ravi kanalıyla nakledildiği görülmektedir. Osmân b. Affân'ın mevlası Humran b. Ebân'dan hadisi alan Abdumelik b. Ubeyd meçhul bir ravidir.¹⁹⁵³

2. Umâre b. Ruveybe Rivayeti

(196) حدثنا محمد بن بشار، قال : حدثنا يحيى، ويزيد بن هارون، قال : حدثنا إسماعيل بن أبي خالد، عن أبي بكر بن عمارة بن ربيعة عن أبيه، قال : سمعت النبي صلى الله عليه وسلم يقول : من صلى قبل طلوع الشمس وقبل غروبها حرمه الله على النار

“Her kim güneş doğmadan ve batmadan önce namaz kılar, Allah ona ateşi haram kılar.”¹⁹⁵⁴

Hadis Nebî (a.s.)- Umâre b. Ruveybe- Ebû Bekir b. Umâre- İsmâil b. Ebî Hâlid- Yahya ve Yezîd b. Hârûn- Muhammed b. Beşşâr şeklindeki sahîh isnad ile gelmektedir.

3. Ebû Hureyre Rivayeti

(197) حدثناه علي بن حجر، قال : حدثنا إسماعيل بن جعفر، قال : حدثنا العلاء، عن أبيه، عن أبي هريرة، رضي الله عنه أن النبي صلى الله عليه وسلم قال : لا يجتمع كافر وقاتله في النار أبدا

“Kafir ve onu öldüren kişi ateşte bir araya gelmez.”¹⁹⁵⁵

Hadisin Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Abdurrahman- Alâ b. Abdurrahman- İsmâil b. Ca'fer- Ali b. Hucr isnadında Abdurrahman b. Yakup'tan hadisi alan oğlu Alâ b. Abdurrahmandır. Alâ, hata yapması muhtemel, sadûk bir ravidir.¹⁹⁵⁶

Rivayet Ebû Hureyre'den bir de şöyle gelmektedir:

(198) حدثنا الربيع بن سليمان، قال : حدثنا شعيب بن الليث، قال : حدثنا الليث، عن محمد بن العجلان، عن سهيل بن أبي صالح، عن أبيه، عن أبي هريرة رضي الله عنه، عن

¹⁹⁵³ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, C.VI, s.409.

¹⁹⁵⁴ İbn Huzeyme, *a.g.e.*, s.745. *Sahîhu İbn Huzeyme*, “Salât”, 11; Müslim, “Mesâcid”, 213; Ebû Dâvûd, “Salât”, 9; Nesâî, “Salât”, 13; Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, C.VI, s.360.

¹⁹⁵⁵ İbn Huzeyme, *Kitâbu't-tevhîd*, s.748, Müslim, “İmâre”, 130; Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 11.

¹⁹⁵⁶ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, C.II, s.92.

رسول الله صلى الله عليه وسلم قال : لا يجتمعان في النار اجتماعا يعني أحدهما مسلم قتل
كافرا، ثم سدد المسلم وقارب

“Şu ikisi cehennem ateşinde bir araya gelmezler, mümin ve öldürdüğü
kâfir. Sonra mümin doğru yolu tutmuştur.”¹⁹⁵⁷

Hadisin Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Ebû Sâlih- Süheyl- Muhammed b. Aclân- Leys- Şuayb b. Leys- Rebi' b. Süleymân şeklindeki isnadında yer alan Süheyl b. Ebî Sâlih hakkında Yahya b. Mâin bir yerde ‘hadisi hüccet değil’ bir başka yerde ‘gevşek’; Ebû Hâtim ‘hadisi yazılır, ama delil olmaz’ Nesâî ‘bir beis yoktur’¹⁹⁵⁸, İbn Hibbân ‘hata eder’ demiştir.¹⁹⁵⁹ Tirmizî, Süfyân b. Uyeyne’nin onu sika saydığını aktarırken, Ahmed b. Hanbel’e göre hadisi güvenilir bir kimse değildir.¹⁹⁶⁰

4. Metin Değerlendirmesi

İbn Huzeyme zikrettiği bu hadislerde Allah Resulü’nün saydığı fiillerin imanın tek başına kendisi olduğunu kastetmediğini göstermek istemekte, yalnızca bu hadislere bakarak, bahsi geçen amellerin imanın tamamı olmadığını ve bu fiilleri yerine getiren bir kimseye cennetin vacip hale geleceğinin kastedilmediğini izaha çalışmaktadır. Ardından şu örnekleri verir:

Cahil kimsenin lâilâhe illallah sözüne şehadet etmeyi imanın tamamı olarak tevil etmesi, Allah Resulü’nün bu sözü söyleyene cennetin vacip olduğunu ateşten korunduğunu haber vermesinden dolayı caiz olsaydı, diğer bir cahil yine Allah Resulü’nün “her kim Allah yolunda bineğinin son nefesine kadar çarpışırsa cennete girer” hadisini delil alır ve hayvanın son nefesine kadar Allah yolunda çarpışmasının imanın tamamı olduğunu iddia ederdi. Mürcie’nin ‘kim Lâilâhe illallah derse cennete girer’ sözünü delil alışı işte böyledir. Yine bir başka cahil de ‘imanın tamamı ayakları tozlanana kadar Allah yolunda yürümektir’ der ve Allah Resulü’nün “Her kimin iki ayağı Allah yolunda toza bulanırsa Allah ateşi o iki ayağa haram kılar” ve “Cehennem dumanı ile Allah yolunda olan tozlanma, Müslüman kişinin burnunun deliklerinde bir araya gelmez” hadislerini delil alır. Bir başka cahil ise ‘iman Allah yolunda Müslüman köle azad etmektir’ der ve Allah Resulü’nün “her kim Müslüman bir köle azad ederse, Allah da onun uzuvlarından her birisini ateşten azad eder” hadisini delil gösterir. Kimi de “Allah korkusundan ağlayan cehenneme girmez” hadisi sebebiyle ‘imanın tamamı, Allah korkusuyla ağlamaktır’ der. Bir başkası ise ‘imanın tamamı, Allah yolunda bir gün oruç

¹⁹⁵⁷ Müslim’in *Sahîh*’inde rivayet şu şekildedir: “Cehennemde ikisi birbirlerine zarar verecek şekilde bir araya gelmezler.” Bkz. Müslim, “İmâre”, 131; Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, C.III, s.243.

¹⁹⁵⁸ Mizzi, *a.g.e.*, C.XII, s.227.

¹⁹⁵⁹ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, C.IV, s.264.

¹⁹⁶⁰ Bkz. Mizzi, *a.g.e.*, C.XII, s.225-227.

tutmaktır' diyerek "her kim Allah yolunda bir gün oruç tutarsa, Allah onun vechini ateşten yetmiş yıl uzak eder" hadisini delil gösterir.¹⁹⁶¹

İbn Huzeyme verdiği hadis örneklerinde bahsedilen amellerin tek başına imanın kendisi olduğunu düşünmenin yanlışlığını bu sözlerle izaha çalışır. Umare b. Ruveybe rivayetini de hatırlatan İbn Huzeyme, sabah ve ikindi namazını kılan bir kimse pek çok günah işlese, o kişiye cennetin vacip kılınmasının mümkün olmadığını söyler. O halde "her kim Lâilâhe illallah derse cennete girer" nevindeki tüm hadisler bu sözün faziletini beyan etmek içindir, yoksa bu söz imanın tamamı demek değildir.¹⁹⁶²

İman konusundaki muhtasar bu rivayetleri delil almak, böylelikle insanın cenneti kazanacağına inanmak, daha açık ve detaylı hadisleri terk etmek demektir ki bu caiz değildir. İbn Huzeyme'ye göre ancak cahil ve inatçı bir kimse yalnızca bu iki namazı kılarak cenneti hak edeceğine, Allah'ın kullarına farz kıldığı ibadetlerden hiçbir şey yapmasına, Allah'ın haram kıldığı günahlardan sakınmasına gerek olmadığını inanır. Oysaki Allah Resulü bu rivayetlerin her birisiyle sadece amellerin faziletlerinden bahsetmiş, bu amellerin tek tek her birisinin imanın kendisi olduğunu söylememiştir. Dolayısıyla 'her kim Lâilâhe illallah derse cennete girer' sözüyle de bu sözün faziletini kastetmiş, imanın tamamı olduğunu söylememiştir.

İbn Huzeyme'ye göre bir mümin hadislerde belirtilen bu faziletli amelleri yaparsa ve sonra doğru yolu tutarsa, sonra imanı üzere ölürse, bazı günahları işlese de cennete girecektir. İşlediği günahlar sebebiyle cehenneme uğrasa dahi, ateşte kâfirlere ait olan yere girmeyecektir. Aynı şekilde kâfir bir kişiyi öldüren bir kimse iman üzere ölürse, işlediği bir takım günahlar sebebiyle cehenneme uğrayacak olursa, orada dünyada iken öldürdüğü kâfir kimse ile aynı yere girmeyecektir. Fakat Allah dilediği takdirde cehenneme de hiç uğramayacaktır.¹⁹⁶³

İbn Huzeyme iman ettiği halde ateşe uğrayacak ve orada kâfirler ile aynı yerde bulunmayacak kimseleri ve Resulullah'ın onlara şefaatinin ispat sadedinde şunları söyler:

¹⁹⁶¹ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.746-747.

¹⁹⁶² İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.746-747.

¹⁹⁶³ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.750.

Bir müminin, tevhid ehli bir kimsenin, Allah'a iftira atan, ona şirk koşan bir kimseyle ateşte bir araya geleceği nasıl düşünülebilir? Bu konuyu anlamayan, kabul etmeyen, elbette Allah Resulü'nden gelen mütevatir haberleri yalanlamaktan başka yol bulamaz. Şayet Peygamber'in 'ateşte olmayan kişileri oradan çıkarın' demesi saçma ise, orada olmayan kimseleri oradan çıkarması daha da saçmadır. Allah Resulü'nün hadislerini batıl saymak, dini batıl saymak ve İslam'ı yok etmektir. **“Şüphesiz ki münafıklar, cehennem ateşinin en aşağı tabakasındadırlar”**¹⁹⁶⁴ ayetinde de bildirdiği üzere Cenâb-ı Hakk kâfirlerin tamamını da ateşte tek bir yerde toplamayacak, onları cezalandırmada aynı davranmayacaktır.¹⁹⁶⁵

Mümin kimselerin günahları ölçüsünce cehenneme uğrayacaklarının bir diğer göstergesi de, Allah Resulünden gelen şefaât rivayetleridir. Nitekim daha önce geçtiği üzere, Peygamber'in şefaati ile ilgili rivayetleri, O'nun cehenneme düşmüş kimseleri oradan kurtaracağını haber vermektedirler. O halde iman ehli olduğu halde insanlar cehennem ateşine uğrayacaklardır.

C. Cehenneme Uğrayacak İman Ehli

İbn Huzeyme iman üzere ölen ve fakat hadislerde cehenneme uğrayacağı beyan edilen kimseler konusunda şunları söylemektedir:

Büyük günah sahibi kimse tövbe etmeden ölürse, onun cehennem ateşinde ebedi kalacağını ve cennetin ona haram kılınacağını iddia ediyorlar. Mürcie ise bu hadislerin anlamını bilmediği için onları hepten inkâr etmektedir. Bu hadislerin hiç birisi Mu'tezile ve Hâricîlerin anladığı manada değildir.¹⁹⁶⁶

Bu sözlerinin ardından İbn Huzeyme küfür olmayan, en ufağı işlense dahi kişide var olan imanın yok olmayacağı bazı günahları ve bu günahları işleyen kimselere cennetin haram kılınacağını haber veren rivayetleri eserine alarak bu hadisler ile kastolunan manayı ortaya koymaya çalışır.

1. “Her kim başka bir kişiyi babası iddia ederse...” hadisi

a. Ebû Osmân en-Nehdî Rivayeti

(199) حدثنا سلم بن جنادة، قال: حدثنا أبو معاوية، قال: حدثنا عاصم، عن أبي عثمان، قال: سمعت سعد بن أبي وقاص، وأبا بكرة، قالا: سمعته أذناي ووعاه، قلبي من

¹⁹⁶⁴ Nisâ 4/145.

¹⁹⁶⁵ İbn Huzeyme, a.g.e., s.752.

¹⁹⁶⁶ İbn Huzeyme, a.g.e., s.752.

محمد صلى الله عليه وسلم يقول : من ادعى إلى غير أبيه وهو يعلم أنه غير أبيه، فالجنة عليه حرام

Ebû Osmân en-Nehdî, Sa'd b. Ebî Vakkas ve Ebû Bekre'den şöyle bildirmektedir:

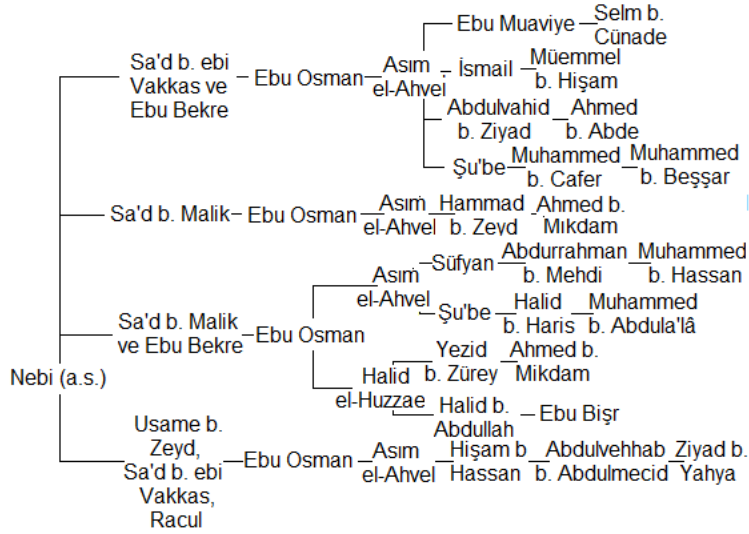
‘Kulaklarım bunu Resulullah’tan işitti ve kalbim de idrak etti ki o şöyle buyurmuştur: “Her kim babasından başka bir kişiyi, olmadığını bildiği halde babası olarak iddia ederse, cennet ona haram kılınır.”¹⁹⁶⁷

(1) Hadisin İsnadları

- 1- Nebî (a.s.)- Sa'd b. Ebî Vakkas ve Ebû Bekre- Ebû Osmân- Âsım el-Ahvel- Ebû Muâviye- Selm b. Cünâde
- 2- Nebî (a.s.)- Sa'd b. Ebî Vakkas ve Ebû Bekre- Ebû Osmân- Âsım el-Ahvel- İsmâîl- Müemmel b. Hişâm
- 3- Nebî (a.s.)- Sa'd b. Ebî Vakkas ve Ebû Bekre- Ebû Osmân- Âsım el-Ahvel- Abdulvâhid b. Ziyâd- Ahmed b. Abde
- 4- Nebî (a.s.)- Sa'd b. Ebî Vakkas ve Ebû Bekre- Ebû Osmân- Âsım el-Ahvel- Şu'be- Muhammed b. Ca'fer- Muhammed b. Beşşâr
- 5- Nebî (a.s.)- Sa'd b. Mâlik- Ebû Osmân- Âsım el-Ahvel- Hammâd b. Zeyd- Ahmed b. Mikdâm
- 6- Nebî (a.s.)- Sa'd b. Mâlik ve Ebû Bekre- Ebû Osmân- Âsım el-Ahvel- Süfyân- Abdurrahman b. Mehdi- Muhammed b. Hassân
- 7- Nebî (a.s.)- Sa'd b. Mâlik ve Ebû Bekre- Ebû Osmân- Âsım el-Ahvel- Şu'be- Hâlid b. Hâris- Muhammed b. Abdu'l-a'lâ
- 8- Nebî (a.s.)- Sa'd b. Mâlik ve Ebû Bekre- Ebû Osmân- Hâlid- Yezîd b. Zürey'- Ebû'l-Eş'as
- 9- Nebî (a.s.)- Sa'd b. Mâlik ve Ebû Bekre- Ebû Osmân- Hâlid- Hâlid b. Abdullah- Ebû Bîşr İshâk b. Şahin
- 10- Nebî (a.s.)- Usame b. Zeyd, Sa'd b. Ebî Vakkas, Racul- Ebû Osmân- Âsım el-Ahvel- Hişâm b. Hassân- Abdulvehhâb b. Abdulmecid- Ziyâd b. Yahya

¹⁹⁶⁷ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.753; Ayrıca bkz, Buhârî, “Meğâzi”, 58; “Ferâiz”, 28; Müslim, “İmân”, 61; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 119; İbn Mâce, “Hudud” 36; Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C.I, s.358.

(2) İsnad Şeması

(3) İsnad Değerlendirmesi

Gerçek adı Abdurrahman b. Mil olan isnadların medâr ravisi Ebû Osmân en-Nehdî, muhadram bir kimsedir.¹⁹⁶⁸ İsnadların tek tabîîn ravisi olan Ebû Osmân, hadisi Sa'd b. Ebî Vakkâs, Ebû Bekre, Sa'd b. Mâlik, Usame b. Zeyd ve ismi bilinmeyen bir sahabiden nakletmektedir. Şemada görüleceği üzere hadisi Ebû Osmân'dan büyük çoğunlukla Âsım el-Ahvel rivayet etmektedir.

Sa'd b. Ebî Vakkas ve Ebû Bekre'den gelen rivayette Âsım el-Ahvel'den hadisi alan Ebû Muâviye ed-Darîr yalnızca A'meş'den rivayetleri güvenilir kabul edilen, başka kimselerden rivayetlerinin ise muzdarip olduğu belirtilen mürciî bir ravidir.¹⁹⁶⁹

Sa'd b. Mâlik'den gelen rivayette Hammâd b. Zeyd'den hadisi alan Ahmed b. Mikdâm sadûk bir ravidir.¹⁹⁷⁰ Aynı ravinin Hâlid el-Huzzae tarikinde de yer aldığı görülebilmektedir. Hâlid el-Huzzae'nin diğer tarikinde bulunan Ebû Bişr İshâk b. Şahin sadûk bir ravidir.¹⁹⁷¹

¹⁹⁶⁸ Mizzî, a.g.e., C.XVII, s.425.

¹⁹⁶⁹ Mizzî, a.g.e., C.XXV, s.128.

¹⁹⁷⁰ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, C.I, s.26.

¹⁹⁷¹ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, C.I, s.237.

Usame b. Zeyd, Sa'd b. Ebû Vakkas ve bilinmeyen bir diğer sahabiden gelen hadisin isnadında yer alan Abdulvehhâb b. Abdulmecid son zamanlarında ihtilata uğramış sika bir ravidir.¹⁹⁷²

Hadisi tabiîn tabakasında yalnızca Ebû Osmân en-Nehdî rivayet etmekte, ondan da hadisi çoğunlukla Âsım el-Ahvel aktarmaktadır. Farklı tarikleri olan hadisin tabiîn ravisinin tek bir kişi olduğu, bu sebeple hadisin ferd-i nisbî olduğu anlaşılmaktadır. Bir isnadda da sahabe ravisinin meçhul olduğu görülmektedir.

b. Abdullah b. Amr Rivayeti

(200) حدثنا محمد بن أبان، قال : حدثنا غندر، قال : حدثنا شعبة، عن الحكم، عن مجاهد، عن عبد الله بن عمرو، عن النبي صلى الله عليه وسلم قال : من ادعى لغير أبيه فلن يراحم بيحج الجنة، وريحها يوجد من مسيرة سبعين عاما

*“Her kim babasından başka bir kişinin babası olduğunu iddia ederse, cennetin kokusunu duymaz. Hâlbuki cennetin kokusu yetmiş yıllık mesafeden bile duyulur.”*¹⁹⁷³

Hadis eserde *Nebî (a.s.)- Abdullah b. Amr- Mücâhid- Hakem- Şu'be- Ğundar- Muhammed b. Ebân* ve *Nebî (a.s.)- Abdullah b. Amr- Mücâhid- Hakem- Şu'be- Ğundar- Muhammed b. Beşşâr* isnadlarıyla gelmektedir. Abdullah b. Amr'ın ravisi Mücâhid b. Cebr'den hadisi alan Hakem b. Uteybe tedlis yaptığı bilinen bir ravidir. Ravisi Şube b. Haccâc, Hakem'in sema lafzı belirtilmediği durumlarda Mücâhid'den kitabet yolu ile hadis aldığını söylemiştir.¹⁹⁷⁴ Bu hadisin isnadında da Hakem'in Mücâhid'den hadisi (عن) lafzı ile rivayet ettiği görülmektedir.

Hakem b. Uteybe'nin hadisi sema ettiğinin zannedileceği bir lafızla ve fakat mukatebe yöntemi ile rivayet etmesi sebebiyle, bu isnadın zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁹⁷² İbn Hacer, **a.g.e.**, C.VI, s.450.

¹⁹⁷³ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.757, Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C.II, s.578.

¹⁹⁷⁴ Buhârî, **Târîhu'l-kebîr**, C.II, s.333.

c. Ebû Hureyre Rivayeti

(201) حدثنا أحمد بن عبد الرحمن بن وهب، قال: حدثنا عمي، قال: أخبرني عمرو، عن جعفر بن ربيعة، عن عراك بن مالك، أنه سمع أبا هريرة، رضي الله عنه يقول: إن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: لا ترغبوا عن آبائكم، فمن رغب عن أبيه فقد كفر

“Babalarınızı istememezlik etmeyin, her kim babasını istemezse küfre düşer”¹⁹⁷⁵

Hadisin *Nebî (a.s.)- Ebû Hureyre- Irake b. Mâlik- Ca'fer b. Rebî'a- Amr b. Hâris- İbn Vehb- Ahmed b. Abdurrahman* şeklindeki isnadında yer alan Ahmed b. Abdurrahman, amcası İbn Vehb'den rivayetleri kimi âlimler tarafından kabul görmeyen bir ravidir.¹⁹⁷⁶

d. Metin Değerlendirmesi

Soyunu reddeden kimselerin cennete giremeyeceklerini haber veren rivayetlerden Sa'd b. Ebî Vakkâs, Ebû Bekre, Usame b. Zeyd rivayetlerinde cennetin o kişiye haram olacağı; Abdullah b. Amr rivayetinde cennetin kokusunu alamayacağı bildirilirken, Ebû Hureyre rivayetinde kişinin küfre düşeceği haber verilmektedir. İbn Huzeyme'ye göre burada küfr kelimesi imana zarar vermeyen bazı günahlar anlamında kullanılmıştır. Bu günahlar imanı azaltmış olurlar, tamamını yok etmezler.¹⁹⁷⁷

2. “(Şu kişiler) Cennete giremez...” hadisi

a. Abdullah b. Mes'ûd Rivayeti

(202) حدثنا محمد بن بشار، قال: حدثنا أبو داود، قال: حدثنا شعبة، عن أبان بن تغلب، عن فضيل، عن إبراهيم، عن علقمة، عن عبد الله بن مسعود، عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: لا يدخل الجنة من كان في قلبه مثقال ذرة من كبر

¹⁹⁷⁵ İbn Huzeyme, a.g.e., s.817.

¹⁹⁷⁶ Mizzî, a.g.e., C.I, s.388.

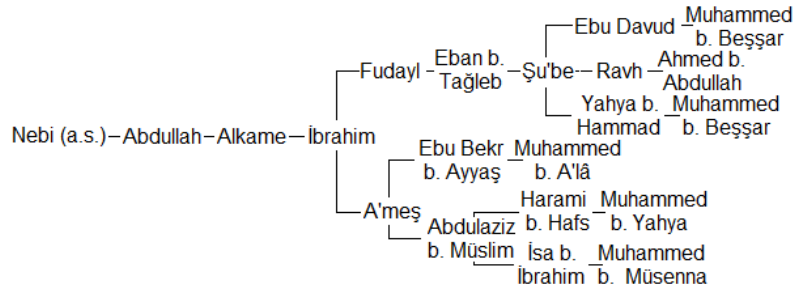
¹⁹⁷⁷ İbn Huzeyme, a.g.e., s.818.

“Kalbinde hardal tanesi kadar kibir bulunan kimse cennete giremez.”¹⁹⁷⁸

(1) Hadisin İsnadları

- 1- Nebî (a.s.)- Abdullah- Alkame- İbrâhîm- Fudayl- Ebân b. Tağleb- Şu'be- Ebû Dâvûd- Muhammed b. Beşşâr
- 2- Nebî (a.s.)- Abdullah- Alkame- İbrâhîm- Fudayl- Ebân b. Tağleb- Şu'be- Ravh- Ahmed b. Abdullah b. Ali b. Süveyd
- 3- Nebî (a.s.)- Abdullah- Alkame- İbrâhîm- Fudayl- Ebân b. Tağleb- Şu'be- Yahya b. Hammâd- Muhammed b. Beşşâr¹⁹⁷⁹
- 4- Nebî (a.s.)- Abdullah- Alkame- İbrâhîm- A'meş- Ebû Bekr b. Ayyâş- Muhammed b. A'lâ
- 5- Nebî (a.s.)- Abdullah- Alkame- İbrâhîm- A'meş- Abdulazîz b. Müslim- Haramî b. Hafs- Muhammed b. Yahya
- 6- Nebî (a.s.)- Abdullah- Alkame- İbrâhîm- A'meş- Abdulazîz b. Müslim- Îsâ b. İbrâhîm- Muhammed b. Müsennâ

(2) İsnad Şeması

(3) İsnad Değerlendirmesi

Abdullah b. Mes'ûd'dan hadisi, Alkame b. Kays, ondan da İbrâhîm en-Nehaî rivayet etmiştir. İsnadların medâr ravisinin İbrâhîm en-Nehaî olduğu görülmektedir.

İbrahim'in öğrencisi Fudayl b. Amr'dan hadisi alan Ebân b. Tağleb şiaya mensup olduğu belirtilen bir kimsedir.¹⁹⁸⁰ Bu tariklerde yer alan Ahmed b. Abdullah b. Ali sadûk bir ravidir.¹⁹⁸¹

¹⁹⁷⁸ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.700; Müslim, “İmân” 91; Tirmizî, “Bir ve sıla” 61; İbn Mâce, “Mukaddime”, 9; Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C.II, s.84.

¹⁹⁷⁹ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.810. Müslim'in Sahih'inde bu isnadın metni şöyledir: “Allah Resulü şöyle buyurdu: ‘Kimin kalbinde zerre kadar kibir olursa cennete giremez, kimin kalbinde de zerre kadar iman olursa cehenneme giremez’ Bunun üzerine bir adam ‘ey Allah'ın Resulü, insan elbisesi ayakkabısı güzel olsun ister’ dediğinde Resulullah ‘Allah güzeldir güzeli sever, kibir hakkı inkâr ve insanları tahkir etmektir’ buyurdu.” Bkz, Müslim, “İmân” 91; Tirmizî, “Bir ve sıla”, 61.

¹⁹⁸⁰ Mizzî, **a.g.e.**, C.II, s.8.

¹⁹⁸¹ İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, C.I, s.18.

A'meş'in ravisi Abdulazîz b. Müslim'den hadisi alan İsmâ b. İbrâhîm ise sadûk bir ravidir.¹⁹⁸²

b. Huzeyfe b. Yemân Rivayeti

(203) حدثنا سلم بن جنادة، قال : حدثنا أبو معاوية، عن الأعمش، عن إبراهيم، عن همام، عن حذيفة، قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : لا يدخل الجنة قتات

“İftiracı (kattât) cennete giremez.”¹⁹⁸³

Hadis eserde *Nebî (a.s.)- Huzeyfe- Hemmâm- İbrâhîm- A'meş- Ebû Muâviye- Selm b. Cünâde ve Nebî (a.s.)- Huzeyfe- Hemmâm- İbrâhîm- Mansûr- Süfyân- Abdullah b. Muhammed* isnadlarıyla gelmektedir. Ameş'in ravisi Ebû Muâviye ed-Darîr mürchie görüşe mensup bir kimsedir.¹⁹⁸⁴ Mansûr b. Mu'temir tarikinde yer alan Abdullah b. Muhammed ez-Zührî sadûk bir ravidir.¹⁹⁸⁵

c. Cübeyr b. Mut'im Rivayeti

(204) حدثنا عمرو بن علي، قال : حدثنا سفیان، عن الزهري، عن محمد بن جبير بن مطعم، عن أبيه، قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : لا يدخل الجنة قاطع

“Akraba ile ilişkisini kesen cennete giremez.”¹⁹⁸⁶

(1) Hadisin İsnadları

- 1- *Nebî (a.s.)- Cübeyr b. Mut'im- Muhammed b. Cübeyr- Zührî- Süfyân- Amr b. Ali*
- 2- *Nebî (a.s.)- Cübeyr b. Mut'im- Muhammed b. Cübeyr- Zührî- Süfyân- Saîd b. Abdurrahman ve Yûnus b. Abdu'l-a'lâ (ح) Süfyân- Abdulcebbâr b. A'lâ*
- 3- *Nebî (a.s.)- Cübeyr b. Mut'im- Muhammed b. Cübeyr- Zührî- Yûnus- İbn Vehb- Yûnus b. Abdulal'a*

¹⁹⁸² İbn Hacer, **a.g.e.**, C.VIII, s.204.

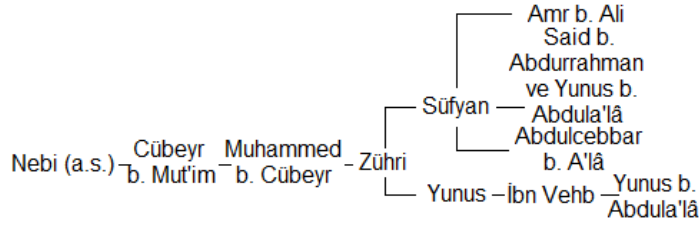
¹⁹⁸³ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.757. Buhârî, “Edeb”, 50; Müslim, “İmân”, 169; Tirmizî, “Bir ve sıla” 79; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 38; Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C.IX, s.74.

¹⁹⁸⁴ İbn Hacer, **a.g.e.**, C.IX, s.139.

¹⁹⁸⁵ Mizzî, **a.g.e.**, C.XVI, s.70.

¹⁹⁸⁶ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.771. Buhârî, “Edeb”, 11; Müslim, “Bir ve sıla”, 18; Ebû Dâvûd, “Zekât”, 45; Tirmizî, “Bir ve sıla”, 10; Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C.V, s.615.

(2) İsnad Şeması

(3) İsnad Değerlendirmesi

Cübeyr b. Mut'im'den oğlu Muhammed'in rivayet ettiği isnadlar Zührî aracılığıyla yayılmıştır. Müellifin hocalarından Abdulcebbâr b. A'lâ hakkında 'bir beis yoktur, şeyh, sâlih' denilmiş bir ravidir.¹⁹⁸⁷

d. Abdullah b. Amr Rivayeti

(205) حدثنا أبو موسى، قال : حدثنا مؤمل، قال : حدثنا سفيان، عن منصور، عن سالم، عن جابان، عن عبد الله بن عمرو، قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : لا يدخل الجنة عاق ولا منان، ولا مدمن خمر، ولا ولد زنية، ولا من أتى ذات محرم

“Anne babaya asi olan, iyiliği başa kakan, içki müptelâsı olan kişi, veled-i zina ve mahremi ile ilişkiye girenler cennete giremez.”¹⁹⁸⁸

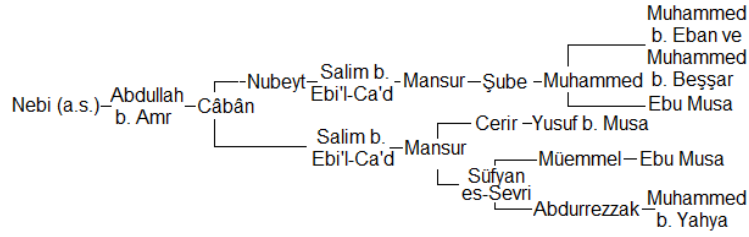
(1) Hadisin İsnadları

- 1- Nebî (a.s.)- Abdullah b. Amr- Câbân- Nubeyt- Sâlim b. Ebî'l-Ca'd- Mansûr- Şu'be- Muhammed- Muhammed b. Ebân ve Muhammed b. Beşşâr
- 2- Nebî (a.s.)- Abdullah b. Amr- Câbân- Nubeyt- Sâlim b. Ebî'l-Ca'd- Mansûr- Şu'be- Muhammed- Ebû Mûsâ
- 3- Nebî (a.s.)- Abdullah b. Amr- Câbân- Sâlim b. Ebî'l-Ca'd- Mansûr- Cerîr- Yusuf b. Mûsâ
- 4- Nebî (a.s.)- Abdullah b. Amr- Câbân- Sâlim b. Ebî'l-Ca'd- Mansûr- Süfyân- Müemmel- Ebû Mûsâ
- 5- Nebî (a.s.)- Abdullah b. Amr- Câbân- Sâlim b. Ebî'l-Ca'd- Mansûr- Sevrî- Abdurrezzâk- Muhammed b. Yahya

¹⁹⁸⁷ Mizzî, a.g.e., C.XVI, s.393.

¹⁹⁸⁸ İbn Huzeyme, a.g.e., s.775.

(2) İsnad Şeması

(3) İsnad Değerlendirmesi

İsnadda yer alan Câbân, nisbesi bilinmeyen meçhul bir ravidir.¹⁹⁸⁹ Yalnızca bu rivayet ile tanınmaktadır. Tek ravisi Sâlim b. Ebî'l-Ca'd'dir. Buhârî bu tarikin illetli olduğunu, ne Câbân'ın Abdullah b. Amr'dan; ne de Sâlim'in veya Nubeyt'in Câbân'dan semainin olduğunu söylemektedir.¹⁹⁹⁰

Yusuf b. Mûsâ sadûk bir ravidir.¹⁹⁹¹ Yine Süfyan es-Sevrî'nin talebesi Müemmel b. İsmâîl hakkında Buhârî 'hadisi münker' demiştir. Çok hata yapan bir ravidir.¹⁹⁹²

Abdullah b. Amr- Câbân- Nubeyt ve *Abdullah b. Amr- Câbân- Sâlim* isnadlarının muallel olduğu anlaşılmaktadır. İbn Huzeyme de Nubeyt'in Câbân'dan rivayeti olmadığı ve Câbân'ın meçhul bir ravi olduğu gerekçesiyle bu haberin şartlarına uymadığını bizzat söylemiştir.¹⁹⁹³ İbnu'l-Cevzî de bu rivayetin uydurma olduğunu söylemektedir.¹⁹⁹⁴

e. Ömer b. el-Hattâb Rivayeti

(206) حدثنا محمد بن يحيى، قال : حدثنا إسماعيل بن أبي أويس، قال : حدثنا أخي، عن سليمان بن بلال، عن عبد الله بن يسار الأعرج، أنه سمع سالم بن عبد الله، يحدث عن أبيه، عن عمر، أنه كان يقول : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : ثلاثة لا يدخلون الجنة : العاق لوالديه، والديوث، ورجلة النساء

¹⁹⁸⁹ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, C.II, s.37.

¹⁹⁹⁰ Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, C.II, s.257.

¹⁹⁹¹ Mizzî, *a.g.e.*, C.XXXII, s.467.

¹⁹⁹² Mizzî, *a.g.e.*, C.XXIX, s.178.

¹⁹⁹³ İbn Huzeyme, *a.g.e.*, s.774.

¹⁹⁹⁴ Bkz. İbnu'l- Cevzî, *Kitâbu'l-mevzûât*, C.III, s.327.

“Şu üç kişi cennete giremez: anne babaya asi olan, deyyus ve erkek gibi davranan kadın”¹⁹⁹⁵

Hadisi eserde *Nebî (a.s.)- Ömer- Abdullah- Sâlim- Abdullah b Yesâr- Süleymân b. Bilâl- Abdulhamîd b. Ebî Üveys- İsmâîl b. Ebî Üveys- Muhammed b. Yahya ve Nebî (a.s.)- Ömer- Abdullah b. Ömer - Sâlim- Abdullah b Yesâr- Süleymân b. Bilâl- Abdulhamîd b. Ebî Üveys- Eyyûb b. Süleymân- Muhammed* isnadlarıyla gelmektedir. Ömer b. el-Hattâb’dan oğlu Abdullah, ondan ise torunu Sâlim rivayet etmektedir. Abdullah b. Yesâr, bu hadis ile tanınan hakkında fazla bilgi bulunmayan bununla birlikte makbûl olduğu da söylenen bir ravidir.¹⁹⁹⁶ Abdulhamîd b. Ebî Üveys’in ravilerinden İsmâîl b. Ebî Üveys zayıf bir ravidir.¹⁹⁹⁷

İbn Huzeyme Eyyûb b. Süleymân aracılığıyla gelen isnadı peşpeşe iki kez zikreder. İkinci isnadın metni ‘üç kişi vardır ki kıyamet günü Allah onlara bakmaz...’ şeklindedir.¹⁹⁹⁸

f. Abdullah b. Ömer Rivayeti

(207) حدثنا محمد بن يحيى، في مسند ابن عمر بهذا الإسناد، بإسقاط عمر، وقال: إنه سمع سالما يحدث عن أبيه، عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: قال: ثلاثة لا ينظر الله إليهم يوم القيامة عاق والديه، ومدمن خمر، ومنان بما أعطى

“Üç kişi vardır ki kıyamet günü Allah onların yüzüne bakmaz: anne babaya asi olan, içki müptelâsı ve verileni başa kakan kişi”¹⁹⁹⁹

Hadis eserde *Nebî (a.s.)- Abdullah b. Ömer - Sâlim- Abdullah b Yesâr- Süleymân b. Bilâl- Abdulhamîd b. Ebî Üveys- İsmâîl b. Ebî Üveys- Muhammed b. Yahya ve Nebî (a.s.)- Abdullah b. Ömer - Sâlim- Abdullah b Yesâr- Ömer b. Muhammed- İbn Vehb- Yûnus b. Abdu'l-a'lâ* isnadlarıyla gelmektedir. Abdullah b. Yesâr makbûl;²⁰⁰⁰ İsmâîl b. Ebî Üveys ise zayıf bir ravidir.²⁰⁰¹

¹⁹⁹⁵ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.771.

¹⁹⁹⁶ İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, C.I, s.462.

¹⁹⁹⁷ Mizzî, **a.g.e.**, C.III, s.128.

¹⁹⁹⁸ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.773.

¹⁹⁹⁹ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.772. Nesâî, “Zekât” 69.

²⁰⁰⁰ İbn Hacer, **a.g.e.**, C.I, s.462.

²⁰⁰¹ Mizzî, **a.g.e.**, C.III, s.128.

g. Abdullah b. Amr Rivayeti

(208) حدثنا محمد بن بشار، قال : حدثنا محمد بن جعفر وحدثنا محمد بن عبد الأعلى، قال : حدثنا خالد يعني ابن الحارث قال : حدثنا شعبة، عن يعلى بن عطاء، عن نافع بن عروة بن مسعود، عن عبد الله بن عمرو، أنه قال : لا يدخل حظيرة القدس سكير ولا عاق ولا منان

Abdullah b. Amr mevkûf bir rivayette şöyle söylemektedir:

“Sarhoş kişi, anne babaya isyankâr ve verdiği başa kakan kimse cennete giremez”²⁰⁰² (حظيرة القدس)

Hadisin Abdullah b. Amr- Nafi b. Urve- Ya'la b. Atâ- Şu'be- Hâlid b. Hâris- Muhammed b. Abdu'l-a'lâ (ح) Muhammed b. Ca'fer- Muhammed b. Beşşâr şeklindeki isnadlarında yer alan Nafi b. Âsım b. Urve sadûk bir ravidir.²⁰⁰³

h. Metin Değerlendirmesi

Abdullah b. Mes'ûd'dan gelen “Kalbinde hardal tanesi kadar kibir bulunan hiç kimse...” rivayetinin kimi metinlerde ‘zerre tanesi kadar’ lafzı yer almaktadır. Bazı rivayetlerde ise ‘Kalbinde hardal tanesi kadar kibir bulunan kimse cennete giremez. Kalbinde zerre tanesi kadar iman bulunan ateşe girmez’ denilmektedir.²⁰⁰⁴

Huzeyfe b. Yemân rivayetinde isnadda yer alan ravi Süfyân b. Uyeyne ‘فتات’²⁰⁰⁵ kelimesini laf taşıyan, ulaştırın anlamlarına gelen ‘نمّام’ kelimesi ile açıklamıştır.

Abdullah b. Amr'dan gelen hadisin kimi metinlerinde “İçki müptelâlısı kişi, verdiği başa kakan, anne babasına asi olan ve veled-i zina cennete giremez”²⁰⁰⁶ “İyiliği başa kakan, anne babaya asi olan ve içki müptelâlısı olan kişi cennete giremez”²⁰⁰⁷ “Veled-i zina cennete giremez”²⁰⁰⁸ denilmektedir.

²⁰⁰² İbn Huzeyme, a.g.e., s.778.

²⁰⁰³ İbn Hacer, a.g.e., C.II, s.295.

²⁰⁰⁴ İbn Huzeyme, a.g.e., s.700.

²⁰⁰⁵ İbn Huzeyme, a.g.e., s.758.

²⁰⁰⁶ İbn Huzeyme, a.g.e., s.775, Ahmed b. Hanbel, a.g.e., C.II, s.647.

²⁰⁰⁷ İbn Huzeyme, a.g.e., s.770. Nesâî, “Eşribe”, 46; Ahmed b. Hanbel, a.g.e., C.II, s.564; Dârimî, “Eşribe”, 5.

²⁰⁰⁸ İbn Huzeyme, a.g.e., s.774.

‘*Veled-i zina cennete giremez*’ hadisi metin bakımından diğerlerinden farklı olsa da İbn Huzeyme için konuya ait bir delil niteliğindedir. Bu hadis hakkında hadis külliyyatında oldukça fazla tartışmaların yer aldığı, metnin subutu konusunda ağır eleştirilerin bulunduğu bir gerçektir.²⁰⁰⁹ İbn Huzeyme hiçbir şekilde bu tartışmalara girmeyi uygun görmemiş, rivayeti yalnızca lafzı bağlamında konuya dâhil ederek diğer hadislerle bir arada zikretmekte bir mahzur görmemiştir.

İbn Huzeyme hadislerde yer alan ‘*Cennete giremez*’ ifadelerini yorumlamaktadır. Ona göre bu konuda iki şey söylenebilir. Bunlardan ilki, cennete giremezden kastın ‘cennet tabakalarından bazılarına giremez’ demek olduğudur. Cennet kelimesi, bütün cennetler için kullanılan genel bir isimdir. Dolayısıyla bahsi geçen bazı günahları işleyenler cennete giremezden kasıt, ‘cennetin en yükseğinde olan bazılarına giremez’ demektir. Yoksa ‘cennetin içerisindeki hiçbir cennete giremez’ demek değildir. İkinci olarak, görüldüğü üzere, Kur’ân ve sünnette tevhid ehline yönelik bütün korkutmalar bir şarta bağlanmıştır ki o da “Allah’ın affetmeyi dilemesi müstesna” olmasıdır. Böylelikle günahından dolayı ona azab etmez, ikram ve lütufta bulunur.²⁰¹⁰

Abdullah b. Amr’ın hadiste cenneti “الجنة” kavramı ile değil de “حظيرة القدس” ile ifade etmiş olması da İbn Huzeyme için farklı cennetlerin varlığının delilidir. İbn Huzeyme’ye göre bu lafız farklılığı, insanların gireceği farklı cennetler olduğunu göstermektedir.

İbn Huzeyme insanların cennete farklı mertebelere göre gireceklerini delillendirmek için şu hadisi örnek verir:

²⁰⁰⁹ Aişe’nin, sahabeden gelen ve veled-i zinayı şerr bir kimse olarak nitelendiren hadislere itiraz ederek ‘kimse kimsenin günahını yüklenmez’ ayetini kiyâs etmek suretiyle rivayetlerin mahiyeti konusunda farklı yaklaşımlar sergilemiştir. Ayrıca müellif Zerkeşî, Câbân tariki ile Abdullah b. Amr’dan naklolunan bu hadisi de zikredetmekte ve sahîh olmadığını ortaya koymaktadır. Bkz. el-İmam Bedreddin ez-Zerkeşî, **el-İcabe li-iradi ma istedrekethu Aişe ale’s-sahabe**, 794, Beyrût, Müessesetü’r-Risâle, 2004, s.218.

²⁰¹⁰ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.778-779. Muhakkik Halîl Herrâs bu değerlendirmeyi isabetli bulmamakta cennet kelimesindeki ل takısının cins belirttiğini ve bütün cennet çeşitlerini kapsadığını ve onunla belirli bir cennetin kastedildiğini düşündürecek bir delil olmadığını söylemektedir. Bununla birlikte cennete giremez hadisinin teviliinde uygun olan, cennete günahlarıyla birlikte giremez. Şayet Allah affederse girer. Ya da günahları ölçsünce azaba uğrar, sonra cennete girer demektir. Bkz. İbn Huzeyme, **a.g.e.**, Halîl Herrâs tahkikli baskı, s.367.

3. “Pek çok cennet vardır...” hadisi

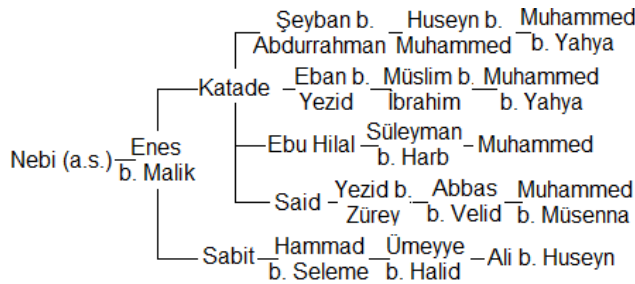
(209) حدثنا محمد بن يحيى، قال : حدثنا الحسين بن محمد أبو أحمد، قال : حدثنا شيبان يعني ابن عبد الرحمن النحوي، عن قتادة، قال : حدثنا أنس بن مالك، أن أم الربيع بنت البراء، وهي أم حارثة بن سراقة، أتت النبي صلى الله ع ليه وسلم فقالت : يا نبي الله، ألا تحدثني عن حارثة بن سراقة، وكان قتل يوم بدر أصابه سهم غرب، فإن كان في الجنة صبرت، وإن كان غير ذلك اجتهدت عليه الشكل قال : يا أم حارثة : إنها جنان، وإن ابنك أصاب الفردوس الأعلى

Ümmü Hârise Allah Resulü’ne gelerek ‘Ey Allah Resulü! Bedir günü bir okun isabet etmesi ile ölen Hârise’nin halinden bana haber ver. Şayet o cennette ise bu acıya sabredeceğim, eğer değilse yasını tutacağım’ deyince Allah Resulü ‘Ey Ümmü Hârise! Muhakkak ki pek çok cennet vardır. Senin oğlun ise en yüksek olan Firdevs cennetindedir’ buyurdu.²⁰¹¹

a. Hadisin İsnadları

- 1- Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Katâde- Şeybân b. Abdurrahman- Huseyn b. Muhammed- Muhammed b. Yahya
- 2- Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Katâde- Ebân b. Yezîd- Müslim b. İbrâhîm- Muhammed b. Yahya
- 3- Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Katâde- Ebû Hilâl- Süleymân b. Harb- Muhammed
- 4- Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Katâde- Saîd- Yezîd b. Zürey’- Abbâs b. Velîd- Muhammed b. Müsennâ
- 5- Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Sâbit- Hammâd b. Seleme- Ümeyye b. Hâlid- Ali b. Huseyn

b. İsnad Şeması

²⁰¹¹ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.780; Ayrıca bkz; Buhârî, “Rikâk”51; “Cihâd ve’s-siyer”, 14; Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C.IV, s.420.

c. İsnad Değerlendirmesi

Enes'ten hadisi Katade b. Diâme ve Sâbit el-Bünânî rivayet etmektedir. Sâbit rivayetinin ferd bir tariki olduğu görülmektedir.

Katade'nin talebelerinden Ebû Hilâl Muhammed b. Süleym er-Râsibî, hakkında Nesâî 'kuvvetli değil'²⁰¹², Ahmed b. Hanbel 'hadisi muzdarip' demişlerdir.²⁰¹³ Saîd b. Ebî Arûbe tedlis yapmakla tanınan, son zamanlarında ihtilata uğramış, bununla birlikte Katâde'den rivayette güvenilir kabul edilmiş bir kimsedir.²⁰¹⁴

İbn Huzeyme'nin hocası Ali b. Huseyn²⁰¹⁵ ve onun da hocası Ümeyye b. Hâlid²⁰¹⁶ 'sadûk' ravilerdir.

d. Metin Değerlendirmesi

İbn Huzeyme'ye göre bu haber, Allah Resulü'nün günah işlemelerinden dolayı cennete giremeyeceklerini bildirdiği kişilerin, cennetin en yüksek mertebelerine giremeyecek kimseler olduklarını göstermektedir. Çünkü o mertebedeki kişiler böylesi günahları işlemezler.²⁰¹⁷

4. Cehenneme Uğrayacak İman Ehli İle İlgili Diğer Hadisler

1.

(210) حدثنا عبد الوارث بن عبد الصمد، قال : حدثني أبي قال : حدثنا مهدي بن ميمون، عن واصل، عن أبي وائل، عن حذيفة، أنه بلغه أن رجلا، ينم الحديث، فقال حذيفة : سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول : لا يدخل الجنة نمام

Huzeyfe b. Yemân bir adamın laf taşıdığını görünce şöyle demiştir:

Allah Resulü'nü şöyle derken işittim: "*Laf taşıyan dedikoducu kişi, cennete giremez.*"²⁰¹⁸

²⁰¹² Mizzî, **a.g.e.**, C.XXV, s.295.

²⁰¹³ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, C.IX, s.196.

²⁰¹⁴ Mizzî, **a.g.e.**, C.XI, s.9.

²⁰¹⁵ Mizzî, **a.g.e.**, C.XX, s.381.

²⁰¹⁶ İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, C.I, s.83.

²⁰¹⁷ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.784.

²⁰¹⁸ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.758. Müslim, "İmân", 169; Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C.IX, s.90.

Hadisin *Nebî (a.s.)- Huzeyfe- Ebû Vâil- Vâsıl- Mehdi b. Meymûn- Abdussamed- Abdulvâris* isnadında yer alan Abdussamed b. Abdulvâris sadûk bir kimsedir.²⁰¹⁹ Mehdî b. Meymûn ile görüştüğüne dair kaynaklarda bir bilgi bulunmamakla birlikte Abdussamed isnadda hadisi sema ettiğini gösteren bir lafız kullanmıştır.²⁰²⁰ Oğlu Abdulvâris de ‘sadûk’ tur.²⁰²¹

2.

(211) حدثنا علي بن حجر، قال : حدثنا إسماعيل بن جعفر، قال : حدثنا العلاء وهو ابن عبد الرحمن، عن معبد بن كعب، عن أخيه عبد الله بن كعب السلمي، عن أبي أمامة، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال : من اقتطع حق امرئ مسلم يمينه فقد أوجب الله له النار وحرم عليه الجنة ، فقال رجل : وإن كان شيئا يسيرا ؟ قال : وإن كان قضيبا من أراك

Ebû Ümâme şöyle söylemektedir:

Allah Resulü ‘Her kim bir Müslümanın hakkını yemin etmek suretiyle gasp ederse, Allah o kişiye cenneti haram, ateşi vacip kılar’ buyurdu. Bir adam ‘küçük bir şey de mi olsa’ diye sorunca ‘erak ağacından bir dal parçası bile olsa’ diye cevap verdi.²⁰²²

Hadisin *Nebî (a.s.)- Ebû Ümame- Abdullah b. Ka’b- Ma’bed b. Ka’b- Alâ b. Abdurrahman- İsmâîl b. Ca’fer- Ali b. Hucr* isnadında yer alan Ma’bed b. Ka’b hakkında fazla bilgi yoktur. Makbûl bir ravi olduğu söylenmiştir.²⁰²³ Ravisi Alâ b. Abdurrahman ise hata yapması muhtemel, sadûk bir ravidir.²⁰²⁴

3.

(212) وقد رواه شعبة عن رجل ، من آل سهل بن حنيف ، غير مسمى ، عن أبي عبيدة بن محمد بن عمار بن ياسر ، عن عمار بن ياسر، عن عمار، عن النبي صلى الله عليه وسلم قال : لا يدخل الجنة ديوث ولا مدمن خمر . حدثنا بندار، قال : حدثنا أبو داود وقال : حدثنا شعبة قال : سمعت رجلا من آل سهل بن حنيف

Ammâr b. Yâsir Allah Resulü’nden şöyle rivayet etmektedir:

²⁰¹⁹ Mizzî, a.g.e., C.XVIII, s.102.

²⁰²⁰ İbn Huzeyme, a.g.e., s.758.

²⁰²¹ Mizzî, a.g.e., C.XVIII, s.485.

²⁰²² İbn Huzeyme, a.g.e., s.759. Muvatta, “Egdiye”, 8; Müslim, “İmân” 137; Nesâî, “Adâbu’l-gudât”, 30; İbn Mâce, “Ahkâm”, 8; Ahmed b. Hanbel, a.g.e., C.VIII, s.291.

²⁰²³ İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, C.II, s.262.

²⁰²⁴ İbn Hacer, a.g.e., C.II, s.92.

„2025 *“Deyyus ve içki müptelâsı kişi cennete giremez.”*

Hadisin *Nebî (a.s.)- Ammâr b. Yâsir-Ebû Ubeyde b. Muhammed- Racul- Şu’be- Ebû Dâvûd-Bundâr* şeklindeki isnadında yer alan Ebû Ubeyde b. Muhammed, Ammâr b. Yâsir’in torunudur. Hadisleri münker bir ravidir.²⁰²⁶ Dedesi Ammâr b. Yâsir’den doğrudan rivayeti yoktur. Ondan rivayeti ancak babası Muhammed aracılığı ile bilinmektedir.²⁰²⁷ Ayrıca Şube’nin hadisi aldığı ravinin ismi belirtilmemiştir. Müellif isnaddaki probleme dikkat çekmek için metni senede tekaddüm etmiştir.

4.

(213) حدثنا محمد بن بشار، قال : حدثنا عبد الأعلى، قال : حدثنا يونس، عن الحكم بن الأعرج، عن الأشعث بن ثرملة، عن أبي بكرة، قال رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: من قتل نفسا معاهدة بغير حقها حرم الله عليه أن يشم ريحها

Ebû Bekre Allah Resulü’nden şöyle rivayet etmektedir:

“Her kim ahid verilmiş bir kimseyi haksız yere öldürürse, Allah cennetin kokusunu ona haram kılar.”²⁰²⁸

Hadis *Nebî (a.s.)- Ebû Bekre- Eş’as b. Sürmüle- Hakem b. el-A’reç- Yûnus- Abdu’l-a’lâ-Muhammed b. Beşşâr* şeklindeki sahih isnad ile gelmektedir.

5.

(214) في خبر داود بن صالح، عن سالم، عن أبيه، في يعثهم الرسول إلى عبد الله بن عمرو للمسألة عن أعظم الكبائر، قال : إن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال : ما من أحد يشربها فتقبل له صلاة أربعين ليلة ولا يموت في مثانته شيء إلا حرمت عليه بها الجنة . حدثنا محمد بن عمرو بن تمام، قال : حدثنا ابن أبي مريم حدثنا ابن أبي زكريا، قال : أخبرنا ابن أبي مريم، قال : حدثنا الدراوردي قال : أخبرنا داود بن صالح

Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Amr’a bir adam göndererek en büyük günahın ne olduğunu sorunca İbn Amr Allah Resulü’nden şöyle nakleder:

²⁰²⁵ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.775.

²⁰²⁶ İbn Hacer, **Tehzîbu’t-Tehzîb**, C.XII, s.144.

²⁰²⁷ Buhârî, **Târîhu’l-kebîr**, C.IX, s.52.

²⁰²⁸ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.774. Nesâî, “Kasame”, 14; Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C.VII, s.333.

“İçki içip de kırk gün boyunca namazı kabul olunan hiçbir kimse yoktur, mesanesinde içkiden bir şey olduğu süre içinde ölürse de, cennet ona haram kılınır.”²⁰²⁹

Hadisin *Nebî (a.s.)- Abdullah b. Amr- Abdullah b. Ömer- Sâlim- Dâvûd b. Sâlih- Derâverdî- Saîd b. Hakem b. Ebî Meryem- İbn Ebî Zekerîyya (ح) İbn Ebî Meryem- Muhammed b. Amr b. Temâm* şeklindeki isnadında müellifin hocası Muhammed b. Amr b. Temâm sadûk bir kimsedir.²⁰³⁰ İbn Ebî Zekerîyya’nın asıl adı, Muhammed b. Yahya b. Mûsâ’dır.²⁰³¹ Dâvûd b. Sâlih sadûk bir ravidir.²⁰³² Ravisi Abdulazîz b. Muhammed ed-Derâverdî başkalarının kitaplarından rivayette bulunup hata eden sadûk bir ravidir.²⁰³³ Müellifin metni senede tekaddüm ettiği görülmektedir.

6.

(215) حدثنا محمد بن معمر القيسي قال : حدثنا الحجاج بن منهال، قال : حدثنا حماد بن سلمة، عن عمرو بن يحيى بن سعيد بن العاص، قال : حدثني قيس بن محمد، عن محمد بن الأشعث، أن الأشعث وهب له غلاما فغضب عليه وقال : والله ما وهبت لك شيئا، فلما أصبح رده عليه، وقال : سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول : من حلف على يمين صبرا ليقطع مال امرئ مسلم لقي الله يوم القيامة وهو مجتمع عليه غضبان، إن شاء عفا عنه وإن شاء عاقبه

Muhammed b. Eş’as şöyle anlatıyor:

Eş’as ona bir köle verdi. Sonra ona kızdı ve ‘vallahî sana hiç bir şey vermedim’ dedi. Bu cevabı verdikten sonra ise şöyle söyledi: ‘Allah Resulü’nün ‘Her kim Müslüman bir kişinin malından almak için yemin ederse, Allah kıyamet günü kızmış olarak o kişiyi karşısına alır. Dilerse onu bağışlar, dilerse cezalandırır’ dediğini işittim.²⁰³⁴

Hadisin *Nebî (a.s.)- Eş’as b. Kays- Kays b. Muhammed- Amr b. Yahya- Hammâd b. Seleme- Haccâc b. Minhâl- Muhammed b. Ma’mer* isnadında yer alan Kays b. Muhammed

²⁰²⁹ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.776.

²⁰³⁰ İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve’t-ta’dîl**, C.VIII, s. 34.

²⁰³¹ Ebû Nasr Sa’dülmelik Ali b. Hibetullah b. Ali İbn Ma’kula, **el-İkmâl fî ref’i’l-irtiyâb ani’l-mu’telif ve’l-mutelif mine’l-esmâ ve’l-künâ ve’l-ensâb**. C.VII, Beyrût, C.II, s.360.

²⁰³² İbn Hacer, **Takrîbu’t-Tehzîb**, C.I, s.232.

²⁰³³ İbn Hacer, **a.g.e.**, C.I, s.512.

²⁰³⁴ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.779.

makbûl,²⁰³⁵ Muhammed b. Ma'mer sadûk bir ravidir.²⁰³⁶ Buhârî, İbn Hibbân ve İbn Ebî Hâtim, Kays b. Muhammed'den hadisi rivayet eden ravinin isminin Ömer b. Muhammed b. Yahya b. Saîd olduğunu söylemektedirler.²⁰³⁷ İsnadda adı geçen Amr b. Yahya b. Saîd ise sadece babası Yahya ve dedesi Saîd'den rivayeti bulunan bir ravidir. Bu durumda isnadın illetli olduğu anlaşılmaktadır.

7.

(216) حدثنا محمد بن بشار، قال : حدثنا عبد الرحمن، قال : حدثنا شعبة، عن السدي، عن مرة، عن عبد الله، وإن منكم إلا واردها كان على ربك حتما مقضيا قال يردونها ثم يصدرون عنها بأعمالهم

Abdullah b. Mes'ûd *"İçinizden, oraya (cehenneme) uğramayacak hiçbir kimse yoktur. Bu, Rabbin için kesinleşmiş bir hükümdür"*²⁰³⁸ ayeti için 'oraya uğrayacaklar, sonra amelleri sayesinde oradan çıkacaklardır' demiştir.²⁰³⁹

Mevkuf hadis eserde Abdullah- Mürre- Südey- Şu'be- Abdurrahman- Muhammed b. Beşşâr ve Abdullah- Mürre- Südey- Şu'be- Yahya b. Saîd- Bundâr isnadlarıyla yer almaktadır.²⁰⁴⁰ Hadisi Mürre b. Şerâhil'den alan İsmâîl b. Abdurrahman es-Südey hakkında Ebû Zür'a 'gevşek', Yahya b. Maîn 'hadisinde zayıflık var', Ebû Hâtim 'hadisi yazılır ama delil alınmaz'²⁰⁴¹, Ukaylî 'zayıf', Taberî 'hadisi delil alınmaz' demişlerdir.²⁰⁴²

8.

(217) حدثنا محمد بن بشار، قال : حدثنا مسلم بن إبراهيم، قال : حدثنا همام، عن قتادة، قال : قلت لبلال بن أبي بودة : حدثنا الحسن، قال : أن أبا موسى الأشعري كان له أخ يقال له أبو رهم، وكان يبتسرع في الفتنة، فكان الأشعري ينهأه، وقال : لولا ما قلت ما

²⁰³⁵ İbn Hacer, *a.g.e.*, C.II, s.129.

²⁰³⁶ Mizzî, *a.g.e.*, C.XXVI, s.486.

²⁰³⁷ Bkz, Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, C.VI, s.191; İbn Hibbân, *Sikât*, C.VII, s.184; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, C.VI, s.132.

²⁰³⁸ Meryem 19/71.

²⁰³⁹ Şube, hadisi merfû olarak işittiğini ve fakat mevkûf rivayet ettiğini söylemektedir. Bkz, İbn Huzeyme, *a.g.e.*, s.812.

²⁰⁴⁰ İsnadda yer alan Abdurrahman b. Mehdî Şu'be'ye bu hadisi İsrâîl b. Yûnus'dan merfû olarak dinlediğini söyleyince Şu'be, hadisi bilerek mevkûf rivayet ettiğini söylemektedir. İbn Huzeyme Yahya b. Saîd'in bir başka isnadda hadisi Şu'be'den merfû olarak da rivayet ettiğini belirtir. Bkz: İbn Huzeyme, *a.g.e.*, s.812.

²⁰⁴¹ Mizzî, *a.g.e.*, C.III, s.135.

²⁰⁴² İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, C.I, s.314.

حدثتكم أبدا سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول : ما من مسلمين تواجها بسيفيهما فقتل أحدهما الآخر إلا دخلا النار جميعا ، فويل له : هذا القاتل : فما بال المقتول ؟ فقال : إنه أراد قتل صاحبه

Hasan el-Basrî şöyle rivayet etmektedir:

Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin Ebû Ruhm isimli bir kardeşi vardı ve fitne olaylarına karışmıştı. Ebû Mûsâ onu bu durumdan nehyederek 'şayet sen söylemeseydin, asla sana bildirmezdim. Allah Resulü'nü 'iki mümin kılıçları ile birbirlerinin karşısına geçerse ve biri diğerini öldürürse ikisi de cehenneme girer' derken işittim. Orada bulunanlar 'ey Allahın Resulü, öldüreni anladık, peki öldürülene ne oluyor' deyince, Resulullah 'o da arkadaşımı öldürmek istemişti' buyurdu' dedi.²⁰⁴³

Hadisin *Nebî (a.s.)- Ebû Mûsâ- Hasan el-Basrî- Katâde- Hemmâm- Müslim b. İbrâhîm- Muhammed b. Beşşâr* şeklindeki isnadında yer alan Hemmâm b. Yahya hakkında Sâcî 'sadûk, hafızası kötü', Ebû Bekir el-Berdîcî 'hadisi yazılır ama delil olmaz' demiştir.²⁰⁴⁴ Bununla birlikte Katade'den rivayetleri güvenilir görülmüştür.²⁰⁴⁵

9.

(218) حدثنا محمد بن السكن بن إبراهيم الأيلي، قال : حدثنا أبو عامر، قال : حدثنا هشام بن سعد عن عقبة، قال : خطب معاوية، فتكلم بشيء مما ينكر الناس، فرد عليه فتى واحد فتنبأ وأعجبه، ثم قال : سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول : يكون أمراء يقولون فلا يرد عليهم، يتهافتون في النار يتبع بعضهم بعضا

Hişâm b. Sa'd şöyle anlatıyor:

Muaviye bir gün insanların karşı çıktığı bir konuda konuşma yaptı. Bunun üzerine bir genç kalkıp ona karşılık verdi. Bu durum Muâviye'nin hoşuna gitti ve şöyle söyledi: Allah Resulünü şöyle derken işittim: "Âmir kişiler konuşur ve insanlar ona karşı çıkmazlar. Bunun sebebiyle ateşe düşüverirler ve birbirlerini takip ederler."²⁰⁴⁶

²⁰⁴³ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.814; Nesâî, *Tahrimu'd-dem*, 29; İbn Mâce, "Fiten", 11; Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, C.VII, s.142.

²⁰⁴⁴ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, C.XI, s.70.

²⁰⁴⁵ Mizzî, **a.g.e.**, C.XXX, s.308.

²⁰⁴⁶ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.815.

Hadisin *Nebî (a.s.)- Muâviye- Ukbe- Hişâm b. Sa'd- Ebû Âmir- Muhammed b. Seken* isnadında yer alan Ukbe'nin kimliği tespit edilememiştir. Hadisin diğer temel hadis kaaynaklarından Taberânî'nin *Mu'cem'ul- kebîr*²⁰⁴⁷ adı eserinde *Nebî (a.s.)- Muâviye- Muhammed b. Ukbe- Hişâm b. Sa'd*; Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'inde²⁰⁴⁸ ise *Nebî (a.s.)- Muâviye- Muhammed b. Ukbe- Hişâm b. Sa'd- Ebû Âmir* şeklindeki isnadlar ile geldiği tespit edilmiştir. İbn Hacer de 'İbn Huzeyme'nin eserinde yer alan rivayet' diyerek bu hadise yer vermiş ve ravinin ismini Muhammed b. Ukbe olarak zikretmiştir.²⁰⁴⁹ Bu durumda isnadın bu haliyle tahrif olduğu anlaşılmaktadır.²⁰⁵⁰

Eserde hadisin isnadında yer alan Hişâm b. Sa'd hakkında Nesâî bir seferinde 'zayıf' bir başka seferinde 'kuvvetli değil' demiştir. Ebû Hâtim'e göre rivayeti yazılır ama delil olmaz.²⁰⁵¹ Şii olduğu rivayet edilen bir isimdir.²⁰⁵² Ebû Âmir Abdülmelik b. Amr'ın ravisi Muhammed b. Seken hakkında rical eserlerinde bir bilgiye rastlanmamıştır.

D- Kabir Hayatı

İbn Huzeyme, bidat ehli kimselerin kabir hayatını ve kabir azabını inkâr etmeleri sebebiyle, hadislerle kabir hayatını ispat etmeye çalışmaktadır.

İbn Huzeyme şöyle söylemektedir:

Kabir azabını inkâr eden ve Allah'ın kıyamet gününden önce kabirdekileri diriltmeyeceğini iddia edenler ***"Rabbimiz, bizi iki defa öldürdün, iki defa dirilttin"***,²⁰⁵³ ayetini delil getiriyorlar. Oysaki bu ayet defalarca söylediğimiz üzere ziyâde edildiğinde bir şeyin değişmeyeceği sayılar nevindendir.

Allahu Teâlâ ***"Yahut altı üstüne gelmiş (ıpıssız duran) bir şehre uğrayan kimseyi görmedin mi? O, "Allah, burayı ölümünden sonra nasıl diriltecek" demişti. Bunun üzerine, Allah onu öldürüp yüzyıl ölü bıraktı, sonra diriltti"***²⁰⁵⁴ buyuruyor. Allah bu kulu kıyamet gününden önce, iki kere yaratmıştır ve ikincisinde yüzyıl ölü kalmıştır. Allah bir diğer ayetinde de ***"Binlerce kişi oldukları hâlde, ölüm korkusuyla yurtlarını terk edenleri görmedin mi? Allah, onlara "ölün" dedi,***

²⁰⁴⁷ Taberânî, **el-Mu'cem'ul-kebîr**, C.VIII, s.297.

²⁰⁴⁸ Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, **Müsned**, C.VI, s.251.

²⁰⁴⁹ İbn Hacer, **İthâfu'l-meherre**, C.XIII, s.361.

²⁰⁵⁰ Mısır nüshasında da isnadın bir başka biçimde هاشم بن سعد بن عتبة şeklinde olduğu görülmektedir.

Bkz. yazma nüsha 173. varak

²⁰⁵¹ Mizzî, **a.g.e.**, C. XXX. s.208.

²⁰⁵² İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, C.XI, s.40.

²⁰⁵³ Mümin 40/11.

²⁰⁵⁴ Bakara 2/259.

sonra da onları diriltti”²⁰⁵⁵ buyurmaktadır. Bu ayette de Allahu Teâlâ’nın kıyametten önce bu kimseleri öldürüp dirilttiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Allah firavun ailesinin sabah ve akşam ateşe maruz kaldıklarını haber vermektedir. Ateşe, içinde ruh olmayan bir bedenle atılmaları düşünülemez.²⁰⁵⁶

İbn Huzeyme kabir hayatının hak olduğunu ispat için şu hadislerle yer verir:

1.

(219) حدثنا يحيى بن حكيم قال: حدثنا يحيى بن سعيد، عن عبيد الله، عن نافع، عن ابن عمر، عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: إذا مات أحدكم يعرض عليه مقعده بالغدادة والعشي، إن كان من أهل الجنة فمن أهل الجنة و إن كان من أهل النار فمن أهل النار، يقال: هذا مقعدك حتى تبعث إليه

Abdullah b. Ömer Allah Resulü’nden şöyle rivayet etmektedir:

“Sizden biriniz öldüğü vakit, cennet ehli ise cennetteki, cehennem ehli ise cehennemdeki yeri sabah ve akşam ona gösterilir ve ‘yeniden dirilinceye kadar işte senin makamın bu’ denilir.”²⁰⁵⁷

Hadis Nebî (a.s.)- İbn Ömer- Nâfi’- Ubeydullah b. Ömer- Yahya b. Saîd- Yahya b. Hakîm şeklindeki sahîh isnad ile gelmektedir.

2.

(220) حدثنا يوسف بن موسى، قال: حدثنا جرير، عن سليمان التيمي، عن أنس، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: مررت على موسى وهو يصلي في قبره

Enes b. Mâlik Allah Resulünden şöyle rivayet etmektedir:

“Musa’ya uğradım. Kabrinde namaz kılıyordu.”²⁰⁵⁸

²⁰⁵⁵ Bakara 2/243.

²⁰⁵⁶ İbn Huzeyme, a.g.e., s.788.

²⁰⁵⁷ İbn Huzeyme, a.g.e., s.790. Mâlik, cenaiz, son, Buhârî, “Cenâiz”, 89; “Rikâk” 42; Müslim, “Cenne”, 66; Tirmizî, “Cenaiz”, 71; Nesâî, “Cenaiz”, 116; İbn Mâce, “Zühâd”, 32; Ahmed b. Hanbel, a.g.e., C.II, s.234.

²⁰⁵⁸ İbn Huzeyme, a.g.e., s.791. Bazı kaynaklarda bu olayın mirac gecesi olduğu bildirilmektedir. Kaynakların bir kısmında Allah Resulü Mûsâ (a.s.)’yı isra gecesi kabrinde kırmızı bir kum tepesi üzerinde namaz kılarken gördüğünü bildirmektedir. Bazı kaynaklarda ise isra gecesi olduğu belirtilmekte, kırmızı kum tepesinden bahsedilmemektedir. Kimilerinde ise rivayet İbn Huzeyme’de yer alan haliyle geçmektedir. Bkz: Müslim, “Fedâil”, 164; Nesâî, “Kıyamu’l-leyl”, 15; İbn Ebî Şeybe, a.g.e., C.VIII, s.446.

Hadisin *Nebî (a.s.)- Enes- Süleymân et-Teymî- Cerîr b. Abdulhamîd- Yusuf b. Mûsâ* isnadında yer alan Cerîr b. Abdulhamîd tedlis yapmakla itham edilmiş, ömrünün sonlarında su-i hıfza uğramış bir ravidir.²⁰⁵⁹ Yusuf b. Mûsâ sadûk bir ravidir.²⁰⁶⁰

3.

(221) حدثنا عبدة بن عبد الله الخزاعي، قال : حدثنا موسى بن إبراهيم، قال : حدثنا طلحة بن خراش، قال : لقيني جابر بن عبد الله، فأخبرني أن رسول الله صلى الله عليه وسلم لقيه فقال : يا جابر مالي أراك منكسرا ؟ قلت : يا رسول الله استشهد أبي وترك عليه دينا وعيالا، فقال : ألا أبشرك بما لقي الله به أباك، إن الله لم يكلم أحدا من خلقه قط إلا من وراء حجاب، وإن الله أحيا أباك فكلمه كفاحا، وقال : يا عبدي تمن علي ما شئت أعطيك، قال : تردني إلى الدنيا فأقتل فيك، فقال تبارك وتعالى : لا، إني أقسمت بيمين أنهم إليها لا يرجعون يعني الدنيا

Câbir b. Abdullah şöyle rivayet etmektedir:

Bir gün Resulullah ile karşılaştım. Bana ‘Ey Câbir seni neden böyle kırıgın görüyorum’ diye sordu. Ben ‘babam şehit oldu ve bana borcunu ve bakıma muhtaç ailesini bıraktı’ dedim. ‘Allah’ın baban ile karşılaştığını sana müjdeleyeyim mi? Allah yarattıkları ile ancak bir örtü arkasından konuşur. Allah babanı diriltti ve onunla karşılıklı konuştu. Ona ‘Ey kulum, benden ne arzu ediyorsan iste’ buyurdu. O ‘beni dünyaya döndür. Senin için tekrar öleyim’ deyince Allah ‘hayır, muhakkak ki ben oraya yani dünyaya döndürülmeyeceğinize dair yemin ettim’ buyurdu’ dedi.²⁰⁶¹

Hadisin *Nebî (a.s.)- Câbir b. Abdullah- Talha b. Hirâş- Mûsâ b. İbrâhîm b. Kesîr - Abde b. Abdullah ve Nebî (a.s.)- Câbir b. Abdullah- Talha b. Hirâş- Mûsâ b. İbrâhîm b. Kesîr- Yahya b. Habîb* şeklindeki isnadlarında yer alan Talha b. Hirâş, Câbir’den münker rivayetleri olan bir ravidir.²⁰⁶² Hadisi ondan alan Mûsâ b. İbrâhîm hata eden sadûk bir ravidir.²⁰⁶³

4.

²⁰⁵⁹ Bkz. İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, C.II, s.76.

²⁰⁶⁰ Mizzî, *a.g.e.*, C.XXXII, s.467.

²⁰⁶¹ İbn Huzeyme, *a.g.e.*, s.801. Tirmizî, “Tefsir”, 4; İbn Mâce, “Mukaddime”, 13; “Cihâd”, 16.

²⁰⁶² İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, C.V, s.15.

²⁰⁶³ İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, C.II, s.280.

(222) حدثنا عيسى بن أبي حرب، قال ل : حدثنا يحيى بن أبي بكير، قال : حدثنا بشر بن حسين، وهو أبو محمد الأصبهاني قال : حدثنا الزبير بن عدي، عن أنس بن مالك، قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم يعني يقول تبارك وتعالى : كذبي عدي ولم يكن له أن يكذبي، وشتمني ولم يكن له أن يشتمني، فأما تكذبيه إياي : يعني قوله : لن يعيدنا الله كما بدأنا إنه ليس أول الخلق، وأما شتمه إياي إن يقول : اتخذ الله ولدا، وأنا الأحد، الصمد، لم ألد ولم أولد، ولم يكن له كفوا أحد

Enes b. Mâlik şöyle rivayet etmektedir:

*Allah Resulü Cenâb-ı Hakk'ın şöyle buyurduğunu söylemiştir: "Kulum beni yalanladı, hâlbuki beni yalanlaması gerekmezdi ve yine beni yakışmayan şekilde anıyor, hâlbuki böyle yapması gerekmezdi. Beni yalanlaması 'Allah bizi ilk yarattığı gibi asla yeniden yaratamaz' demesidir. Beni yakışmayan şekilde anması ise 'Allah evlat edindi' demesidir. Ben Bir'im, Samed'im, doğmadım ve doğurmadım. Allah'ın dengi olan hiçbir kimse yoktur."*²⁰⁶⁴

Hadisin *Nebî (a.s.)- Enes b. Mâlik- Zübeyr b. Adiy- Bîşr b. Huseyn- Yahya b. Ebî Bükeyr- İsâ b. Ebî Harb* şeklindeki isnadında yer alan İsâ b. Ebî Harb'in asıl adı İsâ b. Mûsâ b. Ebî Harb'tir. Bîşr b. Huseyn, Zübeyr'den pek çok batıl rivayeti olduğu bilinen zayıf bir ravidir. Zübeyr'den rivayetlerinde yalancılıkla itham olunmuştur.²⁰⁶⁵ İsnadın çok zayıf olduğu görülmektedir.

İbn Huzeyme'ye göre Abdullah b. Ömer rivayeti açıkça göstermektedir ki ölümler kabirlerinde canlıdır. Ayrıca cennet ile cehennem yaratılmıştır. Cehmiyye'nin iddia ettiği gibi, sonradan yaratılacak değildir.²⁰⁶⁶ Mûsâ (a.s.) ile ilgili rivayet de Cenâb-ı Hakk'ın kıyametten önce insanlara kabirlerde hayat verdiğinin delilidir.

İbn Huzeyme'ye göre bu hadisler kabir hayatının ve kabir azabının hak olduğunu göstermektedir. Kabre konan kişiye burada ruhu iade edilecek ve kişi yeniden dirilmiş olacak, ardından günahları ölçüsünce azaba maruz kalacaktır.

İbn Huzeyme'nin iman-amel ilişkisi ve kabir hayatı konusunda delil getirdiği hadislerin sıhhat değerlendirmesi şu şekildedir:

²⁰⁶⁴ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.809; Buhârî, "Tefsir" 8, Nesâî, "Cenaiz", 117; Taberânî, **a.g.e.**, C.V, s.213.

²⁰⁶⁵ İbn Hacer, **Lisânu'l-mizân**, C.II, s.36; İbn Hibbân, **Kitâbu'l-mecrûhîn**, C.I, s.190.

²⁰⁶⁶ İbn Huzeyme, **a.g.e.**, s.791.

Hadis	İsnad sayısı	Makbûl		Merdûd	
		Ravileri Sika	Ravileri Sadûk	Ravileri Mecnûh	Munkatı'
“Her kim La ilahe illallah derse...”	13	8	4	1	-
“Her kim Allahtan başka ilah olmadığına şehadet ederse...” (Osmân b. Affân Rivayeti)	11	5	6	-	-
“Her kim Allahtan başka ilah olmadığına şehadet ederse...” (Muâz b. Cebel Rivayeti)	12	6	1	5	-
“Her kim Allahtan başka ilah olmadığına şehadet ederse...” (Ubâde b. es-Sâmit Rivayeti)	3	1	1	1	-
“Her kim Allahtan başka ilah olmadığına şehadet ederse...” (Câbir b. Abdullah Rivayeti)	2	1	1	-	-
“Her kim Allahtan başka ilah olmadığına şehadet ederse...” (Ömer b. el-Hattâb Rivayeti)	3	-	-	3	-
“Her kim Allah’a eş koşmadan ölürse...” (Câbir b. Abdullah Rivayeti)	10	1	5	3	1
“Her kim Allah’a eş koşmadan ölürse...” (Ebû Saîd el-Hudrî Rivayeti)	2	-	-	2	-
“Her kim Allah’a eş koşmadan ölürse...” (Ebû Zerr Rivayeti)	6	5	1	-	-
“Her kim Allah’a eş koşmadan ölürse...” (Ebû Amre el-Ensârî Rivayeti)	4	-	1	3	-
“Her kim Allah’a eş koşmadan ölürse...” (Abdullah b. Mes’ûd Rivayeti)	7	6	-	1	-
“Her kim Allah’a eş koşmadan ölürse...” (Ömer b. el-Hattâb Rivayeti)	1	-	-	1	-
Diğer Hadisler-1- İmrân b. Husayn	3	-	-	3	-
Diğer Hadisler-2- Ebû’d-Derdâ	2	-	-	2	-
Diğer Hadisler-3- Enes b. Mâlik	1	-	-	1	-
Diğer Hadisler-4- Hissân b. Kâhin	1	-	-	1	-
Diğer Hadisler-5- Ömer b. el-Hattâb	2	-	-	2	-
Diğer Hadisler-6- Enes b. Mâlik	2	1	1	-	-
Diğer Hadisler-7- Hakem b. Ebân	1	-	-	1	-
Diğer Hadisler-8- Ebû Hureyre	1	1	-	-	-
Diğer Hadisler-9- Abdullah b. Sellâm	1	-	1	-	-
Diğer Hadisler-10- İbn Deylemî	1	-	-	-	1
Diğer Hadisler-11- Ya’kûb b. Âsım	1	-	-	1	-
Osmân b. Affân Rivayeti	3	-	-	3	-
Umare b. Ruveybe Rivayeti	2	2	-	-	-
Ebû Hureyre Rivayeti	2	-	1	1	-
“Her kim başka bir kişiyi babası iddia ederse...” (Ebû Osmân en-Nehdî)	20	12	5	3	-

“Her kim başka bir kişiyi babası iddia ederse...” (Abdullah b. Amr Rivayeti)	2	-	-	2	-
“Her kim başka bir kişiyi babası iddia ederse...” (Ebû Hureyre Rivayeti)	1	-	-	1	-
“(Şu Kişiler) Cennete giremez...” (Abdullah b. Mes’ûd)	6	4	2	-	-
“(Şu Kişiler) Cennete giremez...” (Huzeyfe b. Yemân)	2	1	-	1	-
“(Şu Kişiler) Cennete giremez...” (Cübeyr b. Mut’im)	5	5	-	-	-
“(Şu Kişiler) Cennete giremez...” (Abdullah b. Amr)	6	-	-	6	-
“(Şu Kişiler) Cennete giremez...” (Ömer b. el-Hattâb)	2	1	-	1	-
“(Şu Kişiler) Cennete giremez...” (Abdullah b. Ömer)	2	1	-	1	-
“(Şu Kişiler) Cennete giremez...” (Abdullah b. Amr)	2	-	2	-	-
“Pek çok cennet vardır...”	5	3	1	1	-
Diğer Hadisler- 1- Huzeyfe b. Yemân	1	-	1	-	-
Diğer Hadisler-2- Ebû Ümame	1	-	1	-	-
Diğer Hadisler- 3- Ammâr b. Yâsir	1	-	-	-	1
Diğer Hadisler- 4- Ebû Bekre	1	1	-	-	-
Diğer Hadisler- 5- Abdullah b. Ömer	2	-	2	-	-
Diğer Hadisler- 6- Eş’as b. Kays	1	-	-	1	-
Diğer Hadisler- 7- Abdullah b. Mes’ûd	2	-	-	2	-
Diğer Hadisler- 8- Hasan el-Basrî	1	1	-	-	-
Diğer Hadisler- 9- Hişâm b. Sa’d	1	-	-	1	-
Kabir hayatı- 1- Abdullah b. Ömer	1	1	-	-	-
Kabir hayatı- 2- Enes b. Mâlik	1	-	-	1	-
Kabir hayatı- 3- Câbir b. Abdullah	2	-	-	2	-
Kabir hayatı- 4- Enes b. Mâlik	1	-	-	1	-
TOPLAM	166	67	37	59	3
		104		62	

Bu bölümde İbn Huzeyme’nin iman- amel ilişkisi ve kabir hayatı konularında zikrettiği hadisler incelenmiştir. Toplam 166 isnaddan 67’si sahihtir. 37 isnadda ‘sadûk’ ravinin yer aldığı, 59 isnadda mecruh ravilerin olduğu, 3 isnadın ise kopuk olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda 104 isnadın makbûl, 62 isnadın merdûd olduğu anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmada İbn Huzeyme'nin *Kitâbu't-tevhîd* adlı eserinde yer alan hadislerin usul kaideleri çerçevesinde sıhhat değerlendirmeleri yapılmıştır.

İbn Huzeyme'nin eserinde yer verdiği yaklaşık 222 hadisin toplam 918 isnad ile geldiği tespit edilmiştir. Bu isnadların 345'inin sika ravilerden nakledilen muttasıl senedler olduğu görülmüştür. 126 isnadda ravi değerlendirmesi olarak hakkında 'sadûk' hükmü verilmiş kimselerin yer aldığı anlaşılmıştır. 421 isnadda ise rical değerlendirmesi olarak hakkında cerh lafızları kullanılmış ravilerin yer aldığı; 26 isnadın ise çeşitli inkıtâ sebepleri ile kopuk olduğu görülmüştür. Bu durumda 471 isnadın makbûl, 447 isnadın merdûd olduğu tespit edilmiştir. Eserde mecrûh ravilerin bazılarının 'bir şey değil', 'rivayeti delil alınmaz', 'gevşek', 'hafızası zayıf', 'meçhul' gibi nispeten daha hafif cerh lafızları ile ta'n edildiği görülürken azımsanmayacak sayıda bir kısmının ise 'çok yalancı' 'hadisleri metrûk', 'fasık' gibi daha ağır lafızlarla cerh edildiği görülmüştür.

Yapılan sıhhat değerlendirmeleri sonucunda eserde yer alan toplam 918 isnaddan 471'inin makbûl, 447'sinin merdûd olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda tüm isnadların yaklaşık olarak % 51'i makbûl % 49'u merdûd olmaktadır. Bu durum isnadların yarısının çeşitli sebeplerle zayıf olduğunu açıkça göstermektedir. Eserinde sahîh sâbit isnadlar ile gelen hadislerden başka bir şeyi delil almadığını iddia eden ve bu iddiayı her fırsatta dile getiren müellif için bu oran oldukça fazladır. Bu sonuç itibariyle İbn Huzeyme'nin eserinde sahîh isnadlarla gelen rivayetlerden başkasına yer vermediği yönündeki iddiasının karşılık bulmadığı görülmektedir.

İbn Huzeyme'nin hadis metinlerine birçok isnad ile yer vermekte oluşu eserde izlediği yaygın tavrıdır. Bu metod, senedlerin çokluğunu hadisin sıhhati açısından bir destek görmesinden kaynaklanmakta ve güvenilir isnadların zayıf tariklere şahid rivayet olması ve sıhhatinin desteklendiğinin gösterilmesi amacını taşımaktadır. İbn Huzeyme'nin sahîh anlayışının bu sebeple sahîh li gayrihi, hasen, hasen li gayrihi rivayetleri de kapsadığı söylenebilir. Nitekim İbn Hacer de İbn Huzeyme'nin sahîh ve hasen hadisin arasını ayırmadığını, haseni sahihin bir bölümü

kabul ettiğini, şazz ve illetin olmaması şartını aramadığını söylemektedir.²⁰⁶⁷ Müellifin zayıf senedlerle gelen rivayetleri zikretmekte bu sebeple bir mahzur görmediği anlaşılmakla birlikte, müellifin tek bir tarik ile yer verdiği pek çok hadis isnadının ise zayıf olduğu ve böylesi bir destekten uzak kaldıkları da görülmektedir.

Eserde meçhul ravilerden gelen rivayetlerin mevcudiyeti, müellifin ravi hakkında cerh hükmü olmadıkça ta'dilin esas olacağı yönünde bir görüşü benimsediğini göstermektedir. Nitekim hakkında cerh tadil bilgisi olmayan ravilerin durumundan sorumlu olmadığını birkaç yerde dile getirmiştir. Bu sebeple İbn Huzeyme'nin rical değerlendirmesinde mütesâhil bir bakış açısına sahip olduğu söylenebilir. Bununla birlikte İbn Huzeyme'nin rical kitaplarında değerlendirmede bulunduğu ve zayıf olduğunu bizzat beyan ettiği, rivayetini delil almayacağını belirttiği isimlerden gelen rivayetlere eserinde yer verdiği tespit edilmiştir. Müellifin esere verdiği "Tevhid ve Rabb'in sıfatlarını ispat kitabı. O Rabb ki kendisini, seçilmiş nebisine indirdiği Kitabında bizzat vasıflandırmış ve âdil olan kimselerin yine kendileri gibi âdil olan kimselerden naklettikleri, isnadında hiçbir kopukluk olmayan ve güvenilir olan bu haberleri nakledenler hakkında da hiçbir cerh lafzının olmadığı, sahîh sâbit haberler ile nebisinin dilinden de vasıflandırmıştır" şeklindeki tam adından da anlaşıldığı üzere 1- Ravinin âdil olması güvenilir kabul edilmesi için yeterlidir. 2- Ravi hakkında cerh lafzı olmadığı müddetçe kişi âdil sayılır. Ayrıca illet de hadisin sıhhatine zarar veren bir durum olarak görülmemektedir.

Müellifin eserde hadis aldığı birçok hocası hakkında 'sadûk' değerlendirmesinin yapıldığı, haklarında yeterli bilgi olmayan bu kimselerin rivayette bulunduğu kendi hocalarından semainin tespit edilmediği, İbn Huzeyme'nin hocalarının birçoğunun meçhûl sayılabilecek bir durumda olduğu gözlemlenmiştir. Hadisin ve hadisçilerin en gözde olduğu bir dönemde müellifin hocaları hakkında bu derece bilgi eksikliği olması dikkat çekmektedir.

İbn Huzeyme'nin kalam konularını tartıştığı eserinde, görüşleri sebebiyle hedef tahtasına koyduğu bidat gruplarına mensup olduğu bilinen kimselerden hadis aldığı görülmektedir. Nitekim eserde çoğunluğu şîî olmak üzere, kaderî, mürciî,

²⁰⁶⁷ İbn Hacer, **Nüket ala kitâbi ibni's-salâh**, C.I, s.63.

râfîzî olduğu bilinen, hatta bidatinde aşırı olan ve davetçi olduğu belirtilen ravilerin naklettiği hadisleri almakta bir mahzur görmemiştir.

Müellif, eserinde Kur'ân-ı Kerîm'den ayetlerden ve Resulullah'tan sahîh sâbit isnadlar ile gelen rivayetlerden başka bir şeyi delil almadığını her fırsatta vurgulamasına rağmen, isnadında zayıf, metrûk, münker, kimi zaman ise uydurmacı olduğu bildirilmiş ravilerin yer aldığı hadisleri almakta bir sakınca görmemiş, bizzat kendisinin de değerlendirmede bulunduğu, çok zayıf olduğunu kabul ettiği bu ravilerden gelen rivayetleri eserinde zikretmiştir. Eserin içerisinde de zayıf olduğunu bildirdiği ve hatta böylesi rivayetlere ihtiyacı olmadığını ve delillerinden biri olarak görmediğini belirttiği rivayetler dikkat çekmektedir. İbn Huzeyme, mürsel ve vâhî haberlere, rey ve kıyasa ihtiyacı olmadığını söylemesine rağmen, kaynakların illetli olduğunu belirttiği hadisleri, isnadlarının kusurlu olduğunu bildiği, hatta bunları itiraf ettiği kimi rivayetleri, dahası mevzu denilen hadisleri eserinde delil getirmekten geri durmamıştır.

İbn Huzeyme'ye göre hadis metinlerinde yer alan lafızların hangi mana üzere konulmuş olabileceğini tartışmak gereksizdir. Çünkü İbn Huzeyme'nin düşüncesiyle bunun için uğraşmak, te'vil, teşbîh, ta'tilden bir yol çizmek, bizim işimiz değildir. Fakat aslında İbn Huzeyme ehl-i sünnet'in takip ettiği 'hadisleri ne te'vil, ne teşbîh, ne de ta'til ederiz, sadece tefvîz ederiz' anlayışının dışına çıkarak lafzî bir bakış açısı ile nassları adeta sessizce yorumlamıştır. Bununla birlikte Allah'ın sıfatlarını ispat ederken izlediği yol sebebiyle Müşebbihe olmakla itham edilmesine sayfalar boyunca yaptığı itirazlarda, Allah'ın sıfatlarının mahlûkatın sıfatlarından farklı olduğunu ispata çalışırken ve bunun teşbîh olmadığını göstermek isterken, akli istidlâl ve te'vili oldukça kullanmıştır. Allah'ın *vech*, *ayn*, *yed*'i vardır demek nasıl teşbih olabilir? Nasıl ki bir insan sahip olduğu yüz, göz, el, ayak gibi uzuvlarının hayvanatın sahip olduklarına benzetilmesine itiraz eder ve bu ikisinin farklı olduğunu ispata çalışır ise Allah'ın bir *vechi yed*'i ve *ayn* olduğunu söyleyen de bunun insanınkinden farklı olduğunu söylemektedir. İbn Huzeyme böylesi bir kıyas ile mahlûkatın (insan ve hayvanlar) sahip olduğu sıfatların cevher olarak (et, kemik, sinir, kan, kıl v.b) aynı yapıya sahip olduklarını atlamakta, arazlar, farklı renk, şekil, sertlik-yumuşaklık gibi zâhirî farklılıklar bakımından aynı olmamaları halini,

varlıkların vech, ayn, yed sıfatlarının faklılığını ispat etmek için delil getirmektedir. Bu problemlı kıyas ve bakış açısı İbn Huzeyme'ye yönelik itirazların esas sebebi olmaktadır.

İbn Huzeyme eserinde keskin bir dil ve sert bir üslup kullanmaktadır. Bu durumun dönemin siyasi ortamında neşvü nema bulan itikâdî bakış açısına bir tepki olduğu muhakkaktır. Aslında ehl-i hadis'in bu konularda takındıkları tavrın ve kabullendikleri bakış açısının, olaylarda muhalif bir tutum edinmek ve itirazlarını göstermek olduğu düşünöldüğünde, İbn Huzeyme'nin eserini bu duygular ile kaleme aldığı daha iyi anlaşılmaktadır. Nitekim ehl-i hadis, o dönemde ehl-i bid'at'ın hadisleri tevil ederek görüşlerine dini bir argüman olarak kullanmasına karşı çıkmaktadır. İbn Huzeyme'nin de bu gayret içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Fakat bu durum müellifin eserinde bir tutarsızlığı doğurmaktadır. İbn Huzeyme sıfatları ispat etme gayretinde olduğu rivayetleri incelerken lafzî bir anlama yolunu seçerek te'vili reddetmekte iken, iman-amel ilişkisine delil getirdiğı "kim lailahe illallah derse..." hadislerine zâhirî anlam yükleyen Mürcie'yi eleştirmekte ve onları hadislere bütöncöl bir bakış açısıyla yaklaşmamakla suçlamaktadır.

Kitâbu't-tevhîd 'Kur'ân'da ve Sünnet'te cevabı olmayan hiçbir mesele yoktur' fikri anlayışının bir ürünü olarak, Kur'ân ayetleri ve hadislerden deliller ile kelimî meseleleri açıklamak üzere yazılmış bir eserdir. Bu yöntemi izlerken kullandığı rivayetler üzerine yapılan incelemelerde, diğör temel kaynaklarda yer alan sened ve metinler ile yapılan mukayeseler sonucu bizde oluşın kanaat müellifin seçtiğı delillerin sıhhati konusunda yeterli titizliği göstermediğı yönünde olmuştur. Ayrıca rivayetin temel kaynaklarda yer alan metinlerinde önemli lafız farklılıkları olduğu görölmektedir. İbn Huzeyme'nin husûsî olarak delil getirdiğı bu farklı lafızların müellifin eserinde yer verdiğı isnadlardaki ravilerden kaynaklı olduğu anlaşılmaktadır.

İbn Huzeyme kitabını yalnızca reddiye olması gayretiyle kaleme almıştır. Bakış açısı sıfatların ispat edilmesi ve Muattıla Cehmiyye'nin yanlış olduğunun gösterilmesidir. Bu amaç onun bu eseri fikri bir taassub ve aşırı savunmacı bir yaklaşım ile kaleme almasına sebep olmuştur. Müellifin sahip olduğu bu taassub, onu muhatabını tahkir ve tekfir ederek haklılığını ispat etme çabasına sevketmiştir. İbn

Huzeyme'nin ta'n ettiği muhalifleri için kullandığı dil ve üslup oldukça ağırdır. Onları ilmin cahili olmakla suçlamakta, şirk ve küfürle itham etmekte, sıfatları red ve te'villerinden dolayı putlara tapanlar gibi hatta onlardan daha aşağı görmekte, bu düşünce üzere ölmeleri durumunda ölülerine cîfe muamelesi yapılmasının müstehak olduğunu düşünmektedir.

İbn Huzeyme'nin eserde yer verdiği sıfatları ispat eden hadislere diğer birçok tevhiid ve iman bahisli eserler kaleme alan ehl-i hadisin çalışmalarında rastlamaktayız. Fakat İbn Huzeyme'nin bu eseri konu itibariyle akla gelen ilklerden olmuş ve müellifi de eleştirilerden nasibini almıştır. Bu durumun başlıca sebebinin delil getirdiği rivayetlerden ziyade kullandığı bu dil-üslup ve takındığı tavır sebebiyle olduğunu düşünmekteyiz. Örneğin bu husumet içeren tavrı, döneminde ehl-i rey'in önde gelen isimlerinden sayılan Hanefi kadısı Ebû Saîd en-Nisâbûrî'nin ölümünü bir kutlama sebebi saymasında da kendisini göstermektedir. Zehebî İbn Huzeyme'yi, görüşlerini ifade ederken kullandığı bu üslup sebebiyle eleştirerek, onu düşünmeden konuşmakla suçlamakta ve böylesi bir söylemin müteahhir âlimlerin hiç birisinden sadır olmadığını söylemektedir. İbn Huzeyme'nin sünnet sevgisindeki aşırılığının ve sünnete bağlılık olarak izaha çalışılan savunmacı tavrının onu böylesi bir mezhep taassubuna götürdüğü anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abd b. Humeyd, Ebû Muhammed Abd b. Humeyd b. Nasr el-Kissî:
Abdulkâhir el-Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkahir b. Tahir b. Muhammed Temimî:
Abdullah Aydınî:
Abdürrezzâk b. Hemmâm, Ebû Bekr es-San'ânî:
Âcurrî, Ebu Bekr Muhammed b. Hüseyin b. Abdullah el-Bagdadî:
Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî:
Ahmed Muhammed Şakir:
Ahmet Turan:
Ahmet Yücel:
Alâî, Ebû Saîd Salâhuddin Halîl b. Keykeldî b. Abdullah:
Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed:
Alois Musil:
Avayişe, Hüseyin b. Avde:
el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd. Kahire-1988.
el-Fark beyne'l-firâk trc: Ethem Ruhi Fıglalı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları Ankara-1991.
Hadis İstılahları Sözlüğü, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009.
el-Musannef, Beyrût, Mektebetü'l-İslâmî, 1983, 11 cilt.
eş-Şeri'a Riyad-Darü'l-Fazile, 2007 2 cilt.
el-Müsned, Beyrût, Dâru'l-Fikr, 1991, 10. cilt.
Kitâbü's-sünne, Beyrût, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.
er-Red alez'zenâdika ve'l-cehmiyye, Ğaras lin'neşr, Kuveyt-2005.
el-Bâisü'l-hasîs şerhi ihtisâri ulumî'l-hadîs. 1958. Kahire- Matbaatu Muhammed.
İslam Mezhepleri Târîhi, Sidre Yayınları, Samsun, 2000.
Hadis ilminde tenkit terimleri ve ilgili çalışmalar. İstanbul-Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 1998.
Câmiu't-tahsîl fî ahkâmi'l-merâsil, Beyrût, Âlemü'l-Kütüb, 1986.
Şerhu müsnedi Ebî Hanîfe, Lahor, Dâru Matbaatu Muhammed, 1889.
Şerhu Nuhbeti'l-fiker fî mustalahati ehli'l-eser. Beyrût- Dârü'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam.
Şimalü'l-Hicaz, trc: Abdülmuhsin Hüseyini, İskenderiye, Müessesetü's-Sekâfeti'l-Câmiyye, 1988.
Şerhu sahihi'l-Edebi'l-müfred. Amman, el-Mektebetü'l-İslâmiyye; Beyrût, Dâru İbn Hazm, 2003, 3 cilt.

Aynî, Ebû Muhammed
Bedreddin Mahmûd b.
Ahmed b. Mûsâ el-
Hanefî:

Azimabâdî, Ebû't-Tayyîb
Şemsülhak Muhammed
b. Emir Ali:

Bâcî, Ebû'l-Velîd
Süleymân b. Halef b.
Sa'd et-Tüci'bî:

Beğavî, Ebû Muhammed
Muhyissünne Hüseyin b.
Mes'ûd:

Bekcerî, Ebu Abdullah
Alâeddin Mugaltay b.
Kılıç b. Abdulah:

Bekir Kuzudişli:

Beyhakî, Ebû Bekr
Ahmed b. el-Hüseyin b.
Ali:

Buhârî, Ebû Abdullah
Muhammed b. İsmâil:

Dârekutnî, Ebû'l-Hasan
Ali b. Ömer b. Ahmed:

Dârimî, Ebû Muhammed
Abdullah b.
Abdurrahman b. Fazl:

Dârimî, Ebû Saîd Osmân
b. Saîd b. Hâlid:

Umdetü'l-kârî, şerhi Sahîhi'l-Buhârî, Kahire, İdaretü't-
Tıbaatî'l-Müniriyye, 25 cilt

Avnü'l-ma'bud şerhu Süneni Ebî Dâvûd, Medine, el-
Mektebetü's-Selefiyye, 1968. 14 cilt.

el-Münteka, Kahire, Matbaatü's-Saade, 1913, 7 cilt

Şerhu's-sünne, Beyrût, el-Mektebü'l-İslâmî, 1983, 15
cilt.

**el-İ'lâm bi-sünnetihi aleyhi's-selâm şerhu Süneni İbni
Mâce el-İmam**, Dimyat, Mektebetu İbn Abbâs, 2007, 5
cilt.

Hadis Rivayetinde Aile İsnadları. İstanbul-İşaret
Yayınları; İHAM, 2007.

el-Esmâ ve's-sıfat, Beyrût-Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye,
1984. 2 cilt.

Şuabu'l-imân. Beyrût, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990. 7
cilt.

Sahîhi'l-Buhârî, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut-1992.
IV-VIII.

ed-Duafâü's-sağîr. Thk: Mahmûd İbrâhim Zayed.
Beyrût, Dârü'l-Ma'rife, 1986.

et-Târîhu's-sağîr. Haleb-Dârü'l-Vai, 1977. 2 cilt

Halku ef'âli'l-ibâd. thk: Amr Abdulmun'im Selim, Dâru
ibni'l kayyim, 2003.

et-Târîhu'l-kebîr, Haydarabad, el-Mektebetü'l-
İslâmiyye, 1362. 9 cilt.

el-İlel'ül-vârîde fi'l ehâdisi'n-nebeviyye, Dâru Taybe,
riyad 1985, 16 cilt.

Kitâbü'r-ru'ye, Zerka- Mektebetü'l-Menâr, 1990.

Kitâbü'n-nüzul; Kitâbü's-sıfat. thk. Ali b. Muhammed
b. Nasır Fakihî. y.y, 1983.

Sünenü Dârimî, trc: Abdullah Aydınli, Madve yay.
İstanbul, 1996. 6.cilt.

Sünenü Dârimî, Dâru'l-kalem, Dimaşk, 1991. 2 cilt.

er-Red ale'l-Cehmiyye, Dâru ibni'l-Esîr, Kuveyt, 1995.

Düveyhî, Ali b. Sa'd b. Salih:
Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as b. İshâk el-Ezdi es-Sicistânî:

Ebû Nuaym İsfahânî, Ahmed b. Abdullah b. İshak:

Ebû Talib Kâdî:
Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, Ahmed b. Ali b. Müsennâ Ebû Ya'la Mevsîlî:

Ebû'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali İbnu'l-Cevzî:
Elbânî, Muhammed Nasîrüddin:

Fahreddin er-Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer:
Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed:
Hakim en-Nisâbü'rî, Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyî Muhammed:

Halîlî, Ebû Ya'la el-Halîl b. Abdullah b. Ahmed:

Hamed Abdullah Atıyye:

Hamza Muhammed Kâsım:
Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit:

Reddü'l-imam ed-Dârimî Osmân b. Saîd ala Bîşr el-Merisî, thk. Muhammed Hamid Fîkî, Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye.

Araü'l-Mu'tezileti'l-usuliyye. Riyad-Mektebetü'r-Rüşd, 1995

Kitâbu's-sünen-i Ebî Dâvûd, thk: Muhammed Avvame, Dârü'l-Kable li's-Sekâfeti İslâmiyye, Cidde, 1998, 5 cilt.

el-Merâsil, Beyrût, Müessesetü'r-Risâle, 1988.

Ma'rifetü's-sahabe, Medine, Mektebetü'd-Dâr, 1988, 3 cilt.

Kitâbü'd-duafâ. thk. Fârûk Hamâde., Dârülbeyzâ, Dârü's-Sekâfe, 1984.

İlelüt-t-Tirmizî el-kebîr, Beyrût, Âlemü'l-Kütüb, 1989.

Müsnedu Ebî Ya'la el-Mevsîlî, Beyrût- Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998, 7 cilt.

Kitâbu'l-Mevzûât mine'l-ehâdisi'l-merfûât, mektebetü edvâu's-selef, riyad-1997. 4 cilt.

Sahihu el-Edebü'l-müfred li'l-imam el-Buhârî, thk.; Mektebetü'd-Delîl, 1997.

Sahihu Süneni İbn Mâce, Riyad, Mektebetü't-Terbiyeti'l-Arâbî li-Düveli'l-Halic, 1986. 2 cilt.

Tefsîr-i kebîr: Mefâtihu'l-gayb. çev. Suad Yıldırım ve öte, Ankara, Akçağ Yayınları, 1988, 23 cilt.

el-İktisâd fi'l-i'tikad, haz: İbrâhim Agah Çubukçu, Hüseyin Atay, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara, 1962.

el-Müstedrek ale's-Sahihayn, Mekke, Mektebetu Nizar Mustafa el-Baz, 2000, 10 cilt.

Mârifetu Ulumi'l-hadis, Beyrût, Daru'l-ihyai'l-ulûm, 1997.

el-İrşad fî ma'rifeti ulemai'l-hadis. thk. Muhammed Saîd b. Amr İdris, Riyad, Mektebetü'r-Rüşd, 1989 3 cilt.

Mevâridü'l-Hâfız İbn Hacer fî Fethi'l-Bârî, Kahire, Matbaatu el-Medenî, 2005.

Menâru'l-kârî' şerh-i muhtasar-ı Sahîhi'l-Buhârî, Dimaşk, Mektebetu Darü'l-Beyan, 1990, 5 cilt.

Târîhu Bağdad ev Medîneti's-selam. Beyrût, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 14 cilt.

Hattâbî, Ebû Süleymân
Hamd b. Muhammed b.
İbrâhim:

Hayreddin Ziriklî:

Hemmâm b. Münebbih,
Ebu Ukbe Hemmâm b.
Münebbih b. Kamil:
Heysemî, Ebû'l-Hasan
Nureddin Ali b. Ebî Bekr
b. Süleymân:

Irâkî, Ebû Muhammed
Osmân b. Abdullah el-
Hasen el-Haneî:

İbn Abdilber, Ebû Ömer
Cemaleddin Yusuf b.
Abdullah b. Muhammed
el-Kurtubî en-Nemerî:

İbn Adiy, Ebû Ahmed
Abdullah b. Adiy el-
Cürcânî:

İbn Arrâk, Ebû'l-Hasan
Nureddin Ali b.
Muhammed b. Ali
Kinânî:

İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım
Sikatüddin Ali b. Hasan
b. Hibetullah:

İbn Balaban, Ebû'l-
Hasan Alaeddin Ali b.
Balaban b. Abdullah:

İbn Batta, Ebû Abdullah
Ubeydullah b.
Muhammed b.

Muhammed Ukberî:

İbn Ebî Âsım, Ebû Bekr
İbnü'n-Nebil Ahmed b.
Amr b. Dahhak:

İbn Ebî Hâtım, Ebû
Muhammed
Abdurrahman b.
Muhammed b. İdris:

A'lâmu'l-hadîs fî şerhi sahihi'l-Buhârî, Mekke,
Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, 1988. 4 cilt.

Mealimü's-Sünen, Şerhu Süneni Ebî Dâvûd, Beyrût,
Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991. II-IV.

el-A'lâm: kamusu teracimi li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisa.
Kahire, 1955. V-X.

Hemmâm İbn Münebbih'in sahifesi, Nşr: Muhammed
Hamidullah, trc. Talat Koçyiğit. Ankara-Ankara
Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1967.

Buğyetü'l-bahîs an zevâid-i müsnedi'l-harîs. Medine,
Mektebetü'l-Arabiyyeti's-Suudî, 1992, 2 cilt.

**el-Firâku'l- müfterika beyne ehli'z-zeyğ ve'z-
zandaka**, nşr: Yaşar Kutluay, Ankara, 1961.

el-İstiâb fî ma'rifeti'l-ashâb, Beyrût, Darü'l-Kütübi'l-
ilmiyye, 1995, 4 cilt.

el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl, Beyrût-Dârü'l-Fikr, 1985. 7
cilt.

**Tenzihü's-şeriatî'l-merfua ani'l-ahbarî's-şeniati'l-
mevzua**. thk: Abdülvehhab Abdüllatif, Abdullah
Muhammed es-Sıddik, Kahire-Mektebetü'l-Kahire. t.y.

Târîhu medîneti Dımaşk. Beyrût- Dârü'l-Fikr, 1995, 80
cilt.

el-İhsân fî takrîb-i Sahîh-i İbn Hibbân, thk. Şuayb el-
Arnaut, Beyrût, Müessesetü'r-Risâle, 1988. 18 cilt.

**el-İbane an şeriatî'l-fırakî'n-naciye ve mücanebetü'l-
fırakî'l-mezmume**. Riyad-Dârü'r-Raye, 1994. 9 cilt.

Kitâbü's-sünne, Beyrût, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1980.
2 cilt.

el-Cerh ve't-ta'dil, Beyrût, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 9
cilt.

Kitâbü'l-merâsil, Beyrût, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm, Mekke, Mektebetu Nizar
Mustafa el-Baz, 1997. 10 cilt.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr
Abdullah b. Muhammed
b. İbrâhim:

İbn Ebû'l-İz, Ebû'l-Hasan
Sadreddin Ali b. Ali b.
Muhammed Hanefî
Dımaşkî:

İbn Fûrek, Ebû Bekr
Muhammed b. Hasan b.
Fûrek el-Ensârî:

İbn Hacer el-Askalânî,
Ebû'l-Fazl Şehabeddin
Ahmed:

İbn Hibbân, Ebû Hâtım
Muhammed b. Hibban b.
Ahmed el-Büstî et-
Temîmî:

İbn Huzeyme,
Muhammed b. İshâk es-
Sülemî:

İbn Kâdî Şühbe:

İbn Kayyim el-Cevziyye,
Ebû Abdullah
Şemseddin Muhammed:

el-Kitâbü'l-musannef fi'l-ehâdîs ve'l-âsâr. Beyrût-
Dârü'l-Fıkr, 1994. 9 cilt.

el-Akîdetü't-Tahâviyye ve şerhi, trc: Beşir Eryarsoy,
Guraba yay, İstanbul, 2002.

Müşkilü'l-hadîs ve beyânuhu, Haleb, Dârü's-Sev'i,
1982.

el-İsâbe fi temyizi's-sahabe. Beyrût- Dârü'l-Kütübi'l-
İlmiyye, 1995. 8 cilt.

**İthafü'l-mehera bi'l-fevaidi'l-mübtekire min etrafı'l-
aşere,** Medine-Vizaretü's-Şuuni'l-İslâmiyye ve'l-Evkaf
ve'd-Dave ve'l-İrşad; el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 2002. 18
cilt.

en-Nüket ala kitâbi ibni's-salah, Riyad- Dârü'r-Raye,
1988. 2 cilt.

Fethü'l-Bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî, Kahire, Dârü'r-
Reyyan li't-Türaş, 1987/1407. 13 cilt.

Lisânu'l-Mîzân, Beyrût-1996. 10 cilt.

Takrîbu't-Tehzîb, Beyrût, Müessesetü'r-Risâle, 1996. 2
cilt.

Tehzîbü't-tehzîb, Beyrût-Dâru Sadır, 1968. 12 cilt.

**Şerhu'n-nuhbe Nüzhetü'n-nazâr fi tavdîhi nuhbeti'l-
fiker fi mustalahi ehli'l-eser,** Ebû'l-Fadl Şehabeddin
Ahmed İbn Hacer el-Askalânî thk. Nureddin İtr, Beyrut-
Dârü'l-Hayr, 1993.

Kitâbü's-Sikât, Haydarabad, Dâiretü'l-Maârifil-
Osmâniyye, 1973, 9 cilt.

Kitâbu'l-mecrûhîn mine'l-muhaddisîn, Riyâd, Dârü's-
Sâmîi, 2000, 2 cilt.

Kitâbu't-tevhîd, thk: Muhammed Halîl Herrâs, Daru'l-
kütübi'l-ilmiyye, Beyrût, 1983.

Sahih-i İbn Huzeyme, thk: Muhammed Mustafa el-
A'zamî, Beyrût, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1975, 4 cilt.

Tabakâtü'l-fukahâi's-şâfiyye, Mektebetü's-sikafeti'd-
diniyye kahire, 2 cilt.

İçtimâi'l-cuyûşi'l-İslamiyye, Mektebetü dâru'l-beyân,
Beyrût, 1993.

İ'lâmu'l-muvakkîin an rabbi'l-âlemîn, Matbaatü's-
Saade, 1955.

- İbn Kesîr, Ebû'l-Fida İmadüddin İsmâîl b. Ömer:
İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim:
- İbn Ma'kûlâ, Ebû Nasr Sa'dülmelik Ali b. Hibetullah b. Ali:
İbn Manzur, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî:
İbn Mende, Ebû Abdullah Muhammed b. İshâk b. Muhammed b. Yahya:
İbn Receb, Zeynuddin Abdurrahman b. Ahmed Ebû'l-Ferec:
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' Zührî:
İbn Şahin, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân el-Bağdadî:
İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim:
İbn Yûnus, Ebû Saîd Abdurrahman b. Ahmed b. Yûnus b. Abdila'la Sadefî:
İbnu'l-A'râbî, Ebû Saîd Ahmed b. Muhammed b. Ziyâd el-Basrî:
- Zâdu'l-meâd fî hedyi hayri'l-ibâd.** Beyrût, Müessesetü'r-Risâle, 1981. 5 cilt.
- Tefsîrû'l-Kur'ani'l-Azim.** Kahire-Müessesetu Kurtuba, 2000. 13 cilt.
- el-İhtilâf fî'l-lafz ve'r-red ale'l-Cehmiyye ve'l-Müsebbihe,** Mektebetü'l-kudsî, 1930.
- eş-Şi'r ve's-şuârâ,** thk. Ahmed Muhammed Şakir, Kahire, Dârü'l-Maârif, 1982. 2 cilt
Te'vîlu muhtelifi'l-hadîs, Beyrût, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiye, 1988.
- el-İkmal fî ref'i'l-irtiyab ani'l-mü'telif ve'l-mutelif mine'l-esma ve'l-küna ve'l-ensâb.** Beyrût, 7 cilt.
- Lisânü'l-Arab,** Beyrût- Dârü'l-ihyai't-Türasi'l-Arabi, 1997. 18 cilt.
- er-Red ale'l-Cehmiyye** thk: Ali b. Muhammed Nasır el-Fakîhî, 1982.
- İhtiyâru'l-ûlâ şerhi hadîsi ihtisâmi'l- melai'l-a'lâ,** Beyrût, Müessesetü'l-Kutubi's-Sekafiye, 1987.
- Şerhu ileli't-tirmizi.** Dimaşk, Dârü'l-Mellah, 1978, 2 cilt.
- ez-Zeyl ala Tabakâti'l-Hanabile.** tahkik ve ta'lik Abdurrahman b. Süleyman b. Muhammed el-Useymin, Riyad, Mektebetü'l-Ubeykan, 2005. 5 cilt.
- Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr,** Kahire, Mektebetü'l-Hanci, 2001. 10. cilt.
- Târîhu esmai's-sikat mimmen nukile anhumü'l-ilm,** Beyrût-Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.
- Mecmûu fetâvâ,** trb: Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım el-Asımî en-Necdi, y.y. 1381. Riyad-Matabiü'r-Riyad, 37 cilt.
- Târîhu İbn Yûnus es-Sadefî,** Beyrût- Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000. 2 cilt.
- el-Mu'cem,** Riyad, Mektebetü'l-Kevser, 1992. II-VI.

İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec
Cemaleddin

Abdurrahman b. Ali:

İbnu'l-Esir, Ebû'l-Hasan
İzzeddin

Ali

b.Muhammed

b.Abdülkerim:

İbnu'l-Esîr, Ebû's-Saadat
Mecdüddin Mübârek b.
Muhammed:

İbnu'l-Murtaza, Ahmed
b. Yahyâ b. Murtaza:

İbnu's-Salâh, Ebû Amr
Takıyyüddin Osmân b.
Abdurrahman:

İbrâhîm Çelik:

İclî, Ebû'l-Hasan Ahmed
b. Abdullah b. Sâlih:

İsmâîl Hakkı İzmirî:

Kadi İyâz, Ebû'l-Fazl
İyaz b. Mûsâ b. İyaz el-
Yahsubî:

Kannûcî, Ebû't-Tayyîb
Muhammed Kannûcî
Siddîk Hasan Han:

Kasımî,

Cemaleddin Muhammed
b. Muhammed Saîd
Cemaleddin:

Keşmîrî, Muhammed
Enver Şah b. Muâzzam
Şah:

Kirmânî, Ebu Abdullah
Şemseddin Muhammed
b. Yusuf b. Ali:

Kitab-ı Mukaddes Eski
Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 2001.

Kurtubî, Ebû'l-Abbâs
Ziyaeddin Ahmed b.
Ömer b. İbrâhim:

el-İlelû'l-mütenahiye fi'l-ehâdîsi'l-vahiye, Beyrût,
Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983, 2 cilt.

Üsdü'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe, Beyrût, Dârü'l-
Ma'rife, 1997. 5 cilt.

en-Nihâye fi garibi'l-hadis ve'l-eser, Kahire- Dâru
İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1963. 5 cilt.

el-Münve ve'l-emel fi şerhi'l-Milel ve'n-nihal, Daru'l-
fikr, Beyrût, 1979.

Tabakâtü'l-fukahai's-şafiiyye, Beyrût, Dârü'l-Beşairi'l-
İslâmiyye, 1992. 2 cilt

Ulumü'l-hadis, thk: Nureddin Itr, Dârü'l-Fikr, Dimaşk,
1984.

Mukâtil b. Süleymân ve Tefsirdeki Metodu, Bursa,
2000.

Ma'rifetü's-sikat, Medine, Mektebetü'd-Dâr, 1985. 2
cilt.

Yeni ilm-i kelâm, haz: Sabri Hizmetli, Umran Yayınları,
Ankara, 1981.

İkmâlü'l-Mu'lim bi-fevaidi Müslim, Mansûre, Dârü'l-
Vefa, 1998, 9 cilt.

**es-Sirâcü'l-vehhâc fi keşfi metâlibi Müslîm b. el-
Haccâc**, Beyrût, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004 3 cilt.

Delâilü't-tevhîd, Beyrût, Dârü'n-Nefâis, 1991.

Târîhu'l Cehmiyye ve'l-Mu'tezile, Müesseseti'r-risâle,
1981.

Feyzü'l-bârî ala Sahîhi'l-Buhârî, Karaçi, Mektebetü'r-
Reşidiyye, 1933. 4 cilt.

Sahîhu Ebî Abdillâh el-Buhârî bi şerhi'l-Kirmânî,
Beyrût, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1981. 25 cilt.

ve Yeni Ahit: Tevrat, Zebur (Mezmurlar) ve İncil,
Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 2001.

El-Müfhîm lima eşkele min telhîs-i Kitâb-i Müslîm.
Beyrût- Dâru İbn Kesîr, 1996 7 cilt.

- Kurtubî, Ebü'l-Hasan
Ali Halef b. Abdülmelik
İbn Battâl:
Lâlekâî, Ebü'l-Kâsım
Hibetullah b. el-Hasan b.
Mansûr et-Taberî:
Luvîs b. Nikola, el-
Ma'luf el-Yesuî:
Mâlâtî, Ebü'l-Hüseyn
Muhammed b. Ahmed:
Malik b. Enes, Ebu
Abdullah el-Asbahî el-
Himyerî:
Masrî, Zekerîyyâ
Abdürrezzâk:
Mâzerî, Ebü Abdullah
Muhammed b. Ali b.
Ömer et-Temîmî:
Mehmet Hayri
Kırbaçoğlu:
Mer'î b. Yusuf,
Zeynüddin Mer'î b.
Yusuf b. Ebi Bekr Kermi
Makdisî Hanbelî:
Mizzî, Ebü'l-Haccâc
Cemaleddin Yusuf b.
Abdurrahman b. Yusuf:
Muhammed b. Eman
Câmî':
Muhammed b. Türkî et-
Türkî:
Muhammed Halîl
Herras:
Mübârekfûrî, Ebü'l-Ûla
Muhammed
Abdurrahman b.
Abdürrahim:
Mücteba Uğur:
Münâvî Zeynüddin
Muhammed Abdür-rauf
b. Tacîlarîfîn b. Ali:
Münzirî, Ebü
Muhammed
Zekîyyüddin Abdülazîm
b. Abdülkavî:
Şerhu sahîhi'l-Buhârî, Riyad-Mektebetü'r-Rüşd, 2000.
10 cilt.
**Şerhu usul-i i'tikâd-i ehli's-sünne ve'l-cemâa mine'l-
kitâbî**, Riyad, Dâru Tayyibe. II-IV.
el-Müncid fî'l-luga ve'l-a'lam, Beyrût, Dâru'l-Maşrîk,
2003.
et-Tenbih ve'r-red ala ehli'l-ehva ve'l-bid'a, Beyrût
1968.
el-Muvatta, haz: Abdullah Parlıyan. Konya, 2008.
Ehemmiyetü't-tevhîd ve hafîru's-şîrk, Beyrût,
Müessesetü'r-Risâle, 1994.
el-Mu'lim bi-fevâidi Müslim. Tunus, Dâru't-
Tûnusiyye, 1988, 3 cilt.
Ehli- Sünnet'in kurucu ataları Ankara, OTTO, 2011.
**Ekavilü's-sikat fî te'vili'l-esma ve's-sıfat ve'l-ayati'l-
muhkemat ve'l-müteşabihat** Beyrût- Müessesetü'r-
Risâle, 1985.
Tehzîbu'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl, Beyrût, Müessesetü'r-
Risâle, 1987. 35 cilt.
es-Sıfatü'l-ilahiyye fî'l-kitâb ve's-sünne. Cidde- el-
Kınvan li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1991.
**Menâhicü'l-muhaddisin: Mâlik - Ahmed -
İbn Huzeyme - İbn Hibbân - el-Hâkim - et-
Taberânî**. – Riyad- Dâru'l-Asime, 2009.
Şerhu'l-akidetü'l-vasitiyye, Riyad, Dâru'l-Hicre, 1993.
Tuhfetü'l-ahvezî bi-şerhi Câmii't-Tirmizî, Kahire,
Matbaatü'l-Medenî, 1964, 10 cilt.
Ansiklopedik hadis terimleri sözlüğü, Ankara- Türkiye
Diyanet Vakfı, 1992.
Feyzü'l-kadir şerhi'l-Câmii's-sagîr, Kahire, Matbaatu
Mustafa Muhammed, 1938. 6 cilt.
Muhtasaru Süneni Ebî Dâvûd / Beyrût, Dâru'l-Ma'rife,
8 cilt.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin
el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî
Müslim b. el-Haccâc:

Nadim Macit:

Nafiz Danışman:

Nesâî, Ebû
Abdurrahman Ahmed b.
Ali b. Şuayb:

Nevevî, Ebu Zekerîyyâ
Muhyiddin Yahyâ b.
Şeref b. Murî:

Safa ed-Davvî Ahmed
el-Adevî:

Safedî, Ebû's-Safa
Selahaddin Halîl b.
Aybek b. Abdullah:

Sâlih Karacabey:

Sehâvî, Ebû'l-Hayr
Şemsüddîn Muhammed
b. Abdurrahmân b.
Muhammed:

Sem'ânî, Ebû Sa'd
Abdülkerim b.
Muhammed b. Mansûr
el-Mervezî:

Sindî, Ebû'l-Hasan
Nureddin Muhammed b.
Abdülhadi:

Subkî, Ebû Nasr
Taceddin İbnü's-Subkî
Abdülvehhab b. Ali b.
Abdilkafi:

Suyûtî, Ebû'l-Fazl
Celaiddin Abdurrahman
b. Ebi Bekr:

Sahîhu Müslim, dâru ihyâi't-turâsi'l-arabî, Beyrut, t.y. 5 cilt.

el-Münferidat ve'l-vahdân, Kahire, el-Farukü'l-Hadise, 2010.

“İnsan biçimci fırka: Müşebbihe” İlim ve Sanat, 40. sayı; 1996.

Kelam ilmine giriş ve mu'tezile mütekellimlerinden Amr b. Bahr el-Cahiz'in kitaplarından seçmeler. Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1955.

Kitâbu sünen-i kübra, Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, Beyrût, 1991. 6 cilt.

Sahîhu süneni'n-Nesâî, bi ihtisâri's-Sind Muhammed Nâsiruddin Elbânî, Riyad-Mektebü't-Terbiyyeti'l-Arabi li-Düveli'l-Halic, 1988. 3 cilt.

Şerhu'n-Nevevî, alâ sahîh-i Müslîm, / Riyad, Mektebetü'r-Rüşd, 2004, 9 cilt.

İhdâu'd-dibâce bi-şerh-i Sünen-i İbn Mâce, Bahreyn, Mektebetu Dârü'l-Yakin, 2001, 5 cilt.

el-Vafi bi'l-vefeyat, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag, 1962, 29 cilt.

Hattâbî'nin hadis ilmindeki yeri, Sır yayıncılık, İstanbul, 2002.

Fethü'l-mugis şerhi Elfiyyeti'l-hadis li'l-İrâki. Beyrût-Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983. 3 cilt.

el-Ensâb. Beyrût- Dârü'l-Cinan, 1988. 5 cilt.

Şerhu Süneni İbn Mâce el-Kazvînî, Beyrût, Dârü'l-Cil, 2 cilt.

Tabakatü's-Şafiiyyeti'l-kübra, thk. Mahmûd Muhammed Tanahi, Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Kahire, İsa el-Babi el-Halebi, 1964. 10 cilt.

Kaide fi'l-cerh ve't-ta'dil ve kaide fi'l-müerrihin; thk. Abdülfettah Ebû Gudde, Kahire, Dârü'l-Vai, 1978.

ed-Dibâc ala Sahih-i Müslim b. el-Haccâc. Beyrût - Dârü'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam t.y. 6.cilt.

Şehristânî, Ebû'l-Feth
Taceddin Muhammed b.
Abdülkerim:
Şirâzî, Ebû İshâk
Cemaleddin İbrâhim b.
Ali b. Yusuf:
Taberânî, Ebû'l-Kasım
Süleymân b. Ahmed b.
Eyyûb el-Lahmî:

Taberî, Ebû Ca'fer İbn
Cerîr Muhammed b.
Cerîr b. Yezîd:

Talat Koçyiğit:

Tayâlisî, Ebû Dâvûd
Süleymân b. Dâvûd b.
el-Carud el-Fârisî:

Tirmizî, Ebû İsâ
Muhammed b. İsâ b.
Sevre:

Ukaylî, Ebû Ca'fer
Muhammed b. Amr b.
Mûsâ b. Hammâd:

Vellvî, Muhammed b.
Ali b. Âdem Mûsâ
İsyubi:

Yakut el-Hamevî, Ebû
Abdullah Şehabeddin
Yakut b. Abdullah:

Zahid el-Kevserî,
Muhammed Zahid b. el-
Hasan b. Ali Zahid el-
Kevserî:

Zehebî, Ebû Abdullah
Şemseddin Muhammed
b. Ahmed b. Osmân:

el-Leali'l-masnua fî'l-ehâdîsi'l-mevzua. Beyrût- Dârü'l-
Kütübi'l-İlmiyye, 1996. 2 cilt

Tabakâtu'l-huffâz, dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrût-
1983.

el-Milel ve'n-nihal. Beyrût-Mektebetü'l-Asriyye, 2006.

Tabakâtu'l-fukahâ, Dârü'r-râidi'l-arabiyye, Beyrût,
1981.

el-Mu'cemü'l-kebir, Beyrût, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye,
2007. 11 cilt.

el-Mu'cemü'l-evsât, Riyad, Mektebetü'l-Maârif, 1985.
11 cilt.

Müsnedü's-şâmiyyîn, Beyrût, Müessesetü'r-Risâle,
1996. 4 cilt.

Tehzîbü'l-âsâr, Mekke, Matabiü's-Safa, 1984. 2 cilt.

Hadisçilerle kelâmcılar arasındaki münakaşalar,
Ankara- Türkiye Diyanet Vakfı, 1989.

Müsnedu Ebî Dâvûd et-Tayâlisî, Cize, Hicr li't-Tıbaa
ve'n-Neşr, 1999, 4 cilt.

el-Câmiu's-sahîh ve hüve Sünenü't-Tirmizî, Dârü'l-
kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1987, 5 cilt.

ed-Duafâu'l-kebîr, Beyrût, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye,
1984, 4 cilt.

**Meşarikü'l-envari'l-vehhace ve metali'l-esrari'l-
behhace fi şerhi Süneni'l-İmam İbn Mâce,** Riyad,
Darü'l-Mugni, 2006, 4 cilt.

Mu'cemü'l-büldan. Beyrût- Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi,
5 cilt.

Mu'cemü'l-üdeba, Dârü'l-Me'mun li't-Türas, X-XX.

**Te'nibu'l-Hatîb ala ma sâkahu fî Ebî Hanîfe mine'l-
ekâzîb,** y.y. 1990.

el-İber fî haber-i men ğaber, Beyrût, Dârü'l-Kütübi'l-
İlmiyye, 1985, 4 cilt.

el-Kâşif fî ma'rifeti men lehu rivaye fî'l-Kütübi's-sitte,
Cidde, Darü'l-Minhac; Medine, Darü'l-Yüsr, 2009. 5 cilt.

- _____
- _____
- _____
- _____
- _____
- _____
- Zerkeşî, Ebû Abdullah
Bedreddin Muhammed
b. Bahadır b. Abdullah:
Zühdi Cârullah:
- el-Muktenâ fî serdi'l-künâ.** Beyrût- Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997 2 cilt.
Kitâbü'l-uluv li'l-aliyyi'l-azim ve izahu sahihi'l-ahbar min sekîmuha. Riyad, Dârü'l-Vatan, 1999/1420, 2 cilt.
Mîzânu'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl, Beyrût, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995. 8 cilt.
Muhtasarü'l-uluv li'l-Ali el-Gaffâr, iht: Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî, Beyrut, el-Mektebü'l-İslâmî, 1991.
Siyeru a'lâmi'n-nübelâ Beyrût, Müessesetü'r-Risâle, 1985/1405. 23.cilt.
Târihü'l-İslâm ve vefeyatü'l-meşahir ve'l-a'lâm: h. 301-320. Beyrût, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1992.
H. Aîşe'nin sahabeye yönelttiği eleştiriler, trc: Bünyamin Erul, Ankara, Kitâbiyât, 2002.
el-Mu'tezile. Beyrût- Müessesetü'l-Arabiyyeti'd-Dira, 1990.

Makaleler

- Hasan Hüseyin
Tunçbilek:
- H. Hüseyin Bircan:
- Hüseyin Kahraman:
- İftikhar Zaman:
- Ramazan Altıntaş:
- “Allah’ın sıfatlarının mahiyeti problemi”,** Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi İzmir, 2002, Sayı: 16. s. 152.
“Teolojik ve deontolojik açıdan Li vechillah teriminin Kur’ân’ın ahlak değerleriyle ilişkisi” Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, İstanbul- 2004/2, sayı:27, s.65-86.
“Suret hadisi üzerine bağlam esaslı bir tahlil denemesi” Hadis Tetkikleri Dergisi, İstanbul, 2003. Yıl:1 Sayı:1 s.51-70.
“The science of rijâl as a method in the study of hadis” trc: İbrâhîm Hatipoğlu, Hadis Tetkikleri Dergisi, İstanbul, 2003.
“Haşviyye’nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1999, sayı: 3, s. 57-100.

Tezler:

- Fikret Karapınar:
- Mustafa Işık:
- “Ebû Bekr Muhammed b. Ebî İshâk İbrâhîm b. Ya’kub b. Yusuf b. Kesîr b. Hâtîm b. Abdîrrahman el-Gülabadi’ (v.380/990) nin Maani’l-Ahbâr (Bahrü’l-Fevaid) adlı eserinin ilk 80 varâğının tahkik ve tahriri”** Basılmamış Tez (Yüksek lisans), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı, 1999.
“İbnu Huzeyme, Sahîh’i ve İbnu Hibban’ın Sahîh’iyle mukayesesî”, Basılmamış tez (Doktora), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.

Ansiklopedi Maddeleri:

Ahmet Yücel:	“Sadûk”, DİA , C.XXXV. s.431.
Ethem Ruhi Fığlalı:	“Hâriciler”, DİA , C.XVI. s.169-173.
Mustafa Sinânoğlu:	“Muattıla”, DİA , C.XX. s.330.
Sönmez Kutlu:	“Mürchie”, DİA , C.XXXII. s.43.
Süleymân Uludağ:	“Nefis” DİA , C. XXXII. s.526.
Şerafeddin Gölcük:	“Cehmiyye”, DİA , C.VII. s.235.
Temel Yeşilyurt:	‘Rü’yetullah’, DİA , C.XXXV. s.311-313.
Yusuf Şevki Yavuz:	“Arş”, DİA , C.III. s.407.
_____	“Kelam”, DİA , C.XXV. s.194.
_____	“Kürsî”, DİA , C.XXVI. s.573.
_____	“Müşebbihe” DİA , C. XXXII. s.156-158.
_____	‘Şefaat’, DİA , C.XXXVIII. s.415.
_____	“Vecih”, DİA , C.XLII. s.585-586.
_____	“Yed” DİA , C.XLIII. s.376.

Elektronik Kaynaklar:

Kur’ân-ı Kerim ayetlerinin meali için www.kuranmeali.com sitesinden istifade edilmiştir.

EKLER

İbn Huzeyme'nin Kitâbu't-Tevhîd Adlı Eserinde Yer Alan Hadislerin Sıhhat Değerlendirme Tabloları

Nefs

Hadis	İsnad sayısı	Makbûl		Merdûd	
		Ravileri Sika	Ravileri Sadûk	Ravileri Mecnûh	Munkatı'
“Kulumu nefsimde zikrederim...”	5	4	-	1	-
“Allah nefesine yazdı...”	9	1	3	4	1
Diğer Hadisler- 1- İbn Abbâs	3	3	-	-	-
Diğer Hadisler- 2-Nu'mân b. Beşir	1	-	-	-	1
Diğer Hadisler- 3-Ebû Hureyre	1	-	-	1	-
TOPLAM	19	8	3	6	2
		11		8	

Sem' ve Basar

Hadis	İsnad sayısı	Makbûl		Merdûd	
		Ravileri Sika	Ravileri Sadûk	Ravileri Mecnûh	Munkatı'
“Rabbin seni işitti...”	1	-	-	1	-
“Siz sağır birisine seslenmiyorsunuz...”	4	1	2	1	-
“Allah'ın işittiğini biliyor musunuz?”	1	1	-	-	-
TOPLAM	6	2	2	2	-
		4		2	

Vech

Hadis	İsnad sayısı	Makbûl		Merdûd	
		Ravileri Sika	Ravileri Sadûk	Ravileri Mecnûh	Munkatı'
“Kim Allah'ın vechini dilerse ...”	2	2	-	-	-
“Allah'ın vechini dileyerek oruç tutan kişi...”	0	-	-	-	-
“Allah'ın vechini dileyerek cihad eden kişi...”	1	-	-	1	-
“Kadının Rabbinin vechine en yakın olduğu an ...”	2	-	1	1	-
“Vechinin azameti her şeyi kül eder...”	11	-	-	11	-
“Kendi suretinde yarattı...”	5	1	-	4	-
“Rahman'ın suretinde...”	2	-	-	2	-
“Altmış zira boyunda...”	2	1	-	1	-

Diğer Hadisler- 1- Huzeyfe b. Yemân	2	1	-	1	-
Diğer Hadisler- 2- Hâris el-Eş'ârî	1	1	-	-	-
Diğer Hadisler- 3- Ebû Saîd el-Hudrî	2	-	-	2	-
Diğer Hadisler- 4- Câbir b. Abdullah	2	2	-	-	-
Diğer Hadisler- 5- Ümmü Seleme	2	-	-	2	-
Diğer Hadisler- 6- Sa'd b. Ebî Vakkâs	5	4	1	-	-
Diğer Hadisler- 7- Abdullah b. Amr	1	-	-	1	-
Diğer Hadisler- 8- Habbâb b. Eret	1	-	1	-	-
Diğer Hadisler- 9- Abdullah b. Mes'ûd	1	-	-	1	-
Diğer Hadisler- 10- Abdullah b. Kays	1	-	1	-	-
Diğer Hadisler- 11- Zeyd b. Sâbit	1	-	-	1	-
Diğer Hadisler- 12- Ammâr b. Yâsir	1	1	-	-	-
Diğer Hadisler- 13- Ubeydullah b. Miksem	1	-	-	1	-
Diğer Hadisler- 14- Mücâhid b. Cebr	1	-	-	1	-
Diğer Hadisler- 15- İyâd b. Hımâr	1	1	-	-	-
TOPLAM	48	14	4	30	-
		18		30	

Ayn

Hadis	İsnad sayısı	Makbûl		Merdûd	
		Ravileri Sika	Ravileri Sadûk	Ravileri Mecnûh	Munkatı'
"İki parmağını gözüne koydu..."	2	2	-	-	-
"Allah tek gözlü değildir ..."	7	3	-	3	1
TOPLAM	9	5	-	3	1
		5		4	

Yed

Hadis	İsnad sayısı	Makbûl		Merdûd	
		Ravileri Sika	Ravileri Sadûk	Ravileri Mecnûh	Munkatı'
"Allah seni eliyle yarattı..."	23	10	3	10	-
"Sağ eline alır..."	18	11	1	3	3
"Allah'm eli üstündür..."	6	1	-	5	-
"Diğer sağ kavramıştır..."	2	2	-	-	-
"O'nun iki yed'i de sağdır..."	4	-	-	4	-
"Sağıyla semayı dürdü..."	5	-	-	5	-
"Gökler O'nun sağıyla dürülmüştür..."	4	3	-	1	-
Diğer Hadisler- 1- Ebû Mûsâ el-Eş'ârî	8	-	8	-	-
Diğer Hadisler- 2- Muğîre b. Şube	2	-	-	2	-
Diğer Hadisler- 3- Ebû Mûsâ el-Eş'ârî	1	1	-	-	-
Diğer Hadisler- 4- Enes b. Mâlik	1	-	-	1	-
Diğer Hadisler- 5- Ebû Saîd el-Hudrî	1	-	-	1	-
Diğer Hadisler- 6- Ebû Saîd el-Hudrî	1	-	-	1	-
TOPLAM	76	28	12	33	3

		40	36
--	--	----	----

İsba'

Hadis	İsnad sayısı	Makbûl		Merdûd	
		Ravileri Sika	Ravileri Sadûk	Ravileri Mecnûh	Munkatı'
"Mahlûkatı bir parmağında, gökleri bir parmağında..."	15	7	3	5	-
"Hiçbir kalp yoktur ki O'nun iki parmağı arasında olmasın..." (Nevvâs b. Sem'ân Rivayeti)	5	4	-	-	1
"Hiçbir kalp yoktur ki O'nun iki parmağı arasında olmasın..." (Ümmü Seleme Rivayeti)	1	-	-	1	-
"Hiçbir kalp yoktur ki O'nun iki parmağı arasında olmasın..." (Ebû Zerr Rivayeti)	1	-	-	1	-
"Küçük parmağının tırnağı ile başparmağını tuttu..."	9	7	1	1	-
TOPLAM	31	18	4	8	1
		22		9	

Ricl

Hadis	İsnad sayısı	Makbûl		Merdûd	
		Ravileri Sika	Ravileri Sadûk	Ravileri Mecnûh	Munkatı'
"Sağ riclinin altında..."	3	-	-	3	-
"Cebbâr kadem'ini koyana kadar..."	25	6	6	13	-
Diğer Hadisler- 1-Ebû Hureyre	1	-	-	1	-
Diğer Hadisler- 2- Urve b. Zübeyr	1	1	-	-	-
Diğer Hadisler- 3- Hişam b. Urve	1	-	-	1	-
TOPLAM	31	7	6	18	-
		13		18	

Kelâm

Hadis	İsnad sayısı	Makbûl		Merdûd	
		Ravileri Sika	Ravileri Sadûk	Ravileri Mecnûh	Munkatı'
"Allah vahy ile konuştuğu zaman..."	13	9	1	2	1
"Rabbimiz sizden her birinizle konuşacaktır..."	16	7	-	9	-
"Allah mümin kulunu gölgesi altına alır..."	7	6	1	-	-
Diğer rivayetler- 1- Abdullah b. Mes'ûd	2	-	-	2	-
Diğer rivayetler- 2- Büreyde b. Husayb	1	-	1	-	-
Diğer rivayetler- 3- Aişe binti Ebî Bekir	1	1	-	-	-

Diğer rivayetler- 4- Abdullah b. Mes'ûd	1	-	-	1	-
Diğer rivayetler- 5- Ebû Hureyre	1	-	-	1	-
Diğer rivayetler- 6- Havle binti Hakîm	1	1	-	-	-
Diğer rivayetler- 7- Ebû Hureyre	1	-	-	-	1
Diğer rivayetler-8- Niyâr b. Mükrem	1	-	-	1	-
Diğer rivayetler- 8- Ca'fer b. Ebî Tâlib	1	-	-	1	-
TOPLAM	46	24	3	17	2
		27		19	

Dihk

Hadis	İsnad sayısı	Makbûl		Merdûd	
		Ravileri Sika	Ravileri Sadûk	Ravileri Mecnûh	Munkatı'
“Rabb-i Teâlâ'nın gülüşüne güldüm...”	2	1	1	-	-
“Allah iki kişiye güldü...”	9	4	-	5	-
“Gülerek tecelli eder...”	2	-	-	2	-
Diğer Hadisler- 1- Ali b. Ebî Tâlib	1	-	-	1	-
Diğer Hadisler- 2- Ebû Hureyre	1	-	-	1	-
Diğer Hadisler- 3- Esmâ binti Yezîd	1	-	-	1	-
Diğer Hadisler- 4- Abdullah b. Amr	3	1	-	2	-
Diğer Hadisler- 5- Aîşe binti Ebî Bekir	1	-	-	1	-
TOPLAM	20	6	1	13	-
		7		13	

İstivâ

Hadis	İsnad sayısı	Makbûl		Merdûd	
		Ravileri Sika	Ravileri Sadûk	Ravileri Mecnûh	Munkatı'
“Allah Arş'ın üzerindedir...”	4	-	-	4	-
“Yerle gök arası beş yüz yıllık mesafedir...”	5	-	-	5	-
“O'nun Arş'ı göklerin üzerindedir...” (Cübeyr b. Mut'im Rivayeti)	4	-	-	4	-
“O'nun Arş'ı göklerin üzerindedir...” (Ömer b. el-Hattâb Rivayeti)	2	-	-	2	-
“Küresi'nin taşıdığı yükü hiçbir şey yüklenemez...”	3	-	3	-	-
“Senden üstte hiçbir şey yok...”	5	-	-	4	1
“Ruh sema katına yükselir...” (Berâ b. Âzib Rivayeti)	4	-	-	4	-
“Ruh sema katına yükselir...” (Ebû Hureyre Rivayeti)	4	1	-	3	-
“Allah nerede”	13	6	-	5	2
“Allah dünya semasına iner...”	60	38	2	19	1

“Melekler O’na yükselir...”	4	3	-	1	-
Diğer hadisler-1- Ebû Hureyre	1	-	-	1	-
Diğer hadisler-2- Ubâde b. es-Sâmit	1	1	-	-	-
Diğer hadisler-3- İmrân b. Husayn	1	-	-	1	-
Diğer hadisler-4- Esmâ binti Umeys	1	-	-	1	-
Diğer hadisler-5- Ebû Bekir	1	-	-	1	-
Diğer hadisler-6- Ebû’ d-Derdâ	2	-	-	2	-
Diğer hadisler-7- Rıfâa b. Arabe	2	-	1	1	-
Diğer hadisler-8- Ebû Saîd el-Hudrî	2	-	1	1	-
Diğer hadisler-9- Büreyde b. Husayb	2	-	-	2	-
Diğer hadisler-10- Abdullah b. Abbâs	2	-	-	2	-
Diğer hadisler-11- Mücâhid b. Cebr	1	-	-	1	-
TOPLAM	124	49	7	64	4
		56		68	

Ru’yet

Hadis	İsnad sayısı	Makbûl		Merdûd	
		Ravileri Sika	Ravileri Sadûk	Ravileri Mecdûh	Munkatı’
“Rabbini göreceksiniz...” (Ebû Hureyre Rivayeti)	8	-	-	8	-
“Rabbini göreceksiniz...” (Ebû Rezin Rivayeti)	4	-	-	4	-
“Rabbini göreceksiniz...” (Ebû Mûsâ el-Eşâri Rivayeti)	2	-	-	2	-
“Rabbini göreceksiniz...” (Cerîr b. Abdullah Rivayeti)	20	11	8	1	-
“Allah vechine bakmalarından daha güzel bir şey vermemiştir...”	8	3	3	2	-
“Bir başka sûret ile gelir...” (Ebû Hureyre Rivayeti)	7	2	1	4	-
“Bir başka sûret ile gelir ...” (Ebû Saîd Rivayeti)	3	-	-	3	-
“Bir başka sûret ile gelir ...” (Abdullah b. Mes’ûd Rivayeti)	3	-	-	3	-
Diğer Hadisler- 1- Ebû Saîd el-Hudrî	3	1	-	2	-
Diğer Hadisler-2- Ebu Hureyre	1	-	-	1	-
Diğer Hadisler-3- Ebû Ümâme	1	-	-	1	-
Diğer Hadisler-4- Abdullah b. Mes’ûd	1	-	1	-	-
Diğer Hadisler-5- Lakîb b. Âmir	1	-	-	1	-
“Ru’yetin Muhammed’e verilmesi ilginç değil mi”	4	-	-	3	1
“Muhammed Rabbini gördü...”	10	1	-	9	-
“Gördüğü Cibril idi...”	17	6	2	9	-
“Gördüğüm nurdu...”	6	4	1	1	-
“Yaklaştı, yaklaştı...”	4	-	-	4	-
“Rabbimi en güzel surette gördüm...”	10	-	-	3	7
“Her kim Muhammed Rabbini gördü derse...”	8	5	1	2	-
Diğer Hadisler- 1- Enes b. Mâlik	1	-	-	1	-
Diğer Hadisler- 2- Kays b. Mürre	1	-	-	1	-

Diğer Hadisler- 3- Enes b. Mâlik	1	-	-	1	-
Diğer Hadisler- 4- Mübârek b. Fadâle	1	-	-	1	-
Diğer Hadisler- 5- Abdullah b. Hâris b. Nevfel	1	-	-	-	1
Diğer Hadisler- 6- Katâde b. Dîâme	1	-	1	-	-
Diğer Hadisler- 7- Hasan el-Basrî	1	-	-	1	-
Diğer Hadisler- 8- Abdullah b. Abbâs	1	-	-	1	-
Diğer Hadisler- 9- Ka'bu'l-Ahbâr	2	-	2	-	-
Diğer Hadisler- 10- Abdullah b. Hâris	1	-	-	1	-
Diğer Hadisler-11- Abdullah b. Abbâs	4	3	1	-	-
TOPLAM	136	36	21	70	9
		57		79	

Şefaât

Hadis	İsnad sayısı	Makbûl		Merdûd	
		Ravileri Sika	Ravileri Sadûk	Ravileri Mecdûh	Munkatı'
“Şefaât et, şefaât edilsin...” (Ebû Hureyre Rivayeti)	5	3	2	-	-
“Şefaât et, şefaât edilsin...” (Abdullah b. Abbâs Rivayeti)	1	-	-	1	-
“Şefaât et, şefaât edilsin...” (Ebû Hureyre ve Huzeyfe Rivayeti)	2	-	2	-	-
“Şefaât et, şefaât edilsin...” (Enes b. Mâlik Rivayeti)	16	11	1	4	-
“Her nebinin bir duası vardır...” (Ebû Hureyre, Enes b. Mâlik ve Câbir b. Abdullah Rivayetleri)	20	11	3	5	1
“Her nebinin bir duası vardır...” (Avf b. Mâlik ve Ebû Mûsâ Rivayetleri)	12	3	2	7	-
“Her nebinin bir duası vardır...” (Abdurrahman b. Ebî Akîl Rivayeti)	2	-	-	2	-
“Şefaâtım büyük günah işleyenleredir...”	9	4	-	5	-
“Şefaâtlerim içinde bana en mühim olanı...”	7	1	1	5	-
“Selin getirdiklerinden yeşeren tohum tanesi gibi...” (Ebû Saîd el-Hudrî Rivayeti)	26	13	3	10	-
“Selin getirdiklerinden yeşeren tohum tanesi gibi...” (Ebû Hureyre Rivayeti)	4	2	-	2	-
“Selin getirdiklerinden yeşeren tohum tanesi gibi...” (Enes b. Mâlik Rivayeti)	3	-	-	3	-
“Cennette ilk şefaât edecek olan benim...” (Enes b. Mâlik Rivayeti)	2	1	-	1	-

“Cennette ilk şefa'at edecek olan benim...” (Ebû Hureyre Rivayeti)	1	-	-	1	-
“O makam, Makam-ı Mahmûd'dur” (Selman el-Fârisî Rivayeti)	1	-	-	1	-
“O makam, Makam-ı Mahmûd'dur” (Ebû Hureyre Rivayeti)	2	-	-	2	-
“O makam, Makam-ı Mahmûd'dur” (Abdullah b. Abbâs Rivayeti)	1	-	-	1	-
“O makam, Makam-ı Mahmûd'dur” (Abdullah b. Ömer Rivayeti)	3	2	1	-	-
“Onlara ‘cehennemîler’ denir...” (Enes b. Mâlik Rivayeti)	12	5	2	5	-
“Onlara ‘cehennemîler’ denir...” (Huzeyfe b. Yemân, İbn Abbâs, İmrân b. Husayn, Abdullah b. Amr ve Muğîre b. Şu'be Rivayeti)	9	3	-	6	-
Diğer Hadisler- 1- Abdullah b. Abbâs	1	-	1	-	-
Diğer Hadisler- 2- Ümmü Habîbe	1	-	-	1	-
Diğer Hadisler- 3- Ali b. Ebî Tâlib	1	-	-	1	-
Diğer Hadisler- 4- Ebû Bekir es-Sıddık	2	-	-	2	-
Diğer Hadisler- 5- Enes b. Mâlik	5	1	-	4	-
Diğer Hadisler- 6- Câbir b. Abdullah	6	5	-	1	-
İbn Ebî'l-Ced'â Rivayeti	3	2	1	-	-
Hâris b. Ukayş Rivayeti	2	-	-	2	-
Ebû Saîd el-Hudrî Rivayeti	3	-	-	3	-
Ya'lâ b. Şeddâd Rivayeti	1	-	-	1	-
Abdullah b. Ömer Rivayeti	1	-	-	1	-
Enes b. Mâlik Rivayeti	1	1	-	-	-
TOPLAM	165	68	19	77	1
		87		78	

Mağfîret

Hadis	İsnad sayısı	Makbûl		Merdûd	
		Ravileri Sika	Ravileri Sadûk	Ravileri Mecerûh	Munkatı'
“Lâilâhe illâllah diyen kimseyi ateşten çıkarın...” (Enes b. Mâlik Rivayeti)	12	6	1	5	-
“Lâilâhe illâllah diyen kimseyi ateşten çıkarın...” (Ebû Saîd el-Hudrî Rivayeti)	6	1	2	3	-
“Cehennemden en son çıkan kişi...” (Abdullah b. Mes'ûd Rivayeti)	7	2	3	2	-
“Cehennemden en son çıkan kişi...” (Enes b. Mâlik Rivayeti)	4	1	1	2	-
“Cehennemden en son çıkan kişi...” (Ebû Saîd ve Ebû Hureyre Rivayeti)	6	-	-	6	-
Diğer Hadisler- 1- Enes b. Mâlik	1	-	-	1	-
Diğer Hadisler- 2- Abdullah b. Mes'ûd	1	-	-	1	-
Diğer Hadisler-3- Semure b. Cündeb	2	2	-	-	-
Diğer Hadisler-4- Câbir b. Abdullah	1	-	-	1	-

Diğer Hadisler-5- Abdullah b. Sellâm	1	1	-	-	-
TOPLAM	41	13	7	21	-
		20		21	

İman- Amel İlişkisi ve Kabir Hayatı

Hadis	İsnad sayısı	Makbûl		Merdûd	
		Ravileri Sika	Ravileri Sadûk	Ravileri Mecnûh	Munkatı'
“Her kim La ilahe illallah derse...”	13	8	4	1	-
“Her kim Allahtan başka ilah olmadığına şehadet ederse...” (Osmân b. Affân Rivayeti)	11	5	6	-	-
“Her kim Allahtan başka ilah olmadığına şehadet ederse...” (Muâz b. Cebel Rivayeti)	12	6	1	5	-
“Her kim Allahtan başka ilah olmadığına şehadet ederse...” (Ubâde b. es-Sâmit Rivayeti)	3	1	1	1	-
“Her kim Allahtan başka ilah olmadığına şehadet ederse...” (Câbir b. Abdullah Rivayeti)	2	1	1	-	-
“Her kim Allahtan başka ilah olmadığına şehadet ederse...” (Ömer b. el-Hattâb Rivayeti)	3	-	-	3	-
“Her kim Allah’a eş koşmadan ölürse...” (Câbir b. Abdullah Rivayeti)	10	1	5	3	1
“Her kim Allah’a eş koşmadan ölürse...” (Ebû Saîd el-Hudrî Rivayeti)	2	-	-	2	-
“Her kim Allah’a eş koşmadan ölürse...” (Ebû Zerr Rivayeti)	6	5	1	-	-
“Her kim Allah’a eş koşmadan ölürse...” (Ebû Amre el-Ensârî Rivayeti)	4	-	1	3	-
“Her kim Allah’a eş koşmadan ölürse...” (Abdullah b. Mes’ûd Rivayeti)	7	6	-	1	-
“Her kim Allah’a eş koşmadan ölürse...” (Ömer b. el-Hattâb Rivayeti)	1	-	-	1	-
Diğer Hadisler-1- İmrân b. Husayn	3	-	-	3	-
Diğer Hadisler-2- Ebû’d-Derdâ	2	-	-	2	-
Diğer Hadisler-3- Enes b. Mâlik	1	-	-	1	-
Diğer Hadisler-4- Hissân b. Kâhin	1	-	-	1	-
Diğer Hadisler-5- Ömer b. el-Hattâb	2	-	-	2	-
Diğer Hadisler-6- Enes b. Mâlik	2	1	1	-	-
Diğer Hadisler-7- Hakem b. Ebân	1	-	-	1	-
Diğer Hadisler-8- Ebû Hureyre	1	1	-	-	-
Diğer Hadisler-9- Abdullah b. Sellâm	1	-	1	-	-
Diğer Hadisler-10- İbn Deylemî	1	-	-	-	1
Diğer Hadisler-11- Ya’kûb b. Âsım	1	-	-	1	-

Osmân b. Affân Rivayeti	3	-	-	3	-
Umare b. Ruveybe Rivayeti	2	2	-	-	-
Ebû Hureyre Rivayeti	2	-	1	1	-
“Her kim başka bir kişiyi babası iddia ederse...” (Ebû Osmân en-Nehdî)	20	12	5	3	-
“Her kim başka bir kişiyi babası iddia ederse...” (Abdullah b. Amr Rivayeti)	2	-	-	2	-
“Her kim başka bir kişiyi babası iddia ederse...” (Ebû Hureyre Rivayeti)	1	-	-	1	-
“(Şu Kişiler) Cennete giremez...” (Abdullah b. Mes’ûd)	6	4	2	-	-
“(Şu Kişiler) Cennete giremez...” (Huzeyfe b. Yemân)	2	1	-	1	-
“(Şu Kişiler) Cennete giremez...” (Cübeyr b. Mut’im)	5	5	-	-	-
“(Şu Kişiler) Cennete giremez...” (Abdullah b. Amr)	6	-	-	6	-
“(Şu Kişiler) Cennete giremez...” (Ömer b. el-Hattâb)	2	1	-	1	-
“(Şu Kişiler) Cennete giremez...” (Abdullah b. Ömer)	2	1	-	1	-
“(Şu Kişiler) Cennete giremez...” (Abdullah b. Amr)	2	-	2	-	-
“Pek çok cennet vardır...”	5	3	1	1	-
Diğer Hadisler- 1- Huzeyfe b. Yemân	1	-	1	-	-
Diğer Hadisler-2- Ebû Ümame	1	-	1	-	-
Diğer Hadisler- 3- Ammâr b. Yâsir	1	-	-	-	1
Diğer Hadisler- 4- Ebû Bekre	1	1	-	-	-
Diğer Hadisler- 5- Abdullah b. Ömer	2	-	2	-	-
Diğer Hadisler- 6- Eş’as b. Kays	1	-	-	1	-
Diğer Hadisler- 7- Abdullah b. Mes’ûd	2	-	-	2	-
Diğer Hadisler- 8- Hasan el-Basrî	1	1	-	-	-
Diğer Hadisler- 9- Hişâm b. Sa’d	1	-	-	1	-
Kabir hayatı- 1- Abdullah b. Ömer	1	1	-	-	-
Kabir hayatı- 2- Enes b. Mâlik	1	-	-	1	-
Kabir hayatı- 3- Câbir b. Abdullah	2	-	-	2	-
Kabir hayatı- 4- Enes b. Mâlik	1	-	-	1	-
TOPLAM	166	67	37	59	3
		104		62	

ÖZGEÇMİŞ

1982 yılında Çorum’da doğdu. İlköğretimi Fatih İlkokulu’nda, orta ve lise eğitimini Eyüp İmam Hatip Lisesi’nde okudu. Lisans eğitimini 2003 yılında Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde bitirdi. Yüksek lisans eğitimini 2006 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde ‘Buhârî’nin Halku ef’âli’l-ibâd Adlı Eseri ve Hadis İlmi Açısından Değeri’ adlı tezi ile tamamladı.